

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIIY TA‘LIM,
FAN VA INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI**

**ALISHER NAVOIY NOMIDAGI TOSHKENT
DAVLAT O‘ZBEK TILI VA ADABIYOTI
UNIVERSITETI**

**“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI
O‘QITISH METODIKASINING
DOLZARB MASALALARI”**

MAVZUSIDAGI RESPUBLIKA ILMIY-AMALIY ANJUMANI

Digital object
identifier

Google
Scholar

OpenAIRE

Toshkent-2026

**“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH
METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”**
mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy konferensiya to‘plami

Toshkent, O‘zbekiston

2026-yil 17-aprel

**“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH
METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”**
mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

**O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING
DOLZARB MASALALARI**
mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy konferensiya
MATERIALLARI TO‘PLAMI

Toshkent, O‘zbekiston

COLLECTION OF MATERIALS
from the republican scientific and practical conference
**CURRENT ISSUES OF UZBEK LITERATURE AND ITS
TEACHING METHODOLOGY**

Tashkent, Uzbekistan

СБОРНИК МАТЕРИАЛОВ
республиканская научно-практической конференции
**АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ ЛИТЕРАТУРЫ
УЗБЕКИСТАНА И МЕТОДИКИ ЕЕ ПРЕПОДАВАНИЯ**

Ташкент, Узбекистан

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

“O‘zbek adabiyoti va uni o‘qitish metodikasining dolzarb masalalari” / –Toshkent. – 2026. – 538 b.

Ushbu to‘plam Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat O‘zbek tili va adabiyoti universiteti “O‘zbek adabiyoti va uni o‘qitish metodikasi” kafedrasidan tomonidan “O‘zbek adabiyoti va uni o‘qitish metodikasining dolzarb masalalari” mavzusida 2026-yil 17-aprelda o‘tkazilgan respublika ilmiy-amaliy anjumani materiallaridan tashkil topgan. Maqola va tezislarning mazmuni, uslubi va imlosiga, keltirilgan ma’lumotlarga mualliflarning o‘zlari mas’ul.

To‘plam materiallaridan filolog mutaxassislar, ilmiy tadqiqotchilar, magistratura va bakalavriyat talabalari, shuningdek, keng o‘quvchilar ommasi foydalanishlari mumkin.

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.19810057>

Mas’ul muharrir:

Sohiba Umarova,

filologiya fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD), dotsent

To‘plab nashrga tayyorlovchilar:

Quvonch Mamiraliyev

filologiya fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD)

Husan Maqsudov

katta o‘qituvchi

Tahrir hay’ati:

N.Jumaxo‘ja – filologiya fanlari doktori, professor

Ro‘za Niyozmetova – pedagogika fanlari doktori, professor

Marg‘uba Abdullayeva – filologiya fanlari doktori, professor

Tozagul Matyoqubova – filologiya fanlari doktori, dotsent

Saodat Qambarova – pedagogika fanlari doktori, professor v.b.

Hoshimjon Ahmedov – filologiya fanlari nomzodi, dotsent

Shoira Isayeva – filologiya fanlari nomzodi, dotsent

Iroda Ishonxonova – pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori, dotsent

Oqila To‘raqulova – pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori, dotsent

Mahfuza To‘ychiyeva – pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori, dotsent

Muhayyo Yo‘ldosheva – filologiya fanlari nomzodi, dotsent

Matluba Jabborova – filologiya fanlari bo‘yicha falsafa doktori, dotsent

Surayyo Inomjonova – pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori

Nasiba Jo‘raqulova – filologiya fanlari bo‘yicha falsafa doktori

Mahliyo Eliboyeva – pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori

Sevinch Yoqubova – filologiya fanlari bo‘yicha falsafa doktori

Oysuluv Musurmonqulova – katta o‘qituvchi

Dilafro‘z Nazarova – katta o‘qituvchi

O‘tkir Yo‘ldoshev – katta o‘qituvchi

Dilnavoz Boyzoqova – o‘qituvchi

© *Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat
O‘zbek tili va adabiyoti universiteti 2026*

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH SAMARADORLIGINI OSHIRISH YO‘LIDAGI QADAMLAR

Shuhrat Sirojiddinov

*Alisher Navoiy nomidagi ToshDO‘TAU rektori
filologiya fanlari doktori, akademik*

Bugun yurtimizda oliy ta’lim va fan sohasida yangi imkoniyatlar, kichik sohadan tortib xalq turmushi farovonligi uchun muhim ahamiyat kasb etishi mumkin bo‘lgan yo‘nalishlardagi o‘zgarishlar, universitetlararo aloqalarni kengaytirish, qo‘shma ta’lim dasturlarini yo‘lga qo‘yish, ilmiy tadqiqotlar va akademik almashinuvlarni faollashtirish masalalariga alohida e’tibor qaratilmoqda.

Davlatimiz rahbari istiqboldagi taraqqiyotning kafolati ilm ahli va ziyolilar faoliyati bilan chambarchas bog‘liq ekanligini har bir uchrashuv, murojaatlarida ta’kidlab, uning rivojlanishi, taraqqiy etishi uchun bir qancha qaror va farmonlarni qabul qildi. Ta’lim sohasida amalga oshirilayotgan islohotlarning asosida ta’lim muassasalari faoliyatining sifati hamda samaradorligini oshirish, ilmiy-tadqiqot va innovatsiya faoliyatini rag‘batlantirish, ilmiy va innovatsiya yutuqlarini amaliyotga joriy etishning samarali mexanizmlarini ishlab chiqish va uni izchil amaliyotga joriy etish yotadi. Kuni-kecha O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Oliy ta’lim, fan va innovatsiyalar tizimini takomillashtirishning qo‘shimcha chora-tadbirlari to‘g‘risida” 2026-yil 10-apreldagi PF–58-son Farmoni qabul qilindi.

Unga ko‘ra, sohani rivojlantirishda yangi – “5 T” (ta’lim, tarbiya, tadqiqot, tijoratlashtirish va tizimli takomillashtirish) tamoyili joriy etiladi. Farmon bilan “U 10 – O‘zbekistonning global darajadagi ilg‘or universitetlari” dasturi yo‘lga qo‘yiladi. Innovatsion rivojlanish agentligi tomonidan ilmiy klaster tashkil etish loyihasi bo‘yicha o‘tkaziladigan tanlovda g‘olib bo‘lgan 10 ta oliygohga milliy tadqiqot universiteti maqomi beriladi. Imiy klaster loyihasi – milliy tadqiqot universiteti – mahalliy oliy ta’lim tashkilotlari – nufuzli xorijiy oliy ta’lim tashkiloti – ilmiy tashkilot – soha tashkilotlari ishtirokidagi yaxlit tizim hisoblanadi. Tanlov xalqaro miqyosda tan olingan Top-300 reytingga kirgan xorijiy oliy ta’lim tashkilotlari bilan birgalikda o‘tkaziladi.

Yurtimizda kechayotgan ilg‘or jarayonlarga xos harakatlanish universitetimiz jamoasi, xususan, professor-o‘qituvchilarimiz zimmasiga yangidan yangi vazifalar bajarilishi hamda o‘zbek adabiyotini o‘rganish va uni o‘qitishning xalqaro standartlar asosida isloh qilish, ta’limdagi mavjud muammolarni bosqichma-bosqich bartaraf etish kabi masalalarga e’tibor qaratishlari zarur bo‘ladi.

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

Bunday xayrli harakatlar farzandlarimizning jahon standartlarida belgilangan mezonlar asosida bilim olishlariga, o‘zbek tili va adabiyoti ta’limida ham xalqaro standartlardan milliy strategik maqsadlarimizga moslarini tanlab, izchil joriy qilishga, ta’limda yanada samarali natijalarni qo‘lga kiritish uchun, avvalo, xorijiy tajriba asosida uning ilmiy va metodik asoslarini yaratishga imkoniyatlar ochib berdi. Bunday islohotlar, ayniqsa, yoshlarning maqsadli harakatlariga rag‘bat berish barobarida o‘z kuchiga ishonish hissini ham uyg‘otdi.

Bugun o‘zbek adabiyoti tarixi, zamonaviy adabiyot namunalarini tadqiq etish va ularni o‘qitishga yangicha yondashuvlar, talablar o‘quvchilarda ham adabiyotga munosabatini o‘zgartirdi. “O‘zbek adabiyoti va uni o‘qitish metodikasi” kafedrası jamoasi tomonidan “O‘zbek adabiyoti va uni o‘qitish metodikasining dolzarb masalalari” mavzuidagi respublika ilmiy-amaliy anjumanining asosiy maqsadi o‘zbek adabiyoti va uni o‘qitish metodikasi doirasida olib borilayotgan eng so‘nggi, zamonaviy ilmiy tadqiqotlarni keng jamoatchilikka tanishtirish, shuningdek, ilmiy-tadqiqot ishlarini olib borayotgan iqtidorli yoshlarning innovatsion g‘oyalari va ishlanmalarini tahlil qilish, baholash va rag‘batlantirishdan iborat. Anjumanda ko‘rsatilgan masalalar, yechimini topgan muammolar kelgusida bajarilishi lozim bo‘lgan vazifalarni belgilab beradi.

Mazkur anjuman o‘zbek adabiyotini tadqiq etish va o‘zbek adabiyotini o‘qitish imkoniyatlaridan milliy maqsadlarimizga mos tarzda foydalanib, o‘zbek adabiyotshunosligi va milliy metodika sohasidagi bo‘lg‘usi tadqiqotlarni rivojlantirishga, milliy manbalarni boyitishga, adabiy ta’limning yangi ilmiy-amaliy asoslarini yaratishga o‘z hissasini qo‘sha oladi, deb ishonaman va konferensiya tashkilotchilarining kelgusi ishlariga muvaffaqiyat tilayman.

**“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH
METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”**
mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

**I SHO‘BA.
MUMTOZ ADABIYOT MASALALARI: MUAMMO VA
YECHIMLAR**

O‘ZBEK ADABIYOTI TARIXIDA XORAZM DEVONCHILIGINING O‘ZIGA XOS JIHATLARI

Sohiba Umarova,

filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent,

Alisher Navoiy nomidagi ToshDO‘TAU kafedra mudiri

[*sohibaumar@gmail.com*](mailto:sohibaumar@gmail.com)

Annotatsiya. XIX asr oxiri – XX asr boshida Xorazm adabiy muhitida devon tartib bergan shoirlar turli ijtimoiy toifa, tabaqa va kasb-hunarga mansub ijodkorlar bo‘lib, ular ichida Feruz avlodiga mansub sohibi devon shoirlar ham bor edi. Sultoniy, Sa‘diy, G‘oziy, Asad taxalluslar bilan ijod etgan xon oilasidan yetishib chiqqan shahzoda shoirlar hayoti hanuzgacha o‘rganilmagan hamda ular tomonidan tartib berilgan devonlar ilmiy iste‘molga olib kirilmagan. Xorazm devonchilik an‘analarini o‘rganish, shahzoda shoirlar tomonidan tartib berilgan devonlar manbalarining matniy tadqiq va tahlilini amalga oshirish o‘zbek adabiyoti tarixini to‘ldiradi hamda bu davrning madaniy, adabiy muhitini o‘rganadigan tadqiqotlar uchun muhim ilmiy-nazariy manba bo‘ladi.

Kalit so‘zlar: o‘zbek adabiyoti tarixi, Xorazm, shahzoda shoir, devon, devonchilik.

Ma‘lum adabiy muhitning shakllanishida obyektiv va subyektiv omillar mavjud bo‘lib, bular o‘zaro bir-birini taqozo etib, uzviy bog‘liq rivojlanib boradi. Xususan, Xorazm adabiy muhiti, birinchidan, davlatning siyosiy-ijtimoiy vaziyati, ikkinchidan, xalqning ma‘naviy-madaniy tarixi va adabiyotiga bo‘lgan doimiy ehtiyoji, uchinchidan, iqtidorli ijodkorlarning har qanday sharoitda o‘zini namoyon etishga bo‘lgan intilishlari natijasida yuzaga keldi va bu adabiy muhit mumtoz an‘analarga monand rivojlanib bordi. Xorazm adabiy muhiti shoirlari boshqa ijodkorlardan o‘ziga xosligi, ijodiy-badiiy betakrorligi kabi xususiyatlari bilan ajraladi.

Muhammad Rahimxon II – Feruz shoh va shoir sifatida katta e‘tibor qaratgani – devon tartib berish, devonchilikni kengaytirish bo‘ldi. Saroyda tashkil etilgan anjumanlarda she‘rxonlik bilan birga, shoirlarning ijod mahsuli yuzasidan fikr-mulohazalar bildiriladigan yirik adabiy maktab shakllanib bordi. Xususan, shoirlar tomonidan aytilgan har bir bayt, undagi mazmun, badiiyat va vazn uyg‘unligiga yig‘ilganlar tomonidan alohida e‘tibor qaratilib, Feruz tashabbusi va talabi bilan Xiva adabiy maktabi shoirlari she‘rlari jamlanib, lirik majmualar tuzildi, ko‘plab devonlarga tartib berildi.

Saroyda adabiy muhit yaratish istagi shohning ma‘rifatparvarligidan tashqari uddaburon siyosatchi ekanini ko‘rsatadi. Zero, siyosiy jihatdan qaram bo‘lgan shoh ma‘naviy jihatdan yuksalish, shu orqali kelajak avlodga

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

katta madaniy-ma'rifiy meros qoldirishni o'z oldiga maqsad qilgan edi. "XIX asr oxiri – XX asr boshida Xiva xonligida an'anaviylikka ergashgan va ayni paytda yangi davr bilan bo'ylashishga qaratilgan madaniy hayot mavjud bo'lgan. Xiva xonligi an'anaviy sharq adabiyoti va san'ati qadriyatlarini ham, yangilanish bilan bog'liq jihatlarni ham o'ziga xos tarzda turmushga tatbiq qilish yo'lidan borgan. Bularning barchasida Muhammad Rahimxon II – Feruzning o'rni katta bo'lgan"[4: 13]. Feruz Xorazm adabiy muhitida tarixnavislik, tazkiranavislik, tarjimachlik, devonchilik kabi an'analarni keng rivojlantirdi.

Feruz shoh va shoir sifatida devonchilikning kengayishida quyidagi yo'llarni tutgani ko'rinadi:

1. Xon sifatida devonlar tuzilishiga rahnamolik qilgan va qat'iy talablar qo'ygan.
2. Ustoz va shogirdlik an'anasini yo'lga qo'ygan.
3. Adabiy bellashuvlarni tashkil etib, she'rlar yozdirgan.

Birinchi jihatdan, Feruz davlat hukmdori sifatida devonlar tuzilishiga rahnamo bo'lgan va devonchilik an'anasini kengaytirish uchun qat'iy talablarini qo'ygan. Ogahiyning "Ta'viz ul-oshiqin" devoniga yozgan debochasidagi ushbu so'zlar aynan xonning devon tuzishga bo'lgan munosabati – rag'batini yaqqol namoyon etadi: "Va oning malohatparvar tilidan necha nav' tahsin va ofarinlarni eshitib, nihoyatsiz shod va xurram bo'lur erdim va bir necha muddatdin so'ng bir kun faqirga inoyat nazari bila boqib, dilnavozlik yuzidin xitob qilib dedikim: "Barcha musavvalardagi, bayozlardagi va o'zga yerlardagi parishon bo'lgan she'rlaringni jam' etib, devon suratida tartib bergil va onga debocha ham yosob, so'ngra aytilg'on ash'oringni hamul devonda o'z mahalida raqam silkiga gavhar yanglig' tergil..." [2: 44-45]. Ma'lum bo'ladiki, Feruz shoirga barcha she'rlarini to'plab, devon tartib berishga ko'rsatma beradi. Ogahiy Feruzning xohish-istagini bajaradi, ya'ni she'rlarini jamlab, tuzgan devoniga debocha ham yozadi. Aslida Ogahiy ustoz va amakisi Munisning "Munis ul-ushshoq" devoni asosida she'rlarini jamlashni maqsad qilgan bo'lishi aniq, lekin shoir ijodiga shohning e'tibori uni yanada ruhlantirgan va devonini barcha matniy talablar asosida tuzishga erishgan.

Feruz davri Xorazm adabiy muhitida devon tartib berish asosiy masalaga aylangan va buning boshida turgan xon devonchilik taraqqiyoti uchun turli xil

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

vaziyatda ish olib borgan. Har qanday shoir ijodiy faoliyati Feruz eʼtiborida boʻlgan. Xususan, Komyob taxallusi bilan sheʼrlar yozgan Sayyid Homid toʻra xonning inisi boʻlib, zamonasining tarixchi va shoirlaridan hisoblanadi. Sayyid Homid toʻra sheʼrlari jamlanib, Feruzning tashabbusi bilan devon tartib berilgani haqida shahzoda shoirning oʻzi shunday yozadi: “Va sizlar rahnamunlikingiz bila bir devon tartib qildimkim, agarchi ul devon gulistonidin bu orzuyi maqsadning guli hosil bulgʻusidur va lekin nasab va hasab va ahvoli sargashta va oban ajdod va xeshu tabor bayoni maxsul boʻlmagʻusidur...”[3: 18] Aytish kerakki, bu davrda yashab, faoliyat olib borgan ijodkorlarning hammasi ham shoirlikni kasb qilgan va buning orqasidan hayot kechirgan kishilar boʻlmasdan, ular orasida har sohaga mansub insonlar bor edi va ular tomonidan qator devonlarga tartib berildi. Feruz Xiva xoni sifatida devon tartib berilishiga qatʼiy talab qoʻygani bir nechta manbalarda keltiriladi. Jumladan, Yusuf Hoji oxun mudarris boʻlgan va sheʼrlariga Doyi taxallusini qoʻygan. Bugungi kunda Doyi devoni manbalari OʻzR FA SHI Asosiy fondida saqlanadi. Muddarislardan Otaniyoz Qora Oxun, Xudoybergan Oxun Ojiz, Ibodullo Foniylar Xokiy, Habibullo Shayton Oxun kabilar tomonidan devonlar tartib berilishi devonchilikning turli soha kishilari tomonidan kengab borganligini koʻrsatadi.

Xorazm madaniyati va adabiyoti rivojida xattotlik maktabi vakillari ijodi muhim oʻrin tutadi. Bu davrda devon tartib bergan xattotlardan Muhammadyusuf Bayoniy, Muhammad Yusuf Rojiy Xorazmiy, Bobojon Tarroh Xodim, Mullo Boltaniyoz Nadimiy, Yusuf Xarrot Chokar; mudarrislardan Muhammad Sharif oxund, Kamoliy kabilar faoliyati va ijodini uygʻun holda olib borishgan. Masalan, Bobojon Tarroh Xodim Feruzning ichki devonlaridan biri boʻlib, u xushnavis xattot boʻlgan. Bobojon Tarroh Xodim Feruz, Tabibiy, Doyi, Shinosiy, Saʼdiy, Sodiq, Ibn Yamin, Niyoz, Tolib kabilarning devonlarini hamda bayoz, majmualarda shoirlarning sheʼrlarini koʻchirish bilan birga oʻzi ham devon tartib bergan. Bobojon Tarroh Xodim Tabibiyning “Majmuayi shuaroyi Feruzshohiy”ga kiritilgan 31 shoirdan biri boʻlib, 1905-yili Bobojon Tarroh Feruz farmoni bilan devon tartib berganida yigirma yetti yoshda edi. Shoirning devoni A.Otamurodova va O.Abdurahimovlar tomonidan nashrga tayyorlandi. Xodim devonidan shoirning 466 gʻazal, 11 muxammas, 5 musaddas, 2 qasidasi oʻrin olgan. Xattotlardan yana biri Mullo Boltaniyoz usta Qurbonniyoz Xarrot oʻgʻli

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

Nadimiy taxallusi bilan she'rlar yozgan. Mullo Boltaniyoz turli adabiy-tarixiy kitoblar va maxsus devonlarni go'zal nasta'liq xati bilan ko'chirgan. Nadimiy devoni manbalari aniq, uning ijodi bugungi kungacha to'liq tadqiq etilmagan. Yana shunday ijodkorlardan biri, Yusuf Xarrot xattot balki, hunarmand, musiqachi, shoir bo'lgan va Chokar taxallusi bilan she'rlar yozgan. Chokar devoni manbalari mavjud. **Ikkinchidan**, xon adabiyotga bo'lgan munosabatni davlat siyosati darajasiga olib chiqar ekan, bu jarayonda, avvalo, Munis va Ogahiyilar an'anasi, ya'ni ustoz va shogirdlikni ko'rishni istagan. Ogahiyning ustozlari Munis, Feruz, Tabibiylarning ustozlari Ogahiy, Sultoniy, Sa'diylarning ustozlari Feruz, Bayoniy, Avaz O'tarning ustozlari Tabibiy, Asad, G'ozilarning ustozlari Sayyid Homid xo'ja, Olloyor oxund kabilar bo'lishgan. Saroydagi yosh shoirlar barchasi uchun ustozlar tayinlangan. Feruzning avlod-ajdodlari orasidan 20 dan ortiq adabiyot va shariyatga oshno kishilar yetishib chiqqan bo'lib, ulardan Sultoniy, Sa'diy, G'oziy, Asad, Komyob, Sodiq, Farrux, Oqil, Murodiy, Xusrav kabilar devon tartib berishgan shoirlar bo'lishadi. Muhammad Rahimxon – II Feruz devonlar tartib berishga yaqinlarini undaydi, ularni har tomonlama rag'batlantiradi. Xususan, shahzoda shoirlar ijodiga xon alohida e'tibor qaratgan va shahzoda shoirlarning ta'lim olishi va she'riyat bilan maxsus shug'ullanishi uchun ularga ustozlar belgilangan. Bundan tashqari xon shahzoda shoirlarning taxallus tanlashida rahnamolik qilgan, shahzoda shoirlar she'rlarini devon holiga keltirilishi, ko'chirilishi uchun kotiblar belgilagan, shahzoda shoirlar devonlari toshbosma nusxalari ko'paytirishga mablag' ajratgan. Uchinchi jihatdan, Xorazm adabiy muhitida o'zaro adabiy bellashuv yoki payravlar yozish orqali ijodiy yuksalish keng tus olgan. Shoirlarning g'azallar yozishi va she'rlari jamlanib, devon tartib berilishida xonning buyrug'i ijobiy ta'sir ko'rsatgan. Saroydagi ko'plab mansabdor kishilar she'rxonlikka jalb etilib, muntazam ijodiy kechalarda ijodkorlar tomonidan g'azal, mustazod, muxammas kabi janrlarda she'rlar o'qilib, yig'ilganlar tomonidan kerakli o'rinlarda munosabatlar bildirilgan. "Madrimxonning davrida, uning atrofiga to'plangan amaldorlar ham xonga taqlid qilib, o'zidan bir yodgorlik qoldirish uchun harakat qilar edilar. Chunki mushoira kechalari xonning davradagilardan, - "Qani, siz o'zingizdan nima yodgor qoldiryapsiz?" deb savol berish odati bor edi"[5:75]. Aslida xon tomonidan berilgan bunday savolning javobi uchun yig'ilganlardan aniq javob

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

talab etilgan. Aytish mumkinki, bunday ijodiy bellashuvlar siyosiy tus olgan va ma'lum kishilarga ijodiy kechalarda ishtirok etish shart bo'lgan.

Eronlik olim Ibrohim Xudoyor Feruz davri xususida shunday yozadi: “Xiva xonlari oxirgi sulolasi vakillari, xususan, Muhammad Rahimxon soniyning adabiyot va san’atga bo’lgan kuchli ishtiyoqi, mehr-u muhabbati hamda adabiy-madaniy faoliyati tufayli uning taxminan yarim asrgacha bo’lgan hukmronligi davrida, ya’ni XIX asrning ikkinchi yarmi va XX asr boshlarida saroydagi ko‘plab shahzoda va umarolar she’riyatga katta hissa qo‘shishdi. Davrning saroy bilan aloqador 30-40 nafar shoirlaridan 11 nafari shahzoda shoirlar yoki xon xonadonining yaqinlari o‘z vaqtida mashhur yozuvchi va adiblar sifatida adabiyotning zavq-u shavqqa to‘la dunyosidan bahramand bo‘ldilar. Ushbu oliymaqom toifaning adabiyotga bo’lgan qiziqishi boshqalarni ham adabiyot olamiga kirishga zimdan undadi, ularning qiziqishini oshirdi. Shuningdek, o‘z davrining adabiy muhiti kuchayishiga sabab bo‘ldi”[1:135]. Feruz shoir sifatida o‘zining she’rlari bilan boshqa ijodkorlarni ilhomlantirgan, ko‘plab devonlar Feruz g‘azallariga payravlik etish bilan vujudga kelgan. Ahmadjon Tabibiy tomonidan tuzilgan “Majmuayi shuaroyi Feruzshohiy” tazkirasi “XIX asr oxiri – XX asr boshida Xorazmda yashab ijod etgan va asar yozilayotgan davrda hayot bo’lgan, ijod bilan mashg‘ul bo’lgan shoirlar haqida qimmatli ma’lumotlar beradi. Tazkiraga kiritilgan shoirlarning barchasi devon tartib bergan ijodkorlardir”. Muhammadyusuf Bayoniy bu majmuaning yaratilish sababi xususida shunday yozadi: “Xon hazratlari o‘z g‘azallaridan yuz g‘azalni shoirlarg‘a berib buyurdilar: “Munga payravlik etib g‘azal aytinglar”. Shoirlarning har biri onga payravlik etib, yuz g‘azal aytilar. Xon hazratlari Tabibiyg‘a amr etdilar, tokim, ul g‘azallarni masnaviy zimnida jam’ qilib bir kitob etgay. Tabibiy farmoni mujibi bila amal qilib, ul g‘azallarni jam’ qilib har g‘azalni yozmoqchi bo‘lg‘onda, masnaviy bila ul g‘azalni aytg‘on kim erkanini bayon etib, bu tariqada tamomi g‘azallarni jam’ qilib tamom etib ul kitobg‘a “Majmua ush-shuaro” ot qo‘yuldi. Oning itmomi ham ushbu yil voqe bo‘lib erdi”. Ya’ni, Bayoniy qayd etganidek, Tabibiy tomonidan tuzilgan majmua Feruz topshirig‘i bilan 1908-yili yozib, tugatilgan va shu yilning o‘zida Xiva litografiyasida chop etilgan. Aynan mana shunday majmualar keyinchalik devonlar tartib berilishida asos vazifasini bajargan.

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

Feruz davri shoirlari va ular tomonidan tuzilgan devonlar haqida Bobojon Tarroh Xodim “Xorazm navozandalari” kitobida 31 ta (muallif bilan) shoir hayoti va ijodi xususida so‘z yurutar ekan, muallif o‘zi tuzgan 11 ta savolga tartibli javob berib boradi. 6-savol “Shoir devon tartib berganmi?” tarzda qo‘yilgan va muallif “devon tartib bergan” yoki “devon tartib bergan bo‘lsa ham xo‘jaliqida kimni qo‘lida ekani ma‘lum emas” kabi javoblarni yozadi. Xodimning devon tuzish masalasiga tazkirada maxsus to‘xtalishi shoh va shoirning devonchilikdagi qat’iy talabini yana bir bor tasdiqlaydi.

Muhammad Rahimxon II – Feruz kutubxonasi fehristida ko‘rsatilgan devonlar ichida XIX asr ikkinchi yarmi – XX asr boshida Xorazmda tartib berilgan jami 31 ta devon tavsifi keltiriladi. Fehristda Feruz davri shoirlari devonlari “ushbu mazkur bo‘lgan devonlarning hammalari toza shoirlar”, deya alohida ta’kidlangan. Bayoniyning “Shajarai Xorazmshohiy” asarida “shoirlarning adadlari kam-besh qirg‘a yovuq bordi” deyilsa, S.Do‘stova Hasanmurod Laffasiyning “Tazkirayi shuaro” asaridagi shoirlar xususida, “olimlar tazkirada G‘oziy taxallusli bitta shoir berilgan, deb hisoblashgan va natijada shoirlar sonini 56 ta deb yanglishgan. Asar qo‘lyozmalari tadqiqi unda G‘oziy taxallusli ikkita shoir haqida ma‘lumot berilgan, shunga ko‘ra shoirlarning soni 57 nafar ekani ma‘lum bo‘ladi. 58-shoir sifatida Kishjan bika haqida masnaviy yozilgan va ijodidan namuna uchun bo‘sh joy qoldirilganligi ham ma‘lum bo‘ldi”, degan xulosaga keladi. G.Ismoilova ham “XIX asrning ikkinchi yarmi XX asr boshlarida Xorazm o‘lkasida ellikdan ortiq shoir yashab ijod etgan”, deydi. “Feruz shoh va shoir” kitobida esa Xiva saroyida qirqdan ortiq ijodkorlarga Feruz homiylik qilganligi yoziladi.

Bundan tashqari tazkira, estaliklarda ba’zi shoirlarning nomlari qayd etilsa-da, ammo devonlari manbalarini uchratmadik, Masalan, So‘fiy, Mulla uka, Ibrohim Sulton, Nodiri G‘ulomiy, Foyiq kabi shoirlar she’rlari jamlangan devonlarni aniqlash keyingi izlanishlar orqali ma‘lum bo‘ladi, degan fikrdamiz. Demak, XIX asr oxiri XX asr boshida Xorazm adabiy muhitida oltmishdan ortiq ijodkor jamlangan va ularning deyarli barchasi devon tartib bergan. Xorazm adabiy muhitida tuzilgan devonlar ko‘plab kataloglarda tavsiflanadi.

Devonlarini mukammal yoki nomukammal devonlarga ajratish mumkin bo‘lsa, mukammal devon bo‘lishi uchun asosan quyidagilar: maxsus nomlanishi, debocha hamda kolofon mavjudligi, she’rlar tartibi va she’rlar

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

mavzusi kabilarga e'tibor qaratiladi. Ba'zan devonlar shoirning o'zi tomonidan tuzilmagan yoki shoir she'rlarini to'liq aks ettirmagan, she'rlar tartibi saqlanmagan holatda kitobat qilinadi, bunday devonlar nomukammal tartibga ega, deb tavsiflanadi. Devon tartib berish yoki sohibi devon bo'lish ijodkordan katta mas'uliyat va mahorat talab etar ekan, birgina ijodkorning o'zi butun lirik merosini jamlab, bir yoki bir necha devon tuzishi mumkin. Agar Alisher Navoiy ijodiga nazar tashlaydigan bo'lsak, hozirgacha shoirning fanga ma'lum bo'lgan devonlari orasida “Ilk devon”, “Devoni Foni” va “Oqquyunli muxlislar devoni” maxsus nomlanmagan, lekin shoirning qolgan devonlari nomlangan. Xorazm adabiy muhitida rasmiy, ya'ni ma'lum nom bilan atalgan bir qancha devonlar tuzilgan. Jumladan, Shermuhammad Munis Xorazmiy devonidan boshlab kuzatadigan bo'lsak, “Munis o'z she'rlarini to'plab, birinchi marta 1804-yili kichik devon tuzadi. Undan keyin yozilgan she'rlarini ham qo'shib, 1815-yili 8446 baytdan iborat to'liq devon tuzib, unga “Munis ul-ushshoq” deb nom beradi”.

Munis, Ogahiy devonlari xususida adabiyotshunos Nusratullo Jumaxo'ja shunday yozadi: “O'zbek mumtoz adabiyotida Munis ijodidan navoiyona tartibda devon tuzish va uni maxsus nomlash an'anasining ikkinchi umri boshlangan. Ogahiy “Ta'viz ul-oshiqin” devonini tuzib, bu an'anani yanada yuksak pog'onaga ko'tardi. “Ta'viz ul-oshiqin” rasmiy devon tuzish qonun-qoidalari va an'anasiga qat'iy amal qilingani, janriy tarkibining boyligi, mazmun-mundarijasining keng va teranligi, barkamol badiiyati jihatidan Alisher Navoiyning “Xazoyin ul-maoniy”sidan keyingi eng mukammal devondir”.

Xorazm devonchiligida Ahmadjon Tabibiy “beshta she'riy devon tartib berib, ularni alohida nomlagan. Jumladan, uning “Tuhfatu-s-sulton”, “Munisu-l-ushshoq”, “Hayratu-l-ushshoq” devonlari turkiy tildagi lirik asarlardan tarkib topgan bo'lsa, “Mir'otu-l-ishq” va “Mahzaru-l-ishtiyoq” devonlarida shoirning fors-tojik tilidagi she'riy asarlari jamlangan”i noyob hodisadir. Avar O'tar lirik she'rlari bir nechta devonga jamlangan bo'lib, ulardan bittasi “Saodat ul-iqbol” deb maxsus nomlangan. Sayyid Homid to'ra Komyobning “Tumor ul-oshiqin” devoni Xorazm adabiy muhitida yaratilgan rasmiy devonlardan biri bo'ladi. Ba'zan shoir devonini maxsus nomlamasdan “Devoni Feruz”, “Devoni Komil”, “Devoni Sultoni”, “Devoni Sa'diy”, “Devoni G'oziy”, “Devoni Asad”, “Devoni Xodim” tarzida ko'rsatishni lozim topadi.

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

Bunday devonlarning norasmiy deyilishiga sabab, boshqa devonlardan maxsus nomlanishi bilan ajralmasligi bo‘ladi. Xorazm devonlarida bunday devonlar ko‘plab kuzatiladi.

Xulosa qilib aytganda, XIX asr oxiri – XX asr boshi Xorazm adabiy muhitida Muhammad Rahimxon II – Feruz devonchilik taraqqiyotida shoh sifatida buyruq berdi; shoir bo‘lib, boshqalarni ijodga yo‘naltirdi. Bu davrda devon tartib berish davlatning siyosiy talabiga aylandi, devonlar shoirlar tomonidan tuzildi, devonlar qo‘lyozma va toshbosma nusxalari ko‘paytildi. Xorazm adabiy muhitida 60ga yaqin ijodkorlar jamlangan va ularning barchasi devon tartib bergan. Muhammad Rahimxon II – Feruz mumtoz adabiyot an‘anasiga sodiq qolgan va devonchilik an‘anasini davom ettirgan oxirgi shoh va shoirdir. Madaniyat va she‘riyat homiysining targ‘ibi va talabi tufayli Xorazm adabiy muhitida butun o‘zbek adabiyotining oxirgi devonlari saqlanib qolgan.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. غریبه های آشنا: شعر فارسی ماوراءالنهر قرن بیست با تکیه بر محیطهای ادبی خوقند و خوارزم/تالیف ابراهیم خدایار. تهران: موسسه مطالعات ملی، تمدن ایرانی، 1384.
2. Мухаммадризо мироб Эрнийезбек ўғли Огаҳий. Асарлар. I жилд. Девон. Нашрга тайёрловчи Ғ.Каримов. – Т.: Адабиёт ва санъат, 1971.
3. Саййид Ҳомид тўра Комёб. Таворих ул-хавонин. – Т.: Академия, 2002.
4. Эркинов А., Полвонов Н., Аминов Ҳ. Мухаммад Раҳимхон II – Феруз кутубхонаси феҳристи. – Т.: Янги аср авлоди, 2000.
5. Худойберганов К. Хива хонлари шажараси. – Хива: Хоразм, 1996.

“TARIXI ANBIYO VA HUKAMO”DA OLIMLAR ZIKRI

Marg‘uba Abdullayeva,
filologiya fanlari doktori, professor

Annotatsiya. Alisher Navoiyning anbiyo va olimlar to‘g‘risidagi ma’lumotlari ishonchli faktlarga asoslangani bilan muhim ahamiyat kasb etadi. Mazkur maqolada “Tarixi anbiyo va hukamo” asarining didaktik ahamiyati yoritilgan. Navoiy hukamo tilidan aytilgan hikmatlarni she‘riy misralarga ko‘chirib, bu janrning adabiy-estetik qimmatini oshirishga erishgan. Tadqiqotda olimlar zikrida berilgan hikmatlar tahliliga e’tibor qaratilgan.

Kalit so‘zlar: Alisher Navoiy, “Tarixi anbiyo va hukamo”, tarixiy asar, anbiyolar, hukamolar, hikmat janri, tahlil.

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

Alisher Navoiyning “Tarixi anbiyo va hukamo” asari adabiy-tarixiy qimmatga ega. Navoiyning asarni yaratishdan asl maqsadi Husayn Boyqarogacha bo‘lgan tarixni jamlagan “Zubdat ut-tavorix” asarini yozish bo‘lgan. Akademik A.Qayumovning ta’kidlashicha, “Tarixi anbiyo va hukamo”, “Tarixi muluki Ajam” mazkur asarning boshlang‘ich qismlari bo‘lishi mumkin.

Alisher Navoiyning “Tarixi anbiyo va hukamo” asarida keltirilgan tarixiy ma’lumotlar epik turning o‘ziga xos kichik janrlarida bayon etiladi. Bu nafaqat xronologiya, balki voqealarning ijodkor tomonidan turli manbalarga asoslanib keltirilgan ma’lumotlarni badiiy tarzda aks ettiradi. Tarixiy asar muallifi kitobxonni zeriktirmaslik uchun ma’lum tarixiy shaxs haqidagi rivoyat yoki hikoyatga she’riy parchalarni kiritadi. Navoiyning bu hikoyatlari shaklan siqiq, mazmunan boydir. Asarning ilk hikoyasi Odam alayhissalomdan boshlanadi. Odamning kuniyati Bulbasha, laqabi Safiyullohdur. Navoiy “Va Odam a. s. ning Hobilg‘a marsiyasi bor” – deb, bir ruboiy keltiradi:

R u b o i y:

Odamniki, Haq lutf ila mavjud etti,

Majmu’i malak xaylig‘a masjud etti.

Oxir tanidin ruhni mafqud etti,

Ul nav’ki, nobud edi, nobud etti”, – deb tasvirlaydi.

Chun Odam a. s. Hobil firoqida ko‘b betoqatlik qilur erdi, Haq taolo Shis a. s. ni Odamg‘a karomat qildi. Va Shis a. s. muhabbati Odamning Hobil motamida iztirobin kam qildi, Iqlimoni anga nikoh qilib, o‘z o‘rnida valiahd qildi va hayot vadi’atin arvoh qobizig‘a topshurdi. Va umrin ba’zi ming yil va ba’zi to‘quz yuz o‘tuz yil debdurlar. Va Odam a. s. so‘ngra ba’zi uch, ba’zi yeti kundan so‘ngra Havog‘a ajal yetti. Madfanlarida ham ixtilof bor. Ammo Mavlono Sharaful millati vaddin Ali Yazdiy “Zafarnoma” muqaddimasida aytibdurkim, Odam a. s. ni Shis g‘usl berib, namoz qildi va Hindistonda dafn qildi. Havo ham Odam a. s. yonida madfun bo‘ldi. Ammo Nuh a. s. zamonidakim to‘fon bo‘ldi, Nuh alarning muborak jasadlarin kemada asrab, to‘fondin so‘ngra Abul Qays tog‘ida va ba’zi debdurlarkim, Baytul-muqaddasda dafn qildi (Tarixi anbiyo va hukamo, 540-bet).

“Tarixi anbiyo va hukamo”da ham Qur’oni karimning oyatlari voqealarni asosli izohlashga xizmat qilgan. Bunday yondashuv muarrixning payg‘ambarlar zikrida iqtibos san’atidan foydalanganini ko‘rsatadi. “Tarixi

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

anbiyo va hukamo”da barcha voqealar nasrda bo‘lib, har bir tarixiy hikoya she’r bilan yakunlangan.

Asar ikki qismdan iborat. Birinchi qism – anbiyolar, ikkinchi qism – hukamolar. Payg‘ambarlar va hukamolar orasida Barsisoy Obid, Shamsun Obid va Jaroh Rohib to‘g‘risida ham muhim ma’lumotlar, ibratli hikoyatlar berib o‘tiladi.

Shundan so‘ng hukamo (olimlar) haqida, ularning xalq ichida mashhur bo‘lgan hikmatlari, o‘gitlarini keltiradi. Navoiy hakimlar tomonidan aytilgan pand, o‘git, hikmatlarni nasr yo‘li bilan aytib, keyin shu hikmatning mazmunini she’rda ifodalaydi. Ya’ni, bu o‘rinda Navoiy nasr va nazm an’anasidan unumli foydalanadi.

Hakimlar qismida 13 nafar hakimlar haqida ma’lumot va 13 ta she’r berilgan. Ma’lumot berish jarayonida ularning hikmatlaridan eng mashhur, xalq tilida e’tirof etilganlaridan namunalar keltiradi. Hakimlar zikri Luqmondan boshlanadi. Navoiy Luqmoni hakimning aksar el nabiylar hisoblashini inobatga olib, anbiyolar qismida ham qayd etganini e’tirof etadi. Luqmoni hakimning barcha yukni tortdim, lekin burchdan og‘irroq yuk ko‘rmasdim, barcha lazzatdan totdim, biroq ofiyatdan (sog‘lik, tinchlik ma’nosida) chuchukroq sharbat totmaganligini ta’kidlab o‘tadi. Luqmoni hakimdan so‘radilar: “Ne nimadurkim, foydasi borcha xaloyiqqa teyar? Dedikim, yomonlarning yo‘qligi”. Navoiy Luqmoni hakimni uzoq umr ko‘rganligini ikki misra she’r bilan ta’riflab o‘tadi.

Yoshing Luqmondin ar xud bo‘lmasa kam,

Chu borg‘ungdur borur damdur hamul dam. [1; 598]

Fishog‘urs hakim Luqmoni hakimning shogirdi. U Gushtosb zamonida yashagan. Musiqiy ilmning asoschisi. Musiqa ilmi bo‘yicha undan oldin kim shug‘ullangani ma’lum emasligini qayd etadi. Soz ham uning ixtirosi ekanligini ta’kidlaydi. Va yana ikki misra she’r keltiradi:

Andaki so‘zi safar o‘ldi anga,

Sozlari navhagar o‘ldi anga [1; 598].

Navoiy shu tarzda hakimlar to‘g‘risida qisqa-qisqa ma’lumotlar berib, bu ma’lumotlarni kichik she’riy parchalar bilan quvvatlantiradi. Lirik chekinish she’riy parchalar tarixiy shaxs (hakim) olimlar haqidagi ma’lumotlarga badiiy tus berish bilan birga, o‘quvchiga estetik ta’sir ko‘rsatish vazifasini bajaradi. She’riy parchalar har bir hakim haqidagi ma’lumotda mavjud. Asardagi

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

barcha she'rlarning muallifi Navoiyning o'zidir. Keltirilgan hikmatlarning har biriga she'riy yo'l bilan ta'rif beradi. Bu ta'riflar hikmat mazmuni bilan hamohang bo'lib, asarning badiiy qimmatini boyitgan.

Jomasb hakim Gushtasbning qardoshi, Luqmonning shogirdi edi. Nujum ilmida mohir bo'lib, o'z zamonidan keyingi uch ming yilgacha kelur ishlarni hukm qildi. Uning ibratli so'zlaridan biri shuki “karim (saxiy)ning yomonroq xislati o'z ilmining tarki va laim (xasis)ning yaxshiroq xislati o'z ilmining tarki”.

She'r:

Kishiga bo'lsa ko'kka chiqmoq fan,

Ne asig', ko'rsa oqibat madfan.

Hikmat janri Rabg'uziy qissalari tarkibida ham uchraydi. Kuzatishlarimiz shuni ko'rsatadiki, adabiy-tarixiy asarlarda an'anaviy ravishda kichik janrlar – maqol, hikmat, latifa, foyda, she'r kabilardan unumli foydalanilgan. Navoiyning hikmat va kichik she'rlardan foydalanishi o'ziga xos. Uning hikmatlari aynan hakimlar faoliyati bilan chambarchas bog'liq. Ba'zi asarlarda mualliflar hikmatlardan badiiy tasvir vositasi sifatida foydalansa, Navoiy hakimlar haqidagi ma'lumotlarni asoslash va boyitishda bu janrdan foydalanadi.

N. Rahmonovning ta'kidlashicha, “Rabg'uziy hikmatga o'z asarida alohida urg'u beradi va hikmatni qissa janrining kaliti sifatida talqin qiladi – qissadagi ma'lum bir voqeaning sabab va natijasini ochish, uning mohiyatini kitobxonga yetkazish uchun hikmat keltiradi.[2; 250]. Navoiyning hikmatlarni keltirishi tarixiy shaxslarning sifatlarini uyg'unlashtirish, hakimlarning alomati haqida so'z yuritish bilan bog'liq. Bu jihat Rabg'uziyda ham kuzatiladi. Masalan, Luqmoni hakim hikmatlarini Muhammad a.s. hayotiga bog'laydi. Navoiy keltirgan hikmatlar shakl jihatdan qisqa, mazmunan boy. Hikmatlarning nasriy bayoni va she'riy talqini Navoiyning o'ziga xos yondashuvi hisoblanadi. Navoiydan oldin ham hikmatlar she'riy usulda Ahmad Yassaviy, Sulaymon Baqirg'oniy tomonidan ijodiy ishlangan. Ular ijodidagi she'riy hikmatlarda Olloh, (Tangri) payg'ambarlar, soqiy kabi obrazlar ko'zga tashlanib turadi.

“Tarixi anbiyo va hukamo”da Fisoqursning shogirdi “Fusuli Buqrot” asarining muallifi Buqrot hikmatlari mo'tabar ekanligini ta'kidlab, namunalar keltiradi. Jumladan, “...umr qisqadur, ish uzun. Oqil uldurkim bu

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

qisqa umrni bir nimag‘a sarf qilg‘aykim, zaruratroqdur, ya‘ni oxirat maslahati va Tengri taolo rizosi” – deya, shu mazmunni she‘riy usulda mahorat bilan tasvirlaydi:

Kishi qildi amal Tengrining rizosi bila,

Haq yetti oxiratin komu muddaosi bila (1; 598).

Aristotolis hakimning podshoh va xalq haqida hikmati ham diqqatga sazovor. Jumladan, Navoiy bu hikmatni she‘r bilan shunday ifodalaydi:

Shoh daryo va xalq erur anhor,

Ikisining suyig‘a bir maza bor.

“...Navoiydek fikr dunyosi keng va mushohada quvvati zabardast shoirning asarda payg‘ambarlar va hukamo-donishmandlar to‘g‘risidagi ma‘lumotlarni birga berishi bejiz emas, albatta. Ilm ahlini qadrlab, parvarishlab kelgan Navoiy asarda “anbiyolar” qatorida “hakimlar” bayonini bergan, bu esa adibning ilm ahlini anbiyolar kabi ulug‘langanligining isbotidir. [3; 14]. No‘shiravonning vaziri Buzurjmehr so‘zlaridan keltirib, yigitlikda ilm kasb qilmoqlik, qarilikda esa uni sarf etmoqlik yaxshidir, – deydi:

Yigitlig‘da yig‘ilmning maxzani,

Qarilig‘chog‘i xarj qilg‘il ani [1; 600].

Xulosa qilib aytganda, “Tarixi anbiyo va hukamo” asarida keltirilgan kichik janrlar – hikmat, she‘r (masnaviy)lar asardagi tarixiy shaxslar (hakimlar)ning sifatini aniqlash, ularning faoliyatini o‘rganish, qolaversa, o‘quvchini ma‘naviy jihatdan tarbiyalashda muhim o‘rin tutadi. Nasriy asarlardagi kichik janrlarni o‘rganish – o‘sha davr adabiyotida kichik janrlarga xos xususiyatlarni aniqlash, ularning shakllanish genezisi, taraqqiy etishini ilmiy asoslash imkonini beradi. Shuni ta‘kidlash mumkinki, “Tarixi anbiyo va hukamo”da berilgan kichik hikmatlar bir paytning o‘zida ham nasriy, ham nazmiy bayon etilishi, Navoiyning bu janrdan ikki usulda foydalanganligini ko‘rsatadi.

Kichik nasriy janrning qadimiy ildizlari turkiy qavmlar, xususan, o‘zbeklarning burungi urug‘-ajdodlari, dunyoqarashi, marosim, urf-odat, e‘tiqodlariga munosabatidan boshlangan. Har bir nasriy asarga asos solgan dastlabki real voqelik, subyektiv hodisalar, islomgacha yuz bergan mifologiya, marosim, ijtimoiy-iqtisodiy, oilaviy-maishiy munosabat kabi tarixiy haqiqatning poetik transformatsiyasi alohida ahamiyat kasb etgan. Aytish

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

mumkinki, poetik munosabatga obyekt bo‘lgan ibtidoiy ideal hodisalar turli xil syujet yaratuvchi motivlar shaklida tashkil topgan.

Yozma nasriy asarlarning sinkretik xarakterga ega bo‘lgan namunalarini tadqiq etish alohida ahamiyat kasb etadi. Bu narsa janrlararo munosabat masalasini tekshirish ob’ekti qilib olish zarurligini ko‘rsatadi. Bu ish, avvalo, u yoki bu janrning tafovutlanishi, o‘ziga xos xususiyati va aniq chegarasini oydinlashtiradi. Qolaversa, har bir janrning tashkil topib shakllanishida, ikkinchi bir janrning ta’sirini tadqiq etish o‘zaro munosabat doirasini aniqlaydi, qolaversa, janrlar taqdirini belgilaydi.

Hikmat nasriy turning alohida janri sifatida qadimiy bo‘lib, juda keng tarqalgan. Uning ta’limiy, estetik nuqtalari ahamiyatlidir. Shuning uchun tarixiy nasrdagi hikmatlarni to‘plash, tarixi va taqdirini o‘rganish janriy belgilari, o‘ziga xos xususiyatlari, nihoyat, badiiylik darajasi, o‘ziga xos tasvir vositalarini aniqlash zarurligini taqozo etadi. Bu nasriy asarning noma’lum tomonlarini belgilash, ular haqida to‘liq tasavvur hosil qilish imkonini beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Alisher Navoiy. To‘la asarlar to‘plami. Sakkizinchi jild. Tarixi anbiyo va hukamo. G‘.G‘ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi. – Toshkent: 2013. –B. 598.
2. Rahmonov N. O‘zbek adabiyoti tarixi. – Toshkent: Sano-standart nashriyoti, 2017. – B. 250.
3. Pardayeva I. Alisher Navoiy tarixiy asarlarining badiiyati. (PhD) diss. avtoref. – Samarqand: 2018. – B. 14.

HAMID OLIMJONNING NAVOIYSHUNOSLIK FAOLIYATI

Ishonxanova Iroda Abduvaxitovna,
pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD), dotsent,
Alisher Navoiy nomidagi ToshDO‘TAU
irodaishanxonova@gmail.com

Annotatsiya. Maqolada O‘zbekiston xalq shoiri, O‘zbekiston yozuvchilar uyushmasi raisi Hamid Olimjonning adabiyotshunos olim sifatidagi faoliyatiga to‘xtab o‘tilgan. Shoirning Alisher Navoiy tavalludining 500 yilligi munosabati bilan bobokalon shoirimiz shaxsiyatiga doir ilmiy tadqiqotlari haqida mulohazalar bildirilgan.

Kalit so‘zlar: Alisher Navoiy, Hamid Olimjon, kurs-konferensiya, to‘plam, ilmiy maqola.

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

O‘zbek mumtoz adabiyotining yirik vakillaridan biri Alisher Navoiyning hayot yo‘li hamda ijodiy faoliyati asrlar davomida tadqiq etib kelinadi. O‘zbek adabiyotshunos olimlari bu borada salmoqli tadqiqotlar olib borishgan. Olimlar bilan bir qatorda, ko‘plab ijodkorlar shoir shaxsiyati borasida ko‘plab ilmiy maqolalar nashr ettirganlar. Oybek, Uyg‘un, Maqsud Shayxzoda, Hamid Olimjon kabi shoirlar shular jumlasidandir. Ular orasida Hamid Olimjon navoiyshunoslik tadqiqotlarida faol ishtiroki bilan ajralib turadi.

H.Olimjonning bevosita boshchiligida 1940-yilning oktyabr oyida O‘zbekiston yozuvchilar uyushmasida Alisher Navoiyning 500 yilligiga bag‘ishlangan kurs-konferensiyalar o‘tkazilgan. Yozuvchilar uyushmasi rahbari sifatida shoir tadbirni kirish so‘zi bilan ochib bergan, Alisher Navoiy merosi nafaqat o‘zbek xalqi, balki butun Ittifoq miqyosida muhim ahamiyatga egaligini ta’kidlab o‘tgan. Shuningdek, ushbu tadbir ulug‘ shoir hayoti va ijodini ommalashtirish borasida chuqur bilimga ega mutaxassislariga ega bo‘lish imkoniyatini berishini ta’kidlaydi.[1: 2]

Alisher Navoiy tavalludining 500 yilligi munosabati bilan sobiq Ittifoq Fanlar Akademiyasi O‘zbekiston filiali nashriyotida “O‘zbek adabiyoti yo‘lboshchisi”(“Родоначальник узбекской литературы”) deb nomlangan maqolalar to‘plami chop etiladi. Ushbu to‘plamdan Hamid Olimjonning “Farhod va Shirin” dostoni” (“Поэма “Фархад и Ширин”) [5: 50] nomli maqolasi o‘rin olgan. Maqolada muallif “Farhod va Shirin” dostonining kelib chiqish masalalariga to‘xtaladi. “Xusrav va Shirin” dostoni eronlarda vujudga kelgani hamda ilk bor Firdavsiy ijodida uchrashi haqidagi ma’lumotlar keltirilgan. Doston mazmuni ham bayon qiligan. Shuningdek, Nizomiy Ganjaviyning “Xusrav va Shirin” dostoniga ham to‘xtab o‘tilgan. Agar Firdavsiy dostonida Farhod ham, Shopur ham ishtirok etmagan bo‘lsa, Nizomiy dostonida Farhod timsoli mavjud. Alisher Navoiy esa, asosiy e’tiborni Farhodga qaratadi. Xusrav timsoli asar o‘rtasida maydonga chiqadi. Hamid Olimjon “Farhod va Shirin” dostoni syujeti, qahramonlari, dostonda ilgari surilgan g‘oyalar haqida mulohazalar bildirgan. Dostondan parchalar keltirib, o‘z fikrlarini asoslaydi. O‘zbek xalqi ushbu dostonni sevishi, xalq orasida ham Farhod va Shirin sevgisi haqidagi afsonalar ko‘plab yaratilgani, ular xalqona timsollarga aylanib ketgani aytib o‘tilgan. Bundan tashqari, yurtimizning turli hududlarida Farhod va Shirin nomi bilan bog‘liq joylarning soni anchagina ekanligi buning isbotidir.

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

Hamid Olimjonning 1960-yilda chop etilgan uch tomlik tanlangan asarlarining 3-tomi publitsistik asarlardan tashkil topgan. To‘plamda Alisher Navoiyga bag‘ishlangan bir nechta maqola mavjud. Jumladan, “Navoiy – o‘zbek tilining yaratuvchisi” [4: 317] maqolasi. Unda o‘zbek tili taraqqiyotida Alisher Navoiyning o‘rni masalasi ko‘tarilgan. Shoirning “Muhokamatul-lug‘atayn” asariga alohida to‘xtab o‘tilgan. Keyingi maqola “Farhod va Shirin” haqida” [4: 349] deb nomlanib, yuqorida tilga olingan “O‘zbek adabiyoti yo‘lboshchisi” (“Родоначальник узбекской литературы”) to‘plamidagi “Farhod va Shirin” dostoni” (“Поэма “Фархад и Ширин”) maqolasining o‘zbek tilidagi variantidir. To‘plamdagi yana bir maqola “Navoiy va zamonamiz”[4: 385]da Alisher Navoiy asarlarigi g‘oyalar haqida so‘z boradi. Masalan, xalqparvarlik, muhabbat, do‘stlik, adolat, mehnat, vatanparvarlik kabi masalalar shoir ijodida mahorat bilan aks ettirilgani izohlangan. Muallifning fikrlari Navoiy asarlaridan olingan parchalar yordamida asoslangan.

Hamid Olimjonning 10 tomlik mukammal asarlar to‘plamining 9-tomi publitsistika va adabiyotshunoslik masalalariga bag‘ishlangan. Kitobda Alisher Navoiy hayoti va ijodiga bag‘ishlangan maqolalar soni 10dan ortiq. [3: 45-108] Ularda tavalludining 500 yilligi nishonlanishi arafasidagi g‘azal mulkining sultonining o‘zbek adabiyotida tutgan o‘rni, “Farhod va Shirin” hamda “Layli va Majnun” dostonlari, uning ijtimoiy qarashlari va boshqa masalalar tilga olingan. Alisher Navoiy hayoti va ijodining o‘rganilish darajasiga alohida ahamiyat qaratilgan. Shuningdek, shoirning yubileyi munosabati bilan amalga oshirilgan hamda rejalashtirilgan vazifalar ketma-ketlikda keltirib o‘tilgan. Yuqoridagi maqolalar Alisher Navoiy tavalludining 500 yilligiga jiddiy tayyorgarlik ko‘rilganining isboti bo‘la oladi.

Aynan shu 10 tomlik mukammal asarlar to‘plamining 10-tomi maqola, nutq va xatlarni o‘z ichiga olgan. Undagi “Navoiy” [2: 20] maqolasi Hamid Olimjonning 1939-yil 27-iyundagi SSSR Fanlar akademiyasi Til va adabiyot bo‘limi sessiyasida o‘qigan ma‘ruzasi hisoblanadi. Ma‘ruzada Alisher Navoiyning mashhur asarlari haqida ma‘lumot berilgan. Shuningdek, yubiley munosabati bilan ulug‘ shoirga bag‘ishlangan badiiy asarlar ko‘rik-tanlovi e‘lon qilingani, Navoiy haqida film suratga olinayotgani, drama, roman hamda dostonlar yozilayotgani borasida axborot berib o‘tilgan. “Nizomiy va Navoiy yubileyiga tayyorgarlik haqida” (“О подготовке к юбилею Низами и Навои”) maqolasida aynan shu ikki tarixiy shaxslar yubileyi munosabati bilan olib

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

borilayotgan ilmiy tadqiqot ishlari, ko‘rik-tanlovlar, nashr ishlari, yaratilayotgan sahna asarlari, tashkil etilayotgan ko‘rgazmalar va yana boshqa ko‘plab tadbirlar haqida ma’lumotlar berib o‘tilgan.

Yuqoridagi manbalarni ko‘rib chiqqan holda, xulosa qilish mumkinki, Alisher Navoiy hayoti hamda ijodi tadqiqi hamma zamonlarda ham dolzarb hisoblangan. Bu holat nafaqat yurtimizda, balki dunyoning turli tomonlarida olimlar va tadqiqotchilarni qiziqtirib kelgan. Ulug‘ bobokalonimiz yubileylarini nishonlash masalalariga har doim jiddiy yondashilgan. Shuningdek, zamonasining ilg‘or kishisi, O‘zbekiston yozuvchilar uyushmasining raisi, akademik shoir Hamid Olimjon bu masalada jonbozlik ko‘rsatgan. Alisher Navoiy ijodini har tomonlama tadqiq qilishga harakat qilgan hamda ilmiy manbalarni yaratishga muvaffaq bo‘lgan. Bizning vazifamiz – ushbu manbalarni aniqlash hamda tadqiq etish. Bu bilan Alisher Navoiy merosiga XX asr boshlaridagi munosabat tafsilotlarini aniqlashtirishimiz mumkin bo‘ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasi Markaziy Davlat arxivi. Fond № 2356. Ro‘yxat № 1. Saqlov birligi № 79. Стенографический отчет курсов-конференций по изучению творчества Алишера Навои при Союза советских писателей Узбекистана. Часть I. Начало 15 октября 1940 г. Окончание 1940 г. – 139 листов.
2. Олимжон Хамид. Мукаммал асарлар тўплами: т. 10. Мақола, нутқ ва хатлар. Тошкент: Фан, 1984. – 208 б.
3. Олимжон Хамид. Мукаммал асарлар тўплами: т. 9. Публицистика. Адабиётшунослик. Тошкент: Фан, 1984. – 248 б.
4. Олимжон Хамид. Танланган асарлар. Учинчи том. Тошкент: ЎзССР Давлат бадий адабиёт нашриёти, 1960. – 432 б.
5. Родоначальник узбекской литературы. Ташкент: Издательство Узбекистанского филиала Академии наук СССР, 1940. – 224с.

**AYOLLAR OBRAZINING XALQ OG‘ZAKI IJODIDAN YOZMA
ADABIYOTGA KO‘CHISHI**

Jabborova Matluba Rustamovna,
*Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat
o‘zbek tili va adabiyoti universiteti,
O‘zbek adabiyoti va uni o‘qitish metodikasi
kafedrasi dotsenti, filologiya fanlari
bo‘yicha falsafa doktori (PhD)*

Annotatsiya. *Xalq og‘zaki ijodida ayollar obrazi turli ko‘rinish, shakl-u shamoyil va tasvirlarda berilgan. Odatda, ayollar obrazi ko‘p qirrali va ramziy ma‘nolarda tasvirlanib, u millatning dunyoqarashi, axloqiy qadriyatlari va estetik ideallarini aks ettirgan. Bu obrazlarning turli janrlarda – ertak, doston, maqol, qo‘shiq va rivoyatlarda turlicha talqinlari mavjud. Ushbu maqolada ayollar obrazining xalq og‘zaki ijodidagi talqini va yozma adabiyotga transformatsiyasini o‘rganish orqali adabiyotimiz taraqqiyotidagi uzviylik, an‘ana va yangilanish jarayonlarini kuzatamiz.*

Kalit so‘zlar: *Xalq og‘zaki ijodi, ayollar obrazi, ertak, doston, badiiy obraz, obraz transformatsiyasi.*

O‘zbek xalq og‘zaki ijodi asrlar davomida har bir xalqning ma‘naviy dunyosi, ijtimoiy qadriyatlari va estetik didini o‘zida mujassam etib kelgan boy badiiy merosidir. Unda ma‘lum bir xalqning hayoti, orzu-intilishlari, ijtimoiy muammolari va ezgulik g‘oyalari ayol siymosining ishtiroki orqali ochib beriladi. Ayollar obrazi og‘zaki ijodining muhim qismi bo‘lib, unda ayol – ona, yor, sadoqatli do‘st, dono maslahatchi hamda jasur himoyachi sifatida tasvirlanadi.

Dastlab xalq og‘zaki ijodida shakllangan ayollar obrazi yozma adabiyot taraqqiyotiga ham kuchli ta‘sir ko‘rsatgan. Chunonchi folklordagi aksariyat badiiy timsollar yozma adabiyotda yangi mazmun va shakl kasb etib, asar badiiyatini oshirishi, muallif g‘oyasini yanada aniqroq yetkazish kabi imkoniyatlar kasb etishi mumkin. Bu jarayonda obrazlar tarixiy sharoit, ijtimoiy muhit va muallifning individual qarashlari asosida qayta ishlanib, mukammallashib boradi.

Folklordagi ayollar obrazini turli jihatdan o‘rganish mumkin. Avvalo janriga ko‘ra – “mifik qarashlarda ayol tasviri”, “afsonalarda ayol qahramonlar”, “rivoyatlar ayollarning o‘rni”, “ertak va dostonlarda ayollar obrazi” va hokozo. Shuningdek, mazkur obrazning og‘zaki manbalardagi ishtirokiga ko‘ra – “tipik va umumlashgan”, “asosiy va yordamchi”, “xarakterli

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

va yo‘l-yo‘lakay” kabi turlarini kuzatish mumkin. Masalan, Barchinoy obrazi sadoqat, go‘zallik va aql-zakovat timsoli sifatida gavdalanadi. U aniq bir individual shaxsdan ko‘ra, ideal ayolning umumiylik tasviri hisoblanadi. Yoki Guloyim obrazi vatanparvarlik ramzi sifatida tasvirlanadi. Shuningdek, bu kabi obrazlar xalqning estetik ideali va ijtimoiy qarashlarini ham o‘zida mujassamlashtiradi.

Ayollar obrazi yozma adabiyotga o‘tish jarayonida ana shu umumiy timsollar asta-sekin individuallashtirilib, muallif maqsadiga ko‘ra rivojlanib boradi. Jumladan, Alisher Navoiy ijodida ayol obrazi yuksak badiiy-estetik darajaga ko‘tarilib, ilohiy go‘zallik va ma‘naviy poklik timsoliga aylanadi. Uning “Xamsa” asaridagi ayol qahramonlar folklordagi sadoqatli yor obrazining takomillashgan, ideal tasvirdagi ko‘rinishidir. Navoiy asarlaridagi ayollar obrazi folklorik tasvirdan ancha mukammallashtirilib, ko‘proq estetik va axloqiy ideal darajasiga ko‘tarilganini ko‘rish mumkin.

Obrazga xos rivojlanish bosqichi asrlar davomida taraqqiy etib borgan. Masalan, XX yozma adabiyotida ayollar obrazi yanada realistik tusda tasvirlanadi. Abdulla Qodiriyning “O‘tkan kunlar” romanidagi Kumush o‘zbekona milliy ayol qiyofasini o‘zida aks ettira oladi. U nafaqat sadoqatli yor, balki ichki kechinmalarga ega, murakkab ruhiy dunyosi bor individual tarzda tasvirlanadi. Yoki Cho‘lpon ijodida ayol obrazi ijtimoiy muammolar bilan bog‘liq holda, erkinlik va tenglik g‘oyalari bilan uyg‘unlashadi. Demak ayollar obrazining folklordan yozma adabiyotga transformatsiyasini kuzatish – obrazga xos umumlashganlikdan individuallikka o‘tish, ramziylikdan realizmga aylantirish, tashqi tasvirdan ichki kechinma tahliliga kirish va an‘anaviy obrazlardan ijtimoiy faol “real” obrazga o‘zgarish kabi muayyanlashuvni yuzaga keltiradi.

Demak ayollar obrazining xalq og‘zaki ijodidan yozma adabiyotga o‘tishi uzluksiz va tabiiy jarayon bo‘lib, unda an‘ana va yangilanish uyg‘unlashadi. Odatda xalq og‘zaki ijodidagi kuchli ayol obrazi yozma adabiyotga ko‘chganda oddiy timsoldan murakkab, ko‘p qirrali va chuqur xarakterga ega obrazga aylangan. Bu jarayonni xalq ertaklari misolida kuzatamiz.

Xalq ertaklarida ayollar obrazi tabiiy umumiy timsol sifatida, balki aniq syujet va qahramonlar orqali ham tasvirlanadi. Har bir ertakda ayol obrazi belgilangan g‘oya va tarbiyaviy maqsadni ifodalashga xizmat qiladi. Masalan, “Zumrad va Qimmat” ertagida ayol qahramonlar. Zumrad va Qimmat ertagida

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

ayollar obrazi ikki qarama-qarshi tipda berilgan: Zumrad – mehribon, kamtar, sabrli va mehnatkash qiz. U barcha sinovlardan o‘zining yaxshi xulqi tufayli o‘tadi. Qimmat – dangasa, hasadgo‘y va qo‘pol xarakterga ega bo‘lgan obraz. Bu ertakda ayol obrazi orqali yaxshilik va yomonlik qarama-qarshiligi ochib beriladi. Yaxshi fazilatli qiz mukofotlanadi, yomon xulqli qiz esa jazolanadi. “Dono qiz” ertagida aql-zakovatli qiz aqlli tadbirkor, topqir sifatida tasvirlanadi. U murakkab savollarga javob topadi va podshohni ham hayratda qoldiradi. Bu yerda ayol faqat go‘zallik emas, balki aql va zakovat timsoli sifatida namoyon bo‘ladi.

Xalq ertaklarida salbiy xarakterli ayollar obrazini ham uchratamiz. Masalan, ko‘plab ertaklarda o‘gay ona yoki makkor kampir obrazi mavjud. Ular hasadgoy, zolim, ayyor sifatida tasvirlanadi. “Zumrad va Qimmat” ertagidagi o‘gay ona yoki Qimmat singari obrazlar vositasida jamiyatda qoralangan illatlar ochib beriladi. Bunday obrazlar ham keyingi davrlarda yozma adabiyotga ko‘chgan. Chunonchi, Alisher Navoiyning “Farhod va Shirin” dostonidagi makkor kampir Farhod Shirin muhabbatiga qarshi turgan, makkorlik va ayyorlik timsoli bo‘lgan obrazdir. Navoiy bu obrazni hiyla-nayrangga usta, yolg‘on va aldov orqali maqsadiga erishuvchi ayol sifatida tasvirleydi. U o‘z manfaatini ko‘zlab, voqealar rivojiga yomon ta‘sir ko‘rsatadi. Bu obraz xalq ertaklaridagi yovuz kampir yoki jodugar ayol obrazlariga juda yaqin turadi. Shuningdek, “Alpomish”dagi Surxayl kampirni ham eslatadi.

Demak xalq ertaklaridagi ayollar obrazi aniq syujet va qahramonlar orqali yoritilib, ular vositasida aniq g‘oya ifodalanadi. Ijobiy obrazlar – mehr, sabr va aql timsoli bo‘lsa, salbiy obrazlar obrazlar orqali yomon illatlar fosh etiladi. Shu tarzda folklorda ayol obrazi tarbiyaviy vosita sifatida ham namoyon bo‘ladi.

Xulosa qilib aytganda, ayollar obrazining xalq og‘zaki ijodidan yozma adabiyotga transformatsiyasi o‘zbek adabiyoti taraqqiyotining uzviy va an‘anaviy jarayonidir. Xalq og‘zaki ijodida shakllangan ayollar timsoli – ona, sadoqatli yor, dono ayol, jasur qahramon yoki makkor kampir obrazlari – yozma adabiyot uchun muhim badiiy asos bo‘lib xizmat qilgan. Folklorda ayollar obrazi ko‘proq umumlashgan, tipik va ramziy xarakterga ega bo‘lsa, yozma adabiyotda ular asta-sekin individuallashib, chuqurlashgan murakkab qahramonlarga aylangan. Bu jarayonda Alisher Navoiy ijodida yuksak

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

ma'naviy-axloqiy ideal darajaga ko'tarilgan bo'lsa, keyingi davr yozuvchilari, Abdulla Qodiriy va Cho'lpon asarlarida u real hayotiy voqelik bilan bog'langan, qahramonlar ichki kechinmalarga ega, murakkab obraz sifatida tasvirlangan. Shu bilan birga, folklordagi ayol qahramonlarga xos bo'lgan sadoqat, mehr, donolik va jasorat kabi xususiyatlar yozma adabiyotga ham ko'chgan va yanada boyitilgan. Demak, yozma adabiyot xalq og'zaki ijodini inkor etmay, balki uni yangi tarixiy va estetik sharoitda rivojlantirgan. Umuman olganda, ayollar obrazining transformatsiyasi xalq ijodi va yozma adabiyotni o'zida uzviy bog'liqlikni ko'rsatib, milliy adabiyotimizda an'ana va yangilanishning uyg'unligini tasdiqlaydi.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. Alisher Navoiy. Xamsa. – T.: G'afur G'ulom nomidagi nashriyot, 2010.
2. Abdulla Qodiriy. O'tkan kunlar. – T.: Yangi asr avlodi, 2019.
3. Alpomish. – T.: O'zbek xalq og'zaki ijodi. G'afur G'ulom nomidagi nashriyot, 2019.
4. Cho'lpon. Kecha va kunduz. – T.: Sharq, 2008.
5. O'zbek xalq ertaklari. 1-,2-,3-qism. – T.: O'qituvchi, 2014.
6. <https://www.researchgate.net/publication/381253748> European Journal of Innovation in Nonformal Education The Representation of Women in the Works of Alisher Navoi ARTICLE INFO

“MIFTOH UL-ADL” VA “GULZOR” ASARLARINING MATNIY TADQIQI VA TAHLILI

(1791 qo'lyozma nusxasi asosida)

Nazarova Dilafruz Ixtiyorovna,

Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universiteti katta o'qituvchi
ndilafruz476@gmail.com

Annotatsiya. Mazkur maqolada o'z davrining yetuk ijodkori Ibodulla Sayyid Podshohxoja ibn Abdulvahhobxoja (Xoja)ning “Miftoh ul-adl” va “Gulzor” asarining 1791 qo'lyozma nusxasi haqida ma'lumot beriladi. Ushbu qo'lyozma Abu Rayhon Beruniy nomidagi Sharqshunoslik instituti qo'lyozmalar fondida saqlanmoqda. 1962-yilda “Miftoh ul-adl” va “Gulzor” asarlaridan kichik parcha nashrdan chiqarilgan bo'lib, har ikkala asardan shu nashr orqali xabardormiz. Bugungi kunga qadar Xoja asarlarining bironta qo'lyozmasi to'liq holatda nashr etilmagan. Mazkur asarlar Sharq mumtoz adabiyotida o'ziga xos o'rin tutadigan hikoyat janrining XVI asrdagi taraqqiyotini belgilashda muhim ahamiyat kasb etadi. Ushbu maqolada “Miftoh ul-adl” va “Gulzor” asarining matniy tadqiqi va tahlili amalga oshiriladi.

Kalit so'zlar: Xoja, “Miftoh ul-adl”, “Gulzor”, qo'lyozma manbalar, mumtoz adabiyot, hikoyat, oyat, hadis, tadqiq, tahlil.

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

Adabiyotimiz tarixida shunday asarlar uchraydiki, ular yaratilishi jihatidan an'anaviy asarlarga o'xshaydi, lekin ular zamiridagi fikr-g'oyalar xalqimizning qadimiy tasavvurlariga, xalq og'zaki ijodiga, Qur'on va hadislarga borib taqaladi. Ana shunday asarlar qatoriga Xojaning "Miftohul-adl", "Gulzor" va "Maqsad ul-atvor" asarlarini kiritishimiz mumkin. Podshohxoja asarlarining qo'lyozma nusxalari Abu Rayhon Beruniy nomidagi Sharqshunoslik instituti qo'lyozmalar fondida "Miftoh ul-adl" va "Gulzor" nomlari bilan saqlanadi. Xoja asarlarining 885, 1791, 7731, 7788, 7796, 9161 hamda Д-4656 inventar raqamli qo'lyozma nusxalari mavjud. Bu qo'lyozmalar ko'chirilgan yili, hajmi, o'lchami bilan bir-biridan farq qiladi.

Biz ushbu maqolamizda ana shu yetti qo'lyozmaning faqat bir nusxasi haqida ma'lumot bermoqchimiz. U 1791 inventar raqamli qo'lyozma. Bu qo'lyozma nusxaning yozilgan yili, ko'chiruvchi kotibi, ko'chirilgan yili noma'lum. Qo'lyozma jigarrang qattiq karton bilan muqovalangan. Kitob formati 33.5x21, matn hajmi 30x18. Qo'lyozma 87 sahifadan iborat bo'lib, "Miftoh ul-adl"ning "B" nusxasi 1-48-betlariga, 49-87-betlariga "Gulzor" asari yozilgan. "Miftoh ul-adl" bir chiziqli oddiy daftarga, "Gulzor" katak daftarga 17 satrdan nasta'liq xati bilan siyoh ruchkada ko'chirilgan. Fitratning "O'zbek adabiyoti namunalari" kitobiga kiritilgan hikoyatlar ana shu qo'lyozma nusxasidan olingan.

Qo'lyozma muqovasining ichki qismiga "Miftoh ul-adl" asarining "v" nusxasi deb yozib qo'yolgan. 1^a sahifaning boshlanishi "Alhamdulillah robbil alamiyn..." Allohga hamd bilan boshlangan. So'ngra "Jam qildim bu kitobni turkiy tilina, taqi bu kitob "Miftoh ul-adl" ot atodim. Ko'rklik koni, ko'rkliklar sultoni davlat jami saodat shohi shahzoda Muazzam Temurbek xazinasig'a tabrik uchun. Taqi bu kitobni bayoni tafsif qilmoqg'a sabab ul erdikim, olimlar aytibtururlarkim: Sultonlarg'a, beklarg'a taqi ulug'larg'a xizmat qilmoq uch turluk turur. Avval tan xizmati, ikkinchi til xizmati, uchunchi ko'ngul xizmati. Ammo tan xizmati ul tururkim, erda turub xizmat qilib taqi til xizmati ul tururkim, til birla duo qilib, ko'ngul xizmati ul tururkim doim ko'nglidin chiqormasa, bu kitob birla amal qilib ul dunyoda ezgu oti chiqg'oy. Ikkinchi o'lgondin so'ng ul kishiga go'r azobi bo'lmag'oy. Uchinchi qiyomat kuni omanno va sadoqina olimlar birla, odil sultonlar birga ujmohga kirgaylar. Inshaolloh bu kitobni o'n besh bob uza muxtasar qilduq. ...

Avvalg'i bob olimlarning bayonin qilur;

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

Ikkinchi bob odil sultonning bayoni;
Uchunchi bob zolimlarning bayonin qilur;
To‘rtunchi bob sultonlarga ‘a mute’ bo‘lmoq bayoni;
Beshinchi bob sultonlar vazirlarga mashvarat bayoni;
Oltinchi bob hukm qilmoqning bayonin qilur;
Yettinchi bob da‘voning bayoni;
Sakkizinchi bob ont ichmakning bayonin qilur;
To‘qquzinchi bob o‘g‘riliqning bayonin qilur;
O‘nunchi bob zino xaddining bayonin qilur;
O‘n birinchi bob quzf xaddining bayonin qilur;
O‘n ikkinchi bob shurb xaddining bayonin qilur;
O‘n uchunchi bob ta‘zir qilmoqning bayonin qilur;
O‘n to‘rtinchi bob g‘azot qilmoq bayonin qilur;
O‘n beshinchi bob sayd qilmoqning bayonin qilur.

“Miftoh ul-adl” asarining har bir bobida Qur‘on oyatlari va hadislardan namunalarni arab tilida berilgan bo‘lib, so‘ng oyat va hadislarining ma‘nosi ijodkor tomonidan izohlanadi hamda ularni tasdiqlash uchun nazir hikoyatlar keltiriladi. Masalan, asarning birinchi bobi **“Bobi avval. Olimlarning ilmining ulamolarning fazilatini bayon qilur”**, – deb nomlangan bo‘lib, dastlab Qur‘oni Karimdan ilm haqidagi oyatni arab tilida beradi va o‘zi keltirilgan oyatning ma‘nosini izohlaydi. “Ya‘ni, bilingizkim ilm bilgan ulamolarning fazilati tangri taole qoshida ulug‘ turur. Nechuk Haq taole (تعالى) Qur‘oni majidda yod qilibdurlar: Arabcha oyat keltirilgan [1: 1^a varaq]. Ma‘nisi bu tururkim, tengri taole (kichik oyat) aning uchunkim olimlar johillardin ortuq tururlar. Taqi Tangri taole qoshida izzat va hurmat ichinda tururlar. Taqi bir oyat ichinda tangri taole yod qilib tururkim, (arabcha oyat: qavli taolo qul hal yassaviya...) Bu oyatning ma‘nisi bu tururkim, aytg‘il ey Muhammad, bilgonlar bilmaganlar bilan barobarmu bo‘lur, ya‘ni bu kalima (2ta so‘z) uchun turur. Ya‘ni olimlar johillardin ortuq tururlar. Oyatning ma‘nisi bu tururkim, ahad qildim ulamolarning ilmini bayon qilg‘oylar. Haloyiqg‘a, taqi birov birovga zulm qilib anga tek turmog‘oylar. Tengri bu so‘zni oytg‘oylar. Taqi payg‘ambar hadisi bu turur: (Hadis keltirilgan). Bu hadisning manisi bu tururkim, har kimarsa ilmini izzat tutsa, ya‘ni og‘irlasa (hurmat qilsa), payg‘ombarni og‘irlamish bo‘lg‘oy va taqi har kimarsa payg‘ombarni og‘irlasa, tangri taolini og‘irlamish bo‘lg‘oy. Taqi bir hadis bu tururkim;

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

(Hadis keltirilgan). Rasul alayhissalom aydi “Badr payti, g‘udo payti ummatlarda kishilar bo‘lg‘oylarkim” raygon ujmohga kirgoylar. Ya’ni anjomin kirgaylar va yana taqi odamlarda andog‘ kimarsalar paydo bo‘lg‘oylarkim, ular tamug‘ga raygon kirgoylar. Sahobalar aytdilar: Nechuk andog‘ bo‘lg‘aylar? Payg‘ambar alayhissalom aytdilar: Qayu odami o‘lsa, taqi ko‘nglinda bir zarrasinha olimlarning ginasi bo‘lsa, ul kimarsa tamug‘ga raygon kirgoy [1: 3^a varaq].

“Miftoh ul-adl” asarining birinchi bobida Oyat, hadis va ijodkorning shaxsiy fikr-mulohazalari sharhlanganidan so‘ng “Imomi A‘zam” haqidagi dastlabki hikoyati keltiriladi. Keyin “Tolibi ilm”, “Iso layhissalom”, “Imomi A‘zam Abu Hanifayi Kufiy va Shayboniy”, “Imomi A‘zam Abu Hanifayi Kufiy va bir kishi” deb nomlangan hikoyatlari keltiriladi. Birinchi bobda 5ta hikoyat o‘rin olgan bo‘lib, 1^a sahifadan 7^b sahifagacha qamrab olingan. Birinchi bobning xulosasi sifatida muallif shunday fikrlarni bildiradi: “Qayu johil kimarsa, olim kimarsadin yuqori o‘ltursa, Qur‘on ustunda o‘lturg‘oni yozuqdur. Qur‘on ustunda o‘lturg‘onning gunohi bemiqdor bo‘lsa, ul kishiga taqi shundog‘ yozuq bo‘lg‘oy. Va yana bir hadisning ma’nisi bu tururkim, olimlarning oti og‘u turur. Har kimarsa izlasa, xato bo‘lur. Taqi har kimarsa ozor qilsa, halok bo‘lg‘oy” [1: 7^b varaq].

50a sahifadan Xojaning “Gulzor” asari boshlangan. U katak daftarga yozilgan.

Asar she’riy shaklda Ollohga hamd bilan boshlangan. “Lutfi inoyat birla bizni dastgir qo‘yma” bilan boshlanib, dastlab biror masalaga oid hikoyat keltiriladi, so‘ngra shu masalaga oid fikrlari nazm bilan yakunlanadi. Birinchi hikoyat adolatli podshohlarning yuzi nurli bo‘lishi haqida, olamda kim deb so‘rasa, odil podshoh edi deb javob bersin, kabi fikrlaridan so‘ng, shunday she’riy xulosani beradi:

Odam uldurkim, jahonda yaxshi so‘zdin pand olur,

Qolmas ushbu odam, ammo odam ichra so‘z qolur... [1: 50^b varaq], 2-hikoyat “Bir kuni bir kishi shavq birlan qahqaha qilib kulaturur erdikim.. bilan boshlanib Bu olamda vafosi ko‘rmadi hech, Tiriklikdin safosin ko‘rmadim hech...[1:52^a varaq]”, 3-hikoyat Muso alayhissalom haqidagi [1: 53^a varaq], 4-hikoyat Yusuf alayhissalom haqida [1: 54^a varaq], 5-hikoyat Iskandar Zulqarnayn va Aristolis haqida [1: 54^b varaq], 6-hikoyat yilon haqida va 7-hikoyat No‘shiravon bir ayvon oliy bino qildirgani haqida [1: 54^b varaq],

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

8-hikoyat No‘shiravon bir kecha qo‘rqinchli tush ko‘rishi haqida [1: 55^a varaq], 9-hikoyat Iskandar va go‘ristonni maqom tutgan shahzoda haqida [1: 56^a varaq], 10-hikoyat Bir jamoat haloyiq haqida [1: 57-58^a varaq], 11-hikoyat Sulton Sanjari Moziy Marv shahrida bir ayvon bino qilgani haqida [1: 59^a varaq], 12-hikoyat Aflotun hakim haqida [1: 60^a varaq], 13-hikoyat Bir podshohning iti haqida [1: 60^b varaq], 14-hikoyat Sulaymon alayhissalom va obihayot haqida [1: 61^a varaq], 15-hikoyat Bir kishi bir chumchuqni bir qafasga saqlagani haqida [1: 61^b varaq], 16-hikoyatdan boshlab, oxirgi “Iskandar zulmatga borg‘onda [1: 88^b varaq]” ham o‘zining mavzu-mundariyasi bilan e‘tiborga molik.

Shunday qilib, Xoja asarlarining qo‘lyozma nusxalarining biri haqidagi ma‘lumotlarimiz shulardan iborat edi. Xojaning o‘z davrida va keyingi davrlarda nasriy hikoyat ustasi sifatida shuhrat qozonganligi hamda ommaning e‘tiborida bo‘lganligi, uning asarlari turli davrlarda kotiblar tomonidan qayta-qayta ko‘chirilgani yorqin misoldir. Bizga ma‘lum bo‘lgan “Miftoh ul-adl” va “Gulzor” asarlarining 7ta qo‘lyozma nusxalari asosida asarning tanqidiy matnini yaratish mumkin. 1962-yili “Miftoh ul-adl” va “Gulzor”dan parchalar alohida chop etildi (V.Zohidov va S.G‘aniyevalar nashrga tayyorlagan) [4:56]. Xojaning har ikkala asari yuzasidan to‘liq nashr ishlari bugungu kungacha amalga oshirilmagan. Bu qo‘lyozma nusxalarni qiyosiy-ilmiy tadqiq etish galdagi vazifamizdir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. “Miftoh ul-adl” va “Gulzor” ning qo‘lyozma nusxasi. Inv № 1791. 87 varaq.
2. Mirzaahmedova M. Poshshoxoja va uning “Miftoh ul-adl” hamda “Gulzor” asarlari. Filologiya fanlari kandidati ilmiy darajasini olish uchun yozilgan dissertatsiya. – Toshkent, 1966. – B. 218.
3. Mirzaahmedova M. Xoja. – T.: Fan, 1975. – B. 130.
4. Podshoxoja. 1962. “Miftohul-adl” va “Gulzor” dan. Nashrga tayyorlovchilar va so‘z boshi mualliflari V.Abdullayev, S.G‘aniyeva. – Toshkent: O‘zSSR Davlat badiiy adabiyot nashriyoti. – B. 56.
5. Ibrohimov A. Xoja hayoti va ijodi haqida ba‘zi ma‘lumotlar // “O‘zbek tili va adabiyoti” №4, 1965.

SHARQ MUMTOZ ADABIYOTIDA DEVONCHILIK AN‘ANALARI: KAMOLIY DEVONI MATNLARINING O‘RGANILISHI

Jalilov Sharofiddin Saidaxmadxon o‘g‘li,

Yangi asr nodavlat universiteti,

“Sharq mumtoz filologiyasi” kafedrası o‘qituvchisi

Annotatsiya. *Ushbu maqolada Kamoliy devoni nusxalari haqida to‘xtalib, uning Abu Rayhon Beruniy nomidagi O‘zRFASHI asosiy fondida saqlanayotgan to‘liq va mukammal hisoblangan Inv 948 raqamli qo‘lyozma nusxasiga alohida to‘xtalib o‘tilgan. Ushbu qo‘lyozma manbaning ilmiy-mnografik tavsifi amalga oshirilgan. Undan tashqari sharq mumtoz adabiyotida devonchilik, devon tuzish an‘anasining vujudga kelish tarixi, devon tartib berish tamoyillari haqida fikr yuritilib, Kamoliy devonining klassik adabiy merosimizdagi ahamiyati haqida fikr yuritilgan.*

Kalit so‘zlar: *“Devoni Kamoliy” Kamoliy, g‘azal, devon tuzish, Navoiy, “Badoyi ul-bidoya”.*

O‘zbek adabiyotshunosligida mumtoz ijodkorlarimizning yuzlab asarlari nashr etilgani va ular ustida keng ko‘lamli ilmiy tadqiqot ishlari olib borilgani ma‘lum. Bu adabiyot muhiblarini adabiy merosimiz durdonalaridan bahramand etish, ularning ma‘naviy qarashlari va qalbiga yaqin nodir asarlarga bo‘lgan ehtiyojlarini qondirish hamda sohada yetuk mutaxassislar tayyorlash borasida amalga oshirilgan xayrli ishlardandir. Adabiyotimiz xazinasidan munosib o‘rin olgan sara asarlarni tadqiq qilish ham izchil davom etmoqda. Zero, ajdodlarimiz qoldirgan ma‘naviyat xazinasini uning munosib vorislariga tugal va mukammal holda taqdim etish bugun har qachongidan ham dolzarbdir.

Devon tartib berishda birqancha adabiy qoidalar mavjud bo‘lib, ular Ichida arab alifbosida mavjud harflar bo‘yicha she‘rlarning tartib bilan joylashuvi ahamiyatli. Shu nuqtayi nazardan alifbo tartibidagi devonning vujudga kelish jarayoni bilan tanishish muhimdir. Devon tuzish, asosan X-XI asrlardan boshlangan. Y.E.Bertels “История персидско-таджикской литературы” asarida XI asr shoirlari Unsuriy, Farruxiy, Manuchehriy, Mas‘ud Sa‘di Salmon, Hakim Sanoiylarning to‘liq yoxud noto‘liq nusxada bizgacha yetib kelgan devonlari haqida atroflicha ma‘lumot beradi.

Bu davrdagi devonlarda asosiy o‘rinni qasida janri egallagan bo‘lib, g‘azalga esa kam e‘tibor berilgan. Muallif faqat XI asrning ikkinchi yarmi va XII asr boshlarida yashab ijod etgan Hakim Sanoiy ijodida g‘azal alohida poetik janr sifatida rivojlana boshlaganligini ta‘kidlaydi. I.S.Braginskiy ham

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

Hasan G‘aznaviyning XI asrda yaratgan devoni yaratilishi bilan devonlarda alohida bo‘lim sifatida g‘azal janri o‘rin egallay boshlaganligini ta’kidlab o‘tadi.

Shuningdek, sharqshunos olim Sh.Shomuhamedov ham Sa’diy “Kulliyot”idagi she’rlarning qofiya va radifga qarab arab alifbosi asosida Ali binni Ahmad ibni Abubakr Besutun tomonidan joylashtirilganligini ta’kidlaydi. Xullas, Sharq xalqlari klassik adabiyotida alifbo asosida devon tartib berish shundan so‘ng qat’iy bir qoidaga aylangan

Kamoliy qalamiga mansub devonning Inv 911/III, inv 948 hamda inv 7085/IV raqamli qo‘lyozma nusxalari mavjud bo‘lib, undan tashqari hali ijodi ijodi o‘rganilmagan ushbu shoir qalamiga mansub she’rlar qatnashgan yigirmadan ziyod manbalarni uchratish mumkin. Ushbu aytilgan devon nusxalari orasi yaqin bo‘lgan turli yillarda ko‘chirilgan bo‘lib, turlicha qiyosiy tavofutlari mavjud.

948 raqamli qo‘lyozma. O‘zR FA SHI asosiy fondida saqlanayotgan ushbu qo‘lyozma hozirgacha mavjud Kamoliy devoni nusxalarining eng mukammali va to‘liq manbasi hisoblanadi. Ushbu nusxa to‘lig‘icha faqat Kamoliy qalamiga mansub she’rlardan tashkil topgan.

Devon basmaladan so‘ng, qizil siyohda Devoni Otanazar mutavalli mutaxallis bi-l- Kamoliy bin Muso mutavalli sarlavhasi bilan boshlanadi. Qo‘lyozma nusxada sarlavhadan so‘ng “*Zihi vasfing bahoridin qilib bulbul navo paydo*” deb boshlanuvchi “hamd” g‘azali ko‘chirilgan. 911/III, 7085/IV raqamli qo‘lyozma manbalardagi kabi sarlavhalar qizil siyohda bitilgan. Ba’zi sahifalar hoshiyalariga mayda nasta’liq xatida she’rlar ko‘chirilgan.

Qo‘lyozma, hijriy 1327, milodiy 1909-yilda ko‘chirilgan. Kolofonda ko‘chirilgan kim tomonidan ko‘chirilganligi xususida ma’lumot yo‘q, faqat “Tammat-ul kitob sana 1327 itmom” jumlasini mavjud. Manbada shoirning 802 ta g‘azali, (shundan 156 tasi hoshiyada, 746 tasi esa, asosiy sahifada), 46 ta muxammas (shundan 1 tasi hoshiyada, 45 tasi esa, asosiy sahifada), 7 ta musaddasi 1 ta musabbasi va 3 ta qasidasi o‘rin olgan. Jami: 859 ta she’r ko‘chirilgan. Kamoliy devonining ushbu qo‘lyozma nusxasi 911/III hamda 7085/IV nusxalari ichida hajm va yozuv jihatidan to‘liq va mukammali hisoblanadi.

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

Ushbu qo‘lyozma nusxada g‘azallarning deyarli barchasiga qizil siyohda sarlavha qo‘yilgan. G‘azallar 2a varaqdan 133b sahifagacha o‘rin olgan bo‘lib, jami 802 tani tashkil qiladi.

Arab alifbosi tartibida g‘azallarni tartiblash devon tuzishning asosiy qoidasi o‘laroq, Kamoliyning Inv, 948 raqamli qo‘lyozma nusxasi tarkibidagi g‘azallarning qaysi harfga qancha g‘azal borligini quyidagi jadval asosida tasnif qilindi:

No	Harflar	G‘azallar soni	Varaqlari
1	ا	39 ta	2a-dan 8a-gacha
2	ب	38 ta	8a-dan, 13b-gacha
3	ت	27 ta	14b-dan, 18a-gacha
4	ث	6 ta	18b-dan, 19b-gacha
5	ج	4 ta	19b-dan, 20a-gacha
6	ح	3 ta	20a-dan, 20b-gacha
7	خ	2 ta	21a
8	د	14 ta	21a-dan, 23b-gacha
9	ذ	2 ta	24a
10	ر	122 ta	24a-dan, 43b-gacha
11	ز	22 ta	44a-dan, 47b-gacha
12	س	10 ta	48a-dan, 49b-gacha
13	ش	10 ta	49b-dan, 51a-gacha
14	ص	3 ta	51b
15	ض	8 ta	52a-dan, 53b-gacha
16	ط	3 ta	53b-dan, 54a-gacha
17	ظ	2 ta	54a-dan, 54b-gacha
18	ع	1 ta	54b
19	غ	9 ta	54b-dan, 56a-gacha
20	ف	3 ta	56a-dan, 56b-gacha
21	ق	23 ta	56a-dan, 59b-gacha
22	ك	56 ta	60a-dan, 70b-gacha
23	ل	46 ta	71a-dan, 78a-gacha
24	م	50 ta	78b-dan, 85b-gacha
25	ن	103 ta	86a-dan, 103a-gacha
26	و	9 ta	103a-dan, 104a-gacha
27	ه	37 ta	104b-dan, 111b-gacha
28	ئ	151 ta	112a-dan, 133b-gacha
28 harfga		802 ta	2a-dan, 133b-gacha

Shoir ijodida ayniqsa, muhammaslar alohida ahamiyatga ega, chunki ijodkor o‘zidan oldingi salafilar ijodiga tahmis bog‘lash orqali, bevosita ularning lirik uslublaridan foydalanib, qaysidir ma’noda o‘ziga pir tutadi. Shoir bilan hamnafas ijodkorlar g‘azallariga payrav muhammaslar esa,

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

ularning ijodidan ilhomlanganligi, ular bilan bir xil mavzuda qalam tebratganligidan dalolat beradi. Shu o‘rinda Kamoliy qalamiga mansub muhammaslar ikkiga bo‘lingan, birinchi turdagi muhammaslar o‘zidan oldin yashab ijod etgan salaflar (Navoiy, Fuzuliy, Ogahiy va Munis). Bu jihat shoir ijodi badiiy qiymatini ham belgilaydi desak yanglishmagan bo‘lamiz. Ikkinchi turdagi muhammaslar esa o‘zi bilan bir adabiy muhitda ijod qilgan zamondosh shoirlar (Feruz, Xolis, Avaz O‘tar, Komil Xorazmiy, Oqil, Sultoniy, Ravnaq va Murodiy) g‘azallariga bitilgan muhammaslardir.

Kamoliy o‘zidan oldin yashagan salaflar ijodiga: Navoiyning “Meni ushshoq elidin shukr Alloh intixob aylab...” (134-a-135b), “Ishqing g‘amidin ey jon, qondur jigarim qot-qot...” (137a/b), “Faqr eli holidin aylar davr eli agar ohlar...” (138-a/b), “Bahor oso jamolidin urub dami shiddatin barham...” (140-a/b), “Sipohi nur subh hangom chun tig‘ dudim chekti...” (146-b-147-b), “Dilni netgumdur dami ishq anda barpo bo‘lmasa...” (150-a-151-b), “Ko‘z qarorsun boqsa bir tasvir ahso aylasa...” (151-a/b), “Azal qismat o‘lmish bizga rasvoyi jahonlig‘lar” (151-b-152-b), hamda “Chekib jismim uqoba hajr devi ishq tog‘inda...” (163-a/b) deb boshlanuvchi oshiqona rindona mavzuda yozilgan g‘azallariga tahmis bog‘lagan. Fuzuliyning “Daftar xusningda ishq oyati tafrodur sening...” (153-b-154-a), “Tarki hushim voqif ermon shahr ila sahronadur...” (138-a) deb boshlanuvchi g‘azaliga bog‘langan tahmis eski turkiy tilning go‘zal namunasi hisoblanadi. Ogahiyning “Ey ko‘ngul davron saboti barhamig‘a arzimas...” (140-b-141-a), “Naqdi sabrim sochadur noz bila yozg‘u ravshaning...” (142-a/b), “Qo‘yub ko‘ksuna dog‘ hijronlar...” (143-b-144-a), “Mehr-u xusningni avjida jo tutdi to qosh-u ko‘zing...” (145-b-146-b), “Jahon ayvonig‘a me‘mor zi‘fingdin zahab paydo...” (148-a/149-b), “Yo‘lingda, ey jafogar, sarf bo‘ldi bu ila nobud ...” (158-b-159-a), “Man sargashta ushshoqing el ichra nek nom aylab...” (159-a/b), “Aylabon noz-u ado asr-u xiromon netsalar...” (159-b-160-a), “Ey sanam, ilkin tilim rangin maqolingni ko‘rub...” (162-a/b), Munisning “Ey hur, xusning nurini fosh ayladi to orazing...” (133b-134-a) deb boshlanuvchi g‘azallariga muhammaslar bog‘lagan bo‘lsa, o‘zi bilan bir davrda yashagan zamondosh shoirlardan esa: Feruzning “Yo‘lig‘a bo‘l omoda ko‘z ul chashm xummoring kelur...” (134-a/b), “Kel ey Layli, mani ishqingda chun Majnun hisob etding...” (134a/b *hoshiyada*), “Erursen shahixo‘bon man g‘arib dilafkoringman...” (135b-136a), “Ne ofat erur ulkim g‘amg‘a duchor etdi-yu ketdi...” (136a/b), “Qadu uzori

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

hayoti gulnor noz ustina...” (138-b-139-b), “Vah ne ofat erdikim jismimga solib iztirob...” (154-a/b), “Bu kecha meni zorning mahram shabiston qil...” (158-a/b), Avazning “Zohir etsam ishqing ey gul, dog‘ nihondur Avaz...” (136b-137-a), Komilning “Buki, koming borcha davrondin muhayyo bo‘ldi tut...” (149-a/b), “Munavvar tal‘ating avji saodat mohitoboni” (160-a-161-a), “Visoli sha‘midin chashming‘a yog‘du solmay o‘lturdi...” (162-b-163-a), Oqilning “Sarff o‘ldi ko‘yung ichra, ey sho‘h, yo‘q-u borim...” (149-b-150-a), Xolisning “Sarvqad bila qilding sayr bog‘ bo‘ston gul...” (139-b-140-a), Ravnaqning “Yetushti ishqdin bo‘yi muhabbatkim dimog‘ uzra...” (153-a/b), Murodiyning “Ey nozaninlar sarvari, aylab vafo xush keldingiz...” (147-b-148-a), Sultoniyning “Ko‘ngul ko‘zgusi aksi yor birla beg‘ubor o‘lg‘och...” (152-b-153-a), – deb boshlanuvchi g‘azallariga payrav tahmislar bog‘lagan.

Shoir musaddaslari qo‘lyozmada asosan 164a varaqdan 168b varaqqacha o‘rin olgan. “Bazm vaslida ul oy bu kun mani shod ayladi” (164a/b). Undan tashqari 141a-142a sahifalarda “Gulafdorim g‘am xori bila afgor bo‘ldim...” boshlanuvchi musaddas va va 143a/b sahifalardan o‘rin olgan “Dildor jafo o‘qig‘a ko‘ksim sipehr aylama...” deb boshlanuvchi musaddaslar bor bo‘lib jami 8 tani tashkil qiladi. Muhammaslardan so‘ng boshlanadi.

Musabbasi qizil siyohda 55 Musabbai Kamoliy sarlavhasi bilan boshlanadi. Ushbu janr devonda 168b-169a/b varaqlarida joylashgan. Soni 1 ta. “...*Davr bizning davrimiz, davron bizning davronimiz*” musabbasida vatanparlik g‘oyalari va hukmdor siyosatidan mamnunlik g‘oyalari ilgari surilgan. 11 banddan iborat.

Qasidaları 169b-sahifadan 172-a sahifagacha o‘rin olgan. Qasidalar soni jami 3 tani tashkil qilib, bular quyidagi sahifalardan o‘rin olgan: “Ey shahi, jam iqtidor-u hasrad oliy maqom...” (169b-170a/b), “Ketur soqiy, mayi gulrang hangom bahor o‘lmish...” (170b-171a) va “Shoh hurxut burjidan tutub bu dam kanor...” (171a/b-172a). Har bir qasida qizil siyohda tartib raqam Qasidai Kamoliy sarlavhasidan so‘ng ko‘chirilgan.

Qo‘lyozma matni chiroyli nasta‘liq xatida, qora siyohda ko‘chirilgan bo‘lib, har bir janr sarlavhasi qizil siyohda avval raqam, janr nomi, shoir ismi va taxallusi bilan “1 g‘azali Kamoliy”, “1 muhammasi Kamoliy”, “1 musaddasi Kamoliy”, “Musabbai Kamoliy”, “Qasidai Kamoliy” tartibida berilgan ammo, qizil siyohdagi tartib raqamlar faqat asosiy matndagi she‘rlarga tegishlidir. Ba’zi o‘rinlarda “g‘azali Kamoliy...” deb boshlanuvchi qizil siyohli sarlavhadan

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

so‘ng undan oldingi g‘azalning oxirgi bayti kelishi uchraydi, masalan, 55-a sahifada sarlavhadan so‘ng matn shunday boshlanadi: *Kamoliy yor vaslig‘a nechuk men intizor o‘lg‘ay* bu aslida oldingi g‘azalning so‘nggi bayti bo‘lishi kerak, yangi g‘azal keying baytdan boshlanib ketgan. Ushbu qo‘lyozmadan bunday xatolar yana bir necha marotaba takrorlanadi. Ehtimol, bunga avval tartibi sarlavhasi qo‘yilib keyin g‘azal yozilganidandir. Devon sahifalarining izchilligini ko‘rsatish maqsadida kotib tomonidan poygir berilgan. Poygir: “b” sahifaning birinchi so‘zi “a” sahifaning pastki qismida qiya shaklda beriladi. Qo‘lyozma sahifalari mukammal bo‘lib, matn yaxshi saqlangan. Devon hoshiyalariga bitilgan she‘rlar esa, mayda nasta‘liqda ko‘chirilgan, ammo raqamlanmagan.

Qo‘lyozma to‘q yashil o‘yma naqshli qattiq karton bilan muqovalangan. She‘rlar fabrika qog‘oziga, qora va qizil siyohlarda chiroyli nasta‘liq xatida, ikki ustun shaklda, har sahifada 21 satr hajmida ko‘chirilgan. Kotib har bir she‘rni raqamlar asosida bergan. Devonning 2a-172a-sahifalariga Otanazar Kamoliy she‘rlari ko‘chirilgan. Qo‘lyozma yaxshi saqlangan. 7085/IV, 911/III raqamli qo‘lyozma manbalar kabi she‘rlar. Xati nastaliqda bo‘lib, matn qora (saravhalar qizil) siyohda ko‘chirilgan. Hajmi: 172 bet. O‘lchovi: 27x17,5. Kolofon shoir qasidasining quyidagi misralari bilan yakunlanadi:

عفو ايتینگ نقص خطا گر نظمیم ایچره بولسه ای

دانش اهلی ایلامای من اتواننی شرمسار

تمت ال کتاب سنه 1327 تمام

Afv eting nazmim ichra nuqsi xató bo‘lsa, ey,

Donish ahli, aylamang, man notavonni sharmisor!

Xulosa qilib aytganda, sharqda devon tuzish an‘analari ko‘p asrlardan beri rivojlanib, o‘zining yuksak bosqichiga ko‘tarildi. Sa‘diy Manuchehriy, Hofiz Xorazmiy, Atoyi va Lutfiy kabi ijodkorlar tomonidan betakror devonlar yaratildi. Navoiy davriga kelib klassik adabiyotda devonchilik o‘zining yangi bosqichiga ko‘tarildi. Keyingi ijodkorlar o‘z devonlarini yaratishda o‘idan oldingi salafarga ergashdilar. Xususan Kamoliy devoni ham ayni mana shunday devonlarning namunasi sifatida, bugungi kunga qadar tadqiq etilmagan adabiy meroslardan biridir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Бертельс Э. Избранные труды. История персидско-таджикской литературы. — М.: ИВЛ, 1960.

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

2. Брагинский И.С. Из истории персидско-таджикской литературы. Избранные работы. – М.: Наука, 1972.
3. Sh.Shomuhamedov. Sa'diy Sheroziy. – T.: Fan, 1964.
4. Abu Rayhon Beruniy nomidagi O'zRFAShI asosiy fondi. Inv 911/III raqamli qo'lyozma manba
5. Abu Rayhon Beruniy nomidagi O'zRFAShI asosiy fondi. Inv 948 raqamli qo'lyozma manba

ADABIYOT HIKMATI

Nasiba Jo'raqulova,

filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

nasibazhurakulova@gmail.com

Annotatsiya. Adabiyot yoxud badiiy ifoda olamning yaralishini tushunish, bu borliqqa kelmoq va ketmoq mag'ziga yetish, taqdiri azaldagi bitiklarni idrok etib, qadarga rozi bo'lish haqida o'git beradi. Badiiy asar insoniyatning fe'l-atvori, hol-amali hamda maqom-martabasini o'z-o'ziga anglatmoq, shu orqali to'g'ri yo'l manzilini ko'rsatmoq uchun ham g'oyat zarur. Umuman olganda, har qaysi davrda badiiyat odamiylik tariqi xususida bahs yuritdi, obraz, ramz va timsollar vositasida raso hamda qing'ir xulq-atvorni aks ettirdi. Maqolada adabiyotning maqsad-vazifasi xususida fikr bildirilib, uning odob-axloq o'rgatish borasidagi ahamiyati haqida mulohaza yuritildi.

Kalit so'zlar: adabiyot, badiiy asar, she'riyat, odob, axloqiy tamoyillar, “Hayrat ul-abror”, vazifa hamda majburiyatlar.

Badiiy adabiyotning maqsad-vazifalari, ifoda uslubi, tasvir vositalari xususida ko'p tadqiqotlar amalga oshirilgan. Ijodkor hamda adabiyotshunos olimlar asrlar davomida adabiyot mohiyatini tushunmoq va tushuntirmoq uchun jiddu jahd qilishdi. Ayniqsa, she'r va she'riyat xususida shoirlar yozgan baytlar shu maqsad yo'lida xizmat qilgan. Bu sirli olam, davrlar osha unga oshufta ko'ngillarning mudom bisyorligi, albatta, fikrlashga undaydi. Bizningcha, adabiyot o'z vazifasini inson ruhiyatini uyg'otmoqdan boshlaydi. Uyg'onmoq hamma zamonlarda ham oliy matlab bo'lgan. Unutuvchi ma'nosidagi so'zdan olingan inson, odamzodni uyg'otish ehtiyoji bo'lmaganda nabiylarning hasratli va'zlari, tariqat erlarining hikmatlari, alp onalarning “Uyg'on bolam” allari dunyoga kelmasdi. Xaloyiqning “Uxlagan ko'nglimizni uyg'otgil”, xitobiga javoban Hazrati Shayx Hasan Basriy shunday degan ekanlar: “Uxlagan ko'ngilni uyg'otmoq qulaydir, ammo sizning ko'nglingiz o'lgan, zero, hech harakat etmas”. Nima uchun ko'ngil uyg'onmog'i kerak, yurak bedorligi insonni g'ofillikdan asraydimi? Shayx Najmiddin Kubro bir

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

risolasini ko‘nglim ko‘zi bilan ko‘rganlarim, deb nomlagan va nihoyada “mening yuragim ham muallimim, ham ma’badim, ya’ni ibodatxonamdur”, deya izoh keltirgan. Xoja Bektoshi Valiy “Ko‘ngil ulug‘ bir shahardirki, Alloh taolo Arshdan yerning qa’rigacha neki yaratgan bo‘lsa, ularning hammasi mana shu shaharda bordir va unga sig‘ar. U shaharda ikki sulton hukm surar, biri rahmoniy, ikkinchisi shaytoniy. Rahmoniy sultonning yetti qal’asi bo‘lib, ularning qo‘riqchilari ilm, jo‘mardlik, hayo, sabr, parhezkorlik, qo‘rquv va adabdir. Ko‘ngilning ikkinchi sultoni iblis bo‘lib, nafs uning noibi, qo‘riqchilari esa kibr, hasad, fitna, ochko‘zlik, g‘azab, g‘iybat, masxarabozlik va qahqahadir. Payg‘ambarimiz (s.a.v.) aytadilarki, Alloh taolo insonga to‘rt ko‘z bergan, ikkisi boshda, ikkisi ko‘ngildadir. Zohirdagi ko‘z xalqni, basirat ko‘zi esa Xoliqni ko‘rar”, deb yozadi. Aytmoqchimizki, adabiyot aynan ko‘ngil ko‘zini ochmoq yoyinki ravshanlashtirmoq uchun harakat qiladi. Agar shunday bo‘lmaganda, hazrat Alisher Navoiy “Hayrat ul-abror” dostonining asosiy boblarini ko‘ngil ta’rifi bilan boshlamagan va uch hayrat bosqichlarini uning tavsifi bilan bog‘lamagan bo‘lar edi:

Ko‘ngil erur bulbuli bo‘stoni roz,

Quds harimida bo‘lib jilvasoz.

Royihai jannati a’lo ham ul,

Partavi misbohi tajallo ham ul.

Hazrat Navoiy ko‘ngilda Yaratgan jilvasi aks etishini aytib, ana shunday ko‘ngilga ega bo‘lmoq dardu balo tog‘ida Farhodga aylanib, tirnoqlarni po‘latdan qilish natijasida hosil bo‘lishini yozadi. Bizningcha, mana shu ishqni bayroq qilgan “mehnat”(mashaqqat) yo‘li adabiyot yo‘lidir. Najmiddin Kubro, Xoja Ahmad Yassaviy, Jaloliddin Rumiy, Abdurahmon Jomiy singari ulug‘ valiyalar o‘z maslaklarini hikmatlarida, hol va haqiqat aks etgan she’rlarida qoldirgani, shayx va avliyolar hayoti, ma’naviy maqomi va ma’rifiy so‘zlaridan xabar beruvchi tazkiralari yozilib, maxsus adabiy janr holiga keltirilishi adabiyot e’tiqod va odamiylik ilmi ekanligiga dalil bo‘la oladi. Adabiyot ko‘ngillarni o‘limdan asraydi, g‘aflatni nari surib, ogohlikni taqozo etadi.

Chunonchi, turkiy ilk doston “Qutadg‘u bilig”da Oyto‘ldining otim qul, o‘zim xizmatkor, o‘rnim eshik oldi, fe’lu raftorim odamgarchilik, qiladigan ishim xizmat, deyishida bu foni dunyoga kelmoqdan murod, yashamoq mohiyati to‘la aks etadi. Inson aslida Yaratganga qul, bandalarga xizmatkor va har doim tiriklik va o‘lim orasida bir qadam borligini anglab, eshik oldida

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

hushyor turgan hojib bo‘lmog‘i lozim. Shayx Sa‘diy tariqat – xalq xizmatidan boshqa narsa emas, deganda, umr yaxshilik va ko‘makdan iborat ekanligini aytmoqchi bo‘lgandir balki. Adabiyot insoniyatga shu xizmat tarzini o‘rgatadi. O‘z istaklaridan voz kechib, Alloh roziligi uchun bandalarga ezgulik ulashishga boshlaydi.

*Siz-u bizni Haq yaratdi toat uchun,
Ey bulajab, ichmak, yemak, rohat uchun,
“Qolu bala” dedi ruhum mehnat uchun,
Adham bo‘lub yer ostig‘a kirdim mano.
Kimni ko‘rsam xizmat qilib quli bo‘lsam,
Tufroq sifat yo‘l ustida yo‘li bo‘lsam,
Oshiqlarni kuyub uchgan kuli bo‘lsam,
Marham bo‘lib yer ostig‘a kirdim mano.*

Mumtoz adabiyotdagi qaysi asarni mutolaa qilmang, nafsga ko‘zgu tutadi. Farddan dostongacha barchasi o‘zligingni tanish uchun imkoniyat yaratadi. Masalan, “Lison ut-tayr” dostonida bir zolim podshohning g‘aflat chohidan qanday xalos bo‘lgani aytiladi. Unga ko‘ra, podshoh ikki darveshning yo‘ldosh ekanini ko‘rib, birini chaqirib, suhbatga tortadi. O‘zining va ikkinchi darveshning yaxshiligi orasida qanday farq borligini so‘raydi. Darvesh to‘g‘risini gapiradi, u bir shoh bo‘lsada, Haq amriga quloq tutmay, umrini behuda o‘tkazayotganini aytadi.

Hikoyat so‘ngida shohning bu so‘zlardan so‘ng g‘ofillikni bedorlik, mastlikni hushyorlikka almashtirgani yoziladi. Ya‘ni inson bu hayotda nafsoniy istaklar oromidan chekilib, mashaqqat va mehnat yo‘lida sobit bo‘lmog‘i kerak. Chin odamlilik sharti shu. Adabiyot bu yo‘ldan qanday o‘tish tadbirini o‘rgata oladigan eng asosiy ilmlardan biridir. Uning mohiyati tiriklik asrori, bosh matlabi odamiylik sifatlarini o‘rgatmoq, desak to‘g‘ri bo‘ladi. Lekin bularning barchasi uyg‘oqlikdan boshlanadi. O‘zbekiston xalq shoiri Erkin Vohidov aytganidek:

*Marsga to‘p otquchi — sen, Zuhroni uyg‘otquchi — sen,
Uyquda qotquchi — sen, uyg‘on o‘zing, uyg‘on o‘zing.*

Keyingi yillarda adabiyot odob-axloq kodeksi, pandnoma dasturi emasligi haqida ko‘p mulohazalar bildirilgan. Badiiy asar insonga o‘git emas, jonli namuna bo‘lishi, adabiyot insonning jamiki his-tuyg‘ularini erkin ifoda qilish imtiyoziga egaligi ayni haqiqat. Avvalo, adab va odob so‘zlarining

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

lug‘aviy ma‘nolari haqida ma‘lumot bersak. Professor Adham Jabajio‘g‘li tartib bergan lug‘atda “adab” amal qilinishi lozim bo‘lgan qoidalar, axloqiy me‘yorlar jamlanmasini ifodalashi aytib o‘tilgan. So‘zning tub mohiyatini izchil tadqiq qilgan atoqli olim Aliybek Rustamiy o‘z risolasida odob va adab kalomlariga alohida qism ajratib, adabning eng asosiy ma‘nosini har bir ishda me‘yorni saqlashdir, deb uqtiradi. Shuningdek, adabning ta‘zir ma‘nosi ham borligini aytib, badiiy manbalarda “adabini bermak”, “adab qilmak” birikmalari har ishning to‘g‘risini ko‘rsatmoq ma‘nosida kelgani ham keltirilgan. Olim odob so‘zini adabning ko‘plik shakli ekanligini eslatib, inson faoliyatidagi sohalarga rioya qilish malakasi hisoblanishini anglatadi [1, 9-10]. Demak, odob faqat ezgu xulq-atvor emas, har sohada o‘zni munosib tutmoq va ma‘lum bir vaziyatlarda loyiq harakat etmoqdir. Bu masalani “Hayrat ul-abror” dostonidagi “Adab dab‘idakim...” bobi mutolaasi bilan to‘la anglamoq mumkin. Ulug‘ mutafakkir adabni “kichiklarga mujibi saodatmandlig‘ va ulug‘larg‘a boisi sarbalandliq” deb ataydi. Hazrat Navoiy nazdida, adabning kichik ko‘rinishi mana bu taxlit:

*Tifl uchun qo‘pmoq emastur adab,
Pirlar ul ishni demastur adab.
Ul mutakabbir bo‘lur-u sen yengil,
Bu ikki ish el nega qilg‘ay degil.*

Adab faqat muloyim muomalada bo‘lish, siniqlik yoyinki o‘zni xorlash emas, kerak o‘rinda qat‘iyat, jur‘at ko‘rsatish, aniq qaror qabul qila bilishdir. Bobda adab qoidalari bir insonning turli jabhadagi vazifalari misolida ham yoritilgan:

*Garchi adab shartida bag‘oyat kerak,
Har kishi tavrida rioyat kerak.*

Agar bir odam rahbar lavozimida ishlasa, qo‘l ostidagilar oldidagi vazifalari bor. Bu majburiyatlar dostonida shunday ifodalangan:

1. O‘ziga tobe’ odamning ko‘ngil qayg‘usiga sherik bo‘lmoq
2. Xodimlarning farz va sunnat qoidalariga rioyasini nazorat etmoq
3. Moddiy ahvolidan boxabar bo‘lib, haqlarini o‘z vaqtida bermoq

Bu vazifalarni bajarmoq quyidagi sababga ko‘ra shubhasiz majburiydir:

*Hashrdadur chunki xitobi sanga,
Har ne savol o‘lsa javobi sanga.*

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

Xizmatchilari oldidagi odobni ado qilgan odam oila va farzand kamolida ham bir qancha qoidalarga rioya etmog‘i lozim. Jumladan, bola oldidagi burchlar:

1. Kichikligidan parvarish qilmoq
2. Yaxshi ism qo‘ymoq
3. Farzandga ta‘lim bermok uchun muallim tayin etmoq

Hazrat Navoiy bolaga shafqat ko‘rsatmoq ezgu ish, ammo ziyodasi nojoiz bo‘lishi haqida yozadi:

*Mehr ila zajriki tavaqqu’ durur,
Tiflg’a sendin bu tavozu’ durur.*

Bundan tashqari bobda ota-ona va el-ulus oldidagi majburiyatlar ham belgilanib, odob shartlari bayon qilingan. Ko‘rinadiki, odob burch hamda majburiyatlar, bu foniyl dunyo havaslariga aldanmay, aql va mulohaza bilan ish yuritmoqdir. Har vazifada o‘zni sobit tutmoq hamda harakatlarni shariat rioyati bilan amalga oshirmok, desak xato bo‘lmaydi. Shu jihatdan qaraganda, adabiyot odob emas, u nasihatgo‘ylik qilmaydi, deyishga qay ma’noda haqlimiz?! Odamlar jamiyat tutumini yaratadilar, shu bois har qaysi davlatda qonuniyatlarni belgilovchi qomuslar ishlab chiqiladi. Chunki insoniyat me‘yor mohiyatini tushunmog‘i shart. Zotan, tartibsizlik uni halokatga mahkum qiladi. Adabiyot bu jihatdan hech qaysi davrda vazifasini unutmagan. Inson kamoli va ma’naviy tanazzulini ko‘rsatish orqali fojealardan asrashga harakat qilgan. Biz adabiyotni shuning uchun ham toza saqlashimiz va to‘g‘ri yondashuv yo‘lini belgilab olmog‘imiz shart.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Alisher Navoiy. To‘la asarlar to‘plami. 1-10-jildlar. – Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi NMIU, 2011.
2. Rustamiy A. Adiblar odobidan adablar. – Toshkent: Ma’naviyat, 2003. – 112 b.
3. Haqqul I. Kasbi kamol o‘zni tanishdir – Toshkent: Yoshlar matbuoti, 1991. – 272 b.
4. Rahmonova Z. Ishq, irfon va irshod. – Toshkent: Tafakkur tomchilari, 2021. – 264 b.
5. Jo‘raqulova N. Turkiylar: Er va Eran obrazi. – Toshkent: Anorbooks, 2025. – 251 b.

HOFIZ XORAZMIY LIRIKASIDA RADIF VA UNING POETIK AHAMIYATI

Davronova Surayyo Abduraxmon qizi,

*Alisher Navoiy nomidagi Toshkent Davlat o‘zbek tili va adabiyoti universiteti 2 - bosqich
tayanch doktoranti*

davronovasurayyo40@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqolada Hofiz Xorazmiy lirikasida radifning qo‘llanilishi haqida fikr yuritilgan. Radifning mumtoz adabiyotimizdagi o‘rni va ahamiyati nazariy asoslangan. Shuningdek, Hofiz Xorazmiy g‘azallarida radifning qo‘llanilishi tahlilga tortilgan.

Kalit so‘zlar: Radif, qofiya, bayt, shakl, mazmun, ohangdoshlik.

Mumtoz adabiyotshunosligimizda XIV asr oxiri, XV asrning birinchi yarmida ijod qilgan shoir, ijodkorlar ko‘p. Ularning har biri adabiyotshunosligimiz uchun ahamiyatli. Xususan, o‘zining sermahsul va salmoqli ijodi bilan Hofiz Xorazmiy lirikasi o‘ziga xosligi bilan ajralib turadi. Ifoda badiiyatining yuksakligi, so‘zlarning sodda va ravonligi, xalq tiliga yaqinligi hamda badiiy san’atlardan mohirona, san’atkorona foydalanganligi ijodkor merosining ta’sir kuchini oshirgan. Misralaridagi joziba, latofat bilan ziynatlanganligi shoir ijodining mohiyatini yanada teranroq ochib beradi. Nazarimizda, shoirning uslubi, mahorati, misralaridagi mazmuniy mutunosiblik, ohangdorlik ijodkor lirikasining badiiy yukini oshiradi. Garchi, ijodkor o‘zbek adabiyotshunosligimizda nisbatan keyin ma’lum bo‘lgan bo‘lsa-da, boy va janrlar ko‘lami jihatidan keng devoniga aksi ta’sir qilmaydi. Salohiyatli ijodkor 9 janrda ijod qilganligi fikrimizni quvvatlantiradi. Hofiz Xorazmiyning Hamid Sulaymonov sa’y-harakatlari bilan nashr etilgan, 2 kitobdan iborat devonida ijodining asosiy qismi joy olgan. Sharqda devon tuzish ma’lum an’anaga ega edi. Sharq mumtoz adabiyoti tarixida devon tuzish an’analari X va XI asrlarga borib taqaladi. Devonlarning mukammalligi va o‘ziga xosligi ijodkorning badiiy saviyasidan dalolat bergan. Hofiz Xorazmiy o‘z zamonasining mashhur shoirlaridan bo‘lgan. Ma’rifatparvar shoir turkiy tilda boy va hajman katta devon qoldirgan. Hofiz Xorazmiy o‘z she’rlaridan mukammal devon tuzgan, lekin uning tuzilgan vaqti va qo‘lyozmaning ko‘chirilgan yili ma’lum emas. Paleografik belgilarga ko‘ra u XV asrning 30-yillarida Sherozda kitobat qilingan. Devon qo‘lyozmasi 586 varaq bo‘lib, unga jamlangan she’rlarning hajmi 18632 bayt, yoki 37264 misradir. Bu raqamlar

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

uning o‘z davrining nihoyatda sermahsul ijodkori bo‘lganligini ko‘rsatadi. Shoir devoni bilan tanishish uning badiiy mahorati yuksak, uslubi yetuk san’atkor bo‘lganligiga ishonch hosil qiladi. Mazkur devonida 1052 ta g‘azal, 9 ta qasida, 1 ta muxammas, 3 ta tarje’band, 1 ta tarkibband, 12 ta ruboiy va 31 ta qit’a o‘rin olgan. Hofiz Xorazmiy she’riyati bilan mukammal tanishish shuni ko‘rsatadiki, shoir Lutfiy, Atoiy, Sakkokiy kabi Navoiygacha bo‘lgan dunyoviy poeziyaning yirik vakilidir.[2:5]

Jumladan, she’rlar dastlab janrlar bo‘yicha (g‘azal, ruboiy, tuyuq kabi) so‘ng esa ularning har biri ichki alifbo tartibi (qaysi harf bilan tugashiga qarab) bilan joylashtirilgan. She’rlarning, chunonchi g‘azallarning g‘oya va yo‘nalishi, mavzu-mazmuni ham belgilab qo‘yilgan edi.[1:59] Alisher Navoiy davriga oid devonlariga ahamiyat bersak, asosan qasidalar bilan boshlanganligini guvohi bo‘lamiz. Ammo, Hofiz Xorazmiy devoni g‘azal bilan boshlangan. Shuningdek, devonga ba’zi she’rdan namunalar kiritilmagan ham bo‘lishi mumkin. Qo‘lyozma ko‘p o‘qilib, uringan, kitob oxirida ruboiylar yozilgan bir ikki varag‘i juzvdan ajralib, muqova bilan yo‘qolgan, 386-387 varaqlar o‘rtasida “nun” harfidagi g‘azallar boshlanishidan ham qanchadir varaq yo‘qolgan, ammo devonning qolgan qismi mukammal saqlangan.[3:10] Hamid Sulaymonov tomonidan Hofiz Xorazmiy devoni nashr etilgandan so‘ng, adabiiyotimizda katta munozaralarga, baxslarga sabab bo‘ldi.

Mumtoz she’riyatimizdagi qofiya anchagina holatlarda radif bilan birgalikda qo‘llanib kelgan. Radif mumtoz adabiyotshunosligimizga oid barcha risolalarda uchraydi. Shuning bilan birgalikda, qofiyaning asosiy tarkibiy qismlaridan biri sifatida yoritilgan. Radif “izma-iz keluvchi” ma’nosini ifodalovchi so‘z bo‘lib, adabiyotshunoslikda qofiyadan so‘ng kelib aynan takrorlanuvchi so‘z yoki so‘z birikmasini anglatadi. Radiflar she’rda ifodalanayotgan yetakchi fikrni ta’kidlash, o‘quvchi e’tiborini asosiy g‘oyaga jalb etib shoir g‘oyaviy niyatini o‘quvchi qalbiga to‘laroq, chuqurroq yetkazish maqsadiga xizmat qiladi.[4:156] Bundan ko‘rinib turibdiki, ijodkor ilgari surgan g‘oyaga kitobxon diqqatini qaratish, mazmunga ishorani kuchaytirishdan iboratdir. Radif qo‘llash shoirdan juda katta mahorat talab qiladi. Chunki radifda nafaqat shakl, balki mazmun ham mutanosib bo‘lishi lozim.

Atoulloh Husayniy radifning qo‘llanilishi zarurat emasligi, qo‘llangan radif she’rda boshdan oyoq takrorlanishi, she’r mohiyati va vazniga tushishi

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

kerakligi, radifga ega qofiyali bayt muqaffoyi muraddaf deb nomlanishiga doir ilmiy-nazariy qarashlarini taqdim qiladi. Olim muqaffoyi mudarraf bayt deganda matla’dan keying faqatgina juft misralari qofiyalanuvchi baytni nazarda tutgan.

*Sapayda dam ki nasimi bahor mioyad,
Nigoh kardam didam ki yor mioyad.*

*Zi bahri fol zi moziy shudam ba mustaqbil,
Ki bar anom chunin xushguvor mioyad.[5:48]*

Hofiz Xorazmiy ijodining asosiy qismini g‘azallar tashkil qiladi. Shoir ijodi merosida asosan 7 va 9 baytli radifli g‘azallarni uchratishimiz mumkin. Yuqorida aytganimizdek, radif tanlash shoirdan yuqori mahoratni, yuksak zehnni talab qiladi. Birgina so‘zning takrori bo‘libgina qolmay ohang, mazmun va vaznda mutonosib bo‘lishi lozim. Hofiz Xorazmiy lirikasida aynan shu jihatlarni uyg‘un holda ko‘rishimiz mumkin.

*Dunyo-yi dunni tark etib, ey do‘st, din tila,
Ushbu jahonga boqma, jahon ofarin tila.*

*Haq yor, yor birla to‘ludur jahon, vale,
Haqdin safovuni diyda-yi diydorbin tila. [3:22]*

Ushbu misralarda Hofiz Xorazmiy “tila” so‘zini takrori asosda radifning go‘zal namunasini yaratgan. Har bir misrada shunchaki takrorga asoslanmay, ohang jihatdan ham, mazmun jihatdan ham mutonosiblikni hosil qilgan.

Faxri Isfahoniy “Me‘yor ul-jamoli” asarida radifga alohida e‘tibor qaratadi. Olim radifni qofiyadan alohida, mustaqil bir hodisa sifatida baholaydi. Radif qofiyadan ayrilgan alohida mustaqil so‘z bo‘lib, baytlar oxirida takrorlanishi, she‘r mazmun va shakl jihatidan radifga muhtojligini takidlaydi.[5:48] Hofiz Xorazmiy devoniga kiritilgan aksariyat g‘azallarda radif qo‘llangan.

*Bo‘lmasa vasl bandaga ul yuzi moh ila,
Mah xirmanini ko‘k uzra yoqg‘ayman oh ila.*

*Zulfu quloqi yinjusini yuzida ko‘rub,
Tedim qiron qilur bu kecha zuhra moh ila.[3:22]*

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

Ushbu misralarda shoir radif sifatida “ila” so‘zini tanlagan. Radif bayt misralar oxiridagi takrorlanuvchi so‘z bo‘lib ohangdoshlikni ta‘minlab beruvchi asosiy unsurdir. Olim fors she‘riyatida radif ishlatilgan baytlardan namuna sifatida o‘z ijodiga murojaat etadi.

Nazom hole zamone qavome kore jahon,

Tamom gasht beiqbole shaxriyore jahon.

Vatvot keltirgan yuqoridagi baytda yaxlit bir so‘z – jahon so‘zi radif vazifasini bajargan. Olim fors she‘riyatida radif muhim ahamiyatga ega ekanligi, radifning o‘z o‘rnida, she‘r mohiyatiga mos tanlanishi ijodkor mahoratidan darak berishini ta’kidlaydi.[5:48] Radif she‘rda ifodalanayotgan yetakchi fikrni takrorlash, kitobxon e’tiborini asosiy g‘oyaga jalb etib, muallif g‘oyaviy niyatini chuqurroq yetkazib berishga xizmat qiladi. Mumtoz she‘rshunoslikda qofiya ilmi tarkibida o‘rganilgan. Shams Qays Roziyning “Al-mo‘jam”(1218-1233), Nasiriddin Tusiyning “Me‘yor ul-ash‘or” (1251-1252), Abdurahmon Jomiyning “Risolai qofiya“, Shayx Ahmad Taroziyning “Funun ul-balog‘a” asarlarida radif forsiy she‘riyatga xos bo‘lib, arablarda qo‘llanilmaganligi ta’kidlanadi.[6:245]

Hofiz Xorazmiy devonlarida radif sifatida arab, fors va turkiy tillardagi so‘zlardan unumli foydalangan. Bu esa Hofiz Xorazmiyning nafaqat bir tilda ijod qilgani, balki u ham zamonasining zullisonayn shoirlaridan biri ekanligidan dalolat beradi.

Jonimki sirr-i og‘zidin aning xabar tilar,

To‘tiy-i tabi suchi labingdin shaker tilar.

Xayl-i xayoli kelsa ko‘zum qoshinda ravon,

Ko‘z mardumi nisorin o‘shaning guhar tilar.[3:174]

Ushbu g‘azalda “tilar” so‘zi radif sifatida tanlangan. Hofiz Xorazmiyning 7 baytdan iborat mazkur g‘azali ham mudarrif g‘azallar sirasiga kiradi.

Yor o‘zina chu bandani yor aylamak tilar,

Lutf etgali keluru qaror aylamak tilar.

Ko‘zum yoshi yuzumni qilur bexato nigor,

Ul damki javr jonga nigor aylamak tilar.[3:179]

Hofiz Xorazmiy ijodiga taaluqli ushbu g‘azalda “tilar” so‘zi radif sifatida tanlangan. Shoir mahorati yuksak, badiiy salohiyati yuqoriligi bois, radifga

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

ham shakl jihatdan, ham mazmun jihatidan qofiyani uyg‘unlashtirgan. Shuningdek, radif baytlar va bandlardagi uzviy aloqadorlikni ta‘minlashga xizmat qiladi. Yuqorida namuna sifatida keltirilgan 3 ta mudarrif g‘azallarda radif sifatida, tila, tilar, tilar so‘zlari radif sifatida keltirilgan. Devonni tadqiq qilar ekanmiz, birgina “tila” so‘zi va uning asosidan iborat 10 dan ortiq g‘azallarni uchratdik. Hofiz Xorazmiy devonida g‘azallar raqamlashtirilgan bo‘lib, birgina “tilar” radifli g‘azalni 309-, 310-, 312-, 313-, 342-g‘azallarda uchratishimiz mumkin.

*Ey shahzoda, lutf ila gah-gah kulgungni yod qil,
G‘am ilgidin ozod etib, xasta ko‘ngulni shod qil.*

*Band-i g‘am isra xastaman, zulfung bikin ishkastaman,
Ishkastayu ham bastaman, bu qulni, kel, ozod qil.[3:10]*

Hofiz Xorazmiyning ushbu g‘azalida radif “qil” so‘zi asosiga qurilgan. Ijodkor tomonidan qo‘llangan har bir radif g‘azalning jozibasini oshirgan. Shaklan

va mazmunan yakdillikka erishgani shoirning badiiy salohiyati yuksakligidan dalolat bermoqda. Shoir devonidagi navbatdagi g‘azalga e‘tiborimizni qaratsak:

*Mubtalo bo‘ldi ko‘ngul dard bila darmon qil,
Mushkulimni bilib, ey jonu jahon, oson qil.*

*Ko‘nglum ishqing o‘tindin yona bilmas ne teyin,
Qonina so‘raram o‘sh hole ani biryon qil.[3:10]*

Hofiz Xorazmiy devonlarini tadqiq qilar ekanmiz, bir qiziq holat diqqatimizni tortdi. Xususan, bir so‘z asosi bir qancha g‘azallarda radif sifatida keltirilgan. Tahlilga tortilgan mazkur g‘azalimizda “qil” so‘zi yuqoridagi g‘azal kabi radif sifatida tanlangan. Shuningdek, devon tarkibidagi 560-, 561-, 562-, 563-, 569-, 570-, 571-, 572, 573- g‘azallarda aynan qil so‘zi radif sifatida tanlangan. Ammo quvonarlisi shuki, har bir g‘azalda aynan so‘z takrorlangan bo‘lsa ham, mazmun mohiyat takrorlanmagan. Har bir g‘azalda o‘zgacha ifoda kasb etgan. Devonda bu kabi radiflar takrorlangan g‘azallarni o‘nlab keltirish mumkin.

Xulosa qilib aytganda, ijodkor g‘azallarida radifning turli qirralarini ochib berolgan deyishimiz mumkin. Shuningdek, ijodkor lirikasida radif va

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

qofiya uyg‘un holda qo‘llanilgan. Radif nafaqat shakliy jihatdan go‘zallikni, balki mazmuniy yaxlitlikni ham yuzaga chiqargan. Hofiz Xorazmiy ijodida arab, fors, turkiy tillarga oid radiflar uchraydi. Asosan turkiy so‘zlarning radif bo‘lib kelishi Hofiz Xorazmiyning o‘zbek mumtoz adabiyotshunosligimizda munosib o‘rni borligidan dalolat beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Begali Qosimov, Sharif Yusupov, Ulug‘bek Dolimov, Shuhrat Rizayev, Sunnat Ahmedov. Milliy uyg‘onish davri o‘zbek adabiyoti. -T.Ma’naviyat nashriyoti.2004.
2. Hofiz Xorazmiy. Hayot vasfi. Toshkent G‘afur G‘ulom nomidagi Adabiyot va San‘at nashriyoti.1988.
3. Hofiz Xorazmiy devoni. Hamid Sulaymon.O‘zbekiston KP Markaziy komitetining nashriyoti.T.:1981.
4. Hojiahmedov A. She’riy san’atlar va mumtoz qofiya.T.,”Sharq”.1998.
5. Hamroyeva O. Mumtoz qofiya va nazariya asoslari.Bookmany print.T.:2022.
6. Yusupova D. Aruz va mumtoz poetikaga kirish.Tamaddun.T:2022.

MUHAMMAD FUZULIY ASARLARIDA YUSUF (A.S.) QISSASINING LIRIK VA EPIK TALQINI

Muratova Aziza Kamilovna,

Alisher Navoiy nomidagi ToshDO‘TAU tayanch doktoranti

azizamuratova3141@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqolada Muhammad Fuzuliy ijodida Yusuf (a.s.) obrazining badiiy-irfoniy talqini tahlil qilinadi. Tadqiqot davomida shoirning g‘azallari va “Suhbat ul-asmor” dostoni misolida mazkur obrazning tasavvufiy jihatlari, ma’no va surat munosabatlari hamda mumtoz poetika vositalari orqali ifodalanishi tadqiq etilgan. Baytlarda qo‘llanilgan talmeh, tazod va tajohuli orifona kabi badiiy san’atlar shoirning individual uslubi kontekstida yoritilgan.

Kalit so‘zlar: Fuzuliy, Yusuf (a.s.), talmeh, irfon, tasavvuf, ishq, surat va ma’no, “Suhbat ul-asmor”, badiiy san’atlar.

Kirish. Muhammad Fuzuliy nafaqat turkiy she’riyatning buyuk namoyandasi, balki ishq va irfon ilmining beqiyos bilimdoni sifatida “Ahsan ul-qasas” (Qissalarning eng go‘zali) hisoblangan Yusuf (a.s.) siymosidan o‘z asarlarida yuksak mahorat bilan foydalangan. Shoirning lirik merosi va “Suhbat ul-asmor” dostonida ushbu obraz shunchaki an’anaviy talmeh emas, balki g‘oyaviy-badiiy niyatni yorituvchi asosiy vosita, latofat va sadoqat timsoli bo‘lib xizmat qiladi. Fuzuliy ijodining o‘zagini tashkil etuvchi dard va

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

hijron falsafasi Yusuf va Ya‘qub (a.s.)lar munosabati orqali yangicha ma‘no-mazmun kasb etadi.

Asosiy qism. Ushbu tadqiqotda Muhammad Fuzuliyning lirik merosi va “Suhbat ul-asmor” asari obyekt sifatida olinib, metodologik asos sifatida matniy, qiyosiy-tarixiy hamda badiiy-estetik germenevtika usullaridan foydalanildi. Yusuf (a.s.) obrazining badiiy funksiyasi shoirning individual uslubi va mumtoz adabiyot an‘analari doirasida o‘rganildi. Fuzuliy “Suhbat ul-asmor” asarida mevalar bahsi orqali insoniy fe‘l-atvorlarni majoziy tarzda ochib berar ekan, an‘anaviy qissalarga yangicha yondashadi. Shoir:

Ham Yusufu verdi husn-u zebo,

O‘ldi anga muftalo Zulayxo.

Nasriy bayoni: *“Alloh Taolo Yusuf alayhissalomga shunday go‘zallik va oro berdiki, buning natijasida Zulayxo unga butunlay muftalo (oshiq) bo‘ldi.”*

Yusuf siymosini “Husn” tushunchasi bilan egizak holda talqin etadi. Bu yerda “verdi” (berdi) fe‘li go‘zallikning asosi ilohiy iroda ekanligiga ishora bo‘lib, Zulayxo obrazi orqali “muftalolik” tushunchasi mazkur ilohiy jamolning in‘ikosi sifatida ko‘rsatiladi.

Shoir g‘azallarida ishqning ikki qutbini tasvirlashda Ya‘qub (a.s.) va Yusuf (a.s.) munosabatlariga murojaat qilib,

Ya‘qubda nishonayi shavqing g‘am-u alam,

Yusufda nash‘ayi nazaring behjat-u baho.

deya tazod san‘ati vositasida ishqning ham iztirob (Ya‘qub), ham cheksiz saodat (Yusuf) ekanini badiiy isbotlaydi. Bu yerda Yusuf siymosi ko‘ngilni yorishtiruvchi shodlik (behjat) va yuksak qadr (baho) manbai sifatida olingan. Shuningdek, Yusuf obrazini ilohiy diydorning nash‘asi va nuri sifatida qo‘llaganini ham ko‘rishimiz mumkin.

Fuzuliy yorning husnini ta‘riflashda Yusufni eng yuksak mezon qilib oladi va o‘z mahbubasini undan ham yuqori qo‘yish orqali g‘oyat go‘zal muftalag‘a va tashbehtar yaratadi:

Ikki diydasiz olama Yusuf-u san,

Siza yo‘q jahon ichra imkoni solis.

Shoir olamda faqat ikki buyuk go‘zallik mavjudligini, biri Yusuf bo‘lsa, ikkinchisi lirik qahramon sig‘inayotgan mahbuba ekanini uqtiradi. Baytdagi “solis” (uchinchi) imkoniyatining yo‘qligi yorning husnini yagonalik maqomiga ko‘taradi. Ushbu fikrning mantiqiy davomi sifatida:

Yusufi gumgashta kimdurkim, sanga monand o‘la,

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

Yuz anga monand husni bemisoling sadqasi.

Baytning nasriy bayoni shuki: “Yo‘qolgan (yoki iztirobdagi) Yusuf kim bo‘libdiki, senga o‘xshash bo‘la olsin? Sening o‘xshashi yo‘q (bemisoli) husningga u kabi yuzlab go‘zallar sadqa bo‘lsin (qurbon bo‘lsin)”.

Fuzuliy Yusuf (a.s.)ni “gumgashta” deb atash orqali bir necha ma’noga ishora qiladi. Birinchidan, bu so‘z Yusufning quduqqa tashlangani yoki Misrga ketib, otasidan judo bo‘lganiga (yo‘qolganiga) ishora bo‘lsa, ikkinchidan, yorning husni oldida uning go‘zalligi “yo‘qolib” qolishini anglatadi. Shoir “kimdurkim” so‘rog‘i orqali Yusufdek jahon tan olgan go‘zalni ham yorning poyiga xizmatkor qilib qo‘yadi. Baytning ikkinchi misrasida “sadqa” so‘zi orqali har qanday moddiy go‘zallik (hatto u Yusufniki bo‘lsa ham) Haq tajallisining bir parchasi yoki aksi ekanligini isbotlanadi. Fuzuliy yorning husnini “bemisoli” (tengsiz) deb atash orqali uni foniy dunyo o‘lchovlaridan chiqarib, boqiy dunyo (Xoliq) jamoliga bog‘laydi. Shu sababli ham, yuzlab Yusuf kabi go‘zallar bu ilohiy jamolning birgina jilvasiga qurbon bo‘lishga loyiq, deb hisoblanadi. Ya’ni, Fuzuliy tajohuli orifona san’ati vositasida yuzlab Yusuf kabi go‘zallar yorning birgina aksi oldida “sadqa” bo‘lishga loyiq ekani uqtiradi.

Shoirning malomatiylik tariqatiga xos qarashlari Yusufni ishq bozori bilan bog‘liq baytlarida ochiqatlanadi:

Har zabon bir tig‘dur, go‘yo Zulayxo qatlina,

Yusufi olmoqda ahli ishq bozor aylagach.

misralarida Yusuf – ishqning oliy maqsadi, unga intilgan Zulayxo esa malomatga duchor bo‘lgan oshiq qalb timsolidir. Fuzuliy talmeh san’ati orqali Qur’on qissasiga ishora qilib, haqiqiy ishq yo‘li xalqning dashnomidan iborat ekanini, ammo bu azoblar Yusuf uchun arzirli qurbonlik ekanini tasvirlaydi.

Shu bilan birga:

Ahli turkin quliyiz, uldir biza jondan aziz,

Yusuf esa xudfurush, oning-la yo‘q bozorimiz.

baytida ham tazod san’atidan fodalanadi. Bu yerda “xudfurush” (o‘zini sotuvchi) sifati Yusufning moddiy bozorga tushganiga ishora bo‘lib, shoir o‘zining sadoqatini moddiy va dunyoviy qiymatlardan ustun qo‘yadi. Shoir bu o‘rinda Yusuf obrazidan o‘zining hur ishqini namoyon etish uchun foydalangan.

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

Ko‘ngil olami va sultonlik tushunchasini ham ushbu obraz bilan uyg‘unlashtirib,

Bir qul o‘g‘lini ko‘ngil mulkina sulton etdim,

Misr edi, podshohin Yusufi Kan‘on etdim.

baytida inson qalbini Misr mamlakatiga, undagi ishqni esa Yusufga o‘xshatadi. Ya‘ni, ko‘ngil olami shunday kengki, unda faqat Yusufdek aziz va pokiza tuyg‘u, ilohiy ishq hukmronlik qilishi lozimligi uqtiriladi.

Yoki:

Shohisan mulki malohatda, sanga qullar cho‘q

Biri uldirki, vorib Misrda sulton o‘lmish.

misralarida Yusufning Misrdagi hukmronligi bor-yo‘g‘i yorning go‘zallik saltanatidagi qulning martabasi sifatida ta‘riflanadi. Shoir bu orqali moddiy sultonlik va ma‘naviy boylik o‘rtasidagi farqni ochib beradi.

Husn va ishqning qadr-qimmatini ifodalashda esa

Rivojin naqdi paykoning-la bo‘lmish husn bozori,

Kechar naqding agar ming Yusufing o‘lsa xaridori.

baytida tamsil va istiora san‘atlaridan foydalaniladi. Yorning o‘qdek kipriklari (paykon) – oshiq qalbini uyg‘otuvchi haqiqat nurlaridir. Agar ushbu nurlarga minglab Yusufklar xaridor bo‘lsa ham, ularning qiymati yetmasligi orqali Fuzuliy ilohiy ishqning bebaholigini isbotlaydi. Bu o‘rinda Yusuf (a.s.) obrazining qo‘llanishi, yorning “paykon”iga xaridor sifatida tasvirlash orqali mahbubasining (yoki ilohiy jamolning) mislsiz ekanini isbotlaydi. Shoir bu bilan ishq bozori moddiy dunyo qonuniyatlaridan baland turishini, undagi haqiqiy boylik esa yorning oshiqqa bergan dardi (paykoni) ekanini uqtiradi.

Ma‘rifiy nuqtayi nazardan Fuzuliy sabr va taslimiyat masalasini Ya‘qub (a.s.) va Yusuf (a.s.) timsollari orqali oydinlashtiradi:

Sabr etgani tufayli Yusufga yetar Ya‘qub,

O‘z taqdiridan nega aylar gina, zor kishi?

baytlari orqali Yusuf obrazi sabrning oliy mukofoti sifatida namoyon bo‘ladi.

Shoir ishq va irfon ilmining eng nozik nuqtalarini surat (tashqi ko‘rinish) va ma‘no (botiniy haqiqat) o‘rtasidagi farqni badiiy mahorat bilan tahlil etar ekan,

Maqsadim ma‘no, emas surat Yusuf yuzlidan-ey,

Diyda ko‘ylakdan emas Ya‘qubdek ravshan menga.

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

deya surat va ma’no tushunchalarini o‘zaro zidlantiradi. Mumtoz adabiyot va tasavvufda Yusuf (a.s.)ning yuzi dunyodagi eng go‘zal surat hisoblansa-da, shoir *maqsadim surat emas* deyish orqali tashqi go‘zallik shunchaki bir parda ekanini, asil maqsad esa ma’no ekanini ta’kidlaydi. Bu dunyoviy go‘zallikdan ilohiy go‘zallikka o‘tish (majozdan haqiqatga) bosqichidir. “Ko‘ylak” va “ravshan” so‘zlari Qur’ondagi eng ta’sirli voqeaga, Yusufning ko‘ylagi Ya’qubning yuziga surtilgach, uning ko‘zlari ochilganiga ishora qiladi. Shoir bu o‘rinda g‘oyat nozik bir qiyosni keltiradi. Qanday qilib Ya’qub (a.s.) o‘z o‘g‘lining ko‘ylagidagi hiddan Yusufning tirikligini va uning ma’naviy borligini his etib, ko‘zlari ravshan bo‘lgan bo‘lsa, lirik qahramon ham olamdagi suratlar ortidagi ma’noni anglash orqali haqiqatni ko‘rish qobiliyatiga ega bo‘ladi. Shoirning mahorati shundaki, Yusufning yuzi – bu surat, uning ko‘ylagidan kelayotgan hid va undan hosil bo‘lgan nur esa ma’nodir.

Xulosa qilib aytganda, Muhammad Fuzuliy ijodida Yusuf (a.s.) obrazi faqatgina diniy-tarixiy timsol bo‘lib qolmay, shoirning murakkab ishq falsafasi va irfoniy qarashlarini ifodalovchi ramzdir. Shoir ushbu obraz orqali ishqning azaliy qudrati, go‘zallikning ilohiy manbasi va inson qalbining sultonlik darajasini yuksak badiiy mahorat bilan tahlil etgan.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Хожиахмедов А. Шеър санъатларини биласизми? – Тошкент: Шарк, 2001. – 95 б.
2. Фузулий Мухаммад. Асарлар. 2 жилдлик. 1-жилд. – Тошкент: Гафур Ғулом номидаги адабиёт ва санъат нашриёти, 1968. – 384 б.
3. Фузулий Мухаммад. Асарлар. 2 жилдлик. 2-жилд. – Тошкент: Гафур Ғулом номидаги адабиёт ва санъат нашриёти, 1968. – 240 б.
4. Turkiy adabiyot durdonalari. Muhammad Fuzuliy. 100 jildlik, 58-jild. [Nazm / to‘plovchi va nashrga tayyorlovchi Ergash Ochilov.](#) – Toshkent: “O‘zbekiston nashriyoti”, 2022. – 584 b.

“XAZOYIN UL-MAONIY” JUMBOQLARI HAQIDA HAQIQATLAR
(professor A.Abdug‘afurov tadqiqotlari misolida)

Bo‘ritosh Nurbadalova,
*O‘zR FA O‘zbek tili, adabiyoti va folklori
instituti tayanch doktoranti*
bnurbadaalova@gmail.com

Annotatsiya. Mazkur maqolada professor Abdurashid Abdug‘afurovning buyuk shoir – Alisher Navoiyning turkiy devoni – “Xazoyin ul-maoniy” xususidagi tadqiqotlari, olimning ilmga ma‘lum qilgan yangiliklari, xulosalari haqida fikr yuritiladi. “Xazoyin ul-maoniy”ga kirmay qolgan she‘rlarning manbalari, asoslari haqida ma‘lumot keltirilib, Navoiy ijodiga doir ayrim chalkashliklar, noaniqliklar xususida so‘z yuritiladi.

Kalit so‘zlar: Alisher, Navoiy, Abdurashid Abdug‘afurov, adabiyotshunos, “Xazoyin ul-maoniy”, g‘azal, taxmis.

Ma‘lumki, professor Hamid Sulaymonov “Xazoyin ul-maoniy”ga kirmagan 24 g‘azal, 8 qit‘a, 2 ruboiy va fardlarni aniqlab, “Favoyid ul-kibar” devonining 1960-yil nashriga ilova sifatida keltirgan. Keyinchalik “Xazoyin ul-maoniy”ga kirmay qolgan 61 g‘azal, 2 ruboiy, 8 qit‘a, 4 fard “Ayyomi visol o‘ldi yana” nomi bilan kitob holida nashr qilingan. Adabiyotshunos O.Jo‘raboyevning “Qo‘qon shoirlarining Alisher Navoiy g‘azallariga muxammaslari (va unga nisbat berilgan ayrim g‘azallar borasida)” nomli maqolasida “Ayyomi visol o‘ldi yana” to‘plamidan o‘rin olmagan uchta g‘azalning to‘liq matni berilgan.

Professor Abdurashid Abdug‘afurovning “Alisher Navoiyning. bizga noma‘lum g‘azallari”, ““Xazoyin ul-maoniy”dan chetda qolgan g‘azallar”, “Xazoyin ul-maoniy” jumboqlari” kabi tadqiqotlari esa Navoiy lirik merosidagi fanga ma‘lum bo‘lmagan g‘azallarni tanishtirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Albatta, “Xazoyin ul-maoniy” ichki tuzilish jihatidan puxta, izchil ishlangan. Bu har bir janrning joylashtirilishida ko‘zga yaqqol tashlanadi. A.Abdug‘afurov shoir lirik merosida “Chor devon”ga kirmay qolgan g‘azallar xususida muayyan xulosaga kelishi, avvalo, ana shu jihat bilan bog‘liq: “...Alisher Navoiy “Xazoyin ul-maoniy” devonlariga, o‘z iboralari bilan aytganda, “yetti-sakkiz yoshdan to “oltmish yaqinigacha” bo‘lgan umri davomida ona tilida yaratgan kichik she‘riy asarlarini jamlar ekan, bu jarayonda jiddiy ijodiy-tahririy ish olib borgan. Aytaylik, to‘rttala devonga teng tarqatish uchun yetishmagan g‘azallarni yozib to‘ldirgan va ehtimol,

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

hisobdan ortgan g‘azallarni devonlardan chetda qoldirgan.”[1:71] Ikkinchidan, Navoiy 1498-yildan to vafotiga qadar ham ijoddan to‘xtamagani aniq. Chunki, yigit yillaridayoq “kunda yuz bayt aytish men uchun halvo yeyishdek oson va yoqimli” mazmunidagi faxriya baytlarini bitgan shoir shunday yuksak ijodiy sur‘atni to umrining so‘nggi kunlarigacha saqlab qola bilgan. [1:71]

Mana shu mulohazlar asosida olim g‘azallarning aynan Navoiyga tegishliligi haqida bir necha manbalarga tayanib ish ko‘radi. Jumladan:

1.Navoiy qalamiga mansub asarlar:

“**Muhokamat ul-lug‘atayn**” asari 1499-yilda “Xazoyin ul-maoniy” tartib berilgandan keyin yozilgan. Asarda turkiy va forsiy til o‘zaro qiyoslanadi, turkiy til imkoniyatlari atroflicha ochib beriladi. Shu maqsadda she’riy misollar keltiriladi. Masalan, Navoiy “hoy hoylamoq” iborasining qo‘llanilishi xususida fikr bildirib, o‘z ijodidan quyidagi baytni keltiradi:

“Faqirning bu maqtai mashhurdurkim, bayt:

Navoiy, ne gul uchun hoy-hoy yig‘lama ko‘p

Ki “he” deguncha ne gulbun, ne g‘uncha, ne gul bor”.

A.Abdug‘afurovning yozishicha, bu rasmiy devonlardan chetda qolgan g‘azallardan biriga oid baytdir. “Mashhurdurkim” so‘zi g‘azal o‘z davrida shuhrat tutganiga dalil bo‘la oladi.

“**Mezon ul-avzon**” ham “Xazoyin ul-maoniy”dan keyin yaratilgan. Aruzga doir ushbu asarda ham shoirning o‘z ijodidan keltirilgan misollarning aksariyati “Chor devon”dan olingan. A.Abdug‘afurovning kuzatishicha, quyidagi matla’lar bilan boshlanuvchi 3 g‘azal lirik kulliyotda mavjud emas:

1.Desam: “Oraz-u zulfing ul o‘tdur tutundur bu”.

Der: “Ondin senga kuymak bu birdan qaro qayg‘u”.

2.Chehradin burqa’ ochib, o‘tqa ,

Chun kul o‘ldi paykarim, ko‘kka sovurdu kuydurdung meni.

3.Ishqing meni tun-u kun majnuni zor aylamish,

Ko‘nglumni zor-u hazin, jismim nazor aylamish.

2. *Hasanxo‘ja Nisoriyning “Muzakkiri ahhob”* tazkirasida quyidagi bayt mavjud:

“Mir hazratlari suhbat chog‘ida mendin so‘radilarki:

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

- Bizning she'rlarimizdan biror narsa yodingda bormi? Faqir alarning muborak maqtalarini o'qidim:

Ey Navoiy, sen kimu mehrobi masjid istamak

Qaydakim, xo'blar oyog'in qo'ysa, sen boshingni qo'y!

Bu g'azal ham Navoiy devonlarida uchramaydi.

3. *Boburning "Muxtasar"* asari ramal bahri haqidagi qismida Navoiy she'riyatidan 46 bayt keltirladi. Ularning 45 bayti "Xazoyin ul-maoniy"da uchraydi. Olimga ko'ra, quyidagi bayt to'plamda mavjud emas:

Kimniki yor aylading bo'ldi giriftoring sening!

Rashkdin vah deya olmasman: "Xudo yoring sening!"

Shuningdek, Uvaysiy va Yusuf Saryomiylarning Navoiyga taxmis bog'lagan g'azallari ham "Xazoyin ul-maoniy"ga kiritilmagan.

Navoiy ijodi haqida qimmatli va muhim tadqiqotlar olib borgan Hamid Sulaymonov shoir ijodiy merosida turkcha muxammaslar sonini 10 ta deb ko'rsatadi. Muxammaslarning uchtasi mavlono Lutfiy g'azallariga, qolganlari esa Navoiyning o'z g'azallariga bog'lagan taxmislaridir. A.Abdug'afurov shu kabi xulosalarga tahrir kiritib, ilm ahliga Navoiyning 7 band 35 misradan tashkil topgan 11-taxmisini[1:113] ma'lum qilgani tahsinga loyiq. Olimning aniqlashicha, kotiblar tomonidan yo'l qo'yilgan chalkashlik oqibatida bu muxammasning muallifi borasida ilmda turli chalkashliklar yuzaga kelgan. Taxmisning so'nggi bandidagi taxallusli misralar o'рни almashib qolishi natijasida Navoiyning Husayniy g'azaliga taxmisi Husayniyning Navoiy g'azaliga taxmisi sifatida talqin qilingan.

A.Abdug'afurovning "Xazoyin ul-maoniy" jumboqlari"ga oid tadqiqoti Navoiy ijodiga doir bir qancha noaniqliklarga aniqlik kiritadi. Adabiyotlarda "Xazoyin ul-maoniy"ning tuzilish sanasi 1492-1498-yillar deb ko'rsatilgan. Olimning xulosalariga tayanilsa, aslida biroz oldinroq – 1491-yilda 3 ta rasmiy devon "G'aroyib us-sig'ar", "Navodir ush-shabob", "Badoye ul-vasat" yozib tugallangan. Ular 4 yildan so'ng to'ldirilib "Xazoyin-ul maoniy"ga birlashtiriladi. Yana to'rt yildan keyin, ya'ni 1498-yilda Navoiy bu ishga uchinchi bor qaytadi, devonlarni boshdan oyoq ko'zdan kechirib, yangi she'rlarini kiritadi, mukammallashtiradi hamda butun majmua uchun maxsus debocha yozadi.

Olimning ko'rsatishicha, Navoiyning "Xazoyin ul-maoniy" to'g'risidagi eng so'nggi ma'lumotlari "Muhokamat ul-lug'atayn asaridan o'rin olgan.

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

Maxsus yozilgan mana bu yakunlovchi ruboiyda asarning bitilish tarixi aniq-ravshan qayd etilgan:

*Bu nomaki, yozdi qalamim tortib til,
Ta'rixin anin jumodi ul-avval bil.
Kunning raqamini chorshanba qilg'il,
To'qqiz yuz yildin o'tub erdi besh yil [2:80]*

Demak, bu ilmiy asar hijriy 905-yil jumodi ul-avval oyining birinchi chorshanba kunida – milodiy 1499-yil 18-dekabrda, ya'ni shoir vafotidan bir yil-u 15 kun avval yozib tugatilgan.

Olim “Xazoyin ul-maoniy”ga doir yana bir dolzarb, maxsus tekshirishni taqozo etuvchi, muhim masala – asarning hajmi borasida ham atroflicha to'xtaladi. H.Sulaymonovning ko'p yillik ilmiy izlanishlari tufayli navoiyshunoslikda aniqlangan “Xazoyin ul-maoniy” devonlaridan o'rin olgan barcha she'rlarning umumiy soni yigirma ikki ming to'rt yuz ellik baytni tashkil etadi. Navoiy esa “Mezon ul-avzon”da baytlarining adadini yigirma besh mingga yaqinlashibdur, deb yozgan: “Va bu bandaning dag'i to'rt devonig'akim, - turkcha til bila nazm topibdur va abyoti adadi yigirma besh mingga yaqinlashibdurkim, ul hazratning humoyun alqobig'a raqam topibdur va muzayyan bo'libtur, ham ushbu mazkur bo'lg'on dastur bila tartib berilibdur.

Ikkinchi dalil sifatida Xondamirning “Makorim ul-axloq” asaridan ko'chirma keltirilgan:

“Navoiy turkiy g'azallardan yigirma besh ming baytni o'z ichiga olgan to'rt devon tuzganlar.” [3:110]

Demak, Xazoyin ul-maoniyni tashkil etgan she'rlarning hozir bizga ma'lum matni shoirning o'zi va zamondoshi maxsus ko'rsatgan hajmdan ikki-ikki yarim ming (!) bayt kamdir. Bu badiiy ijodda katta hajm bo'lib, shartli ravishda she'riy turlarga aylantirsak, uch yuz-uch yuz ellik yetti-to'qqiz baytli g'azalga yoki mingdan ortiq ruboiy, qit'aga teng keladi [2:74], - deb yozadi olim.

Xulosa qilib aytganda, professor A.Abdug'afurovning Alisher Navoiy ijodi, xususan, “Xazoyin ul-maoniy”ga doir tadqiqotlari navoiyshunoslikdagi mavhum tomonlarni oydinlashtirish va sohaning keyingi taraqqiyotida muhim ahamiyatga ega bo'ldi.

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Buyuk beshlik saboqlari. A.Abdug‘afurov.-Toshkent.G‘afur G‘ulom
2. nomidagi adabiyot va san‘at nashriyoti, 1995.
3. Qalb qa‘ridagi qadriyatlar.A.Abdug‘afurov.-Toshkent-1998.
4. Xondamir, G‘iyosiddin Makorim ul-axloq: tarixiy asar /Xondamir. – Toshkent: Yoshlar nashriyot uyi, 2018. – 232 b.

“HAYRAT UL-ABROR”DA QUR’ON OYATLARINING BADIY TALQINI

Umarova Gulnora A‘zam qizi,
ToshDO‘TAU tayanch doktorant
u.gul.a786@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqolada Alisher Navoiy ijodida Qur’on oyatlarining badiiy talqini, xususan, “Hayrat ul-abror” dostonidagi ayrim baytlarda qo‘llanilgan oyatlar tahlil qilinadi. Shuningdek, Navoiy baytda bu oyatlarni nima maqsadda qo‘llagani borasida fikrlar bildiriladi.

Kalit so‘zlar: Alisher Navoiy, “Hayrat ul-abror”, Qur’on oyatlari, badiiy talqin, diniy-ma’rifiy g‘oya, adabiy-estetik tahlil.

Sharq adabiy-falsafiy tafakkuri taraqqiyotida Qur’oni karim oyatlarining badiiy talqini alohida ahamiyat kasb etadi. Qur’on ma’naviy-axloqiy, ilmiy va estetik mezon sifatida ko‘plab mutafakkir shoirlarning ijodida asosiy manba bo‘lib xizmat qilgan. Xususan, Alisher Navoiy merosi nafaqat o‘zbek adabiyoti, balki butun islom sivilizatsiyasi madaniy xazinasida Qur’on g‘oyalarini chuqur anglab, ularni badiiy shaklda ifodalashning yuksak namunalarini yaratganligi bilan ajralib turadi. Navoiy qalamiga mansub “Hayrat ul-abror” dostoni bu jihatdan ayniqsa diqqatga sazovordir. Asar mazmuni Qur’oni karimning asosiy aqidaviy tamoyillari – adolat, sabr, taqvo, ilm va komillikka intilish g‘oyalari bilan hamohang bo‘lib, oyatlarning ma’nosini tasavvufiy-ma’rifiy ruhda badiiy talqin etadi. Dostonning har bir maqolati insonni nafsni poklash, jamiyatni isloh qilish, ilmni ulug‘lashga undaydigan Qur’oniy hikmatlarga suyangan holda qurilgani bilan e’tiborlidir. Mazkur maqolada “Hayrat ul-abror” dostonidagi Qur’on oyatlari talqinining adabiy-estetik xususiyatlari, Navoiy tomonidan oyat ma’nolarining poetik o‘zlashtirilishi, ularning g‘oyaviy-tarbiyaviy mazmunni ochishdagi roli tahlil qilinadi. Shu orqali Qur’on tafakkuri bilan uyg‘unlashgan badiiy nutqning xalq ma’naviyatini yuksaltirishdagi ahamiyati yoritiladi.

“Karramno” keldi manqib anga,

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

“Ahsani taqvim” munosib anga.” [1:16]

Bu misralarni filologiya fanlari doktori, professor Nurboy Jabborov quyidagicha sharhlaydi: “Baytdagi “Karramno” so‘zi “Isro” surasining “Batahqiq, biz bani Odamni aziz-u mukarram qilib qo‘ydik” mazmunidagi 70-oyatdan iqtibos ekanligini, keyingi misradagi “Ahsani taqvim” jumlasida esa “Tiyn” surasining “Batahqiq, insonni eng go‘zal tuzilishda yaratdik” mazmunidagi 4-oyatdan olinganini aytib o‘tadi. Bu ikki suralarni bir baytda keltirgan holda Navoiy Odam farzandlarining maqomi yuksakligini va shunga munosib yashashi kerakligini tushuntirmoqchi. [2:8] Navoiy asarlari lug‘atida “Karramno” (لرمن) arabcha “Mukarram qildik - Qur‘onda inson haqidagi bir oyatga ishora.” degan izoh berilgan. “Manoqib” (مناقب) so‘zi ham arabcha “manqabat” so‘zining ko‘plik shakli bo‘lib, ikki xil ma‘noni anglatar ekan:

1. Yaxshi sifatlar, go‘zal xislatlar, maqtovlar;
 2. Bir kishining fazl va martabasini maqtab yozilgan risola
- ma‘nolarini anglatadi, [3:305] “Ahsan” (احسن) so‘zi esa arabchadan “juda yaxshi, eng go‘zal” degan ma‘nolarni anglatib, “Ahsani taqvim” birikmasi esa “eng chiroyli suratli, inson surati” degan ma‘noni bildiradi. Shu ma‘lumotlarga asoslanib aytish mumkinki, Navoiy insonga ta‘rif berib “Oloh seni mukarram qilib yaxshi sifatlarini berdi, shunday ekan bu eng chiroyli suratingga munosib bo‘lgin, demoqchi. Yoki “Oloh seni aziz qilib go‘zal xislatlar ato etdi, shunday ekan sen ham inson suratida bo‘l, zero go‘zal sifatlar insonlik belgisidir. Sen ham yaxshi fazilatlar bilan javob qaytar. Insonga shu munosibdir, yomon sifatlar emas” degan fikrlarni aytmoqchi. Navoiy bu baytda oyatlarga ishora qilib “Iqtibos” badiiy san‘atidan foydalangan.

Quyidagi baytni sharhlash orqali munajat mazmunini qisman anglashga harakat qilamiz:

*“So‘z “Limanil-mulk” o‘lub ul dam anga,
Kim, angadur mulk musallam anga.”*

“Limanil-mulk” so‘zini misradagi ma‘nosini tahlil qilib, Navoiy bu bayt orqali nima demoqchiligini o‘rganamiz. Bu so‘z orqali Navoiy “G‘ofur” surasidagi “Bugun podshohlik kimniki?! Yagona, qahhor Allohnikiki!” deyilgan 16-oyatiga ishora qilmoqda. “Navoiy asarlari lug‘ati”da “Limanil-mulk” (لِمن الملك) arabcha “Mulk kimga tegishli?” [3:336] degan ma‘noni bildirishi haqida ma‘lumot keltirib o‘tilgan. Ikkinchi misradagi “Musallam” (مسلم) so‘zi esa arabcha “taslim bo‘lish, topshirilish” degan mazmunni bildiradi. Bu oyatni keltirish orqali

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

Navoiy mavjud barcha mulklar Ollohgagina tegishliligini, Yagona podshoh u ekanligini, biz bandalar ham Ollohning yaratig‘i ekanligimiz va ungagina iymon keltirishimiz kerakligini yana bir bor eslatib o‘tadi.

“Ul ma’nidakim, olam va odamni vujud koshonasidin adam (yo‘qlik) faromush(unutish)xonasig‘a solmoq vujudi mutlaqdin (shartsiz) o‘zga vujud tutmas va bu ma’nini vujud ahli andin o‘zga vujudga mutlaqo yovutmas (yaqinlashtirmas) va isyon zulmatida ayoqdin tushganlarga xulosayi olam (payg‘ambarimiz Muhammad s.a.v. nazarda tutilgan) shifoati (o‘rtada turib vosita bo‘lish) dastgir (qo‘llovchi) durur va ul shafi’-shafolat qilg‘onlarga xoliqi olam va odam shafolatpazir.” “Hayrat ul-abror” dostonining 3-munajatidan olingan ushbu parcha ma’nosi quyidagicha: “Olam va odamni vujud koshonasidan yo‘qlik faromushxonasiga solmoq vujudi mutlaqdan o‘zga vujud turmasligi haqida bo‘lib, bu ma’nodagi fikrni vujud ahli (moddiyunlar) boshqa vujudga mutlaqo yaqin keltirmas va isyon zulmatida nazardan qolganlarga Olam yakunining shifoati yordam ko‘rsatur va o‘sha shafolat ko‘rsatganlarga olam va odamni yaratgan shafolat tilagay”. Ya’ni “Qiyomat kuni kelganda hamma o‘z ahvolidan pushaymon chekib yig‘laydi. Amallar yozilgan varoqlar insonlar orasida uchib yuradi. Uni ko‘rib hammaning bag‘ri qon. Hech kim birovga boqmaydi, hattoki ona qiziga, ota esa o‘g‘liga. Bir yoqdan do‘zax olovi gunohkorlarni azobga solsa, boshqa tomondan jannat xushxabarini eshitganlar xursand bo‘lib gul kabi jilva qiladi. Atrof gunohkorlar bilan to‘lib hamma har tomon yugurganida faqatgina payg‘ambarimiz Muhammad s.a.v ummatlarini axtaradi, Olloh va banda o‘rtasida vositachi bo‘lib, Ollohdan ummatlarini kechirishini so‘raydi. Shunda yo Rabbim meni ham u bilan yuzlashtirgin. Savol-javob vaqtida karamingni bizdan ayamagin” deya iltijo qiladi.

“Zohir o‘lur “bu’sira mo fil-qubur”

Jilva qilur “hussila mo fis-sudur”.

“Yavmaizin mo xalaqallohu fih”

Yavma yafirrul-mar’u min axih”

Ushbu misralarda Navoiy Qur’oni Karimdagi “Abasa” surasidagi 34-oyat va “Odiyot” surasidagi 9-10-oyatlarni keltirib o‘tadi. Ya’ni “Afala ya’lamu iza bu’sira ma fil-qubuur. Va hussila ma fis suduur.” oyatlari bo‘lib ma’nosi “U bilmaydimiki, qabrdagilar qo‘zg‘atilgan... Va ko‘kslardagi narsalar to‘planganda.” [4:101] “Abasa” surasi 34-oyatga ko‘ra Qiyomat vaqtidagi

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

bandalar holati tasvirlanib “U kunda kishi o‘z aka-ukasidan qochadi...” deya insonlarni ogohlikka chaqirmoqda. Qur’oni Karimda keltirilgan Mahshar ta’rifini keltirilgan bu munojot orqali Navoiy hammani gunoh ishlar qilmaslikka, shu kungacha bilmay qilgan gunohlari bo‘lsa tavba qilishga, poklanishga chorlaydi. Agar gunohlardan qaytmasa, Olloh buyurgan yo‘ldan yurmasa Qiyomat kunida qabrlar yorilishi, ko‘ngildagi yaxshi-yomonliklar oshkor bo‘lishi va shunga yarasha jazo olishini eslatib bandalarni iymonga chaqiradi. O’sha kuni hech kimni birov bilan ishi bo‘lmaydi, xatto aka-ukalar ham bir-birlaridan qochishadi.

3-munojotda Navoiy Olloh karami kengligiga ishora qiladi. Undan faqatgina taqvodorlarni emas jannatdan umidvor gunohkorlarni ham avf qilishini so‘raydi. Shu bilan birga Navoiy barcha farzlarni bajarib jannatdan umid qilganlarni, aniqrog‘i Olloh uchun emas jannat uchun din yo‘lidan yurganlarni ta’magir deya qoralaydi. Faqat Ollohnigina rizosi uchun ibodatda bo‘lganlarni haqiqiy jannat ahli ekanligini ta’kidlab o‘tadi. “Ba’zi bandalar xayr yo‘lida bir ish qilar ekan maqsadi ham, umidi ham jannat bo‘ladi. Faqat Sengagina umid bog‘laganlar xotirjamdir. Garchi ularning gunohlarining chegarasi bo‘lmasada sen ularga rahm qilgin. Bu rahm-u shafqatdan Navoiyni ham mahrum qilmagaysan. Menga hur ham jannat ham kerak emas, sen bo‘lsang shuni o‘zi yetarlidir” deydi Navoiy.

Biri – aning ne’matig‘a shukr erur,

Kimsaki, shukr aylasa ko‘prak berur.

Shukr qilib aylamasang ushtulum,

Deb o‘zikim: “Laazidannakum”.

Dostonning 3-maqolatidan o‘rin olgan ushbu baytlarda yana shukr qalamga olingan. Kimki Alloh bergan har bir narsaga u xoh sog‘lik, boylik, ilm bo‘lsin bir ne‘mat deb qarasa va shukr qilsa Alloh undanda ko‘prog‘ini nasib etadi. Yuqorida tahlil qilib o‘tilgan baytda shukr qilishga undash bo‘lsa bu baytda endi shoir shu shukr qilganligi evaziga bandaning olishi mumkin bo‘lgan mukofotni ham aytib o‘tadi. Ikkinchi baytda esa “ushtulum” so‘zi [اشتلم] “javr”, “jafo”, “zulm”, “g‘avgo”, “to‘polon” ma’nolarini bildirib, “ushtulum aylamak, qilmoq” esa “javr qilmoq”, “zulm qilmoq” degan ma’noda kelmoqda. Qur’oni Karimda shukr va noshukrlik masalasi alohida ta’kidlangan. Jumladan, Ibrohim surasining 7-oyatida: “Agar shukr qilsangiz, albatta sizlarga ne‘matni ziyoda qilaman. Agar noshukrlik qilsangiz, Mening azobim

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

qattiqdir” deya bayon qilingan. Bu oyatni mufasssirlar shunday sharhlaydilar: shukr – Allohning buyruqlariga bo‘ysunish va bergan ne‘matini qadrlashdir; shukrsizlik esa inkor va bepisandlikdir. Demak, shukr qiluvchi xalqning ne‘mati ortadi, noshukrlik qiluvchi esa azobga duchor bo‘ladi. Baytdagi “Laazidannakum” jumlasida esa “Albatta sizlarga ne‘matlarni ziyoda qilaman” deganidir. Navoiy shukr qilishga chorlar ekan Alloh so‘zlarini baytda keltirib insonlarga ushbu va’dani eslatmoqchi bo‘ladi go‘yo.

Chun dedi Tengriki: «Kulu vashrabu»,

Yonida dediki, «Valo tusrifu».

Mazkur bayt Qur’oni Karimning “Yenglar, ichinglar, lekin isrof qilmanglar. Albatta, Alloh isrof qiluvchilarni sevmaydi.” mazmunidagi A’rof surasi, 31-oyatiga ishoradir. Alisher Navoiy “Hayrat ul-abror” dostonida Qur’oni Karim oyatlaridan unumli foydalanib, ularni o‘zining axloqiy-ma’rifiy qarashlari bilan uyg‘unlashtiradi. Asar tarkibida oyatlarga ishora qiluvchi baytlar anchagina. Ushbu baytda qo‘llanilgan oyatning asosiy mazmuni: inson uchun halol qilib berilgan rizqlardan foydalanish mumkin, ammo bunda me’yorni saqlash, ortiqchalikdan saqlanish, isrof qilmaslik zarurligidir. Yuqorida tahlil qilingan baytda ham isrofnings zarari haqida aytib o‘tgan shoir keyingi baytda Alloh kalomi bilan o‘z fikrlarini dalillaydi. Navoiy ushbu oyatni o‘z dostonida keltirish orqali bir nechta ijtimoiy-axloqiy xulosaga yo‘l ochadi. Birinchidan, inson hayotidagi eng muhim qadriyat – me’yor ekanini ta’kidlaydi. Yeyish-ichish tabiiy ehtiyoj bo‘lsa-da, u haddan oshsa, nafsni kuchaytiradi va insonni halokatga olib boradi. Demak, Qur’onda buyurilgan “isrof qilmaslik” talabi nafaqat iqtisodiy, balki ma’naviy jihatdan ham teran mazmunga ega.

Xulosa qilib aytganda, Alisher Navoiy ijodida Qur’on oyatlarining badiiy talqini, ayniqsa, “Hayrat ul-abror” dostonida, shoirning yuqori ma’naviy tafakkuri va chuqur diniy bilimlarini namoyon etadi. Dostonning har bir qismida Qur’on g‘oyalari va ramzlari tasavvufiy va ma’rifiy nuqtai nazardan badiiy shaklda talqin qilinadi. Navoiy Qur’on oyatlarini nafaqat diniy manba sifatida, balki insonning ma’naviy kamolotini ta’minlash uchun zarur bo‘lgan axloqiy qadriyatlar va ijtimoiy ongning shakllantiruvchi ta’limot sifatida qabul qilgan. “Hayrat ul-abror” asarida Qur’on oyatlari orqali insonning ichki dunyosini tozalash, ulug‘likka intilish, adolatni tiklash, nafsni yengish kabi muhim g‘oyalar yoritiladi. Bu asar, shuningdek, o‘quvchilarni Qur’onning

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

ma'nolarini anglash va ularni o'z hayotiga tatbiq etishga undaydi. Navoiyning badiiy va estetik talqini Qur'onning o'ziga xos ruhini saqlagan holda, adabiyotda zamonaviy pedagogik yondashuvlar uchun muhim ahamiyatga ega. Shu bilan birga, Navoiy ijodida Qur'on oyatlarining talqini faqat diniy adabiyotda emas, balki ilmiy-ta'limiy sohalarda ham o'zining o'рни va ahamiyatini saqlab qolmoqda. Dostonning zamonaviy ta'lim jarayonlarida qo'llanishi, nafaqat diniy bilimlarni kengaytirishga, balki yoshlarni ma'naviy jihatdan yuksaltirishga ham yordam beradi. Shunday qilib, “Hayrat ul-abror” dostoni, Qur'on oyatlarining badiiy talqini orqali zamonaviy pedagogik va ilmiy usullarga ko'plab yangi yondashuvlarni taklif etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Alisher Navoiy. Hayrat ul-abror. – Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2020. – 384 b
2. Jabborov N. Alisher Navoiy ijodining islomiy-ma'rifiy asoslari/maqola. Alisher Navoiy adabiy va ilmiy merosini o'rganish masalalari xalqaro konferensiya. 2023. – 12 b.
3. Shamsiyev P., Ibrohimov S. Navoiy asarlari lug'ati. – T.: G'afur G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti, 1973. – 784 b.
4. Shayx Muhammad Sodiq Muhammad Yusuf. Qur'oni Karim va o'zbek tilidagi ma'nolari tarjimasi. – T.: Hilol-Nashr, 2013. – 640 b.

“NASOYIM UL-MUHABBAT” TAZKIRASIDA SHAYX UL-ISLOM ABDULLOH ANSORIY QARASHLARINING YETAKCHI MANBA SIFATIDAGI ROLI

Parmonova Sevara Ulug'bek qizi,
*Alisher Navoiy nomidagi
Toshkent davlat o'zbek tili va
adabiyoti universiteti tayanch doktoranti*
parmonova.sevara@gmail.com

Annotatsiya. Mazkur tezisda Alisher Navoiyning “Nasoyim ul-muhabbat” tazkirasida Shayx ul-islom Abdulloh Ansoriy fikrlarining o'рни va vazifasi tahlil qilinadi. Tadqiqotda Ansoriy mulohazalarining avliyolar hayoti, ruhiy holati va tasavvufiy maqomlarini sharhlashdagi ahamiyati yoritiladi. Navoiy tazkirasida Ansoriy qarashlarini Jomiyning “Nafahot ul-uns” tazkirasidan foydalangan holda keltirgan bo'lishiga qaramay, uni faqat manba sifatida emas, izohiy va irfoniy mezon sifatida qo'llaganini ko'rishimiz mumkin. Bu holat esa “Nasoyim ul-muhabbat”ning manbashunoslik va tasavvufiy qimmatini belgilovchi muhim omil bo'lib hisoblanadi.

Kalit so'zlar: Navoiy, Jomiy, tazkira, Abdulloh Ansoriy, avliyolar, manbashunoslik.

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

Alisher Navoiy “Nasoyim ul-muhabbat” tazkirasini yozishda ko‘plab tasavvufiy manbalarga tayangan bo‘lib, ayniqsa, Shayx ul-islom Abdulloh Ansoriyning fikr-mulohazalari tazkirada keltirib o‘tilgan. Bu xususiyat “Nafahot ul-uns”da ham ayni shaklda mavjud bo‘lib, Jomiy va Navoiy ko‘plab avliyolar hayoti bilan bog‘liq biror voqea yoki ularning hikmatli so‘zlarini keltirish asnosida, bu holatlar va fikrlar yuzasidan Ansoriy tomonidan bildirilgan mulohazalarni ham kiritadilar. Bu tazkiralarda Shayx ul-islomning izohlarining takrorlanib kelishi bejiz emas. Chunki har ikkala asar ham Abdulloh Ansoriyning “Tabaqot us-so‘fiya” tazkirasini manba sifatida asos qilib olgan bo‘lib, undagi talqinlar so‘fiylar hayoti va faoliyati haqidagi ma‘lumotlarni sharhlashda muhim metod sifatida xizmat qilgan. Bu asardan tashqari yana Abdurahmon Sulamiyning “Tabaqot us-so‘fiya”si, Qushayriyning “Risola”si, Hurviriyning “Kashf ul-mahjub” asarlari ham tazkiraning manbashunoslik asoslarini tashkil etadi. Chunki muallif tazkira davomida ushbu asarlarga ham ko‘plab o‘rinlarda murojaat qilgan. Shayx ul-islom Abdulloh Ansoriy bilan birga Shayx Shibliy, Shayx Abdulloh Xafif, Shayx Abu Said Abulxayr kabi boshqa ko‘plab ulamolarning ham o‘z zamondoshlari, shogirdlari yoki subatdoshlari haqidagi mulohazalari, izoh va qarashlari berib borilgan bo‘lib, bunday holat asarda ichki ma‘naviy bog‘liqlik kasb etadi. Shu tariqa, tazkiraning kompozitsion tuzilishi va janriy xususiyati faqat biografik ketma-ketlikni emas, balki so‘fiylar o‘rtasidagi ruhiy muloqotni ham ifodalovchi yaxlit manba ekanligini ko‘rsatadi.

Abdurahmon Jomiy “Nafahot”ning kirish qismida: “Shayx ul-islom Abu Ismoil Abdulloh Ansoriy Hiraviy – bu kitobda qayerda Shayx ul-islom so‘zi yozilsa, maqsad ushbu ismdir – shunday vasiyat qilgan: “Har pirdan bir so‘z yod oling, bunga kuchingiz yetmasa, ismlarini eslab qolingki, shu ism soyasida qiyomatda nasibangizni olursiz” deya izoh berib o‘tadi [Cami, 2021: 94]. Xuddi shunday Navoiy ham “Nasoyim ul-muhabbat”ning kirish qismida: “Va mutolaa ahliga ma‘lum bo‘lsunki, “Nafahot” dasturi bila bu kitobda “Shayx ul-islom” har yerdaki, mazkur bo‘lur andin maqsud Hazrat Xoja Abdulloh Ansoriy quddisa sirruhudur va “Hazrat Maxdum” har yerdaki marqum bo‘lur, janob Maxdumi Mavlono Abdurrahmon navvara marqadahu nurondur” [Навоий, 2017: 39] deya o‘z tazkirasida Jomiyning uslubidan foydalanganligini aytib o‘tadi.

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

Shayx ul-islom Abdulloh Ansoriyning soʻzlari tazkirada turli holatlarda – baʼzan avliyolarning aytgan soʻzlari, baʼzan ularning hayotidagi biror voqeaning izohi uchun keltirilgan. “Nasoyim”da ham, “Nafahot”da ham Ansoriyning fikrlari birinchi marta Abu Hoshim Soʻfiyning taʼrifida, nasroniylardan boʻlgan bir inson tomonidan soʻfiylar uchun qurdirilgan birinchi xonaqoh haqidagi maʼlumotdan soʻng keltirilgan. Unga koʻra, bir nasroniy kishi ovga borar ekan, bir-biriga mutlaqo begona ikki darveshning oʻzaro quchoq ochib, birgalikda muhabbat bilan suhbatlashganlariga quvoh boʻladi. Ularning oʻrtasidagi bunday iliq munosabatdan taʼsirlangan nasroniy soʻfiylarning oʻzaro yigʻilib, suhbatlashadigan bir maskan qurib berishga qaror qiladi. Ushbu holatga nisbatan Shayx ul-islomning: “Uylarning eng yaxshisi diyordagi yaxshi insonlar kirgan uydir. Qadimdan Alloh taolo yaxshilarni yaxshilar bilan birga qilgandir” degan soʻzlari keltirib oʻtilgan.

Shayx ul-islom Abdulloh Ansoriyning baʼzi avliylolar haqida bildirgan alohida fikrlari oʻsha avliyoning tarjimai holida asosiy izoh sifatida ham saqlanib qolgan. Masalan, Zunnun Misriy haqida Shayx ul-islomning “U ishoratni iboratga keltirgan va bu tariqat haqida fikr bildirgan birinchi kishi edi” degan taʼrifi mashhur boʻlib, koʻpgina tazkiralarda takrorlanadi. “Nasoyim ul-muhabbat”da Zunnun Misriy taʼrifida uning deyarli barcha hikmatlarga Ansoriyning izohi keltirib oʻtilgan, deyish mumkin. Masalan, Zunnundan “Murid kimdir va murid kim?” deb soʻraganlarida uning “Murid izlaydi, murod qochadi” deb bergan javobiga Abdulloh Ansoriyning “Murid tilar va anda yuz ming niyoz va murod qochar va anda yuz ming noz” degan izohi keltirilgan. Shuningdek, Zunnun Misriyning maʼrifat va hayrat haqidagi “Alloh taoloning zoti haqida fikrlash johillikdir. Unga ishora shirkdir, maʼrifatning haqiqati hayratdir” degan soʻzlariga ham Shayx ul-islomning “Hayrat ikidur: biri omm hayrati va ul ilhod va zalolat hayratidur. Yana biri xos hayratidur va ul hayrat ayandadur va topmoqtur” degan fikrlari ilova qilingan. Xuddi shu kabi Zunnun Misriyning uch marta safar qilib, turli ilmlar keltirgani, birinchisini xoslar ham, aholi ham qabul qilgani, ikkinchi ilmni faqat xoslar qabul qilgani, soʻnggisini na xos va omma qabul qila olmagani haqidagi soʻzlariga Abdulloh Ansoriyning bu ilmlarning birinchisi tavba, ikkinchisi tavakkul va muomalot va muhabbat ilmi, uchinchisi haqiqat ilmidir, degan izohi ham mavjud [Navoiy, 2017: 46].

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

Fuzayl ibn Iyoz ta’rifida uning: “Men Allohga bo’lgan do’stligim va muhabbatim sababidan sig’inaman va unga sig’inmaslik mening qo’limdan ham kelmaydi”, degan fikri keltirilgan. Bu fikrning davomi to’liq shaklda “Nafahot ul-uns”da berilgan bo’lib; “Kel, ey isyon qiluvchi, sen Haqqa muhabbating haqidagi gaplarni qo’y, chunki muhabbatga loyiq bo’lmagan gaplaring bu da’voyingni yo’qqa chiqarmoqda. Haqiqiy oshiq shuki, mashuqi nimani amr etsa, uni bir nafas ham qo’ymasdan, jon kabi qo’lida tutar.” [Cami, 2021: 101]. So’ngra har ikkala tazkirada Shayx ul-islom Abdulloh Ansoriyning bu fikrga uzungina izohi keltirilgan. Unda aytilishicha, kimki Allohga qo’rquv bilan sajda qilsa, u o’ziga sig’ingan hisoblanadi. Chunki, u muhabbat yoki Allohning buyrug’iga itoat qilish bilan emas, o’zini qutqarish uchun harakat qiladi. Va kimki Uning rahmati va inoyatidan umid qilib sig’insa, u ham muhabbat bilan emas, taskin topish va ne’matga noil bo’lish umidida, aslida, o’ziga sig’ingan hisoblanadi. Men esa Unga ta’nakor kimsalar kabi na qo’rquv, na biror narsaning umidida va na Uning muhabbati iddaosida ibodat qilmayman. Mening Allohga ibodatim, xizmatim faqat Uning amr va farmoniga ko’radir. “Menga ibodat qiling”, dedi va men qilaman. Yana Alloh Rasulining (s.a.v.) sunnatiga bo’lgan muhabbatim sababidan ham Unga ibodat qilaman va o’z ayblarimni ham e’tirof etaman [Navoiy, 2017: 53].

Bundor ibn Husayn ibn Muhammad ibn Muhallab ash-Sheroziy zikrida undan “Tasavvuf nima?” deb so’raganlarida “Ahdqa vafo” deb javob berganligi yozilgan. Buning als ma’nosi esa Abdulloh Ansoriy tomonidan quyidagicha izohlangan: “Ahdqa vafo uldurkim, har ne ko’ngulga kechsaki, aning uchun qilayin, qilg’aysen”. Ya’ni Bundor tomonidan tasavvufning kishi o’z ahdiga sodiq bo’lishi bilan bog’liqligi haqidagi fikri va Shayx ul-islomning ahdga vafo deganda, Alloh uchun qaysi ishni bajarishni niyat qilgan bo’lsa, bajarish lozimligi haqidagi izohi bir-birini to’ldirgan. Tazkirada biror avliyo haqidagi zikr butunlay Shayx ul-islomning ta’rifi, uning o’sha avliyo haqida aytgan so’zlari yoki voqealarning bayonidan iborat bo’lgan o’rinlar ham mavjud. Masalan, Abulabbos Arziziy, Abdulmalik Iskof, Abu Bakr Ato Juhfiy, Abu Bakr Shukayr va shu kabi boshqa ko’plab avliyolar zikrida bunday holatni uchratishimiz mumkin.

Ansoriyning so’zlari tazkirada, shuningdek, tushunilishi qiyinroq bo’lgan jumlaning haqiqiy ma’nosini anglatish uchun qisqa izoh shaklida ham keltirilgan holatlar mavjud. Masalan, buyuk shayx Abu Bakr ash-Shibliy

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

zikrida Abdurahmon Xurosoniy tomonidan hikoya qilinadiki, birov Shibliyning uyiga kelib eshik qoqadi. Shibliy bosh-oyoq yalang holda eshik oldiga kelib “Kimni tilaysen?” deb so‘raydi. Haligi kishi “Shibliyni” deganida, Shibliy “Eshitmadingmi, kofir bo‘lib o‘ldi, Alloh rahm aylasin”, deb javob beradi. Ushbu holatga Shayx ul-islomning “Nafsini debdur” [Navoiy, 2017: 159] degan qisqa izohi keltirib o‘tilgan bo‘lib, o‘quvchida Shibliyning bergan bunday javobiga tushuncha hosil bo‘lishini ta‘minlaydi. Ya’ni, Ansoriyning fikricha, Shibliy “kofir bo‘lib o‘ldi” deyish orqali, aslida, o‘zini emas, nafsini nazarda tutgan. Abu Abdulloh ibn Jallo zikrida, bir kuni Abulxayr Taynotiy ibn Jalloni qora bulutlar ustida yurganini ko‘radi va “Tanidim” deb aytadi. Abu Abdulloh ibn Jallo esa: “Tanimading”, deydi. Buni Shayx ul-islom: “Abulxayr shaxs tanimag‘in debdur va Abu Abdulloh maqom va Sharaf tanimag‘in” deya izohlaydi.

Tazkirada Ansoriyning izoh va ta’riflarining kelishi, ayniqsa, uning o‘zi haqidagi ma’lumotdan keyin (403-zikr) yanada jadallashadi. Chunki unda so‘ng Shayx ul-islomning otasi, pirlari, yaqinlari, zamondoshlari zikri ketma-ket joylashtirilgan. Bu holat Xoja Xayrcha zikriga qadar davom etadi (429) va keyingi zikrlarda Ansoriyning ta’riflari deyarli uchramaydi. Shundan so‘ng mashhur shayxlar – Abu Nasr ibn Abu Ja’far ibn Abu Is’hoq Hiraviy. Shayx ul-islom Ahmad, Abu Tohir Kurdlar nomlari keltirilib, 437-o‘rindan avvalroq yozganimizdek, Abu Ali Fozmaziyy va uning sisilasi davom etadi.

“Nasoyim ul-muhabbat”da Abdulloh Ansoriyniki kabi keng va munzamat berilmagan bo‘lsa-da, boshqa mashhur shayxlarning mulohazalari ham uchraydi. Masalan, Shayx Abu Abdulloh al-Xafif ash-Sheroziy zikri tazkirada 304-o‘rinda keladi. Undan so‘nggi avliyolar zikrida ketma-ket yigirma o‘rinda ular haqidagi fikr va talqinlar aynan shu shayx nomidan keltiriladi. Bu holatda Abdulloh Ansoriyning izohlovchilik vazifasi majozan bir muddat Shayx Abdulloh Xafif zimmasiga o‘tadi. Bu avliyolar zikrida Shayx Abdulloh Xafifning, asosan, o‘zi eshitgan, o‘zi guvoh bo‘lgan voqealar bayoni keng yoritiladi. Yana bir misol, Shayx Abu Said Abulxayrning zikridan (374) avval va keyin zamondoshlari, suhbatdoshlari haqidagi uning fikrlari, o‘zi bevosita ishtirok etgan voqealar bayoni ko‘proq keltirilgan. Bularga misol qilib, Shayx Abulabbos Qassob Omiliy (364), Abu Ali Shabbuya al-Marvaziyy (368), Shayx Abulqosim Bishr Yosin (369), Shayx Luqmon Saraxsiy (370), Shayx Abulqosim Kurragoniyy (375), Xoja Muzaffar Ahmad ibn Hamdon (376) va boshqalarni

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

keltirish mumkin. Bunday uslub tazkiraning kompozitsion tuzilishida muayyan davomiylikni ta'minlab, muallifning tazkirani turli tasavvufiy manbalar nuqtayi nazaridan yoritishga intilganini ko'rsatadi.

Lekin tazkirada Shayx ul-islom Abdulloh Ansoriyning izohlari asosiy sharhlovchi qatlam sifatida xizmat qiladi. Bu jihatdan “Nasoyim ul-muhabbat” Jomiyning “Nafahot ul-uns”i bilan mushtaraklik kasb etadi, chunki har ikkala asarda Ansoriyning “Tabaqot us-so'fiya”si asosiy manba vazifasini bajargan.

Xulosa sifatida aytish mumkinki, Alisher Navoiyning “Nasoyim ul-muhabbat” tazkirasining janriy xususiyatlari va kompozitsion tuzilishi tazkiranavislik an'alarining o'ziga xos bosqichini namoyon etadi. Asarda avliyolar zikri qat'iy xronologik tartib asosida emas, balki, asosan, ularning silsilaviy bog'liqligi va ma'naviy yaqinligiga ko'ra joylashtirilgan. Navoiy ba'zi o'rinlarda tabaqalar ketma-ketligiga rioya qilgan bo'lsa-da, ayrim hollarda turli tabaqalarga mansub so'fiylar bir-biri bilan ruhiy, silsilaviy yoki g'oyaviy yaqinlikda keltirilgan. Shu sababdan, asarda qat'iy tarixiy ketma-ketlikdan ko'ra, ma'naviy bog'likning yetakchi o'rin tutishini kuzatamiz.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Komilov, N. Tasavvuf. – T.: Movarounnahr, 2009. – B. 445.
2. Sülemi, A. Tabakatu's sufiyye. – I.: Erkam yayinlari, 2023. –S. 352.
3. Hücviri. Hakikat bilgisi Keşfu'l-Mahcub. – I.: Dergah yayinlari, 2020. – S. 516.
4. Cami, Abdurrahman. Nefahatü'l-üns min hadarati'l-kuds. –I.: Eriha Basım yayinlari, 2021. – S.768.
5. Kuşeyri, Abdülkerim. Kuşeyri risalesi. – I.: Hat Cilt Basım yayın, 2022. – S.720.
6. Навоий, Алишер. Насойимул муҳаббат. – Т.: Movarounnahr, 2017. – B.575.

“O‘ZBEK TILI VA ADABIYOTI” JURNALIDA AN'ANAVIY MAQOLANAVISLIK

Yusupova Gulchaman Baxtiyor qizi,
ToshDO'TAU 2-kurs magistranti
gulchamngulcamn@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqolada “O‘zbek tili va adabiyoti” jurnalida e’lon qilingan professor H.Homidiyning yodnoma tarzida yozilgan maqolalari haqida so‘z boradi. Shuningdek, olim maqolalarini qachondan boshlab chop etila boshlangani, ularda qaysi adabiyotshunoslar haqida ma’lumotlar kelishi, bundan tashqari Hamidjon Homidiyning tazkira ruhida yozilgan maqolalari boshqa olimlar ilmiy yo‘nalishidan qaysi jihatlari bilan

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

farq qilishi tahlil etilgan. “O‘zbek tili va adabiyoti” jurnalidan nega aynan adabiyotshunosning maqolalari tanlangani ham keltirilgani tahlil etiladi.

Kalit so‘zlar: *tazkira, tadqiqot, yodnoma, mumtoz, tabdil, tarjima.*

Til va adabiyot bo‘yicha ilm etagini tutgan har bir olim(a), shubhasiz, “O‘zbek tili va adabiyoti” jurnaliga to‘xtalishi, o‘rni kelsa undan foydalanishi turgan gap. Shuningdek, biz ham jurnalning ilk sonidan 2023-yilgacha e‘lon qilingan Navoiyning “Majolis” asari to‘g‘risidagi maqolalarni o‘rganib chiqqan edik. Bu safar esa ayni jurnalning tazkiranavis olim, adabiyotshunoslik gulshanining shamchirog‘i Hamidjon Homidiy maqolalari bilan davom ettiramiz.

Hamidjon Homidiy 1935-yil 4-oktabrda Namangan viloyati Kosonsoy tumanida tavallud topgan. Bo‘lajak adabiyotshunosning bobosi Abduhamid Xoliqzoda va padari Abdulhamid Oxund Buxoro va Qo‘qon madrasalarini tamomlagan ziyolilardan bo‘lishiga qaramay, siyosiy vaziyat tufayli etikdo‘zlik bilan shug‘ullangan. Ota-onasidan erta ayrilgan olim tog‘asining qo‘lida qoladi. Maktab-internatda o‘rta maktabni tugatgandan so‘ng bir muddat shahar bosmaxonasi va tuman gazetasida ishlaydi va nihoyat, 1955-yilda oliygohga qabul qilinadi. Hamidjon Homidiy 1955-1960-yillarda hozirgi Nizomiy nomidagi pedagogika universitetining “Tarix-filologiyasi” fakultetida tahsil oladi.

Keyingi faoliyatini tarix va adabiyot mushtarakligida vujudga kelgan tazkiranavislik yo‘nalishida davom ettirgan olimning “O‘zbek tili va adabiyoti” jurnalidagi dastlabki maqolalari 1974-yildan jurnalning 2-sonida “Gulxaniyning “Majmuai shoiron” tazkirasidagi go‘zallik” nomi ostida chop etilgan bo‘lsa, keyingi yillarda har bir sonda an‘anaviy tarzda, uzluksiz maqolalar e‘lon qila boshlagan. Maqolalarning yana bir ahamiyatli tomoni shundaki olim o‘zi guvoh bo‘lgan hodisotlarni bayon qilgan. Shu sabab ham har bir maqolani o‘qir ekanmiz olim ularni yigitlik ruhi bilan yozgandek tuyiladi. Oradan o‘tgan 30 yildan ortiq vaqt mobaynida olim ilmiy faoliyati yanada kengaydi hamda “O‘zbek tili va adabiyoti” jurnalining deyarli har bir sonida izlanishlar samarasini sezishimiz mumkin. Bunda Hamidjon Homidiyning tadqiqot bilan davomiy mashg‘ul bo‘lganligi, qo‘lyozmalar o‘rganish, xususan, tazkiralar qatidagi ma‘nolarni izlab ularni ahli ilmga

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

ulashish payida bo‘lganligini anglaymiz. Ushbu maqolada jurnalning so‘ngi o‘n yilligida e‘lon qilingan maqolalari tahlilga tortiladi.

H.Homidiyning “O‘zbek tili va adabiyoti” jurnalida 2015-yildan e‘lon qilingan maqolalari:

2015-yil: 6-son “Najmiddin Komilov”.

2016-yil: 2-son “Fozila Sulaymonova”, 5-son “Saidzoda Usmonov”, 6-sonida “Hakimjon Homidiy”.

2017-yil: 1-son “Mazluma Asqarova”, 2-son “Abdurahmon Alimuhammedov”.

2020-yil: 2-son “Rahim Vohidov”, 3-son “Hoshimjon Razzoqov”, 4-son “Nomdor Munaqqid”, 5-son “Ikki madaniyat vozisi”, 6-son “Dastxatlar sehrini tuyib”.

2021-yil: 1-son “Matnlar qa‘riga nigoh”, 2-son “Yoshlarning ma‘naviy peshvosi”, 5-son “Tadrijiylik”, 6-son “Nuktadon adabiyotshunos”.

2022-yil: 5-son “Ikki xalq adabiyoti bilimdoni”, 6-son “Sarkor”.

2023-yil: 3-son “Har jabhada ibrat”, 5-son “Boburnoma tili sehrini anglab”, 6-son “Xalq injulari” kabi 20 dan ortiq maqolalar shular jumlasidandir.

Maqolalarda qaysi adabiyotshunos olimlar, munaqqidlar, ijodkorlar haqida so‘z boradi: N.Komilov, H.Homidiy, S.Usmonov, M.Asqarova, N.Mallayev, M.Muhiddinov, V.Abdulloh, A.Abdug‘ofurov, S.Erkinov, A.Hayitmetov, H.Razzoqov, J.Hamroyev, T.Jalolov, S.Hasanov, R.Vohidov, F.Sulaymonova.

Olim har bir olimga alohida yondashsa ham, akademik Aziz Qayumovni “Sarkor” deb ataydi. Buni olimning o‘zi shunday izohlaydi:

“...Akademik Aziz Po‘latovich Qayumov adabiyotshunosligimizning har bir jabhasida sarkor bo‘lib keldi. U kishining rahbarligida 20dan ziyod yoshlar mumtoz adabiyotimizning dolzarb masalalari, matnshunoslik, hozirgi adabiy jarayonga doir masalar bo‘yicha doktorlik, monzodlik risolalarini himoya qilganlar. Domlaning bag‘ri kengligi-yu, zahmatkashligi, barchaga birday mehribonligi-yu, o‘ta mehnatsevarligi o‘ziga xos ibratdir. U kishining asarlari hamisha yoshlarni sabot matonatli bo‘lishga, samimiylikka va adolatpeshalikka undayveradi.(H.Homidiy, 2020, 127-130-bet)

Izzat Sulton, Natan Mallayev, Oybek, Vohid Zohidov, G‘.Karim, A.Hayitmetov, M.Shamsiyev, S.Nazrullayev, S.Erkinov singari olimlar, fan arboblari yonida bo‘lishi bilan Hamidjon Homidiy “ustozlar etagini tutgan shogird kam bo‘lmasligini” isbotlab berdi. Ustozlari qatoridan ilmiy rahbari

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

Natan Mallayev haqida “Pok niyat” deb nomlangan maqolada sharq tazkiranavisligini yangi bosqichga olib chiqqanligini aytib o‘tadi.

Yana bir ustozi, Alisher Navoiy asarlarini keng jamoatchilikka yetkazishda jonbozlik ko‘rsatgan, haqiqiy adabiyotshunoslik fidoyisi professor Abduqodir Hayitmetov haqida ham maqolalarida keltirar ekan, uni o‘qiganda olim haqida “Manfaat uchun emas, ma’naviyat uchun yashagan” inson qiyofasini ko‘z oldimizga keltiramiz. Bu haqida ustozning o‘zi shunday deydi:

...Professor Abduqodir Hayitmetov adabiyotshunosigimizning barcha jabhalarida o‘ziga xos sohibqalamlikda benazir asarlar yaratgan ijodkor edilar. Akademik To‘ra Mirzayev ustozning qudrati, fanimiz inkishofiga qo‘shgan hissalarini shunday xotirlaydi: “Chindan ham uning adabiyot tarixi, hozirgi adabiy jarayon, adabiyot nazariyasi va adabiy aloqalar bo‘yicha olib brogan tadqiqotlari, matnshunoslik, hatto folklorshunoslikka doir kitob va maqolalari o‘zbek adabiyotshunosligida butun bir davrni tashkil qiladi. (H.Homidiy, 2020, 128-129-bet)

Shuningdek, mag‘rib-u mashriq adabiyotini qiyoslab yozilgan “Sharq va G‘arb” asari muallifi, olim Fozila Sulaymonova to‘g‘risida ham Hamidjon domla o‘zining maqolalarida iliq fikrlarni keltirishi bilan birga, ilm fidokorlarining mehnatlarini mukofotlanganini ham e‘tirof etib o‘tadi. Xususan, Fozila Sulaymonova esa: ...yurtimizning “Sog‘lom avlod uchun”, “Buyuk xizmatlari uchun” ordenlari hamda Fransiyaning “Akademiya palmasi” ordeni bilan mukofotlandi. (H.Homidiy, 2016, 105-110-bet)

Bundan tashqari, H.Homidiy boshqa davlatda tavallud topgan bo‘lishiga qaramay, o‘zbek adabiyotshunosligi uchun ulkan hissa qo‘shganlarni ham o‘z maqolalarida alohida bir samimiyat bilan e‘tirof etadi. So‘z isboti sifatida, qirg‘iz qardoshlarimizdan Rahmonqul Orzubekov haqida maqolasida Navoiy ijodining bo‘lg‘usi inkishof donishmandlaridan, nozikbin manbashunos deb tariflaydi.

Hoshimjon Razzaqovni esa ham ijodkor, ham olim bo‘lganligi uchun qo‘shqanot ijodkor deydi. Bundan ko‘rinib turibdiki, H.Homidiy nafaqat adabiyotshunos, balki ijodkor sifatida ham faoliyat yuritgan insonlar haqida ham yodnoma maqolalar yozgan. Ilmi adabiyot ahlining ma’naviy peshvolaridan biri Maqsud Shayxzoda haqida yozar ekan, uning nafaqat olimlik, balki insoniylik ufurib turgan jihatlarini-da xotiralab o‘tadi. Ijodkor adabiyotshunosning liro-epik janrlarga qo‘shgan hissasini yuksak baholaydi.

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

Maqsud Shayxzodaning ballada va dostonlari shakl, mavzu, g‘oyaviy yo‘nalish nuqtai nazaridan o‘zbek adabiyotidagi bu janrlar taraqqiyotida muhim o‘rin tutadi. “Ulug‘bek” tragediyasi o‘zbek dramaturgiyasida shekspirona ruh olib kirgan bo‘lsa, adabiyotshunos olim sifatida Navoiy lirikasi haqidagi tadqiqotlari navoiyshunoslikda yangi bir yo‘nalishni boshlab berdi. (H.Homidiy, 2021,130-133-bet)

Hayoti va ilmiy faoliyati kam o‘rganilgan, ammo umri davomida samarali mehnati evaziga adabiyotshunoslik ilmiga katta hissa qo‘shganlarni ham olim nazardan chetda qoldirmagan. Ularning zahmatli ijodini munosib baholaydi. Bunday ijodkorlarga To‘xtasin Jalolov va Saidzoda Umarovlarni misol keltirish mumkin. Ayniqsa, To‘xtasin, Jalolov haqida to‘xtalganda, nafaqat adabiyotshunos sifatida, balki o‘ziga xos nafis tarixiy asarlar yaratgan adib ekanligiga tan beradi. Yozuvchi asarlarini o‘qish davomida tarixiy xotiraga nisbatan iftixor tuyg‘usi uyg‘onishi muqarrarligi aytib, kuyunchaklik bilan ularni tahlil etish va yosh avlodga yetkazish lozimligini ta’kidlaydi.

Keyingi asarlarida To‘xtasin Jalolov Pahlavon Mahmud, Samarbonu singari bir qancha adib va adibalar ijodini ilk bora tugal bir tarzda ilmiy jamoatchilik hukmiga havola qildi, ularning o‘zbek adabiyoti tarixida tutgan mavqeini aniqlab, ko‘rsatishga muvofiq bo‘ldi. Ayni paytda To‘xtasin Jalolov badiiy ijod bilan ham uzluksiz shug‘ullanib, “Oloy malikasi”, romani, “Oltin qafas”, “Asl aynimas” qissalarini yaratdi. “Oloy malikasi”da To‘xtasin Jalolov mashhur o‘zbek shoirasi Nodiraning to‘laqonli epik obrazini yaratishga erishgan. Romanning bir qismi necha bobi atoqli yozuvchi Sotim Ulug‘zoda tomondan tojik tiliga tarjima qilinib “Sadoi Sharq” jurnalida e‘lon qilingan edi.

Xulosa o‘rnida shuni aytish lozimki, pedagog Homidjon Homidiy “O‘zbek tili va adabiyoti” jurnaliga an’anaviy tarzda maqola berishi bilan olim va adabiyotshunoslar xotirasini abadiylashtirishga katta hissa qo‘shgan. Ularning hayotiga xolis yodashilgan hamda faqat o‘rganilgan emas, deyarli o‘zi guvoh bo‘lgan voqealar bayoni bilan tahlillariga isbot keltiradi. Nafaqat adabiyotshunoslikda, adabiyotning boshqa jabhalarida ham samarali mehnat qilgan zamondoshlari haqida ham keltirib o‘tadi va maqolalarni har shaxsga alohida yondashuv hamda e’tiroflar bilan yozadi. Umuman olganda tazkiranavis olim Homidjon Homidiy o‘tmish va kelajakni bog‘laydigan ko‘prik vazifasini o‘zining maqolalari bilan yetarlicha isbotlay olgan.

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. H.Homidiy (2015) “Najmiddin Komilov”. O‘zbek tili va adabiyoti, 6-son. 110-115
2. H.Homidiy (2016) “Fozila Sulaymonova”. O‘zbek tili va adabiyoti, 2-son. 105-110
3. H.Homidiy (2016) “Saidzoda Usmonov”. O‘zbek tili va adabiyoti, 5-son. 118-121
4. H.Homidiy (2016) “Hakimjon Homidiy”. O‘zbek tili va adabiyoti, 6-son. 119-121
5. H.Homidiy (2017) “Mazluma Asqarova”. O‘zbek tili va adabiyoti, 1-son. 110-115
6. H.Homidiy (2017) “Abdurahmon Alimuhammedov”. O‘zbek tili va adabiyoti, 2-son. 123-126
7. H.Homidiy (2020) “Rahim Vohidov”. O‘zbek tili va adabiyoti, 2-son. 124-126
8. H.Homidiy (2020) “Hoshimjon Razzoqov”. O‘zbek tili va adabiyoti, 3-son. 128-130
9. H.Homidiy (2020) “Nomdor munaqqid”. O‘zbek tili va adabiyoti, 4-son. 144-146
10. H.Homidiy (2020) “Ikki madaniyat vorisi”. O‘zbek tili va adabiyoti, 5-son. 136-138
11. H.Homidiy (2020) “Dastxatlar sehrini tuyib”. O‘zbek tili va adabiyoti, 6-son. 145-146
12. H.Homidiy (2021) “Matnlar qa’riga nigoh”. O‘zbek tili va adabiyoti, 1-son. 123-125
13. H.Homidiy (2021) “Yoshlarning ma’naviy peshvosi”. O‘zbek tili va adabiyoti, 2-son. 130-133
14. H.Homidiy (2021) “Tadrijiylik”. O‘zbek tili va adabiyoti, 5-son. 130-132
15. H.Homidiy (2021) “Nuktadon adabiyotshunos”. O‘zbek tili va adabiyoti, 6-son. 124-125
16. H.Homidiy (2022) “Ikki xalq adabiyoti bilimdoni”. O‘zbek tili va adabiyoti, 5-son. 127-129
17. H.Homidiy (2022) “Sarkor”. O‘zbek tili va adabiyoti, 6-son. 127-130
18. H.Homidiy (2023) “Har jabhada ibrat”. O‘zbek tili va adabiyoti, 3-son. 130-132
19. H.Homidiy (2023) “Xalq injularini izlab”. O‘zbek tili va adabiyoti, 6-son. 128-130

HIKMATLARDA ILMI QOL VA HOL SHARHI

Kenjayeva Rayhona Muzaffar qizi,

TDO‘TAU 2-kurs tayanch doktoranti rayhonakenjayeva4@gmail.com

Annotatsiya. Maqolada Yassaviy qalamiga mansub hikmat tahlilga tortilgan. Qol vahol ilmlarining tasavvufiy mazmuni ilmiy jihatdan sharhlangan. Shuningdek, ilmi qol va holni tushuntirish uchun samarali usullar taklif qilingan. Sulaymon Boqirg‘oniyning hikmati asosida badiiy sharh keltirilgan.

Kalit so‘zlar: Yassaviy, hikmat, hol, qol, Sulaymon Boqirg‘oniy, tasavvuf, lingvistik sharh, adabiy-tarixiy sharh, holot.

Ahmad Yassaviy nafaqat Turkiston, balki butun musulmon dunyosi uchun buyuk shayx, tasavvufiy adabiyot asoschisi, xalq yo‘lboshchisi, mutasavviflar ustozidir. Uning tilidan yozib olingan hikmatlar o‘zining tili va ifoda uslubi soddaligi, mazmunan axloqiy-tarbiyaviy, diniy-ma’rifiy mavzuda bo‘lganligi bilan asrlar davomida barcha insonlarga manzur bo‘lib kelgan. Mumtoz adabiy asarlar tarkibida juda ko‘p o‘rinlarda duch kelinadigan “Qol”

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

va “Hol” ilmlarining ham ilk tasavvufiy ildizlari aynan hikmatlarga borib taqaladi. Ushbu istilohlar muqaddas Qur’oni Karim va Hadisi sharifdan so‘ng hikmatlar tarkibida uchraydi. XII asr xalq vakillari uchun ushbu so‘zlar izoh talab qilmagan bo‘lsa-da, bugungi kitobxon o‘quvchi ushbu jummalarni izohini, sharhini talab qiladi.

Oshiqlari qolni o‘qib holga kirsar,

Hol bahriga cho‘msa, g‘arqob bo‘lor do‘stlar.

Qol birla hol bir kemadir buni bilsa,

Holsiz, qolsiz ul daryodin o‘tmas do‘stlar.

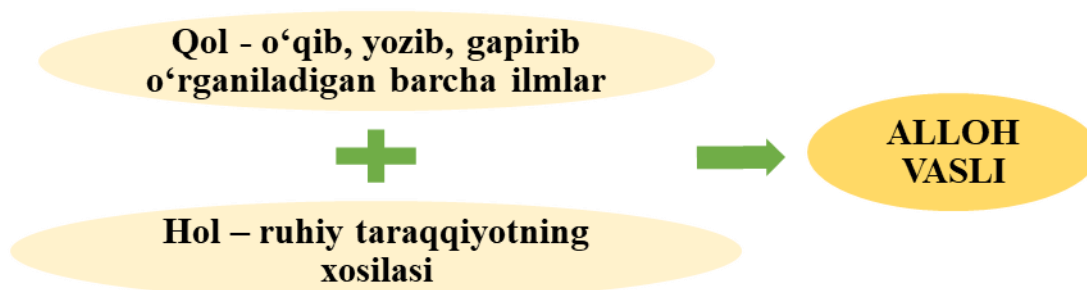
Ushbu hikmatni o‘qitish uchun o‘quvchiga notanish so‘zlar ma’nosi va tushunchalarning izohi lozim. Eng avvalo, mumtoz adabiy asarlar uchun tuzilgan lug‘atlardan foydalanib, baytdagi har bir so‘zning lug‘aviy ma’nosini uning o‘z yoki ko‘chma ma’noda qo‘llanayotganini, uning boshqa so‘zlarga munosabatini aniqlab olish lozim [Abdullayeva, 2024:145]. Hikmatdagi notanish so‘zlar: *qol, hol, g‘arqob va bahr*.

Bahr va g‘arqob so‘zlari uchun lug‘atga ehtiyoj sezilsa, qol va hol so‘zlari **lingvistik sharhga** ehtiyoj sezadi.

Bahr – dengiz. Misrada ko‘chma ma’noda qo‘llangan.

G‘arqob – cho‘kib ketmoq, g‘arq bo‘lmoq. O‘z ma’nosida qo‘llangan.

“Qol” va “Hol” so‘zlari tasavvuf adabiyotida juda ko‘p o‘rinlarda uchraydi va bular tasavvufiy tushunchalardir. Ilmi qol iborasidagi “qol” so‘zi arabcha “qavl” o‘zagidan olingan bo‘lib, “so‘zlamoq”dan yasalgan [Baxramov, 2022:259].

Hol – Allohning inoyati, insonda so‘z bilan tushuntirib bo‘lmaydigan, ruhiy kechinmalar, favqulotda fe’l-atvor, xislatlarning namoyon bo‘lishidir. Tasavvuf ilmida “Hol” – o‘ziga xos qisqa muddatli kayfiyat, qalbning porlashi, chaqmoq chaqnaganday charog‘on nurni tuyish lazzati [Komilov, 2019:3].

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

Adabiy manbalarda soʻfiylar ikki jihatdan talqin qilingan: Ular hol sohibi boʻlish maqsadida, dastavval, qol ilmini chuqur egallaydi, unga jon-dili bilan kirishib ketishi natijasida hol inʼom etiladi va bunga yorqin misol Abdurahmon Jomiydir. Ikkinchi guruh hol sohiblariga oʻz-oʻzidan shunday inoyat beriladi. Bu neʼmat Ahmad Yassaviyga yoshlikdan inʼom etilgan. Ilmi qolni mukammal egallay turib ham holga erishgan buyuk soʻfiylar ham borligiga tarix guvohlik beradi. Shu oʻrinda tasavvuf ilmida turli qarashlarga sabab boʻlgan Mansur Halloj haqida ham fikr yuritmoq lozim. Qator tasavvufshunoslar, xususan, Ibrohim Haqqul tomonidan Mansur Hallojning madrasada qol ilmini oʻzlashtirishda qiyinchiliklarga uchragani va undan voz kechganligini qayd etishadi. Lekin tasavvufshunos Nasimiy qaydlariga koʻra, Hallojda yoshlikda ilmi Qurʼonga muhabbat bor edi. Juda kichik yoshidan Qurʼonni puxta oʻrganib yod etgan. Hatto Qurʼonni faqatgina zohiran muhabbat bilan oʻqishga ham qattiq qarshi boʻgan, uning botiniy mazmunini anglash bilan ixlos qoʻymoq lozimligiga chaqirgan. Mansur Halloj haqida bunday ijobiy va salbiy mushohadalar boʻlishiga ham aynan Hallojning “Anal Haq”i sabab boʻlgan. Oʻz davrida Hallojning “hol kayfiyati” ayrim mutasavvuflar tomonidan ijobiy talqin qilingan boʻlsa, baʼzilar keskin qoralagan. Shunday boʻlishiga qaramay Hallojda ilohiy shuur qalbini oshiqlik tomon yuqorilab bormoqda edi. Solik maqomotda ilm bilan emas hol bilan ilgarilovchi kishidir.

Yuqoridagi hikmatda Ahmad Yassaviy har bir oshiqni avval qolni yaʼni kitoblardagi va ustozlaridan barcha bilimlarni olishga daʼvat etadi, shundagina Allohning rahmatiga erishib, unga ruhiy jihatdan yaqinlashish mumkin, deydi. Daryoda suzish uchun, yaʼni Alloh ilmiga ega boʻlish uchun har ikki ilm bir kemada boʻlmogʻi lozim. Ushbu bilimlarni 10-11-sinf oʻquvchilariga oʻrgatish lozim. Shu oʻrinda Sulaymon Boqirgʻoniyning ham misralarini integratsiya qilish mumkin:

Qul Sulaymon hol birla hikmat tuzar,

Hol birla toat nafsini uzor,

Zohir xarob, botin maʼmur boʻlib kezar,

Ishq bozorin boʻlib raxtin olgʻon bormu?

Shu oʻrinda raxt soʻzi oʻquvchiga notanish boʻlganligi bois izoh talab qiladi. Raxt – fors tojik tilidan olingan boʻlib, yuk, anjom, mulk degan maʼnolarda qoʻllaniladi.

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

Sulaymon Boqirg‘oniyning ushbu hikmari “hol” ilmiga berilgan hikmat shaklidagi sharh hisoblanadi. Ushbu bilimlarni 10-11-sinf o‘quvchilariga o‘rgatish lozim.

Boisi o‘quvchi oliy ta’limga kelib Alisher Navoiyning ”Holot”lari, “Xamsat-ul mutahayyirin”, Abdurahmon Jomiyning “Solomon va Ibsol” Najmiddin Kubro, Pahlavon Mahmud, Jaloliddin Rumiy singari tasavvufiy va qol va hol ilmiga bag‘ishlangan asarlari bilan tanishadi. Hikmatlar shunday asarlarni tushunishga katta ko‘mak bera oladi. Shu o‘rinda o‘quvchilarga ma’noni tushunganliklarini tekshirish maqsadida quyidagi savolni berish mumkin.

Nima deb o‘ylaysiz, hozirgi zamonimizda qol egalarini kimlarga o‘xshatish mumkin?

Bugungi zamonda hol egalari bor deb o‘ylaysizmi?

Nima uchun bugungi zamonda Yassaviy, Najmiddin Kubro, Jomiy singari buyuk insonlar yetishib chiqmayapti?

Xulosa o‘rnida shuni aytish lozimki, dunyoviy ilmlarni yuqori darajada egallash orqali insonning zohiriy olami shakllansa, ilohiy ishq , shariat, tariqat, tasavvuf ilmi orqali botiniy dunyosi sayqallanadi, haqiqiy hayotning tub mazmunini anglash orqali to‘g‘ri ri yashash mezonlari shakllanadi, qalb halovatiga erishadi. Lekin bularni bir-biridan ayro holda tasavvur qilib bo‘lmaydi. Ilmi qol hamma davrlarda ham hol ilmiga asosiy tayanch bo‘lib xizmat qilgan.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. I. Haqqul. Irfon va idrok. –Toshkent: Ma’naviyat, 1998.
2. M. Abdullayeva. Adabiy ta’limda innovatsion yondashuv. –Toshkent: 2024.
3. N. Komilov. So‘fiy psixologiyasi yoxud hol. Xurshid Davron kutubxonasi. 2019.
4. S.Rafiddinov. N.Hasan. Turkiy adabiyot durdonalari. – Toshkent: O‘zbekiston, 4-tom. 2022.
5. Sh. Baxramov. Tasavvuf matnlarida realiyalar tarjimasi masalasi. Tarjimashunoslar forumi. 2022.

MUMTOZ SHE‘RIYATDA OT OBRAZI: MOHIYAT VA IFODA

Abdug‘aniyeva Madina Sharofiddin qizi,
ToshDO‘TAU 2-kurs magistranti
mabduganiyeva47@gmail.com

***Annotatsiya.** Mazkur maqolada turkiy xalqlar badiiy tafakkurida muhim ramziy qatlamlardan biri hisoblangan ot obrazi tahlil qilinadi. Tadqiqotda ot timsolining mifologik va epik tasavvurlardan boshlab mumtoz yozma adabiyotdagi falsafiy va tasavvufiy mazmun kasb etish jarayoni yoritiladi. Ayniqsa, Alisher Navoiy “Xamsa” dostonlaridagi Buroq obrazi misolida otning ilohiy safar, ma’naviy kamolot va Haq visoliga eltuvchi vosita sifatidagi talqini ochib beriladi. Shuningdek, ot obrazining lirik janrdagi ramziy funksiyalari hamda Turdi Farog‘iy ijodidagi ijtimoiy-falsafiy mazmuni tahlil etiladi.*

***Kalit so‘zlar:** ot obrazi, Buroq timsoli, mumtoz adabiyot, ramziylik, tasavvuf.*

Kirish. Turkiy xalqlar badiiy tafakkurida ot obrazi qadim davrlardan boshlab muhim ramziy qatlamlardan biri sifatida shakllangan bo‘lib, u dastlab mifologik va epik tasavvurlar doirasida yuzaga kelgan bo‘lsa, keyinchalik mumtoz yozma adabiyotda chuqur ma’naviy-falsafiy mazmun kasb etdi. Ayniqsa, lirik janr taraqqiyoti jarayonida ot obrazi o‘zining real hayotiy mazmunidan uzoqlashib, ramziy va timsoliy ma’nolarni ifodalovchi poetik vositaga aylanganini kuzatish mumkin. Shu jihatdan mumtoz she‘riyatda ot faqat jismoniy harakat vositasi emas, balki ruhiy holat, ishqiy o‘y-kechinma, vaqt va taqdir harakati, inson qalbining iztiroblari hamda ma’naviy kamolot yo‘lini ifodalovchi obraz sifatida talqin qilinadi.

Sharq mumtoz lirikasining yetuk namunalari – g‘azal, ruboiy va qit‘alarda uchraydigan ot timsoli ko‘pincha oshiqning ichki ruhiy kechinmalari bilan uzviy bog‘liq holda namoyon bo‘ladi. Shoirlar ot obrazidan foydalanar ekan, uni bevosita tasvirlashdan ko‘ra, ko‘proq ramziy ma’noda qo‘llaydi. Natijada oddiy hayotiy detal badiiy tafakkurda murakkab falsafiy timsol darajasiga ko‘tariladi.

O‘zbek adabiyotida ot (hayvon) va unga bog‘liq bo‘lgan ko‘pgina hodisalar, badiiy asarlarda ma’lum vazifani bajarib kelgan. Xususan, xalq og‘zaki ijodi “Dostonlarda ot juda muhim o‘rin egallaydi. U qahramonning muvaffaqiyatga erishuvi yo‘lida xizmat qilib, g‘oyat mushkul vazifalarni bajaradi, qahramonga katta yordam beradi” [3:65]. Dostonlarda o‘ta mukammal darajada ishlangan ushbu obraz shoirlarning ijodiga ko‘chib, yangicha talqinlari kashf etildi.

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

Alisher Navoiy ijodi turkiy mumtoz adabiyot taraqqiyotida alohida o‘rin tutadi. Shoir nafaqat yirik lirik va epik asarlar muallifi, balki badiiy tafakkur, tasvir vositalari hamda ramziy obrazlar tizimini yuksak darajada rivojlantirgan adib sifatida ham tanilgan. Ayniqsa, uning Xamsa asarlar majmuasi Sharq adabiyotidagi an‘naviy “xamsa” yaratish an‘anasini turkiy til zaminida yuksak badiiy saviyada davom ettirgan yirik yodgorlik hisoblanadi.

Navoiy dostonlarida ko‘plab ramziy va mifologik obrazlar uchraydi. Ular orasida ot obrazi ham muhim badiiy vazifani bajaradi. Shoir ayrim o‘rinlarda otni qahramonning kuch-qudratining ramzi sifatida tasvirlasa, boshqa joylarda esa u diniy va tasavvufiy ma‘nolarni ifodalovchi timsol sifatida namoyon bo‘ladi. Ayniqsa, Payg‘ambar Muhammad (s.a.v.) bilan bog‘liq tasvirlarda uchraydigan Buroq obrazi alohida e‘tiborga loyiqdir.

Navoiy “Xamsa” dostonlaridagi me‘rojnoma bobi voqealarida asosiy obrazlardan biri sifatida Buroq oti turadi. Buroq arabchada “barq”, “yarqiroq” ma‘nolarini anglatib, juda tez uchadigan va chopadigan otning nomi. Qur‘oni karim oyatlariga ko‘ra Payg‘ambarimiz (s.a.v.) shu ot bilan Allohning huzuriga ko‘tarilganlar.

“Xamsa” asarining ilk dostoni bo‘lmish “Hayrat ul-abror” da Allohga hamd qismidan so‘ng me‘rojnoma bobi voqealari – kechaning ta‘rifi davomida payg‘ambarimiz Muhammad (s.a.v.) oldilariga Alloh yuborgan elchi tashrif buyuradi. Navoiy ushbu obrazni „yuksakka sayr etuvchi“ hamda „Allohning pok xabarchisi“ deya ta‘riflaydi:

Kim yetib ul soyiri ulviy maqom,

Ilgida bir toyiri ulviy xirom.

Tasvirlanishicha, yuksakka sayr etuvchi yetib, qo‘lida yuqoriga uchuvchi otning jilovini ushlab turardi. Bu xabarchi – Jabroil (a.s) va uning qo‘lidagi uchqur ot – Buroq otidir.

Buroq oti obrazi “Farhod va Shirin” dostonida ham “chaqmoqdek tez uchadigan” sifatida gavdalanadi:

Ki, yetti ul baridi homili roz,

Qo‘linda bir Buroqi barqarvoz.

Dostonda bayon etilishicha, tun qoraygach, sirli xabarni yetkazuvchi — Jabroil alayhissalom yetib keladi. Uning qo‘lida chaqmoqdek tez uchadigan Buroq mavjud edi. Elchi kelish sababini bildirib, Haq tomonidan yuborilgan

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

xabarni yetkazadi: “Bu holat butun insonlardan yashirin bo‘lsin, mening oshig‘im visolimdan bahramand bo‘lsin”. Payg‘ambar (s.a.v.) bu so‘zlarni eshitgach, darhol Buroq otiga sakrab minadi.

Qo‘pub ot uzra andoq sekridi bot,

Ki, hayron qoldilar ham rayku, ham ot.

Buroq bir lahzada tuproqni ham, shamolni ham, olov va suvni ham ortda qoldirib o‘tadi. U sayyoralar va burjlar uzra oshib o‘tib, nihoyat uchqur Buroq lomakon hududiga yetganida ma’nolar xazinasini bo‘lgan Muhammad (s.a.v.) otdan tushadi:

Ham avval hamla raxshi barqxo‘din,

O‘tib tufroqu elu o‘tu sudin.

Biz “Layli va Majnun” dostonida Buroq oti tasvirini Jabroil alayhissalom yonidagi nurdan iborat bir tulpor sifatida ko‘ramiz:

Kim yetti baridi nur baxshi,

Hamroh anga mahz nur raxshi.

“Sab‘ai Sayyor” dagi me‘rojnoma Buroq oti obrazi “muborak qanotli ulov” deya ta‘riflanadi:

Surdi chun rokibi humoyun fol,

Ostida markabi humoyun bol.

Otning suv ustidan otilib o‘tib, olov va shamoldan ham tez harakat qilishi, Quyosh uning ulug‘vorligidan uyalib chekingangandek turishi, shuningdek sayyoralar qo‘rquvdan o‘zini chetga olish holatlari Buroq otining ilohiyligini kuchaytirishga xizmat qilgan. Buroq sakkizinchi osmonga ko‘tarilganda uning nuridan yulduzlar ham porlab ketadi va falak uning qadriga mos makon bo‘la olmaganligidan har tomonida burjlar paydo qiladi:

Sekkizinchi falakka surdi chu raxsh,

Nuridin sobitot oldi daraxsh.

Gavharig‘a falak chu bo‘lmadi durj,

Qoldi har go‘shasi aro bir burj.

Alisher Navoiyning “Saddi Iskandariy” dostonidagi me‘rojnoma bo‘limi o‘zining keng qamrovi bilan hamda shoirning ushbu mavzu doirasidagi badiiy tafakkuri va o‘ziga xos qarashlarini yanada ravshan va obrazli shaklda ifodalashi bilan alohida ajralib turadi. Biz ushbu dostonida Buroq otining

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

“jannat bog‘larining sayr qiluvchisi”, “jannatning go‘zal tovusiga o‘xshash bir mavjudot” kabi sifatlariga duch kelamiz:

Kelib hosilan Jabraili amin,

Yetib turfa tovuvi xuldi barin.

Voqealar rivoji davomida elchi payg‘ambarimizga ayriliq masofasini bosib o‘tib, tezdan haq visoliga yetishish lozimligi bayon etadi.. “Ildamqadam sayyoh” deya ta’riflangan payg‘ambarimiz ko‘kni kezmoq uchun yo‘lga otlana ekan, xabarni olib kelgan qosid – Jabroil farishta uning tulporini yechib, sayohat anjomlarini tayyorlaydi. Muhammad Baytulharamga, ya’ni Makka shahridagi tabarruk ziyoratgoh – Ka’baga yetib borgach, oti bilan birgalikda osmon-u falakka ko‘tariladi. Barcha sayyoralar-u burjlardan o‘tib, Arshi a’zamga yetib kelgach, u otini osmon xabarchisiga – Jabroil alayhissalomga topshiradi hamda vaznsizlik holatida safarini davom ettiradi. Ta’kidlash kerakki, payg‘ambarimizning Arshi a’zamda otini Jabroilga topshirishi hodisasi boshqa dostonlarda mavjud emas [1].

Yuqoridagi epizodlarda ot obrazining yana bir muhim jihati uning vositachilik vazifasi bilan bog‘liqdir. Buroq yer bilan osmon, moddiy olam bilan ilohiy makon o‘rtasidagi bog‘lovchi timsol sifatida namoyon bo‘ladi. Shu sababli ham Navoiy uni oddiy ot emas, balki nurdan yaratilgandek tasvirlaydi. Bu esa mumtoz adabiyotdagi ot obrazining an’anaviy talqinidan kengroq ma’no kasb etib, tasavvufiy mazmun bilan boyishini ko‘rsatadi.

Navoiy “Xamsa”sidagi Buroq tasvirlari shoirning badiiy tafakkurida ot obrazining qanchalik keng ramziy imkoniyatlarga ega ekanini namoyish etadi. Agar xalq og‘zaki ijodida ot ko‘proq qahramonning sodiq hamrohi va jangovar qudrati timsoli sifatida namoyon bo‘lsa, Navoiy dostonlarida u ilohiy safar, ma’naviy kamolot va Haq visoliga eltuvchi ramziy vosita sifatida talqin etiladi. Shu jihatdan, Buroq obrazi mumtoz adabiyotda ot timsolining eng yuksak va ilohiylashgan ko‘rinishlaridan biri sifatida alohida ahamiyat kasb etadi.

Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, turkiy mumtoz adabiyotda ot obrazi badiiy tafakkurning muhim semantik unsurlaridan biri sifatida ko‘p qatlamli mazmun kasb etgan. U epik an‘analarda qahramonning qudrat timsoli bo‘lsa, mumtoz yozma adabiyotda, xususan, Alisher Navoiy ijodida ilohiy safar va ma’naviy yuksalish ramziga aylangan. Buroq timsoli orqali ot obrazining vositachilik, ya’ni moddiy va ilohiy olamni bog‘lovchi mohiyati ochib beriladi.

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

Natijada ot obrazi turli janr va davrlarda o‘zgarib boruvchi, lekin o‘z badiiy ahamiyatini saqlab qoluvchi universal timsol ekanligi ayon bo‘ladi

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Allambergenov, Hamza; Shamsiyev, Dilshod. “Alisher Navoiy me’rojnolarida Jabroil alayhissalom obrazining badiiy talqini.” – 2022.
2. Alisher Navoiy. Xamsa. – Toshkent: G‘afur G‘ulom, 2006.
3. Zafarov X.T. O‘zbek xalq dostonlarining tarixiy asoslari bo‘yicha tekshirishlar. Jangovar otning qadimiy asoslariga doir//O‘zbek xalq og‘zaki ijodi bo‘yicha tadqiqotlar. 4-kitob Po‘lkan shoir. –Toshkent:Fan, 1967.-B.65
4. <https://n.ziyouz.com/portal-haqida/xarita/uzbek-sheriyati/o-zbek-mumtoz-adabiyoti/turdi-farog-iy-xvii-asr-1699-1700>

HOTAMI TOY OBRAZINING TARIXIY VA ADABIY MANBALARDAGI TALQINI

Begmatova Sevara Ergashali qizi,
ToshDO‘TAU 1-kurs magistranti
sevara0315@icloud.com

Annotatsiya. Hotami Toy sharq xalqlari tarixiy va adabiy merosida alohida o‘rin tutuvchi siymolardan biridir. U saxovat, olijanoblik va insonparvarlik timsoli sifatida asrlar davomida xalq og‘zaki ijodi hamda yozma adabiyotda keng yoritib kelinadi. Mazkur maqolaning maqsadi Hotam Toy obrazining tarixiy manbalarda aks etishi, adabiy talqini hamda uning tarbiyaviy ahamiyatini tahlil qilishdan iborat.

Kalit so‘zlar: Hotam Toy, saxovat, tarixiy manbalar, adabiy talqin, rivoyatlar, badiiy obraz, sharq adabiyoti, tarbiyaviy ahamiyat, insonparvarlik, og‘zaki ijod.

O‘zbek adabiyoti va folklori rivojiga o‘zaro adabiy aloqalar va ta’sirlar muhim rol o‘ynagan. Ayniqsa, O‘rta Osiyoga islom dinining kirib kelishi natijasida diniy manbalar bilan bir qatorda arab tilidagi adabiy va ma’rifiy asarlar ham keng yoyila boshlagan. O‘zbek folklori va yozma adabiyotidagi Luqmon, Xizr, Iskandar, Od, Xorut va Morut singari ko‘pgina obrazlar bilan bog‘liq badiiy talqinlar hamda epik syujetlarning tarixiy ildizlari bevosita arab xalq ijodiga borib taqaladi. Mamlakatimizda mumtoz adabiyotimizga aloqador fors-tojik va arab tilidagi juda ko‘p manbalar chop etilib, ilmiy o‘rganilayotgan bugungi kunda obrazlarning tarixiy asoslari va hikoyatlar mazmun-mohiyati jihatidan o‘rganish dolzarblik kasb etadi.

Sharq adabiyotiga xos No’shiravon, Jamshid, Xorun, Luqmon, Iskandar, Sulaymon, Hotami Toy kabi an’anaviy obrazlar mavjudki, ularning har qaysisi

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

ma'lum bir umuminsoniy fazilatlarni ifodalash va targ'ib qilish uchun ximat qiladi. Hotami Toy shaxsi ham shular jumlasidandir. Ko'pincha, saxovatli, qo'li ochiq kishilarga nisbatan ana shu ismning qisqargan shakli "hotamtoy" iborasi ishlatiladi. Muruvvatpeshaligi bilan shuhrat qozongan Hotami Toydan qolgan nom bora-bora mashhur sifatga aylanib ketgan. Bu ism arabcha bo'lib, "yo'l boshchi", "boshliq" kabi ma'nolarni bildiradi. Lug'atlarda, asosan, arab tilining izohli lug'atlarida "hotam" so'zi "qarorlarida qat'iylatli, mas'uliyatli va o'z so'ziga sodiq" deb izohlanadi [3:126]. Bundan tashqari, ko'plab izohli lug'atlarda Hotam at-Tayning ramziy shaxsiga asoslangan "Hotam" so'zi "saxiylik va oliyjanoblik" deb talqin qilinadi.

Tarixiy manbalarga ko'ra, Hotami Toy (to'liq ismi — Abu Safona Hotam ibn Abdulloh ibn Sa'di Toy) (taxminan VI asr oxiri — VII asr boshlari) Arabiston yarimorolida yashagan va Toy qabilasiga mansub bo'lgan. Yamandagi Toy qabilasining boshlig'i, mashhur lashkarboshi va shoir bo'lgan. Adolati, insofi, saxiyliigi va ochiqko'ngilligi bilan dastlab atrofdagi qabilalar, keyin butun Arabiston yarimoroli va Sharq xalqlari orasida Hotami Toy — Toy qabilasidan bo'lgan Hotam nomi bilan shuhrat qozongan. Uning saxovat va himmatiga qoyil qolgan Muhammad alayhissalom ham Toy sharofatidan uning avlodini e'zozda tutishni buyurganlar [6:905].

Hotamtoy mislsiz saxiyliigi bilan tarixda nom qoldirgan mashhur shaxs bo'lib, u Payg'ambarimiz alayhissalom davrlariga yetib kelmagan, balki johiliyat davrida islomdan benasib holda dunyodan o'tgan [4:58]. Bundan ma'lum bo'ladiki, u islomning asosiy ustuni bo'lgan sadaqa va bor-yo'g'ini ehson qilish kabi hukmlardan boxabar bo'lmagan. Arablarning kahqon urug'i qadimda Yaman yerlaridan Arabiston yarimorolining turli tomonlariga ko'chib ketishadi. O'shanda rumliklarning siquvi va dengiz savdo yo'liga egalik qilishlari, Misr va Shomni bosib olganlaridan so'ng quruqlik yo'lini ham yo'qqa chiqarganlari urug'ning tijoratiga katta zarar keltirgan edi. Toy qabilasi Kahqonning mashhur urug'laridan hisoblanib, Yaman yerlaridan shimol tarafga yurib, "Ajo" va "Salmo" nomli ikki tog'ga kelib joylashishgan, shu bois bu tog'lar keyinchalik "Toy tog'lari" nomi bilan tanilgan [2:11–12].

Hotamning tarjimayi holi va hayotining ba'zi tafsilotlarini tasvirlashda ko'plab yillar davomida yozilgan adabiy va tarixiy manbalar va ilmiy tadqiqotlarning mualliflari Abulfaraj al-Isfahoniyni "Kitob al-Aganiy" ma'lumotlariga asoslangan. Unda Hotamning she'r yozganlari, Navvar va

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

Muoviya ismli ayollari bo‘lganligi, Saffona va Adiy ismli farzandlari bo‘lganligi, saxiylik unga onameros ekanligi, uning bu xislati keyinchalik qizi Saffonaga o‘tganligi to‘g‘risidagi tarixiy ma’lumotlar o‘z aksini topgan [1:73].

Islom xalifaligining dastlabki asrlariga oid arab manbalarida muhim o‘rin egallagan Hotami Toy haqidagi ma’lumotlar keyingi davr mualliflarining tarixiy, axloqiy, adabiy asarlarida bu obraz to‘g‘risidagi afsonalar va hikoyalarning paydo bo‘lishi va keng tarqalishiga turtki bo‘ldi.

Sayyid Qosimiyning “Majma’ ul-axbor” dostonida ham Hotami Toy haqidagi hikoya keltiriladi. Asarda muallif, avvalo, saxovat va karam haqida ibratli g‘oyani ilgari suradi, so‘ngra uni dalillovchi hikoyat orqali asoslaydi. Ushbu g‘oyaga ko‘ra, kimga saxovat fazilati azaldan nasib etgan bo‘lsa, u o‘zida mavjud barcha ne‘matlarni kambag‘al va muhtoj insonlarga ulashishni odat qilishi lozim.

Shoirning ta’kidlashicha, saxovatni hayotiy mezon sifatida qabul qilgan inson chinakam baxt va saodatga erishadi. Bunday shaxs ma’naviy jihatdan yuksak darajaga ko‘tarilib, ichki olamida yetuklikka erishadi, garchi tashqi tomondan faqir ko‘rinsa ham.

Mazkur fikrlarni mustahkamlash maqsadida doston tarkibida Yaman podshohi va Hotami Toy o‘rtasidagi voqea bayon etiladi. Hikoyaga ko‘ra, Yaman podshohi o‘z xazinasidagi boyliklarni xalqqa tarqatib, saxovatli hukmdor sifatida tanilgan edi. Biroq u o‘zidan ham saxiyoq inson – Hotami Toy haqida eshitgach, g‘azablanadi va uni yo‘q qilish uchun bir yigitni yuboradi.

Yigit Toy qabilasiga yetib kelgach, bir kishi tomonidan mehmondorchilik bilan kutib olinadi. Mezbon undan safar maqsadini so‘rab, agar yordam kerak bo‘lsa, jonini ayamagan holda xizmat qilishga tayyorligini bildiradi. Shunda yigit o‘z vazifasini yashirmay, Hotami Toyni o‘ldirish uchun kelganini aytadi.

Aslida, uni mehmon qilgan kishi aynan Hotami Toyning o‘zi edi. Shunga qaramay, u o‘z saxovat va muruvvat prinsiplariga sodiq qoladi. U mehmoniga o‘z jonini ham ayamagan holda, agar niyati shu bo‘lsa, boshini kesib ketishini aytadi. Hatto bu ishni tezroq bajarishni maslahat beradi, aks holda odamlar bilib qolsa, yigitga zarar yetishi mumkinligini ta’kidlaydi.

Hotami Toyning bu darajadagi oliyjanoblighi yigitni chuqur ta’sirlantiradi. U uning saxovatda tengsiz ekanini tan olib, o‘z yurtiga qaytadi

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

va bo‘lgan voqeani podshohga yetkazadi. Yaman podshohi esa qilgan ishidan pushaymon bo‘lib, Hotami Toyga nisbatan hurmat va ezgu tilaklar bildiradi.

XV asrda temuriylar hukmronligi davrida yashab ijod etgan ijodkor Husayn Voiz Koshifiy Hotami Toy shaxsiyati haqida “Risolaiy Hotamiya” asarini yaratdi. Shuningdek, uning qalamiga mansub “Axloqi Muhsiniy” asarda ham bu obrazga atroficha to‘xtalangan. Muallif “Axloqi Muhsiniy” asarning “Judu saxovat va ehson bobida” deb nomlangan 21-bobida Hotami Toyning saxovati to‘g‘risida quyidagi misralarni keltiradi:

Hotam Toiy jahondan ketti, lekin to abad,

Yaxshi avsofi saho ahli aro qoldi sanad.

Abru dil aning judidin erdi sharmsor,

Himmati olida olam molig‘a yo‘q e‘tibor. [5:38]

Mazkur asarda keltirilishicha, Hotamning mardligi ovozi Arabistondan Yaman mamlakatigacha yetib boribdi. Saxovatining shuhrati Shom mamlakati, Rum viloyatigacha yetadi. Har biri o‘zicha saxovat da‘vosini qilib yurgan Yaman, Shom podshohlari va Rum qaysarining unga adovati paydo bo‘ladi. Ularning har biri saxovat yo‘lida Hotam bilan bahslashmoqchi bo‘ladi.

Birinchi bo‘lib, Shom podshohi Hotamni sinash maqsadida yuz bosh qizil yungli qora ko‘z tuya so‘rab kishi yuboradi. Bu paytda shunday rangli tuya Hotam mollari ichida yo‘q edi. Hotam mulozimlarini yig‘ib, “Arab qabilalariga boringlar, kimda kim bunday tuyani Hotam huzuriga olib kelsa, ikki barobar bahosiga oladi, yana u kishiga yo‘l qiyinchiliklari uchun in‘om hadya qiladi deb aytinglar” deya buyruq beradi. Shu yo‘l bilan so‘ralgan yuz bosh tuyani qarzga olib Shom podshohiga yuboradi. Bu holatdan hayratga tushgan podsho tuyalarga Misr va Shomning qimmatbaho matolaridan yuklab, Hotamga yuboradi. Bularni olib borganda, kimki menga tuya sotgan bo‘lsa, o‘z tuyalarini tanib ustidagi yuklari bilan olsinlar deb buyuradi. Tuya egalari ularni olib ketadi. Bu xabar Shom mamlakatiga yetgach, podsho Hotamning saxovat va himmatiga qoyil qoladi.

Sahoye Hotamkim shuhrat olmish,

Degandek rostdur behuda ermas.

Xiraql nomli Rum qaysari Hotamning saxiyiligini tekshirib ko‘rmoqchi bo‘lib, tezlikda shamoldan tez, oqlikda yashin unga o‘zini o‘xshatishdan ibo qiladigan, chaqqonlikda sabo shabbodasi uning gardini ko‘ziga to‘tiyo

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

qiladigan otini so‘raydi. Husain Voiz Koshifiy bu holatni quyidagi qit’a orqali sharhlaydi:

*Tilay andin bu yanglig‘ bodponi,
Saxovatpesh etib gar bersa oni.
Solaykim, jud ishida himmati nag‘z,
Va gar, na shuhratidir, po‘sti bemag‘z. [5:46]*

Shunday deb Rum qaysari o‘z elchisini yuboradi. Hotam xodimlariga mehmonlar uchun ot so‘yishni buyuradi. Mulozimlar otlarning hammasi yaylovda ekanligini, uyda faqatgina o‘sha uchqur ot borligini aytadi, “shu otni so‘yinglar” deb yuboradi Hotam. Ertasi kuni elchilar Run qaysarining nomasini berishadi. Hotam xatning mazmunidan xabardor bo‘lib xomush bo‘ladi. Buni sezgan elchilar “Ey Hotam, agar tulporni berishga shunchalik parishon bo‘lsang biz seni majburlamaymiz” deydi. Agar bu xatning mazmunidan ertaroq ogoh bo‘lganimda u tulporni sizlarga bergan bo‘lardim deydi. Hotam afsus bilan deydi:

*Ul ot dersiz oni bod sur‘at,
Tunu kun ayladim sizga ziyofat.
Havo behad sovuq erdi yog‘ib qor,
Ki yilqi sort bormoq erdi dushvor.
Yo‘q o‘lg‘och o‘zga ot eshigimda bog‘liq,
Oni ko‘rdim ziyofatga yarog‘liq.
Muruvvatdin emas kim bir zamone,
Gurusna bo‘lg‘ay uyda mehmone.
Ming ot andog‘ agar yo‘q bo‘lsa bo‘lg‘ay,
Ki olam yaxshi otim bilan to‘lg‘ay.*

Garchi Rum qaysariga bu ot nasib bo‘lmasa-da, Hotam unga shunga o‘xshash boshqa otni hadya qiladi.

“Axloqi Muhsiniy”da Yaman podshosining Hotamning xayrli ishlariga g‘ayirligi kelib, uni o‘ldirishni buyurgani va bunga javoban Hotam boshini elchining oyoqlari ostiga qo‘yganligi, uning Hotam ekanligini bilgan elchi poyiga tiz cho‘kib uzr so‘raganligi haqidagi rivoyat ham keltirilgan:

*Chu ayyor ul zamon Hotamni bildi,
Hurush aylab oyog‘ig‘a yiqildi.
Ayo ey oliy himmat so‘zi totlig‘,
Kechurgilkim sanga bo‘ldimuyotlig‘.*

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

*Seningdek yaxshig‘a bo‘lg‘ochbadandesh,
Hijolatdan uribman man jonimg‘anish.
Agarchi tig‘dek erdim bir ofat,
Ki holi qiling‘ong‘a yo‘q mendatoqat.
Sening sorig‘a hargiz tig‘ otmam,
Ki hosho, tig‘kam gul birla otmam.
Bu yanglig‘ uzrdan behad dam urdi,
Yo‘lin tutib Yaman sorig‘a burdi.*

Xulosa qilib aytganda, Hotam Toy obrazi nafaqat tarixiy va badiiy jihatdan, balki kuchli tarbiyaviy ahamiyatga ega bo‘lgan timsollardan biridir. U orqali saxovat, muruvvat, insonparvarlik va bag‘rikenglik kabi umuminsoniy qadriyatlar targ‘ib etiladi. Mazkur obraz yosh avlodni mehr-oqibatli, boshqalarga befarq bo‘lmagan, yuksak ma‘naviyatli insonlar bo‘lib shakllanishiga xizmat qiladi.

Shuningdek, Hotam Toy haqidagi rivoyatlar o‘quvchilarda nafaqat axloqiy fazilatlarni rivojlantiradi, balki ularni mustaqil fikrlashga, hayotiy vaziyatlarga to‘g‘ri baho berishga undaydi. Shu jihatdan, ushbu obraz bugungi kunda ham o‘z dolzarbligini yo‘qotmagan holda, ta‘lim-tarbiya jarayonida muhim vosita sifatida xizmat qilmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Abdumannatova N.A., Hotamitoy obrazi bilan bog‘liq hikoyatlarning tarixiy asosi. Ilmiy axborotnoma 2020. – B 181.
2. Ар-рахик ал-махтум. (Мухрланган жаннат шароби) Сафиюрахмон Муборакфурий. –Тошкент: “Матбаачи” 2022. – 506 б.
3. Давлатзода Н.Д. Формирование и эволюция художественного образа Хатама в персидского-таджикской литературе (классический период). дисс....канд. филол. наук. – Душанбе, 2019. – 196 с.
4. Qur‘oni Karim ma‘nolar tarjimasini va tafsiri. Shayx Abdulaziz Mansur. Toshkent: Movarounnahr, 2020. – 255 b.
5. Хусайн Воиз Кошифий. Ахлоки Мухсиний // нашрга тайерловчилар: М.Аминов, Ф.Хасанов – Т.: Ўзбекистон илмий нашриёти, 2011. 38-б.
6. Ўзбекистон Миллий энциклопедияси. 12 томлик. – Тошкент: Ўзбекистон Миллий энциклопедияси давлат илмий нашриёти, 2002-2006. – 926 б.

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

HAKIMNI ANGLAGAN HAKIM

Xusanova Mohim,
Alisher Navoiy nomidagi
TDO‘TAU magistranti

Annotatsiya. Ushbu maqolada Najmiddin Komilovning navoiyshunoslikdagi o‘rni alohida ta’kidlanib, uning Navoiy ijodini tasavvuf ta’limoti asosida o‘rganishdagi ilmiy yondashuvi, mutafakkir merosining zohiriy va botiniy qatlamlarini ochib berishdagi ulkan hissi tahlil qilinadi.

Kalit so‘zlar: tasavvuf, navoiyshunoslik, ilohiy ishq, ma’naviy kamolot, gumanizm, adabiy meros, falsafiy tafakkur, botiniy va zohiriy ma’no, Sharq adabiyoti, axloqiy qadriyatlar.

Navoiy dahosi yaratgan hikmatlar olam va odam mohiyatini anglamog uchun bashariyat qo‘lidagi misli orif bayonnomasi. Navoiy ijodi hakimlik martabasiga ko‘tarilgan zotning hakimona fikr-qarashlari, har zamon va makon uchun o‘rnak bo‘lishga arziydigan o‘lmas g‘oyalar ummoni. Necha yuz yillardan buyon ehtiroslarga boy yoniq kalomi qanchadan qancha Navoiyning koshifi asrori bo‘lishga intilayotgan olim g‘avvoslarni ummon bag‘riga chorlab kelayotir. Biroq ruhga madad, dilga quvvat bo‘luvchi mutafakkirning irod namunalarini anglash oson ish emas, albatta. Chunonchi, hakimni anglash uchun hakim bo‘lmoq zarur[5, 4].

Shuni ham aytish joizki, olam va odam Yaratuvchisini inkor etgan siyosat, tuzum haddi a’losiga ko‘tarilgan yillarda Navoiyning ijodida mohiyatni ko‘ra bilmaslik, asl yo‘ldan og‘ish, faqat shaklnigina tahlilga tortish avj oldi. Odamning fikr-u o‘ylariga, his-tuyg‘ulariga ham xo‘jayinlik qilgan davr ilm kishilarining ham yoziqlarini oldindan buyurtma qilishga jur’at etdi. Buyuk mutafakkirning ijodi ham siyosiy mafkura qurollaridan biriga aylandi. Navoiy asarlarining “boshsiz”, ya’ni muqaddima boblarsiz nashr etilishi, uning hayoti va ijodi yoritilishda turli soxtaliklarga qo‘l urilishi buning yaqqol isbotidir. Sotsiorealizm deb atalmish soxta metod bilan ham, kommunistik g‘oyalarga yo‘g‘rilgan talqinlar bilan ham o‘rganildi. Olim Sharafiddinov, Sotti Husayn “O‘zbek adabiyoti” maqolalarida: “Navoiy davrida xalq ustidan feodal ekspluatatsiya hukmron edi. Xalq bu zulmga qarshi kurash olib borardi. Navoiy xalqning shu orzu-istaklarini chuqur, haqqoniy aks ettirdi [6, 22]”, deb yozdilar.

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

A.Sa'diy “Alisher Navoiy ijodi o‘zbek mumtoz adabiyoti taraqqiyotining yuksak bosqichi” nomli doktorlik dissertatsiyasida Navoiyni moddiyunchi, aniqrog‘i markscha moddiyunchi darajasiga ko‘tarib qo‘ydi.

Yolg‘on so‘zlash axloqqa, qo‘sha-qo‘sha shiorlarga ergashgan holda talqin va tahlil qilish tadqiqot sifatida shakllangan ilm hamjamiyatiga ifodadagi jo‘nlik, ma’noga emas shaklga e’tibor qaratish virusi yuqtirilgan edi. Navoiy ijodining asl mohiyatining yo‘qolishi, Navoiyning asl siymosini noto‘g‘ri tasavvur qilishga sabab bo‘ldi. Navoiy deganda, ko‘z oldimizda Qur‘on, hadis, tasavvuf ilmining olimi, turk nazmida irfoniy ijod sarchashmasi sifatidagi portret emas, balki dunyoviy ishqdan xushini yo‘qotar darajadagi oshiq gavdalandi.

Navoiy ijodi falsafasida ruhiy-ma’naviy poklanuv eng oliy masaladir. Sharq-musulmon adabiyotida qadimdan nozik did sohiblariga meros bo‘lgan ahli darklik yolg‘on siyosatning qurboni bo‘lib, yolg‘onchlikni kasb qilishiga bir qadam qolgandi. Shunday qiyin vaziyatlarda ham Navoiy merosini to‘g‘ri tadqiq etib, dahoning dohiyona ijodini teran anglagan va ilm ahliga ham anglata olgan olim Najmiddin Komilov bo‘ldi. Najmiddin Komilov navoiyshunoslikdagi yangi davr belgilarini o‘z qarashlari bilan namoyon qilgan, Navoiy dunyoqarashi mohiyati tasavvuf ta’limoti asosida ochilishini birinchilardan bo‘lib aytgan, navoiyshunoslar diqqatini mazkur masalaga qaratgan va buni ilmiy asoslab bergan olimdir [1, 57]. Olimning o‘zi ham Navoiy dahosining asarlari daholar darajasida tadqiq etilmaganidan, butkul boshqa ma’no kasb ettirilib, Navoiy shaxsi oddiy ertakchi sifatida gavdalantirilganligini o‘kinib yodga oladi. Navoiyning dunyoqarashini yaxlit bir tizim sifatida olib qaraydigan bo‘lsak, uning markazida, shubhasiz, islom ahkomi va tasavvuf ta’limoti yotadi. Najmiddin Komilov ham mutafakkir asarlarining aynan shu tomoniga diqqatni qaratib, ham zohiran, ham botinan ma’nolarni kashf etdi, o‘quvchilarga mutlaqo yangi jihatlarini ochishga muvaffaq bo‘ldi. Olim tasavvuf ta’limotining asoslarini chuqur bilgan holda Navoiy ijodida ilohiylik va dunyoviylik bir-biriga uyg‘unlashib ketganini angladi. Shuni ham aytish joizki, garchi Navoiy biror shayxga shogird tushib, tasavvuf maqomotlaridan bosqichma bosqich ko‘tarilmagan, tarki dunyo qilib, go‘shanishin bo‘lmagan, bunga zid ravishda davlat amaldorlari safida turgan esa-da, buyuk mutafakkir ilohiy ishqdan mast oshiq, kamolotga intilgan, zohiran jamiyat orasida, botinan Haq bilan birga, javonmard so‘fiy edi.

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

Najmiddin Komilov ham qalban shunday zotga ruhdosh, tariqatdosh inson. Zero, bu dunyoni moddiyan tark etgan, ammo faqat o‘lmas badiiyati orqali bir insonning siyrati, kechinmalari, maqsadi, dardlari-yu izzatoblari, hayotda qanday najib fazilatlar sohibi bo‘lganligini anglash uchun, albatta, olim unday inson bilan bir xil tabiatli, yurakdosh bo‘lmog‘i zarur.

Olim Navoiyni faqatgina ijodkor sifatida tadqiq etilishini xohlamagan, chunki ilm kishisining o‘rgangan bilimlari fitratida aks etmasa, ilm faqat kitoblar-u qog‘ozlarda qolsa, bunday ilm asl vazifasini bajarmagan bo‘ladi. Shunday ekan, Najmiddin Komilov Alisher Navoiyning tafakkur mahsullariga XXI asr kishisini har doimgidan ko‘ra muhtoj deb o‘ylaydi: “Chunki hozir insonning aqliy kashfiyoti behisob va hayratlanarli. Ammo insoniyat ma’naviy kamolot jihatidan juda ham oldinga borgan emas, aksincha, Navoiy ma’naviyati cho‘qqisidan qaraydigan bo‘lsak, anchagina orqaga qarab ketganimiz ma’lum bo‘ladi. Shu uchun ham Navoiyga qaytish, Navoiy olamini yangidan kashf etishning zarurati va ahamiyati katta. Navoiydan Insonga muhabbatni, hayotga muhabbatni, futuvvat va javonmardlikni, vafo va sadoqatni o‘rganishimiz lozim [2, 6]”. Najmiddin Komilov bilan Navoiyni pir va murshidga mengzasak ham mubolag‘a bo‘lmaydi. Olimni ulug‘ mutafakkirga bo‘lgan yuksak ixlosi, Navoiy merosiga jo bo‘lgan kamolot yo‘li sari undadi, shu yo‘lda bardavom bo‘lishlikka ruhlantirdi. Bu jihatdan olim iste’dodining asosi chin samimiyatdadir. Zero, samimiyat haq So‘zga oshiqlikning, insonparvarlikning, vatanparvarlikning, halollik kabi go‘zal xislatlarning ibtidosidir. Ayni shu fazilat ortida olim ilmida ham, amalida ham maddohlik, yolg‘on yo‘q.

Najmiddin Komilovning tasavvuf ta’limotini sir-asrorlarigacha o‘rganishi, tahlil etish borasidagi mahorati Navoiy dunyoqarashi va adabiy merosini barcha murakkabliklari, falsafiy teranligi bilan to‘liq holda to‘g‘ri, haqqoniy yoritib berishiga zamin yaratdi. Bu yo‘lda qanchadan qancha maqolalar-u kitoblar yozdi, ularni ilm ahliga taqdim qildi. Navoiy ijodini bamisoli bir obihayot – Xizr chashmasiga qiyoslab, musulmon sharqida tug‘ilgan ilg‘or g‘oyalar, islom va tasavvuf ta’limoti jamuljam etilgan asarlarini tahlil qilib “Xizr chashmasi” yozdi. Navoiy so‘zlarining botiniy va zohiriy jilosini namoyon etgan ushbu asar navoiyshunosligimizdagi eng yaxshi tadqiqotlardan biri bo‘ldi. Umrini so‘nggi yillarida Navoiy ga‘zallariga murojaat qilib, g‘azal

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

sharhlashning yangicha tasavvufiy-so‘fiyona yo‘nalishini “Ma’nolar olamiga safar” ilmiy monografiyasi bilan boshlab berdi.

Najmiddin Komilovning ham tasavvuf nazariyotchisi, ham tasavvuf adabiyoti tadqiqotchisi, ham tasavvufiy ma’no kasb etgan asarlar tarjimoni bo‘lishi, olimning har qanday ostida tasavvuf asoslari yotgan badiiy ijod namunalarini qalb ko‘zi, chuqur mulohaza bilan tahlil etishiga sabab bo‘ldi. Olim tasavvuf badiiyatda, badiiy ijod tasavvufda uyg‘unlashib ketgani bo‘slarini turli rakurslarda yoritib beradi. Hazrati payg‘ambarimiz Muhammad alayhissalom ham: “Albatta, she’rda hikmat bor va bayonda sehr bordir”, deya marhamat qilganliklari tasavvufni tushuntirishda badiiyatning qulay yo‘l ekanligiga dalilday go‘yo. Olim buni tasavvufning adabiyotga intilishi hamda badiiyatning ham tasavvuf tomon tortilishi tarzida tadqiq qiladi, Najmiddin Komilov so‘fiylar va ijodkorlarning bog‘liqligini jazbada ko‘radi. Darhaqiqat, bu mukarram Dard ishq otashida ikki ahlni yondirdi. Olimning bu xususdagi qavllaridan bilsak bo‘ladiki, Ilohiy jununni, ishqni his etish, g‘ayritabiiy xislatga molik bo‘lish shoirlarga ham xosdir. Mutasavvif shoir Navoiy hazratlari ham diliga ilohiy ishqning jo bo‘lishini shunday tasvirlagan:

Ne ichimda lolaruhlar ishqidan qonlig‘ tugan,

Ne boshimda siymbarlar vaslidan savdoi xom.

Ham ko‘nguldan nozaninlar suhabti bo‘lg‘on unut,

Ham nazardan mahjabinlar surati borib tamom [3, 278].

Najmiddin Komilovni tasavvuf adabiyoti tadqiqotchisi Navoiy ijodiga – hikmat va tamsillar, har zamon, har davr uchun ham saboq bo‘ladigan o‘lmas g‘oyalar, fikr-qarashlar ummoni, tugangan ma’naviy xazina sifatida qaradi. Najmiddin Komilov mohir g‘avvosdek Navoiy dengiziga sho‘ng‘ib, aynan shu xazina qatlamlarni inkishof etdi. Navoiyning ijodidan ham ruhiy-ma’naviy ozuqa, poetik mahoratidan estetik zavq-shavqni topa bildi.

Xulosa qilib aytish mumkinki, tasavvuf Navoiy va uni chuqur anglagan kishilar uchun inson tabiati va tiynati, jamiyat va hayotdagi voqea-hodisalarni tushunish, ularning mazmuni va mohiyatini o‘rganish uchun izlanish va tafakkur maydoni sifatida xizmat qilgan. Negaki tasavvuf insonni o‘z vijdoni bilan yuzlashtirib, o‘zi haqida o‘ylashga majbur etar, haqiqat va e’tiqod pokligi ruhida tarbiyalardi.

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

Najmiddin Komilov ham Navoiyni teran anglaganlar ahlidan edi, shuning uchun ham gumanist mutafakkir ijodini odamiylik konsepsiyasi sifatida qabul qilgan desak adashmaymiz. Olim Navoiy badiiyatida asosi islom va tasavvuf g‘oyalari, ijodkor qalbiga ishq bo‘lib, Mutlaq ezgulik bo‘lib singib ketgan insonparvarlik g‘oyalari negizlaridan hisoblangan quyidagi xislatlar ustida to‘xtalib o‘tadi: qanoat, saxovat, ma‘rifat, adolat. Olim bu to‘rt asosiy odamiylik fazilatlarini Navoiy ijodi orqali keng yoritib beradi. Qanoat – bu Navoiy amal qilgan naqshbandiya tariqatining bosh talabi. Najmiddin Komilov qanoat bilan tamani yonma-yon ta’riflashni afzal biladi.

Navoiy tasavvufning go‘zal axloq, riyosiz taqvo, Allohga butkul taslimiyat, ma’naviy-ruhiy poklanuv ekanligini his qilgan ijodkor, tasavvuf mashoyixi edi. Najmiddin Komilov esa Navoiy ijodining kashshofi, bizlarga Navoiy koshifi asrorini ochgan olim. Najmiddin Komilov Navoiyning ijodini keng qamrovda o‘rgangani tasavvufning markaziy tushunchalarini izohlashda yaqqol ko‘rinadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Boboqulova O. Navoiy yangi davr nigohida // Tasavvuf adabiyotining o‘rganilishi va tarjimasunoshlik muammolari. – Toshkent: Muharrir, 2018.
2. Komilov. Xizr chashmasi. Toshkent: Ma’naviyat, 2005.
3. Navoiy, Alisher. Navodir un-nihoya // Mukammal asarlar to‘plami. – Toshkent: Fan, 1991.
4. Rasulov A. Tanqid, tahli va baholash. Toshkent: Fan, 2006.
5. Salohiy D. So‘zboshi // Nasrullayev E. Navoiyning koshifi asrori. – Toshkent: Fan ziyosi, 2023.

ALISHER NAVOIY ASARLARIDA IBROHIM ADHAM OBRAZI TAHLILI

G‘aybullayeva Nargiza Shuxrat qizi,
ToshDO‘TAU 1-kurs magistranti
nargizagaybullayeva5181@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqola Alisher Navoiyning “Hayrat ul-abror” va “Nasoyim ul-muhabbat” asarlarida Ibrohim Adham obrazi tasvirini ilmiy-nazariy jihatdan tahlil qiladi. Asosiy e’tibor muallif tomonidan taqdim etilgan ikki matnga – “Hayrat ul-abror”dagi she’riy hikoyaga (Ibrohim Adhamning Ka’baga namoz o‘qib borishi va Robiya Adviya bilan qiyosiy suhbat) hamda “Nasoyim ul-muhabbat”dagi biografik parchasiga qaratilgan. Tahlilda Ibrohim Adhamning tasavvufiy yo‘lida tashqi ibodat (namoz, sayohat) va ichki muhabbat (fano, yalborish) darajalari qiyoslanadi. Qiyosiy tahlil orqali Navoiy she’riyatida

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

bu obrazning axloqiy-didaktik ahamiyati ochib beriladi. Maqola tasavvuf falsafasining Navoiy talqinidagi o‘ziga xos xususiyatlarini aniqlaydi.

Kalit so‘zlar: *Ibrohim Adham, Alisher Navoiy, Hayrat ul-abror, Nasoyim ul-muhabbat, tasavvuf, fano, riyo, ishq, Robiya Adviya, qiyosiy tahlil, namoz va muhabbat, o‘zlikdan kechish, didaktik obraz.*

Alisher Navoiy o‘zbek adabiyoti va tasavvuf falsafasining cho‘qqisi sifatida o‘z asarlarida nafaqat she‘riy mahoratni, balki axloqiy-didaktik g‘oyalarni ham chuqur aks ettirgan. “Hayrat ul-abror” (Xamsaning birinchi dostonasi) va “Nasoyim ul-muhabbat” (tasavvufiy avliyolar hayoti haqidagi nasriy asar) uning ijodida Ibrohim Adham obrazi orqali tasavvufning asosiy masalalarini – tashqi va ichki ibodat, fano holati, riyo va ixlos masalalarini ochib beradi [2:384]. Ushbu maqolada berilgan ikki matn asosida Ibrohim Adhamning Navoiy nazmida qanday talqin etilganligi kuchli tahlil qilinadi. Maqolaning maqsadi – bu obrazning didaktik ahamiyatini, Navoiyning tasavvufiy qarashlaridagi o‘ziga xosligini va qiyosiy jihatlarni ochishdir. Tahlil ilmiy uslubda, matnlarning to‘g‘ridan-to‘g‘ri iqtiboslari va qiyosiy misollar bilan boyitilgan [2:384].

“Hayrat ul-abror”dagi she‘riy matnda Ibrohim Adham obrazi. “Hayrat ul-abror”dagi she‘riy hikoya Ibrohim Adhamni tasavvufiy yo‘lning namunasi sifatida ko‘rsatadi. Matnda aytilishicha: “Qachonki Ibrohim Adham 88 o‘rinbosarlikdek yuqori mansabini tark etar ekan, Alloh fano tojini uning boshiga kiydirdi” [2:384]. Bu yerda podshohlikdan voz kechish fano (o‘zlikdan kechish) ramzi sifatida talqin etiladi. Ibrohim Adhamning Ka‘baga borishi – bu tashqi ibodatning cho‘qqisi: “Masjidni qo‘yib o‘z xolicha namoz o‘qir, har qadamda ikki rak‘at namozini o‘qishni qo‘ymasdi. Shu tarzda u o‘n to‘rt yil yo‘l yurdi” [2:384]. Har qadamda namoz o‘qish – bu doimiy zikr va ibodatning ramzi bo‘lib, uning hayotini butunlay Allohga bag‘ishlanganligini bildiradi. Tabiatning unga madh etishi (“har bir tikan va giyohlar tilga kirdi”) uning karomat darajasini ko‘rsatadi. Biroq Navoiy bu yerda dramatik burilish yaratadi: Makka tavofiga kelganda “Baytul-haram o‘z o‘rnida yo‘q edi”. Bu holat Ibrohim Adhamni hayratga soladi. G‘oyibdan ovoz keladi: “Ey yo‘lovchilarning piri! Bir qariya ayol cho‘lni bosib o‘tar ekan, (Allohga bo‘lgan) shavqu muhabbat yukining og‘irligidan qaddi bukilibdi. Zaiflikdan u shunday kuchsizlanibdiki, (endi) Ka‘ba o‘zi uni ziyorat qilishga ketdi!” [2:384]. Bu ovoz orqali Navoiy tashqi sayohatning cheklanganligini va ichki muhabbatning

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

ustunligini ta’kidlaydi. Robiya kelgach, dialog boshlanadi: Ibrohim “Ey sayrgohing Arsh bo’lgan zot! Ka’ba o’zi seni tavoq etish uchun yo’lga chiqibdi!” deb hayratlanadi. Robiya javobi esa keskin: “Oshirib yuborma! Butun olamga ovoza solgan sen bo’lasan! Dashtni bosib o’tish uchun o’n to’rt yil yuribsan!” [2:384]. Ibrohimning savoli: “Nima uchun men shuncha yo’l yurib azob chekdim, azobni men chekdimu xazina senga tegdi?” Robiya javobi: “Tushun! ... sening ishing namoz o’qimoq bo’ldi, xolos! Men esa Unga istagimni ayt dim, ishva, noz qildim, yalinib-yolbordim! Namoz o’qib, riyo qilib, erishgan xosiling shudir. Menga esa yalinib-yolborishim va o’zligimdan kechganligim shu mevani berdi” [2:384]. Bu dialog orqali Navoiy tasavvufda ikki darajani qiyoslaydi: Ibrohim Adham – tashqi shariat (namoz, sayohat), Robiya – botiniy haqiqat (ishq, fano, o’zlikdan kechish). Namoz “riyo” elementi bilan bog’lanishi – bu Navoiyning o’ziga xos tanqidi bo’lib, ixlosning muhimligini ta’kidlaydi. She’r oxirida Navoiy o’quvchiga murojaat qiladi: “Ey Navoiy, noz ahliga boqma! (Alloh oldida) o’zini muhtoj tutganlarga arzi niyoz qil! Ey soqiy, ko’p noz qilma, qadahni olib kel! Boq – senga muhtojlar naqadar tashna!” [2:384]. Bu xulosa butun hikoyani didaktik yakunlaydi.

“Nasoyim ul-muhabbat”dagi biografik matnda Ibrohim Adham obrazi. “Nasoyim ul-muhabbat”da Ibrohim Adhamning obrazi tarixiy-biografik jihatdan beriladi: “Avvalgi tabaqadindur. Kuniyati Abu Ishoq va oti va nasabi Ibrohim Adham binni Sulaymon, binni Mansur al-Balxiy. Mulukdin erkani xud mashhurur. Yigitlikda tavba tavfiqi topti[3:15]”. “Bir kun ovga boradur erdi. Hotife nido qildiki...” va “Ibrohim Adhamning holoti bag’oyat ko’ptur. Bir kitob bitisa bo’lur. Ammo bu muxtasarda muncha zikre bila” [3:15].

Qiyosiy tahlil: Ikki asardagi obrazning o’zaro bog’lanishi va tasavvufiy ma’nolari “Hayrat ul-abror”dagi she’riy matn va “Nasoyim ul-muhabbat”dagi biografiya o’rtasida chuqur qiyosiy bog’liqlik mavjud. Biografiyada faktlar oddiy bayon etilsa, she’riy matnda ular ramziy va didaktik darajaga ko’tariladi. Robiya bilan qiyos tasavvufning shariat va haqiqat bosqichlarini ochib beradi. [4:148] Ibrohimning tashqi azobi va Robiyaning ichki muhabbati qiyosi Navoiyning ixlos ustunligini ta’kidlaydi.

Xulosa qilib aytganda, Alisher Navoiyning “Hayrat ul-abror” va “Nasoyim ul-muhabbat” asarlarida Ibrohim Adham obrazi tasavvufning yorqin namunasi sifatida talqin etiladi. Berilgan matnlar asosida Navoiy tashqi ibodatning cheklanganligini va ichki muhabbatning ustunligini ta’kidlaydi.

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

Qiyosiy tahlil she'riy va nasriy uslublarning bir-birini to'ldirishini ko'rsatadi. Ushbu obraz zamonaviy o'quvchi uchun ham axloqiy saboq beradi: chin ixlos va o'zlikdan kechish Allohga yaqinlashtiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Navoiy, Alisher. Hayrat ul-abror va Nasoyim ul-muhabbat asarlarida tasavvufiy obrazlarning umumiy talqini // Navoiy asarlari to'plami. Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi nashriyot-matbaa birlashmasi, 2020–2025 yillar nashrlari.
2. Navoiy, Alisher. Hayrat ul-abror (Xamsaning birinchi dostoni). Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi nashriyot-matbaa birlashmasi, 2020. 384 b ISBN 978-9943-6106-4-4.
3. 9–11. Navoiy, Alisher. Nasoyim ul-muhabbat (Nasoyim ul-muhabbat min shamoyim ul-futuvvat). Toshkent: “O‘zbekiston” nashriyoti, 2025 (yoki Fan nashriyoti, 2001; G'afur G'ulom nomidagi NMIU, 2011 yilgi to'la asarlar to'plami).
4. Rustamov, Behzod. “Hayrat ul-abror” dostonining o'rganilish tarixi // Oriens jurnali, 2021. 148 b
5. Erkinov, A. Alisher Navoiy va tasavvuf. Toshkent: Fan, 2005.

SULAYMON BOQIRG'ONIY HAYOTI VA IJODIGA OID MANBALAR TAHLILI

Xonimqulova Oydin Baxriddin qizi,
Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat
o'zbek tili va adabiyoti universiteti 4-kurs talabasi
oydinxonimqulova555@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqolada yassaviylik tariqatining yirik vakili, Ahmad Yassaviyning to'rtinchi xalifasi Sulaymon Boqirg'oniy (Hakim ota) hayoti, ma'naviy faoliyati va boy adabiy merosi tizimli ravishda tahlil qilinadi. Tadqiqot jarayonida Alisher Navoiyning “Nasoyim ul-muhabbat”, Muhammad Olim Shayx Azizonning “Lamahot min nafahotil quds” hamda “Manoqibi Shayx Xudoydod Valiy” asarlaridagi noyob ma'lumotlar qiyosiy tahlilga tortildi. Maqolada Boqirg'oniyning “Hakim” maqomiga erishishi bilan bog'liq “o'tin voqeasi” va “hikmat tili”ning ochilishi kabi voqeliklar ilmiy nuqtayi nazardan yoritilgan. Shuningdek, shoirning “favoidi atrok” (turklar uchun foydali o'gitlar) sifatida shuhrat qozongan mulohazalari hamda “hikmat” janri rivojiga qo'shgan hissasi baholangan. Tadqiqot natijalari turkiy tasavvufiy adabiyot tarixini o'rganish, mumtoz matnlarni tahlil qilish va ma'naviy silsila davomiyligini anglashda metodologik manba bo'lib xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: Sulaymon Boqirg'oniy, Hakim ota, Ahmad Yassaviy, yassaviylik tariqati, tasavvuf adabiyoti, hikmat janri, Nasoyim ul-muhabbat, Lamahot, Manoqib, ma'naviy silsila, turkiy adabiyot, xalifalik, nafs tarbiyasi, Turkiston kulliyoti.

Turkiy xalqlar ma'naviyati va islomiy tafakkurining shakllanishida Xoja Ahmad Yassaviy siymosi nafaqat bir tariqat asoschisi, balki butun boshli

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

ma'naviy silsilaning tamal toshi hisoblanadi. Yassaviylik tariqati “Hikmat” sadosi orqali sahrolardan shaharlargacha kirib borar ekan, bu nurli yo‘lning eng yirik va munosib davomchilaridan biri xalq orasida Hakim Ota nomi bilan mashhur bo‘lgan Sulaymon Boqirg‘oniy edi.

Sulaymon Boqirg‘oniyning shaxsiyati haqida so‘z ketganda, avvalo uning Hazrat Yassaviy huzuridagi yuksak maqomi ko‘z oldimizga keladi. Rivoyatlarga ko‘ra, u o‘zining zukkoligi, botiniy quvvati va ustoziga bo‘lgan cheksiz sadoqati tufayli “Hakim” (dono, hikmat sohibi) degan sharaflı nomga sazovor bo‘lgan. Agar Ahmad Yassaviy turkiy tasavvuf adabiyotining piri bo‘lsa, Sulaymon Boqirg‘oniy bu adabiyotni keng xalq ommasining qalbiga, ayniqsa, Xorazm va Movarounnahrning chekka hududlarigacha yetkazgan eng quvvatli ovozdır.

Boqirg‘oniy Yassaviyning munosib shogirdi bo‘lganligini tasdiqlaydigan naql va hikoyatlar ko‘p yaratilgani ham tasodif emas. Rivoyat qilinishicha, yosh talaba Sulaymon madrasaga qatnaganda, boshqa bolalarga o‘xshab “Qur‘oni karim”ni yelkasiga osmasdan, ikki kaftida baland ko‘tarib qadam bosar, tahsil tugagach, uyiga yetib olguncha madrasaga orqa o‘girmas ekan. Bir kun masjid yonida o‘tirgan Ahmad Yassaviy bu holni ko‘rib, qattiq ta’sirlangan. O‘sha kundan e’tiboran Xoja Yassaviy “Qur‘on” o‘qitmoqqa Sulaymonni yoniga olibdi.

Manbalarda keltirilishicha, Hakim ota Ahmad Yassaviyning eng iqtidorli va hakim shogirdi sifatida yuksak maqomda bo‘lgan. “Manoqibi Shayx Xudoydod Valiy”da keltirilishicha, Ahmad Yassaviy o‘z shogirdlarini imtihon qilganda, faqatgina Hakim ota va So‘fiy Muhammad Darveshgina bu sinovdan o‘ta olgan. Shunda Ahmad Yassaviy: “Men umrim bo‘yi yarimta shogird tayyorlabman-da”, – deya bir butun shogird sifatida Hakim otani nazarda tutgan ekan. Shu sababdan bo‘lsa kerak, Ahmad Yassaviy uni o‘zining yonidan ketkazmoqchi bo‘lmagan. Bu haqda Muhammad Olim Shayx Azizonning (1564-1631/32) “Lamahot” asarida shunday keltiriladi: “Naql qiladilar, Hazrati Sultonning yer osti uylari torlik qilib qolar edi. Shunda: “Hakim ota, bu uyni kengaytir”, – desalar, u kishi yelkalari bilan ishorat qilganlarida, keng bo‘lib, hamma xaloyiq sig‘ar edi. Naql qiladilar, Hakim otaning aziz xotiralardan shu kechibidiki, ko‘pchilik xalq irshod maqomiga yetishdi. Bu kamina qoldi. Shu payt Hazrati Sulton buyurdilar: “Biz istar edikki, hayotlik chog‘imizda bir bo‘lsak, vafotimizdan so‘ng bir joyga dafn

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

qilinar edik. Endi sizga mutlaqo ruxsat berib, xalifa qildik. Endi siz Xorazmga borib, toliblarni tarbiya qiling” [8;58].

Xoja Ahmad Yassaviydan so‘ng u boshlab bergan uslub va ruhda hikmat aytish an‘anasi paydo bo‘ldi. O‘zbek tasavvuf adabiyoti tarixidagi muhim hodisalardan biri bo‘lgan hikmatnavislik maktabi shakllandi. Ahmad Yassaviyning shogirdi va xalifasi Sulaymon Boqirg‘oniy boshlab bergan bu an‘ana XIX asrgacha o‘nlab shoirlar tomonidan davom ettirildi. Sulaymon Hakim ota, Hubbi, Qul Sharif, Shamsiddin, Xudoydod, Iqoniy, Ubaydiy, Bayzo, Behbudiy, Faqiriy, Qosimiy, Shuhudiy, G‘izoliy, G‘aribiy (Qul G‘arib), Miskinniy, Toj Ahmad, Temuriy, Gadoiy, Nodiriy, Asad, Shaydoiy, Qul Umuriy, Ne‘matulloh, Jaloliddin, Darveshali, Oshiq Yusuf Ota, Mahmud, Xolis, Miskin Azim (Azim xoja eshon) kabi turli davrlarda yashab ijod qilgan shoirlarni shu qatorga kiritish mumkin [7;4].

Sulaymon Boqirg‘oniyning “Boqirg‘on kitobi” asari asrlar davomida turkiy xalqlar uchun ma‘rifat manbai, imon darsligi bo‘lib xizmat qildi. Bu asardagi soddalik ortida yashiringan teran fikrlar, insonni komillikka chorlovchi da‘vat bugungi kunda ham o‘zining dolzarbligini yo‘qotmagan.

Boqirg‘oniy saboqlari to‘g‘risida fikr yuritganda gapni uning piriga munosabatidan boshlash kerak. U buyuk murshidiga maxsus she‘r bag‘ishlagan. She‘rning ilk baytida Ahmad Yassaviyning shayxlik va pirlik nasabiga tegishli mashhur “xurmo” voqeasi, so‘ng Muhammad (s.a.v.)payg‘ambar sunnatiga sadoqati, ilmi ladunga musharraf bo‘lganligi, nasl-nasabining pok va ulug‘ligi (“Asil erur xonadon, bilmas uni ko‘p nodon, Bilur ani Haq Yazdon, shayxim Ahmad Yassaviy”) bayon etilgan. Xullas, she‘r “ikki jahon ko‘zgusi”, “Haq qoshida hurmatlik” Yassaviyga muridlikka da‘vat aylovchi satrlar bilan xotima topgan.

Turkistonga boroling, xizmatinda bo‘loling,

Ulush bersa ololing, shayxim Ahmad Yassaviy.

Bobo Mochin ul sulton murid bo‘ldi begumon,

Hakim xo‘ja Sulaymon shayxim Ahmad Yassaviy.

Ahmad Yassaviy ijodiga monand Boqirg‘oniyning ham hikmatnavislikdagi ilhom manbai diniy-tasavvufiy tushunchalardir. Ustoziga o‘xshab Boqirg‘oniy ham “kasbi fikr ila hosil bo‘lgan ma‘ni”lardan emas, balki “kashfi haq ila” hosil bo‘lgan ilohiy tuyg‘u va ma‘nilardan satrlar yaratadi. Bu

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

esa Ahmad Yassaviy va Boqirg‘oniy ijod tajribalaridagi umumiy yaqinlik, goho o‘xshashlikka sabab bo‘lgan” [4;2].

Sulaymon Boqirg‘oniy va Ahmad Yassaviy o‘rtasidagi ma‘naviy silsila shunchaki ustoz-shogirdlik munosabati emas, balki turkiy tasavvufiy tafakkurning yaxlit bir oqim sifatida shakllanishidagi eng muhim halqadir. Boqirg‘oniy ijodiga nazar tashlaganda, uning har bir satrida piriga bo‘lgan cheksiz sadoqat va ilohiy ishqning mujassamligini ko‘ramiz. Ayniqsa, Ahmad Yassaviyga bag‘ishlangan maxsus she‘rida “xurmo” voqeasi kabi tarixiy-mifologik timsollarning keltirilishi shogirdning o‘z o‘tmishi va ma‘naviy ildizlariga naqadar bog‘liqligini ko‘rsatadi. Bu bog‘liqlik shunchaki taqlid emas, balki “Asil erur xonadon” deya e‘tirof etilgan muqaddas shajaraga bo‘lgan qalbiy yaqinlikdir.

Boqirg‘oniyning hikmatnavislik an‘anasidagi o‘rni uning ilhom manbai bilan belgilanadi. U Ahmad Yassaviy kabi oddiy mantiqiy xulosalar yoki quruq falsafiy mulohazalar asosida emas, balki “kashfi haq” — ya‘ni haqiqatning qalb ko‘zi bilan ko‘rilishi natijasida tug‘ilgan ilohiy tuyg‘ularni qog‘ozga tushiradi. Shu sababli ham ularning ijodidagi o‘xshashliklar tasodifiy emas, balki bir buloqdan suv ichgan ikki buyuk daryoning mushtarakligiga o‘xshaydi. Boqirg‘oniy o‘zini “Hakim xo‘ja Sulaymon” deb tanishtirar ekan, o‘zligini piri ichida fano qilganini, uning xizmatida bo‘lishni ikki jahon saodati deb bilishini namoyon etadi. Bu sadoqat Boqirg‘oniy hikmatlarini nafaqat adabiy asar, balki asrlar davomida xalqning ruhiy ehtiyojini qondirib kelgan ma‘naviy dastur darajasiga ko‘targan. Uning satrlari orqali biz yassaviylik tariqatining naqadar hayotiy va qudratli ekanligini, shogirdlik maqomi insonni qanday yuksak darajalarga olib chiqishini teran anglaymiz.

Boqirg‘oniyning *“Har kim bilsang, Xizr bil, har tun ko‘rsang, Qadr bil”* yoki *“Barcha yaxshi, biz yomon”* kabi satrlari tasavvufning mag‘zi bo‘lgan tavoze va nafs tarbiyasini oddiy, xalqchil tilda bayon etadi. Uning Xorazmda yashab, Yassaviy ta‘limotini yoyishi — bu ma‘naviy markazning kengayishi va turkiy xalqlarning umumiy dunyoqarashi shakllanishiga xizmat qilgan. Ahmad Yassaviy siymosining “ikkinchi Ka‘ba” darajasida e‘zozlanishi va uning nomi tilga olinganda kishilarning ehtirom bilan o‘rinlaridan turishi — xalqning bu ma‘naviy maktabga bo‘lgan cheksiz e‘tiqodidan dalolat beradi. Boqirg‘oniy esa mana shu ulug‘vor muhitning eng munosib davomchisi va

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

ustozi sirlarini dunyoga yoygan “noyib” (o‘rinbosar) sifatida o‘zining tarixiy vazifasini to‘liq ado etgan.

Sulaymon Boqirg‘oniy haqida ko‘plab manbalarda ma‘lumot keltirilgan. Jumladan, Alisher Navoiyning “Nasoyim ul-muhabbat” tazkirasi ulug‘ so‘fiy hayoti va ijodi xususida muhim ma‘lumotlarni aks ettirgan: “Oti Sulaymondur va Xoja Ahmad Yassaviy q.s.ning murididir. Hamonoki bir kun Xoja tabxe buyurg‘ondurlarki, mutbixe o‘tun yetmaydur, deb kelgandur. Alar ashobg‘a degandurlarki, yozidin o‘tun terib kelturung! Va ul zamon yog‘in yog‘adur ekandur. Ashobkim o‘tun teribdurlar, alar xizmatig‘a kelguncha yog‘in jihatidin o‘tunlar xo‘l bo‘lg‘ondur. Hakim ato tergan o‘tinlarni to‘nig‘a chirmab, quruq kelturgandur. Xoja Hazratlari degandurlarki, ey farzand, hakimona ish qilding va alarg‘a bu laqab ondin qolg‘ondur va Hakim atog‘a hikmat tili go‘yo bo‘lubdur. Andoqki, oning favoidi atrok orosida mashhurdur. Ul jumladin biri budurkim:

*Tiki turg‘on butadur,
Borgonlarni yutadur.
Borg‘onlar kelmas bo‘ldi,
Magar manzil andadur”[2;201].*

Alisher Navoiyning asarida keltirilgan ushbu naql Hakim ota siymosining shakllanishidagi eng burilish nuqtasi hisoblanadi. Rivoyatda bayon qilinganidek, yomg‘irli kunda Ahmad Yassaviyning amri bilan o‘tin terishga chiqqan muridlar orasida faqat Sulaymon o‘tinlarni ho‘l qilmaslik uchun ularni o‘z to‘niga chirmab, quruq holda olib keladi. Piri murshidining bu fidoyilik va farosatga nisbatan aytgan “Hakimona ish qilding” degan e‘tirofi shogirdga nafaqat “Hakim ota” laqabini, balki qalbida ilohiy hikmatlar tilga ko‘chish fayzini ham beradi.

Sulaymon Boqirg‘oniy hayoti va ma‘naviy merosi yuzasidan olib borilgan ushbu tadqiqot shuni ko‘rsatadiki, mutafakkir nafaqat Ahmad Yassaviy maktabining eng iqtidorli davomchisi, balki turkiy tasavvufiy adabiyotni yangi bosqichga ko‘targan yirik siymodir. Alisher Navoiyning “Nasoyim ul-muhabbat” asarida keltirilgan “o‘tin voqeasi” va “Hakimona ish qilding” degan e‘tirof shunchaki bir rivoyat emas, balki shogirdning ustoz irodasiga mutloq bo‘ysunishi orqali erishgan ma‘naviy rutbasining ilmiy tasdig‘idir. Xulosa o‘rnida aytish mumkinki, Sulaymon Boqirg‘oniy shaxsi va ijodiyoti o‘zbek

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

adabiyoti tarixida muhim o‘rin egallab, hikmatlardagi mazmun-mohiyat millat axloqi mukammaligida ahamiyatli bo‘la oladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Ahmad Yassaviy. Devon-i hikmat. – Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi NMIU, 2012. – 320 b.
2. Alisher Navoiy. Nasoyim ul-muhabbat (Mukammal asarlar to‘plami, 17-tom). – Toshkent: Fan, 2001. – 512 b.
3. Boqirg‘oniy, Sulaymon. Boqirg‘on kitobi. – Toshkent: Yozuvchi, 1991. – 128 b.
4. Haqqul Ibrohim. Iste‘dod va mahorat. – Toshkent: 2026. – “Boqirg‘oniy saboqlari (yoxud darveshlik nima?)” maqolasi. 131 b.
5. Jo‘yborzoda. Maniqib (Qo‘lyozma nusxasi). – 1911.
6. Lohuriy, Mavlaviy G‘ulom Sarvar. Xazinat ul-asfiyo. – Kompur: Munshiy Navalkishvar matbaasi, 1864.
7. Mannopov, I. O‘zbek mumtoz adabiyotida hikmatnavislik an‘anasi va tadriji (Filologiya fanlari doktori dissertatsiyasi). – Toshkent: 2004.
8. Muhammad Olim Shayx Azizon. Lamahot min nafahotil quds (Yassaviya tariqati pirlari maqomoti). – Samarqand: 2007.
9. Nurotoiy, Suyundiq Mustafo. Hakim ota Sulaymon Boqirg‘oniy hayoti va faoliyati // “Hidoyat” jurnali. – 2019. – 11-son.
10. Sadriddin Salim Buxoriy. Buxoroning tabarruk ziyoratgohlari. – Buxoro: 2012. – 300 b.
11. Shayx Xudoydod Valiy. Maniqibi Shayx Xudoydod Valiy (Tarixiy-biografik manba).
12. Yusuf Hamadoniy. Odob-ul tariqat. – Toshkent: Adolat, 2001. – 96 b.
13. Zohidov, R. Yassaviylik tariqati va uning vakillari. – Toshkent: Ma‘naviyat, 2003. – 180 b.

NISHOTIYNING “HUSN-U DIL” DOSTONIDA MAJOZIY OBRAZLAR TIZIMI

Jumamuratova Ruxshona Saparbayevna,
NukusDPI talabasi

Annotatsiya. Mazkur maqolada Nishotiyning “Husn-u Dil” dostonida qo‘llangan majoziy obrazlar tizimi ilmiy-tahliliy jihatdan yoritiladi. Asarda Husn, Dil, Aql va Ishq kabi timsollar orqali inson ruhiyati, ma‘naviy kamolot va tasavvufiy qarashlarning badiiy ifodasi ochib beriladi. Obrazlarning ramziy mohiyati, ularning o‘zaro aloqadorligi hamda komil inson konsepsiyasini shakllantirishdagi o‘rni tahlil qilinadi. Dostonning ichki falsafiy qatlamini ochishda majoziy tizimning ahamiyati asoslab beriladi.

Kalit so‘zlar: majoziy obraz, ramz, tasavvuf, ishq falsafasi, komil inson.

Nishotiy ijodi o‘zbek mumtoz adabiyotida muhim bosqichlaridan birini aks ettiradi. Uning “Husn va Dil” dostoni nafaqat ishqiy syujetga ega badiiy asar, balki chuqur ramziy va ma‘naviy mazmunga ega bo‘lgan falsafiy doston

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

sifatida ham qadrlanadi. Asarning asosiy xususiyati shundaki, undagi voqealar real tarixiy shaxslar yoki an’anaviy qahramonlar atrofida emas, balki ma’lum tushunchalar timsoliga aylantirilgan majoziy obrazlar asosida rivojlanadi. Shu bois dostonni anglash uchun uning ramziy qatlamini ochish, obrazlar tizimini tahlil qilish zarur.

Dostonda markaziy o‘rin egallagan Dil obrazi inson qalbining ramziy ifodasidir. Tasavvuf ta’limotida qalb ilohiy haqiqatni idrok etuvchi asosiy markaz sifatida qaraladi. Nishotiy Dilni izlovchi, intiluvchi, ba’zan adashuvchi, ammo doimo harakatdagi obraz sifatida tasvirlaydi. Bu harakat insonning ruhiy kamolot sari intilish jarayonini ifodalaydi. Dilning boshidan kechirgan iztiroblari, ruhiy kechinmalari va ichki kurashlari aslida insonning o‘z “nafs”i bilan olib boradigan kurashining badiiy talqinidir. Shu ma’noda Dil – umumlashgan inson timsoli bo‘lib, u har bir o‘quvchining ichki dunyosini aks ettiradi.

Husn obrazi esa go‘zallik timsolidir. Biroq bu go‘zallik moddiy yoki tashqi jamol darajasida emas, balki ilohiy go‘zallik sifatida talqin qilinadi. Tasavvufda “jamol” tushunchasi Yaratganning go‘zallik sifatini anglatadi. Dostonda Husnning yetib bo‘lmas, o‘ziga tortuvchi va qalbni junbushga keltiruvchi xususiyatlari uning ilohiy mohiyatini anglatadi. Dilning Husnga intilishi oddiy sevgi emas, balki qalbning oliy haqiqat sari harakatidir. Bu intilish jarayonida yuzaga keladigan to‘siqlar, sinovlar va iztiroblar ruhiy poklanish bosqichlarini ifodalaydi.

Asarda Aql obrazi ham muhim ahamiyat kasb etadi. Aql inson tafakkuri va mantiqiy fikrlash qobiliyatining timsoli sifatida tasvirlanadi. U Dilning harakatlariga nazorat o‘rnatishga, uni ehtiyotkorlikka chaqirishga urinadi. Biroq tasavvufiy qarashlarga ko‘ra, aqlning imkoniyatlari ma’lum chegaraga ega. Ishq yo‘lida aql ojizlik qiladi, chunki ilohiy haqiqatni to‘liq anglash faqat mantiq orqali emas, balki qalb va ishq orqali amalga oshadi. Dostonda Aql va Ishq o‘rtasidagi ziddiyat inson ichki olamidagi ikki kuch – mantiq va tuyg‘u, hisob-kitob va fidoyilik o‘rtasidagi kurashni ifodalaydi.

Ishq obrazi esa asarning falsafiy tayanchi hisoblanadi. Ishq bu yerda oddiy insoniy tuyg‘u emas, balki komillikka eltuvchi ilohiy qudrat sifatida talqin qilinadi. Tasavvufda ishq – Haqqa yetishishning eng yuksak yo‘li. Nishotiy ham Ishqni harakatlantiruvchi, poklovchi va yuksaltiruvchi kuch sifatida tasvirlaydi. Dil aynan Ishq ta’sirida sinovlardan o‘tadi, azob chekadi

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

va ruhiy jihatdan yetiladi. Bu jarayon insonning ma'naviy o'sish bosqichlarini ifodalaydi.

Dostondagi majoziy obrazlar tizimi o'zaro chambarchas bog'langan yaxlit struktura hosil qiladi. Har bir obraz alohida ma'no yuklash bilan birga, umumiy g'oyani shakllantirishda muhim rol o'ynaydi. Dil – izlovchi qalb, Husn – oliy maqsad, Ishq – harakat kuchi, Aql – nazorat mexanizmi sifatida bir butun ruhiy tizimni ifodalaydi. Bu tizim orqali insonning komillikka erishish jarayoni ramziy shaklda ko'rsatiladi.

Dostonda ellikka yaqin majoziy-timsoliy obrazlar orqali Aqlshohning o'g'li Dil bilan Ishqshohning qizi Husn oralaridagi sevgi sarguzashtlari, ular duch kelgan qiyinchiliklar, g'ayritabiiy voqea-hodisalar, ezgulik kuchlari bilan yovuzlik kuchlari o'rtasidagi kurash yarim sehrli-fantastik lavhalar yordamida hikoya qilinadi. Asarning so'nggi fasllarida Dil bilan Husn topishib, Aqlshoh bilan Ishqshoh sulhga, ittifoqqa kelishib, yoshlarning to'y bazmlari o'tkaziladi. Ikki yoshning murodu maqsadlari ushaladi [1:108-109].

Asarning badiiy qimmatini shundaki, unda tashqi voqealardan ko'ra ichki ruhiy harakat ustuvorlik qiladi. Voqealar rivoji inson qalbida kechadigan jarayonlarning badiiy modeliga aylanadi. Ramziy tasvir usuli orqali muallif murakkab falsafiy fikrlarni estetik shaklda ifodalaydi. Har bir obraz ikki qatlamli mazmunga ega: tashqi syujetdagi harakat va ichki ramziy ma'no. Shu sababli doston o'quvchini fikrlashga, obrazlar ortidagi yashirin mohiyatni anglashga undaydi.

Nishotiy majoziy obrazlardan foydalanishda mumtoz adabiyot an'analariga tayanadi, biroq ularni o'ziga xos talqinda beradi. Obrazlar tizimi orqali ilgari surilgan komil inson g'oyasi asarning bosh ma'naviy xulosasini tashkil etadi. Inson qalbi ishq orqali poklanib, ilohiy go'zallikka intilishi lozimligi dostonning asosiy falsafiy g'oyasidir.

Xulosa qilib aytganda, “Husn va Dil” dostoni majoziy obrazlar tizimi asosida qurilgan yuksak badiiy-falsafiy asardir. Undagi Dil, Husn, Aql va Ishq timsollari o'zaro uyg'unlikda inson ruhiy kamolotining bosqichlarini ifodalaydi. Doston ishqiy syujet ko'rinishida berilgan bo'lsa-da, asl mohiyatida tasavvufiy va ma'naviy-axloqiy qarashlarni mujassam etgan chuqur mazmunli asar sifatida namoyon bo'ladi.

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Orzibekov R. O‘zbek adabiyoti tarixi. – Toshkent: O‘zbekiston Yozuvchilar uyushmasi Adabiyot jamg‘armasi nashriyoti, 2006.
2. Nishotiy. Husn va Dil. – Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi badiiy adabiyot nashriyoti, 1967.

TURKIY TAZKIRACHILIK TARIXIDA PO‘LOTJON QAYUMOV TADQIQOTLARINING O‘RNI

Yusufaliyeva Muhabbat Akramjon qizi,
Alisher Navoiy nomidagi ToshDO‘TAU

O‘zbek tili va adabiyoti ta’limi yo‘nalishi 4-bosqich talabasi

yusufaliyevamuhabbat@gmail.com

Annotatsiya. Maqolada o‘zbek adabiyotshunosligining yetuk namoyandalaridan biri Po‘lotjon Domullo Qayumovning ilmiy va adabiy merosi tahlil etiladi. Olim o‘z faoliyati davomida mumtoz adabiy an‘analarni zamonaviy ilmiy yondashuv bilan uyg‘unlashtirib, o‘zbek adabiyoti tarixini boyitishga katta hissa qo‘shgan. Xususan, uning “Qo‘qon tarixi va adabiyoti” hamda “Tazkirayi Qayyumiy” asarlari ilmiy ahamiyati bilan ajralib turadi. Maqolada “Tazkirayi Qayyumiy” asarining yaratilish tarixi, qo‘lyozma nusxalari, tarkibi hamda mazmun-mohiyati yoritilgan. Asarda qadimgi turkiy adabiyot vakillaridan tortib, XX asr o‘rtalarida yashab ijod qilgan shoirlargacha bo‘lgan ijodkorlar haqida muhim ma’lumotlar jamlanganligi ta’kidlanadi. Shuningdek, mazkur tazkiraning akademik Aziz Qayumov tomonidan hozirgi o‘zbek yozuviga ko‘chirilgani va ilmiy muomalaga kiritilgani alohida qayd etiladi. Tadqiqotda olimning kam o‘rganilgan yoki unutilgan ijodkorlarni izlab topish, ularning merosini tizimlashtirish borasidagi fidoyiligi ham yoritilgan. Bundan tashqari, Sayyora Samandarova va Nasimxon Rahmonov kabi olimlarning ilmiy qarashlari asosida tazkiraning ahamiyati baholanadi.

Kalit so‘zlar: tazkira, an‘ana, devon, kotib, adabiyotshunoslik, qo‘lyozma, adabiy meros.

O‘zbek adabiyotshunosligi tarixida o‘tmish adabiy an‘analari bilan zamonaviy fanni bog‘lagan fidoiy siymolar talaygina. Ana shunday ulug‘ zotlardan biri Po‘lotjon Domullo Qayumovdir. P.Qayumov 1885-yilda Qo‘qonning Haydarbek mahallasida dunyoga kelgan. U o‘z davrining ilg‘or kishilaridan biri sifatida voyaga yetdi. Uning adabiyotshunoslikka oid “Qo‘qon tarixi va adabiyoti” hamda “Tazkirayi Qayyumiy” asarlari ahamiyatlidir. P. Qayumov adabiyotshunoslik sohasidagi faoliyati bilan XX asrning murakkab davrida o‘zbek mumtoz adabiyoti va Qo‘qon adabiy muhitining haqiqiy-badiiy qiyofasini saqlab qoldi. Olimning adabiyotshunos sifatidagi eng katta xizmati o‘tmishda yashagan ijodkorlar merosini tizimlashtirib, ularni ilmiy hayotga olib kirganidadir. U o‘zining ko‘p yillik

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

kuzatishlari va to‘plagan noyob manbalari asosida o‘zbek tazkiranavislik maktabini yangi bosqichga ko‘tardi. Uning 1960-yilda yaratilgan “Tazkirayi Qayyumiy” asari o‘z davrining yetuk shoir va fozillari hayotini tarix qa‘riga singib ketishdan asrab qoldi. Olim tazkirada o‘zbek adabiyotining o‘rta asrlardan tortib XX asrgacha yashab ijod etgan qalam ahli haqida ma‘lumotlar to‘plagan. Adabiyotshunosning o‘g‘li, akademik Aziz Qayumovning ta‘kidlashicha, olim mazkur tazkirani yaratishda Sadriddin Ayniyning “Namunai adabiyoti tojik” asaridan ilhomlangan.

“Tazkirayi Qayyumiy”ning mundarijasi va mazmuni keng qamrovli, jug‘rofiy o‘rni ham cheklangan emas. Umumturkiy adabiyotning ulug‘ namoyandalari Mahmud Koshg‘ariy, Yusuf Xos Hojib-u, Ahmad Yugankiydan tortib XX asrning 60-yillarida tazkira bitilayotgan paytda ijod qilayotgan qo‘qonlik shoirlar Sobir Abdullozo Chorsiyning ijodini qamrab oladi [1: 5-6]. Tazkirada Ahmad Yugnakiy haqida keltirilgan ma‘lumotlar ayniqsa ahamiyatga molik. “Yunaqiy – bu kishi Farg‘onali bo‘lub, Ahmad Yunakiy deb mashhurdir. Qadimgi nozimlardan bo‘lub, XII (asrning) oxiri XIII asr boshlarida Chingizning O‘rta Osiyoga hujumi arafasida o‘tmishdur. “Aybat ul-haqoyiq” nomli axloqqa doir bir kitobi bilan tanildi. Bu kitobning Yusuf Hojibning mashhur asari bo‘lmish “Qutadg‘u bilig” kitobiga moslab yaratmishdur” [1 : 25].

Tazkiraning asl nusxasi arab yozuvida Po‘lotjon Qayyumiy tomonidan bitilgan. O‘sha qo‘lyozmadan hozirigi o‘zbek yozuviga akademik Aziz Qayumov o‘z qo‘llari bilan ko‘chirgan. Bu haqida A.Qayumovning o‘zi quyidagicha xotirlaydi: “Bu ish 1996-yil 10-mart yakshanba kuni o‘z intihosiga yetdi. Galdagi vazifa “Tazkirayi Qayyumiy”ni kitob holida nashr etib keng o‘quvchilar ommasiga taqdim etmoqdan iborat” [3: 681].

Filologiya fanlari nomzodi Sayyora Samandarova mazkur tazkira haqida quyidagi dalillarni keltirib o‘tgan: “Tazkirayi Qayyumiy”ning ikki qo‘lyozma nusxasi mavjuddir. Birinchi qo‘lyozma Qayyumiyning o‘z qo‘li bilan yozilgan. Uni biz “A” nusxa deb atadik. Ikkinchi qo‘lyozma esa “A” nusxadan Aziz Qayumov tomonidan hozirgi o‘zbek yozuviga o‘tkazib ko‘chirilgan bo‘lib, u O‘zbekiston Fanlar akademiyasi Hamid Sulaymonov nomli qo‘lyozmalar institutining mulki hisoblanadi. Mazkur qo‘lyozmani tazkiraning “B” nusxasi deb nomladik” [3: 686-687]. Aziz Qayumov tomonidan ko‘chirilgan tazkira nusxasi 6 daftardan tashkil topgan. Dastlab *Alisher Navoiy* ijodi bilan

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

boshlangan tazkiraning birinchi daftari *Mashrab I* ijodi bilan yakunlangan va 24 ta ijodkor haqida ma'lumot keltirilgan. Ikkinchi daftarda 38 nafar, uchinchi daftarda 95 nafar, to'rtinchi daftarda 66 nafar, beshinchi daftarda 80 nafar shoir, oltinchi daftarda tazkira yaratilayotgan paytda hayot bo'lgan 20 nafar shoir haqida ma'lumotlar keltirilgan.

N.Rahmonov tazkiraning ahamiyati haqida fikr bildirib, quyidagi xulosaga keladi: “Tazkirayi Qayyumiy”dagi ko'pchilik shoirlar to'g'risidagi ma'lumotlarni Po'lotjon domullo turli bayozlarda qidirib topganlar. Shu o'rinda bir narsani aytib o'tishga to'g'ri keladi. Aksariyat holatlarda biz ma'lum bo'lmagan shoir ijodini ahamiyatsiz deb baholashga o'rganganmiz. Fanning taraqqiyoti esa ahamiyati katta bo'lamagan shoirni ham ahamiyati bor deb qarashni talab qiladi va shoirning birgina she'ri ham ahamiyatli narsalarni yuzaga keltiradi. Shuning uchun Po'lotjon domullo ilmiy ijod jarayonida bittagina she'ri ma'lum bo'lgan shoirni ham tazkiraga kiritganlar. Jumladan, Nasir, Nodir III, Salohiy II taxallusli shoirlar ijodi bunga misol” [1:8].

Tazkirada hayoti va ijodi haqida aniq yoki to'laqonli ma'lumot berilmagan shoirlar ozchilikni tashkil etadi. Ammo bularda ham Qayumiyning shoirlar xususida ma'lumot berish uchun qanchalik e'tibor bilan tinimsiz izlanganligi aniq aks etadi. U ba'zan eshitganlariga tayanadi, ba'zan ul faraz va xulosalarini bayon etadi, ba'zida esa o'zining talab darajasida yetarli ma'lumotlar berolmaganligidan o'quvchi oldida istihola etadi. Zaliliy, Visoliy, Azko singari shoirlar xususidagi maqolalarda buni yaqqol ko'rish mumkin [3:700]. Masalan: “Visoliy – bu shoir Toshkand shaharidan ekani bayozlarda ko'rugan sarlavhalarda ko'ruladur. Bu kuchligina mahorati adabiyaga ega bo'lgan shoirning biografiyasi to'g'risida ma'lumot berolmaganimizdan qusurimiz uchun o'zim ham taassuf etadurman. Ana shunday adabiy sohadagi kamchilikni to'ldirish maqsadida ishlayotirmiz... O'zbek tilida tazkira yo'qtur. Tojik tilida bo'lmish tazkiralarda Visoliy ko'runmaydur. Buning afv etarlar deb o'quvchilardan so'rab faqat shuni ayturga imkon bordurki, Visoliyning bir g'azalini Muqimiy muxammas etmishdur. Bundan ma'lum bo'lishicha, Visoliy Muqimiydan oldin o'tmishdur. Yoki zamondoshdur” [2: 373-374].

Xulosa qilib aytganda, Po'lotjon Domullo Qayumov turkiy tazkirachilikda alohida mavqega ega adabiyotshunos olimdir. U fidoyilik

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

bilan ilm yo‘lida xizmat qilib, o‘tmish adabiy manbalar va ularning muallifi haqida ma‘lumotlar to‘pladi. Ko‘hna qo‘lyozma manbalarini o‘rganib chiqdi. Natijada o‘ziga qadar yaratilgan turkiy tazkirachilikni rivojlantirib, turkiy va forsiy adabiyotning yetuk vakillari haqida noyob dalillarni qo‘lga kiritdi. Butun umrini badiiy adabiyot va uning sir-asrorlarini o‘rganish, tekshirishga bag‘ishlagan P.Qayumovning ilmiy-adabiy merosini o‘rganish, asarlarini tadqiq etish, o‘zbek adabiyotshunosligi, adabiy manbashunoslik va matnshunoslikning galdagi vazifalaridan biridir. P.Qayumovning ijodiy laboratoriyasining u yoki bu qirralari S.Samandarova, M.Sulaymonov, Z.Qobilova singari olimlar tomonidan tekshirilgan bo‘lsa-da, olim tazkiralarning ilmiy-adabiy qimmatini o‘rganish turkiy tazkirachilik taraqqiyotiga munosib ulush bo‘lib qo‘shiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Қаюмов П. Тазкирани Қаюмий: 1-жild./ Нашрга тайёрловчи А. Қаюмов. – Тошкент: ЎзРФА Қўлғезмалар институти тахририй нашриёт бўлими, 1999. – 720 б.
2. Қаюмов П. Тазкирани Қаюмий. 2-жилд. – Тошкент: ЎзРФА Қўлғезмалар институти, 1999.
3. Қаюмов П. Тазкирани Қаюмий. 3-жилд. – Тошкент: ЎзРФА Қўлғезмалар институти, 1999.
4. Qobilova Z., Ahmadaliyev L. “O‘zbek adabiyoti namuna daftari” tazkirasida Alisher Navoiy faoliyatining yoritilishi // Alisher Navoiy adabiy va ilmiy merosini o‘rganish masalalari: Xalqaro konferensiya materiallari (№ 70). – Toshkent: Yashil yaproq, 2025. – B. 209–216.

TAZKIRA JANRINING SHAKLLANISH BOSQICHLARI

Abdullayeva Umida Yo‘ldosh qizi,

O‘ZMU 4-kurs talabasi

umidaabdullayeva0312@gmail.com

Annotatsiya. Maqolada mumtoz tazkira janrining shakllanishi, rivojlanish bosqichlari va adabiyotshunoslikdagi o‘rni ilmiy asosda tahlil etiladi. Unda tazkiraning lug‘aviy hamda istilohiy talqinlari yoritilib, uning ijodkorlar hayoti va faoliyatini aks ettiruvchi muhim manba sifatidagi ahamiyati asoslanadi. Janrning arab adabiyotida vujudga kelib, fors va turkiy adabiyotlarda takomillashgani tarixiy misollar orqali ko‘rsatib beriladi. Shuningdek, yirik tazkiranavislar merosi, tazkiralarning tasnifi va agiografik xususiyatlari ilmiy jihatdan umumlashtirilib, ularning Sharq adabiy jarayonidagi o‘rni xulosalanadi.

Kalit so‘zlar: tazkira, tazkiranavislik, mumtoz adabiyot, Sharq adabiyoti, Alisher Navoiy, adabiy janr, agiografiya.

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

“Tazkira” atamasi arabcha “zikr” soʻzidan kelib chiqib, “eslash”, “yodga olish” maʼnolarini bildiradi. Adabiyotshunoslikda esa u shoir va yozuvchilarning hayoti hamda ijodiga oid qisqa maʼlumotlar va ularning asarlaridan namunalar berilgan adabiy janrni anglatadi. Mumtoz tazkira Sharq adabiyotida muhim oʻrin tutib, nafaqat biografik maʼlumotlar, balki maʼnaviy-estetik qarashlarni ham oʻzida mujassam etgan. “Tazkiralari turkiy va musulmon olamida, xususan, Turkiya, Turon va Eron zaminida turli tarixiy davrlarda yashab oʻtgan shoirlar va ularning sheʼrlari jamlangan majmua sifatida doimo qadrlangan va maxsus yoʻnalish sifatida rivojlanib kelgan. Tazkiralari Oʻrta Osiyoda ham koʻp asrlik tarixga ega, ularning katta qismi shoirlarning ijodiga bagʻishlangan boʻlsa-da, orasida olimlar, hukmdorlar, diniy ulamolar, sheʼriyat peshvolarining tarixi va faoliyatiga bagʻishlangani ham bor”. Demak, bu janr hozirga kelib ahamiyat topgan emas, balki qadim-qadimdan va turli xil musulmon oʻlkalarida doimo eʼzozlanib kelgan. Shuningdek, unga faqat yozuvchi va shoirlar kiritilgan boʻladi deb qaralishi ham mutlaq haqiqat deb qabul qilinmasligi lozim ekan. Tazkiralarni asosan shoirlar, xattotlar, tarixchilar yozgan va XX asrning oʻrtasigacha davom etgan.

Dastavval tazkiranavislik arab adabiyotida paydo boʻlganiga koʻra dastlabki nodir manbalar ham shu tilda yaratilgan. Xususan, Abu Mansur Abdumalik ibn muhammad as-Saolibiyning “Yatimat ad-dahr” (“Asr ahlining fozillari haqida zamonasining durdonalari”) nomli asari va “Tatimmat al Yatima” nomli tazkiralarni, Avfiy Buxoriyning “Lubobal-albob” nomli XIII asrda yaratilgan asarini, Davlatshoh Samarqandiyning “Tazkiratush –shuaro” tazkirasini, Alisher Navoiyning “Majolis un-nafois” va “Nasoyim ul-muhabbat” tazkiralarni XV asrga oid nihoyatda qimmatli manba deb aytishimiz mumkin. Bundan keyingi oʻrinlarda esa XVI asrga oid Hasan Xoja Nisoriyning “Muzakkiri ahhob”, Sultonmuhammad Noyi Mutribi Samarqandiy “Tazkiratush shuaro” va “Nusxayn zeboyi jahongir” tazkiralari ham eʼtiborga loyiqdir. Eng soʻnggi qimmatli manbalardan biri sifatida esa Poʻlatjon Qayyumiyning “Tazkirayi Qayyumiy” tazkirasini ham aytish lozim.

Tazkiranavislikning shakllanish va rivojlanish bosqichlari quyidagilardan iborat:

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

1. Ilk shakllanish bosqichi (X–XI asrlar) Tazkiranavislikning ilk namunalaridan biri sifatida X asrda yaratilgan “Yatimat ad-dahr” hamda uning davomi bo‘lgan “Tatimmat al-Yatima” asarlarini ko‘rsatish mumkin. Ularning muallifi Abu Mansur Abdumalik ibn Muhammad as-Saolibiy Nishopurda tug‘ilib, shu bois Naysaburiy taxallusi bilan ham tanilgan. U arab tili va adabiyoti, shuningdek, O‘rta Osiyo va Eron adabiy muhitini chuqur o‘rgangan, ko‘plab shoir va olimlar bilan muloqotda bo‘lgan. “As-Saolibiy” taxallusi uning savdogarlik faoliyati, xususan, tulki terisi savdosi bilan bog‘liq ekani manbalarda qayd etiladi. Uning Buxoro va Xorazmga qilgan safarlari ilmiy-adabiy aloqalarini yanada kengaytirgan. Muallifning eng mashhur asari “Yatimat ad-dahr” bo‘lib, u to‘rt qismdan iborat va har bir qism o‘n bobni o‘z ichiga oladi. Asarda Movarounnahr va Xuroson shoirlarining hayoti va ijodi yoritilgan bo‘lib, muallif uni keyinchalik yangi ma‘lumotlar bilan boyitib borgan. “Tatimmat al-Yatima” esa ushbu asarning mantiqiy davomi bo‘lib, unda 200 dan ortiq shoir va ilm ahlining hayoti hamda ijodidan namunalar keltiriladi. Asar ham to‘rt qismdan iborat bo‘lib, unda turli hududlar – Shom, Iroq, Eron viloyatlari hamda Xuroson va Movarounnahr vakillari qamrab olingan. Muallif shoirlar haqidagi ma‘lumotlarni bevosita o‘zidan yoki ularning yaqinlaridan yozib olgan. Biroq tazkirada shoirlar haqida to‘liq biografik ma‘lumot emas, balki qisqa tavsif va she‘riy namunalar beriladi. Umuman, mazkur asarlar (taxminan 994–1000 yillar va XI asr boshlarida) tazkirachilik an‘anasining shakllanishida muhim bosqich hisoblanadi.

2. Rivojlanish va kengayish bosqichi (XII–XIV asrlar) Bu davrda tazkira janri fors-tojik va Movarounnahr adabiy muhitida keng rivojlandi. Tazkiralarning nafaqat arab tilida, balki fors tilida ham yaratilib, ularning mazmun doirasi kengaydi. Muhammad Avfiyning “Lubob al-albob” asari bu bosqichning muhim namunasi hisoblanadi. Ushbu tazkirada shoirlar haqida kengroq ma‘lumot berilib, ularning ijodiga tanqidiy yondashuv ham kuzatiladi. Keyinchalik Davlatshoh Samarqandiyning “Tazkiratush-shuaro” asari yaratilgan bo‘lib, unda shoirlar haqida yanada mukammalroq biografik ma‘lumotlar, tarixiy faktlar va adabiy baholar berilgan. Bu bosqichda tazkira janri mustaqil adabiy-tanqidiy yo‘nalish sifatida shakllana boshladi.

3. Yuksalish bosqichi (XV–XVI asrlar). Mumtoz tazkira janrining eng yuqori rivojlanish bosqichi XV asrga to‘g‘ri keladi. Bu davrda turkiy tazkiranavislik alohida taraqqiy etib, mukammal shaklga ega bo‘ldi. Alisher

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

Navoining “Majolis un-nafois” asari tazkirachilik tarixida tub burilish yasadi. Unda shoirlar faqat sanab o‘tilmay, balki ularning ijodiy qiyofasi, badiiy mahorati va shaxsiy fazilatlari ham chuqur tahlil qilinadi. Shuningdek, “Nasoyim ul-muhabbat” asarida tasavvuf namoyandalari haqida ma’lumot berilib, tazkiraning yangi — agiografik yo‘nalishi rivojlandi. Bu davrda Hasanxoja Nisorining “Muzakkiri ahbob” hamda Mutribi Samarqandiyning “Tazkiratush-shuaro” kabi asarlar ham yaratilgan bo‘lib, ular janrning badiiy va ilmiy imkoniyatlarini yanada kengaytirdi.

4. Takomillashuv va tizimlashuv bosqichi (XVII–XIX asrlar). Keyingi davrlarda tazkira janri yanada takomillashib, turli yo‘nalishlarga ajraldi: shoirlar, olimlar, valiyar, davlat arboblari haqidagi tazkiralar yaratildi. Tazkiralarda shaxslar odatda ijobiy fazilatlari asosida tasvirlanib, agiografik ruh ustuvor bo‘ladi; bu esa muallifning ijodiy uslubi va dunyoqarashiga bog‘liq. Bunday asarlarda shaxslar turli mezonlar asosida joylashtiriladi va tarixiy aniqlik yetishmaganda ularning obro‘si hamda ma’naviy fazilatlariga ko‘proq e’tibor qaratiladi. Natijada biografik ma’lumotlar bilan birga shaxsning ruhiy olami, ichki kechinmalari va e’tiqod yo‘lidagi kurashi yoritiladi. Umuman, tazkiralar Sharq adabiyotida nafaqat tarixiy manba, balki insonning ma’naviy qiyofasini ochib beruvchi agiografik yo‘nalishdagi muhim asarlar hisoblanadi.

5. So‘nggi bosqich va yangi davrga o‘tish (XIX asr oxiri – XX asr boshlarigacha). Tazkiranavislik xonliklar tugatilgandan keyin ham davom etdi. Hasanmurod Laffasiy va Mirzo Muhammadsharif Sadr Ziyo kabi mualliflar bu an’anani davom ettirib, tazkiralarni to‘ldirish va tizimlashtirishga hissa qo‘shdilar. “Tazkiranavislik xonliklar tugatilgandan keyin ham davom etdi. Hasanmurod Laffasiy, Mirzo Muhammadsharif Sadr Ziyoning asarlari shular jumlasidan bo‘lib, ularda XIX asr oxiri va XX asr boshida yaratilgan tazkiralar to‘ldirilib, tizimlashtirilgani va xonliklarning so‘nggi davriga qadar yetkazilganini ko‘rish mumkin”. Shunga ko‘ra, tazkiranavislikning rivojlanishida xonliklarning roli katta bo‘lsa-da, bu janr yaratuvchilari xonliklar tugatilganidan keyin ham o‘z ijodini davom ettirgan ekan va shu sababli ham bugungi kunda tarix haqida ko‘plab qimmatli ma’lumotlarga ega bo‘lish imkoniyati mavjuddir. “Tazkirayi Qayyumiy” asaridagi asosiy qismni Qo‘qon adabiy muhiti bilan bog‘liq materiallar tashkil etadi. Bu adabiy muhit bilan bog‘liq adabiy manbalar Po‘latjon Qayyumiyga

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

qadar ham mavjud edi. Ularning eng mashhuri va kattasi “Majmuai Shoironi Umarxoniy” asaridir. Biroq shuni alohida tahkidlash lozimki, Qo‘qon adabiy muhit haqidagi yaxlit ilmiy farazlar, analitik kuzatishlar, shoirlar va ularning asarlari borasida antalogik xarakterdagi materiallar bir yerda jamuljam bo‘lgan birinchi asarni aynan Po‘latjon domla yaratdi. Va bu asar ushbu “Xo‘qand tarixi va uning adabiyoti” hamda u asosida yaratilgan “Tazkirai Qayyumiy”dir”. Muallifning adabiyot tarixi, matnshunoslik va badiiyat sohasidagi chuqur bilimlari, shuningdek, ko‘plab manbalardan foydalanishi asarning ilmiy qimmatini oshiradi. U Qo‘qon adabiy muhitini xolis baholab, undagi irfoniy she‘riyatni alohida ta’kidlaydi hamda ayrim ijodkorlar haqida boshqa manbalarda uchramaydigan ma’lumotlarni keltiradi. Umuman, bu davr tazkiranavislikning ilmiy-tahliliy bosqichga o‘tganini ko‘rsatadi.

Mumtoz tazkira janri Sharq adabiyotining muhim va ajralmas qismi sifatida tarixiy taraqqiyot jarayonida shakllanib, rivojlanib borgan. Bu janr nafaqat shoir va adiblar hayoti hamda ijodini yoritadi, balki ularning ma’naviy dunyosi va badiiy merosini ham aks ettiradi. Shuningdek, tazkiranavislik arab, fors va turkiy adabiyotlar ta’sirida boyib, ayniqsa Alisher Navoiy ijodida yuksak bosqichga ko‘tarilgan. Natijada tazkiralar adabiyotshunoslikda muhim ilmiy va tarixiy manba sifatida katta ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Abdulkarim Fazliy Namangoniy. *“Majmuai shoiron”* // Qo‘lyozma, O‘zR FA SHI fondi. Inv. №...; yana qarang: O‘zR FA SHI Islom ilmlariga oid manbalar va nashri granti asosida nashrga tavsiya etilgan. Abdulkarim Fazliy Namangoniy. *“Majmuai shoiron”*, tuzuvchi Baxrom Abduxalimov. – T.: Fan, 2018.
2. Latofat Xolnazarova. *O‘rta Osiyo xonliklarida tazkiranavis ijodkorlar.* <https://bukhari.uz/?p=21942&lang=oz>
3. N. Jumaxo‘ja, I. Adizova. *O‘zbek adabiyoti tarixi (XVI–XIX asr I yarmi)* [Matn]: darslik. – Toshkent: Noshir nashriyoti, 2019. – 432-b.
4. Qodirova M.S.. *“Tazkirayi Qayyumiy” – Qo‘qon adabiy muhitini o‘rganishda muhim manba.* <https://share.google/WHBLUCgquEft0GYG>
5. Qori Rahmatulloh Vozeh. *“Tuhfatul ahhob fi tazkiratil as‘hob”* // Qo‘lyozma, O‘zR FA SHI fondi. Inv. № 2336/1. – 145 v.; yana qarang: R. Xadi-Zade. *Istochniki k izucheniyu tadjikskoy literatury vtoroy poloviny XIX veka.* – Stalinabad, 1956.

O‘ZBEK MUMTOZ ADABIYOTIDA SULAYMON ALAYHISSALOM OBRAZINING BADIY TALQINI

Muxammadiyeva Baxor Qudrat qizi,
Alisher Navoiy nomidagi Toshkent
davlat o‘zbek tili va adabiyoti universiteti
2-kurs talabasi
muxammadiyevabaxor5@gmail.com

Annotatsiya. Maqolada Sulaymon payg‘ambar obrazining mumtoz adabiyotda badiiy timsol sifatida tutgan o‘rni, g‘oyaviy-badiiy xususiyatlari tahlil qilingan.

Kalit so‘zlar: obraz, Sulaymon, “Qissasul anbiyo”, mumtoz adabiyot, badiiy talqin, g‘oya, mavzu.

Ma’lumki, Sharq adabiyot namunalarida payg‘ambar obrazlaridan foydalanishning o‘z o‘rni va ahamiyati bor. Binobarin, ular asarning ta’sirchan va voqelikka yaqin bo‘lishiga hamda kitobxonda zavq va ishonch uyg‘otishga xizmat qiladi. Bu kabi diniy obrazlar nafaqat Sharq, balki o‘zbek mumtoz adabiyotida ham keng qo‘llanib kelingan. Jumladan, “Qissasul anbiyo” (Ibn Kasir), “Payg‘ambarlar tarixi” (Abul Hasan An-Nadviy) kabi adabiyotimiz durdonalarida payg‘ambarlar obrazining yorqin namunalarini ko‘rishimiz mumkin. Ushbu timsollar orasida Sulaymon alayhissalom obrazi o‘ziga xos ahamiyatga ega bo‘lib, u turli adabiyotlarda turlicha ma’no ifodalash uchun istifoda etiladi.

Sulaymon payg‘ambar obrazining genezisi Qur’on, hadis va “Qissasul anbiyo” turkumidagi asarlarga borib taqaladi. “Qissasi Rabg‘uziy” (N.Rabg‘uziy), “Qissasul anbiyo” (Abu Ishoq Nishopuriy), “Tarixi anbiyo va hukamo” (A.Navoiy) kabi asarlar shular jumlasidandir. Sulaymon alayhissalomning hayot yo‘li va adabiy ahamiyatini o‘rganar ekanmiz, Husnigul Halimova tomonidan nashrga tayyorlangan “Payg‘ambarlar tarixi” [1. 248] asari bizga bir qancha qimmatli ma’lumotlarni taqdim etadi. Unga ko‘ra, Sulaymon alayhissalom adolat va ibodatda sobitligi bilan nom qozongan hukmdor – Dovud payg‘ambar oilasida tug‘ilgan bo‘lib, u otasidan haq va odillik bilan hukm chiqarish ilmini o‘rgangan. Sulaymon ismi “islom” so‘zining asosi bo‘lgan “salama” so‘zidan olingan bo‘lib, “tinchlik”, “osoyishtalik” degan ma’nolarni beradi. Uning ismi orqali ham davlatda tinchlik va xotirjamlikni ta’minlovchi hukmdor bo‘lishiga ishora qilingan. Otasi vafotidan so‘ng o‘g‘li Sulaymonga taxt bilan birgalikda payg‘ambarlik ham nozil qilingan. Har bir

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

payg‘ambarda ushaladigan bir tilak bo‘lgani kabi Sulaymon alayhissalomda ham bu tilak bor edi va u buni hech kimda yo‘q bo‘lgan saltanatni Allohdan so‘rash uchun sarfladi. Duolari ijobat bo‘lgan holda, unga shamollar, jin va shaytonlar bo‘ysundirilib, barcha hayvonlar tilini bilish mo‘jizasi berildi:

Dovud o‘g‘li ul Sulaymon Tengrimizning sovchisi,

El ulug‘lig shoh ediyu ham uchar qush elchisi.

Odamiy uchqan, yugurgan, dev, pari ham yel, bulut

Og‘ulug‘ bo‘lsun ozig‘lig‘ barcha aning ishchisi [2. 257].

Nosuriddin Rabg‘uziy qalamiga mansub “Qisasi Rabg‘uziy” asaridan olingan ushbu parchada Sulaymon payg‘ambarning kuch-qudrati to‘laligicha ifodalab berilgan.

Sulaymon alayhissalom obrazi faqatgina adabiy asarlarga emas, balki mifologiyaga ham o‘zining sezilarli ta‘sirini o‘tkazgan. Darhaqiqat, Sharq mifologiyasida Sulaymon alayhissalom sehrli uzuk egasi sifatida mashhur. Rivoyatlarda keltirilishicha, aynan o‘sha uzuk orqali u jinlar va boshqa g‘ayritabiiy mavjudotlarni boshqargan ekan. Alisher Navoiyning “Xamsa”si tarkibiga kiruvchi “Farhod va Shirin” [4. 72] dostonida ham Farhod Armaniston yurtiga borayotganda turli shartlarni bajaradi va Sulaymon uzugi, Jamshid jomi va Iskandar boyligini qo‘lga kiritadi. Bundan ma‘lumki, Sulaymon uzugi xalq orasida yetarlicha mashhurlikka ega bo‘lgan.

Yana shuni aytib o‘tish lozimki, insonlar Navro‘zning paydo bo‘lishini Sulaymon alayhissalom bilan bog‘lab talqin qilishadi. Bu fikrlar Abu Rayhon Beruniyning “Osor ul – boqiya” asaridan o‘rin olgan. Unda aytilishicha, Dovud o‘g‘li Sulaymon uzugini yo‘qotib qo‘ygach, podshohlikdan mahrum bo‘ladi. Ammo oradan 40 kun o‘tgach u uzugini qaytarib oladi va podshohlik shukhi yana qayta tiklanadi. Uning huzuriga ko‘plab mamlakatlar shohlari tabriklash uchun kelishadi va shunda fors podshohlari “Navro‘zi omad”, ya‘ni “Yangi kun keldi” deb aytadilar. O‘shandan buyon bu kun Navro‘z deb nomlanadigan bo‘ldi. Navro‘zda insonlar bir-biriga hadyalar berib, yerga suvlar sepishi esa quyidagi voqea bilan izohlanadi: Bir kuni Sulaymon shamolga uni osmonga olib chiqishini buyurdi. Osmonda unga qaldirg‘och duch kelib, aytibdi: “Ey Sulaymon, men inimga tuxum qo‘yganman, tuxumimni o‘rab bir chetga olib qo‘y, bosib olmagin”. Sulaymon payg‘ambar uning aytganini qilibdi, so‘ng qaldirg‘och unga minnatdorchilik sifatida ustiga

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

suv purkabdi va chigirtkaning oyog‘ini hadya qilibdi. Shu sababdan Navro‘z kunida yerga suv sepilib, hadyalar ulashilar ekan [2. 107].

Xoja tomonidan yaratilgan hikoyalarda ham Sulaymon obrazi yaqqol ko‘zga tashlanadi. Uning “Sulaymon, pashsha va yel” hikoyatida Sulaymon alayhissalom davlatni adolat bilan boshqaruvchi hukmdor sifatida tasvirlanadi: Bir kuni hukmdorning yoniga pashsha yeldan shikoyat qilib keldi. Biroq yel kelgan vaqtda pashsha shamolda ucha olmay, qochib ketadi. Shunda Sulaymon payg‘ambar arz qiluvchi va arz qilinuvchining har ikkisi bo‘lmaguncha hukm chiqara olmasligini, bu adolat qoidalariga zid kelishini uqtiradi. Hikoyatda voqeaning mazmunini yana-da boyitish uchun bir g‘azal ilova qilinadi:

*Bo‘l adolat masnadi uzra Sulaymoni zamon
Toki sandin mustafid o‘lg‘ay bari ahli jahon.
Gar Sulaymondek bo‘lub xalq ichida qilsang maosh
Bilki farmoningda bo‘lur olam ichra ins-u jon [6. 92].*

Payg‘ambarlar hayoti aks etgan ishonchli manbalardan biri bo‘lmish “Tarixi anbiyo va hukamo” (Nabiylar va hakimlar tarixi) asarida esa Sulaymon alayhissalomning vafot etishi quyidagicha ifodalanadi: Sulaymon payg‘ambar o‘limidan oldin bir ibodatxona qurdirishga kirishadi va kun davomida taxtida o‘tirib, hassasiga suyangan holda ishchi jin va devlarni kuzatib o‘tirar edi. Bir kuni u shu holatida vafot etadi, ammo buni hech kim sezmaydi, toki daraxt qurti uning hassasini yeb bitirmaguncha. Alisher Navoiy ushbu hikoyatning ta’sirchanligini oshirish maqsadida unga bir she’rni qo‘shimcha sifatida kiritadi:

*Olamni Sulaymong‘a haq etmish ma’mur
Hukmi soldi jin-bashar xaylig‘a sho‘r.
Oxir chu ajal anga maqom ayladi go‘r
Tufroq ichida qildi vatan o‘ylaki mo‘r [7. 427].*

Ya’niki, insonning qancha kuch-qudrati, mol-davlati bo‘lmasin, barcha hayvonlar o‘lim topgani kabi u ham o‘lim topajak va tuproq ostini Vatan qilajak. Hech bir narsa – xoh u boylik bo‘lsin, xoh shon-shuhrat – bari, albatta, intiho topajak.

Sulaymon alayhissalom obrazi noma janrida yaratilgan asarlarda mualliflar tomonidan madh etilayotgan podshoh yoki shahzodani maqtash, alqash, ularni Sulaymon payg‘ambarga mengzash maqsadida asarlarga olib

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

kirilgan. “Taashshuqnoma” (S. Ahmad), “Dahnoma” (Y. Amiriy), “Muhabbatnoma” (Xorazmiy), “Latofatnoma” (Xo‘jandiy) kabi adabiyotimiz durdonalari shular sirasidandir. Dastlab, Xo‘jandiyning “Latofatnoma” madhnomasiga to‘xtalsak. Ushbu noma Sulton Mahmudga atalgan bo‘lib, u “Muhabbatnoma”ga javob tarzida yozilgan.

Sulaymong‘a qilur yelni musaxxar

Bo‘lur Dovud shavqinda zirihtar [8. 134].

“Latofatnoma”dan keltirilgan ushbu misralarda Mahmud Sultonning davlat boshqaruvi va kuch-qudratini Sulaymon payg‘ambarning saltanatiga qiyoslash orqali hukmdorni ulug‘lash, uning tengsiz podshoh ekanligini namoyish qilishga urg‘u berilgan.

Sulaymon saltanatlik podshosen

Masih anfoslik Yusuf liqo sen [8. 101]. (“Muhabbatnoma” Muhammad Xo‘jabek sifoti bobidan)

Bu parchada podshoh qudratli saltanat egasi bo‘lmish Sulaymon alayhissalomga, o‘z nafasi bilan insonlarga jon ato qiluvchi Iso Masihga va go‘zalligi dunyoga doston bo‘lgan Yusuf ibn Ya‘qubga o‘xshatilgan.

Sulaymonsən shaho, men bir qarinchə

Duogo‘yman sango to jon borincha [8. 173]. (“Taashshuqnoma” Oltinchi nomasin aytur bobidan)

Qo‘qon adabiy muhitining yorqin namoyandalaridan biri bo‘lgan Nodiraning “Oqibat” radifli g‘azalida ham Sulaymon alayhissalom obrazi o‘z ifodasini topgan bo‘lib, unda bu timsol dunyoning foniy ekanligini ochiqlash uchun xizmat qilgan:

Garchi bor erdi musaxxar devlar farmonida

Poymoli xayli mo‘r o‘ldi Sulaymon oqibat [9. 150].

Shuningdek, Muhammadrizo Ogahiyning “Ustina” radifli ga‘azalida ham ushbu g‘oyalar yuzaga chiqqan:

Xoki taning barbod o‘lur oxir jahonda necha yil

Sayr et Sulaymondek agar taxting qurub bod ustina [10. 138].

Yuqorida keltirilgan misollar orqali Sulaymon obrazi faqatgina talmeh san‘atini hosil qilibgina qolmay, tashbeh san‘ati yuzaga kelishida ham muhim ahamiyatga ega ekanligini ko‘rishimiz mumkin. Sulaymon payg‘ambar obrazi nasrda ham, nazmda ham birdek salmoqli va ahamiyatlidir. Nasriy asarlarda

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

adolatli hukmdor sifatida aks etgan bo‘lsa, lirikada badiiy san’atlarning yuzaga kelishiga sababchi bo‘lgan.

Xulosa qilib aytganda, Sulaymon alayhissalom obrazi insonlarning dunyo ne‘matlaridan yuz o‘girib, adolatli va ibodatlarida sobit bo‘lishga undaydi. Bu obrazni o‘rganish, payg‘ambar timsollariga murojaat qilish yangicha ma’lumotlarni

kashf etish hamda islomgacha va undan keyingi davr ruhini aks ettirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Halimova H. Payg‘ambarlar tarixi (Ibratli qissalar). –Toshkent: Credo Print Group, 2024. – B. 368.
2. Rahmonov N., Boltaboyev H. O‘zbek mumtoz adabiyoti namunalari. 1-jild (Eng qadimgi davrdan XIV asrgacha). – Toshkent: Fan nashriyoti, 2003. – B. 332.
3. Muqaddas Kitobni tarjima qilish instituti. Solnomalar kitobi. 2-bob. – Toshkent: 2016. – B. 2365.
4. Yo‘ldoshev Q. 9-sinf adabiyot darslik-majmua (birinchi qism) –Toshkent: Yangiyo‘l poligraf servis, 2014. – B. 200.
5. Rahmonov N. O‘zbek mumtoz adabiyoti namunalari (XIV-XV asrning boshlari). 2-jild. – Toshkent: Fan nashriyoti, 2007. – B. 320.
6. Yo‘ldoshev Q., Qodirov V., Yo‘ldoshbekov J. 9-sinf adabiyot darslik-majmua. –Toshkent: “O‘ZBEKISTON” NMIU, 2019. –B. 368.
7. Vohidov R., Eshonqulov H. O‘zbek mumtoz adabiyoti tarixi (Eng qadimgi davrlardan XVI asr oxirigacha). – Toshkent: O‘zbekiston Yozuvchilar uyushmasi Adabiyot jamg‘armasi nashriyoti, 2006. – B. 528.
8. Rahmonov N., Boltaboyev H. O‘zbek mumtoz adabiyoti namunalari. 2-jild (XIV-XV asrning boshlari). – Toshkent: Fan nashriyoti, 2007. – B. 402.
9. Ahmedov S., Qo‘chqorov R., Olim S. 8-sinf adabiyot darslik-majmua (birinchi qism). – Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi nashriyot - matbaa ijodiy uyi, 2014. –B. 192.
10. Yo‘ldoshev Q. 9-sinf adabiyot darslik-majmua (birinchi qism). – Toshkent: Yangiyo‘l poligraf servis, 2014. – B. 200.

ABUSAID MIRZO DAVRIDAGI ADABIY MUHIT TASVIRI

Ochilova Marjonabonu Anvar qizi,

Alisher Navoiy nomidagi ToshDO‘TAU

O‘zbek tili va adabiyoti ta’limi yo‘nalishi, 2-kurs talabasi

marjonabonu_3105@icloud.com

Annotatsiya. Mazkur maqolada temuriylar sulolasining muhim vakili Abusaid Mirzo davridagi adabiy muhit, ilm-fan va madaniyat taraqqiyoti yoritilgan. Muallif tarixiy manbalar, xususan, Xondamirning “Habib us-siyar” asariga tayangan holda XV asr ikkinchi yarmidagi ijtimoiy-siyosiy hamda ma’naviy hayotni tahlil qiladi. Abusaid Mirzo shaxsiyati, uning davlat boshqaruvidagi faoliyati bilan bir qatorda, ilm ahli va ijodkorlarga ko‘rsatgan homiyligi alohida ta’kidlanadi. Maqolada ushbu davrda yashab ijod qilgan ko‘plab shoir va olimlar, jumladan, Shayx Kamol Turbatiy, Sayyid Kamol Kajkuli va Mavlono Muhammad Jomiy faoliyati haqida ma’lumotlar beriladi. Shuningdek, temuriylar davridagi adabiy muhitning o‘ziga xos xususiyatlari, turkiy va forsiy adabiyotning o‘zaro aloqasi hamda ijodiy an’analar davomiyligi ochib beriladi. Tadqiqot natijasida Abusaid Mirzo davri ilmiy va adabiy hayotning muhim bosqichi sifatida baholanadi.

Kalit so‘zlar: Abusaid Mirzo, temuriylar, adabiy muhit, Xondamir, Habib us-siyar, XV asr adabiyoti.

Tarix o‘tmish va bugun o‘rtasida ko‘prik vazifasini o‘tar ekan, qadim ajdodlardan bizga qadar meros qolgan ma’naviy sarchashmalarni o‘qib-o‘rganish, ular bag‘ridagi ma’rifiy g‘oyalarni bugungi avlodlarga bus-butunicha yetkazish muhim vazifa hisoblanadi. Turkiy xalqlar azaldan o‘z milliy qadriyatiga ega bo‘lgan millat sanaladi. Asrlar davomida hukmronlik qilgan buyuk ajdodlarimiz ilm-fan, san’at, ma’rifat rivoji uchun homiylilik qilgan. Amir Temur boshlab bergan Temuriylar sulolasiga shohlik otabobosidan nasldan naslga o‘tib, meros bo‘lib o‘tgan bo‘lsa, badiiy ijodga, so‘z san’atiga mehr va muhabbat ham qondan qonga o‘tib kelgan. Amir Temur o‘z saroyida ilm ahli, donishmandlarni to‘plab ularning kengash va maslahatlariga jiddiy amal qilgan. Uning o‘g‘li Shohrux Mirzo saroyida olim-ulamolar faoliyat yuritgan. Ana shu qaynoq muhitda ulg‘aygan Mirzo Ulug‘bek ham shoh, ham olim, ham tarixchi, ham adabiyotshunos sifatida o‘z davrining fozillarini qo‘llab-quvvatlagan. Turkiy ijodkorlardan Mavlono Lutfiy, Mavlono Sakkokiy turkiy til tahqirlanib, forsiygo‘y ijodkorlar ijodi ulug‘langan bir paytda Mirzo Ulug‘bek tomonidan e‘zozlangan. Ularning turkiy she‘riyatiga yuksak baho bergan. Amir Temur vorislari ichida mohir sarkardaligi, qattiqqo‘l hukmdorligi bilan ajralib turadigan Abu Said Mirzo

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

ham o‘z saroyida ulamo va sayyidlar, so‘z ahlini to‘plab, ularning faoliyatiga rahnamolik qilgan.

Abusaid Mirzo Sulton Muhammad Mirzoning o‘g‘li edi. Sulton Muhammad Mirzo esa Mironshoh Mirzoning o‘g‘li bo‘lib, Amir Temurga nabira edi. Abusaid Mirzo 1427-yilda tug‘ilgan. Maishatbozlik, sharobxo‘rlik davralarini umuman xush ko‘rmagan. Biroq qahr-u g‘azabi qo‘ziganda odam qonini mayday sipqorishdan o‘zini tiyolmagan. Sulton Abusaid Samarqandni yetti yil, Movarounnahr hamda Xurosonni esa jami o‘n sakkiz yil boshqargan. XV asrning 2-yarmi faoliyat yuritgan tarixchi olim, muarrix Xondamir temuriy hukmdorlar (Amir Temur Go‘ragon, Xalil Sulton Mirzo, Shohrux Mirxo, Mirzo Ulug‘bek, Abdulatif Mirzo, Abulqosim Bobur Mirzo, Sulton Abusaid Mirzo, Sulton Husayn Mirzo, Umarshayx Mirzo, Zahiriddin Muhammad Bobur Mirzo, Muhammad Shayboniyxon, Ismoil Safaviy) tarixini o‘zida to‘liq aks ettirgan “Habib us-siyar” asarini Hirotda 47-48 yoshida 927-hijriy yil 1-oyida 1520-yil dekabr 1521-yil yanvar oyida yoza boshlagan. Asarlari orasida hajm jihatdan ancha katta va salmoqlisi “Habib us-siyar” bo‘lib, vazir Karimuddin Xoja Xabibulloh Sovajiya bag‘ishlangan. Asar olam yaralishi, muqaddima, 3 ta bob va xotimadan iborat. Har bir bob 4 qismdan tashkil topgan. Xotima – dunyo ajoyibotlari –shaharlar, hayvonot, nabotot, qushlar olami g‘aroyibotlari haqida qiziqarli ma’lumotlar beradi.

Asarning uchinchi bob uchinchi qismida Amir Temurning dunyoga kelishidan tortib to vafotigacha bo‘lgan davrda kechgan ijtimoiy-siyosiy voqealar, madaniy-ma’naviy hayot hamda Xalil Sulton Mirzo, Shohrux Mirzo, Mirzo Ulug‘bek, Abdulatif Mirzo, Abulqosim Bobur Mirzo, Sulton Abusaid Mirzo, Sulton Husayn Mirzo kabi temuriyzodalarning faoliyati bilan bog‘liq voqealar aks ettirilgan. Bu uchinchi qismda Dashti Qipchoqda Shayboniyxonning taxt tepasiga chiqishi va uning temuriylarga qarshi kurashib, Movarounnahr va Xurosonni qo‘lga kiritgani hikoya qilinadi. Zahiriddin Muhammad Bobur Mirzoning ota-bobosi, yaqin qarindoshlari va dunyoga kelgan vaqti temuriylar saltanatini saqlab qolish uchun avval ichki dushmanlar, so‘ng Shayboniyxonga qarshi olib borgan kurashlari hamda uning Movarounnahrni tashlab chiqib to Kobulni egallagan davrigacha sodir bo‘lgan voqealar ham shu uchinchi qismdan joy olgan.

G‘iyosiddin ibn Humomiddin Xondamir 1473-1476-yillarda Hirotda tavallud topgan. Otasi temuriylardan Sulton Mahmud Mirzoning vaziri. U

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

ona tomondan Mirxondning nabirasi va shogirdidir. U ibtidoiy maktabni tugatgach, solnoma va tarixiy asarlar o‘qishga qiziqadi. Uning yetuk tarixchi olim bo‘lib yetishishida ona tomondan bobosi Mirxond katta rol o‘ynaydi. Alisher Navoiyning ma’lumotlariga ko‘ra, u “Naqiy” taxallusi bilan g‘azallar yozgan. Manbalarga qaraganda, Navoiy va Xondamir o‘rtasida juda samimiy, ota-bolaga xos muomala mavjud bo‘lgan. Uning olim sifatida shakllanishida Alisher Navoiyning hissasi katta bo‘lib, u Xondamirga o‘zining kutubxonasidan foydalanishga ruxsat bergan. Ulug‘ shoir ko‘rsatgan homiyligi va murabbiyligi uchun Xondamir unga atab minnatdorchilik yuzasidan o‘zining “Maosir ul-muluk” asarini yaratadi.

Xondamir forsiy-dariy tilida 13ta asar yozgan va shulardan bizgacha 8 tasi yetib kelgan. Xondamir Abusaid zamonida yuqori mansablarda ishlagan amir, sadr, shayxulislom, din ahli haqida ma’lumot berar ekan, badiiy ijod bilan shug‘ullangan, so‘z san’atining nozikliklarini his qilib, g‘azal, ruboiy, masnaviy, qasida yozgan havaskor shoirlar haqida ham ma’lumot beradi. Buni quyidagi jadvalda ko‘rish mumkin:

1.	Mavlono Fathulloh Tabreziy	14.	Sayyid Burhoniddin Xovandshoh
2.	Mavlono Muhammad Jomiy	15.	Shayx Nuriddin Muhammad
3.	Mavlono Sharifiddin Abdulqahhor	16.	Qozi Qutbiddin Ahmad bin mavlono Nuriddin Muhammad bin qozi Jaloliddin Mahmud al-Imomiy
4.	Mavlono Mu’iniddin Tuniy	17.	Mavlono Qutbiddin Yahyo
5.	Shayx Sadriddin Ravosiy	18.	Mavlono Sadriddin Ibrohim Qumiy
6.	Mavlono Jaloliddin Lutfulloh	19.	Mavlono Shamsiddin Ali al-Forsiy
7.	Shayx Kamol Turbatiy	20.	Mavlono Asomiddin Dovud Xofiy
8.	Sayyid Kamol Kajkuli	21.	Mavlono Qutbiddin an-Nasafiy
9.	Mavlono Fozil	22.	Mavlono Lutfiy
10.	Xoja Muayyad Devona	23.	Mavlono Shamsiddin Muhammad Buxoriy
11.	Xoja Muayyad Mehna	24.	Mavlono Abdulhay Munshiy
12.	Xoja Yusuf Burxon	25.	Mavlono Kamoliddin Shayx Husayn
13.	Xoja Mavlono Samarqandiy	26.	Xoja Nosiriddin Ubaydulloh [Ahror]

Ulardan eng avvali sifatida Shayx Kamol Turbatiy, Sayyid Kamol Kajkuli, Mavlono Muhammad Jomiy ijodiy faoliyati haqida to‘xtaladi. Shayx Kamol Turbatiy - Xuroson o‘lkasi zariflari va xushta’blarining boshlig‘i edi. She’r, muammo va qofiya fanlaridan to‘la voqif edi. Umrining oxirida Hijoz safarini ixtiyor etib, haj amallarini bajarmoq va rasuli akramning (s.a.v)

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

munavvar ravzasini tavof qilmoq baxtiga muyassar bo‘ldi. Ul safardan qaytib keldi va tug‘ilib-o‘sgan Turbat kasabasiga yetgach, vafot qildi. [1:652]

Sayyid Kamol Kajkuliylar she‘rda shu darajada mahoratli ediki, yuz ming bayt nazm qilgandi. Uning bir qasidasi bo‘lib, undan o‘n ikki masnu’ bayt chiqarsa bo‘ladi. Xazrat sultonning yaqini Amir Nizomiddin Alisher o‘zining “Majolis un-nafois” asarida shunday yozganlar: Sayyid Kamolning badoe ash‘oridan men ko‘rgan narsa shukim, Xoja Abu Nasr Porso marsiyasida nazm tizimiga bir qasida tergan edi va uning har misrasidan xojaning vafoti tarixi chiqib, bir necha bayt to‘la ravishda ul sanadan xabar bersa, yana bir necha baytida san‘at bo‘lib, har baytidan uch-to‘rtta tarix chiqardi va bu bilan sira ham ul qasidaning she‘ri ma‘nosiga putur yetmasdi. Sayyid Kamol Kajkul Balxda yashardi va o‘sha shaharda olamdan o‘tdi. [1:653]

Mavlono Muhammad Jomiy odamlar afzali mavlono Nuriddin Abdurahmon Jomiyning ukasi edi. O‘sha zamon ba‘zi olimlarining aytishicha, ilmlar mutolaasida akasidan ustunlik qilardi. Shunga qaramay, juda kamtar va xoksorlik bilan nafsini tiygan holda umr kechirardi. Gohida she‘r nazm qilardi. Vafoti ... yil ro‘y berdi. Janob mavlono Jomiy ukasi vafoti munosabati bilan juda ta‘sirchan bir marsiya nazm etgan bo‘lib, shundan ikki bayti ushbudir.

Nazm:

*Bu jahonda ikkov edik, ukaginam,
Fazl ahlining tizimida gavharginam.
Ilmu fanda bunday yetuk ukalarni,
Bu zamonda endi tug‘mas ona hech ham. [1:651]*

Abusaid Mirzo davri temuriylar tarixida nafaqat siyosiy, balki ma‘naviy-ma‘rifiy jihatdan ham muhim o‘rin tutadi. Ushbu davrda ilm-fan va adabiyot rivojiga katta e‘tibor qaratilib, ko‘plab ijodkorlar faoliyat yuritgan. Bu esa temuriylar davrini Sharq uyg‘onishining muhim bosqichlaridan biri sifatida e‘tirof etishga asos bo‘ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. G‘iyosiddin ibn Humomiddin Xondamir. Habib us-siyar fi axbori afrodi bashar. – Toshkent: O‘zbekiston, 2013. – 1271 b.
2. Zahiriddin Muhammad Bobur. Boburnoma. - Toshkent: O‘qituvchi, 2008. – 288 b.
3. Alisher Navoiy. Majolis un-nafois. Mukammal asarlar to‘plami. Yigirma tomlik. O‘n uchinchi tom. – Toshkent: Fan, 1997. – 300 b.

NAVOIY IJODIGA YUZLANISH O‘ZNI ANGLASH DEMAKDIR

Alijonova Nodira Xurshidjon qizi,

*Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o‘zbek tili
va adabiyoti universiteti, O‘zbek tili va adabiyoti yo‘nalishi
1-bosqich talabasi*

Annotatsiya. Mazkur maqolada buyuk mutafakkir Alisher Navoiyning ijodiy merosi zamonaviy ilmiy yondashuvlar nuqtayi nazaridan tadqiq etiladi. Shoirning ezgu g‘oyalar, inson ruhiyatini yorituvchi hikmatlar va komil inson konsepsiyasining tarbiyaviy ahamiyati tahlilga tortiladi. Navoiyning purma’no va hayotiy nasihatlarini yoshlar ongiga singdirish, ularda milliy iftixor va yuksak axloqiy fazilatlarni shakllantirish yuzasidan so‘z boradi.

Kalit so‘zlar: Lirik meros, adabiy tahlil, taqdir va tadbir, komil inson, ichki madaniyat, ijtimoiy adolat, ma’naviy poklanish.

Navoiy dahosini yangicha talqin qilish milliy va umuminsoniy qadriyatlar uyg‘unligida qayta kashf etish imkonini beradi. Bugungi zamonaviy adabiyotshunoslik oldida turgan eng dolzarb vazifa ham shoir ijodini adabiy-o‘quv tahlil mezonlari asosida matnning botiniy qatlamlarini ochish orqali tadqiq etishdir. Chunki bu shunchaki ma’naviy meros sifatida emas, balki davr kishisining o‘zligini anglatuvchi jonli ma’naviy muloqot maydonidir. “Nizomiddin Mir Alisher Navoiy dunyo tafakkuri tarixida o‘zining abadiyatga daxldor asarlari va benazir dahosi bilan turkiy xalqlarning ma’naviy siymosini yarata olgan so‘z san’atkoridir” [5:3].

Alisher Navoiyning “Hayrat ul-abror”, “Saddi Iskandariy”, “Lison ut-tayr”, “Xazoyin ul-maoniy”, “Mahbub ul-qulub” kabi asarlarida yoshlarga poklik, halollik, adolat, to‘g‘ri so‘zlikka oid ko‘plab nasihatlarini uchratish mumkin.

Insof, iymon nimaligini o‘qib o‘rgangani bilan amal qilmasa, foydasizligini yoshlar anglash lozim. Shoir bu haqda “Mahbub ul-qulub” asarida ilm o‘qib uni ishlatmagan kishi, shudgor qilib dehqonchilik qilmagan yoki urug‘ sochib hosildan bahra olmaganga o‘xshaydi, deydi.

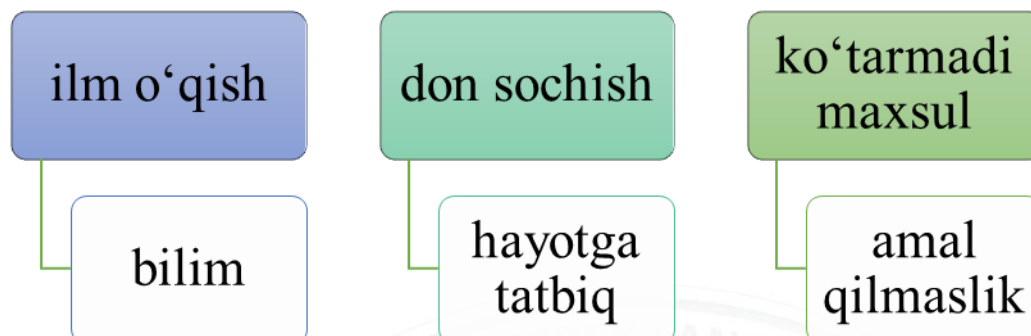
Ilm o‘qib qilmagan amal maqbul,

Dona sochib ko‘tarmadi maxsul.

Baytdagi ramziy obrazlar don ilmni anglatadi, hosil esa uning amali sanaladi.

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

Shoir ilm o‘qib uni ishlatmagan kishi, shudgor qilib dehqonchilik qilmagan yoki urug‘ sochib hosildan bahra olmaganga o‘xshatadi.

Navoiyshunos olim Ibrohim Haqqulning talqinicha, Navoiy she‘riyati qalbni g‘aflatdan uyg‘otuvchi, insonni o‘zligiga ro‘baro‘ qiluvchi muqaddas bir ko‘zgudir. Olim ta’kidlaganidek, “Navoiyning “dard” tushunchasi shunchaki g‘am-anduh emas, balki insonni ilohiy haqiqatga yaqinlashtiruvchi ruhiy quvvatdir” [3:9].

Darhaqiqat, Navoiy dunyoqarashida inson irodasi va ilohiy taqdir masalasi markaziy o‘rinni egallaydi. Uning ruboiylaridan birida taqdirning qat’iyligini shunday bayon etadi:

*Ne qilsa qazo kilki azalda tahrir,
Mumkin yo‘q anga abadqa tegru tag‘yir,
Aql aylasa har amrda yuz ming tadbir,
Sudi yo‘q agar muvofiq ermas taqdir.*

Ruboiyda qazo va taqdir, inson irodasi hamda aql imkoniyatlari o‘zaro munosabati yoritilgan. Inson harakat qilishiga ishora qiladi, kamtarlik va sabr bilan taqdirni tan olishga undaydi. Ushbu falsafiy xulosani Navoiy o‘zining “Tarixi anbiyo va hukamo” asarida Zakariyo va Yahyo alayhissalomlarning fojiali taqdiri haqida shunday yozadi:

*Aylab Zikriyo bila Yahyoni qabul,
Qildi ikisini olam ahlig‘a rasul.
Ne qildilar erkin bu ato birla o‘g‘ul
Kim, elga yana alarni qildi maqtul.*

Birinchi ruboiydagi fikr taqdirning o‘zgarmasligi haqidagi umumiy qoida bo‘lsa, ushbu baytlar o‘sha o‘zgarmas taqdirning inson aqli yetmaydigan sirli hikmatlaridan darak beradi. Bu esa zamonaviy adabiyotshunoslikdagi “ruhiy psixologizm” talqinlarida insonning har qanday og‘ir vaziyatda ham ma’naviy

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

muvozanatni saqlashi va o‘zligini yo‘qotmasligi uchun asos bo‘lib xizmat qiladi

Alisher Navoiy ijodiy merosini zamonaviy metodologik mezonlar asosida tadqiq etish shuni ko‘rsatadiki, buyuk mutafakkir asarlari inson ruhiyatini isloh qiluvchi yaxlit bir tizimdir. Navoiy asarlarini yoshlarga shunchaki o‘qitish yetarli emas, ularni anglash uchun o‘quvchida ma‘naviy tayyorgarlik zarur. Navoiyshunos olimi Suyuma G‘aniyevaning talqiniga ko‘ra, har bir kitobxonda matn ortidagi ma‘noni ilg‘ash uchun oilada yoshligidanoq odob-axloq masalalari anglagan bo‘lishi lozim. Olima izohicha, “...ichki madaniyatli insongina Navoiyning “dard ahli” haqidagi chaqiriqlariga munosib javob bera oladi”[6:384]. Shu bilan birga, Navoiy asarlaridagi matn osti qatlamlarini, xususan, tasavvufiy ramzlar va ishq falsafasini anglashda zamonamizning ulkan navoiyshunos olimi, marhum

Shoirning lirik merosi, xususan, “Xazoyinul-maoniy” kulliyotidagi har bir g‘azal inson ko‘nglini koinot bilan bog‘lovchi ko‘prik vazifasini o‘taydi. Bu esa o‘z navbatida, Navoiyning lirik merosidagi dard tushunchasi insonni ruhan yuksaltiruvchi kuch sifatida namoyon bo‘ladi. Shoirning:

Ey Navoiy, dardliq nazmingni dard ahli bilur,

Dardsiz dog‘i bo‘lur oni o‘qug‘ach ahdi dard.

baytida o‘zining lirik asarlari (“nazmi”) faqat “ahli dard”, ya‘ni ma‘naviy uyg‘oq insonlar uchun tushunarli ekanligini, hatto dardsiz inson ham bu she‘rlarni o‘qish orqali ko‘nglida ma‘naviy iztirob va ma‘rifat his qila boshlashini ta‘kidlaydi. Bu esa Navoiy merosining naqadar qudratli tarbiyaviy kuchga ega ekanligidan dalolat beradi. Ushbu ma‘naviy poklik va adolat tamoyillari shoirning ijtimoiy qarashlarida, xususan, “Saddi Iskandariy” dostonidagi Navro‘z talqinida ham o‘z aksini topgan:

Adolat aro fasli Navro‘zdek,

Siyosatda barqi jahonso‘zdek

Bu yerda Navro‘z – kecha va kunduzning muvozanatlashgan nuqtasi, ya‘ni ijtimoiy tabaqalanishdan xoli bo‘lgan, barchaga birdek ziyo ulashuvchi adolatli boshqaruv ramzidir. Navoiy lirikasi bahorni fasl barobarida inson ichki olamining "vazni"ni to‘g‘rilovchi, nafs illatlaridan poklanish (zuhd va pok nazar) bosqichi sifatida taqdim etadi. Ushbu ruhiy yangilanish jarayoni zamonaviy talqinlarda "ruhiy psixologizm" sifatida baholanib, shoirning inson ruhiyatini ijtimoiy barqarorlikning asosi deb bilganidan dalolat beradi [4:44].

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

Bugungi texnologiyalar asrida yosh avlod ma'naviyatini shakllantirishda aynan mana shu “ichki madaniyat” va “ruhiy muloqot” yetishmayotgandek tuyuladi. Navoiy asarlarini shunchaki yod olish yoki quruq tahlil qilish bilan cheklanib bo'lmaydi. Negaki, Navoiy tasvirlagan “dard ahli” bo'lish – bu atrofdagi voqelikka, insonlar taqdiriga befarq bo'lmaslik, adolat va sadoqatni hayot mezoniga aylantirish demakdir.

Shu o'rinda alohida ta'kidlashni istardimki, buyuk mutafakkir nomi bilan ataladigan Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universitetida tahsil olayotganim menga cheksiz faxr va iftixor tuyg'usini bag'ishlaydi. Ushbu qutlug' dargohda ilm o'rganish jarayonida biz nafaqat adabiyot nazariyasini, balki “Ifodali o'qish” o'quv fani mustaqil o'qish qismida belgilangan Hazrat Navoiy g'azallarining mohiyatini, asarlarining har bir satriga singdirilgan insoniy ifodaning serqirraligini, uning yuksak tarbiyaviy qiymatini anglab bormoqdamiz. Bu esa kelajakda o'z sohamizning bilimdoni bo'lish bilan birga insoniylik, ezgulik sifatlarini teranroq tushunishimiz uchun mustahkam ma'naviy poydevor bo'lib xizmat qiladi. Navoiy asarlarini asrab-avaylab, undan zarur saboqlarni olib, har bir sohada qimmatbaho manba sifatida foydalanishimiz zarur. Zero, navoiyshunoslik – bu shunchaki ilm emas, balki insoniylikni anglash maktabidir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Alisher Navoiy. Mahbub ul-qulub. – Toshkent: G'ofur G'ulom nashriyoti, 2008.
2. Alisher Navoiy. Mukammal asarlar to'plami. 16-jild. – Toshkent: Fan, 2000.
3. Haqqul. I. Navoiyga qaytish. – Toshkent: O'TAFI. 2007.
4. Karim B. Diniy- tasavvufiy tahlil metodi. 2 – Toshkent: 2025.
5. Sirojiddinov Sh. Navoiyshunoslik. – Toshkent: Tamaddun, 2018.
6. G'aniyeva S., Alisher Navoiy: Hayoti va ijodi. – Toshkent: O'zbekiston, 2015.

OGAHİY IJODIDA POETIK MAHORAT VA USLUB XUSUSIYATLARI

To'yliyeva Durdona Azamat qizi,

Alisher Navoiy nomidagi

Toshkent davlat Ona tili va adabiyoti universiteti magistranti

Annotatsiya. Mazkur tadqiqotda Muhammad Rizo Ogahiy ijodining poetik xususiyatlari tahlil qilinadi. Unda shoir she'riyatining badiiy-estetik jihatlari, so'z tanlash mahorati, obraz yaratish uslubi hamda tashbeh, isti'ora va mubolag'a kabi tasviriy

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

vositalardan foydalanish o‘rganiladi. Shuningdek, Sharq mumtoz adabiyoti an‘analari va individual uslub uyg‘unligi yoritilib, Ogahiy ijodining o‘ziga xos poetik tizimi aniqlanadi.

Kalit so‘zlar: *Ogahiy, poetik mahorat, uslub, badiiy tasvir vositalari, tashbeh, isti‘ora, mubolag‘a, obrazlilik, lirik qahramon, so‘z san‘ati, mumtoz adabiyot, badiiy ifoda, estetik tafakkur.*

O‘zbek mumtoz adabiyoti tarixida Muhammad Rizo Ogahiy iste’dodli shoir, tarixnavis va tarjimon sifatida alohida o‘rin egallagan ijodkorlardan biridir. Uning serqirra ijodiy merosi nafaqat mazmunan teranligi, balki yuksak badiiy mahorati, nozik estetik didi hamda o‘ziga xos uslubiy yondashuvi bilan ham ajralib turadi. Ogahiy she‘riyati Sharq mumtoz adabiyotining ilg‘or an‘analari asosida shakllangan bo‘lib, unda so‘z san‘ati, obrazlilik va tasviriy vositalardan mahorat bilan foydalanish ustuvor ahamiyat kasb etadi. Shoir ijodida badiiy tafakkur kengligi, ifoda imkoniyatlaridan samarali foydalanish hamda til boyligining chuqur namoyon bo‘lishi uning poetik merosini yanada qimmatlidir [1].

Mazkur mavzuning dolzarbligi shundaki, Ogahiy ijodidagi poetik mahorat va uslubiy xususiyatlarni chuqur tahlil etish orqali o‘zbek adabiyotining taraqqiyot bosqichlari, badiiy tafakkur darajasi hamda milliy estetik qarashlar tizimini kengroq anglash imkoniyati yuzaga keladi. Ayniqsa, shoir asarlarida qo‘llanilgan tashbeh, isti‘ora, mubolag‘a kabi badiiy san‘atlarning o‘rni va funksiyasini aniqlash, ularning g‘oyaviy-badiiy mazmunni ochib berishdagi rolini baholash ilmiy jihatdan muhimdir. Ogahiy o‘z asarlarida badiiy vositalardan o‘rinli foydalanib, o‘ziga xos poetik olam yaratgan hamda o‘quvchini nafaqat estetik zavqqa, balki chuqur mushohada yuritishga undagan. Shu jihatdan uning ijodi nafaqat adabiy, balki ma‘naviy-ma‘rifiy ahamiyatga ham ega hisoblanadi.

Ogahiyning ijodida tashbeh yaratishning turli uslublari uchraydi. U nafaqat oddiy tabiiy tasvirlardan unumli foydalangan, balki murakkab metaforik va stilistik vositalarni ham qo‘llagan. Masalan, insonning ichki ruhiy holatini tabiat manzaralari bilan uyg‘unlashtirish orqali chuqur estetik ta’sir yaratadi. Shuningdek, u tashbehlarda ritm, ohang va obrazlarning uyg‘unligini ham inobatga olgan.

Masalan, quyidagi “Ey quyosh, yuzing ochgin...” nomli g‘azali bunga yaqqol misol bo‘la oladi:

Ey quyosh, yuzing ochgin, g‘am tunida zoringman.

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

Sidq ila nafas urg'on subhi beg'uboringman.

Bu yerda oshiq ma'shuqani quyosh deb ataydi. Quyosh — nur, hayot va go'zallik manbai deya ayta olamiz. Yorning yuzi ham shunday yorug', hayotbaxsh va betakror deb tasvirlanmoqda. Bu yerda o'xshatish vositasi yashirin bo'ladi, ya'ni bevosita “quyosh” deb murojaat qilinadi.

G'am holati qorong'i tunga qiyoslanadi. Sababi tun — zulmat, yolg'izlik va iztirob ramzidir. Shoir o'zining ruhiy ahvolini tun bilan tenglashtirib, ichki iztirobni kuchaytiradi.

“Subh” – poklik, yangilanish, umid ramzi. Oshiq o'zini beg'ubor tongga o'xshatadi, ya'ni u ich-ichidan pok va samimiy. Bu yerda qarama-qarshilik ham bor: tun (g'am) va subh (umid).

San jamol-u hashmatda husn mulki shohisan.

Man malol-u kulfatda bandai nazoringman.

Ma'shuqa go'zallik mamlakatining hukmdori sifatida tasvirlanadi. Bu juda kuchli tashbeh bo'lib, yorning husni boshqalardan ustun, mutlaq va hukmron ekanini bildiradi. Shoir o'zini yor oldida banda, ya'ni mutlaq itoatdagi kishi sifatida ko'rsatadi. Bu tashbeh orqali oshiqning kamtarligi, sadoqati va ojizligi ifodalanadi.

Ogahiy tashbeh orqali nafaqat tashqi manzarani, balki ichki kechinmalarni ham tasvirlaydi. Ishq azobini, hijron alamini, visol shodligini ifodalashda tashbeh muhim vosita bo'lib xizmat qiladi:

Ogahiy tashbehni ko'pincha mubolag'a bilan birga qo'llaydi. Bu ikki san'atning uyg'unligi shoir uslubining o'ziga xos xususiyatlaridan biridir:

Deryo bo'lub yoshim to'kilib, so'ndurur o'tum,

Har lahza ko'z yoshimdin erur toshqin daryo.

Bu yerda “yosh” “daryo”ga tashbih qilinmoqda, ammo bu tashbih mubolag'a (daryo bo'lub, toshqin daryo) bilan kuchaytirilgan. Shunday qilib, shoir hissiyotning kuchini, yoshning ko'pligini ta'sirchan tasvirlaydi.

Ushbu maqolaning asosiy maqsadi – Ogahiy ijodida poetik mahoratning namoyon bo'lish xususiyatlarini aniqlash hamda uning uslubiy jihatlarini ilmiy asosda tahlil qilishdan iborat. Mazkur maqsadga erishish uchun quyidagi vazifalar belgilandi: shoir asarlarida badiiy tasvir vositalarining qo'llanilish darajasini o'rganish, obrazlar tizimini tahlil qilish, poetik unsurlar o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikni aniqlash hamda uning individual uslubini yoritish. Tadqiqot obyekti sifatida Ogahiy she'riy merosi tanlab olingan bo'lsa,

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

tadqiqot predmeti uning poetik mahorati, badiiy ifoda vositalari va uslubiy o‘ziga xosliklarini ilmiy jihatdan tahlil qilishdan iborat.

Muhammad Rizo Ogahiy ijodini o‘rganish o‘zbek adabiyotshunosligining muhim va dolzarb ilmiy yo‘nalishlaridan biri sifatida e‘tirof etiladi. Mazkur masalani tadqiq etishda, eng avvalo, o‘zbek mumtoz adabiyoti vakillarining boy badiiy merosiga bag‘ishlangan ilmiy manbalar asos qilib olinadi. Xususan, Alisher Navoiy ijodi yuzasidan amalga oshirilgan fundamental tadqiqotlar, shuningdek, mumtoz adabiyot poetikasi hamda badiiy tasvir vositalari tizimiga oid nazariy qarashlar Ogahiy merosini ilmiy jihatdan tahlil qilishda muhim metodologik asos bo‘lib xizmat qiladi.

Adabiyotlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, Ogahiy ijodi asosan uning tarixiy asarlari, tarjimonlik faoliyati hamda lirik merosi doirasida o‘rganilgan. Ayrim ilmiy izlanishlarda shoir g‘azallaridagi badiiy san’atlar, xususan, tashbeh va isti‘ora vositalarining qo‘llanishi alohida e‘tibor markazida bo‘lgan. So‘nggi davr adabiyotshunosligida esa uning ijodini lingvopoetik, stilistik va qiyosiy tahlil asosida o‘rganishga bo‘lgan qiziqish ortib bormoqda. Shu bilan birga, mavjud tadqiqotlar tahlili shuni anglatadiki, Ogahiy ijodining poetik mahorati va individual uslubini kompleks va tizimli tarzda o‘rganish hali ham dolzarb ilmiy muammo sifatida saqlanib qolmoqda.

Mazkur tadqiqot doirasida bir qator zamonaviy ilmiy yondashuv va metodlardan foydalanish ko‘zda tutiladi. Jumladan, tahliliy metod yordamida shoir asarlaridagi badiiy tasvir vositalari, obrazlar tizimi va poetik unsurlar chuqur o‘rganiladi. Qiyosiy metod esa Ogahiy ijodini boshqa mumtoz adabiyot vakillari, xususan Alisher Navoiy ijodi bilan solishtirish orqali o‘xshash va farqli jihatlarni aniqlash imkonini beradi.

Bundan tashqari, lingvopoetik yondashuv orqali Ogahiy asarlarida til va badiiy ifoda uyg‘unligi, so‘z tanlash mahorati, sintaktik qurilmalar, ritm va ohang kabi uslubiy xususiyatlar atroflicha yoritiladi. Tarixiy-adabiy metod esa shoir ijodini o‘z davrining ijtimoiy-siyosiy va madaniy muhitidan kelib chiqib tahlil qilishga xizmat qiladi. Shu tariqa, turli metodlarning uyg‘un qo‘llanishi Ogahiy ijodining ko‘p qirrali xususiyatlarini yanada chuqurroq ochib berishga imkon yaratadi.

Muhammad Rizo Ogahiy ijodi o‘zbek mumtoz adabiyotining yuksak badiiy namunalaridan biri sifatida e‘tirof etilib, unda shoirning yuksak poetik mahorati hamda o‘ziga xos ijodiy uslubi yorqin namoyon bo‘ladi. Uning

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

asarlarida badiiy tasvir vositalaridan keng va mahorat bilan foydalanish she'riyatining asosiy belgilovchi jihatlaridan biri sanaladi. Ogahiy g'azal va boshqa lirik janrlarda tashbeh, isti'ora, kinoya hamda mubolag'a kabi badiiy san'atlardan samarali foydalanib, obrazlarni jonli, ta'sirchan va estetik jihatdan mukammal ifodalashga erishgan. Shu jihatdan uning ijodi badiiy tafakkurning yetuk namunasi sifatida baholanadi. [4]

Shoirning poetik mahorati, avvalo, so'z tanlash san'atida yaqqol ko'zga tashlanadi. U har bir fikrni ifodalashda mazmunan boy, ohangdor va nafis leksik birliklarni tanlashga alohida e'tibor qaratadi. Natijada uning she'rlarida musiqiylik, ritmik uyg'unlik va ichki ohangdorlik kuchayadi. Ogahiy tilining ravonligi, iboralarining aniqligi va ifoda vositalarining nozikligi uning uslubiy mukammalligini belgilab, ijodini ham mazmun, ham shakl jihatdan yetuk darajaga olib chiqadi. Bu esa shoirning so'z ustasi sifatidagi salohiyatini yaqqol namoyon etadi. [5]

Ogahiy ijodida obrazlilik alohida o'rin tutadi. Shoir yaratgan badiiy obrazlar hayotiy voqelik bilan uzviy bog'liq bo'lib, ular orqali muhabbat, sadoqat, hijron va visol kabi insoniy kechinmalar chuqur badiiy talqin etiladi. Lirik qahramonning ichki dunyosi, ruhiy kechinmalari va hissiy holatlari badiiy vositalar orqali nihoyatda nozik va ta'sirchan tarzda ifodalanadi. Bu esa nafaqat o'quvchida estetik zavq uyg'otadi, balki uni chuqur fikrlash va mushohadaga ham chorlaydi. [6]

Shuningdek, Ogahiy ijodida Sharq mumtoz adabiyotiga xos an'anaviy unsurlar bilan bir qatorda yangicha badiiy yondashuvlar ham mujassam. U Alisher Navoiy an'alarini davom ettirgan holda, ularni yangi mazmun va shakliy yechimlar bilan boyitgan. Natijada uning ijodida an'anaviylik va innovatsionlik uyg'unlashib, bu holat shoirning individual uslubini shakllantirgan muhim omil sifatida namoyon bo'ladi.

Bundan tashqari, Ogahiy she'riyatida badiiy san'atlarning o'zaro uyg'un qo'llanishi ham katta ahamiyatga ega. Birgina bayt doirasida bir nechta tasviriy vositalarning qo'llanilishi asarning badiiy qiymatini oshirib, mazmunning yanada chuqurroq ochilishiga xizmat qiladi. Tashbeh va isti'ora kabi san'atlarning uyg'unligi murakkab ma'nolarni sodda, ammo ta'sirchan shaklda ifodalash imkonini beradi. Bu esa shoirning poetik tafakkuri keng va teran ekanligini yana bir bor tasdiqlaydi.

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

Muhammad Rizo Ogahiy ijodini tahlil qilish jarayonida shoirning badiiy tafakkuri nihoyatda keng va chuqur ekanligi aniqlanadi. Muhokama davomida uning she'riy merosida badiiy tasvir vositalari izchil va maqsadga yo'naltirilgan holda qo'llangani, har bir poetik unsur muayyan estetik vazifani bajarishi kuzatiladi. Xususan, tashbeh, isti'ora, mubolag'a kabi badiiy san'atlar orqali shoir fikrini aniq ifodalash bilan birga, uni obrazli va ta'sirchan shaklda yetkazishga erishgan.[8]

Tahlillar shuni ko'rsatadiki, Ogahiy ijodida so'z tanlash (diksiya) yuqori darajada mukammal bo'lib, har bir so'zning ma'no yuklamasi va ohangdorligi sinchkovlik bilan hisobga olingan. Bu esa she'rlarning musiqiylikni kuchaytirib, o'quvchida estetik zavq uyg'otadi. Shu bilan birga, shoirning individual uslubi uning boy til imkoniyatlari, obraz yaratish mahorati hamda fikrni badiiy shaklda ifodalash qobiliyati orqali yaqqol namoyon bo'ladi.

Muhokama jarayonida Alisher Navoiy ijodiy an'analari bilan uyg'unlik masalasi ham alohida tahlil qilindi. Ogahiy ushbu an'analarni davom ettirgan holda, ularni yangi mazmun va uslubiy xususiyatlar bilan boyitgan. Natijada uning ijodida an'anaviylik va yangilanish uyg'unlashib, bu holat shoirning adabiy jarayondagi o'ziga xos mavqeini belgilab beradi.

Olingan natijalarga ko'ra, Ogahiy ijodining poetik mahorati quyidagi jihatlarida namoyon bo'ladi: badiiy tasvir vositalaridan samarali foydalanish, obrazlarning jonli va ta'sirchan yaratilishi, tilning ravon va ohangdorligi, an'ana va yangilik uyg'unligi hamda lirik kechinmalarning chuqur va samimiy ifodalanishi.

Umuman olganda, tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, Ogahiy ijodi o'zbek mumtoz adabiyotining rivojlanishida muhim bosqichlardan birini tashkil etadi. Uning poetik merosi nafaqat badiiy-estetik jihatdan, balki ilmiy-nazariy jihatdan ham katta ahamiyatga ega bo'lib, uni yanada chuqur o'rganish kelajak adabiyotshunoslik tadqiqotlari uchun muhim manba hisoblanadi.

Muhammad Rizo Ogahiy ijodini tahlil qilish uning o'zbek mumtoz adabiyotida yuksak mavqega ega bo'lgan ijodkor ekanini yana bir bor tasdiqlaydi. Shoirning poetik mahorati, eng avvalo, badiiy tasvir vositalaridan ustalik bilan foydalanishi, so'z tanlashdagi nozik didi hamda obraz yaratishdagi yuksak iste'dodi orqali namoyon bo'ladi. Uning she'riyatida tashbeh, isti'ora va mubolag'a kabi badiiy san'atlar shunchaki bezak emas,

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

balki asarning g‘oyaviy mazmunini ochib beruvchi muhim ifoda vositasi sifatida xizmat qiladi.

Tadqiqot jarayonida Ogahiy ijodining uslubiy xususiyatlari Sharq mumtoz adabiyoti an‘analari bilan uzviy bog‘liq holda shakllangani, shu bilan birga unda yangicha qarashlar va individual ijodiy uslub ham mujassam ekani aniqlanadi. Bu jihatdan u Alisher Navoiy an‘alarini davom ettirgan holda, o‘ziga xos mustaqil ijodiy yo‘nalishni shakllantirgan shoir sifatida namoyon bo‘ladi.

Shuningdek, Ogahiy she‘riyatida lirik kechinmalarning chuqur va samimiy ifodalanishi, tilning ravonligi hamda ohangdorligi uning asarlariga yuqori badiiy-estetik qiymat beradi. Bu esa uning ijodi nafaqat o‘z davrida, balki hozirgi kunda ham o‘z dolzarbligini saqlab qolayotganini ko‘rsatadi.

Xulosa qilib aytganda, Ogahiy ijodi poetik mukammallik, uslubiy boylik va badiiy tafakkurning yuksak namunasi sifatida o‘zbek adabiyoti rivojiga sezilarli hissa qo‘shgan bo‘lib, uning adabiy merosi kelajak avlodlar uchun ham muhim ilmiy va ma‘naviy manba bo‘lib qoladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Muhammad Rizo Ogahiy. Asarlar to‘plami. – Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi nashriyot, 1970.
2. Alisher Navoiy. Xamsa. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2006.
3. Vohidov E. Mumtoz adabiyot namunalari. – Toshkent: Sharq, 2000.
4. Karimov N. O‘zbek adabiyoti tarixi. – Toshkent: O‘zbekiston, 2011.
5. Hotamov N. Adabiyotshunoslikka kirish. – Toshkent: Universitet, 2005.
6. To‘xliyev B. Adabiyot nazariyasi. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2010.
7. Hamdamov U. Mumtoz she‘riyat poetikasi. – Toshkent: Akademnashr, 2012.
8. Abdug‘afurov A. Adabiyotshunoslik terminlari izohi. – Toshkent: O‘zbekiston, 2008.

**“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH
METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”
mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani**

**II SHO‘BA.
ZAMONAVIY O‘ZBEK ADABIYOTI: TAHLIL VA TALQIN
MUAMMOLARI**

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

“YALDO KECHASI” – TADQIQOT-ROMAN

Nusratullo Jumaxo‘ja,
filologiya fanlari doktori, professor

Annotatsiya. Mazkur maqolada “Yaldo kechasi” asari tadqiqot-roman sifatida tahlil qilinadi. Asarning keng qamrovli badiiy material, tarixiy va ilmiy manbalarga tayangan holda yaratilgani, muallifning tadqiqotchilik salohiyati va mehnati orqali badiiy matn shakliga keltirilgani yoritiladi. Shuningdek, roman tarkibidagi faktik ma’lumotlarni saralash, ularni badiiy tizimga joylashtirish jarayoni hamda asarning ilmiy-badiiy xususiyatlari ochib beriladi. Tadqiqot-roman janrining o‘ziga xos jihatlari, ilmiy izlanish va badiiy tasvir uyg‘unligi misolida asarning adabiy qiymati asoslab beriladi.

Kalit so‘zlar: tadqiqot-roman, badiiy xomashyo, ilmiy izlanish, tarixiy manba, badiiy tafakkur, tadqiqotchilik salohiyati, roman janri, va badiiylik uyg‘unligi.

“Yaldo kechasi” romanini tadqiqot-roman sifatida baholash mumkin. Chunki bu asar juda katta badiiy xomashyoni qamrab olgan. Romanga asos bo‘lgan material shu qadar keng qamrovliki, uni qamrab olish va bimalol yayrab badiiy asar yozishni tasavvur qilish qiyin. Ana shu chek-chegarasiz materialni ipidan ignasigacha diqqat-e’tibor bilan o‘rganib chiqish, saralash, muhimlarini nomuhimlaridan ajratish, har birini badiiy asar matniga o‘rni-o‘rni bilan tatbiq etish – bu ulkan tadqiqotchilik salohiyatini talab etadi. Ulkan tadqiqotchilik salohiyatigina emas, balki ulkan tadqiqotchilik mehnati, mashaqqati, iztiroblarini ham taqozo etadi. Ana shularga ko‘ra, uni bimalol roman – tadqiqot deya baholash mumkin.

Nazarimizda, bunday romanni Xayriddin Sultondan boshqa bir yozuvchi yoza olmas edi. Chunki ijodiy-ilmiy salohiyatdan tashqari, katta tarixiy material zaxirasi, davlat arxivi va shaxsiy hujjatgohlar, muzeylardan hamda boshqa rasmiy-norasmiy manbalardan jamg‘arma yaratish, uning erkin tasarrufiga ega bo‘lish har kimga ham nasib etavermaydi.

“Yaldo kechasi” romani – zamonaviy o‘zbek romanchiligida novatorlikdir. Novatorlik – yangicha yo‘nalish yaratish, yangicha shakl va mazmun bunyod etish demakdir. Adabiyotimizda shu paytgacha bir yozuvchi boshqa bir yozuvchining yo‘nalishini qayta kashf etib, yangi yo‘nalish sifatida maydonga olib chiqishi hodisasi borligini bilmayman. “Yaldo kechasi” romanida birinchi o‘zbek milliy romani muallifi Abdulla Qodiriyning o‘ziga xos romanchilik yo‘nalishi qaytadan kashf etilib, yangi yo‘nalish sifatida davom ettirilgan. Shu paytgacha hech bir yozuvchi boshqa yozuvchi romanidagi syujet, obrazlar tizimi, konfliktlari, g‘oyaviy-badiiy nuqtayi nazari, badiiy til va uslubini aynan

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

– qanday bo‘lsa – shunday davom ettira olmagan bo‘lsa kerak. “Yaldo kechasi” romanida “O‘tkan kunlar” romanidagi badiiy syujet takomillashtirilgan, obrazlar shajarasi rivojlantirilgan – bosh qahramon Otabek va uning ota-onasi, Kumushbibining ota-onasi hayoti davom ettirilgan. Otabekning o‘g‘li Yodgorbekning hayoti, Yodgorbekning o‘g‘illari Ozodbek va Odilbeklarning qismati qalamga olinib, badiiy aks ettirilgan. Otabek yashagan davr, davlatchilik, ijtimoiy muammolar manzaralari mantiqan davom ettirilgan. “O‘tkan kunlar” romanining davomi vujudga kelgan. Bu – shunchaki mantiqiy davom emas. “O‘tkan kunlar”da boshlangan ijtimoiy hayot, undagi ziddiyatlarning o‘ta keskinlashuvi, Chor rossiyasi imperiyasining mahalliy aholiga zulmi, Bolsheviklar harakatining boshlanishi va g‘alabasi, xalqning ikki tomonlama zulm ostida ezilishi, jadidlik harakati, bosmachilik deb badnom qilingan milliy ozodlik harakati, rus missionerligining makkor siyosati, aldangan avlodlar qismati tarixiy hujjatlar va badiiy to‘qima asosida juda ishonarli hamda ta’sirli tasvirlangan. Ushbu ijtimoiy-siyosiy talotumlar, oktabr inqilobi, davlat va jamiyatning buqalamunligi oqibatida Otabek va uning shajarasi qurbon bo‘ladi. Shularga ko‘ra, bu yangi romanni “O‘tkan kunlar” romanining davomi sifatida qabul qilish mumkin. “Yaldo kechasi” romani o‘zbek adabiyotida ko‘pdan beri kutilgan yangi badiiy kashfiyotdir.

“Yaldo kechasi” romani – Xayriddin Sulton ijodining cho‘qqisidir. Katta yozuvchining ijodida cho‘qqilar ko‘p bo‘ladi. Hali bu ulug‘ yozuvchimizning ijodida yana yangi cho‘qqilar paydo bo‘lishidan umidvormiz. Biz “Yaldo kechasi” yozuvchining hozirgacha yaratgan asarlari orasida eng baland cho‘qqi, degan fikrdamiz. “Yaldo kechasi” romani mustaqillik davri, XXI asr boshlari o‘zbek nasriy adabiyotining ham eng yuksak cho‘qqisi desak, yanglishmaymiz. Chunki shu davrda yaxshi-yaxshi romanlar yaratilgan bo‘lsa-da, ularning hech biri badiiy mazmun salmoqdorligi, mundarijaning keng qamroqliligi, badiiy tasvir hamda til va uslub tarovati bilan “Yaldo kechasi”ga teng kela olmaydi.

Asarda juda go‘zal, jozibali, Abdulla Qodiriyona til va uslub yaratilgan. Tarixiy asar yaratish – tarixiy til yaratishni ham taqozo etadi. “Yaldo kechasi”da “O‘tkan kunlar” romanidagi tarixiy til va uslub meyorlari qayta kashf etilgan. Qodiriy qanday vazmin, go‘zal, jozibali, shirali tilda so‘zlagan bo‘lsa, Xayriddin Sulton ham mana shu jozibadorlikni to‘laqonligicha o‘zlashtirgan. Qodiriy mumtoz tilining salmoqdorligi, serhashamligi, maqol-

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

matallarga boyligi, turkiy-forsiy-arabiy so‘z-iboralarni omuxta qilib shiravorlashtirilishi, hatto, “O‘tkan kunlar”dagidan ham ko‘proq oyat va hadislarining juda o‘rinli qo‘llanishi asardagi yuksak badiiy mahoratni ta‘minlagan. O‘ylaymiz va umidvormizki, bu asar xalqimizning sevimli kitobiga aylanadi hamda u kelajakda ko‘plab ilmiy tadqiqotlarga obyekt bo‘lib xizmat qiladi. Yosh o‘zbek kitobxonlariga milliy tarixni bilish, o‘zlikni anglashda yaqin ko‘makdosh bo‘ladi.

MA’RIFIY-BIOGRAFIK ROMANDA YONDASHUVLAR SINTEZI

Yaqubov Islomjon,
Alisher Navoiy nomidagi ToshDO‘TAU
professori, filologiya fanlari doktori

Annotatsiya. Ushbu maqolada N.Karimovning “Maqsud Shayxzoda”, “Cho‘lpon” ma’rifiy-biografik romanlari o‘rganilgan. Unda ushbu romandagi Shayxzoda va Cho‘lpon obrazi poyetik talqini misolida istiqlol davri o‘bek romanining o‘ziga xos xususiyatlari, yozuvchi ijodiy konsepsiyasi, obraz yaratish mahorati tahlil etilgan. Maqolada ma’rifiy-biografik romanning bugungi adabiy jarayondagi o‘rni adibning romannavislik mahorati bilan o‘zaro mushtaraklikda yoritilgan. Ilgari surilgan fikr-mulohazalar tadqiqotchi tomonidan muxtasar holda umumlashtirilgan.

Kalit so‘zlar: janr, konsepsiya, milliy xarakter, poetik mahorat, adabiy an‘ana, o‘ziga xoslik, ma’rifiy-biografik roman.

Adabiyotshunos N.Karimov Cho‘lpon, U.Nosir, M.Shayxzoda, Mirtemirlar haqida tadqiqotlar olib borish bilan birgalikda ular haqida ma’rifiy-biografik romanlar yozgan. Bunda ijodkorni kamolga yetkazgan oilaviy hamda ijtimoiy-adabiy muhit bilan bir qatorda, uning adabiyotshunos, matnshunos, munaqqid, essenavis, dramaturg kabi qirralari omil vazifasini o‘tagan. Demak, ma’rifiy-biografik roman o‘z asarlari, betakror insoniy fazilatlari va betakror obrazlari bilan milliy ma’naviyat, xususan, adabiyot xazinasidan munosib joy olgan. Uning muallifi ko‘pincha, tanlangan obyektning shaxsiy va ijodiy hayoti tasvirlangan kitoblar, zamondoshlarining xotiralari bilan bir qatorda, xalqdan pinhon tutilgan hujjatlarga ham tayanib ish ko‘rgan.

N.Karimov o‘zining “Maqsud Shayxzoda” [3] nomli ma’rifiy-biografik romanida Mirzakalon Ismoil, Hakim Nazir, Sora Eshonto‘rayeva, Shukur Burhonov, Yo‘ldosh Muqimov, Maryam Yoqubova, Hafiz Abdusamatov, Jumaniyoz Jabborov, Shukrullo, Yusuf Shomansur, Turob To‘la, Jonrid

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

Abdullaxonov xotiralari; shoirning Asqad Muxtor, Jamol Muharramli, Jumaniyoz Jabborov bilan yozishmalari; arxiv hujjatlari va Shayxzoda hayotiga oid ko‘plab fotosuratlardan samarali foydalangan. Ijodkor Shayxzodaning ayrim asarlarini tahlilga tortgan, ularning yozilish tarixi va taqdiri haqida qimmatli mulohazalar yuritgan. Unda adabiy siymolarning hayot yo‘li, ilmiy va ijodiy faoliyatiga teran nazar tashlab, ularning aql-zakovati, boy bilimi, ruhiy olamining go‘zal va nafis jilvalari, ulug‘vor insoniy qiyofasi, betimsol sabr-bardoshu matonati bilan keng kitobxonlar ommasini yaqindan tanishtirish maqsadini ko‘zlagan.

“Maqsud Shayxzoda” ma’rifiy-romani kompozitsiyasi: “Bulutli tong”, “Gullar bargida shabnam”, “Momaguldirakli yillar”, “Bo‘ron gurlaganda”, “Yashil xiyobon”, “Do‘rmon oqshomlari”, “Alvon shafaqlar” qabilida nomlanuvchi yetti fasldan tarkib topadi. Bu o‘rinda shoir asarlari kompozitsiyaga asos qilinmasa-da, adib M.Shayxzoda ma’rifiy biografiyasini davr kontekstida yoritish badiiy-estetik konsepsiyasiga sodiq qolgan. Tarjimai holga daxldor eng muhim nuqtalar izchil kuzatilib, ular shoir ko‘ngil kechimalarining badiiy ifodasi sifatida poetik talqin qilingan.

N.Karimov asarlarida u yoxud bu shoirning shaxsiyati, ijodi va u yashagan davr hayotini yaxlit uyg‘unlikda tasvirlaydi. Kitobxon adabiyotshunoslikda faol iste’molga kirmagan xotiralar, arxiv hujjatlari bilan tanishadi. Hatto M.Shayxzodaning bo‘yi 165-170 sm bo‘lganiyu, 1950-yilning 30-31-noyabr kunlari Yozuvchilar uyushmasi plenumi chaqirilgani, unda kimlar “alohida faollik” ko‘rsatganigacha bilib oladi. U M.Shayxzoda o‘limi haqidagi tibbiyot xulosasini ko‘radi. Chunki, adib zohiran statistika hisoblash mumkin bo‘lgan bunday ma’lumotlarni ham asarga olib kirish orqali faktlarni asosli tarixiy manbaalar, o‘sha davr voqealari jonli guvohlarining xotiralari orqali dalillaydi. Adabiyotshunoslarning ayrim masalalarga daxldor fikr-qarashlari haqidagi mulohaza-mushohadalar ham kitobxon e’tiborini jalb etadi. Aksariyat o‘rinlarda, biz N.Karimovni mohir ruhshunos sifatida ko‘ramiz.

Zotan, adib o‘z obyektlari qalbida kechgan nurli lahzalarni tiklashga, qalbi bilan his qilishga intiladi. Shunday o‘rinlarda, bu asar tarixiy sanalar va manbalar, tarixiy shaxslar aniq ko‘rsatilgan, konkret inson va tarixiy davr, ijod va ijod psixobiografiyasi yoritilgan mustaqil tadqiqot ekani oydinlashadi.

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

Badiiy obraz – ijodkorning dunyo bilan aloqasi ta’sirida paydo bo’lgan kechinmalari ifodasi. Unda muayyan shaxs ma’rifatiga xos belgilar: shoirni qiynagan dardlar, o’y-hislar aks etadi. Shuning uchun, ma’rifiy-biografik romanda intuitivizm va psixoanaliz muhim o’rin tutadi. Yanada aniqroq aytganda, muallifning shoirga bo’lgan “hamdardligi” badiiy butunlikni intuitiv tarzda tushunish va talqin qilishga olib keladi. Jumladan, N.Karimov “kechinma”ni markaziy o’ringa qo’yadi. Kontekstual tahlil asnosida ijodkor shaxsi, uning dunyoqarashi, insoniy qiyofasi masalasiga jiddiy e’tibor qaratadi. Badiiy asarni Cho’lponning hayot yo’li, ko’p qirrali biografiyasi negizida o’rganadi. Mavjud faktlarni jonlantirishga, ayrim yetishmagan o’rinlarni gipotetik mushohada asosida boyitishga harakat qiladi. N.Karimov ma’rifiy-romanlarida shoirlar biografiyasi davrning ijtimoiy, madaniy, ma’rifiy shart-sharoitlari bilan chambarchas bog’lab talqin qilinadi. Muallif turfa yondashuvlarni sintezlashtirishga erishadi.

Tadqiqotchi D.Jabborovanning “Istiqlol davri o‘zbek adabiyotshunosligida Cho’lpon ijodi talqinlari (she’riyati va nasriy asarlari misolida)” [1] mavzusidagi dissertatsiyasida zamonaviy o‘zbek adabiyotshunosligida Cho’lpon asarlari tahlilining nazariy va amaliy masalalari o’rganilgan. Dissertant mazkur tadqiqotning “Cho’lponshunoslikda yangicha bosqich yoxud tarixiy-madaniy yondashuv” faslida N.Karimovning “Cho’lpon” (2003) ma’rifiy romanini tahlilga tortadi [1. 31-46].

D.Jabborova mazkur asar janrini “esse-roman” tarzida belgilaydi. Bunda u quyidagi omillarni asos qilib olgan: 1.Ilmiylik. 2.Ommaboplik 3.Talqinning Cho’lpon qismati prizmasi orqali olib borilishi. 4.N.Karimovning badiiy-estetik tadqiqdan, shoirning badiiy obrazini yaratishdan tiyilib, bu ulkan shaxsiyatga madaniy-tarixiy aspektda yondashgani.

Albatta, dissertant sinchkov kuzatishlardan so’ng shunday xulosaga kelgan. “Cho’lpon” ma’rifiy romani dolzarb mavzuda bitilgan katta ilmiy-ommabop tadqiqotdir. N.Karimov izlanishlarining nafis so’z san’ati, badiiy ijod va uning she’r hamda badiiy nasr shakllari, Cho’lponning adabiyot va san’atga bo’lgan qarashlari sistemasi haqida bo’lishi uning adabiy-estetik hodisa ekanini ko’rsatadi.

Shubhasiz, hech bir ilmiy tadqiqotda badiiy obraz yaratilmaydi. Aksincha, yozuvchi shaxsining shakllanishi, kamol topishi bilan bog’liq barcha omillar atroflicha o’rganiladi. Ijodiy niyatda embirional holda yuzaga kelgan fikr-

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

tuyg‘uning adabiy-estetik konsepsiya darajasiga o‘lib chiqishi va uni ifoda etishdagi poetik mahorat sirlari tadqiq etiladi.

Shunday ekan, bu asarning “ma’rifiy roman” emasligi negadir Cho‘lpon badiiy obrazi yaratilmagani bilan belgilanyapti. Umuman, ma’rifiy romanda “badiiy obraz yaratilishi” kerakmi? Bu jihat janr tabiatining xarakterli belgi-sifatimi?

“Cho‘lpon” asarida essegga xos ayrim xususiyatlar mavjudligini e’tirof etgan holda, N.Karimov uning janrini “ma’rifiy roman” sifatida to‘g‘ri belgilagan, degan fikrdamiz.

N.Karimovning “Cho‘lpon” [2] ma’rifiy-biografik romanida shoir hayot yo‘liga daxldor ijtimoiy-xronologik bayon uning ilmiy-badiiy siymosiga xos chizgilar asosida beriladi. Cho‘lpon yashagan davr va shu muhit odamlari tarixiy-ijtimoiy aspektda – ma’rifiy biografiya ijtimoiy-adabiy muhit kontekstida yoritiladi. Asarga shoirga daxldor bo‘lgan barcha manbaalar faol jalb etiladi. Roman mundariyasi ham: “Uyg‘onish”, “Buloqlar”, “Tong sirlari”, “Oydin kechalarda”, “Qor qo‘ynida lola” tarzida tuziladi. Bir qarashdayoq, ularga Cho‘lpon asarlarining nomi asos bo‘lgani, demak, adib shoir hayot yo‘lini uning o‘z bitiklari negizida yoritgani anglashiladi.

Dalillar aniqligi bu tipdagi asarlarga ilmiy-publitsistik bayon usulini olib kirganini ko‘rib tursak-da, tasvirlangan lavhada sof badiiylik ta’minlanmagani hafsalamizni pir qilmaydi. Ilmiy ocherk xarakterini kasb etgan talqinlar kitobxonni o‘z ortidan ergashtira oladi. Boshqacharoq aytganda, N.Karimov ma’rifiy-biografik romanlari bayon tarzida talqin ohangi turlanib turishi, ular biri ikkinchisini to‘ldirib, yuksaltirib, asar ommaboplik xususiyatini ta’minlab kelishi o‘ziga xos fazilat sanashga arziydi. To‘g‘ri, adib ijtimoiy-tarixiy sharoit va hayotiy vaziyatlar talqini haqidagi o‘z mulohazalarini bayon qilishda ilmiy tadqiqqa asoslansa ham, tanlangan janr xususiyatidan kelib chiqib, akademik ilmga xos aniqlikka rioya qilmaydi. Ana shu jihatni “Cho‘lpon” romani misolida kuzatgan adabiyotshunos B.Qosimov: “Cho‘lponday shoirni keng ommaga tanitish yo‘lidagi maqsad va ishtiyoq muallif tanlagan usulni oqlaydi” [13], - deb yozgan edi.

N.Karimov romanda asosli dalillar: davriy matbuot nashrlari, “guvoh”lar o‘z qo‘li bilan yozgan va davlat xavfsizlik nazorati organlari arxivi zahirasida saqlanayotgan ma’lumotlar, tergov stenogrammalariga tayanib qalam tebratgan. Cho‘lpon qismati va uning ko‘ngil prizmasi orqali shoir yashagan

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

ijtimoiy davr fojialari, yakkahokim mafkura siyosatining mislsiz shiddati va beshafqat xunrezliklarini xolis tahlil va talqin qilgan, asosli dalillashga erishgan.

Adib bu dolzarb mavzuga ko‘proq madaniy-tarixiy aspektda yondashgan. U Cho‘lpon hayoti va ijodini badiiy-estetik tadqiq etish, shoir badiiy obrazini yaratishdan tiyilgan. Romanda turfa xil talqinlar sintezlashgan. Ma‘rifiy-biografik roman mundarijasi o‘zining ilmiy-ommabop tabiati bilan Cho‘lpon hayot va ijod yo‘li haqida boshqa janrlarda: (maqola, ilmiy risola, monografiya, xotira-yodnomar) bitilgan asarlardan farqlanadi. Romanning ma‘rifiy ahamiyati uning yaqin o‘tmish tariximiz va qatog‘onlik davri nohaq qurboni haqida bitilgani bilangina o‘lchanmaydi.

N.Karimov ma‘rifiy-biografik romanlarining ahamiyati quyidagi jihatlarida yorqin namoyon bo‘ladi:

Birinchidan, ular millat etnosotsial birlik ekanini chuqur anglagan, uning erkin va ozod taraqqiyot yo‘liga o‘tishida faol kurashga otlangan, shu maslak uchun jonini ayamagan vatanparvar va millatparvar insonlar haqida bitilgan. Inson qismatidan ibratli xulosalar chiqarilgan. Ular yashagan davr va jamiyat hukmron mafkurasi asosli tarzda inkor etilgan.

Ikkinchidan, bu romanlarda yosh avlodga har bir inson o‘z-o‘zini anglashi zamirida alohida shaxs shakllanishi, shaxslar birligidan esa, millat yuzaga kelishi uqtirilgan. Muallif tariximizni soxtalashtirgan va millat ziyolilarini qatag‘on qilganlarga nafratini bildirgan. Biz hamisha o‘zimizni mustaqil millat sifatida his etib kelganimizni nafaqat tarixiy, balki ilmiy va madaniy-ma‘rifiy negizda ko‘rsatib bergan.

Uchinchidan, mislsiz og‘ir kulfatlarni boshidan kechirgan o‘zbek millati va uning Usmon Nosir, Cho‘lpon, Oybek kabi ma‘rifatli ziyolilari muqaddas qadriyatlaridan voz kechmagani misolida, hozir ham jahondagi barcha millat va elatlar sobiq ittifoq davridagi kabi assimilyatsiyalashish siyosati tomon emas, balki o‘z “men”ligini namoyon qilish, tasdiqlash sari astoydil harakat qilishi kerakligini uqtirgan. Poetik matn ichki mazmunida esa, har qanday davlat taraqqiyotining muhim omili – bu millatlararo samimiy, beg‘araz va do‘stona munosabatlar ekaniga e‘tibor qaratgan.

To‘rtinchidan, N.Karimov asarlari kitobxonni yaqin o‘tmishdan ibratli saboqlar chiqarish, iste’dodlarni qadrlash, hasad bilan emas, balki havas bilan yashash, mard, jasur, kurashchan bo‘lishga o‘rgatadi. Adib ma‘naviy-ma‘rifiy

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

salohiyatimiz naqadar ulug‘ bo‘lganidan so‘zlash orqali, milliy ongimizga tarixiy taraqqiyot va nurli istiqbol jiddiy ta‘sir ko‘rsatganini ta‘kidlaydi. Madaniy meros, tarixiy xotira va azaliy qadriyatlar haqidagi ma‘rifiy-biografik romanlarda ifodasini topgan yetakchi qarashlar kitobxon ongini faollashtirish, amaliy harakatini O‘zbekistonni yanada rivojlantirish bo‘yicha Harakatlar strategiyasida ko‘zlangan aniq maqsadlar ijrosiga yo‘naltirishga xizmat qiladi.

Beshinchidan, o‘z-o‘zini anglagan kitobxon o‘zining barcha ma‘naviy boyliklar egasi ekanini his qiladi. Qahramonlar ijtimoiy-siyosiy fenomeniga xos: millatimiz sha‘ni, qadr-qimmat, moddiy-ma‘naviy, iqtisodiy-siyosiy manfaatlariga zid harakatlar sodir etganlarga qarshi kurashish xislatlaridan har qanday mushkul vaziyatlarda umummilliy manfaatlarni ustuvor qo‘yish zarurligini o‘rganadi. O‘zida ham ularni astoydil himoya qilishiga qaratilgan ichki ma‘naviy-ruhiy salohiyatni shakllantiradi. Binobarin, kitobxon xalq, millat, vatan va ajdodlar xotirasi oldidagi mas‘uliyatini yanada chuqurroq his etadi.

Adabiyotlar ro‘yxati:

1. Жабборова Д. Истиқол даври ўзбек адабиётшунослигида Чўлпон ижоди талқинлари (шеърояти ва насрий асарлари мисолида)“ Филол.фанлари бўйича фалсафа д-ри (PhD) илмий даражасини олиш учун ёзилган дисс... – Самарқанд, 2018. – 136 б.
2. Каримов Н. Чўлпон. – Тошкент, 2003;
3. Каримов Н. Максуд Шайхзода. – Тошкент, 2010
4. Бахтиёр Назаров. Давр ва мунаққид // Ўзбек тили ва адабиёти, 2012. – №6. – Б.3.
5. Назаров Б., Аҳмедова Ш. Миллатнинг хассос олими (Ўзбекистон Республикаси фан арбоби Наим Каримов сиймосига чизгилар). – Тошкент: Фан, 2011
6. Matyokubova, T., & Yakubov, I. Laboratory works of Gafur Gulam: poetic image and imagery. Journal of critical reviews. 2020, № 7, Pp. 28-37.
7. Matyakubova T.R. Poetic character and its specific features // Theoretical & Applied Science. – Marseille, 2015. Pp. 40-43.

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

G‘AFUR G‘ULOM SHE‘RIYATIDA LIRIK KECHINMA

Matyoqubova Tozagul Rajapovna,
filologiya fanlari doktori, dotsent
Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat
o‘zbek tili va adabiyoti universiteti

Annotatsiya. Ushbu maqolada G‘.G‘ulomning tabiat tasviriga bag‘ishlangan she‘rlaridagi lirik kechinma o‘rganilgan. Unda shoirning tabiat tasviriga bag‘ishlangan she‘rlari tahlili misolida ijodining o‘ziga xos qirralari yoritilgan. G‘.G‘ulom she‘riyatida tabiatning shoirona ifoda etilishi kuzatilib, muayyan umumlashmalar chiqarilgan.

Kalit so‘zlar. She‘r, tuyg‘u, lirik kechinma, falsafiy umumlashma, ruhiy kechinma, peyzaj tasviri. badiiy mahorat.

Akademik G‘afur G‘ulom ijodiy merosida rang-barang adabiy turdagi ijod namunalari jamlangan. Ular orasida she‘riy asarlar alohida o‘rin tutadi. G‘afur G‘ulom she‘rlarida tevarak atrofni shakllar, hidlar, ranglar orqali idrok etadi. Shu ma’noda, uning poetik tafakkurida muhandislarga xos aniqlik, shoirona nafosat, rassomona fasohatli nigoh kuzatiladi. Zohiran qaralsa, kuz faslida bir xillik hukmron, sap-sariq va tussiz rang jilvalanadi. Biroq g‘afurona poetik nigoh bilan kuzatilsa, diyorimizdagi so‘lim kuz manzaralarida milliy shakl, rang, ohang va hatto milliy ta‘m hamda iforlarni ham tuyish mumkin: “*Kuz faslidir, sharbat oqib yotadi, Dala-shahar qay anorday mag‘zi to‘q. Ifor hidga to‘lib tonglar otadi, Sidirg‘a rang, bunday so‘lim mavsum yo‘q*” [13. 64].

Tabiat tasvirlari orqali shoir maktabga yo‘l olayotgan yosh yuraklar qalbidagi kaptarday talpinishni ko‘rsatadi. Inju-durday tizilishib o‘tayotgan qizlarning nurli nigohlaridan o‘qilgan mazmun, jarangdor va sho‘x ovozlardan tuyilgan hissiy yasharish unga qalam tutqazadi. Chunki, bularning bari quyosh zarrin nurlari bilan vobasta bo‘lib, G‘.G‘ulomda xush kayfiyat, yorug‘ umidlar uyg‘otadi.

Hammasining gul-gul ochgan chiroyi,

Hammasining qo‘ltig‘ida kitobi,

Hammasining sinflarda o‘z joyi,

Hammasining yarqiroq oftobi [13. 64].

Band misralari boshida takrorlangangan “hammasi” umumlashtiruvchi so‘zi lirik qahramon kuzatayotgan holat uning fikr-tuyg‘ulariga ta’sir etishini ta’kidlashga xizmat qiladi. She‘rning xushohangligini oshirib, mazmunni yanada kuchaytiradi. Zotan, G‘afur G‘ulom bu bandda stilistik usul – anafora

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

[4. 24] qo'llash orqali badiiy ma'noni kuchaytirishga erishgan. Shoir o'z ushalmagan orzu-armonlarini kelajak avlod istiqbolida ko'rarkan, ular o'qib-o'rganib yetuk va bilimdon nasl bo'lishiga astoydil xayrixohlik bildiradi.

Nemis faylasufi Immanuel Kant fikricha: *“Ulug‘vorlik tabiat narsa-hodisalarida emas, balki faqat bizning qalbimizda mavjud. Bu – inson g‘ururi bo‘lib, e’tiqod va ishonch jarayonida qo‘rquvni yengish tufayli paydo bo‘ladi”* [5. 85]. Yana bir nemis faylasufi Gegel ulug‘vorlikni tarixiy-adabiy jarayon – san’at taraqqiyotining ruh moddiyatdan yuksak sanalgan davri, ya’ni obrazli she’riyat va musiqa rivoj topgan romantik bosqichi bilan bog‘lab izohlaydi [3. 24].

Rus utopik sotsialisti Nikolay Chernishyevskiy ulug‘vorlikni zaminiy asoslar, tabiat qonunlarining obyektiv tabiati (*bo‘ron shamoldan, dengiz daryodan, okean dengizdan, chin muhabbat hisob-kitoblarga asoslangan mayda tuyg‘ulardan kuchli ekan*) bilan izohlaydi. Anglashiladiki, voqelikni materialistik negizda tushungan olim ta’rifida muammoning miqdoriy belgi-sifati e’tiborga olinib, ma’naviy-ruhiy jihati nazardan soqit qilingan [2. 105].

G‘arb estetikasi tarixida “ulug‘vorlik” kategoriyasi inson qalbi, hissiy idroki, ruhiy ehtiyoji, tabiat qonunlari bilan bog‘lab talqin qilingan. Sharq-islom falsafasidagi kabi o‘zaro uyg‘unlikda olib qaralmagan. “Qur’oni Karim” da kelishicha: olam va odam – Allohning ulug‘ ijodi. Odam – sharaflangan yaratiq. Borliq – o‘zaro chambarchas bog‘liq va yaxlit. Harakatning asl manshai – Yaratuvchi irodasiga bog‘liq. Bunday moddiy va ma’naviy haqiqatlarni his qilish, chin Ulug‘vorlik va go‘zallik (*Jalol va Jamol*) ni anglash insonning qalbida hayot mohiyatiga, buyuk yaratilqlar hamda uning ijodkoriga bo‘lgan ilohiy muhabbatni yanada mustahkamlaydi.

Shoir “Qiyoyo o‘t” nomli she’rida negadir ingichka uzun-uzun keskir bargli bu o‘tni eslamaydi. Chamasi she’rda tilga olingan musicha undan o‘ziga in quradi. Muhimi, tabiatning kichik bir in’omiyu inson umri bir xil. Ya’ni yaratilganlarning hammasi bir kun zavolga mahkum.

Tom osti ku-kular she’ru qofiya,

Tag’in musichaning to‘yi boshlandi [13. 200].

Musicha – kaptarsimonlar oilasi, g‘urralar urug‘iga mansub bo‘lgan kichik, kulrang qush. U daraxtlar, buta va binolar peshtog‘iga in quradi. Nazarimizda, bu beozor qushcha inson zotiga yaqinroq bo‘lishni istaydi. Zotan, musichalarning o‘troq yashashi, g‘oyat bolajon bo‘lishi, hatto non uvoqlarini

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

isrof qilmasligi xalqimiz tabiatiga yaqin. Kuzatishlar shuni ko‘rsatadiki, musichalar ku-kulab sayrashiga xos tovushlarni she’rga ko‘chirish adabiy an’ana tusini olgan. Jumladan, tabiat tarovatini poetik idrok etib, uni jonlantirib tasvirlash orqali betakror go‘zal manzara-lavha yaratgan hassos shoir Furqat “Fasli navbahor o‘ldi...” she’rida qushlarning diltortar nag‘malarini tasvirlab: *“Qumrilar qilib ku-ku, bulbul aylabon chah-chah”* [12. 60], – degan misrani bitgan edi. Ulug‘ shoir *ku-ku, chah-chah* kabi tovushga taqlid so‘zlar vositasida poetik tasvirni jonlantirish, ta’sirchanlikni oshirishga erishgan edi.

Demak, G‘afur G‘ulom ham manzara-lavha yaratish barobarida, o‘sha manzarani harakatlantirish, obrazlardagi dinamikaning ifodalashga intilgan. Adabiy an’anaga ijodiy yondashib, she’r realistik mohiyatini chuqurlashtirishga erishgan. Shoir tom osti, ya’ni bo‘g‘otda oshiyon topgan musichalar sayrashini – to‘y-bazm qilishida erk va ozodlik taronasi, ilhombash tarovatni ko‘radi. Bu musiqiy jarang esa, uning qalbida hissiy-emotsional kayfiyat uyg‘otadi, diliga poetik ritm, lirik ohang olib kiradi. G‘afur G‘ulom ko‘nglida hosil bo‘lgan kayfiyat-holatni badiiy mazmun bilan uyg‘unlashtirib, kechinmani o‘quvchiga “yuqtirish”ga erishadi:

Gunafsha hidiga to‘ymaydi sira,

Qor erib kampirning ko‘zi yoshlandi [13. 200].

Yuqoridagi baytda shoir “binafsha” so‘zi o‘rnida xalq so‘zlashuv tilida faol bo‘lgan “gunafsha” variantini qo‘llaydi. Milliy til leksik qatlamidan barakali foydalanish orqali she’rning uslubiy, emotsional-ekspressiv fazilatlarini kuchaytirishga erishadi. Bahorda ochiladigan bu o‘tsimon o‘simlikning to‘q safsar gullari taratgan xushbo‘y iforlardan sarxush bo‘lgan shoir tabiatning har bir mo‘jizasidan uning ibtidosi sari xayoliy safar qiladi. Uning nazdida qorlarning erishi jo‘n hodisa emas. Ular qish chillasidan chiqqaniga xushnud bo‘lgan “qari kampir”ning ko‘z yoshlaridir.

E’tibor berilsa, xushnudlikdan tug‘ilgan sevinch ko‘z yoshlari bahoriy iliqlikka esh kelgan. Kampir qiyofasida shaxslantirib ramzlashtirilgan ko‘hna charx esa, poetik tasvir bo‘rtiq hamda yorqin ifodalanishi, mazmun teranlashishini ta’minlagan. G‘afur G‘ulom erib oqayotgan qor tomchilarini ko‘z yoshiga o‘xshatgan. Matnda qiyoslanayotgan “erigan qor” (o‘xshatilayotgan narsa) va “ko‘z yoshi” (o‘xshayotgan narsa) o‘rtasidagi

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

hayotiy narsa-hodisalarga xos harakat-holat o‘xshashligi badiiy kontekstda real tashbehni yuzaga chiqarish imkonini bergan.

G‘afur G‘ulom o‘zining inson va go‘zallik konsepsiyasiga ko‘ra odam bolasining mehnat jarayoni, ya‘ni yaratish va yashnatish harakatida uning qalb haroratini, qizg‘in hayot nafasini ko‘radi. Ammo, nam shudgor oftobda rangin tovlanishi, irmoqlar jarangiga hamohang mayin tebranayotgan shabada harakatidagi ichki uyg‘unlik (garmoniya) [1] va barkamollikni ilg‘amoq uchun shoirga o‘ta sinchkov kuzatuvchanlikdan tashqari, o‘tkir poetik nigoh ham kerak:

*Quyoshda tovlanar shudgorning nami,
Mayin yel irmoqlar bilan hamohang* [13. 228].

Shubhasiz, yerga urug‘ qadashdan ko‘zlangan maqsad mo‘l hosil olishdir. Biroq shu hosil qadrdon ona yerimiz saxovatining mahsuli. So‘zlashuv nutqiyu badiiy adabiyotda “ona yer” iborasi ancha faol qo‘llanadi. Biroq biz yerni “ona” sifatida ardoqlash chog‘ida aksariyat hollarda “farzand” sifatida insonni nazarda tutamiz. Shoir nazdida esa, yerning saxovatli ona ekani uning o‘z bag‘ridagi urug‘ni farzand yanglig‘ ardoqlashida oshkor bo‘ladi. Mantiqan olib qaralsa, chigit va yerning uyg‘un birikuvi, mehr-muruvvati hamda ardog‘idan tashqarida inson nasibasi unmaydi.

*Mazmundor hosilga to‘la yer
Onaday emizib yotar chigitin* [13. 228].

Darhaqiqat, shoir Vatan haqidagi yuqoridagi go‘zal satrlarida o‘zining metaforik tafakkur qudrati, analogiyalar asosida fikrlash ko‘lami, harakat-holatu manzarani jonli, ta’sirchan ifodalash mahoratini namoyon etgan. Binobarin, G‘afur G‘ulom “chigitin emizib” yotgan ona zaminni tashxis (shaxslantirish) san’ati orqali ifodalar ekan, mantiqiy dalillarga asoslangan. Ya‘ni insonga xos beg‘araz, beta‘ma saxovat yerga ham to‘la daxldor ekani mantig‘iga tayangan. Shuning uchun, ayni sifatlarni yorqin bo‘yoqlarda ko‘rsatishga erishgan. Xuddi shunday holni shoirning “Bahor ohanglari” she’rida ham kuzatamiz:

*O‘rik gullarini emar bolari,
Nasrin yaprog‘ida titraydi shabnam* [13. 229].

Ayonki, asalari ekinzor va bog‘larni changlantiribgina qolmay, nektar va gul changini yig‘ib, uni asalga aylantiradi. Ayni ko‘klamda o‘rik gulida g‘ujg‘on o‘ynayotgan asalarini kuzatgan G‘afur G‘ulom detallarga insonga xos nisbat

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

berishda harakat-holatlaridagi monandlikdan mantiqiy mushtaraklik topgan va go‘zal poetik ko‘chim yasashga erishgan. Oq, qizil, pushti ranglarda ochiladigan nasrin gulining yaprog‘iga qo‘ngan shabnam tasviridan lirik qahramon subhidamda tabiat bilan tillashayotganini anglash mumkin. Lekin insonga xos xususiyat ko‘chirilgani bois, shabnamning gul yaprog‘ida “titrash” holati manzaraning jonli va ta’sirchan ifodasiga xizmat qilgan.

Ipak qurt tuxmida hayot asari,

Olam nikoh oqshom bir zebo sanam [13. 229].

Yuqorida tanishganimizday, olamning har burjida hayot nafasini tuygan G‘afur G‘ulom bahoriy yasharish fasli fayziyob oqshomidan go‘zallik axtaradi va topadi. U ipak qurtining endi harakatga kelgan mitti tuxumida yashash va hayot uchun kurashni ko‘radi. Butun borliq mavjudligining manbaini izlaydi. Olamni idrok etish va anglashga uringan shoir yaxlitlik, go‘zallik, ezgulik xususiyatlari zamiridagi mukammal uyg‘unlik (garmoniya) ni anglaydi. Shuning uchun borliqni zebo sanamga o‘xshatadi. G‘afur G‘ulom borliqni jonli tabiat sifatida idrok etish bobida Uyg‘onish davri falsafasiga ergashgan. Shuning uchun, ayni misralarda borliqni moddiiylik bilan aynanlashtiruvchi o‘z davri hukmron qarashlaridan yuksak tura olgan:

Navro‘zi bedona o‘rganchik sayrar

Yanglish chulchutida sevgi ohangi.

Yosh irmoq sohilga tilini qayrar,

Quyosh nusxalidir muhabbat rangi.

G‘afur G‘ulom peyzaj lirikasida subyektning his-tuyg‘u va kechinmalari ko‘pincha tabiat manzaralari orqali ochiladi. Odatda, ko‘klam o‘rtalarida quyosh tikkaga ko‘tarilgan vaqt – peshin paytida dehqonu bog‘bon nafas rostlash uchun soya-salqin manzilga oshiqadi. Bunday kezda suvlari sharqiroq ariqlar labi, zilol suvli hovuz yoki bog‘u gulzor qo‘ynida dam olish, ayniqsa farahbaxsh.

O‘rta ko‘klam tongi bu, kunlar qiyomga yetib,

Rasta bo‘lgan yigitday ovozlari do‘rillar.

Endigina g‘unchadan g‘unchaga hatlab o‘tib,

Muhabbat notasini yodlar jo‘ja bulbullar [13. 270].

G‘unchadan g‘unchaga hatlab sayrayotgan bulbullar navosi va ularga ergashib muhabbat notasini o‘rganishga shaylangan jo‘ja bulbullar qo‘shig‘i inson ko‘nglida hayotning qadri haqida mahzun o‘ylar uyg‘otadi. Zotan,

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

she’rda kun peshinga og‘ayotgan vaqt tanlangani bejiz emas. Bu bilan shoir ramziy ma’noda ikki avlod almashinadigan davrni nazarda tutgan.

Binobarin, *bulbul – jo‘ja; gul – g‘uncha; ota – farzand* tomonidan inkor etiladi. Vorislikka asoslanuvchi ushbu inkorni-inkor qonunida [11. 164] tabiat, jamiyat va inson tafakkuri taraqqiyotining mohiyati aks etgan. Borliq va jamiyatdagi rivojlanishu yangilanish eskining zamirida paydo bo‘lib, nisbatan yuqori bosqich sifatida barqarorlashadi. Shoir anashu ikkinchi inkor (jo‘ja bulbul) orqali taraqqiyotning tabiatiga xos uzluksizlikni nazarda tutgan. Bulbul va palaponning g‘unchayu gulga bo‘lgan mehri orqali inson Vatanni qanday sevishi lozimligining tabiiy asoslari ko‘rsatilgan. Ibratingiz bu qiyosda jo‘ja bulbul tovushining balog‘atga yetgan yigitning ovoziga o‘xshatilishidan anglashiladiki, bog‘bon – otaning yurtga muhabbati farzandlar orqali uzluksiz davom etadi. Vositali tarzda uqtirilayotgan hikmat mazmuni yosh avlodga qaratilgan. Demak, lirik qahramon ma’naviy olamidagi mamnuniyat hissi kitobxon ruhiyatiga ko‘chishi ko‘zda tutilgan.

Peshona teri, qalb qo‘ri bilan yaratilgan chamanzorda gulqaychi ko‘tarib yurgan oltmish yosh ostonasidagi shoir alvon gullardagi go‘zallikni inson umriga qiyoslaydi. U yo‘qotilgan yoshlik va inson mehnati bilan yaratilgan *bog‘+ gul + gulqaychi* uchligi orqali umr mazmuni haqida falsafiy-poetik xulosalar chiqaradi. Chunki, gulqaychi va gulzor ziynati biri ikkinchisi uchun zarur va ayni paytda, inkori ham. Ortiqcha shox-butoqlari qirqib turilmasa, gulzor chiroy ochmaganidek, aniq maqsad sari yo‘naltirilmagan umr ham yetuk mazmun kasb etmaydi. Inson yoshligi alvon gullarday go‘zal. Bu o‘tkinchi faslning mazmuni umrning qanday ulug‘vor maqsadlarga sarflanishi bilan o‘lchanadi. Bog‘ va Vatan tushunchalari o‘z ko‘lami bilan farqlansa-da, aslida har ikkalasi ham chiroy ochishi lozim bo‘lgan manzil-makonlardir. Zotan bog‘ gul bilan, Vatan esa, fidoyi inson bilan fayzli.

Qo‘limdagi gulqaychi chiyqillar ahyon-ahyon,

Bir nima yo‘qotganday kezaman chaman ichra.

Yo‘qotganim yoshlikdir, gullarday alvon-alvon

Jon kabi singib ketmish jonimdek Vatan ichra [13. 270].

G‘afur G‘ulom “doston”cha, ya’ni ko‘lamdor adabiy meros qoldirayotganini yaxshi anglagan. Bitiklari Sirdaryoday to‘liq va toshqin, o‘zani teran ekaniga shubha qilmagan. Xalq dostonlari og‘izdan-og‘izga o‘tib kelajak nasllarga,

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

daryo suvi, uzoq yo‘l bosib olis sarhadlarga yetib borgani singari o‘z asarlarining barhayot qolishiga umid bog‘lagan.

Ufqim doirasidan dostoncha gullar terib,

Qachondir ushbu she‘rim Sirdaryoday oqolsa.

Vatanim tuprog‘ining mag‘zi-mag‘zida erib,

Qatra-qatralaridan xalqimiz gul taqolsa [13. 271].

Daryo suvi Vatan tuprog‘ini obod etganiday, nafosat bo‘stonidan tergan chechaklari el ko‘ngliga bir qatim nur ulashishini orzulamagan shoir bo‘lmasa kerak. Shu ma’noda, she‘r o‘z ijodkorining ko‘ngil istagi amalga oshishiga ishonchidan kuch oladi. Qalamkashning umidli nigohi hamisha istiqbol ufqlariga tikilgandir.

Ma‘lumki, ufq – ko‘z ilg‘agan uzoqlikda samo bilan yer tutashganday bo‘lib ko‘rinuvchi chiziq. Inson umrining ufqi ham hayot va o‘lim chegarasida tutashsa ajab emas. Ehtimol, shuning uchun badiiy adabiyotda ufq tasviriga murojaat etilsa, istiqbol tongi yoki umr shomi ma‘nosiga ishora qilinadi.

Ko‘rinadiri, G‘afur G‘ulom ijodiy prinsiplarida umrning har onini ijtimoiy davrning mazmuniga hamnafas qilish, ya‘ni: “*Zamonning mazmunini ishqiy vaznga solmak*” [13. 288] tamoyili yetakchilik qilgan. Shuning uchun shoir lirik merosining o‘z davrida qaynoq va otashin bo‘lib tuyulgan, ammo bugungi kunda zamonasozlik tufayli yaratilgani ayon ko‘rinuvchi muayyan qismi vaqt sinovlariga bardosh berolmadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Бахтин М. М. Эстетика словесного творчества. – Москва : Искусство, 1986.
2. Бессчетнова Е.В. Эстетика Н.Г.Чернышевского и Вл. Соловьева как путь к преображению мира. // Вопросы философии. 2014, № 3. – С. 105-111.
3. Гегель. Феноменология Духа. Философия истории. – М.: Эскимо. 2007.
4. Литературный энциклопедический словарь. – М.: 1987. – С. 24.
5. Кант И. Наблюдения над чувством прекрасного и возвышенного, в: Кант И. Сочинения: в 8 т., Т. 2., – М.: Чоро, 1994. – С. 85-143.
6. Matyokubova, T., & Yakubov, I. Laboratory works of Gafur Gulam: poetic image and imagery. Journal of critical reviews. 2020, № 7, pp. 28-37.
7. Matyakubova T.R. Poetic character and its specific features // Theoretical & Applied Science. – Marseille, 2015. pp. 40-43
8. Matyokubova, T. Poetic imagery of nature // Theoretical & Applied Science, 2023. 02 (118). Pp. 521-524
9. Matyokubova T. G‘afur G‘ulom she‘riyatining poetik jozibasi (Shoirning “Kuzatish” va “Sog‘inish” she‘rlari tahlili misolida) // Uzbekistan: yazyk i kultura 2024. № 2. – B. 88-98

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

GO‘ZAL BEGIM MANSURALARI

Ahmedov Hoshim Hakimovich,
Alisher Navoiy nomidagi ToshDO‘TAU
dotsenti, filologiya fanlari nomzodi
Ahmedov.hoshim60@gmail.com

Annotatsiya. Mazkur maqolada zamonaviy uslubda ijod qiladigan taniqli shoira Go‘zal Begim mansuralari tahlilga tortiladi. Ulardagi poetik ma’nolar xususida fikrlar bayon qilinadi. Mansuralardagi ifoda aniqligi, tasvir betakrorligi, mazmunning noodatiy aks etganligi hamda nazmiy yangiligiga ilmiy-nazariy baho beriladi. Ushbu janrdagi shoira mahoratiga e’tibor qaratiladi.

Kalit so‘zlar: Go‘zal Begim, mansuralar, badiiy mahorat.

Kirish. Ma’lumki, she’riyat – insonning orzu-iztiroblari, o‘y-kechinmalari jo-bajo bo‘ladigan mehriyosi bor san’at. Undan ijodkor hamisha imkonu erkinlik, qulaylik ham go‘zallik izlaydi. Chunki she’riyat – inson ruhining, jon hilqatining suyukli go‘shasi, koinot gultoji, zamin mehvari bo‘lmish inson qalbining turfa ranglar va rang-barang jilolarda turlanishi faqatgina she’riyatdagina ayricha va o‘ziga xos tarzda zuhur etadi. Zero poeziyaning kuch-qudrati, sehr-jodusi, “tortish kuchi” ham ana shunda – inson ruhiyati olamini kontrast bo‘yoqlarda, ham harorati, ham tarovati ila bera olishi, aks ettira olishi, qo‘yingki, suvratlantirishidadir.

Eng uchqur narsa bu – xayol. Shoirdagi fantaziya – uchqur poetik xayol har doim ham o‘ziga mos shaklga ega bo‘lavermaydi. Biz qanchalik adabiy qonun, me’yor va mezonlar yaratmaylik, ijodkor tafakkuri hech zamon deysinib turib qolmagan. Bilamizki, aruz she’riy tizimi necha asrlab o‘zining sehru jozibasini ko‘z-ko‘z qilib kelayapti. Lekin, ne ajabki, ana shu badiiy mukammal she’riy tizim ham ijodkorning didi – ta’bini yuz foiz qondira olmay qolishi mumkin ekan. Alisher Navoiy:

“Topilg‘ay shoyad andog‘ bir necha so‘z,
So‘z aytur elga ul yon tushmagan ko‘z.
Ani nazm etki tarxing toza bo‘lg‘ay,
Ulusqa mayli beandoza bo‘lg‘ay, - [1. 44].

deganida, balki fikru xayol qushining cheksiz nazmiy osmonida charx urib, ko‘rk berishini orzu etmaganmi? Uning ana shunday, so‘zga imkon izlab, o‘zgacha poetik shakl axtarib, “Mahbub ul-qulub”day ham shaklan, ham mazmunan yangilik izlab topishining boisi shundan emasmi? Yoki

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

Mirtemirning silsiladay “cho‘zilib – qisqaraveradigan” erkin (sarbast) she‘r erkinliklaridan ham qoniqmay “nasriy she‘rlar”da bir qadar o‘zini topganday sezishi nimadan?

Ma'lumki, proza – latincha prosa (bog‘lanmagan), she‘riy asarlarga – poeziyaga nisbatan she‘riy bo‘lmagan badiiy asarlarning umumiy nomi; she‘riy bo‘lmagan badiiy nutq[2. 170]. Nasriy nutq tinch, osoyishta holatda bo‘lsa, she‘riy nutq – hayajonli, to‘lqinli, ehtirosli, ya‘ni g‘ayrioddiy nutqdir. She‘r oddiy holatni emas, favqulodda holatni, qattiq hissiyotni, hayajonli tafakkurni ifoda etadi. [3. 259].

Gyotening yozishicha, “nopoetik narsalardan qutilish uchun”, “prozani avval she‘rda yozish” mumkin. Chunki she‘rda saralanish kuchayib, jumlar aniq, yoqimtoy va yangroq eshitiladi; ortiqcha hasham bo‘lgan ayrim qo‘shimchalar, so‘z va jumlalarni bir-biriga bog‘laydigan ba‘zi sintaktik birliklar maksimal darajada kamayadi... (3. 260) L. Timofeev L. Tolstoyning “fikrim o‘rni kelsa, she‘rdagi fikrdek bo‘lishi uchun siqqlik, kuch, yaxlitlikni talab qilar edi” , – degan so‘zlarini eslaydi[4. 255]. Turli makon va turli zamonlarda yashab ijod qilgan ikki adibning fikrlari o‘zaro hamohang. Ya‘ni, nazm va nasr o‘z tuzilishi bilan farqlansa ham, keskin ziddiyatli emas, prozaik asarlarda poeziya xususiyatlari uchrashi mumkin.

Matnda ritmik-sintaktik paralellizmlarning mavjudligi she‘rga xos ohangdorlikni yuzaga chiqargan. Lekin bunday parchalar izchil uchramaydi. Ana shunday parchalar beixtiyor nazm va nasr o‘rtasidagi bog‘liqlikni izlashga undaydi.

Garchand, “shakl – g‘oya, poetik turlanishlarni yetkazishda vosita” bo‘lgan taqdirda ham, ijodkor oldida qaysi shakl, janrda yozish kerak, degan o‘y – fikr, muammo ko‘ndalang bo‘ladi.

Adabiyotshunos B. Sarimsoqov toshbitiklar matnini o‘rganar ekan, ana shu “vaznli proza”dan keyinchalik oq she‘r va nasriy she‘r shakllari o‘sib chiqqanligini to‘g‘ri ko‘rsatib bergan [5. 8].

O‘zbek adabiyotida nasriy she‘r janrini o‘rganish jarayonida to‘plangan fikrlar, xulosalarni umumlashtirsak, bizningcha, nasriy she‘rni janr sifatida xarakterlovchi quyidagi xususiyatlarni ko‘rsatish mumkin:

1. Ma‘lum vaznga va izchil qofiyaga ega emaslik.
2. Tasvirda she‘riy va nasriy bayonning aralash qo‘llanishi yoxud aksariyat nasriy poetik bayonning yetakchiligi.

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

3. Obrazlilikning, ramziylikning ustunligi va fikriy umumlashmalarning kuchlilik.

4. His-hayajonning (emosiyaning) balandligi va ritorik oborotlarning ko‘pligi.

5. Misralarning, gap bo‘laklarining semantik intonasiya jihatidan nisbiy mustaqilligi va nutq sur‘atining rang-barangligi.

6. Tasvirga mos holda ritmik – stilistik tuzilishga egaligi va pauza rolining ortishi.

XX asr oxiri va XXI asrda modern she‘riyatning rivojlanishi bilan o‘zbek adabiyotida nasriy she‘rlar ham birmuncha ommalashdi. Ham shakl, ham janr maqomida nasriy she‘rlar – talaffuzga qulayroq, - “mansura”lar keyingi davr ijodkorlarida ko‘p uchramoqda. O‘zining betakror uslubi bilan ajralib turadigan Go‘zal Begim mansuralari ushbu tadqiqotimiz markazida bo‘ladi.

Tahlil va mulohazalar. Shoiraning “Yoki” she‘riy to‘plamida [6] to‘qqizta mansura bor. Ularning har biri turli mavzuda va muallifning turlicha voqeaband hissiyotlaridan bahs etadi. Mansuralarning hammasi Amerikada yozilgan va “Ayova ayvonida” nomli turkumga birlashtirilgan. Turkumdagi birinchi mansura “Men yomg‘ir yog‘ayotganda “Seni sog‘inayapman” degan so‘zning inglizchasini izlayotgandim” misralari bilan boshlanadi. (O‘sha manba, 128-bet). Besh abzatsdan iborat bu bitikning birinchisida begona yurt ko‘chalarida, marketlarida, o‘zga muhitda biroz begonasirab qolgan lirik qahramon “hech nima hech qachon sotilmaydigan marketga (ko‘ngilga) ichimdagi yaralarni bir-bir terib do‘kon peshtaxtasiga joylayotgandim” deya tugaydi. Demak Amerika qudratining bir ko‘rinishi bo‘lgan – supermarketlar muallifga sog‘inch hissini solgan. Yoki bu turfa xillikni, “sehrli diyor” go‘zalliklarini suyuqlisi bilan birga tuyish ilinji aks etmoqda bu hislarda.

Ikkinchi xatboshida “yurak urishini sanab borayotgan” lirik qahramon “Yolg‘on jilmayardim qarshimdagi tanish juvonga qarab, tabassumimni yo‘qotib qo‘ygandim axir...” deya tugallanadi. Ko‘rinadiki, sog‘inch, qo‘msash iztirobi shu jumalalarda o‘ta ta’sirchan ifoda etilmoqda.

Uchinchi xatboshi “Hech kim ko‘rolmasdi ichimni teshik naydan tikilib xatto. Xitoy taomini tanovul qilgan xo‘randa kabi dunyoga mo‘ralardim lagan ichidan. Yoqamga qadalgan qalampirmunchoqqa qarab: “Hayot juda shirin” derdim va o‘zimning ham shirin bo‘lgim kelardi juda” satrlari bilan tugallanadi. Ko‘rinadiki, ko‘ngil yorishmaydi garchand ajnabiy yurt jozibasi

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

o‘ziga tortsa ham. Bu yerda muhim bir detal (tafsil) – olisda qolgan ona yurt va sevimlilarni yodga solmoqda. Va ayni damda faqat baxtli hayot tarziga o‘rgangan yurtda chindan-da hayot degan ne‘matning nihoyatda qadrli ekani qalbga kirib boradi.

To‘rtinchi xatboshida o‘qiymiz: “Kecha yomg‘ir yog‘ayotganda hayot odamlarni suvratga olardi yonboshi bilan. Hech nima sotilmaydigan marketlar eshigidagi “Open” degan e‘lonni almashtirish haqda xayol surardi. Tamaddixonalar odamlar oshqozonini o‘lchab yurar edi eni-bo‘yiga...” Bu yerda odam faqat qorin to‘ydirish uchungina yashamaydi axir, ko‘ngil eshiklari chorlovi eslanmoqda inchunun, ko‘ngil to‘lmasa – qorin to‘ygandan ne foyda?

So‘nngi band shunday tugallanadi: “Kecha yomg‘ir yog‘ayotganda men topib olgandim “Seni sevaman” degan so‘zni ajnabiy tilda...” Demak, xulosa qilish mumkinki, ajnabiy tildagi sevmoq so‘zi ham chin oshiq (ma‘shuqa) ko‘ngliga xush yoqadi, uzoqda bo‘lsa ham ishq haroratini beradi. Qayd etilgan beshta harakat yomg‘ir yog‘ayotganda sodir bo‘ladi. Bu ajib bir musiqiy-mahzun holat-kayfiyat beradi va sog‘inch tuyg‘usi bilan o‘zgacha poetik ifoda shaklini topadi.

“Noingliz tilida suhbatlar” nomli mansura o‘ttiz sakkiz satrdan iborat. Muallif bunda uch xatboshida “Siz inglizcha gapira olasizmi?” degan so‘roqqa javoban “oqbilak inglizcha so‘zlar” ga havas qilaroq o‘z tilini nihoyatda sevishini bayon qiladi. “Siz inglizcha gapira olmaysizmi?” deya ikki bora yangragan savolga, poetik hayajon bilan javob qaytaradi: “ – Ha, men ingliz tiliga qo‘shib yurak tilida gapira olaman! Xuddi Betxovenni, Shopenni, Pikassoni, Breygelni va qolgan daholarni ajnabiy tilda tushunganim kabi. Endi esa sizlarni ham shu daholar safiga qo‘shib tushuna olaman har qanday tilda...” (130-bet).

“Elektron maktub” nomli mansurada maktubning qadri, qimmatini haqida gap boradi. Ayniqsa yaqinlaringdan ming-minglab chaqirim uzoqda, Beruniy chamalab aytgan – ummon ortidagi “sehriga to‘la” ajabtovur yurtda huzur qilib yashayotganing taqdirda ham, hayotning barcha lazzatlari-da, og‘riqlari-da bo‘lsin – jigarlar, qadrdon inson bilangina tatiydi. Derazadan ummonga termularkan, “Bugun to‘satdan boshlangan izg‘irin to‘lqinlarni ham egniga issiqqina po‘stinlarini kiyishga majburlabdi. Tugatilmagan maktubini o‘qib berdi mavjlarga. Ular shunchalar jimir-jimirlab qarsak chalishdiki, dard

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

uchun chalingan qarsaklardan huzur tuydi o‘ziyam...” Shoir o‘zini o‘rab turgan har bir holat va manzaradan poetik xulosa chiqaradi, kutilmagan tashbehlar qo‘llaydi. “Derazam ortidagi Amerika” nomli mansura ham “yuho sog‘inch” hissi bilan yo‘g‘rilgan. “Mark Tven, Ernest Heminguey, Edgar Po, Uilyam Folkner, Oldos Xaksli, Steynbekning pahlavon asarlari ko‘z ochgan tuproqqa hayrat va sarosima bilan qarayman. Ayovaning dumining o‘zi bir asar bo‘lgulik olmaxonlariga tikilaman. Nima bo‘lganda ham Amerikani derazam ortidan kuzataverish me‘damga tegadi. Derazani ochaman-u derazam ortidagi shahzodaga qo‘limni uzataman: kel, Do‘st bo‘lamiz!” (137-bet).

“Xotiramdagi ko‘rgazma zali” mansurasi kontrast ifoda va tasvirga boy. Nomi ham aytib turganidek, bolalikdan esh bu eslovlarga poetik ma‘no beriladi, noodatiy xotirlashni mag‘zini chaqish uchun Nazar Eshonqul yozganidek “tasavvur dosh bersa bo‘ldi”:

“Tutqanoq kasaliga chalingan muhabbatim...

Sochlariga oq oralagan sevgim...

Tver ko‘chalariga sog‘ borib omon qaytmagan hislarim...

guruch donasidek mayda yo‘qsillik...

xo‘rsiniq soyali xosxonam...

yiqilgan chamoqning yig‘isi...” (138-bet)

Mansura shu tariqa davom etadi va ikki sahifagina hajmi. Masalan, “tutqanoqqa chalingan muhabbat” – yangi poetik tasvir, u bir umr xotiraga muhrlangan va vaqti-vaqti bilan “lop” etib o‘zini bildirib qo‘yaveradigan armonni anglatadi. Shuning uchun uning sochlariga “oq oralagan”. “Tver ko‘chalariga sog‘ borib, omon qaytmagan hislar – shaxsiy oilaviy fojidan darak berayotgnday. Chaqmoq nega “yig‘laydi?” Bu ham yangicha topilma. Garchi osmonda porlasa ham, bir uchu yerga tushadi uning. Tushgan-u, yerdagi lirik qahramon fojiasiga “jonli guvoh” bo‘lgan.

“Murakkab timsollar, serqatlam ramzlar bilan fikrlashga moyil Go‘zal Begimning “Yoki” tarzida g‘alati nomlangan to‘plamidan shoiraning olamni o‘ziga xos ko‘rish natijasi bo‘lgan she‘rlari o‘rin olgan. Har kimning ham xayoliga kelmaydigan tashbihlar, favqulodda obrazlar, kutilmagan ifodalar har bir she‘rda ko‘zga tashlanadi”, deb yozgan edi adabiyotshunos olim Qozoqboy Yo‘ldosh [7. 382]. Yangidan yangi poetik tajribalarga o‘chligi bilan

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

mashhur bo‘lgan shoiraning ushbu kitobi ham aslida yaxshi ijodiy tajribalarga boy to‘plam sifatida e’tirof etilgan.

Xulosa. Shoiraning “Yoki” nomli to‘plamida “Ayova ayvonida” ruknida jami to‘qqizta turli hajmdagi mansuralar berilgan. Ularga xos umumiy xulosalarni quyidagicha bayon etsa bo‘ladi:

1. Muallif borliq -atrofga poetik nigoh bilan qaraydi va barcha holat, buyum, voqea-hodisalardan modernistik – kutilmagan holat, manzara yoxud xulosa topadi.
2. O‘rni bilan tinish belgilariga yangicha ma’no yuklaydi. Masalan, “Xotiramdagi ko‘rgazma zali” mansurasida yigirmata tugallanmagan gap (uch nuqtali) qo‘llaydi. Bu o‘ziga xos usul orqali shuncha zalvorli xotiralarga ishora qiladi.
3. Mansuralarda janrga xos nasriy shaklga poetik marom va sirlilik hamda tugallanmaganlik holatini singdiradiki, bundan ko‘p ma’nolarga ishora qilinadi.
4. Go‘zal Beginning ham an’anaviy, ham postmodernistik uslublarda birdek mahorat bilan ijod qilishi – uning poetik salohiyati yetuk ijodkor ekanligidan darak beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Алишер Навоий. Мукаммал асарлар тўплами. Йигирма томлик. Саккизинчи том. “Фарход ва Ширин”. Тошкент. Фан, 1981. – 390 б.
2. “Краткая литературная энциклопедия”. М., 1971, Том 6, с. 860.
3. Иззат Султон. Адабиёт назарияси. Тошкент, 1980. 288 б.
4. Гаспаров М. Очерк истории русского стиха. (Метрика, Ритмика. Строфика). М. “Наука”, 1984. С. 346.
5. Саримсоқов. Ўзбек адабиётида саж. Тошкент 1978, 210 б.
6. Гўзал Бегим. Ёки (Шеърлар). Т.: Гафур Ғулом номидаги нашриёт-мабаа ижодий уйи. 2018. – 160 б.
7. Қозоқбой Йўлдош. Кўркем сўз ёғдуси. Мақолалар. Т.: “Ijod Nashr”. 2025. – 544 б.

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

SHE'RIY JANRLARNING O'RGANILISHI VA YANGILANISH TAMOYILLARI

Quvonch Mamiraliyev,

Alisher Navoiy nomidagi ToshDO'TAU dotsent v.b.,

Filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

mamiraliyevquvonchbek@gmail.com

Annotatsiya. Mazkur maqolada she'riy janrlarning adabiyotshunoslikda o'rganilish jarayoni, ularning tarixiy shakllanish bosqichlari hamda zamonaviy adabiy jarayonda yuz berayotgan yangilanish tamoyillari tahlil qilinadi. She'riy janrlarning mazmun va shakl jihatidan transformatsiyasi, an'anaviy va modernistik yo'nalishlar o'rtasidagi uzviylik, janrlararo sintez va poetik izlanishlarning badiiy tafakkur rivojida o'zni yoritiladi. Shuningdek, maqolada she'riy janrlarning yangilanishi adabiy tafakkurning evolyutsiyasi, ijtimoiy-madaniy omillar va ijodiy individuallik bilan bog'liq jihatlar yoritilgan.

Kalit so'zlar: she'riy janr, janr tizimi, poetika, adabiy jarayon, janr evolyutsiyasi, badiiy shakl, an'ana va yangilanish, modernizm, poetik tafakkur, janrlararo sintez.

XX asrning o'rtalaridan boshlab o'zbek she'riyati shakl va mazmun jihatidan jiddiy o'zgarishlarga duch keldi. “Natijada she'riyatimiz asrlar davomida amal qilib kelingan poetik kanonlar inkor qilinib, o'zgargan mazmun-mohiyatga mos yangi shakl bobida izlanishlar davriga kirdi. Bu izlanishlarning eng muhim va she'riyatimizda tub yangilanishga olib kelgan yo'nalishlari sifatida she'rning ritmik-intonatsion sathida, poetik ifoda yo'sini va subyektiv tashkillanishdagi o'zgarishlarni ko'rsatish mumkin” [7:214]. Ilm-fanning shiddat bilan rivojlanishi barcha sohalarning mazmun-mohiyatiga o'z ta'sirini o'tkazmay qolmadi. Bu jarayon, o'z navbatida, adabiyotning ham shakl va mazmunda bir qadar siljishlarini yuzaga keltirdi. Zero, adabiyot turg'un hodisa emas, u rivojlanib, yangilanib boradi. Biz ushbu ishimizda ana shunday o'zgarib, yangilanib borayotgan hodisani – istiqlol davri o'zbek she'riyatida janrlar modifikatsiyasi jarayonini tahlil, tadqiq etishga harakat qildik.

O'zbek adabiyotida lirik asarlarni janrlarga ajratishning bahsli tomonlari ko'p. Lirik turning janrlar masalalari bo'yicha turli-tuman ilmiy-nazariy qarashlar mavjud. Jumladan, I.Sulton, U.To'ychiyev, N.Shukurov, M.Ibrohimov, O.Nosirov, R.Orzibekov, H.Umurov, T.Boboyev, D.Quronov, U.Hamdov kabi bir qator adabiyotshunos olimlar lirik janrlar nazariyasiga oid o'zlarining ilmiy-nazariy tahlillarini, fikr mulohazalarni bildirishgan. Avvalo, janrning xususiyatlari, uning belgilari

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

haqida to‘xtalsak. “Adabiyotshunoslik lug‘ati” da janrga shunday ta’rif berilgan: “Janr (fr. genre – jins, tur, xil) – adabiy janr, adabiy asarlarning tarixan shakllanuvchi tipi, muayyan davr milliy yoki jahon adabiyotida umumiy xususiyatlari bilan turli ko‘lamdagi guruhlarini tashkil qiluvchi asarlarni anglatuvchi tushuncha” [2:79].

Ayonlashadiki, janr turg‘un emas, u vaqt o‘tgan sari o‘zgarib, yangilanib boradi yoki ba’zi hollarda esa eskirishi (bugungi kunda kam foydalaniladigan, ko‘p murojaat qilinmaydigan janrlar: masalan, ta’rix, muammo va boshq.) mumkin. Ayniqsa, sintezlashuv va modifikatsiya jarayoniga bugungi kunda lirik janrlarda an’anaviylik va zamonaviylik qorishmasi sifatida ko‘p duch kelamiz. Janrlar masalasida rus adabiyotshunosi Mixail Baxtin quyidagicha fikr bildiradi: “Janr adabiyot taraqqiyotining har bir yangi bosqichi va shu janrga mansub har bir asarda qaytadan tug‘iladi, yangilanadi. Janr hozir bilan yashaydi, biroq hammavaqt o‘zining o‘tmishi, ibtidosini yodda tutadi. Janr – ijodiy xotiraning adabiyot taraqqiyoti jarayonidagi vakilidir” [3:339]. Olimning bu qarashidan janr har bir asarda qaytadan tug‘iladi, ya’ni janrda o‘zgarishlar (modifikatsiya) sodir bo‘ladi deb qarash mumkin, ammo janrga xos asosiy xususiyatlar saqlanib qolaveradi. Janr o‘zgaruvchan, turg‘un emas deyilganda, uning komponentlaridagi o‘zgarishlarni nazarda tutish maqsadga muvofiq. Chunki ma’lum bir janr o‘zining barcha komponentlarini o‘zgartirsa, u mutlaqo boshqa janrga aylanadi va transformatsiyaga uchraydi. Modifikatsiya hodisasida esa janrning qaysidir unsurlarida – mazmun yoki shaklda o‘zgarishlar sodir bo‘ladi. Hozirgi o‘zbek she’riyati janr va janr shakllariga juda boy. Janrlar masalasi haqida o‘zining nazariy fikrlarini qayd etib o‘tgan adabiyotshunos To‘xta Boboyevning fikrlariga e’tibor qaratamiz. O‘zbek she’riyati tarixida bir necha poetik janrlar va ularning shakllarida o‘xshashlik, qorishqlik, mushtaraklik, sinkretik holatlar mavjudligini ta’kidlab o‘tadi adabiyotshunos olim. Mumtoz lirikamizning ma’lum bir janrida yaratilgan asar doimo sof bir janr bilan chegaralanib qolavermagan. Chunki bir janrning ichida ko‘p hollarda boshqa janr va uning unsurlari, elementlari mavjud bo‘lgan. To‘xta Boboyev: “mumtoz she’riyatimizdagi (aruzda yaratilgan) lirik she’rlarning janr xususiyatlarini aniqlash hozirgi zamon poeziyasidagi (barmoqda yozilgan) lirik she’rlarning janr xususiyatlarini aniqlashga nisbatan ancha oson va qulay” [4:556], – deganida anchayin haq. Nazariyotchi olim buning sababini mumtoz adabiyotimizdagi

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

janrlar ma’lum bir qonun-qoidaga ega ekanligi, hozirgi she’riyatimizda esa “poetik qoliplar” deyarli sezilmasligini aytib o’tadi [4:503]. She’riy asarlarni janrlarga ajratishda turlicha qonuniyatlar mavjudligini ta’kidlash joiz. O‘zbek adabiyotshunosligida ularda ikkitasi – shakl va mazmun xususiyatlaridan kelib chiqish tasniflash keng tarqalgan.

O‘zbek mumtoz adabiyotiga nazar solsak, unda she’rlarning ko‘proq shakl xususiyatlariga ko‘ra janrlarga ajratilganiga guvoh bo‘lamiz. Masalan, tuyuq to‘rt misradan iborat bo‘lishi, ramali musaddasi maqsur vaznida yozilishi, asosan, *a-a-b-a*, tajnisli qofiyaga ega bo‘lishi bilan xarakterlanadi. Bunga yana ruboiyni, qit’ani misol qilib keltirishimiz mumkin. Ayniqsa, bu holat musammatlar (musallas, murabba’, muxammas, musaddas, musabba’ musamman, mustasne’, muashshar) da aniq ko‘rinadi. Anglashiladiki, o‘zbek mumtoz lirik janrlari ko‘proq shaklga bo‘ysungan, o‘zgarmas turg‘un holatda. To‘g‘ri, o‘zbek adabiyoti taraqqiyotining ma’lum bir davrlarida turg‘un janrlarga e’tibor kuchli bo‘lgan, ammo vaqtlar o’tishi bilan janrlarga erkinlik berish, ijodkor laboratoriyasi degan masalalar ham ko‘tarilmoqda va bunda she’riy janrlarni ma’lum qoliplar bilan chegaralab qo‘yishdan voz kechilmoqda. Adabiyotning mohiyatini zohirga emas, botinga qaratmoq zarurati tug‘ilmoqda. Dunyo adabiyotshunosligida she’riy asarlarni mazmun jihatidan janrlarga ajratish qadimdan mavjud bo‘lgan. Masalan, antik yunonlar “difiramb”, rimliklar “oda”, nasroniylar “psalom”, sharqliklar “qasida” deb yuritgan janrlarning umumiy belgisi – “madh etish, ulug‘lash” mazmunida bo‘lgan deya ta’kidlab o’tadi adabiyotshunos D.Quronov[2:480]. Kanonik janrlar mavjud bo‘lgan davrda janrni belgilashda shakl asosiy o‘rin tutgan bo‘lsa, keyinchalik kanonik janrlarning ahamiyati yo‘qola boshlagandan keyin she’riy janrlarni mazmun jihatidan (ijtimoiy, siyosiy, falsafiy va h.k.) tasniflash ham qo‘llanila boshlangan. Keyinchalik bunday qarashga akademik Izzat Sulton shunday munosabat bildiradi: “She’riy mahsulotni shartli ravishda “siyosiy lirika”, “ishqiy (intim) lirika” va shunga o‘xshaganlarga ajratish ham uchraydiki, buni ilmiy asosga ega deb hisoblash qiyin” [6:408]. Demak, faqat mazmunning o‘zigina janrni belgilovchi xususiyat bo‘la olmaydi. She’riyatda shakl va mazmun hodisasi mavzusiga alohida faslda to‘xtalib o‘tamiz.

Hozirgi o‘zbek she’riyatining nazariy masalalarini o‘rganishda, xulosalar chiqarishda, albatta, o‘tmish adabiyotiga va jahon adabiyoti nazariyasi

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

materialiga suyaniladi. Hozirgi o‘zbek lirikasida janrlarning nihoyatda xilma-xil ekanligi ularni o‘rganishda tasniflashdan u tomoniga o‘tish qiyindek tuyuladi.

O‘z davrida Abdurauf Fitrat ham “She’r va shoirliq” va “Adabiyot qoidalari” kabi ilmiy asarlarida vazn, janr, umuman, she’r masalalariga o‘zining nazariy qarashlarini bayon etgan. Fitrat she’rning ikki turli ekanligini ta’kidlaydi: 1) Manzum she’rlar (tizim she’rlari); 2) mansur she’rlar (sochim she’rlar). “Sochiq she’rlar (mansur she’rlar) uchun “vazn” va “qofiya”ning teyishligi bo‘lmasa ham so‘zlarning hunarlicha (san’atkorona) bo‘lishi teyishlidir” [1:8]. Albatta, mansur she’rlar deyilganda oq she’r, sarbast, erkin vazndagi she’rlar nazarda tutilgan. Bundan tashqari, Fitrat vazn va qofiyasi bo‘la turib, she’r bo‘la olmagan she’rlar mavjudligi aytib o‘tadi yoki aksincha, vazni va qofiyasi bo‘lmasa ham she’r deb ataladi. Jumaladan, Fitrat Cho‘lponning “Kleopatra” she’rini sochim yo‘sinida yozilganligini, vazni, qofiyasi yo‘qligini, biroq u she’rdir deya fikrlarini asoslaydi. Bundan ko‘rinadiki, Fitrat she’r qonuniyatlari haqida fikr bildiradi, ammo she’rning janrlari masalasiga to‘xtalmaydi. Barmoq vazni bizning milliy vaznimiz ekanligi hamda aruz bizning tilga yaramaganligini ham aytib o‘tadi. Shu o‘rinda adabiyotshunos olim M.Qo‘shjonovning quyidagi fikrlariga e’tibor qaratsak: “Odatda, aruz sotsialistik-psixologik motivlarni lirik qahramonning intim hayoti orqali ifodalashga moyil. Demak, aruzda ma’lum bir shakl chegarasi bo‘lganidek, ma’no chegarsi ham bor...” [7:41]. Istiqlool davri o‘zbek she’riyatida aruz vaznidagi ko‘plab janrlar davr va badiiy tafakkur evrilishlari bilan qayta boyidi, bir qator o‘zgarishlarga uchradi. An’anaviy janrlar istiqlool davrida bevosita barmoq vazni ta’sirida yangi hayotga qadam qo‘ydi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Абдурауф Фитрат. Танланган асарлар. IV жилд. –Т.: Маънавият, 2006. –Б. 2. Куронов Д., Мамажонов З., Шералиева М. Адабиётшунослик луғати. –Т.: Akademnashr, 2010. –Б 79.
2. Бахтин М. Вопросы литературы и эстетики. – М: Художественная литература, 1975. – 399 с.
3. Бобоев Т. Адабиётшунослик асослари. –Т.: Ўқитувчи, 2002. –556 б.
4. Куронов Д. Адабиёт назарияси асослари. – Т.: Академнашр, 2018. –Б. 480.
5. Султон И. Адабиёт назарияси. –Т.: Ўқитувчи, 1986. –Б. 408.
6. Қўшжонов М. Сайланма. 2 жилдлик. 1 жилд. –Т.: Ғ.Ғулом номидаги адабиёт ва санъат нашрети, 1982. –Б. 41.

7. Хамдамов У. Янги ўзбек шеърияти. –Т.: Адиб, 2012. –Б. 274.
8. Q.Mamiraliyev. Istiqlol davri o‘zbek she‘riyatida janrlar modifikatsiyasi. – Toshkent: Anorbooks, 2024. – 208 b.

CHO‘LPON LIRIK “MEN”I TASVIRI

Sevinchoy Yoqubova,
Alisher Navoiy nomidagi ToshDO‘TAU
dotsenti v.b., filologiya fanlari
fanlari bo‘yicha falsafa fanlari doktori (PhD)

Annotatsiya. Ushbu maqolada yetuk o‘zbek shoiri Cho‘lpon she‘riyati o‘rganildi. Muallif shoir lirik “men”ini kuzatib, she‘riyatidagi tuyg‘u-kechinmalar ifodasini tadqiq etgan. Maqolada Cho‘lponning ko‘plab she‘rlaridagi o‘ziga xos xususiyatlarni tahlilga tortilgan va muayyan umumlashmalar chiqarilgan.

Kalit so‘zlar: she‘riyat, ramz, obraz, talqin, tuyg‘u va kechinma, lirik qahramon, lirik “men”, badiiylik, botiniy mazmun.

Cho‘lponning “Uyg‘onish” (1922) to‘plamidagi she‘rlar ko‘ngillarga bahoriy bir uyg‘onish epkinlarini olib kirdi. Shoir “Buloqlar” (1924) da chinakam qaynab toshdi. Uning ichki tuyg‘u-iztirblari go‘yo buloq bo‘lib oqdi. Cho‘lpon “Tong sirlari” (1926) da erkin xayollar samosida yaproqday titrab turgan qalbini *“tillari qaldirab”* (“Men ham shoirmi?”) kitobxonga taqdim etdi.

Bizningcha, “Soz” (1935) ning nomlanishida kinoya va istehzo bor. Chunki Cho‘lponning sozi ilgarigiday samoviy yuksaklik zavqidan so‘zlamas, *“Haq yo‘li, albatta, bir o‘tilgusi”* (“Sozim”); *“Yo bitarmen, yoki sening saltanating buzilur!”* (“Qo‘zg‘alish”) ; *“Kishan, gavdamdagi dog‘ing hanuz ham bitkani yo‘qdir, / Faqat butkul qutulmoqqa umidim endi ortiqdir!..”* (“Kishan”); *“Xalq dengizdir, xalq to‘lqindir, xalq kuchdir, / Xalq isyondir, xalq olovdir, xalq o‘chdir”* (“Xalq”); *“Yo bor bo‘lish, yo yo‘q bo‘lish:– Yo‘q yarash!...”* (“Kurash”); *“To‘lqinlar hammasi yo‘qsilning ko‘nglida. / Bir damda dunyoni kuydirur vulqonlar”* (“Po‘rtana”) tarzida dadil va ishonch-umidga to‘la jarang berolmayotgandek edi.

Cho‘lpon she‘riyatida kuz, qish manzaralari, bog‘-rog‘larni to‘ldirgan qarg‘alar qag‘illashi bilan bog‘liq ohanglar sekin-asta kuchayib boradi. Masalan, 1923-yilda bitilgan “Somon parcha” she‘rining lirik qahramoni “somon parcha” misoli o‘zini “muhit erki”ga topshiradi:

Muhit girdobida bir somon parcha,
Bir poxol cho‘pidek oqib boraman...

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

Muhit kuchlik ekan, egdim bo‘ynimni...

Ko‘zimda og‘ir bir “taslim” nuri bor [6. 79].

Shoir ko‘zlarida “taslim” nuri bo‘lsa-da, hali “dengiz” ning “cheksiz qo‘ynida” “erkin ko‘piklarning allaqanchasi jimgina boradir”, - deb yozadi. Bizningcha, bu jimlik taslimiyat emas, balki go‘zal orzular qarshisidagi real kuchning zalvarini his qilishdan keluvchi kayfiyat edi. Xo‘rlik va haqoratlardan zada bo‘lgan Cho‘lpon 1923-yilda bitgan “Bas endi” nomli manzumasida:

Qo‘limda so‘nggi tosh qoldi,

Yovimga otmoq istarman!

Ko‘zimda so‘nggi yosh qoldi,

Amalga yetmak istarman!.. [6. 55].

deb yozadi. Haqli savollar tug‘iladi:

- Chindan ham shoir jismonan va ruhan shu qadar toliqqanmdimi?

- Bu uning so‘nggi umid va intilishlarimidi?

Bizningcha, Cho‘lpon o‘zini tezda o‘nglab olishga ichki kuch topgan. Shubhasiz, bu kuch shu el va shu yerga bo‘lgan ko‘ngildagi muhabbatdan, erk va ozodlik sog‘inchidan olingan edi.

Cho‘lponning “Ko‘klam qayg‘usi” (1922) nomli she‘rini o‘qir ekanmiz, lirik qahramon umidlari to‘la so‘nmagani, ammo u o‘z-o‘zini taftish etayotgani guvohi bo‘lamiz:

Yolg‘iz menmi ko‘klam chog‘i yig‘lagan?

Yolg‘iz menmi har umidda aldangan?

Yolg‘iz menmi ko‘kragimni tig‘lagan?

Yolg‘iz menmi sevinch bilan bo‘lmagan?[6. 42].

Cho‘lpon yolg‘iz emas. Ammo butun elning erki tushovlangan. Shoirning lirik qahramoni najot istaydi, ishonadi, umidlanadi, aldanadi. Biroq o‘zini erkka tashna el bilan hamdam, hamnafas sezadi. Afsuski, muhit undan zo‘rroq, qudratliroq edi. Shunday kezda ham shoir tafakkuri zo‘riqib ishlaydi, voqea-hodisalarni taftish qilishga kirishadi.

O‘zini xalq dardi, orzu-intilishlaridan ayro his qilmagan Cho‘lpon “Men qochmadim” (1921) she‘rida yozadi:

Men “o‘zlik”dan ko‘pdan beri uzilib,

“Ko‘plik” ichra botib ketgan tanamen.

U “ko‘plik”ning qayg‘usida cho‘zilib,

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

Quloch otib suzib yurgan – yana men [6. 20].

Cho‘lpon yuksak intilishlardan begona, utopik g‘oyalarga ergashib, hayot kechirish va e‘tiqodiy adashishdan keluvchi turfa sarson-sargardonliklar abadiyat o‘lchovlari oldida muayyan qimmatga ega emasligini yaxshi biladi. Ammo bunday notabiiy o‘zgarishlar oldida o‘zini bir qadar ojiz sezadi va imkon qadar ehtiyotkor bo‘lishga chog‘lanadi. Uning “Tabiatga” she‘rida qahri qattiq, odam bolasiga jilov bermas tabiat stihiyasi va go‘zalligi jonli suvratlanadi. Cho‘lpon manzara chizarkan, peyzaj tasvirlariga serqatlam ma‘no-mazmun yuklaydi. Jumladan, shoirning lirik qahramoni xalq ommasi qullikka, mustamlakachilikka qarshi qo‘zg‘alsa, “tog‘day qumlar ko‘chib, do‘llar quyib, to‘fon bosishi mumkin”, degan fikrida sobit turadi. Demak, she‘rdagi “qum”, “tog‘”, “dengiz”, “to‘lqin” kabi obrazlar ijtimoiy va ramziy ma‘no tashiydi:

Qum ko‘char...tog‘lar qadar qumlar ko‘char...yo‘lni to‘sar...

Zo‘r dengizlar na‘ra tortar...jon so‘rar, to‘lqin chopar,

Katta to‘lqinlar kelar-da, mayda to‘lqinlar qochar...

Ha, Cho‘lponning umidlari shu zamin istiqboli bilan bog‘liq sog‘inchlar bilan bog‘liq tarzda goh so‘nib goh unar, shoir: “*Vahimali qish binosi yiqilib, / Go‘zal bahor eshiklari ochildi*” (“Bahor keldi”) qabilidagi bahoriy kayfiyatdan butkul uzoqlashmasdi. Har gal uning umid yulduzlari zim-ziyo tunni yoritib, beg‘ubor tong xayollarini yetaklab kelaverardi. Qaro tunning “*Oq kallalik-qora dev*”laridan zinhor hadiksiramay, (“Mahmudxo‘ja Behbudiy xotirasi”) hatto “*motam gullari*”ni ko‘targan kezlarda ham, “*amalining shamin yoqib*”izlagani sari talpinaverardi. U o‘zining isyonini dastlab ochiq, oshkor tarzda poetik ifodaga ko‘chirgan bo‘lsa, keyinchalik asta-sekin pardalab, ramz va ishoralarga o‘rab izhor eta boshladi. Shoir “Oy qo‘ynida” (1923) she‘rida maxzun xayollarga g‘arq bo‘larkan:

Shaftolida oy nurini ko‘rgach, yana ruhim

Oylar kabi yosh davriga suqlar kabi boqdi [6. 63]

deb yozadi. Shoir 1926-yilga kelib, “*Bahorni sog‘indim, bahorni*” (“Bahorni sog‘indim”) deya dilini ochadiki, bu hol o‘sha kezlarda ham Cho‘lponning hayot abadiyligiga bo‘lgan ishonchi hali so‘nmaganidan darak beradi. Demak, Cho‘lpon she‘rlaridagi kuz, qish, xazon kabi tabiat manzaralari bir jihatdan, fasllar almashinuvi bilan chambarchas bog‘liq, ayni paytda, bunday ifodalar aksariyat o‘rinlarda muallifning ruhiy holat va kayfiyati, g‘oya hamda

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

maslagini ham o‘zida namoyon etadi. Masalan, shoir “Kuz” she‘rida shunday yozadi:

Ko‘m-ko‘k ekan, sarg‘aydilar yaproqlar

Og‘riq, mag‘lub, tutqun Sharqning yuzidek;

Bo‘ronlarning ko‘zlarikim o‘ynoqlar

G‘olib G‘arbning qonga to‘lgan ko‘zidek [6. 17].

Yuqoridagi misolda nainki sarg‘aygan yaproqlar, quturgan bo‘ron kabi tabiat manzaralari ijtimoiylashtirilgani, balki “*Og‘riq, mag‘lub, tutqun Sharqning yuzi*” va “*G‘olib G‘arbning qonga to‘lgan ko‘zi*”ni o‘zaro qiyoslashga ham xizmat qildirilgani guvohi bo‘lamiz. Cho‘lpon “Xazon” she‘rida “*Qarg‘alar bog‘larda qag‘lashib qoldilar*”, deyishidan hamon o‘laksaxo‘r qarg‘alar majoziy mazmun tashiyotgani anglashiladi. Chunki Cho‘lpon she‘rlaridagi obrazlar bir jihatdan, shoir qalbining oynasi bo‘lsa, ikkinchi jihatdan umidlari sarobga aylangan xalqimizning mungli hamda fojiaiy hayot yo‘lidan so‘zlaydi.

Cho‘lpon lirik merosida shoirning “men”ligi bevosita badiiy ifodaga ko‘chgan, ba‘zan ikkinchi shaxsga qaratilib, ham uning, ham so‘zlovchining ruhiyati, kayfiyat-holini ifodalagan o‘rinlar anchagina. Shoir ko‘pincha ochiq, samimiy va rost so‘zlaydi. Gohida esa, so‘roq va murojaat ohangida gapiradi. Ba‘zan undov va suhbat-dialoglardan foydalanadi. Cho‘lpon she‘larida biz takror va sinonimlarga, turfa xil ta‘kidlarga ham duch kelamiz.

Demak, shoir turfa rang ohanglar palitrasidan barakali foydalanib, fikr-tuyg‘u hamda niyat-muddaolarini mukammal berishga erishadi. U zulm va adolatsizlik, tengsizlik hamda baxtsizlikni qora rangda, aksincha ezgulik va poklik, baxtiyorlik hamda adolatni oq rangda idrok etadi. Shu kabi tushuncha va ilg‘amlarini she‘rga soladi. “*Ko‘lanka*”, “*bulut*”, “*parda*” singari qora ranglar ba‘zan yangicha ma‘no ottenkalarida faollashib, haqsizliklar guvohi bo‘lgan shoirning go‘zal umidlari sarobga aylangan davrdagi kayfiyat-hollarini ifoda etadi. Shoir she‘rlarida tez-tez ko‘zga tashlanuvchi “*bo‘ri*”, “*qarg‘a*”, “*boyqush*”, “*shayton*” “*ko‘lanka*”, “*kishan*” kabi ramzlarda esa Cho‘lpon ko‘ngil po‘rtanalaridagi taloto‘mlar, ya‘ni zolim bosqinchilar – chorizm va bolshevizmga qarshi nafrat hislari jamlanadi. Adolat, tenglik, birdamlik tushunchalarini unutib, o‘lkani talagan, qirg‘in va turfa buzg‘unchiliklarga bosh bo‘lgan bunday kimsalarning tuban qiyofalari fosh etiladi. Vatan va xalq taqdiriga kuyungani, ularning dard-hasratlarini o‘ziniki deb bilgani uchun ham, Cho‘lpon she‘rlarida fojiiy bir ruh silqib turadi. U yashab ijod qilgan

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

davrning ijtimoiy-madaniy hayoti, ko‘z o‘ngida kechgan real voqelikdan olingan taassurotlar ham behad qaynoq, alg‘ov-dalg‘ovli edi.

Adabiyotshunos B.Qosimov ta’kidlashicha shoir: “...*sho‘rolar hayotining riyokorona shiorlariga sekin-asta yuz bura boshladi. Buning natijasi o‘laroq she‘rlariga socialistik mafkura kirib keldi. Yolg‘on, rangsizlik, yasamalik paydo bo‘ldi...*” [10. 279]. Ustoz adabiyotshunos olimning yuqoridagi fikrlarini butkul inkor etmagan holda, aytishimiz mumkinki, haqiqatan ham Cho‘lpon XX asrning 30-yillarga kelib: “*Menda endi qayg‘ular yo‘q, / Men bahorlar kabi shanman*”. (“Yangi men”) tarzidagi she‘rlar bitishga majbur bo‘ldi. Zotan, endilikda u o‘zining millionlar safida ekanini “isbotlashi” lozim edi.

Binobarin, shoir yana qo‘liga soz olgan va bitayotganlari endi chinakam ko‘ngil she‘riyati bo‘lmasa-da, satrlar botinidan o‘sha biz bilgan Cho‘lpon ham ma’yusgina mo‘ralab turardi:

Bir necha yil qantargach,

Yana oldim sozimni.

Endi aytib yig‘lamas

Ko‘ngildagi rozimni.

Darhaqiqat, bu o‘rinda biz muayyan muddat qantarib qo‘yilgan, ko‘p fikr-mulohazalardan so‘ng yana qo‘lga olingan sozning endi ko‘ngil rozlaridan so‘zlamayotganidan iztirob va fig‘on chekayotgan Cho‘lponni ham ko‘ramiz. Qalami qantarilgan, ya’ni ko‘ngliga qil sig‘magan Cho‘lpondan davrga hamqadam bo‘lib, sho‘rolarning totalitar-shovinistik tuzumiga mos tarzda zamonani samimiy alqab kuylashni talab qilish o‘rinsiz edi. Chunki u shunchaki murosas-madira yo‘lini tanlashga majbur bo‘lgan va o‘zining barcha orzu-istaklari bilan ruhan yolg‘iz qolgandi.

Cho‘lpon insonni buyuk muhabbat bilan sevgan, inson qadri, sha’ni, erkini baland qo‘ygan ulug‘ gumanist shoir edi. Uning ijodiy va hayotiy kredosi, dasturulamali quyidagi satrlarda o‘z ifodasini topadi:

Tiriksang, o‘lmagansang,

Sen-da odam, sen-da insonsan.

Kishan kiyma, bo‘yin egma,

Ki sen ham hur tug‘ilg‘onsen.

Ko‘rinadiki, Cho‘lpon erk va hurlikni insonning ilk tug‘ilishi bilan bog‘laydi. Chunki, inson Ollohning hikmati bilan yaratilib, sharaflangan zot

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

ekanini yaxshi biladi. Shoirning “Bahorni sog‘indim”, “Kuz guli”, “Vahm”, “Tabiatga”, “Kuzaklar”, “Yorug‘ yulduzcha”, “Po‘rtana” kabi o‘nlab bitiklarida ham zulm-istibdodga, mustamlakachilikka qarshi erkinlik istagi, nola va fig‘on aks etgan. Shubhasiz, Cho‘lponning bu kabi ash‘orlari vatandoshlarida aziz yurtimizga muhabbat, mustamlakachilarga nafrat, erk va hurriyat g‘oyalariga sadoqat tuyg‘ularini tarbiyaladi.

Ijtimoiy hayot shiddati, real voqelik Cho‘lpon she‘rlarida faol qo‘llangan “*dengiz*”, “*to‘lqin*”, “*po‘rtana*”, “*qiyomat*” kabi ramziy-majoziy obrazlarda o‘z ifodasini topdi. Shoir “*Menda qanot bor, lekin bog‘langan , / Charchagan qanotim kuch sezdi*” kabi o‘rinlarda erksizlik va ozodlik uchun intilish tuyg‘usini “*qanot*” obrazi orqali ifoda etdi. Uning “*chechak*”, “*ko‘klam*”, “*bahor*”, “*gul*” (“*shodlik guli*”, “*motam guli*”) singari obrazlarida ham ozodlik, mustaqillik bilan bog‘liq eng ulug‘ orzu-armonlari ifodlangan edi.

Anglashiladiki, Cho‘lpon jahon (ayniqsa, turk-musulmon olami) da kechayotgan ijtimoiy-siyosiy jarayonlarni ham sinchkovlik bilan kuzatib borgan. Ularga faol badiiy-estetik munosabat bildirgan. Adabiyotshunos B.Qosimov: “*20-yillar o‘zbek she‘riyati chinakam Cho‘lpon davridir*” [10. 279], deb yozadi. Chunki shoirning erk va ozodlik motivlari aks etgan o‘tkir va haroratli she‘rlari o‘tgan asrning 20-yillarida o‘zbek ziyolilariga chaqmoqdek ta‘sir qilgan va butun adabiyotni o‘z izmiga olgan edi.

Umuman, Cho‘lpon she‘riyatida ijtimoiy muhit muammolariga munosabatdan tug‘ilgan kayfiyat-hollar – lirik “men” qalbidagi orzu-umid, istak-mayllar (ba‘zan umidsizlanish va yolg‘izlik hislari) bilan bog‘liq taloto‘mlar turfa xil obrazlar vositasida yangicha ma‘no-mazmun kasb yetadi. Shoir inson – inson, inson – jamiyat, inson – borliq munosabatlariga doir his-tuyg‘ulari hamda davr kayfiyatini o‘ziga xos uslub va turfa rakurslarda poetik ifodaga ko‘chirgan.

Adabiyotlar:

1. Каримов Н.Ф. «Ай чарх, эттинг ортуқ жабр бунёд» // Шарқ юлдузи. – Т., 2018, № 12.
2. Мамажонов С. Файратий. – Т., 1973.
3. Matyokubova, T., & Yakubov, I. Laboratory works of Gafur Gulam: poetic image and imagery. Journal of critical reviews. 2020, № 7, pp. 28-37.
4. Matyakubova T.R. Poetic character and its specific features // Theoretical & Applied Science. – Marseille, 2015. pp. 40-43
5. Махмудов Қ.Туркий қавмлар тақдири // Фан ва турмуш, 1990, № 11. – Б.22-23.
6. Чўлпон. Асарлар. 3 жилдлик. 1- жилд. – Т.: Адабиёт ва санъат, 1994
7. Шарафиддинов О. Биринчи мўъжиза. – Т.: Адабиёт ва санъат, 1979.

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

TURLI MADANIYATLAR ADABIY AN‘ANALARIDA BADIY MOTIVLARNING O‘RNI VA AHAMIYATI

Ayimbetova Zamira Maksetbay qizi,
Filologiya fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD),
O‘zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi
O‘zbek tili, adabiyoti va folklori instituti doktoranti (DSc)
ayimbetova.z.m@gmail.com

Annotatsiya. Maqolada adabiy motivlarning turli madaniyatlardagi o‘rni, ularning mifologik ildizlari va tarixiy-mafkuraviy ahamiyati tahlil etilgan. Motivlar insoniyatning universal tajribasi va adabiyotning “genetik kodi” sifatida qiyosiy o‘rganilgan.

Kalit so‘zlar: badiiy motiv, arxetip, mifologik metod, modernizm, postmodernizm, intertekstuallik, qiyosiy adabiyotshunoslik, madaniy an‘ana.

Turli xalqlar adabiyoti tarixiga nazar solsak, motivlarning diniy-mifologik ildizlari va tarixiy-mafkuraviy rolini ko‘rish mumkin. Dastlabki yozma yodgorliklar va og‘zaki ijod namunalari diniy afsonalar, eposlar, miflar shaklida bo‘lib, ularning barchasida muayyan takrorlanuvchi motivlar mavjud. Masalan, dunyo yaralishi (yaratilish motivi), to‘fon va qiyomat haqidagi rivoyatlar, qahramonning mashaqqatli safari (qahramonning safar yoki qahramonlik yo‘li motivi), qurbonlik va najot topish motivlari – bular jahonning ko‘plab mifologiyalarida takrorlanadigan mavzulardir. Qiyosiy mifologiyada qayd etilishicha, turli madaniyatlar miflarini taqqoslash jarayonida ana shunday transmilliy motivlar aniqlanadi va ular butun insoniyatga xos ma‘naviy-ma‘rifiy tushunchalarni birlashtiruvchi omil ekanligi namoyon bo‘ladi [2: 6-7]. Bunday umumiy motivlar insoniyatning universal tajribasi va qadim dunyoqarashini ifodalab, turli xalq adabiyotlari o‘rtasidagi ma‘naviy uyg‘unlikni ko‘rsatadi. Qator tadqiqotchilar fikricha, mifologik syujetlarni qiyosiy o‘rganish xalqlarning qadimiy diniy e‘tiqodlari va madaniy arxetiplari mushtarak asosga ega ekanini ko‘rsatadi. Shu bois, motiv tushunchasining o‘zi ko‘pincha arxetip tushunchasi bilan bog‘lanadi – ya‘ni u muayyan takrorlanuvchi obraz va g‘oyalarni ifodalaydi. Demakki, motivlarning ildizi insoniyat uchun mushtarak va umumbashariy bo‘lib, ularning madaniy an‘analardagi ifoda shakli muayyan xalqning dunyoqarashi, e‘tiqodi va tarixiy sharoitiga ko‘ra rang-baranglik kasb etadi.

Diniy adabiyotlar va qadimiy eposlar motivlarning eng barqaror manbalaridan sanaladi. Masalan, qadimgi Mesopotamiya, Misr, Hind va Yunon mumtoz adabiyotida yaratish, olamning tugashi, qurbonlik, abadiy

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

hayot kabi motivlar diniy miflar asosida rivojlangan. Shumerlarning “Gilgamish” dostonida do‘stlik va o‘limni yengishga intilish motivi, Misr Osiris afsonasida qayta tirilish va hosildorlik motivi, Yunon mifologiyasida Persiy yoki Gerakl kabi qahramonlarning ajal va yovuzlikka qarshi kurashi motivlari uchraydi – ularning barchasi keyinchalik adabiy an‘analarda ham takror ishlab chiqilgan syujet asoslari bo‘lib xizmat qilgan. Shu bilan birga, diniy rivoyatlar (Bibliyadagi, Qur‘ondagi hikoyatlar) adabiyotda kuchli ta‘sirga ega bo‘lgan motivlarni bergan: masalan, fidoiy muhabbat (Ibrohimning o‘g‘lini qurbon qilish motivi), yovuzlik ustidan g‘alaba (Dovud va Galiat motivi), qahramonning vasvasasi (Iblisning vasvasalari motivi) va boshqalar jahon adabiyotida turli shakllarda talqin etib kelingan. Shu ma‘noda, har bir milliy adabiyotning shakllanishida o‘sha xalqning diniy-ma‘naviy qadriyatlariga bog‘liq motivlar muhim o‘rin tutadi. Masalan, o‘rta asr Yevropa adabiyotida xristianlik e‘tiqodidan kelib chiqqan qahramonlar (avliyo, shahid) va syujetlar (g‘ayritabiiy mo‘jiza, najotkorlik) motivlari yetakchi bo‘lgan bo‘lsa, Sharq (jumladan, Markaziy Osiyo, Eron) adabiyotida islomiy va tasavvufiy motivlar (payg‘ambar qissalari, vali-avliyo hikoyalari, haqiqiy oshiq-ma‘shuq obrazlari) keng tarqalgan. Bunday motivlar orqali adabiyot axloqiy-didaktik vazifalarni bajargan, chunki ular o‘z zamonasining diniy-ma‘naviy ideallarini obrazli shaklda aks ettirgan. Hatto diniy mazmundagi va‘z va mo‘jizaviy hikoyatlarda ham takrorlanuvchi motivlar mavjudligi kuzatiladi – masalan, o‘rta asr nasihatnomalarida “Jannat ne‘matlari” va “Do‘zax dahshatlari” motivlari ko‘p uchragan. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, “Jannatning yetti ne‘mati” va unga teskari bo‘lgan “Do‘zaxning besh azobi” kabi diniy va didaktik mazmundagi nasihat, ogohlantirish yoki saboq berishga qaratilgan motivlar Angliya cherkoviga oid diniy va‘zlarda uchrasa ham, aslida irland xalq an‘analaridan kelib chiqqan bo‘lib, keyinchalik ingliz adabiy manbalariga singib ketgan [4: 414-431]. Bu holat ham motivlarning bir madaniyatdan ikkinchisiga transfer bo‘lishi, ularning ildizi bir tilda, bir e‘tiqodda bo‘lsa ham, vaqt o‘tib boshqa xalq adabiyotida ham yashab qolishini ko‘rsatadi. Ko‘plab folklor motivlarining tarqalishi xalqlar o‘rtasidagi tarixiy-alloqalar (savdo karvonlari, ko‘chishlar, tarjimalar) orqali amalga oshgan va natijada xalqaro motivlar xazinasini shakllangan.

Adabiy motivlar faqat mifologik va diniy syujetlargagina xos bo‘lmay, balki har bir tarixiy davr mafkurasini ifodalovchi ramzlar tizimini ham

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

yaratgan. Qahramonlik eposlarida milliy g‘oya va qadriyatlar muayyan motivlarda mujassamlashadi: masalan, turkiy xalqlar “Alpomish” dostonida vatanga sadoqat va bahodirlik motivi, gruzinlarning “Rustamxon” (Rustaveli “Yo‘lbars terisini yopingan pahlavon”) dostonida adolatli podshoh va mardlik motivi, yapon samuraylik qissalarida burch va sadoqat motivi bosh mavqeini egallaydi. Bunday eposlarda motivlar xalqning tarixiy xotirasi va mafkuraviy ideallarini tarannum etishga xizmat qilgan. Shu bois milliy adabiyotlar rivojida motivlarning tarixiy-mafkuraviy roli juda katta: ular orqali adabiyot ijtimoiy ideallarni tarbiyalagan, millat qahramonlarini yetishtirgan, jamiyatda ma’naviy birlik tuyg‘usini shakllantirgan. Masalan, Yevropada Uyg‘onish davri va Ma’rifatparvarlik davrida qadimiy antik motivlar (Qadimgi Yunon va Rim miflari) yangicha ma’no kasb etib, insonparvarlik va go‘zallik ideallarini ifodalashga xizmat qilgan; Romantizm davrida esa xalq og‘zaki ijodidan olingan folklor motivlari (xalq qahramonlari, afsonaviy timsollar) orqali milliy ong va o‘zlik kuchaytirildi. Ko‘plab romantik shoiru yozuvchilar (masalan, J.Gyote “Faust” tragediyasida [10]) xalq rivoyatlaridagi syujet va motivlarga murojaat qilib, ularga yangi falsafiy talqin yuklaganlar. Shu tariqa, motivlar milliy adabiy an’analar uzluksizligini ta’minlovchi va uni boyituvchi vosita bo‘lib xizmat qilgan.

Zamonaviy adabiyot (XX asr va undan keyingi davr)da motivlarning tutgan o‘rni alohida e’tiborga sazovor. XX asr boshlarida paydo bo‘lgan modernizm oqimi vakillari adabiy an’anani yangilash jarayonida ko‘pincha qadimiy madaniy motivlarga tayanib, ularga zamonaviy ruh bag‘ishladilar. Modernistlar mifologik motivlarni va arxetip obrazlarni yangi asarlar tuzilishiga singdirish orqali universal mazmun yaratishga intildilar. Adabiyotshunoslikda T.S. Eliotning “Cho‘l yer” (“The Waste Land”, 1922) dostoniga nisbatan “mifologik metod” atamasi qo‘llanilib, uning asar tuzilishida qadimgi afsona va marosim motivlari tizimli qo‘llangani ta’kidlanadi. Eliotning o‘zi “Ulysses, Order and Myth” nomli maqolasida Joysning “Ulysses” romanini (unda Gomerning “Odyssey” asaridagi syujet motivlari Dublin hayotiga tatbiq qilingan) mifologik usulning namunasiga keltiradi. Tadqiqotlarga ko‘ra, modernist yozuvchilar shunday uslub bilan parokanda zamon ruhiga tartib va yaxlitlik baxsh etuvchi ramziy tuzilma yaratmoqchi bo‘lganlar [1: 15]. Masalan, T.S.Eliot Frazer va Weston kabi olimlarning qadimiy hosildorlik miflari haqidagi tadqiqotlariga tayangan

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

holda, o‘z dostonida “Jarohatlangan podshoh”, “Hosildorlik marosimi”, “Qahramonning ruhiy o‘lim-va tirilishi” kabi motivlarni zamonaviy hayot manzaralari bilan uyg‘unlashtiradi. Tadqiqotchi J.Westonning “From Ritual to Romance” asarida ilgari surilgan graal haqidagi afsonaviy motivlar Eliot poeziyasida hozirgi jamiyat ma’naviy inqirozini tasvirlash vositasiga aylantirilgan. Modernizm davrida motivlar ana shunday *arxetipik ishora* vazifasini o‘taydi – ya’ni o‘quvchi undagi ramziy motiv orqali chuqur ma’no qatlamlarini his qilishi ko‘zda tutiladi. Olimlar fikricha, Eliotning “Cho‘l yer” asarida mifologik motivlardan foydalanish – zamonaviy parokanda dunyoni birlashtiruvchi ma’naviy qatlam yaratish uchun poetik usul bo‘lib, u shoirga insoniyat ongining tub ildizlarini tadqiq qilish va zamonaviy insonning “parchalanib ketgan tajribalariga” aloqa topishga imkon bergan [9: 747-768]. Xuddi shuningdek, Jeyms Joys (“Ulysses”), Hermann Hesse (“Siddhartha” va “Bo‘ri odami”), Thomas Mann (“Doktor Faustus”), Franz Kafka asarlarida ham turli madaniy qatlamlardan olingan motivlar (yunon miflari, buddhistik rivoyatlar, ibroniy afsonalari va hokazo) zamonaviy ichki kechinmalarni ifodalashga safarbar etilgan. Bu hol adabiyotda motivlarning umuminsoniy kommunikativ vazifasini ko‘rsatadi – ya’ni yozuvchi qadimiy motiv vositasida o‘quvchiga yaxshi tushunarli bo‘lgan ma’naviy kontekst yaratadi va shu orqali asarga chuqur falsafiy mazmun beradi.

Modernizm davridagi yana bir jihat shuki, milliy adabiyotlar ham birbiriga ta’sir ko‘rsatgan holda motiv almashinuvi kuchaydi. Masalan, turli madaniyatlar folkloridan olingan motivlar (Sharq ertaklari motivlari, Afrika miflari elementlari) Yevropa va Amerika yozuvchilarining asarlariga kirib bordi; aksincha, Sharq modern adabiyotida G‘arb mumtoz adabiy motivlari (masalan, surrealistik va ekzistensial motivlar) ko‘zga tashlanadi. Buning natijasida XX asr adabiyotida madaniyatlararo motivlar uyg‘unligi yuzaga keldi. Shuningdek, psixologizmning kuchayishi bilan adabiyotda tushlar, onglantirilmagan kechinmalar, irodsizlik kabi motivlar ham ko‘p qo‘llanildi – bu esa, masalan, K.Yung ta’kidlagan kollektiv ongsizlik arxetiplarining adabiy talqinlari edi.

XX asr ikkinchi yarmi va XXI asr boshlarida postmodernizm adabiy tafakkurga hukmron bo‘ldi. Postmodernistik adabiyotda motivlarga munosabat o‘zgardi: endi yozuvchilar mavjud an’anaviy motivlarni iqtibos qilib keltirish, ularni ironik qayta ishlash yoki aralashtirish usullaridan

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

foydalanmoqda. Intertekstuallik va pastich postmodern adabiyotning xususiyatlaridan bo‘lib, bu usullar orqali bir asar ichida turli davrlar va xalqlarning motivlarini qo‘shish, parodiya yoki pastich qilish keng tarqaldi [11]. Masalan, Lotin Amerikasi “Sehrli realizm” adabiyotida mahalliy afsona va e‘tiqod motivlari zamonaviy hayot manzaralari bilan yonma-yon qo‘yiladi (Gabriel Garcia Marquezning “Yolg‘izlikning yuz yili” romanida Bibliyadagi Tufon motivining Macondo shaharchasidagi hodisalarga singdirilishi [6: 255-272] yoki Afrikadagi mifologik obrazlarning Amos Tutuola (“The Palm-Wine Drinkard”, 1952) [13] va Ben Okri (“The Famished Road”, 1991) [12] asarlarida paydo bo‘lishi kabilar). Postmodern asarlar ko‘pincha o‘tmish adabiyoti bilan “suhbat” quradi: masalan, amerikalik yozuvchi John Barthning “The Sot-Weed Factor” asari XVIII asr poemasi syujet-motivlarini qayta hikoya qiladi [7: 333-341], Italo Calvino yoki Umberto Eco romanlari Yevropa o‘rta asr afsonaviy motivlarini detektiv janr yoki intellektual o‘yin tarzida talqin etadi [8: 743-759]. Bunday usullar yordamida postmodernistlar madaniy pluralizmni, haqiqiylikning nisbiyligini ko‘rsatadilar – hech bir motiv mutlaq haqiqat tashuvchisi emas, u faqat boshqa matnlar kontekstida ma‘no kasb etadi. Natijada, postmodern davrda motivlar o‘zaro sitatalar va ishora-belgilar tarmog‘i sifatida qaraladi, asarda muallifning maqsadi an‘anaviy motivni tanib, uni o‘quvchi kutilmagan rakursdan ko‘rishidir. Bu, ayniqsa, postmodern postkolonial adabiyotda yaqqol ko‘zga tashlanadi: masalan, Salmon Rushdiyning “Bolalar tun yarmida” (Midnight’s Children) romanida hind eposlari va Qur’ondagi qissalardan motivlar olib, ularni zamonaviy hind jamiyati obraziga qo‘shadi – bu orqali muallif o‘z merosini ham tan oladi, ham unga tanqidiy yondashadi [3: 117-120]. Intertekstual analiz shuni ko‘rsatadiki, postmodern matnlarda bir motiv boshqa matnlardan parcha-parcha olinib, yangi kollaj hosil qiladi, shuning uchun o‘quvchidan keng madaniy savodxonlik talab etiladi.

Hozirgi globallashtirish davrida turli madaniyatlar adabiy aloqalari yanada kengaydi. Shu bois, endilikda jahon adabiyotida motivlar almashinuvi tezlashgan: bir mamlakat yoki mintaqada adabiyotida shakllangan motiv tez orada boshqa millat yozuvchilari tomonidan ijodiy o‘zlashtirilishi mumkin. Masalan, *“bosh qahramonning parallel olamga sayohati”* kabi fantastik motiv Yevropa fantastikasidan Osiyo fantastikasigacha, *“post-apokaliptik dunyo”* motivi G‘arb ilmiy-fantastikasidan jahonning boshqa adabiyotlarigacha keng

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

tarqalmoqda. Elektron axborot vositalari, tarjimalar, kinossenariylar vositasida ham adabiy motivlar globallashtirilmoqda. Biroq shuni alohida qayd etish kerakki, har bir madaniyat o‘z adabiy motivlarini global miqyosga olib chiqayotgan bir paytda, ularga milliy ruh va kolorit baxsh etishni davom ettirmoqda. Masalan, bir xil “Mahbub uchun kurash” motivi G‘arb romanik adabiyotida ritsar timsolida, Sharq adabiyotida esa oshiq-ma’shuq qissalari timsolida aks etib, har ikkisida sevgi yo‘lida fidoiylilik g‘oyasini ifodalaydi, lekin mahalliy an‘ana ruhida turlicha talqin etiladi.

Xulosa qilib aytganda, motivlar jahon adabiyotining “genetik kodi”dir – ular barcha madaniyatlarning adabiy an‘analariga singigan holda, asarlar orasida mantiqiy va ma’naviy bog‘liqlikni ta’minlaydi. Motivlarning turli xalqlardagi adabiy namoyon bo‘lishini o‘rganish adabiyotshunoslikda muhim yo‘nalishlardan biriga aylangan, chunki bu orqali biz adabiy tipologiya va madaniy umumiyat qonuniyatlarini anglaymiz. Hozirgi adabiyotshunoslikda bitta motivning turli milliy matnlardagi variantlarini qiyosiy tahlil qilish ko‘plab tadqiqotlarda yetakchi o‘rin tutayotgani bejiz emas – bu yondashuv adabiyotning milliy chegaralardan chiqib, umuminsoniy poetik qonuniyatlar asosida rivojlanishini ko‘rsatuvchi dalillardandir. Xulosa o‘rnida aytish mumkinki, turli madaniyatlar adabiyoti misolida motivlar ma’naviy ko‘prik vazifasini o‘taydi: ular bir tomondan har bir xalqning o‘ziga xos adabiy qiyofasini belgilasa, ikkinchi tomondan butun jahon adabiyotining yaxlit bir “matritsa”si doirasida o‘zaro bog‘liq va qarindosh ekanini namoyon qiladi. Adabiy motivlar mazmunan bardavom va turlanayotgan hodisa sifatida madaniyat motorini harakatlantiruvchi “doimiy aylanma elementlar” majmuini hosil qiladi. Demak, motivlarni chuqur tadqiq etish – bu nafaqat alohida asar mazmunini, balki butun bir adabiy an‘ananing tarixiy rivoji va turli madaniy qatlamlar o‘rtasidagi muloqotni anglash demakdir.

Adabiyotlar ro‘yxati:

1. Franco Martinez, J. An Approach to the Mythical Method in T.S. Eliot’s The Waste Land: Trabajo de Fin de Grado / Universidad de Salamanca, Facultad de Filologia. – Salamanca, 2021. – 15 p.
2. Golden, Kenneth L. (1992). Uses of Comparative Mythology: Essays on the Work of Joseph Campbell. London & New York: Routledge. pp. 6–7.
3. Ilakkiya, M.. (2024). Projection of Post Colonialism and Post Modernism in Salman Rushdie’s Midnight’s Children. Shanlax International Journal of English. 13. 117-120. 10.34293/english.v13iS1-Dec.8539.

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

4. Johnson, David F. “The Five Horrors of Hell: An Insular Homiletic Motif.” English Studies 5 (1993): 414–431.
5. Luqman, Muhammad. (2019). Postmodern aspects in Umberto Eco’s “The Name of the Rose”. 10.13140/RG.2.2.14921.19045.
6. Marquez G. G. One hundred years of solitude //Medicine and Literature, Volume Two. – CRC Press, 2018. – C. 255-272.

MUHAMMAD YUSUF LIRIKASIDA BADIY MAKON IFODASI

Sabirova Zebo Zokirovna,
O‘zMU dotsenti v.b., (PhD),
mustaqil tadqiqotchi

Annotatsiya. Mazkur maqolada Muhammad Yusuf she’riyati misolida badiiy makon va xronotop masalalari tahlil qilinadi. Tadqiqotda lirik asarlarda tashqi borliqning ichki ruhiy kechinmaga aylanish jarayoni yoritiladi. Xronotopning psixologik va metafizik qatlamlari misollar asosida ochib beriladi. Shoir she’rlarida tabiat, vaqt va ijtimoiy makon obrazlari orqali inson qalbidagi iztirob, yolg‘izlik va ma’naviy charchoq ifodalanadi. Ayniqsa, psixologik xronotopning ustuvorligi va uning xotira hamda hissiyot bilan bog‘liqligi ilmiy asosda tahlil qilinadi. Natijada badiiy makonning lirik asarlardagi semantik va estetik funksiyasi aniqlanadi.

Kalit so‘zlar: badiiy makon, xronotop, psixologik xronotop, metafizik makon, lirik qahramon, ruhiy kechinma, poetik obraz, vaqt va makon, iztirob.

Shoirning olamni idrok qilishi, real hayotda kechayotgan voqea-hodisalarga munosabati, asarda ifodalayotgan poetik g‘oya, obrazlar orqali yoritiladi. Obrazlar birinchi bo‘lib shoirning tasavvurida jonlanadi. Tasavvur real borliqdagi turli qarama-qarshiliklar jonli va jonsiz predmetlar natijasida shakllanadi. Ana shu shakllanish bevosita lirik turda tuyg‘ularga ko‘chadi. Hissiyot va fikr uyg‘unlashib, ta’sirlanish natijasida ma’lum bir g‘oyaning tug‘ilishiga sabab bo‘ladi

“Hayotning badiiy tasviri har doim mavjud “men” (qahramon)ning ichki xronotopi bilan murakkablashadi”. Real makonlar bilan to‘qima makonlar o‘rtasida deyarli katta farq kuzatilmaydi. Ularning joylashish tartibida o‘zgarishlar, metaforik o‘xshatishlar bo‘lishi mumkin. San’atda xronotopning bunday ko‘rinishlarini M.Merlo-Ponti “antropologik makon”, “tush makoni”, “mifologik makon”, “shizofrenik makon”larga ajratib, ularni vaqt o‘lchamlarida izohlashga harakat qiladi. Lirikada antropologik makoniy obrazlardan ko‘z, yurak, bosh, bag‘ir, soch, qo‘l, yelka ancha faol hisoblanadi. P.X. Torop esa xronotopning uchta mavjud darajasini tahlil qilar ekan, ularni

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

“topografik xronotop”, “psixologik xronotop”, “metafizik xronotop”larga bo‘lib o‘rganadi. Bu borada L.Ginzburgning fikrlari alohida ahamiyatga egadir. “Faqat shoirning onggi lirik asarlar tabiatida aql bovar qilmas darajada makon vazifasini o‘taydi... Shoir dunyoning tasvirini batafsil bayon qilishi shart emas, balki o‘zi uchun muhim bo‘lgan his-tuyg‘ularini, g‘oyalarini ifodalash uchun ichki xronotoplarga: tush, xotira, qalb, hattoki, fikr va taassurotga murojaat qiladi. Bularda tashqi makonga xos ko‘rinish bo‘lmasa ham (yoki qisman bo‘lishi ham mumkin) ichki makon asosdir. Chunki lirik asarni o‘qiganimizda badiiy matn orqali biz atrofimizni o‘rab turgan dunyoni anglaymiz”. Shuning uchun ham ko‘pchilik ilmiy tadqiqotchilar lirik turda xronotopni o‘rganar ekan, janr tabiatiga chuqurroq kirib borish uchun xronotopning to‘rtta asosiy kategoriyasini ham to‘liq qamrab olishga harakat qilishadi.

1. Aniq (topografik) xronotop. Unda real obrazlar tasvirlanadi. Masalan, tog‘, bog‘, o‘rmon, yo‘l, uy, xona va boshqalar. Badiiy vaqt ham aniq o‘z qiymatini saqlab qoladi. Masalan, yil, oy, hafta, kun, tun, soat, minut, sekund, kechqurun, ertalab va hokazolar.

2. Psixologik xronotop. Bu holatda asosan, tashqi makon ichki makonga ko‘chadi. Masalan, qalb, yurak, ko‘z, soch ba‘zi hollarda tush va hokazolar, badiiy vaqt o‘tgan, hozirgi, kelasi zamonni o‘z ichiga qamrab oladi. Psixologik xronotopda hissiyot yetakchi bo‘lganligi uchun xotira vaqti alohida ahamiyat kasb etadi.

3. Metafizik xronotop. U mifologik xronotopga yaqin turadi. Unga asosan, hayot, o‘lim, borlik, yo‘qlik, jannat, do‘zax, cheksizlik, abadiylik kabi tushunchalar kiradi.

4. Mifologik xronotop. Har bir shoir ijodida uchraydigan mifologik obrazlarning badiiy matnda bajargan vazifasiga qarab belgilanadi. Chunki, mifologik obrazlar o‘zlarining harakat nuqtalari aniq, faqatgina qanday voqelikda qay tarzda ishtirok etish, etmasligi bilan ajralib turadi. Endi bu ko‘proq shoirning tanlagan mavzusi bilan bog‘lanadi. Keltirilgan xronotop tasnifi badiiy matnni tahlil qilishda izchil va ilmiy asoslangan yondashuvni namoyon etadi. Ayniqsa, aniq (topografik) va psixologik xronotop o‘rtasidagi farqlanish lirik asarlarda tashqi makonning ichki kechinmaga aylanish jarayonini tushuntirishda muhimdir. Metafizik va mifologik xronotoplar esa matnga falsafiy va ramziy qatlam qo‘shib, uning ontologik teranligini

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

kengaytiradi. Bu tasnif shoirning badiiy tafakkuri va dunyoqarashini ochishda samarali metodologik asos bo‘lib xizmat qiladi. Ayniqsa, psixologik xronotopning xotira vaqti bilan bog‘lanishi zamonaviy lirik tahlillar uchun dolzarb ahamiyat kasb etadi.

Ko‘zimdan yosh bo‘lib yog‘adi yaprok.

Do‘stlarim – takabbur shoirvachchalar

O‘zlarin sevishar yoridan ko‘proq. (27-bet)

Birinchi misrada “yaproq” obrazi markaziy badiiy makon elementiga aylanadi. Yaproq odatda kuz, xazon va so‘nish bilan bog‘liq bo‘lib, bu yerda u ruhiy makonning timsoli sifatida ishlatilgan. “Ko‘zimdan yosh bo‘lib yog‘adi yaprok” ifodasi tashqi tabiat hodisasini ichki kechinmaga ko‘chiradi, ya‘ni tabiat makoni ruhiy makonga transformatsiya yuz beradi. Bu psixologik makonning kuchli ifodasidir.

Ikkinchi va uchinchi misralarda makon ijtimoiy tus oladi. “Do‘stlarim” obrazi orqali ijtimoiy makon (adabiy muhit, ijodiy davra) yaratiladi. Ammo bu makon iliq emas, balki “takabbur shoirvachchalar” orqali salbiy, sovuq va begonalashgan muhit sifatida tasvirlangan. Bu yerda makon endi fizik emas, balki axloqiy-psixologik makonga aylanadi.

“O‘zlarin sevishar yoridan ko‘proq” misrasi esa bu makonning ichki mohiyatini ochadi: satrda samimiyat yo‘q, muhabbat o‘rnini o‘zini sevish (egoizm) egallagan. Natijada makon do‘stlar davrasi ruhiy yolg‘izlik makoniga aylanadi.

Demak, bu parchada badiiy makon uch qatlamda namoyon bo‘ladi:

- a) tabiat makoni (yaproq);
- b) ruhiy makon (ko‘z yoshi, iztirob);
- c) ijtimoiy makon (do‘stlar muhiti).

Bu uchala makon o‘zaro tutashib, lirik qahramonning ichki yolg‘izligi va ruhiy iztirobini kuchaytiruvchi yagona poetik makonni hosil qiladi.

Kunlarning kaftida sevgi xanjari,

Bag‘rimda begunoh bir gul so‘ladi.

Toychoqqa aylanib goh kechalari.

Tuproqqa ag‘anab yotgim keladi!..

She‘rning birinchi misrasida “kunlarning kafti” ifodasi orqali vaqt makonlashtiriladi. Ya‘ni vaqt (kunlar) insoniylashtirilib, makon sifatida tasvirlanadi. Shu makon ichida “sevgi xanjari” mavjud bo‘lib, bu esa

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

muhabbatning og‘riq, jarohat beruvchi kuchga aylanganini bildiradi. Demak, bu yerda vaqt makoni ruhiy og‘riq makoniga aylangan.

Ikkinchi misrada “bag‘rimda gul” obrazi ichki makonni ifodalaydi. Gul poklik va sevgi timsoli, uning “so‘lishi” esa ruhiy iztirob, yo‘qotish va umidsizlikni bildirib, psixologik makonning markaziy nuqtasi sifatida namoyon bo‘ladi.

Uchinchi misrada makon dinamiklashadi: “kechalar” – vaqt makoni, “toychoqqa aylanish” esa ichki holatning ramziy ifodasi. Bu yerda inson o‘z ruhiy bosimidan qochishga intiladi, ya‘ni makon harakat va iztirob makoniga aylanadi.

So‘nggi misrada “tuproq” obrazi paydo bo‘ladi. Tuproq metafizik makon hisoblanadi: u sokinlik, taslim bo‘lish, hatto yo‘qolish istagini bildiradi. “Ag‘anab yotgim keladi” ifodasi ruhiy charchoqning eng yuqori nuqtasini ko‘rsatadi.

She‘riy parchada badiiy makon quyidagi qatlamlarda namoyon bo‘ladi:

- a) vaqt makoni (kunlar, kechalar);
- b) ruhiy makon (bag‘ir, so‘layotgan gul);
- c) ramziy-metakosmik makon (tuproq).

Ular birlashib, lirik qahramonning sevgi tufayli yuzaga kelgan ichki iztirobi, ruhiy parchalanishi va charchoq holatini chuqur badiiy ifodalaydi.

Tuzalmaydi dardim mening,

O‘lsam kerak.

Tuproq bilan og‘a-ini

Bo‘lsam kerak.

O‘lim nima? Bu ham bitta

Sayr, Ona.

O‘g‘ling qaro yerga ketdi,

Xayr, Ona...

Mazkur she‘r parchasida badiiy makon, lirik qahramonning ruhiy olami va badiiy vositalar nihoyatda kuchli uyg‘unlikda ishlatilgan. Har bir qatorda iztirob, ruhiy halokat, mavjudlik va yo‘q bo‘lish orasidagi o‘tkir hissiy tafovut bor.

Ushbu she‘rda badiiy makon – tuproq, qaro yer kabi obrazlar orqali o‘lim, unutilish va abadiylik tushunchalarini ochadi. Lirik qahramon darddan tinkasi qurigan, najotni o‘limda ko‘rayotgan, onasiga so‘nggi vidoni aytayotgan

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

insondir. Badiiy vositalar esa bu holatni sodda, ammo chuqur obrazlar orqali berishga xizmat qiladi: metafora, epitet, insonlashtirish yordamida og‘ir mazmun yengil tarzda ifoda etiladi. She‘r – o‘lim haqida emas, og‘riqdan charchagan tiriklik haqida. O‘lim esa bu yerda – yengillik, sayr, tinchlik ifodasi sifatida namoyon bo‘ladi.

Muhammad Yusuf she‘riyati asosida olib borilgan mazkur tahlillar shuni ko‘rsatadiki, shoir lirik asarlarida badiiy makon va xronotop muhim poetik vosita sifatida namoyon bo‘ladi. Uning she‘rlarida tashqi borliq (tabiat, vaqt, ijtimoiy muhit) bevosita ichki ruhiy kechinmaga ko‘chib, psixologik xronotop ustuvorlik kasb etadi. Ayniqsa, “yaproq”, “gul”, “tuproq”, “kunlar”, “kechalar” kabi obrazlar orqali shoir inson qalbidagi iztirob, yolg‘izlik va ma‘naviy charchoqni badiiy makon vositasida ifodalaydi.

Shoir she‘rlarida aniq (topografik), psixologik va metafizik xronotop qatlamlari o‘zaro tutashib, murakkab poetik tizimni yuzaga keltiradi. Tashqi makon ko‘pincha ichki kechinmaga aylantiriladi, natijada badiiy makon ruhiy makon bilan uyg‘unlashadi. Shu jihatdan Muhammad Yusuf lirikasida makon oddiy fon emas, balki ruhiyatni ochuvchi asosiy semantik maydon vazifasini bajaradi.

Bundan tashqari, shoir ijodida metafizik xronotop hayot va o‘lim, borliq va yo‘qlik, abadiylik va foniqlik kabi tushunchalar orqali oydinlashadi. O‘lim obrazi ko‘pincha fojea emas, balki ruhiy yengillik va najot sifatida talqin qilinadi. Bu esa shoirning falsafiy qarashlarini yoritadi.

Umuman olganda, Muhammad Yusuf she‘riyatida badiiy makon va xronotopning turli qatlamlari uyg‘unligi lirik qahramonning ichki dunyosini teran ochib berishga xizmat qiladi va zamonaviy o‘zbek lirikasida psixologik teranlikni ta‘minlovchi muhim poetik hodisa sifatida namoyon bo‘ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Л.Я. Гинзбург. О лирике. Советский писатель, Ленинградское отделение, 1975. С. 343.
2. М. Мерло-Понти. Око и дух. Москва, Искусство 1992 г.
<https://sites.google.com/site/lubitelkultury/Home-5/1>. С. 60.
3. Мухаммад Юсуф. Сайланма. –Тошкент: Шарк, 2005. – 286 б.
4. Тамарченко Н.Д., Тюпа В.И., Бройтман С.Н. Теория литературы. В двух томах. Том 1. Теория художественного дискурса. Теоретическая поэтика: Учебное пособие. – М.: Издательский центр “Академия”, 2004. – С.42.

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

5. Тороп П. Х. Хронотоп // Словарь терминологии тартуско-московской семиотической школы / Сост. Я. Левченко; под рук. И. А.Чернова // <http://diction.chat.ru/xronotop.html>. С. 13.
6. Хурсанов Д. Ҳозирги ўзбек шеърлятида хронотоп поэтикаси. филология фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) илмий даражасини олиш учун тайёрланган диссертация. – 152 б.

ABDULLA ORIPOV VA YEVGENIY YEVTUSHENKO SHE‘RIYATIDA INSON QADRI VA VIJDON TALQINI

Panayeva O‘g‘iljon Bobojonovna,

Urganch Innovatsion Universiteti o‘qituvchisi, f.f.n. v.b. dots.

ugiljonpanayeva@g.mail.com

Annotatsiya. Maqolada Abdulla Oripov va Yevgeniy Yevtushenko she‘riyati misolida inson qadri, vijdon va ma‘naviy poklik g‘oyalari tahlil qilinadi. Shoirilar ijodida inson sha‘ni, ruhiy erkinlik hamda axloqiy qadriyatlarning badiiy talqini yoritiladi.

Kalit so‘zlar: Sharq va G‘arb adabiyoti, qiyosiy tahlil, inson qadri, vijdon, poetik tafakkur, Abdulla Oripov, Yevgeniy Yevtushenko.

Sharq poetik maktabi nazmni inson qalbi ozuqasi, ruhiy tozalanish va ma‘naviy kamolot vositasi deb biladi. Alisher Navoiy, Jomiy, Mashrab, Hofiz Sheroziy, Abdulla Oripov, Erkin Vohidov, Omon Matjon, Matnazar Abdulhakim kabi ijodkorlar she‘riyatni qalb va vijdon ziyosi deb talqin qilganlar. G‘arbda esa Gyote, Nekrasov, Bayron, Pushkin, Mayakovskiy, Yevtushenko kabi shoirilar uchun nazm – hayotiy haqiqatni ochish, jamiyatni uyg‘otish, fikr isyoni vositasidir.

Adabiyotshunos Umarali Normatov ta‘kidlaganidek: “Sharq adabiyoti insoniylikni ilohiy haqiqat asosida talqin etsa, G‘arb adabiyoti uni hayotiy falsafa asosida izohlaydi. Ikkalasi bir butun haqiqatning ikki talqin chekkasi”. Shu nuqtai nazardan tahlil etiladigan ikki shoir – Abdulla Oripov (Sharq shoiri) va Yevgeniy Yevtushenko (G‘arb shoiri) – butun insoniyat adabiy tafakkurining ikki yirik maktabini mujassamlashtiradi.

Abdulla Oripov – XX asr o‘zbek adabiyotining yuksak poetik tafakkur sohibi, millat ruhiyati va vijdonining shoiri sifatida ta‘riflanadi. Uning she‘riyatida inson, vijdon, aql, odamiylik, mas‘uliyat, milliylik, muqaddas qadriyatlar kabi tushunchalar badiiy-falsafiy talqin etilgan. Uning lirikasida asosiy mezon – insonning insonligi, uning ruhiy pokligi va vijdonining ulug‘langanidir.

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

“Abdulla Oripovning “Inson hurmati” nomli she’ri insoniylikning eng yuksak ma’naviy mezoni bo’lgan inson qadri va yaxshilik va adolat g’oyasiga bag’ishlangan. Asarning bosh g’oyasi insonni u kim bo’lishidan qat’i nazar hurmat qilish, uning or-nomusi, qadr-qimmatini va hayot huquqi daxlsizligini targ’ib qilishdan iborat. She’rning mavzusi keng qamrovli bo’lib, u faqat yakka shaxs taqdiri yoki zamonaviy ijtimoiy muammolar bilan cheklanmaydi, asar inson haqidagi umumbashariy qadriyatlarga tayanadi. Shoir she’rda insonning moddiy yoki ijtimoiy mansabidan ustun turuvchi ma’naviy mohiyatini ochib beradi. Muallif fikricha, insonni qadrlash – uning boyligini emas, balki uning odam sifatidagi mohiyatini anglashdan, uning qalbi, vijdoni, insoniy fazilatlarini e’tirof etishdan boshlanadi. She’rning ilk bandidayoq shoir inson qadrini ulug’lash g’oyasini oldinga surgan. U insonning kelib chiqishi, ijtimoiy mavqei yoki tashqi belgilaridan qat’i nazar ulug’ ekanini ta’kidlaydi.

Soqoli ko’ksiga tushsa ham garchand,
Inson atalmagay masalan, serka.
Odamlik hurmati shunchalar baland,
Uni uraberma har nafas yerga.

Bu bandda shoir Abdulla Oripov inson qadri va uning mohiyati haqida falsafiy mulohaza olib boradi. Birinchi ikki misrada u insonning tashqi ko’rinishi uning asl mohiyatini belgilab bermaydi degan g’oyani uqtiradi. “Soqoli ko’ksiga tushsa ham garchand, Inson atalmagay masalan, serka”.

Bu yerda shoir serka misoli orqali chuqur mazmun ifodalaydi. Serka – podadagi eng yoshi katta, soqoli osilgan qo’y. Lekin uning aql-zakovati, ma’naviyati yo’q. Shu bilan shoir: “Insonning tashqi qiyofasi, yoshi kattaligi yoki obro’-e’tibori uni haqiqiy inson qilib qo’ymaydi” degan fikrni aytmoqda. Insonlikning mezoni – uning ichki dunyosi, ma’naviyati, aqli, axloqi. “Odamlik hurmati shunchalar baland, Uni uraberma har nafas yerga.” Bu misralarda asosiy g’oya ochiq-oydin bayon etiladi: inson sharafi eng oliy qadriyatdir. Uni tahqirlash, yerga urish, qadrsizlashtirish mutlaqo noto’g’ri. Shoir insonni ilohiy borliq sifatida ko’radi va uning qadrini himoya qiladi.

Itqit jaholatni, aqlga yuz tut,
Bunchalar etiqod qo’yma jabrga.
Bir kuni ko’z yumsang, seni ham el-yurt
Boshida ko’tarib eltar qabrga.

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

“Itqit jaholatni, aqlga yuz tut”, – bu misrada shoir insonni ma’rifat va ong sari chaqirmoqda. Bu faqat oddiy nasihat emas – bu ruhiy uyg‘onish da’vati.

“Bunchalar e’tiqod qo‘yma jabrga”, – Bu yerda shoir noto‘g‘ri e’tiqodni tanqid qiladi. “Jabr” – bu yerda faqat zulm emas, balki nohaqlikka ko‘nikish, tahqirga chidash, adolatsizlikka sukut qilish ma’nolarini qamrab oladi. Shoir insonni zulmni taqdir deb qabul qilishdan qaytarmoqda.

Ba’zi odamlar hayotdagi azob va adolatsizlikni “taqdir” deb qabul qilishadi, shu orqali zulmni oqlashadi. Shoir bundan qattiq ogohlantiradi.

Bu misraning asosiy g‘oyasi “Hech qachon jabrga ishonma, uni muqaddaslashtirma, unga qarshilik qilish – insoniyat burchi” ekanligini insoniyatga anglatishdir.

“Bir kuni ko‘z yumsang, seni ham el-yurt”- bu joyda shoir o‘quvchini hayot haqiqati bilan yuzlashtiradi, inson kim bo‘lishidan qat’i nazar – uning umri chekli. Bu misra umrning foniyligi g‘oyasini yoritadi. Bu yerda hech qanday shoshma-shosharlik yo‘q, balki falsafiy sukunat va hayotiy hikmat bor. Bu misralar o‘quvchiga o‘limni eslatish orqali ruhiy uyg‘onish ta’sirini beradi.

Yevgeniy Aleksandrovich Yevtushenko – XX asrning eng mashhur rus shoirlaridan biri, “ijtimoiy vijdon shoiri” sifatida tanilgan ijodkordir. Uning she’rlarida urushdan keyingi sovet insonlarining ruhi, iztirobi va orzulari aks etadi.

Yevtushenko “Afg‘on chumolisi”, “Babiy Yar”, “Balki kunlar o‘tib...”, “Murabbiy”, “Yo‘qchilik”, “Men xalqman” kabi she’rlari orqali inson qadri, adolat, vijdon va ruhiy erkinlik g‘oyalarini ilgari surgan. Uning ijodida faqat rus jamiyati emas, balki insoniyatning ma’naviy holati, axloqiy yuzi haqida gap boradi. Yevtushenko she’riyatining asosiy xususiyati – falsafiy publitsistika, ya’ni ijtimoiy fikr va lirik hisning uyg‘unligi.

Quyida Ma’ruf Jalil tarjima qilgan Yevgeniy Yevtushenkoning “Yo‘qchilik” (ruscha “Ничета”) asarini tahlil qilamiz. Asar falsafiy, ijtimoiy va axloqiy mazmundagi katta poetik hodisa hisoblanadi. Quyida biz uni ilmiy-nazariy tahlil asosida, misralar bo‘yicha ochib beramiz .

Xalq qudrati cheksiz. Ko‘p mening kuchim.

Tebrangan har narsa mo‘rtmas, albatta.

Baxt va kulfat chekib urushda o‘sdim,

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

Yo‘qchilik avj olgan shu mamlakatda.

She‘rning boshlanishidayoq Yevtushenko xalq va jamiyat ruhini markazga qo‘yadi. Bu yerda “xalq qudrati cheksiz” degan fikr – butun asarning mafkuraviy ustuni. Urushdan keyingi davr Vatanidagi qiyinchiliklar, ochlik, qashshoqlik fonida ham insonning ma‘naviy kuchi, sabri va mehnati yuksak qiymat sifatida tasvirlanadi.

“Baxt va kulfat chekib urushda o‘sdim” degan misrada shoirning shaxsiy taqdiri bilan xalq taqdiri qovushadi – u butun avlod nomidan gapirmoqda. Demak, asosiy g‘oya – yo‘qchilik insonni sindirmaydi, aksincha, ruhan baquvvat qiladi.

Tong yorir-yorimas non do‘koniga
Navbat turishardi tirq‘ilib-shoshib.
Chol soqolin silab xo‘rsindi shunda:
“Qayerda jang bo‘lsa, shu yerda ochlik”.

Bu bandda Yevtushenko real hayot manzarasini chizadi. “Non do‘koniga navbat turish” – urushdan keyingi yo‘qchilikning jonli timsoli. Biroq bu yerda “chol” obrazi – xalqning xaqiqiy irodasi, tajribasi, ruhiy kuchi ramzidir. U shunday og‘ir holatni ham hikmat bilan qabul qiladi. Bu misralarda nafaqat fatalizm, balki sabr va ruhiy kuch ham mavjud.

U payt yetmas edi urushda doka,
Etik, samolyot-u portlovchi qurol.
Ammo qadash uchun Berlin ustiga
Ol bayroqqa mato yetgan bermalol.

Bu bandda xalqning fidoyiligi va vatanparvarligi haqida so‘z ketadi. “Doka” – yamoqlik uchun mo‘ljallangan oddiy mato, ammo u bayroqqa aylanadi. Demak, oddiy moddiy narsa ma‘naviy ramzga aylanmoqda. Bu o‘rinda Yevtushenko xalq mehnatining qadrini ko‘rsatadi. Xalqda boylik yo‘q, lekin sha‘n, nomus, Vatanga muhabbat bor.

Endi to‘kin-sochin zamonlar keldi,
Rossiyada hamma to‘ygan chog‘ida-
Bu saf-saf navbatlar qaydan tug‘ildi,
Ko‘rib jonim kelar hiqildog‘imga.

Bu yerda Yevtushenko zamonlarning o‘zaro taqqosini keltiradi. Urushda yo‘qchilik bo‘lgani bilan odamlar ma‘nan sof, bir-biriga yaqin edi. Endi esa

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

to‘kin zamonda ham odamlar navbatlarda, baqir-chaqirda, nafs domida. Shoirning joni “hiqildog‘iga kelishi” – bu ichki iztirob, ma’naviy og‘riq alomati. Demak, moddiy to‘kinlik ma’naviy qashshoqlik bilan almashgan.

Qancha sukut bosgan yo‘l ortimizda,
Qorbo‘ron oralab olg‘a yuramiz.
Ammo kamlik bo‘lmas hech qachon bizda,
So‘nggi ko‘ylakni ham do‘stga beramiz.

Ushbu band she‘rdagi eng yuksak nuqta. Unda xalqning an‘anaviy saxovatparvarligi va sabr-toqati yoritilgan. “So‘nggi ko‘ylakni ham do‘stga berish” – Rossiya xalqining va keng ma’noda insoniyatning ezgu fazilatlariga ishora. Bu misra Yevtushenkoning falsafiy kredosi – haqiqiy boylik – ruhiy tozalik degan fikrni ifoda etadi.

Vijdon-u nomusni qarzga olmaymiz,
O‘z qalbimiz bizga qilar kifoya.
Bizning zavol bilmas g‘ururimiz bor,
Mavzoleyga navbat bilmas nihoya.

Bu band – Yevtushenkoning millat va inson qadri haqidagi so‘nggi bayonoti kabi. U vijdonni molga aylantirishga qarshi chiqadi. “Qarzga olmaymiz” iborasi orqali u ruhiy mustaqillikni targ‘ib etadi. So‘nggi misradagi “Mavzoleyga navbat bilmas nihoya” degani – haqiqiy shon-shavkat jismoniy emas, ma’naviy bo‘lishi kerak degan g‘oya.

Mening Vatanim bu. Kerakmas o‘zga,
Bozorga solmayman uning dardini.
Badavlat va xasis jodugar bo‘lsa,
Men bunchalik yonib sevmasdim uni.

Shoir Vatanni ideallashtirmaydi. Unda “kamchiliklar bor”, “dardlar bor”, lekin shunga qaramay – sevis, himoya qilish, qabul qilish kerak. Bu – real vatanparvarlik, hissiyotga emas, vijdonga asoslangan muhabbatdir.

Unda musibat ko‘p. Har g‘amga shayman.
Ojiz qaydan bilsin, axir, qudratni.
Qancha sevimni qanday atay man,
Ko‘p narsa yetishmas shu mamlakatni.

Asar so‘ngida shoir o‘z Vatani haqidagi muhabbatini xulosa qiladi. Uning Vatanida kamchiliklar ko‘p, lekin u shunga qaramay, uni sevisda davom etgan. Bu – haqiqiy muhabbat, shartsiz va qudratli muhabbat.

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

Yevtushenkoning lirik qahramoni uchun Vatan – ideal emas, balki yurakdagi mas’uliyatdir. “Yo‘qchilik” she’ri Yevgeniy Yevtushenko ijodidagi ijtimoiy-falsafiy yo‘nalishning eng teran namunasidir. Unda urush, faqirlik, zamonaviy moddiy to‘kinlik, vijdon, ruhiy qanoat va xalq ruhi kabi mavzular bir-biriga bog‘langan. She’r insonni o‘ylashga chorlaydi: haqiqiy boylik – bu ruhiy kuch, sabr, saxovat va nomus, haqiqiy kamchilik esa nafs va vijdonsizlikdir.

Yevgeniy Yevtushenko va Abdulla Oripov – XX asr adabiyotining ikki yirik va iste’dodli shoirlaridir. Ular turli millat va adabiy maktablarga mansub bo‘lsalar-da, ijodlarida bir umuminsoniy g‘oya – inson sha’ni, vijdon va ma’naviy poklikni ulug‘lash asosiy mavqega ega.

Yevtushenko “Yo‘qchilik” she’rida ruhiy qashshoqlikka qarshi, Abdulla Oripov “Inson hurmati” she’rida inson qadrini jamiyat markaziga qo‘yishga chaqirgan. Yevtushenko she’ridagi “Vijdon-u nomusni qarzga olmaymiz, O‘z qalbimiz bizga qilar kifoya” misralarida moddiy to‘yinganlik emas, ruhiy soflik va oriyat insonni katta qiladi, degan g‘oya ilgari suriladi. Shoir insonning chinakam boyligi vijdonida ekanligini ta’kidlaydi.

Abdulla Oripov esa “Odamlik hurmati shunchalar baland, Uni uraberm har nafas yerga” misralarida inson qadrini ulug‘laydi. Unga ko‘ra, jamiyatning taraqqiyoti nafaqat iqtisodiy, balki insonga bo‘lgan munosabat darajasi bilan o‘lchanadi. Har ikki shoir she’rni jamiyatdagi m’naviy holatni baholash vositasi sifatida ishlatgan.

Yevtushenkoning “Yo‘qchilik” she’ri bilan Abdulla Oripovning “Inson hurmati” she’rini bog‘lovchi asosiy nuqta – inson ruhiga ishonch va vijdon qadri. Abdulla Oripov esa insonga hurmatsizlik – jamiyatning halokati deb biladi.

Har ikki shoir uchun inson vijdoni – millatning yuragi, ruhi va kelajagi. Yevgeniy Yevtushenko va Abdulla Oripov she’riyati – ikki xalqning ikki tilidagi, ammo bir vijdon va bir oriyatning taronasidir. Ular uchun so‘z nafaqat adabiy qurol, balki ma’naviy javobgarlik, ijtimoiy farmonidir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Karimov B. Poeziya va istiqloq tafakkuri. – Toshkent: O‘zbekiston, 2001.
2. Haqqul I. Ruh va nazar. – Toshkent: O‘zbekiston, 2011.
3. Qosimov B. Milliy uyg‘onish: adabiy masalalar. – Toshkent: Sharq, 1994.
4. Normatov U. Shoir va zamon. – Toshkent: Fan, 1982.
5. Sarimsoqov B. Adabiyot nazariyasi. – Toshkent: Navro‘z, 2015.

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

6. Rahimjonov N. Adabiyotshunoslikka kirish. – Toshkent: O‘qituvchi, 2006.
7. Jumaniyazov X. Sharq va G‘arb adabiy mulotlari. – Toshkent: Fan, 2012.

RAXSHONA AHMEDOVA IJODIGA CHIZGILAR

Kamola Egamberdiyeva,
filologiya fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD)
Namangan davlat universiteti doktoranti, dotsent v.b.

Annotatsiya: Mazkur maqolada Raxshona Ahmedova hikoyalarida ayol taqdiri, uning ruhiyatini hikoyalardagi aks ettirishi o‘rganilgan. Shuningdek, adabiyotshunoslikda ayol ruhiyatini, uning taqdirini tadqiq etish badiiy adabiyotning bosh xususiyatlaridan biri ekanligi tadqiq etilgan.

Kalit so‘zlar: taraqqiyot bosqichlari, hikoya, ayol, badiiy adabiyot, ruhiyat, davr, taqdir.

Zamonaviy o‘zbek adabiyotida ko‘p yillar mobaynida davom etib kelayotgan bir qancha qahramonlar mavjud, adibalar o‘z hikoyalarida ayollar olamini inson hayoti bilan bog‘lab, ular orqali chuqur falsafiy fikrlarini ifoda etganlar va ularni tasvirlashda nihoyatda nozik badiiy did va ramziylikka tayanib boradilar. Shuningdek, asosan, ular ayol tabiatidan tashqari uning ruhiyati, ichki olami, ijtimoiy va falsafiy g‘oyalarni hamda davr muammolarini aks ettirishda muhim ahamiyat kasb etib kelmoqda. Hikoyanavislar odatda o‘z hikoyasida ayol tabiatidagi o‘ziga xosliklardan xususan, ayol borlig‘i, erkaklarda ucharamaydigan harakteri, ruhiy olami va taqdir bitigidagi evrilishi tavirlaridan o‘rinli foydalanadi. Bu tasvirlar orqali har bir davrlarda ayollarning dardini yoki holatlarini ifodalab berishi osonroq kechgan. Ayrim hikoyanavislar ayol taqdiridan ta’sirlanib, o‘z hikoyalarida ayol ruhiyatini ochib beruvchi tasvirlardan foydalanishgan.

Matematikada to‘qqiz taqsim uchni yaxlit uchgacha qisqartirish imkoni bo‘lganidek, adabiyotda ham real voqelikni qisqartira borish, mikro badiiy olam orqali ulkan borliq tasviri, cheksiz ruhiyatni berish mumkin. Obrazlarni uch nuqtaga joylashtirish va davr voqeligidagi ziddiyatni ko‘rsatish adabiy an‘ana sifatida yashashda davom etdi.

Ayol qismatining og‘riqli nuqtalarini qalamga olgan muallif salafilar ijodida ushbu adabiy an‘anadan qolip sifatida foydalanadi, ammo yangi davrning yangi muammosini o‘rtaga tashlaydi. Hikoya kulminatsiyadan keyingi holdan boshlanadi. Yechimga yaqin qolgan holat tasviridan tugunga o‘tiladi. Tugun qo‘yilgach, ayollarning olis o‘tmishiga keyin esa yana tugunga

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

qaytiladi. Voqealar rivoji “qayta eslash” tarzida kiritiladi. Va nihoyat kulminatsiya bo‘y ko‘rsatadi. Kulminatsiyadan yechimga kelinadi. Hikoyaning qurilishidagi individuallik bilan muallif kitobxon diqqatini tutib turishga erishgan. Obrazlar joylashuvdagi uchlik (qaynona, kelin, o‘g‘il) bilan esa asosiy badiiy niyatini amlaga oshirgan.

R.Ahmedova o‘zbek adabiy tajribalari, an‘analaridan oziqlangan holda yangi davr muammosiga nigoh tashlaydi va ijodiy pozitsiyasini namoyon qiladi. Bu esa adabiy an‘analar zamonaviy o‘zbek hikoyachiligida ham davom etayotganini ko‘rsatadi. Raxshona Ahmedova ayollari kabi obrazlarni uch nuqtaga joylashtiradi, umumiy kompozitsiyasida esa o‘ziga xosligini saqlaydi.

Badiiy asarni tahlil qilishda obraz tabiati, syujet, badiiy detallar qatorida kompozitsion tafakkur imkonlaridan foydalanish yangi talqinlarga yo‘l ochishi mumkin.

Raxshona Ahmedova o‘zining “Tongotar”i bilan kitobsevarlar qalbiga yangi kun nafasini olib kirdi. Ayol tangrining omonati ekanini unutib qo‘yganlar ertaga Xudoning oldida qanday javob beradilar? Adiba hikoyalarida ko‘ndalang qo‘yilgan ushbu savol nafaqat erkak qavmini, balki istalgan kitobxonni ham o‘ylantirib qo‘yishi tabiiy, albatta.

Kitobxonning pafosona tuyg‘ularini junbushga keltirmay iloji yo‘q. Adabiy maydonda maishiy muamolarni botirlik bilan ochiq-oshkora hikoyalarida dadil akslantirayotgan adibaning har bir hikoyasi o‘ziga xos. Hazmi yengil biroq kitobxonni mushohadaga chorlovchi, uslubi zamondosh adibalardan farqlanib turadi.

Ma‘lumki, tom ma‘nodagi nasriy an‘analar XX asr boshida A.Fitrat, A.Qodiriy, Cho‘lpon ijodi bilan boshlandi. “Qiyomat”, “Oq mozor”, “Uloqda”, “Jinlar bazmi”, “Qor qo‘ynida lola”, “Oydin kechalarda” hikoyalari bilan zamonaviy hikoyachilimizga tamal toshi qo‘yilgan bo‘lsa-da, unutmaslik lozimki, ularning yaratilishida xalq og‘zaki ijodi (hikoyat, rivoyat va latifalar), uzoq yillik mumtoz adabiyotimiz tajribalari poydevor vazifasini o‘tadi. “Qiyomat” va “Oq mozor” hikoyalaridagi hajviy unsurlar ildizi latifalarga borib taqalsa, “Jinlar bazmi”dagi g‘ayri dunyo tasvirida xalqimizning mifologik qarashlarini ko‘rish mumkin. Azaliy adabiy an‘analar bag‘rida yetilgan ushbu hikoyalarning badiiy uzvlari: syujet va kompozitsiya, roviy mavqeyi, tanlangan badiiy obraz va detallar, badiiy asar tili va tasviriy

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

vositalar tubdan yangilandiki, ular bilan zamonaviy o‘zbek nasri an‘analari boshlandi.

Yosh yozuvchi Raxshona Ahmedovaning “Soyabon ostidagi ayol”, “Tongotar”, “Sakkizoyoqlar va ibodatxona”, “So‘z”, “O‘qituvchining sukuti” hikoyalari o‘zbek nasr an‘analarini davom ettirgani va yangilay olgani bilan ahamiyatga molik. Jumladan, “Sakkizoyoqlar va ibodatxona” hikoyasida muallif “Uloqda” va “Oydin kechalarda” hikoyalarida ilgari surilgan poetik dard – avlod surayotgan turg‘unlik illatini badiiy muammo sifatida qo‘ygan.

“Uloqda” hikoyasida ko‘tarilgan badiiy muammo xususida S.To‘laganova va K.Hamrayevning kuzatishlari bor. S.To‘laganovanning tadqiqotida uch avlod almashinuvida ham davom etayotgan o‘yinga(ma‘rifatga emas M.U) serzavqlik kayfiyati millatni yemirib borayotgan johillikka ishora deb talqin qilinadi. K.Hamrayevning maqolasida esa quyidagi xulosaga duch kelamiz: “Manim uyqum o‘chdi” gapi butun hikoyaning ma‘no qirralarini bir nuqtaga jamlab yozuvchining badiiy konsepsiyasini yuzaga chiqargan. Bu – xalqning ilmsizlik, ma‘naviyatsizlik uyqusidan uyg‘otish orzusi edi”. Darhaqiqat, A.Qodiriy “serzavq tomosha bilan andarmon” millat fojeasidan azoblanadi, ikki tong orasida yuz bergan voqeaning “Manim uyqum o‘chdi” tarzida yakunlanishi, nafaqat jismdagi uyquning o‘chishi, balki ongdagi mudroq kayfiyatning ham uyg‘onishga yuz tutganiga ishora.

“Sakkizoyoqlar va ibodatxona” Raxshona Ahmedovaning muvaffaqiyatli chiqqan asarlaridan biri. Hikoyada yosh yozuvchi adabiy makon chegarasini olisdan – Yaponiyadagi dengiz sohillaridan belgilaydi. Hikoya qahramonlari ham yapon millatiga mansub. Bu bugungi kun kitobxonida qiziqish uyg‘otishi tabiiy. Globallashuv davrida dunyo tillari va xalqlariga bo‘lgan qiziqish kuchayganini hisobga olsak, muallif yosh muxlislarining diqqatini o‘ziga qaratishni uddasidan chiqadi. Yapon tilini o‘rganib, u yerda o‘qishni orzulab yurgan o‘quvchida hikoya nomidanoq qiziqish uyg‘onadi. Chunki bizning hududimizda sakkizoyoqlar pishirib sotish urf emas. Ana shu o‘zgachalik bugungi zamonaviy kitobxon qatlamning dunyoqarashi va qiziqishini hisobga olib azaliy adabiy an‘anani “hazmi adabiyot” uchun yangilashga bo‘lgan urinish deb baholash mumkin. Roviyo‘zini sezdirmaydi, voqelikni hissiy tarafkashliksiz, ammo harorat bilan tasvirlaydi. Muallif asarda ortiqcha tafsilotlardan tiyila olganligi bilan A.Qahhorning adabiy maktabiga izdoshlik

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

qiladi. Har bir jumla, har bir so‘z, har bir tanlangan badiiy detal mahorat bilan tanlangan.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Adabiyot nazariyasi. I jild. – Toshkent: Fan, 1978. – 416 b.
2. Adabiyot nazariyasi. Ikki jildlik. Adabiy-tarixiy jarayon. II jild. – Toshkent: Fan, 1979. II jild. – 249 b.
3. Adabiy turlar va janrlar. Uch tomlik. 1-tom. – Toshkent: Fan, 1991. – 382 b.
4. Adabiy tur va janrlar (tarixi va nazariyasiga oid). 2-jild. Lirik. – Toshkent: Fan, 1992. – 248 b.
5. Aristotel. Poetika. – Toshkent: Adabiyot va san’at, 1980. – 152 b.
6. Boboyev T. Adabiyotshunoslik asoslari. – Toshkent: O‘zbekiston NMIU, 2002. – 560 b.
7. Hamdam U. Jahon adabiyoti: modernizm va postmodernizm. – Toshkent: Akademnashr, 2020. – 288 b.
8. Jo‘rayev T. Ong oqimi modern. – Toshkent: Farg‘ona, 2009. – 204 b.
9. Ahmedova R. Tushunarsiz sevgi izhori – T.: Read book, 2023 – 190 b.

SOBIR O‘NAR IJODIGA OTAMAKON TA’SIRI

Do‘stbek Sulaymonov,
Sharof Rashidov nomidagi
Samarqand davlat universiteti
mustaqil tadqiqotchisi

Annotatsiya. Ushbu maqolada yozuvchi Sobir O‘narning ijodida otamakon – Qo‘shrabotning, xususan, qishlog‘i Quvkallaning ta’siri xususida ma’lumotlar keltirilgan. Har bir ijodkor kabi u ham o‘zi tug‘ilib o‘sgan qishlog‘idan, bu yerda yashagan, yashayotgan insonlardan ilhom olgan. Bu o‘z navbatida uning asarlarida yaqqol ifoda topgan.

Kalit so‘z: Qo‘shrabot, Quvkalla, baxshi, qishloq, lalmi, sabr, jo‘mard, tanti, tog‘, ko‘pkari.

Mashhur baxshilar Ergash Jumanbulbul, Rahmatulla Yusuf yurti dovrug‘ini Ravshan Fayz, Sobir O‘nar, Habib Temir, Quvondiq Siddiq kabi taniqli ijodkorlar butun mamlakatga yoydi.

Ma’lumki, Qo‘shrabot – lalmi joy, dashtlarida joni tosh giyohlar unadi. Lalmining odamlari temirtirnoq bo‘ladi. Bu yerda istiqomat qiladiganlar sabrni, jo‘mardlikni, tantiligu qo‘li ochiqlikni lalmidan o‘rgangan desak adashmaymiz.

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

Shu yurt farzandi Sobir O‘nar sabrni sinovchi sariq saratonni shunday tasvirlagan edi: “Chillada qoq tush mahali atrof jizillab isib ketar, shirach, qo‘ziquloq, shuvoq, isiydi, mingbosh, karrak, yontoq, qushqo‘nmas boshlariga qo‘nib olgan jizillovuqlar kuydiruvchi, ammo osuda oftob jaziramasiga simfoniya bo‘lib bir xil maqomda qo‘shiq kuylab yotishar, bu to oftob qaytib kech tushguncha davom etar, tunda esa baqalar, qora chigirtkalar, daraxtga o‘ralib olgan ilonlar qo‘shig‘i boshlanardi”[1].

Quvkalla Nurota tog‘ tizmasining boshlanishi – Parandoz, Beshbarmoq cho‘qqisi etaklarida joylashgan mo‘jaz qishloq. Forish tog‘lariga tutashadigan dashtlar erta bahorda – bir maydon ko‘kalam bo‘ladi. Xudo yomg‘irni bermasa, o‘n-o‘n besh kunda tilla rangga kiradi. Qattiqroq shamol tursa, sap-sariq xaslar har yoqqa uchib, dashtning qip-qizil to‘shi ochilib qoladi. Ana shu qirlar ostida ko‘hna qabriston bor. Besh yuz-olti yuz yil burungi zulm qurboni bo‘lgan Zulmonota tarixi manbalarda qayd etilmagan, ammo qirlar, soyliklardan ba‘zan odam suyaklari chiqadi.

Quvnoqlilikni o‘rniga qo‘yadigan adib Quvkalla ohanrabosiga asir edi. Sobir O‘narni yaqindan biladiganlar qorindoshlar, kindikdoshlarga judayam mehrli bo‘lgani haqida gapirishadi. Bolalik xotiralarini uyg‘otadigan qishloq, eldoshlar samimiyati yozuvchiga kuch bergan. Toshkentga kelib binoyiday bokschiga aylangan Sobir O‘nar o‘smirligida gashtak ko‘pkarilarda manaman degan chavandozlardan uloqni tortib oladigan darajada chayir edi. Poytaxtga moslashgan adib keyinchalik ko‘pkarida zot ayirmasayam, cho‘ponligi o‘tgan Uchbuluq tomonlarga ot surib hordiq olardi.

Yozuvchi mehri asarlarida bo‘ladi. “Otamzamon hangomalari”ni o‘qigan o‘qirman Abdullasoy, Solisoy, Burgutlini, o‘tirikchi Faqir boboni, mehnatkash, qadoqqo‘l, o‘rfe‘l Ovloqul otani, baytal minib ko‘pkari chopgan Xidir chavandozni, jindor Egamqul boboni, “polvon” Adash chechani, qushnoch Musal momoni yaxshi ko‘rib qolishiga shubha qilmasa bo‘ladi. Hazilkash, qitmir dashtliklarning mehr-muhabbati tasvirlangan bu samimiy turkum adibning dardli qalbidan otilib chiqqan.

Qo‘ng‘irotlarga xos polvonkelbat adibning publitsistik maqolalari, adabiy suhbatlari ham xiyla zalvorli. Chingiz Aytmatov, Odil Yoqubov, O‘ljas Sulaymonov, Andrey Voznesenskiy publitsistikasiga taassub qilib qalam charxlagan Sobir O‘nar qadrdon qishloqdoshlari hayoti, urf-odatlarini, o‘zaro munosabatlarini “Qismat o‘yini”, “Ma‘naviyatimiz qadr-qiymati”, “Xoja

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

Nonber Ota yoxud Quvkalla qishlog‘i tarixi”, “Bolalik bahorlari”, “Ot choptirsa gumburlaydi tog‘ning darasi”, “Dasht odamlari”, “Odamni orzular ulg‘aytiradi”, “Yozuvchining jonso‘zi” kabi maqola, suhbat, esselarida tasvirlaydi. “Chambilbelning oydalasi” kitobidagi qissalar va hikoyalar qahramonlari ham yozuvchi bilgan, ko‘rgan odamlar edi.

“Vijdon” maqolasidagi G‘aybar momo – Xonsuluv – yalqovlik, o‘zibo‘larchilik, g‘irromlikning dushmani. Odobsizlik qilsa rais janoblariga ham xezlanib qoladigan, elning to‘y-azasida bosh bo‘lib turadigan haybati baland kampir bugun xotiralarda yashayapti. “Momo to‘qsondan uch-to‘rt dovon oshib jimgina narigi dunyoga ketdi. Balki, shu baqiroqdan qutuldik, deganlar ham bordir. Elchilik... Lekin ko‘p yillar momoning o‘rnini to‘ldirib kelgan biror erkakni ko‘rmadim...” [2] deydi adib.

Og‘ir, mulohazali adib publitsistikasi xuddi hikoyalari kabi o‘qiladi. Kengfe‘l adib ellikdan oshib, elga bosh kerak ekan, degan fikrni juda ko‘p uqtirar, asosiy mavzularidan biri sifatida ta‘kidlar edi. “Elboshilar” maqolasida tasvirlanmish Husan Hakimov har elda bor. Ammo, Xudoyqul tog‘a aytmish – moshinaning zo‘ridan minadigan, qavat-qavat uylar solib, to‘yiga falon ming dollar sarflab artist chaqiradigan, elning o‘chog‘iga qo‘r bo‘lmaydigan korchalonlar ham har joyda topiladi.

Sobir O‘nar elning boshini biriktiradigan, el-yurt tashvishini o‘zining tashvishi deb biladigan odamlar hayotini maroq bilan hayratlanib hikoya qiladi. El fidoyi boshchi tufayli qudratli ekanini uqtiradi. Maqola va suhbatlardagi bu g‘oya, aslida adibning dil tubidagi pinhona va oshkora orzulari edi. Adibning beg‘ubor qalb sohibi bo‘lganiga o‘zi bitgan bir misolni keltiraylik: “Men sakkizinchi yoki o‘ninchi sinfda “Sharq yulduzi” jurnalida yozuvchi Nurali Qobulning “Tubsiz osmon” qissasini o‘qib, ho‘ng-ho‘ng yig‘laganman. Talabaligimning dastlabki oylarida fakultetimizda Nurali Qobul bilan uchrashuv bo‘lgan. Hayajonlanganimdan hushimdan ketayozganman. Boshqalar savol bergan, men yozuvchining so‘zlarini tinglaganman, harakatlarini tomosha qilib o‘tirganman” [3].

Mudom ichida bir qarshi kuch yashashiga iqrar bo‘lgan, savodsiz odam bilan hech murosqa qilolmaydigan adibni ijodga, ijod qilishga armon undab turardi. Cho‘pon bolasi ko‘rgan azobni hisobchining yoki bankirning bolasi tasavvuriga sig‘dira olmaydi. Bolalik xotirasida qolib ketgan haqsizliklar adibni har tomonlama chiniqtirgani rost. “Ona sog‘inchi” degan essisini

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

o‘qiganlar biladi. Essechiligimizning sara namunalaridan bo‘lgan mazkur asar kitobxon qalbini junbushga soladi: goh kulib, goh yig‘lab o‘qiydi o‘quvchi. Adib butun hasratini mana shu essegga jo etgan. Sobir O‘narning yurak tovushi, qalb suvrati bor bu esseda: “Otamning ko‘ngli keng edi. Unchamuncha narsaga qayg‘urib o‘tirmas, unchamunchaga jahli ham chiqmas, faqat... shu kambag‘alligimiz, kosamiz oqarmasligiyu otamning kunu tun ortidan yurib hech ishi yurishmaydigan mollarini tobora yomon ko‘rib borardik. Oshib-toshib borayotgan cho‘ponlar ham bor edi. Keyinchalik men ularning bir nechtasi haqida maqolalar yozdim. Otam boqqan mollar esa bizga faqat kulfat va qashshoqlik keltirardi”.

Sobir O‘nar Shukur Xolmirzayevga o‘xshab yozilajak asarlar syujetini maqola yoki suhbatlarda aytib qolardi. Masalan, sho‘roning Qo‘shrabotdagi o‘tiriklari haqidagi alamli xotiralar, qo‘ldan yasalgan “geroy” Mamadiyor Shosimov – fitrati, siyrati, suvrati tamom o‘sha dar nuqsiga monand to‘ra obrazini tasvirlash rejasi bor edi. “Uyda tinchi bo‘lsin yigitning avval..” nomli maqolasidagi voqea ham yozilmagan bir hikoya aslida: “Talabalik davrimizda bir do‘stimiz bor edi. O‘ta bilimdon, o‘ta intizomli. Yurish-turishida orastalik, g‘alati bir viqor ufurib turardi. Rus tilini xuddi ona tilidek bilardi. O‘sha paytlar, saboqdan bo‘sh paytlari, adashmasam, nemis tilini ham o‘rganishga kirishgandi. Biz talabalar unga havas bilan qarardik. Hatto ba‘zi birlarimiz unga taqlid qilishga ham urinib ko‘rdik. Ammo eplay olmadik. Bizning taxminlarimizga ko‘ra, o‘sha hamsaboq yigit kelajakda kamida vazir maqomidagi arbob bo‘lib ketishi kerak edi. Ammo... O‘ylaganlarimiz puchga chiqdi. O‘qishdan so‘ng ne bir umidlar bilan poytaxtda qolib ish boshlagan do‘stimiz uylandiyu, asta-sekin suvga tushgan toshdek cho‘ka boshladi. Ko‘p o‘tmay ichkilikka berilib ketdi. Uni soch-soqollari o‘sgan, isqirt, aftodahol ahvolda ko‘cha-ko‘yda ko‘rib qolardik. Oxir-oqibat, hamsaboq do‘stimiz ishidan ham haydaldi. Uni oilasidagi nobop muhit, urush-janjallar xarob qildi”.

Sobir O‘nar adabiy jarayon, tarjimachilik, kitobxonlar saviyasi, umumadabiy did haqida ko‘p yozdi. Ijodkor qavmining o‘z holiga tashlab qo‘yilganidan toriqib o‘tdi. Said Ahmadning G‘afur G‘ulom, Abdulla Qahhor haqidagi esdaliklari jonli tilda yozilgani, ulug‘ adiblarimizning hayotda oddiy inson bo‘lganliklari, xos fazilatlarini tasvirlangani uchun ham g‘oyat qadrli ekanini ta‘kidlab, bizda bibliografiya, memuar yozish urf emasligidan nolib

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

qolardi. Shukur Xolmirzayevning professional adibligiga havasmand bo‘lib, istiqlolning dastlabki yillari e‘lon qilingan “Dinozavr” romanidan boshqa bugunning ruhida yozilgan, bugunning hayoti ifoda etilgan yirik, puxta, jiddiy asar ko‘rganim yo‘q der edi.

Adabiyot ixlosmandlari uchun ijodkorning ish uslubi, kun tartibi qiziq tuyuladi. Sobir O‘nar ana shunday savollarga ham erinmasdan javob bergan: “Ijod jarayonim juda o‘ng‘aysizliklardan iborat. O‘ta mayda va oddiy narsalar menga xalaqit bera oladi. Kompyuterda ijod qilolmayman, qorninga ikkita yostiq qo‘yib dustaman tushishim kerak, ko‘krak qafasimning suyagi botib ketmasa, chanqamasam, boyagi o‘zim bezor bo‘lgan dunyoga qaragim kelmasa yoki chekish xumori tutib qolmasa, xullas, chalg‘imasam, shu holatda stixiyali tarzda tuzuk ijod qila boshlayman. Ammo shunday holga qachon yetasan, birodar, deb so‘rasang... Og‘ir, bunday vaziyatga yetmoq o‘zi mushkul. Ijod intizomimga sira havas qilib bo‘lmaydi. Shu bois, agar kimdandir ijodiy buyurtma olsam, aksar hollarda yolg‘onchi bo‘lib qolaman”.

U Abdulla Oripov lirikasidagi sog‘inish, armon, ulug‘vorlik, nekbin tuyg‘ular asiri edi. Qahramon shoirimiz ham adibning har bir asarida samimiylikni, chin ehtirosni, gap-so‘zu holatlarning realligi, tabiiyligini tuygani uchun ham juda yaxshi ko‘rardi. “Bibisora” kitobiga yozilgan so‘zboshida ana shu mehrni his etasiz: “Sobir O‘nar asarlarida milliylik, kolorit juda tabiiy yo‘sinda ifodalanadi. Xoh hikoya, xoh qissasida bo‘lsin, u bir qizil chiziq – leytmotivni topib oladi. Uzoqlarga o‘tlab uloqib ketmaydi. Men uning “Bibisora” qissasini qiziqib o‘qiganman. Chingiz Aytmatovday buyuk yozuvchining izdoshidek taassurot uyg‘onadi. “Mixday asar bo‘pti, uka” deb muallifdan suyunchi ham olganman” [4].

Sobir O‘nar Oybek, Odil Yoqubov, Azim Suyun, Muhammad Yusuf, Ravshan Fayz, Hoshimjon Mirzaahmedov kabi adib va shoirlar haqida biz bilmagan haqiqatlarni yozdi. Adib publitsistikasi mavzu va til nuqtayi nazardan ilmiy tadqiq etishga munosib. Jamiyat hayotiga, uning yutuq va kamchiliklariga befarq bo‘lmagan adib merosi yosh qalamkashlar uchun o‘ziga xos mahorat sabog‘idir.

Jamiyatni chinakam adabiyot isloh etadi. Haqqa, haqiqatga da‘vat etuvchi adabiyot taraqqiyot poydevoridir. “Adabiyot, nazarimda, insonning e‘tiqodini tarbiya qilish kerak” deb hisoblagan Sobir O‘nar iymon mustahkamligi asosiy masala ekaniga urg‘u beradi: “Ba‘zi G‘arb

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

yoʻzuvchilarining sanʼatiga, daholigiga tahsin aytgan holda tutgan yoʻliga aslo mehrim yoʻqligini yashirmayman. F.Kafka “Maqsad bor-u, unga eltuvchi yoʻl yoʻq, deb oʻylaganimiz esa oxir-oqibat hech qayerga olib bormaydi”, – deydi. Yoki kundaligida “Insonning butun umri – bor-yoʻgʻi uni oʻlimga olib boruvchi yoʻldir”, – deb yozgan.

Sobir Oʻnar nosir oʻlaroq bir roman bitmoqni orzu qilardi. Qator suhbatlarda “Bir romanga “tagpaxsa” tashlaganman-u, vaqt kamligidan yaqinlashaolmayapman” degan gaplarni koʻp aytgan. Munaqqid Jovli Xoʻshboqning savollariga javob berib, “Romanga havasmand boʻlganimga oʻn besh yildan oshdi, deylik, shu yillar davomida qaysidir maʼnoda unga unnab yotaman, baʼzan hafsalasizlik, yalqovlik ustun keladi, goho oʻtirib, chinakamiga “chechilib” yozishga yumush xalaqit qiladi, umuman, bahona koʻp. Shukur akaga oʻxshab “hayt!” deya hamma narsadan voz kechib uzlatga ketish, asli – jasorat. Shu bois malomat qilsam, birovdan emas, oʻzimdanda oʻpkalashim kerak” [5] deydi. Nurilla Chori uyushtirgan guruhda esa “Oybekning mukammal asarlarining qaysidir tomida Amir Olimxon hayoti va faoliyatining chirkin tomonlari haqida toʻplagan materiallarni oʻqigan edim. Oʻsha zamonni jonlantirib, bir narsa yozmoqchi boʻlib yuribman. Xudo nasib qilsa, eplayolsam, albatta” [6] degan fikrni bildiradi.

Adibning “Ot choptirsa gumburlaydi togʻning darasi” nomli maqolasida Amir Muzaffar, Amir Olimxon, Muhammad toʻqsabo haqida juda qiziq voqealar hikoya qilinadi. Nazarimda, adib roman uchun yiqqan materialidan bir shingil ilingan edi. Afsus, umr vafo qilmadi.

Foydalanilgan adabiyotlar roʻyxati:

1. Oʻnar, Sobir. Oldinda yongan mayoq. (Matn): -Toshkent: “Mashhur-press” nashriyoti, 2020. 372 b.
2. Oʻnar, Sobir. Oldinda yongan mayoq. (Matn): -Toshkent: “Mashhur-press” nashriyoti, 2020. 22 b.
3. Oʻnar, Sobir. Bibisora: Qissalar. Hikoyalar. Esselar. – T.: “Oʻzbekiston” nashriyoti, 2011. – 5 b.
4. Oʻnar, Sobir. Oldinda yongan mayoq. (Matn): -Toshkent: “Mashhur-press” nashriyoti, 2020. 288 b.
5. Oʻnar, Sobir. Oldinda yongan mayoq. (Matn): -Toshkent: “Mashhur-press” nashriyoti, 2020. 278 b.
6. Oʻnar, Sobir. Oldinda yongan mayoq. (Matn): -Toshkent: “Mashhur-press” nashriyoti, 2020. 212 b.

**SHARQ ADABIYOTIDA BOZORDAGI BOLALAR OBRAZI TAHLILI
(G‘afur G‘ulomning “Shum bola” qissasi va Hulkar To‘ymanovning “Bola”
hikoyasi asosida)**

Lobar Boltayeva Isomiddin qizi,

*Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o‘zbek tili
va adabiyoti universitetining 2-kurs tayanch doktoranti*

Annotatsiya. Mazkur tezisda Sharq adabiyotida bozordagi bolalar obrazining badiiy talqini “Shum bola” qissasi hamda “Bola” hikoyasi misolida qiyosiy tahlil qilinadi. Tadqiqotda bozor muhitining ijtimoiy-psixologik omillari, yetishmovchilik va ijtimoiy tengsizlik sharoitida voyaga yetayotgan bolalar xarakterining shakllanish jarayoni ilmiy-nazariy yondashuvlar asosida yoritiladi.

Kalit so‘zlar: bozordagi bolalar obrazi, ijtimoiy-psixologik omillar, yetishmovchilik, ijtimoiy tengsizlik, badiiy talqin, qiyosiy tahlil

Sharq adabiyotida bolalik fenomenining badiiy talqini adabiyotshunoslikning muhim va dolzarb yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Ayniqsa, og‘ir iqtisodiy sharoitda voyaga yetayotgan bolalar obrazi orqali jamiyatning ijtimoiy tuzilishi, ma‘naviy qadriyatlari hamda axloqiy muammolari chuqur yoritiladi.

Bozor makoni Sharq adabiyotida alohida badiiy ahamiyat kasb etib, u nafaqat iqtisodiy muhit, balki inson xarakteri va ruhiyatini ochib beruvchi ijtimoiy-madaniy maydon sifatida namoyon bo‘ladi. Shu bois, bozorda ulg‘ayayotgan bolalar obrazi orqali yozuvchilar jamiyatdagi tengsizlik, yetishmovchilik va ma‘naviy ziddiyatlarni tasvirlash imkoniga ega bo‘lganlar. Jumladan, XX asr o‘zbek adabiyotining yirik vakili G‘afur G‘ulom yaratgan “Shum bola” qissasi hamda zamonaviy adabiyot namoyandasi Hulkar To‘ymanovning “Bola” hikoyasi turli davr ijtimoiy muhitini bozordagi bolalar obrazi orqali yoritib beradi.

“Shum bola” qissasida bozor bolaning hayot maktabi sifatida tasvirlanadi. Asar qahramoni uchun bozor – tajriba orttirish, hayotni anglash, insonlar xarakterini kuzatish makonidir. “G‘afur G‘ulom eski bozorlarni tasvirlash orqali ham xalq hayotining haqqoniy manzarasini chizadi. Shuni aytish kerakki, adib ko‘pchilik ishtirok etadigan “ommaviy manzaralar” ni juda ixcham tasvirlashga usta”[9:249]. Bozorda u turli insonlar bilan uchrashadi, turmushning achchiq haqiqatlarini anglaydi va asta-sekin mustaqil hayotga moslashadi. Bozor muhitida shakllangan epchillik, topqirlik va moslashuvchanlik uning asosiy xarakter belgilariga aylanadi. Qissada

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

bozor tasviri realistik va yumoristik ohangda berilib, unda jamiyatdagi ijtimoiy tengsizlik ham ochiq-oydin ko‘rsatiladi. Turli tabaqaga mansub insonlarning o‘zaro munosabati, savdo jarayonidagi ayyorlik va firibgarlik holatlari orqali yozuvchi jamiyatning ichki muammolarini fosh etadi. “Shum bola qushday uchmoqchi, hayot daryosida baliqdan suzmoqchi bo‘lsa ham irib-chirib yotgan achchiq turmush zilzilasi uning beg‘ubor tuyg‘ulariga soya soladi, odamlar haqida jiddiy o‘ylashga majbur qiladi”[10:260].

Hulkar To‘ymanovanning “Bola” hikoyasida esa bozor muhitining talqini yanada keskinroq va ijtimoiy yo‘nalgan xarakterga ega. Asar qahramoni Jur‘at bozorda mehnat qilish orqali oilasiga yordam beradi. Bu jarayonda u ijtimoiy tengsizlikni, insonlar o‘rtasidagi farqlarni va ruhiy bosimni chuqur his qiladi. Jur‘at obrazi orqali yozuvchi bolalarning erta mehnatga jalb etilishi, mehr va e‘tibor yetishmasligi, ijtimoiy adolatsizlik kabi muammolarni ko‘rsatadi. Ayniqsa, uning tengdoshlari bilan taqqoslanishi orqali ijtimoiy tafovut yanada yaqqol namoyon bo‘ladi.

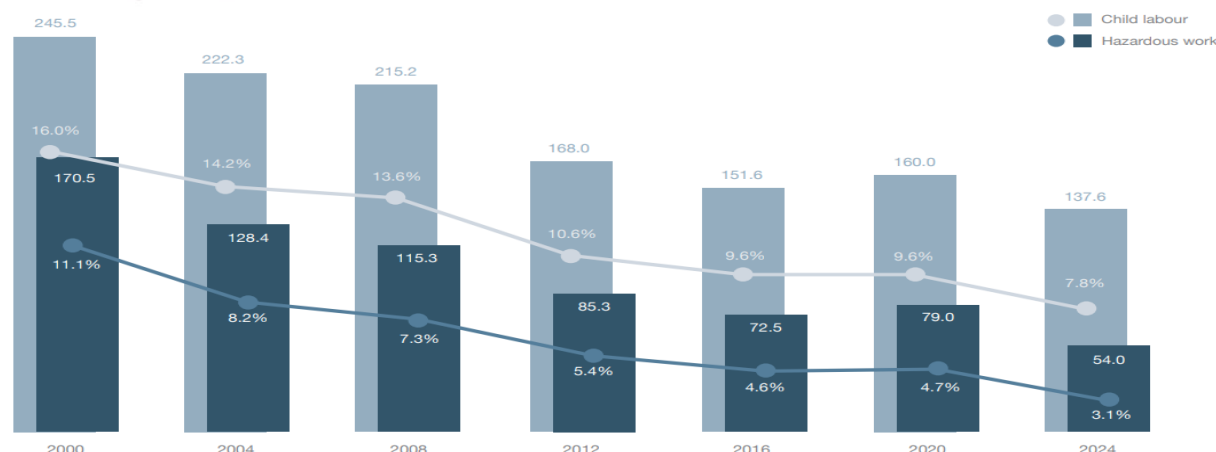
Har ikki asarda ham qahramonlarning oilaviy holati muhim o‘rin tutadi. Ularning otasiz o‘sishi, moddiy qiyinchiliklar sharoitida ulg‘ayishi bolalar xarakterining shakllanishiga bevosita ta‘sir ko‘rsatadi. Shum bola ham, Jur‘at ham oilasiga yordam berish maqsadida mehnat qiladi va bu jarayonda hayotning murakkab tomonlarini erta anglab yetadi.

Bozor tasviri badiiy adabiyotda ko‘pincha ramziy ma‘no kasb etadi. U dunyoning kichik modeli sifatida talqin qilinib, insonlarning ichki dunyosi, fe‘l-atvori va axloqiy qiyofasi aynan shu makonda yaqqol namoyon bo‘ladi. Shu jihatdan, bozor obrazini o‘rganish orqali jamiyatning umumiy manzarasi va undagi muammolarni anglash mumkin bo‘ladi. Bugungi kunda ham bolalar mehnatini dunyoning turli qismlarida, turli jabhalarida ko‘rish mumkin. Shu sababdan ham bolalar mehnatini kamaytirish, ularning oilasining moddiy holatini yaxshilash butun dunyoda hal qilinishi kerak bo‘lgan masalalardan biri bo‘lib turibdi.

Quyida UNISEF. data manbasidagi “Child labour” bo‘limidagi “Despite progress, child labour still affects nearly 138 million children worldwide” maqolasidan olingan jadvalda bolalar mehnati yigirma to‘rt yil ichida har to‘rt yilda qay holatda bo‘lganligi, kamaygani yoki oshgani tahlil qilingan.

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

Jadvalda har to‘rt yil davomida dunyo bolalar (5 yoshdan 17 yoshgacha bo‘lgan bolalar) mehnatining holati tasvirlangan. U raqamlar (millionlarda) va foizlarda hisoblangan. Havorangli ustun bolalar mehnatining holati, to‘q ko‘k rangli ustun esa xavfli holatda ishlaydigan bolalar ko‘rsatkichlaridir.

Eslatmalar: Statistika o‘lchovlariga ko‘ra, xavfli ish - har hafta 43 yoki undan ko‘proq ish soatida ishlaydigan ish va yoki mashg‘ulot va yoki belgilangan xavfli sanoatdagi ishni o‘z ichiga oladi.

Manba: Xalqaro Mehnat Ofisi va Birlashgan Millatlar Tashkilotining Bolalar jamg‘armasi, Bolalar mehnati: Global hisoblash 2024, yo‘l va yo‘nalishlarga ko‘ra, Xalqaro Mehnat Tashkiloti va Birlashgan Millatlar Tashkilotining Bolalar jamg‘armasi, Nyu York, 2025. Litsenziya CC BY 4.0”

Shuningdek, zamonaviy itimoiy hayotda ham bolalar mehnati muammosi dolzarb bo‘lib qolmoqda. Ko‘plab bolalar moddiy sharoit sabab erta mehnat qilishga majbur bo‘lmoqda. Bu holat ularning ta‘lim olishiga va to‘laqonli rivojlanishiga salbiy ta‘sir ko‘rsatishi mumkin. Shu nuqtayi nazardan qaraganda, adabiy asarlarda tasvirlangan bozordagi bolalar obrazi real hayotdagi muammolar bilan uzviy bog‘liqdir.

Qiyosiy tahlil:

1. “Shum bola”da bozor – hayotiy tajriba maktabi, “Bola”da esa ijtimoiy muammolar markazi sifatida talqin qilinadi.
2. Shum bola obrazida sho‘xlik va moslashuvchanlik ustun bo‘lsa, Jur‘at obrazida ichki iztirob va ruhiy bosim kuchliroq aks etadi.
3. Har ikki asarda ham bolalar mehnati va ijtimoiy tengsizlik muammosi markaziy o‘rin tutadi.

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

4. Bozor har ikki asarda jamiyatning kichik modeli sifatida namoyon bo‘ladi.

Jumladan, quyida keltirilgan asardan parchada ham bozorga munosabat yaqqol namoyon bo‘lgan: “Attorlikni aylanib chiqqandan keyin bir qozoqning bolasi:

- Dada, bu do‘kondorlar nima ish qiladilar? – deb dadasidan so‘ragan ekan:
- Ey o‘g‘lim, bular bozor kuni xalqni aldaydilar, begim kuni bir-birlarini aldaydilar, – deb javob bergan ekan dadasi. Bir oz kamsitib aytibdi. Bular har kuni, har soat xalqni aldaydilar” [6:93].

Xulosa qilib aytganda, Sharq adabiyotida bozordagi bolalar obrazi muhim ijtimoiy-badiiy hodisa sifatida namoyon bo‘ladi. G‘afur G‘ulomning “Shum bola” qissasida bozor ko‘proq hayotiy tajriba, moslashuv va shakllanish makoni sifatida tasvirlangan bo‘lsa, Hulkar To‘ymanovanning “Bola” hikoyasida u ijtimoiy tengsizlik va ma‘naviy bosim markazi sifatida gavdalanadi. Har ikki asar orqali bolalar taqdiri misolida jamiyatdagi murakkab ijtimoiy, iqtisodiy va axloqiy muammolar yoritiladi. Bozor tasviri esa badiiy jihatdan dunyoning ramziy modeli sifatida xizmat qilib, inson hayotining turli qirralarini ochib berishda muhim vosita vazifasini bajaradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Jumaboyev M. O‘zbek va jahon bolalar adabiyoti: Majmua. – Toshkent: O‘qituvchi, 1996. – 264 b.
2. Kiyikbayev F. Bolalar adabiyoti. Maktabgacha ta’lim yo‘nalishi talabalari uchun o‘quv qo‘llanma. Andijon – 2020. – 255 b.
3. Matyoqubova T. G‘afur G‘ulom she’riyatida bolalar ruhiy olami tasviri. O‘zbekiston milliy axborot agentligi manbasidan.
4. Mirzayev S. XX asr o‘zbek adabiyoti. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2003. – 417 b.
5. G‘afur G‘ulomning poetik mahorati” mavzusidagi ilmiy-amaliy konferensiya materiallari (13-may 2023-yil). – Samarqand, SamDU nashri, 2023. – 254 b
6. G‘afur G‘ulom. Shum bola [Matn]: qissa/ -Toshkent: Yoshlar nashriyot uyi, 2018. – 153-b.
7. Ёўлдошев Қ. Ёник сўз. – Тошкент: Янги аср авлоди, 2006. – 548 б.

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

OYDIN HOJIYEVA ESSELARINING MAVZULARI

Gulchiroy Egamberdiyeva Esan qizi,
Navoiy davlat universiteti tayanch doktoranti
egamberdiyevagulchiroy330@gmail.com

Annotatsiya. Oydin Hojiyeva nafaqat shoira, balki yaxshigina adiba, publitsist hamdir. Uning badiiy publitsistikasi tarkibiga esse, maqola, ocherk va xotiralari kiradi. Ular turli mavzularda yozilgan. Maqolada ijodkor esselarining mavzulari misollar asosida tahlil etilgan.

Kalit so‘zlar: publitsistika, ijodkor, esse, badia, ijtimoiy, siyosiy, axloqiy, falsafiy, biografik.

Publitsistika mavzu xususiyatlari jihatidan falsafiy-siyosiy, iqtisodiy, ma’naviy-axloqiy, adabiy, tanqidiy; uslub jihatidan bahs-munozarali, tashviqot-targ‘ibot, tanqidiy-tahliliy, hajviy ko‘rinishlarga ega.

Oydin Hojiyeva publitsistikasining mavzulari turlicha. Ularni, asosan, ijtimoiy, falsafiy, ma’naviy-axloqiy, adabiy, tanqidiy yo‘nalishdagi asarlar tashkil etadi. Ularda sof, samimiy bolalik xotiralarining bugungi kunga qiyosi, ibratidan tortib, zamonning og‘riqli muammolarigacha bor. Masalan, “Chillik o‘yin” badiasi qishloqni changitib yuruvchi bolalarning chillik, quvlashmachoq, zuvlashmachoq o‘yinlari haqidagi xotiralardan iboratdek ko‘rinsa-da, unda o‘sha davr qishloq ahlining turmush tarzi, yashash sharoiti, mehnatdan qo‘li qadoq kattalarning bolalar bilan o‘yinlar o‘ynab bahri dilini ochishi, qo‘ni-qo‘shni bolalari o‘rtasidagi mehr-oqibat, ahillik, birdamlik, to‘griso‘zlik masalalari qalamga olingan. “Ro‘molcha” badiasida esa bo‘yi yetgan qizlarning kashta tikishga ishqiboz bo‘lib qolishi, yangi kelinning yaqinlari-yu qo‘shnilariga o‘zi tikkan dastro‘mollardan ulashishi, o‘zbek xalqining qiz sepiga o‘z qo‘llari bilan kashta-yu quroqlar, belbog‘u dastro‘molar tikishi odati haqida so‘z boradi.

“O‘zbek adabiy tanqidchiligi tarixi” kitobida badia janri xususiyati haqida shunday yozilgan: “Adabiy portret, esse (badia), tanqidiy-biografik ocherk singari janrlar yozuvchi ijodini umumlashtirib o‘rganish, baholash, talqin etish, targ‘ib qilish jihatidan bir maydonda birlashadi. Ular ijodkor shaxsi, muhiti, iste’dodining shakllanishi, adabiyotda tutgan o‘rni singari muammolarga oydinlik kiritadi”[3,380-b.]. Aytilganidek, O.Hojiyevaning badialari ham uning ijodkor shaxs sifatida shakllanishida oilaviy muhitning o‘rnini ko‘rsatib beradi. Bunga misol sifatida “Qishning fayzi” badiasini

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

olaylik. Unda shoira bolaligidagi qish kunlari, undagi voqealar, onasining gap-soʻzlari haqida hikoya qiladi: “Oqlik yogʻdi, qut yogʻdi, deb soʻylanadilar onam. Qoʻchqorboyning xotini qorxat yozadi endi”. Shu parchadan ham bilamizki, shoiraning onasi juda zakiiy, matalgoʻy ayol boʻlgan. U qish izgʻirida sovuqdan noligani yoʻq, aksincha, bu qorlarni baraka olib keladi deya, xalq donoligi orqali yaxshi niyat qilmoqda. Onaning koʻngli qancha pok boʻlsa, shuncha sodda ham. U qorxat olib kelgan qoʻshni bolasining “pochtachi”dan degan gapiga ishonib, xatni oladi. “Qorxat berganni ushlash marrasi – yetti qadam. Muharrama esa “quyon” boʻlib ketadi. Shunday qilib onam qorxatni olib, opamni bitta ziyofatga tushirdilar. Bu taraqlagan yaxmalakda mehmonnavozlik ham qiyinda. “Qish oʻchogʻi tor, yugur, uyingga bor” deb qoʻyadilar onam. Aslida qorxat opamning oʻziga ham yoqqan. Chunki bolalar sabab ularning oralaridan olamushuk oʻtib qolgan edi. Ana endi deng, ziyofatni katta qilib, Bibirajab opam dugonalarini kutadilar. Qoʻy soʻyiladi. Ikki kayvoni bibi oʻchoq boshida tanda quradilar. Onam bilan uchovlon ming turfa maqol-matal aytishib, doshqozonga oʻt yoqadilar. Robi xola-yu Sarvar xola qoʻsh childirmani oʻtga toblab, jaranglatib doira chertishadi”[4,16-b.]. Koʻrinib turibdiki, yosh Oydinoy qor bahona arazni unutadigan urfi bor, onasining har gapidan maqol, matal, sheʼr toʻkiladigan, qalbi sheʼriyat-u sanʼatga yaqin, qor kabi oppoq yurakli insonlar yashaydigan bir qishloq bagʻrida ulgʻaydi. Oʻtkir Hoshimov: “Ijodkorda qishloqning qalbi, shaharning aqli boʻlishi kerak”, degandi. O.Hojiyevaning oliygohga oʻqishga kirishi bilan boshlangan shahar hayoti umrining soʻngigacha davom etdi. Biroq u qayerda, qanday davrada boʻlmasin, onasi tarbiyalagan pokiza va begʻubor qishloqcha koʻngli bilan qoldi. Har gal qor yogʻganda ijodkor bolaligini eslarkan, oʻzi yozganidek, “Izgʻiriq soʻzlardan, tosh qotgan diydalardan, zarda va kesatiqlardan muzlay boshlagan yuragimga harorat inadi”[4,17-b.]. Badialarda har bir detal obrazli tarzda gavdalandiriladiki, bu oʻquvchi xotirasi-yu qalbini birdek zabt etadi. Xususan, “Qishning fayzi” badiasida shamol (hushtakchi shamollar gʻoʻzapoya gʻaramlari orasiga yashirinib oladi), qor (omonatgina eshik tirqishlaridan kapalak qor oʻynab-oʻynab kavushchalarimga qoʻnadi), patir (onam patirlarni yuziga suv urib, tandir kaftiga yozilgan dasturxonga oʻrab qoʻyadilar. Suv urmasa, patir xafa boʻlarkan: suvsab, tandirdan qizib chiquvdim, bir kaft suv bermadi, baxil der ekan), roʻmol gullari (qishgʻish shol roʻmollarining gullari avval kapalakka,

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

so‘ng qor uchqunlariga aylanib deraza oynasiga qo‘na boshlaydi) kabi obrazlarni ko‘rish mumkin.

D.Quronovning “Adabiyotshunoslik lug‘ati”da “Esse – muallifning u yoki bu masala bo‘yicha shaxsiy mulohazalari bayon qilinuvchi nasriy asar; adabiy janr. Essening kompozitsion qurilishiga ham, tematik tomoniga ham cheklovlar qo‘yilgan emas, u muallifga o‘z fikr-mulohazalari, kechinmalarini tom ma’noda erkin ifodalash imkonini beradi. Essega xos yana bir xususiyat shuki, u qo‘yilgan masalaning tugal yechimini taqdim etish da’vosini qilmaydi, masala muallif hayot tajribasidan kelib chiqqan holda, uning ongi-yu qalbidan o‘tkazib yoritiladi”[2,371-b.], deyilgan. Darhaqiqat, esse muallifga o‘z qarashlari, hayotiy saboqlarini ifodalashda erkinlik beradi. O.Hojiyeva ori baland, sadoqatli o‘zbek ayollarini o‘zining “Telvagezak” essesida ham hajv, ham fojiali qismatlar misolida san’atkorona tasvirlagan. Unda o‘zbek ayollarining ham to‘pori, ham jaydari, ham vafoli, ham sha’niga gard yuqtirmagan qishloqcha surati juda ishonarli chizilgan. Ijodkor bolaligida o‘zi bilgan, tanigan qishlog‘ining ana shunday beva ayollarini shamga o‘xshatadi: “Sarvar xola, ikkita Robi xola, Sharofat xola, Norcha xola, Ruqiya xola... Bular chashma suviday toza, pokdomon, jannati ayollar edi. Bolamni birovlarining dasturxoniga termultirmayin, deb vafo saqladilar, har kecha shamday yonib, tugab, piliklari – yuraklari so‘zon bo‘lib, yana tongda oftob bilan qayta tug‘ildilar ular”[4,115-b.]. Yozuvchining mahorati kulgili va fojiaviy taqdirlarni yonma-yon tasvirlab, o‘quvchiga estetik ta’sir ko‘rsatuvchi haqqoniy hayot manzarasini chiza olganidir.

Badialar muallif tilidan hikoya qilinadi. Ularda dilkash, dilbar, o‘zi mitti-yu yuragi katta bir sinchkov qizaloq bilan birga u so‘zlab bergan hikoyalar ichida yashaysiz go‘yo. Bu qizaloqning tili ham qalbi kabi beg‘ubor, shunchalar sodda va ravonki, bu ijodkorning obraz yaratish va so‘z qo‘llash mahoratidan darak beradi. Jumladan, “Bolalik bayramlari”da shunday hikoya qilinadi: “Hayit va bayram, qishloq to‘ylarini intizorlik bilan kutardim. Hayitda-chi, yangi ko‘ylak tikib berishadi. Chit ko‘ylakcha kiyaman. Sochlarimni qirq kokil qilib o‘rishib, uchiga jamalak yoki pilik taqib qo‘yishadi. Yangi mato topmaganlar-chi, onalarining o‘ngib, sizilib ketgan ko‘ylaklari yoki qalg‘ay ro‘mollarini bo‘yab, bichib, yangidan ko‘ylak tikishadi”[4,28-b.]. Ijodkor onasining ham qozonda bo‘yoq qaynatib, “yangi” matolardan ko‘ylakchalar tikib berishi, qo‘llariga xinalar qo‘yishi, arafa

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

kunlari hamma yoqni tozalab, bo‘g‘irsoqlar pishirib berishini xotirlaydi. Yangi kiyimlar bilan mo‘zorboshiga chiqishib, u yerda yozilgan dasturxon, savdo rastalari oldida bo‘ladigan sayllarni o‘zgacha entikish bilan eslaydi. Keyin-keyin hayit kunlari mo‘zorlarga komsomol “soqchilar” qo‘yilgani va uning o‘zi ham “soqchilik” uchun chiqqanlarini o‘kinch bilan tilga oladi. Ammo ijodkor onasining ko‘chaga chiqmay turib ham o‘z e‘tiqodlariga sodiq turganiga guvoh bo‘lgan. Yillar o‘tib esa onasining naqadar muqaddas zot ekanini anglarkan, unga qarata shunday deydi: “Dunyo ularning yaxshilikka, ezgulikka, insoniy mehr-u shafqatga oshno dillarini yalang‘ochlab, qashshoq qila olmadi. E‘tiqoding, soddaliging, yerga bog‘liqliging, sabr-u toqating bilan buncha ulug‘ ekansan, mukarram Ona!” [4,30-b.] “Tohirjonning qo‘shig‘i” badiasini o‘qir ekanmiz, kunduzi tinib-tinchimas onaning kechqurun ham orom bilmay, bolalariga ertaklar aytib berishi – adabiyotga mehr ijodkor qalbiga bolalikdanoq ekib qo‘yilganiga guvoh bo‘lamiz: “Kechqurunlari onam oq ro‘mollarini yelvagay tashlab, to‘rda o‘ltiradilar. Farishtaga aylanadilar. Biz ertaklar qasriga kirib qolamiz. Tohirjonning zorini, Zuhraning nozik ovozi, sandiqda Tohirjonni olib ketayotgan karvon qo‘ng‘iroqlari sadosini tinglaymiz. Desangiz, bu yoqda Zuhraxon hayron, u yoqda Tohirjon sargardon. Zuhraxonga ne-ne shohlar sovchi qo‘ygan. Qorabotir ham Zuhraxon deb yurak-bag‘ri kuygan...”[4,30-b.] Maqol, matal, ertak-u afsonalar, qissalar bilimdoni, zakiy bir onaning qo‘lida tarbiya topgan qizning ijodkor bo‘lishi tayin, albatta. Qissa-yu dostonlar ohangi shunchalik qulog‘iga singganki, bu ohang keyinchalik badialarida ham aks etdi. “Kelinchak” badiasining hikoya uslubida dostonlardagi kabi saj‘ni ko‘rish mumkin: “Kelinchak esa childirmani sayratadi-yey-sayratadi. Childirma halqalari kelinchakning bilaklari harakatiga mos shaldillaydi. Kumush jaranglar bosadi paxsa devorli hovlini. Ohang seli to‘ldiradi huvillagan dunyoni. Kelinchak zavq-shavq bilan terga botib, quralay ko‘zlaridan qaynoq yoshlar to‘kilib, childirma zarbiga mos qo‘shiq aytadi”[4,124-b.]. Yoshgina Oydinoy bu kelinchakka xatlar yozib berishini eslaydi. Uning bola aqli kelinchakning yori qayerga, nima uchun ketganini bilmaydi. Biroq uning iztirobli lahzalari, sog‘inch to‘la maktublariga guvoh. Xat kelganida ham Oydinoy uni o‘qib berardi. Xat tasvirida ham saj‘ uslubining yorqin namunasini ko‘rish mumkin: “Xat xuddi dostonlarda bitilgan sevgi qissasiday uzoq, hayajonli edi. So‘zlari durday

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

tizilgan, oshiqning bag‘ri ezilgan, uni tinglagan kelinchakning ko‘ngli buzilgan, ko‘zidan marjon yoshlari uzilgan”.

“Girdibod”da mehnatkash o‘zbekning ham dala mehnatini, ham kitobni birday sevishi, ikkisiniyam qo‘lidan qo‘ymay, o‘z urf-odatlariga sodiq turishi, xalqning bolani avaylashi, bolalariga muhabbati, ularga munosabati masalasini shoiraning o‘z bolaligi va onasi timsolida ko‘rish mumkin. Bugun xalq ardog‘idagi so‘zi necha qardosh xalqlar yuragiga kirib borgan shoiraning yoshligida qir-u adirlarda sigir boqib yurganiga ishonasizmi? Aslida qon-qonida shoirlik tabiati bo‘lgan xalqning mana shu muqaddas zamin tuprog‘i-yu havosidan, yam-yashil o‘t-o‘lani-yu, saxovatli quyoshidan ilhom olishi shubhasizdir. Ota-bobolari ilmga muhabbati baland bo‘lgan o‘zbek xalqi bugun kitobxon bo‘lgani yo‘q. Kitobsevarlik uning avloddan avlodga o‘tib kelayotgan eng muqaddas qadriyatlaridan. Azaldan kitoblar kamchil bo‘lgan zamonlardan qolgan fuzuliyxonlik, navoiyxonlik, mashrabxonlik kechalari, Qodiriy kitoblarini qo‘lma-qo‘l o‘qib yodlashlar ma’naviyati yuksak ajdodlarning avlodi ekanimizdan dalolat. Oydin Hojiyeva ham kunduzi mehnatdan horigan onasining tunlari farzandlarini ertaklar qasriga olib borib uxlatishini, o‘shanda qulog‘iga kirgan ertak-u qissalar olami uni maftun etib, xayolot dunyosini ajib tasavvurlar bilan boyitganini “Tohirjon va Zuhraxon qissasidan” mutolaasida ta’kidlab o‘tadi.

Bir so‘z bilan aytganda, ijodkor esselari avtobiografik xarakterda bo‘lishiga qaramay, ularda ijtimoiy hayot, davrning siyosiy ruhi, axloqiy-tarbiyaviy hamda adabiy-ma’rifiy masalalar ham o‘z aksini topgan.

Adabiyotlar:

1. Quronov D. Adabiyot nazariyasi asoslari. –T.: Navoiy universiteti, 2018.
2. Quronov D. va boshqalar. Adabiyotshunoslik lug‘ati. –T.: Akademnashr, 2013.
3. Nazarov B. va boshq. O‘zbek adabiy tanqidchiligi tarixi. – T.: Cho‘lpon nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2012. – 432 b.
4. Хожиева О. Тонг тухфалари. – Т.: Шарқ, 2012. – Б 224.
5. Мехрнома. Ўзбекистон халқ шоири Ойдин Хожиева ижоди ва ҳаёт йўли: мақолалар тўплами. – Т.: Mumtoz so‘z, 2012. 164 б.
6. Хожиева О. Назокат. – Т.: Шарқ, 2007. – 160 б.
7. Хожиева О. Тўрт танҳо. – Т.: Ўзбекистон, 2013. – 152 б.
8. Xudoyberdiyev A. Publitsistika asoslari. – T.: O‘zbekiston Milliy Ensiklopediyasi, 2019.

**OMON MUXTORNING “AYOLLAR MAMLAKATI VA SALTANATI”
ROMANIDA ICHKI MONOLOG VA XOTIRA POETIKASINING BADIY
TALQINI**

Nasridinova Gulbahor O‘ktam qizi,
Alisher Navoiy nomidagi ToshDO‘TAU
2-kurs tayanch doktoranti

Annotatsiya. *Ushbu maqolada Omon Muxtorning “Ayollar mamlakati va saltanati” romanida ichki monolog va xotira poetikasining o‘ziga xos badiiy talqini tahlil qilinadi. Asarda qahramon ruhiy olamining ochilishi, voqealarning xotira orqali berilishi hamda zamon va makonning subyektiv talqini yoritiladi. Shuningdek, yozuvchining an’anaviy tasvir usullaridan chekinib, modernistik yondashuv asosida badiiy tajriba olib borgani ilmiy asosda ko‘rsatib beriladi.*

Kalit so‘zlar. *Ichki monolog, xotira poetikasi, zamonaviy o‘zbek adabiyoti, badiiy tajriba, psixologizm, roman, talqin.*

Zamonaviy o‘zbek nasrida inson ruhiy olamini chuqur tasvirlashga bo‘lgan intilish badiiy tafakkurning muhim yo‘nalishlaridan biriga aylandi. Ayniqsa, ichki monolog va xotira poetikasi kabi tasvir vositalari orqali qahramonning ichki dunyosini ochish adabiy jarayonda yetakchi o‘rin egallamoqda. Bu holat jahon adabiyotidagi modernistik va postmodernistik tendensiyalarning milliy adabiyotimizga ta’siri bilan ham izohlanadi. “Mustaqillik davri romanchiligimizda ravnaq topayotgan ananaviy romanlar qatorida, noananaviy romanlar ham taraqqiyot sari yuzlangan ekan, yozuvchilarimiz yillar davomida tazyiq ostida yashagan ong ozod bo‘lishi, o‘z individual uslublarga ega bo‘lish bilan birga, har bir roman ham individual bo‘lishini anglab yetdilar. Roman hech bir qolipga, andozaga tushmasligi noananaviy romanlar misolida ham ochib berilar ekan, tub islohotlar tasirida yangilanayotgan zamonda yangicha ruh, yangicha tafakkur hosilasi o‘laroq, yangi-yangi romanlar yaratilishi tabiiydir. Negaki, har bir davr o‘z talab va ehtiyojiga ko‘ra jamiyatda badiiy-estetik tafakkurni shakllantiradi”. [1;3]. Mazkur fikrga qo‘shilish mumkinki, mustaqillik davrida o‘zbek romanchiligi shaklan ham, mazmunan ham yangilanib, yozuvchilar individual uslub va erkin badiiy tafakkur sari yuzlandilar. Roman janrining qoliplardan chiqib, noan’anaviy shakllarda rivojlanishi zamon talabi sifatida namoyon bo‘ldi. Bu jarayon Omon Muxtor ijodida ham yaqqol ko‘zga tashlanadi. Ijodkor bu haqda aytgan gaplari asoslidir, “ijodkor dastavval Shaxs sifatida shakllangan bo‘lishi kerak. Shunda uning jamiyatda ham, adabiyotda ham o‘z o‘rni, mavqei bo‘ladi,

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

nomi ham mangulikka qoladi. Uzoqqa bormay, o‘zim ko‘rgan ustozlardan G‘afur G‘ulom, Oybek, Abdulla Qahhorlarni eslaylik. Ular yirik shaxs edilar. Ijodi ham shunga yarasha. Menimcha, shaxs bo‘lib etishish uchun ijodkor juda ko‘p o‘qishi, o‘rganishi va o‘ziga xos tarzda fikrlay olishi lozim. O‘zi o‘rganmagan odam birovga nimani, qanday o‘rgatadi? Shaxsga aylangan ijodkor o‘zi yashayotgan, nafas olayotgan davrning, jamiyatning ob-havosini, ziddiyatlarini, ikir-chikirlarini yaxshi bilishi, eng muhimi, bilganlarini aql tarozisida to‘g‘ri o‘lchay olishi shart. Ana shunda u o‘quvchini aldamaydi, o‘zi ham uning oldida xijolat chekmaydi. Aksincha, Shaxs bo‘lib shakllanmagan adib aldam-qaldam narsalarni yozib qo‘yadi-da, keyinroq zamon g‘alviridan tushib qolaveradi.” deydi. [2;220,221]. Ushbu fikr ijodkor uchun shaxsiy kamolot hal qiluvchi omil ekanini ko‘rsatadi. Chunki chinakam asar faqat hayotni teran anglaydigan, mustaqil fikr yuritiladigan ijodkor tomonidan yaratiladi. Aynan shunday yetuk ijodkor noan‘anaviy roman shakliga murojaat qilib, o‘z maqsadini chuqurroq va ta’sirchanroq ifodalash imkoniga ega bo‘ladi. Omon Muxtor ijodi zamonaviy o‘zbek adabiyotida badiiy tajriba va yangicha izlanishlari bilan alohida ajralib turadi. Uning asarlarida voqelikdan ko‘ra inson ruhiyati, xotira va ong jarayonlari ustuvor bo‘lib, bu esa adibning noan‘anaviy va individual uslubini belgilaydi. Uning “Ayollar mamlakati va saltanati” [3;87] romani ham shakl va mazmun jihatidan an‘anaviylikdan chekinib, inson ichki olamini tasvirlashga qaratilganligi bilan e’tiborlidir.

Ushbu roman murakkab syujet, obrazlar tizimi va ramziy – falsafiy qatlamlar bilan boyitilgan. Romanda voqealar odatiy bir yo‘nalishda rivojlanmay, balki undagi voqealar tashqi harakatdan ko‘ra ko‘proq asar qahramoni Olimning xotiralari, tafakkur o‘ylari va ichki kechinmalari orqali ochiladi. Asarda voqealar ko‘proq qahramon xotirasi orqali berilishi vaqt va makonning subyektiv talqinini yuzaga keltiradi. Asar bir kunda ro‘y bergan voqealarga qurilgan bo‘lsa-da, uning mazmuni butunlay qahramonning retrospektivasi – o‘tmishni eslashi va xotiralari orqali ochiladi. Shu orqali voqealar tashqi harakatdan ko‘ra Olimning ichki tafakkuri va kechinmalari orqali rivojlanadi, bu esa romanga noan‘anaviy va falsafiy chuqurlik bag‘ishlaydi. Voqealar izchil xronologik tartibda yuz bermaydi. Muallif jamiyatdagi ayollar va erkaklar o‘rtasidagi nozik munosabatlarning keng mohiyatini aynan bir kunlik kelishilgan va tasodifiy uchrashuvga jamlaydi. Asar qahramoni Olim – muallif tomonidan ziyoli inson sifatida talqin etilgan

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

obrazdir. Uning ismi ham ma’no jihatdan aynan shu xususiyatga ishora qiladi. Biroq muallifning asl badiiy maqsadi – har qanday inson, hatto ziyoli qatlam vakili ham, ko’ngil va tuyg’ular qarshisida ojiz qolishini Olim obrazi misolida ko’rsatishdir. Olimning rafiqasiga (Hurriyat) nisbatan qo’pol munosabati hamda farzandlariga yetarlicha e’tibor bermasligi uning hayotida boshqa bir ayol borligidan darak beradi. Dastlab bu holat faqat taxmin sifatida yuzaga chiqsa-da, voqealar rivoji davomida asta-sekin oydinlashib boradi. Muallif o’quvchini shunga ishontirishga intiladiki, go’yoki Olim qirq yoshiga qadar hech kimni chin dildan sevmagan va haqiqiy muhabbatni aynan Zeboni uchratgach his etgan. Biroq syujet davomida yuz beradigan voqealar, ayniqsa, qahramonning xotiralari tahlili shuni ko’rsatadiki, Olim aslida ishq va muhabbat masalalarida beqaror, ichki jihatdan sobit qarorga ega bo’lmagan shaxsdir. Bu jarayonga sabab qilib Olimning talabalik yillari sevgan qizi Malohatni kutilmaganda uchratib qolishi natijasida hozirgina miyyasida Zeboga nisbatan iliq o’ylarning parchalanib ketishini olsak bo’ladi. Uning tuyg’ulari qat’iyligidan yiroq, o’zgaruvchan bo’lib, bu holat obrazning murakkab psixologik tabiatini ochib beradi. Chunki Olim o’z oilasi bag’rida yashab turib, do’stining (Isroil) beva ayoli (Zebo) bilan ishqiy munosabatlarga kirishadi. Uning butun hayoti davomida qarorlarida qat’iyat yetishmasligi, beqarorlik ustuvorligi sezilib turadi. Xususan, kimni sevishi, kim unga haqiqatan zarurligi masalasida fikrlarining tarqoqligi ushbu holatning yaqqol ifodasidir. Asarda Olim obrazining ruhiy holatini ochishda muallif takroriy badiiy detal qahramon qayerdan o’tmasin, yo’lida o’ziga tanish ayollarning davra qurib yig’ilib turgan manzarasini keltiradi. Ushbu tasvir asarning turli o’rinlarida qayta-qayta uchrashi bilan o’ziga xos ramziy mazmun kasb etadi. Avvalo, mazkur holat qahramon ongidagi ichki kechinmalar, xotira va vijdon bilan bevosita bog’liqdir. Ayollar obrazi bu yerda real voqelikdan ko’ra ko’proq Olimning o’tmishi, hayot yo’lida uchratgan insonlari va ular bilan bog’liq ruhiy iztiroblarning timsoli sifatida namoyon bo’ladi. Qahramonning qayerga bormasin aynan shu manzaraga duch kelishi uning o’z o’tmishidan qochib qutula olmasligini, ichki dunyosida kechayotgan ziddiyatlar uzluksiz davom etayotganini anglatadi. Shuningdek, ayollarning “davra qurib” o’tirishi oddiy yig’in emas, balki ramziy ma’noda muhokama va sud makonini ifodalaydi. Bu tasvir orqali go’yo qahramon ustidan jimjit “hukm” chiqarilayotgandek taassurot tug’iladi. Natijada, Olimning ruhiy

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

bezovtaligi yanada kuchayib, uning ichki monologi chuqurlashadi.

Romanni faqat Olimning ishqiy tuyg‘ulari bayoniga qurilgan asar sifatida talqin etish biryoqlama yondashuv bo‘ladi. Zero, asar davomida nafaqat qahramonning individual kechinmalari, balki jamiyatda yuz berayotgan ijtimoiy o‘zgarishlar va ularning, ayniqsa, ayollar hayotiga ko‘rsatayotgan ta’siri ham keng yoritiladi. Muallif voqealarni faqat shaxsiy muhabbat doirasida cheklab qo‘ymaydi, balki uni keng ijtimoiy-falsafiy kontekstda talqin etadi. Olimning ishqiy kechinmalari bilan bir qatorda jamiyatdagi yangilanishlar, qadriyatlar almashinuvi, ayolning o‘rni va mavqeidagi o‘zgarishlar ham tasvirlanadi. Bu jihat ayniqsa asarda keltirilgan “Tegirmon” ramziy tashkiloti tasvirida yanada yorqin namoyon bo‘ladi. Bu esa asarning mazmun doirasini kengaytirib, uni faqat individual hissiyotlar emas, balki ijtimoiy jarayonlar bilan ham bog‘liq holda anglash zaruratini yuzaga keltiradi. Asarda “Tegirmon” ramziy tashkiloti tasviri alohida badiiy yuk ko‘taradi. Unda ayollar turli mehnat jarayonlarida – mashinada paxta terayotgan, kombayn boshqarayotgan, ketmon chopayotgan holatlarda haykal va suratlar orqali gavdalantiriladi. Bu tasvirlar ostiga esa “ozodlik”, “baxt-saodat”, “kamolot” kabi yuksak tushunchalar bitib qo‘yilgan. Mazkur badiiy detallar orqali yozuvchi ayol obrazining jamiyatdagi faol va serqirra o‘rnini ko‘rsatish bilan birga, bu holatga tanqidiy nigoh bilan qaraydi. Ya’ni, tashqi jihatdan ayol mehnati ulug‘lanayotgandek, unga yuksak qadriyatlar nisbat berilayotgandek ko‘rinsa-da, aslida u “Tegirmon” – ya’ni ma’lum bir tizim ichida cheksiz mehnat aylanasi tortilganini anglash mumkin. “Ozodlik” va “baxt-saodat” degan yozuvlar esa shu manzara bilan ziddiyatga kirishib, kinoyaviy ma’no kasb etadi. Demak, yozuvchi ushbu tasvir orqali jamiyatdagi soxta qadrlash va haqiqiy holat o‘rtasidagi tafovutni ochib beradi: ayol ulug‘lanayotgandek ko‘rsatiladi, biroq amalda u og‘ir mehnat va majburiyatlar girdobidan chiqolmaydigan mavjudot sifatida tasvirlanadi. Asarda “Tegirmon” tashkilotining aynan ayollar tomonidan boshqarilishi, biroq tasvirlarda erkaklarning atlas ko‘ylakda, ayollarning esa yalang‘och holda berilishida ham juda kuchli ramziy va paradoksal ma’noni yuzaga chiqaradi. Ya’ni bu yerda ayollarning yalang‘och holda tasvirlanishi ularning himoyasizligi, ochiqligi va ichki erkinlikdan mahrumligini anglatadi. Garchi, ular hokimiyatda bo‘lsa ham, aslida ruhiy va ijtimoiy jihatdan “yalang‘och” – himoyasizligini ko‘rsatadi. Asar syujetida tarixda chuqur iz qoldirgan ayol

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

siymolariga murojaat qilinishi muallifning muhim badiiy-estetik maqsadini anglatadi. Jumladan, To‘maris, Turkon xotin, Barchin, Nodira, Tursunoy, Nurxon kabi obrazlarning esga olinishi orqali yozuvchi o‘tmishdagi ayol timsolini jasorat, matonat, or-nomus va ma’naviy yuksaklik mezoni sifatida talqin etadi. Ushbu tarixiy va badiiy qahramonlar milliy xotira timsoli bo‘lib, ular orqali ayolning jamiyatdagi haqiqiy o‘rni va qadr-qimmatini yuksak darajada ifodalanadi. Mazkur murojaat ayni paytda muallifga zamonaviy davr ayollari holatini qiyosiy tahlil qilish imkonini beradi. Ya’ni, o‘tmishdagi ulug‘ siymolar fonida bugungi kun ayolining ijtimoiy va ma’naviy qiyofasi ko‘zdan kechiriladi. Bunda yozuvchi to‘g‘ridan-to‘g‘ri ayolni emas, balki uni ma’lum bir qolipga solayotgan ijtimoiy muhit va tizimni tanqid ostiga oladi. Xususan, “Tegirmon” ramziy makoni orqali ayolning tashqi faolligi va ichki erkinligi o‘rtasidagi nomutanosiblik ochib beriladi. Garchi asar sharqona odoblarga to‘liq mos holda boshlanmagan bo‘lsa-da, muallifning o‘ziga xos badiiy uslubi – asar oxirida voqealarni ijobiy tomonga yo‘naltirish an’anasi – o‘z samarasini beradi. Misol uchun, ertalab xotini bilan kichik bir kelishmovchilik bo‘lgan Olim, kun davomida yuz bergan turli ishlar va murakkab vaziyatlardan so‘ng, oxir-oqibat o‘z uyiga, bolalari va Hurriyat oldiga qaytadi. Bu sahna orqali yozuvchi qahramon hayotidagi ruhiy tinchlik, oilaviy uyg‘unlik va hayotning ijobiy tomonini ta’kidlaydi, shuningdek, asar ohirida optimistik ruhni o‘quvchiga etkazadi.

Xulosa qilib aytganda, asar ko‘p qavatli badiiy tuzilishga ega bo‘lib, faqat Olimning ishqiy kechinmalaridan iborat emas. “Tegirmon” ramziy tashkiloti orqali muallif jamiyatdagi tizim va ayol taqdiri o‘rtasidagi ziddiyatni ochib beradi, tarixiy ayol siymolari bilan zamonaviy ayolning ichki mustaqilligi va ma’naviy yuksakligini qiyoslab, yo‘qotilayotgan qadriyatlarni ko‘rsatadi. Shu bilan bir oilada har qanday xato kechiriladigan ma’naviy qadriyat sifatida ulug‘lanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Pardaeva Zulfiya Jo‘raevna. Mustaqillik davri o‘zbek romanchiligi: badiiy va ilmiy tafakkur masalalari. – Abdulla Qodiriy nomidagi Jizzax davlat pedagogika universiteti professori. – 2023. –B. 3.
2. Тарозини тўғри тортиш эҳтиёжи. / Ўўлдош Солижонов. Адабиёт хиёбони. – Фарғона 2020. – Б. 220-221.
3. Omon Muxtor. Ayollar mamlakati va saltanati. – Toshkent: Sharq nashriyot-matbaa konserni, 1997. –B. 87.

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

LUQMON BO‘RIXON HIKOYALARIDA RUHIYAT TASVIRI

Navruzgul Turdiyeva,

Alisher Navoiy nomidagi ToshDO‘TAU

tayanch doktoranti

turdiyevanavruzgul@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqolada yozuvchi Luqmon Bo‘rixonning inson ruhiyati yorqin tasvirlangan hikoyalaridagi obrazlar psixologizmning o‘zgarish tadriji, obrazlarning bir-biriga ta’siri va ichki monologlar tahlilga tortilgan.

Kalit so‘zlar: Psixologizm, obraz, monolog, detal, ramz, janr, hikoya.

Badiiy ijodning yaratuvchisi o‘z hislari, falsafasi va anglaganlarini obrazlari vositasida, ularning xarakteri qiyofasida akslantirib asarlariga kiritadi. Shuning uchun ham personaj botinini taftish qilishda yozuvchining shaxsiyati, yashagan davri va muhitiga alohida e’tibor qaratish lozim. Luqmon Bo‘rixon ham obrazlarini atrofidagi odamlarning xarakteridan va o‘zining etik-estetik qarashlarining mahsuli bo‘lgan o‘y-xayollaridagi shaxslardan obraz yaratgan. Ayniqsa, insonning ichki olamini taftish qilishga alohida yondashgan. Uning ko‘plab hikoyalarida ruhiy iztirob va o‘ylar, insonning o‘z qalbi bilan suhbat tasvirlangan. Bu borada adabiyotshunos olim H.Umurovning “Psixologizmni san’atkorning shaxsidan ajratib tasavvur qilish mumkin emas. Har qanday asardagi psixologizm tasvirida o‘sha asarni yaratuvchi yozuvchining o‘ziga xos psixikasi imkoniyatlari namoyon bo‘ladi”[1:34] degan fikrlariga qo‘shilish mumkin. Sobiq Sho‘ro davri adabiyoti nasriy asarlarida voqelik asosiy o‘rinni egallagan bo‘lsa, istiqlol davri adabiyotida voqelik va inson ma’naviy-ruhiy olami bir butunlikda tasvirlana boshladi. Luqmon Bo‘rixonning nasri psixologizmga tayanilgani bilan ajralib turadi. Bu borada adabiyotshunos Q.Yo‘ldoshevning asosli fikrlari ham bor: “Luqmon Bo‘rixon adabiy davralarda ruhiyat rassomi sifatida tilga olingan”[2: 285] Hikoya kichik janr bo‘lsa-da, unda ishtirok etadigan obrazlarning ma’lum bir xarakteri orqali obrazning qalb ummoni, ichki botiniy olami haqida taassurot olish imkonini yetarlicha topsa bo‘ladi. Albatta, bu yozuvchining uslub va mahorat mezonlariga bog‘liq. Adabiyotshunos, munaqqid Suvon Meli “...badiiy asar qalbiga kirish, undagi fikr va tuyg‘uni mushtarak ko‘rib, badiiy tuyg‘u zamiriga sho‘ng‘ishdir, ya’ni adabiyot falsafasi – tuyg‘u falsafasidir”[3:1] deganida badiiy asarning nafaqat personajlar, balki kitobxon uchun ham ruhiy olam ozig‘i ekanligini nazarda tutadi.

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

Luqmon Bo‘rixonning “Kechikkan ko‘z yoshlar” hikoyasida Eshboyevning ruhiy holati tahlil talab qiladigan, o‘qirmanni mulohazaga chorlaydigan holat hisoblanadi. Luqmon Bo‘rixonning “Kechikkan ko‘z yoshlar” hikoyasining bosh qahramoni Eshboyevdir. U har bir ishga ma’suliyat bilan qaraydigan, aytilgan vazifani aytilganidek bajarishga urinadigan obrazdir. Har doim ham bu ma’suliyatliligi unga baxt va quvonch olib kelmaydi. Hamma qatori bo‘lmaslik, o‘zining vijdon azobida qolishiga sabab bo‘ladi. Eshboyevning vijdon azobi hissi ichki monologlar va ko‘z yoshi ramzi bilan ifodalangan. Hikoya qahramonining psixologik holatlari ishonarli va yorqin tasvirlanganligi e’tirofga loyiq. Butun hikoyada psixologizm ufurib turadi. “Badiiy psixologizm insonning botiniy olami, ko‘ngilda kechayotgan his-tuyg‘ulari bilan bevosita bog‘liq falsafiy-psixologik hodisa bo‘lib, unda asarning badiiy-estetik mohiyati kasb etadi”. [4: 16] Eshboyev oliygohga kirish uchun ancha kutdi. Birinchi yili talaba bo‘lish uchun imtihon topshirganda imtihondan o‘tolmadi. Undan so‘ng harbiy xizmatni uzoq Sibir tomonlarda qiyinchilik bilan ado etib, buyruqlarga bo‘ysunib o‘qishga kirish uchun katta imkoniyatni beradigan tavsiyanoma bilan keldi. Shu tavsiyanoma bo‘lmaganda talaba bo‘lish imkoniyati orzuligicha qolgan bo‘lar edi. Eshboyev – qishloqning oddiy, sodda yigiti. U uchun talaba bo‘lganligi hayotning bergan katta in’omlaridan biridir. U talabalarga xos sho‘xlik, “egrilik”larni bilmaydi. O‘qituvchilarning va rahbarlarning gapini ikki qilmasdan so‘zsiz bajarishga o‘rgangan. Bu uning xarakteriga xos xususiyat hisoblanadi. Ko‘pchilik yoshlar qatori o‘ynab kulib yurmaydi. Hammadan ajralib turadigan tarafi ham shunda. Kurs rahbari talabalarni DNDga navbatchilikka qo‘yish uchun shtabga vaqtida kelishni uqtirganda ham Eshboyev vaqtdan yarim soat oldin borib turadi. Boshqalar esa yigirma minut kechikib ham keldi. Eshboyevning yuragida o‘qituvchilarning ko‘ziga yaxshi ko‘rinish orqali nimadir manfaatga erishish istagi yo‘q. Buni uning quyidagi ichki monologi orqali sezish mumkin: “O‘larmidim ko‘p qatori kelsam, ana endi meni deb gap eshitishadi, bular”. [5:275] U kursdoshlariga hamma ishni o‘zi tugal bajaraverganidan gap tegishini istamaydi, ammo o‘zining ham ichki qo‘rqoqligi (agar vazifani bajarmasa, oliygohdan haydalib ketishi mumkinligi to‘g‘risidagi o‘y) vazifalarni vaqtida bajarishga undab turadi. U ichida bir-biriga zid bo‘lgan fikrlarni ham o‘ylaydi. Kursdoshlaridek hamma tutgan yo‘lni tanlamoqchi bo‘ladi. Baribir ichki o‘y xayollar uni hamma yurgan yo‘ldan yurishdan

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

qaytaradi. Kurs rahbarining ogohlantirishlarini xayolidan o‘tkazadi. “Bor degan joyga borish kerak-da, - yo‘l-yo‘lakay o‘ylab ketdi u, - nima keragi bor o‘t bilan o‘ynashib? Ular bilan qasdlashsa yomon”[5:276]. Ishga ma’suliyat bilan yondashish yaxshi hislat va bu atrofdagilarga yaxshi o‘rnak bo‘ladi. Hamma vazifalarga befarq bo‘lib ketaversa, jamiyat loqaydlik botqog‘iga botadi. Buyruqlar o‘z kuchini yo‘qotadi. Inson har doim ham hamma narsani to‘g‘ridan to‘g‘ri bajaraverishi, hamma narsani ham bevosita tushunaverishi ba’zan uning mardligiga putur yetkazib qo‘yishi mumkin. Eshboyev eng kichik detallik narsalarda ham o‘qituvchilardan qo‘rqadi, ojizalarga tantilik, oliyjanoblik kabi xislatlarni bilmaydi. Bu bilan yigitlik sha’niga dog‘ tushirganga o‘xshaydi. Zumrad darsda dugonasiga kitob uzatib yuborishni Eshboyevdan so‘raganida, Eshboyevning ikkilanib qo‘l uzatishidan kitob tushib ketganda ham ayb menda deya tan ololmaydi yoki jim o‘tirolmaydi. “Men emas – xayolan rad etdi u, - men emas!”[5:277] O‘qituvchi holatga jahl bilan qarayotganini sezgan Eshboyev hatto hirqiroq ovozda o‘zi emasligiga ishora ham beradi. Bu bilan Zumradning darsdan chiqib ketishiga sababchi bo‘ladi. Balki, jim o‘tirganida yoki “mendan ko‘ryapsizmi?” demaganda bu holat bo‘lmasligi mumkin edi. Bular-ku oddiy kundalik hayot tashvishlari bo‘lib ko‘rinishi mumkin, ammo Eshboyevning bu xarakteri ba’zi insonlarning hayotining qiyinlashuviga ham olib keldi. DNDda navbatchilikda ham o‘z ishini sidqidildan bajaradi. Boshqa hamrohlari yotoqxonalariga kirib ketishib, navbatchilikni e’tibordan chetda qoldiradi. Eshboyev ham xonasida kitob o‘qimoqchi bo‘ladi, lekin unda ruhiy konflikt hissi paydo bo‘ladi. “Zang‘ar, kapitan tekshiraman, dedimi, tekshiradi. Boshqa mashrutlarni tekshirmasa ham biznikini tekshiradi. Chunki kinotexnikum tumshug‘ining tagida-ku!”[5:283] U navbatchilik paytida bir mast odamni militsiya xodimlariga tutib beradi. Mast odam Eshboyevdan yordam so‘ragan edi. Ertaga ishga chiqishi kerakligi muhim ekanligini unga tushuntirmoqchi bo‘ladi. U ham bir oilaning ro‘zg‘orini tebratayotgan inson bo‘lishi mumkin edi. Eshboyevning qo‘rqoqligi va “suyunchixo‘rligi” oqibatida mast odam ikki hafta hushyorxonada yotadigan va jarima to‘laydigan bo‘ldi. Qonun qoida doirasida u to‘g‘ri ish qildi. Biroq insoniy jihatdan o‘ylab ko‘rilsa, Eshboyev odamlarni tushunishni, birovga to‘g‘ri yordam berishni bilmaydigan, hali o‘zini anglamagan, ichki ruhiyatini xotirjam va xursand qilishni bilmaydigan obrazdir. Uning ichki kechinmalari ziddiyatlarga to‘la personaj hisoblanadi. Qilar ishni qilib bo‘lib,

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

ichidan pushaymon bo‘ladigan obrazning ifodasidir. “Uf-f, odam bo‘lish qanchalar og‘ir-a”, - derdi ichi-ichidan kemirayotgan o‘ylardan qutulolmay. Ko‘zidan bir tomchi yosh sizib chiqdi”[5: 286]. Bu yosh uning qattiq pushaymonligining belgisi hisoblanadi. Inson vaqt sinovida toblanadi, yetuk bo‘ladi. Ko‘z yosh uning yuksalishiga o‘zini anglashiga katta bir qadam bo‘lib xizmat qilsa, ajab emas. Eshboyevda yaxshi fazilatlar ko‘p, biroq u inson har vaqtda xatoliklarga yo‘l qo‘yadi, ziddiyatlarga ro‘baro keladi. Shu asnoda o‘zligini anglaydi. Eshboyev obrazi va u qilgan ishlar oddiy jamiyatda uchraydigan kundalik holatlar bo‘lsa-da, Eshboyevning o‘ylarining murakkabligi ichi konfliktlarga boyligi, nasrimizning yangicha obrazlarining namunalariga xosdir. Hikoyada qahramonning botiniy olami konfliktlarga boy tasvirlangan. Pushaymonlik hissi obrazning ruhiyatida keskin o‘zgarish olib kelishi kutiladi. Muallif ruhiy jarayonlar tasvirini psixologik holat va ichki monolog bilan beradi. Eshboyevning kechikkan bo‘lsa-da anglagan pushaymonligi kelajakdagi xatolarining oldini olishga imkon beradi. Luqmon Bo‘rixonning hikoyalaridagi obrazlarning ichki olami nihoyatda betakrordir. Har bir yozuvchi o‘zining asarlarida ma‘lum kasb va soha vakillariga nisbatan ko‘nglida yaqinlik tuyadi va ularning turmushidagi qiyinchilik va zavqli kunlarini badiiy bo‘yoqlarda tasvirlashga urinadi. Luqmon Bo‘rixon o‘z hikoyalarida, asosan, real hayotda mavjud voqealarni aks ettirishga harakat qiladi. Shuningdek, uning asarlarida inson kechinmalarining tasviri, shaxs psixologiyasiga masalasiga alohida e‘tibor qaratiladi. Albatta, inson ichki olamini tushunish, his qilish va uni badiiy talqin qilish nihoyatda mushkul vazifadir. Zero, “Dunyodagi eng qiyin va mashaqqatli ish fikr, tuyg‘u va tushunchalarning tabiiy ifodasini topmoq, inson botinida mavjud ming bir kayfiyat, holat va hislarni moddiylashtirmoqdir. Hisni so‘zga aylantirish nechog‘liq qiyin bo‘lsa, ruhiy hayot manzaralarini fikrda gavdalantirib berish undan ham mushkul”. [6:172] Adibning “Bekatdagi qiz” hikoyasi ham yuqoridagi ta’riflarga to‘la mos keladigan asardir. Mazkur hikoya jamiyatda mavjud muammolarning insonlar hayotiga ta’siri va kutilmaganda yuz beradigan notanish insonlarning tasodifiy uchrashuvlari inson ruhiyatida qanday o‘zgarishlar yasashini ochiq-oydin ko‘satib bera olishi bilan ahamiyatlidir. Adibning “Kuz ertagi” hikoyasida yozuvchi 45 yoshga to‘lgan oddiy farrosh Yo‘ldoshboyning bir kunlik hayotini tasvirlash orqali kitobxonni uning o‘z olami ummoniga, his-tuyg‘ulariga oshno qiladi. Yo‘ldoshboy va uning

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

o‘y -xayollarini keltirish orqali yozuvchi inson va jamiyat haqidagi qarashlarini bayon qiladi. Yo‘ldoshboy avtovokzalda oddiy ishchi – farrosh bo‘lib ishlasa-da, hech narsaga befarq emas. Har kun ertalabdan radioda eshittiriladigan “so‘nggi axborot”ni eshitadi, mamlakat va chet ellarda qanday voqealar bo‘layotganligiga qiziqadi. Yangiliklardan, yaxshi xabarlardan dili yayrab ketadi, ko‘ngilsizliklardan esa qalbi og‘riydi. Yozuvchi yolg‘iz yashaydigan, bola-chaqasi yo‘q Yo‘ldoshboyning ma‘naviy-ruhiy dunyosini, qalbidagi orzu va armonlari, insoniy kechinmalariga kitobxonni guvoh qilish orqali nafaqat alohida bir insonning, balki o‘sha davrning sur‘atini o‘quvchi ko‘z oldida gavdalandira oladi. Jumladan, radiodan ob-havo haqidagi xabarni eshitgan Yo‘ldoshboyning o‘ylarini shunday tasvirlaydi: “Yomg‘ir yog‘sa, tamom. Paxtakorning sho‘riga sho‘rva to‘kiladi. Uff... Qancha paxta nobud bo‘ladi, eh-e-e... Qancha mehnat kuyadi”. [5: 74] Qancha yillar o‘zbek xalqi “paxta, paxta, jon paxta”, deya jon berdi. O‘zidan-da, farzandidan-da, huzur-halovatidan-da paxtani ustun qo‘ydi, o‘zbek dehqoni, ayollarining adoqsiz sabr-u toqati aynan shu davrda sinaldi. Ko‘rinadiki, Yo‘ldoshboyda ham o‘zbekning mehnatsevarligi, o‘zini o‘ylamasligi namoyon bo‘ladi. Darhaqiqat, u sira ham o‘zini o‘ylamaydi, yomg‘ir yog‘sa paxtakor dehqonni o‘ylab siqilsa, nafaqa, yordam pullari oshirilishi haqidagi xabarni eshitganda qari-qartang, beva-bechoralarni o‘ylab quvonadi. Yo‘ldoshboy xarakterida loqaydlik, befarqlik yo‘q, sira tinib-tinchimaydi, qalbi toza, hislari pok, hammaga yordam berishni, insonlarga foydasi tegishini o‘ylaydi. Yozuvchi qahramonini bor holicha, iqtidor-u kamchiliklari, orzu-xayollari bilan tasvirlaydi. Hikoyada inson va jamiyat munosabatlari atrofda bo‘layotgan voqea-hodisalarga befarq bo‘lmagan qahramon o‘ylari orqali namoyon bo‘ladi. Luqmon Bo‘rixonning “Ovchi qismati” hikoyasi ham ovchilik hunarining mushkulligi, tabiat, inson va hayvonot olami uchligi o‘rtasida bo‘ladigan ziddiyat va ovchining ichki dunyosini tasvirlab bergan hikoyalardan hisoblanadi. Hikoya qahramoni o‘lganda xalqda achinish hissi borligi ufurib turibdi. Hikoyada asosiy e‘tibor ovchining o‘limiga qaratilgan. Hatto ovchining o‘g‘li ham otasining haqiqiy ovchilar yirtqichlar bilan ovda, yoki tepalikdan qulab o‘ladi degan so‘zlarini eslab qolgan. Hikoyadagi voqealar bahor faslida bo‘lib o‘tgan. Ovchidan umid qilib kelgan kasal bolaning holati ham achinarli kallasi o‘z holicha tinmay tebranib turishi tasvirlangan. Tabiiyki, insonning hayoti, ayniqsa u o‘spirin bo‘lsa (hali hayotning hech qanchasini ko‘rib ulgurmagan), har qanday insonni

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

nimadir chora qilishga shoshiltiradi. Ovchi inson bolasiga yordam beraman deb hayvonning bollariga jabr qilganini, onani boladan ayirganini hazm qilolmaydi. Yozuvchi o‘z hikoyasi orqali ovchilar hayotidagi ma’lum bir hodisani bayon etish orqali tabiatga, hayvonlarga inson adolatsiz ravishda munosabat qiladigan bo‘lsa, buning oxiri yomonlik bilan tugashini uqtirmoqchi bo‘lgan. “Ko‘ngil sezib turibdi” hikoyasida dialogdan unumli foydalanilgan. Nazokat va Gavhar ismli ayollarning suhbat va turmushi orqali zamondosh ayollarimizning ruhiyatida kechayotgan o‘zgarishlarni bilsak bo‘ladi. O‘qimishli muallima bo‘lsa-da, turmush qiyinchiliklari sabab savdoning boshini tutgan ayollarning suhbatiga nazar tashlasak, hayotning ularni qanchalik o‘zgartirganligini ko‘ramiz. Yoshlari qirqlarni qoralagan xotinlarning pul dardida yelib-yugurib gap-so‘zlarida mazmun qolmaganini bilish mumkin. Xotinlarning pul topish gardaniga tushib qolyotgani ham ochiq oydin yozilgan. Bu go‘yoki oddiy voqeadek bayon etilgan bo‘lsa-da, jamiyatimizdagi insonlar ongida bo‘layotgan katta o‘zgarishlarni bayon qilgan. Ayol nafislik timsoli, ammo uning o‘zining vazifalaridan boshqa yana vazifalar yuklanadigan bo‘lsa, bu go‘zallik o‘rnini boshqa bir holat egallashi ko‘rsatilgan.

Adib hikoyalarida bugungi zamon kishisining murakkab o‘ylari, ruhiy iztiroblarini, bajargan amali va qalbidagi hissiyotlar o‘rtasidagi konfliktlarni ifodalashga uringan. Bugungi kun odamlarining o‘ychil, qaror qabul qilishga kelganda ikkilanishlarini ushbu hikoya orqali yoritib bergan. Yozuvchi hikoyasi bilan inson psixologizmini yoritishga muvaffaq bo‘lgan. Yozuvchi yaratgan qahramonlar favqulodda g‘ayrioddiy harakat qilmaydi, yo kuchga ega emas. Ular kitobxonni ham dilini o‘ta tund, yo shodon etib qo‘ymaydi. Hammasi oddiy xalq ichidagi haqiqiy insonlardir. Luqmon Bo‘rixon asarlarida hech bir yozuvchiga uchramaydigan alohidalikka intilishga harakat qilgan. Insonning, ayniqsa, hozirgi zamon odamlarining xarakteri, o‘y-qarashlarini, atrofidagi odamlar bilan munosabatini asarlarida berishga harakat qilgan.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Умуров Х. Сайланма. Биринчи жилд. Рисолалар. – Тошкент: Фан, 2007
2. Bo‘rixonov L. Begonalar yurmas bu yerda. – Toshkent: 2019. – B. 285
3. Meliyev S. Adabiyot falsafasi yoxud ko‘zga aylangan ko‘ngil. “Jahon adabiyoti” jurnali, 2018-y. 1-son
4. Qurbonova F. Xurshid Do‘stmuhammad asarlarida badiiy psixologizm va majoz tadriji. Fil. fan. dok. (PhD) diss. - Qarshi. 2023

5. Bo‘rixonov L. Tun qa‘ridagi shu‘la. “Oltin qalam”. - Toshkent. 2024
6. Хаққулов И. Мушпоҳада ёғдуси. - Тошкент: Фан. 2009

O‘TKIR HOSHIMOVNING “DUNYONING ISHLARI” ASARIDA “GILAM PAYPOQ” HIKOYASINING POETIKASI VA BADIY-FALSAFIY TAHLILI

Dilnoza Saparova Maratovna,

O‘zbek tili va adabiyoti fakulteti 2-kurs tadqiqotchisi

Annotatsiya. Mazkur maqolada O‘tkir Hoshimovning “Dunyoning ishlari” asariga kiruvchi “Gilam paypoq” hikoyasining poetik, badiiy va falsafiy xususiyatlari kompleks yondashuv asosida tahlil qilinadi. Tadqiqotda badiiy detalning semantik va semiotik xususiyatlari, ona obrazining arxetipik va individual talqini, psixologizmning ifoda shakllari hamda asarning aksiologik qatlamlari yoritiladi. Asarda oddiy predmet orqali chuqur ma‘naviy-falsafiy mazmun ifodalanishi ilmiy asosda izohlanadi.

Kalit so‘zlar: poetika, badiiy detal, ramz, arxetip, ona obrazi, psixologizm, aksiologiya, realizm.

O‘zbek nasrida inson ruhiyati va ichki kechinmalarini tasvirlash masalasi adabiy taraqqiyotning muhim yo‘nalishlaridan biri sifatida shakllangan. Badiiy asarda voqea yoki syujetning o‘zi emas, balki shu voqea orqali ochiladigan insoniy holatlar muhimroq ekani tobora yaqqol namoyon bo‘lib borgan. Shu ma‘noda, yozuvchi uchun tashqi hodisani tasvirlash emas, balki uning ortida yashiringan ruhiy harakatni ko‘rsatish ustuvor vazifaga aylanadi.

Obraz masalasi ham aynan shu nuqtada alohida ahamiyat kasb etadi. Chunki har qanday g‘oya, qanchalik murakkab bo‘lmasin, bevosita obrazlar orqali idrok etiladi. Obrazlilik adabiyotning barcha turlariga xos bo‘lsa-da, epik asarlarda u ayniqsa keng imkoniyatlarga ega. Bu yerda inson hayoti vaqt, makon va xotira bilan bog‘liq holda ochiladi, natijada oddiy ko‘ringan detallar ham katta ma‘no yukini o‘z zimmasiga oladi.

O‘tkir Hoshimov ijodini aynan shu nuqtai nazardan kuzatganda, uning badiiy tafakkurida oddiylik va chuqurlik o‘zaro uyg‘unlashib ketganini ko‘rish mumkin. Yozuvchi murakkab falsafiy xulosalarni bevosita bayon qilishdan ko‘ra, ularni hayotiy vaziyatlar orqali sezdirishni afzal biladi. “Dunyoning ishlari” qissasi bu jihatdan o‘ziga xos badiiy laboratoriya vazifasini bajaradi. Undagi hikoyalar alohida-alohida voqealardan iborat bo‘lsa-da, ularni birlashtirib turuvchi umumiy ruhiy muhit mavjud.

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

“Gilam paypoq” hikoyasi ana shu muhit ichida alohida semantik og‘irlikka ega matnlardan biri sifatida ajralib turadi. Hikoya kompozitsiyasi murakkab emas, unda keskin burilishlar yoki dramatik to‘qnashuvlar deyarli yo‘q. Biroq aynan shu soddalik uning ichki ta’sir kuchini oshiradi. O‘quvchi voqeani emas, balki holatni his qiladi. Bu esa badiiy ta’sirning boshqa, chuqurroq darajasini yuzaga keltiradi.

Asarning markazida ona obrazi turadi. Bu obraz o‘zbek adabiyotida ko‘p marotaba talqin qilingan bo‘lsa-da, O‘tkir Hoshimov uni o‘ziga xos tarzda yoritadi. Bu yerda ona qahramon sifatida emas, balki hayotning o‘zi kabi tabiiy va oddiy holda namoyon bo‘ladi. Uning harakati, so‘zi, hatto sukuti ham ortiqcha badiiylashtirishsiz beriladi. Shu bois bu obraz o‘quvchiga yaqin va ishonarli tuyuladi.

Hikoyadagi eng muhim unsurlardan biri gilam paypoq detalidir. Dastlab u oddiy maishiy buyum sifatida ko‘rinadi. Ammo matn davomida uning funksiyasi o‘zgarib boradi. U faqatgina predmet bo‘lib qolmaydi, balki ma’no tashuvchi belgiga aylanadi. Shu jihatdan qaraganda, gilam paypoqni ikki darajada idrok etish mumkin. Birinchisi, u real buyum sifatida mavjud. Ikkinchisi esa, u ramziy ma’no kasb etadi.

Ramziy qatlamda gilam paypoq bir nechta tushunchani o‘zida mujassam etadi. Avvalo, u oddiylik va kamtarona turmushning belgisi. Shu bilan birga, u mehr va g‘amxo‘rlikning moddiylashgan shakli sifatida ham namoyon bo‘ladi. Ona o‘z imkoniyati darajasida farzandiga g‘amxo‘rlik qiladi va aynan shu buyum orqali o‘z tuyg‘ularini ifodalaydi. Bu yerda muhimi buyumning qiymati emas, balki uning ortida turgan niyat va hissiyotdir.

Hikoyaning psixologik qatlami ayniqsa e’tiborga loyiq. Muallif qahramonning ichki kechinmalarini ochishda keskin dramatik vositalardan foydalanmaydi. Aksincha, u xotira, sukut va mayda detallar orqali ruhiy holatni sezdiradi. Bu usul o‘quvchini faol fikrlashga majbur qiladi. Chunki matnda ko‘p narsa aytilmaydi, lekin sezdiriladi.

Qahramon o‘tmishga boshqacha nigoh bilan qaray boshlaydi. Avval sezilmagan narsa endi og‘ir haqiqat sifatida namoyon bo‘ladi. Shu jihatdan hikoyada vaqt omili ham muhim rol o‘ynaydi. Chunki aynan vaqt o‘tishi bilan ma’no chuqurlashadi.

O‘tkir Hoshimov uslubining yana bir muhim xususiyati uning tabiiyligidadir. U sun’iy drammatizm yaratmaydi, ortiqcha badiiy bezaklardan

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

qochadi. Natijada matn hayotiy va ishonarli chiqadi. Ba’zan hatto muallifning aralashuvi sezilmaydi, voqealar o‘z-o‘zidan kechayotgandek tuyuladi.

Hikoyada ilgari surilgan qadriyatlar ham alohida ta’kidlab o‘tilmaydi. Ular matnning o‘zida yashirin holda mavjud. Ona mehri, insoniylik, yaqinlik, oddiylik – bularning barchasi voqealar rivoji davomida asta-sekin ochiladi. Shu sababli asar o‘quvchini majburlamaydi, balki o‘ylashga undaydi.

Umuman olganda, “Gilam paypoq” hikoyasi kichik hajmiga qaramay, mazmunan nihoyatda boy va ko‘p qatlamli asar hisoblanadi. Unda bitta detal orqali inson hayotining muhim jihatlari yoritiladi. Eng muhimi, bu jarayon sun’iy emas, balki tabiiy ravishda amalga oshadi. Shu jihatdan qaraganda, O‘tkir Hoshimovning badiiy mahorati aynan oddiylik orqali murakkablikni ifodalash qobiliyatida namoyon bo‘ladi. U o‘quvchini hayratlantirishga urinmaydi, balki uni o‘z hayoti haqida o‘ylashga majbur qiladi. “Gilam paypoq” esa ana shu xususiyatni eng aniq ko‘rsatib beruvchi hikoyalardan biri sifatida e’tiborga loyiqdir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Qozoqboy Yo‘ldosh. Yoniq so‘z. - T.: Yangi asr avlodi, 2006. - 117-b.
2. Erkin Xudayberdiyev. Adabiyotshunoslikka kirish: Oliy o‘quv yurtlari uchun darslik. – T.: Sharq, 2008. – 368.
3. Hoshimov O‘. Dunyoning ishlari T.: Yangi asr avlodi, 2019.
4. Qozoqboy Yo‘ldosh. “Mohiyatni anglash yo‘li”. 2017.
5. Karimov N. “XX asr o‘zbek adabiyoti tarixi”. 2007.

“ALVIDO, QUROL” ROMANIDA URUSH VA TABIAT QARAMA- QARSHILIGI: BADIY, RAMZIY VA FALSAFIY TALQIN

Radjabova Jayron Ikram qizi,
Alisher Navoiy nomidagi ToshDO‘TAU
2-kurs tayanch doktoranti

Annotatsiya. Mazkur ilmiy maqolada Ernest Hemingueyning “Alvido, qurol” romanida urush va tabiat o‘rtasidagi qarama-qarshilik badiiy-estetik hamda falsafiy hodisa sifatida kompleks tahlil qilinadi. Tadqiqot davomida yozuvchining tabiat obrazlari orqali urushning ma’nosizligi, insoniy qadriyatlarning yemirilishi va mavjudlik muammolarini yoritish uslubi ochib beriladi. Asarda yomg‘ir, daryo, tog‘lar va fasllar singari tabiiy unsurlar chuqur ramziy tizim sifatida talqin qilinadi. Shuningdek, Hemingueyga xos minimalizm va “muz tog‘i nazariyasi” asosida yashirin semantik qatlamlar aniqlanadi. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, tabiat romanda passiv fon emas, balki faol ma’no

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

tashuvchi tizim bo‘lib, urushga qarshi qo‘yilgan muqobil ontologik makon sifatida namoyon bo‘ladi.

Kalit so‘zlar: Ernest Hemingway, “Alvido, qurol”, urush, tabiat, ramziylik, ekzistensializm, minimalizm, yomg‘ir, daryo, qarama-qarshilik

XX asr boshlarida yuz bergan global tarixiy silkinishlar, ayniqsa, birinchi jahon urushi insoniyat tafakkuri, madaniyati va adabiyotida tub burilish yasadi. Ushbu davr adabiyoti an‘anaviy qahramonlik va romantizm tamoyillaridan voz kechib, urushni insoniyat uchun fojiaiy va ma‘nosiz hodisa sifatida talqin etishga o‘tdi. Adabiyotda realizm va psixologizm kuchayib, inson ruhiyati, ichki iztiroblari va mavjudlik muammolari markaziy o‘ringa chiqdi. Ana shunday murakkab tarixiy va madaniy kontekstda Ernest Heminguey ijodi shakllandi. Heminguey ijodi o‘zining lakonik uslubi, chuqur semantik qatlamlari va hayotiy haqiqatni bezaksiz ifodalashi bilan ajralib turadi. Uning “A Farewell to Arms” romani Birinchi jahon urushi fonida yaratilgan bo‘lib, unda urushning vayronkor mohiyati, inson ruhiyatiga ko‘rsatgan bosimi va hayotiy qadriyatlarning qayta baholanish jarayoni badiiy jihatdan yuksak darajada aks ettirilgan. Asar avtobiografik unsurlarga ham ega bo‘lib, yozuvchining o‘zi urushda qatnashganligi uning tasvirlarining realizmini yanada kuchaytiradi. Mazkur roman nafaqat urush haqidagi asar, balki inson mavjudligi, muhabbat, o‘lim va hayot ma‘nosi kabi universal masalalarni yorituvchi murakkab badiiy tizimdir. Asarda urush voqealari faqat tashqi fon bo‘lib qolmay, balki insonning ichki dunyosini ochib beruvchi vositaga aylanadi. Shu jihatdan, asarni faqat tarixiy yoki ijtimoiy kontekstda emas, balki falsafiy va estetik nuqtai nazardan ham tahlil qilish zarur. Romanning muhim badiiy xususiyatlaridan biri – urush va tabiat o‘rtasidagi qarama-qarshilikning chuqur va tizimli tarzda ifodalanishidir. Tabiat asarda oddiy fon emas, balki mustaqil semantik tizim sifatida namoyon bo‘ladi. U orqali yozuvchi urushning sun‘iy va vayronkor mohiyatini yanada keskinroq ochib beradi. Tabiatning abadiyligi va barqarorligi urushning vaqtinchalik va destruktiv xarakteriga qarama-qarshi qo‘yiladi. Bu esa asarda kuchli estetik va falsafiy kontrastni yuzaga keltiradi. Mazkur tadqiqotning dolzarbligi zamonaviy ilmiy va ijtimoiy kontekst bilan ham bog‘liqdir. Bugungi kunda global mojarolar, ekologik muammolar va inson-tabiat munosabatlarining murakkablashuvi fonida ushbu masalalar yana-da muhim ahamiyat kasb etmoqda. Heminguey asaridagi tabiat va urush qarama-qarshiligini o‘rganish

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

nafaqat adabiy, balki falsafiy va ekologik tafakkur uchun ham muhim ilmiy natijalar beradi.

Tadqiqotning maqsadi – romandagi tabiat obrazlarini kompleks tahlil qilish, ularning urush bilan qarama-qarshi qo‘yilish mexanizmini aniqlash hamda ushbu qarama-qarshilik orqali ilgari surilgan falsafiy g‘oyalarni ochib berishdan iborat. Ushbu maqsadga erishish uchun romanning badiiy tuzilmasi, ramziy tizimi va stilistik xususiyatlari chuqur o‘rganiladi.

Tadqiqot vazifalari sifatida quyidagilar belgilanadi: romanda urush tasvirining asosiy xususiyatlarini aniqlash, tabiat obrazlarining semantik yuklamasini tahlil qilish, ushbu ikki tushuncha o‘rtasidagi qarama-qarshilikni badiiy va falsafiy jihatdan izohlash hamda yozuvchining individual uslubining bu jarayondagi rolini ko‘rsatish. Mazkur tadqiqotda struktur-semantik tahlil, ramziy interpretatsiya va qiyosiy-adabiy yondashuv metodlaridan foydalaniladi. Ushbu metodlar yordamida asarning chuqur qatlamlari ochilib, uning ko‘p qirrali mazmuni aniqlanadi.

Romanda urush va tabiat o‘rtasidagi qarama-qarshilik markaziy badiiy prinsip sifatida namoyon bo‘ladi. Urush inson tomonidan yaratilgan sun‘iy tizim bo‘lib, u vayronkorlik, tartibsizlik va ma‘naviy inqiroz bilan tavsiflanadi. Tabiat esa mutlaqo boshqa ontologik darajada mavjud bo‘lib, u abadiylik, muvozanat va ichki uyg‘unlik timsoli sifatida aks etadi. Shu tarzda yozuvchi ikki qarama-qarshi olamni bir-biriga zid qo‘yib, insoniyatning o‘z-o‘ziga qarshi kurashini ochib beradi. Asarda urush romantiklashtirilmaydi. Aksincha, u realistik va hatto naturalistik uslubda tasvirlanadi. Front sahnalari tartibsizlik, qo‘rquv va ma‘nosizlik bilan to‘la bo‘lib, harbiy tizimning ichki zaifliklarini ochib beradi. Askarlarda qat‘iy maqsad yoki ishonch yo‘q, ular ko‘proq tirik qolish instinkti bilan harakat qiladilar. Shu jihatdan urush insonni yuksaltiruvchi emas, balki uni ruhiy va axloqiy jihatdan yemiruvchi kuch sifatida talqin qilinadi. Bunday tasvirlar ko‘pincha tabiat manzaralari bilan qarama-qarshi qo‘yiladi. Tabiat tasvirlari sokin, go‘zal va muvozanatli bo‘lib, urushning xaotik muhitiga zid ravishda beriladi. Bu kontrast o‘quvchida chuqur estetik va falsafiy taassurot uyg‘otadi. Tabiat go‘yoki insoniyat yaratgan halokatli tizimlardan mustaqil ravishda yashashda davom etadi. Romandagi eng muhim ramziy elementlardan biri yomg‘irdir. Yomg‘ir doimo fojea, yo‘qotish va o‘lim bilan bog‘lanadi. Catherine Barkley yomg‘irdan qo‘rqishini ochiq ifoda etadi, chunki uning ongida yomg‘ir o‘limning ramziga

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

aylangan. Asarning yakuniy sahnalarida yomg‘ir Catherine‘ning o‘limi bilan uyg‘unlashib, umumiy tragediya kayfiyatini kuchaytiradi. Shu bilan birga, yomg‘ir tabiatning insoniy fojealarga befarqligini ham ifodalaydi. U hech qanday hissiy munosabat bildirmaydi, shunchaki mavjudlikning tabiiy jarayoni sifatida davom etadi. Bu holat ekzistensial falsafaning asosiy g‘oyalaridan biri – olamning inson taqdiriga loqaydligi – bilan hamohangdir. Daryo obrazi esa butunlay boshqa semantik yo‘nalishga ega. Frederik Henryning daryoga sakrashi uning hayotidagi burilish nuqtasiga aylanadi. Bu epizod nafaqat jismoniy qochish, balki ichki o‘zgarish, yangi hayot bosqichiga o‘tish ramzi sifatida talqin qilinadi. Suv elementi bu yerda poklanish, ozodlik va yangilanish ma’nolarini anglatadi. Urushdan qochish orqali qahramon o‘zining insoniyligini saqlab qolishga urinadi.

Tog‘lar va boshqa landshaft elementlari ham muhim ramziy funksiyani bajaradi. Tog‘lar odatda xavfsizlik, barqarorlik va abadiylik timsoli sifatida namoyon bo‘ladi. Urushdan uzoqda joylashgan bu hududlar qahramonlar uchun ruhiy panoh vazifasini bajaradi. Tabiatning bu qismi inson uchun najot makoni sifatida tasvirlanadi, biroq bu najot ham mutlaq emas, chunki inson o‘z ichki muammolaridan to‘liq qochib qutula olmaydi. Fasllar almashinuvi orqali vaqtning o‘tkinchiligi va hayotning beqarorligi ifodalanadi. Bahor va yoz davrlari hayot, muhabbat va qisqa muddatli baxtni anglatadi, kuz va qish esa sovuqlik, yo‘qotish va o‘limni eslatadi. Bu sirliklik inson hayotining o‘tkinchi tabiatini yanada chuqurroq anglashga yordam beradi.

Romanda tabiat insonni qo‘llab-quvvatlovchi yoki unga hamdard bo‘luvchi kuch sifatida emas, balki neytral tizim sifatida tasvirlanadi. Bu esa insonning mavjudlikdagi yolg‘izligini ko‘rsatadi. Inson o‘z hayotining ma’nosini o‘zi yaratishga majbur, tabiat esa bu jarayonga aralashmaydi. Shu jihatdan asar ekzistensial falsafaning muhim jihatlarini o‘zida mujassam etadi. Hemingueyning minimalistik uslubi tabiat tasvirlarida ayniqsa yaqqol namoyon bo‘ladi. U ortiqcha tasviriy vositalardan foydalanmasdan, qisqa va aniq ifodalar orqali chuqur ma’no yaratadi. “Aysberg nazariyasi”ga ko‘ra, matnning ko‘rinib turgan qismi ostida katta yashirin qatlam mavjud bo‘ladi. Tabiat tasvirlari ham aynan shu yashirin ma’nolarni ifodalashga xizmat qiladi. Oddiy yomg‘ir yoki daryo tasviri aslida murakkab falsafiy g‘oyalarni o‘z ichiga oladi. Shu tariqa, urush va tabiat qarama-qarshiligi romanning markaziy semantik o‘qi sifatida shakllanadi. Urush insoniyatning o‘z-o‘zini

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

yo‘q qilishga moyilligini ifodalasa, tabiat bu jarayonga befarq, ammo barqaror tizim sifatida mavjud bo‘lib qoladi. Bu qarama-qarshilik orqali yozuvchi inson hayotining mo‘rtligi va mavjudlikning murakkabligini ko‘rsatadi.

Mazkur tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, “Alvido, qurol” romanida urush va tabiat qarama-qarshiligi asarning markaziy g‘oyaviy va badiiy o‘qini tashkil etadi. Ernest Heminguey ushbu ikki tushunchani qarama-qarshi qo‘yish orqali nafaqat urushning vayronkor mohiyatini ochib beradi, balki inson mavjudligining falsafiy muammolarini ham chuqur yoritadi. Urush romanda sun‘iy, tartibsiz va ma‘naviy inqirozga olib keluvchi hodisa sifatida talqin qilinadi. U insonni insoniylikdan uzoqlashtiradi, qadriyatlarni yemiradi va hayotning ma‘nosini yo‘qqa chiqaradi. Shu jihatdan, urush Heminguey talqinida nafaqat tarixiy voqelik, balki ekzistensial fojiaga aylangan hodisadir. Tabiat esa mutlaqo boshqa semantik darajada namoyon bo‘ladi. U inson faoliyatidan mustaqil, barqaror va abadiy tizim sifatida tasvirlanadi. Tabiatning ushbu xususiyati urushning vaqtinchalik va beqaror mohiyatiga qarama-qarshi qo‘yiladi. Natijada yozuvchi ikki qarama-qarshi ontologik makonni yaratadi: biri vayronkor va o‘tkinchi bo‘lgan urush, ikkinchisi esa barqaror va davomli bo‘lgan tabiatdir. Bu qarama-qarshilik orqali insonning o‘z faoliyati bilan tabiat qonunlariga zid harakat qilayotgani ochib beriladi. Romandagi tabiiy obrazlar – yomg‘ir, daryo, tog‘lar va fasllar – chuqur ramziy ma‘noga ega bo‘lib, ular oddiy tasviriy vosita emas, balki murakkab semantik tizimni tashkil etadi. Yomg‘ir o‘lim va fojeaning timsoli sifatida takroriy motivga aylanib, inson hayotining mo‘rtligini ifodalaydi. Daryo esa aksincha, ozodlik va yangilanish ramzi bo‘lib, qahramonning ichki transformatsiyasini bildiradi. Tog‘lar xavfsizlik va barqarorlikni anglatib, urushdan qochish va ruhiy panoj topish g‘oyasini mustahkamlaydi. Fasllar almashinuvi esa vaqtning o‘tkinchiligi va hayotning siklik tabiatini ko‘rsatadi. Tahlil shuni ham ko‘rsatadiki, Heminguey tabiatni idealizatsiya qilmaydi. U tabiatni insoniy his-tuyg‘ularga ega bo‘lgan kuch sifatida emas, balki neytral va befarq tizim sifatida tasvirlaydi. Bu esa asarda ekzistensial falsafaga xos qarashlarning mavjudligini tasdiqlaydi. Inson tabiat bag‘rida ham to‘liq najot topa olmaydi, chunki uning ichki muammolari va mavjudlikdagi yolg‘izligi saqlanib qoladi. Shu jihatdan, tabiat nafaqat qarama-qarshi kuch, balki insonning mavjudlikdagi o‘rnini anglash vositasi hamdir. Hemingueyning minimalistik uslubi va “Aysberg nazariyasi” romandagi tabiat tasvirlarining

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

chuqur ma'nolarini yanada kuchaytiradi. Yuzaki sodda ko'ringan tasvirlar ostida murakkab falsafiy g'oyalar yashiringan bo'lib, bu holat o'quvchini faol interpretatsiyaga undaydi. Tabiat tasvirlari orqali yozuvchi bevosita emas, balki bilvosita tarzda urushga nisbatan tanqidiy munosabatini bildiradi. Umuman olganda, “Alvido, qurol” romanida urush va tabiat qarama-qarshiligi insoniyatning o'z-o'zini yo'q qilish tendensiyasi va tabiatning abadiy barqarorligi o'rtasidagi ziddiyatni ifodalaydi. Ushbu qarama-qarshilik orqali yozuvchi hayotning mo'rtligi, insoniy qadriyatlarning nisbiyligi va mavjudlikning murakkabligini chuqur badiiy shaklda ochib beradi. Mazkur tahlil natijalari romanni nafaqat urush haqidagi asar, balki falsafiy va ekzistensial mazmunga ega bo'lgan yuksak badiiy asar sifatida baholash imkonini beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Ernest Hemingway. A Farewell to Arms. New York: Scribner, 1929.
2. Baker, Carlos. Ernest Hemingway: A Life Story. New York: Scribner, 1969.
3. Meyers, Jeffrey. Hemingway: A Biography. London: Macmillan, 1985.
4. Reynolds, Michael. The Cambridge Companion to Hemingway. Cambridge University Press, 1996.
5. Waldhorn, Arthur. A Reader's Guide to Ernest Hemingway. Syracuse University Press, 1990.

ESSE-MAKTUBDA GLOBAL MUAMMO TALQINI

Abdurayimova Irodaxon Iqboljon qizi,

O'zbek tili, adabiyoti va folklori instituti tayanch doktoranti

Annotatsiya. Ushbu maqolada italyan adabiyotshunosi va yozuvchisi U.Ekoning “Qadrdon nabiram, o'qib yod ol!” hamda rus shoirasi va essenavisi M.Svetayevaning “Bolalarga maktub” deb nomlangan esse-maktublari qiyosiy-tipologik tahlil etildi. Har ikki esse-maktubda yoritilgan internetga qaramlik, suv tanqisligi, isrofgarchilik kabi holatlarning kelajak avlod uchun global muammoga aylanishi tahlil qilindi.

Kalit so'z: Umberto Eko, Marina Svetayeva, maktub, esse-maktub, adresat, global muammo, g'oyaviy mundarija.

Maktub janri G'arb va Sharq adabiyotida katta tarixiy taraqqiyot bosqichini bosib o'tdi. Maktub epik turning barcha janrlariga ta'sir o'tkazib, maktub-roman, maktub-qissa, maktub-hikoya, maktub-esse kabi janriy ko'rinishlari paydo bo'ldi. Jumladan, italyan adibi va nazariyotchisi Umberto

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

Eko hamda rus shoirasi va essenavisi Marina Svetayevaning asarlari maktub janri asosiga qurilgan. Binobarin, U.Ekoning “Qadrdon nabiram, o‘qib yod ol!” va M.Svetayevaning “Bolalarga maktub” esse-maktublari butun dunyo bolalariga, kelajak avlodga bag‘ishlab yozilgan. Har ikki esse-maktubda mualliflarning aqlli nigohi, davr va kelajak muammolariga ongli dunyoqarashi, ikki minginchi-uch minginchi yillar bashariyati uchun kutilayotgan global muammolardan ogohlantirish, kelajak avlodga nasihatimiz murojaat ohangi yetakchilik qiladi.

U.Eko zamonaviy jahon adabiyotining eng yirik vakillaridan biri bo‘lib, uning hayoti va ijodiy faoliyati haqida internet manbalaridan batafsil ma’lumot olish mumkin. “U.Eko (1932-2016) italiyalik jahonga mashhur adib, nafosatshunoslik, semiotika, adabiyotshunoslik sohalarida yirik tadqiqotlar olib borgan olim. “Atirgul ismi” romani, modernizm va postmodernizm adabiyoti bo‘yicha salmoqli kitoblar va o‘nlab hikoyalar muallifi”. [3] Shuningdek, uning biz tahlil qilmoqchi bo‘lgan esse-maktubi “Sharq yulduzi” jurnalida chop etilgan [1].

Marina Ivanovna Svetayeva (1892–1941) – taniqli rus shoirasi, Moskva universiteti professori hisoblanadi. Bir qator she’riy to‘plamlari (“Oqshom albomi”, “Sehrli fonar”, “Blokka atalgan she’rlar”, “Hijron”, “Psixeya, Romantika”, “Hunar”) orqali kitobxonlar qalbidan chuqur o‘rin egallagan. Uning “Barakalla” deb nomlanuvchi doston-ertagi ham nashr etilgan. M.Svetayevaning “Rossiyadan keyin. 1922-25” nomli so‘nggi to‘plami Parijda bosilgan. M.Svetayeva she’riyati musiqiyli bilan ajralib turadi. Bundan tashqari uning “Tog‘lar dostoni”, “Intiho dostoni”, “Krisolov” lirik satirasi, antik davr syujetlari asosida yozilgan “Tezey” va “Fedra” tragediyalari ham uzun va keskin monologlardan tarkib topganligi bilan alohida ahamiyat kasb etadi. M.Svetayeva qoldirgan boy adabiy merosida uning maktublari alohida e’tiborga molik. Tahlil qilinayotgan maktub 1937-1938-yillar, may oylarida yozilgan bo‘lib, 1969-yilda “Yangi dunyo” jurnalining 4-sonida bosilgan. Maktub g‘oyasi va samimiyati bilan ajralib turadi.

Ushbu maqolada qiyosiy-tipologik, analitik, qiyosiy-tarixiy, germeneytik, ilmiy metodlaridan foydalanildi.

U.Eko o‘zining adabiy-falsafiy qarashlari aks etgan romanlari, publitsistik maqolalari bilan jahon adabiyotshunoslari orasida shuhrat qozongan buyuk faylasuf allomalardan biri hisoblanadi. Adib esse-maktubini

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

nabirasiga atab yozgan bo‘lsada, uning mazmuni butun kelajak avlodga aytilgan vasiyat, kelgusi asr mobaynida yuz berishi mumkin bo‘lgan salbiy holatlar xususidagi bashorat kabi taassurot qoldiradi. U.Eko esse-maktubda bir necha qiyofalarda namoyon bo‘ladi. Ya’ni, dunyoqarashi keng ijodkor, nazariyotchi olim, odamiylik sifati ustun bo‘lgan mehribon bobo sifatida gavdalanadi. Adibning bugungi zamonda global muammoga aylanib ulgurgan ijtimoiy tarmoqlarga qaramlik va uning ayanchli oqibatlari haqidagi mushohadalari har bir o‘quvchini o‘ylantirib qo‘yadi. Globallashuv jarayoni va uning adabiyotshunoslikka ta’siri masalalari haqida tadqiqot olib borgan atoqli olim S.Meli ushbu so‘zga shunday ta’rif beradi: “Globallashuv insoniyatni yaxlit vujud sifatida birlashtirgan ham moddiy-ilmiy, ham ruhoniyl-ilohiy jahoniy jarayondir.” [2-179] Darhaqiqat, globallashuv umumbashariyatga taalluqli jarayon ekan, uning ta’siridan hech kim alohida ajralib qololmaydi. U.Ekoning esse-maktubida qalamga olingan global muammolar talqini dunyoning har burchagida yashayotgan insonlar uchun kuchli hayqiriqdir. Chunki, har birimiz yangi tug‘ilgan chaqaloqdan tortib umrining shomiga yaqinlashib qolgan qariyagacha internet, ijtimoiy tarmoqlarning asiriga aylanib borayotgan zamonda yashayapmiz. Insoniyatning ayanchli taqdiri, uni kutayotgan fojealar zalvori, texnikaga qaramlikning alaloqibatlarini ijodkor teran his qiladi. U o‘quvchiga kelajak fojeasini ta’sirchan yetkazish maqsadida esse-maktubni hayotiy, adabiy, tarixiy faktlar bilan boyitadi. O‘z xotirasi ustida ishlamaydigan, hamma ma’lumotlarni har qachon internet sahifalari orqali olaveraman, deb o‘ylaydigan insonni sog‘lom oyoqlaridan foydalanmay, doim avtomashinada yuraman deb o‘ylab, mashina yo‘q paytida nogironlik aravachasiga o‘tirib qolgan insonga o‘xshatadi. Fikrini oddiy hayotiy faktlar bilan dalillaydi. “...shoshilganda bir ko‘chadan boshqasiga avtobus yoki metroda yetib olish mumkinligini anglagan kishi endilikda yayov yurmasam ham bo‘laveradi, degan qarorga keladi. Ammo piyoda yurmas ekansan, sen nogironlar aravachasida yuradigan odamga aylanasan... Xotira xuddi oyoqlaring mushaklariga o‘xshaydi. Mashq qilmay qo‘ysang, ular shalvirab qoladi va sen (dangal gaplashaylik) ovsarga aylanasan.” [1-207] Bu o‘rinda tilga olinayotgan o‘z intellekti ustida ishlagisi kelmay, internetga suyanib dangasalik qilayotgan kishi timsoli bugungi kundagi ana shunday insonlarning tipik vakili sifatida gavdalanadi. Ya’ni, U.Eko bugungi odamlar tabiatida kuchli

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

darajada shakllanib qolayotgan “Tanballik” kasalligini kelajak sog‘lom avlod uchun katta to‘siq bo‘lishi mumkinligini bashorat qiladi. Yosh o‘tgani sayin inson miyasining ishlamasligidan shikoyat qiluvchi alsgeymer kasalligiga chalingan bir to‘da aqliy nogiron avlod vakillari ommaviy ravishda paydo bo‘lishi haqida bashariyatni ogohlantiradi. Shu o‘rinda adabiyotning badiiy bashoratchilik funksiyasi namoyon bo‘ladi.

Bunday ayanchli oqibatlar kelib chiqmasligi uchun ko‘pni ko‘rgan, tajribali bobo sifatida esse-maktubda nabirasiga nasihat qilish shakli orqali butun insoniyatga pand-nasihat qiladi. Miyaning kompyuterga o‘xshashini, ammo u ishlatilgani sari eskirib buzilish o‘rniga charxlanib yaxshi ishlab boraverishini, kamida 90 yoshgacha ravon xizmat qilishi mumkinligini 80 yoshli olim sifatida o‘z nabirasiga va shu orqali butun bashariyatga uqtiradi. Xotirani mustahkamlash uchun sodda va ahamiyatsizdek ko‘ringan ayrim narsalarni ham yod olish kerakligini, keksayganda o‘z hayoti qiziqarli o‘tganini anglash va eslash uchun umri davomida bo‘lib o‘tgan voqea-hodisalardan tashqari o‘tmishdagi holatlarni ham o‘rganishni, buning uchun internetdan to‘g‘ri foydalana olish ham foyda berishini, tavalludidan avval nashr qilingan gazeta va jurnallarni o‘qib ko‘rish va boshqa shunga o‘xshash maslahatlar beradi. Tengdoshlari umri qanday o‘tganligini bilmay o‘tirgan bir paytda nabirasining insoniyat paydo bo‘lganidan beri o‘zini mavjuddek, yashayotgandek his qilishini tasavvur qiladi. Bunday natijalarga erishish uchun esa o‘qish, o‘rganish, harakat qilish va albatta, yod olish kerakligini faylasufona tushuntiradi.

Shuningdek, U.Eko singari hassos rus shoirasi M.Svetayeva “Bolalarga maktub” deb nomlangan xatida butun jahon bolalariga o‘z hayotiy tajribalaridan kelib chiqqan holda nasihat qiladi. Demak, har ikki esse-maktubda mualliflar yosh va kelajak avlodga adabiyotning eng qadimiy badiiy shakli didaktika unsurlaridan unumli foydalanadi.

M.Svetayeva turli mavzularda sodda va ravon tilda bolalarga tushunarli qilib xat yozadi. Bu nasihatlar nafaqat bolalarga, balki, umuminsoniyatga ham daxldorligi bilan ahamiyatga molik. U.Eko va M.Svetayeva esse-maktublarida butun insoniyatga murojaat etar ekan, ularning keng va baland dunyoqarashi, intellektual salohiyati, taraqqiyparvar nigohi, yuksak ma’rifatparvar qarashi namoyon bo‘lgan.

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

M.Svetayeva “Bolalarga maktub”da butun jahon kelajak avlodidan havotirga tushgan va qayg‘urayotgan bir ziyoli sifatida namoyon bo‘ladi. Shuning uchun u suvni, nonni isrof qilmaslik, loqayd bo‘lmaslik, ota-onani e‘zozlash kabi katta mavzulardan tortib kishilar orasida o‘zini qanday tutish, ijobiy fazilatlarni qay tarzda shakllantish-u qanday salbiy, yoqimsiz illatlardan yiroq yurish kerakligi kabi mavzularni ham qalamga oladi. Birovni mazax qilmaslik, qay tartibda ovqatlanish kerakligi xususidagi nasihatlar bolalar qalbiga tez yetib boradigan yengil til bilan bayon etiladi. “Aziz bolalar! Hech vaqt suvni bekordan bekorga isrof qilmangiz... Hech qachon nonni yerga tashlamang, urvog‘ini ham... Hech qachon telba odamlardan qo‘rqmang... O‘zingizga o‘zingiz loyqayd bo‘lmang, o‘zingizga o‘zingiz ma’sul bo‘ling. Erkin, mustaqil fikrlashga o‘rganing... Ota-onangizni ranjitmang. Ulardan bo‘lar-bo‘lmasga arazlamang... Yo‘lingizda tosh ko‘rinsa, olib tashlang... Odamlar orasida, transportlarda o‘zingizdan kattaga joy berishdan uyalmang, aksincha, bermasangiz uyaling!.. Moddiy tomondan ustunligingizni hech vaqt ko‘z-ko‘zlamang... Raqibingiz, dushmaningizni yengsangiz, g‘ururlanmang. G‘oliblik nashidasini ichdan anglab yetishning, sezishning o‘zi-kifoya... Birovning ortidan mazax qilib kulmang, hattoki aybini, kamchiliklarini bilsangiz ham. Ayniqsa, sizni gij-gijlaganlardan qoching, ular sizni gij-gijlab qochib ketishadi... Sinalmagan otning yonidan o‘tmang... O‘z uyingizga tosh otmang... Kitobni varaqlaganda, varaqni yuqori qismidagi uchidan ochib boring. Nega deysizmi? Chunki kitob o‘qilganda pastdan yuqoriga emas, yuqoridan pastga qarab o‘qiladi... Tamaddi qilayotib, likopchangizni o‘zingizga yaqinroq, qulayroq qo‘ying...” [5] Hattoki, kitob o‘qiyotganda uni qaysi tomonidan ochib o‘qish kerakligi haqidagi mayda detallargacha e’tibor qaratadi. U romantika haqidagi mulohazalarini bildirar ekan, Jukovskiyning “Romantika bu yurak” degan o‘lmas so‘zlarini eslatadi. Shu jihatlari bilan M.Svetayevaning “Bolalarga maktub”i rus va jahon adabiyoti tarixida alohida ahamiyatga ega. Rus va italyan adabiyotining ikki yirik ijodkorlari yaratgan esse-maktublarda insoniyat va kelajak avlod uchun global muammolarga ochiq nigoh bilan nazar tashlanadi va bu muammolarning yechimi ham mualliflar tomonidan hal etiladi. Bu ikki esse-maktubda muammo, mulohaza, taklif, tavsiyalar yorqin aks etgan.

Xulosa shuki, U.Eko va M.Svetayeva zamonaviy jahon adabiyotining yirik vakillaridan bo‘lib, ular “Qadrdon nabiram, o‘qib yod ol!” hamda “Bolalarga

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

maktub”larda qalbi uyg‘oq ijodkor sifatida olam va odam muammolariga jonkuyarlik bilan munosabatda bo‘ladi. U.Eko o‘zining falsaviy mushohadalari yoritilgan oltita romani, publitsistik maqolalari bilan dunyo ilm ahli orasida shuhrat qozongan. M.Svetayeva mashhur rus shoirasi, adibi, dramaturgi bo‘lib, boy adabiy meros sohibasidir. Asarlari orasida maktublari ham katta o‘rin egallaydi. U.Ekoning “Qadrdon nabiram, o‘qib yod ol!” deb nomlangan esse-maktubida bugungi kunda butun insoniyatni o‘z domiga tortayotgan global muammolardan biri internetga qaramlik, uning ayanchli oqibatlari, kelajakdagi yoqimsiz holatlarning oldini olish bo‘yicha samarali tavsiyalarini beradi. Har ikki adibning esse-maktublari shaklan nabirasiga, bolalarga atab yozilgan bo‘lsada, mazmunan umumbashariyatga tegishlidir. Unda U.Eko va M.Svetayeva mehribon bobo hamda buvi o‘laroq yoshi ulug‘, ko‘pni ko‘rgan, hayotni va insonlarni teran nigoh bilan kuzatib har bir voqea-hodisaga to‘g‘ri baho bera oladigan ijodkor sifatida ko‘rinish beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Эко У. Кадрдон набирам, ўқиб йод ол // Шарқ юлдузи, 2014. № 4. – Б. 206-208.
2. Мелиев С. Глобал талқин поэтикаси. – Тошкент: Фан, 2020. – 216 б.
3. <https://kh-davron.uz/kutubxona/jahon/umberto-eko-muhammadjon-xolbekov.html>
4. https://uz.wikipedia.org/wiki/Marina_Svetayeva
5. <https://n.ziyouz.com/portal-haqida/xarita/jahon-nasri-onlayn-antologiyasi/marina-svetaeva-1892-1941-rossiya/marina-svetayeva-bolalarga-maktub>

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

O‘ZBEK ROMANLARIDA METAMODERNIZMNING AKS ETISHI

Rahimova Bahora Shuhratjon qizi,

Toshkent davlat o‘zbek tili va adabiyoti universiteti 2-kurs doktoranti

Annotatsiya. Ushbu maqolada o‘zbek romanlarining yangicha ruh va uslub jihatdan o‘zgarib borayotgani modernizm, postmodernizm, metamodernizm unsurlarining namoyon bo‘layotgani, Ulug‘bek Hamdam va Isajon Sulton romanlarida metamodernizm unsurlari qaysi o‘rinlarda, qanday namoyon bo‘layotgani haqida so‘z yuritiladi.

Kalit so‘zlar: roman, modernizm, postmodernizm, metamodernizm, non-linear, ramz.

Mustaqillik adabiyotga yangicha ruh va yangi uslub yo‘nalishlarni berdi. Ushbu davrda badiiy va ilmiy tafakkur masalalari dolzarb bo‘lib, romanlar inson ruhiyati, milliy meros va zamonaviy muammolarni aks ettirdi. Zamonaviy o‘zbek romanchiligini kuzatib, tahlil qilish jarayonida shunday to‘xtamga kelish mumkin:

Ushbu o‘zgarishlar o‘zbek romanchiligiga butunlay o‘zgacha ruh bag‘ishladi, uni dunyo adabiyoti bilan bellasha oladigan pog‘onaga ko‘tardi. Bu esa o‘zbek romanchiligida yangi davr boshlanganidan dalolat beradi.

Ulug‘bek Hamdam va Isajon Sulton romanlari murakkab syujet va chuqur falsafiy qatlamni o‘z ichiga qamrab olganligi bilan ajralib turadi. Ikki adib asarlarida inson ruhiyati, jamiyatdagi o‘zgarishlar va tarixiy haqiqatlarni teran tahlil qiladi. Yozuvchilarning romanlari modernizm, postmodernizm va metamodernizm unsurlarini o‘z ichiga olgan bo‘lib, o‘zbek adabiyotiga yangi badiiy qirralarni olib kirdi. Shuningdek ulardagi psixologik tahlil va tafakkurning chuqur qirralari ham muhim o‘rin egallaydi. Isajon Sulton va Ulug‘bek Hamdam romanlarida metamodernizm tamoyillar quyidagi shakllarda namoyon bo‘ladi: Modernizmning chuqur psixologizmi, yagona haqiqatni anglashga bo‘lgan intilish, postmodernizmning ramziy obrazlari orqali anglashiladigan xulosalar, intertekstuallik usullari o‘rtasidagi tebranish natijasida namoyon bo‘ladi, yoki yozuvchi boshqa matnlardan foydalanganda ikki xil kayfiyat o‘rtasida to‘xtovsiz borib-kelish jarayoni.

Uchinchi shaklga misol qilib, Isajon Sultonning “Boqiy darbadar” romanida genetika va kibernetika kabi zamonaviy texnologiyalarni tasvirlar ekan, birdaniga qadimiy miflardagi samimiylikka va insoniy ildizlarga qaytadi. Kitobxon bir vaqtning o‘zida ham kompyuter asridagi “robotlashgan”

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

insonni, ham qadimgi hikmatlarga muhtoj “ruhiy” insonni ko‘radi. Bu – bilim (ilm-fan matni) va imon (din matni) o‘rtasidagi metamodernistik tebranishdir.

Isajon Sultonning “Boqiy darbadar”, Ulug‘bek hamdamning “Isyon va itoat”, “Yo‘l” romanlari o‘zbek adabiyotida metamodernistik tamoyillarni yorqin aks ettirgan asarlardir. Uchala asarda ham postmodernistik inkor etish emas, balki ma‘naviy butunlikni tiklashga intilish ustuvorlik qiladi. Isajon Sultonning “Boqiy darbadar” romani ramziy-falsafiy yo‘nalishda bo‘lib, kitobxonni tarixiy o‘tmish va xayoliy kelajak orasiga olib kirib, insoniyatning abadiy darbadarligini tasvirlaydi. Bosh qahramon – tavqi la‘natga uchragan etikdo‘z butun bashariyatning ramziy timsolidir. Chunki bugungi insoniyat olloh yaratgan qonunlarni buzishga urinishi orqali muvozanatni buzib, oxir zamonni chaqirmoqda. Xudo to‘satdan qiyomatni yubormaydi, balki insonning o‘zi yaratganning azaliy qonunlarini buzgan holda qiyomatni chaqiradi, yaqinlashtiradi. Asarda lo‘lilar qavmi haqida ham gap boradi. Aytilishicha, lo‘lilar bir vaqtlar katta maqsadni ko‘zlab yo‘lga chiqishgan, safar vaqtida paydo bo‘lgan qiyinchiliklar sabab asosiy maqsadlarini unutib, tilanchilik yo‘liga o‘tishgan. Lo‘lilar – ajdodlari vasiyat qilib ketgan ulug‘ maqsadni unutib, darbadarlik yo‘liga kirib ketganlar ramzi. Asar so‘nggida darbadarlik yo‘liga kirgan insonlarni qum ostiga ko‘mib tashlagan ulkan bo‘ron Gobi cho‘lidagi inson takomili markaziga qo‘shib, lo‘lilar qavmini halok qiladi. Romanda bir qancha afsona va rivoyatlar keltiriladi. Misol uchun Bobil minorasi haqidagi rivoyatda butun dunyo kishilari bir tilda gaplashishardi. Ular o‘zaro kelishib, xudoning dargohiga yetish uchun baland minora qurishadi. Bundan xudoning qahri kelib, minorani buzib tashlaydi va xalqlarning tillarini aralashtirib tashlaydi, ularning har biriga alohida alohida til beradi. Bu rivoyatda ham shunday muhim jihat borki, ya‘ni muayyan sharoitda kishilar Tangriga tenglashmoqchi bo‘lishmoqda, o‘zlariga kuch-quvvat sezib, tangriga ehtiyoj sezmay qoladi. Aslida “Boqiy darbadar” da tilga olingan boqiy insonni yaratish, bu yo‘ldagi qilingan izlanishlar, Xudoga tenglashishga bo‘lgan urinish, u yaratgan qonunlarni o‘zgartirishga intilish, osiylik demakdir. Buning uchun Xudo insonlarni qum bo‘roni bilan jazoladi. Asarda bir qancha olimlar yangi turdagi mukammal inson yaratishga harakat qilishmoqda. Uzoq yillik tajribalar natijasida nurlanishga chidamli inson dunyoga keltiriladi. Lekin uning eng katta kamchiligi - u ko‘r, quyosh nurlari unga halokatli ta‘sir qiladi. Yana bir yaratilgan inson esa haddan ziyod

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

egiluvchan, lekin bu egiluvchanlikni ta'minlash uchun organizm bo'g'imlarga kerakli suyuqlikni yetkazib berolmaydi. Yana bir haddan ziyod uzoq yashaydiganida esa aql nishonlari yo'q. Nihoyat, har jihatdan to'kis, mukammal, oliy tafakkurga ega, inson yaratildi. Lekin uning katat kamchiligi shunda ko'rindi: “Men kimman?”, “Nega tug'ildim?” deb boshi gangib, boshi berk ko'chaga kirib qolib, Xudoni izlab yo'lga chiqdi. Xudoning bandasi ekanligimizni anglash, bizga berilgan hayot aslida sinov ekanligini anglashimiz, bizni hayvondan ajratib turadigan eng oliy belgidir. Yana shuni aytishimiz kerakki, iymonni boy berib erishilgan g'alaba oxir oqibat halokatga mahkumdir.

Isajon Sultonning “Boqiy darbadar” romani postmodernizmning inkor etish estetikasidan o'tib, metamodernizmga xos bo'lgan “yangi samimiylik va ma'naviy butunlikni tiklash tamoyillarini ilgari suradi. Asarda metamodernistik uslublar quyidagi misollar orqali namoyon bo'ladi: Professor Ziyo insonni klonlashtirishga kirishadi, so'ngra bu ollohning nizomiga qarshi chiqish, gunoh ekanligi haqidagi o'ylar uni qiynay boshlaydi, aloloqibat bu ikki jarayon ziddiyatga kirishishi kuzatiladi. U boqiy odam yaratishga intiladi, - bu modernizmga misol, ammo bu intilishning fojiaaviy yakuni insonning o'zligiga, Yaratganga qaytishi metamodernizm (samimiylik, haqiqat) bilan yakunlanadi. Qiyomatga qadar darbadarlikka mahkum etilgan etikdo'z obrazi – butun bashariyatning ramziy ko'rinishidir. Uning azoblari absurd sifatida emas, balki ma'naviy poklanish va “Haq yo'li” ni topish zarurati sifatida talqin qilinadi. Metamodernizm tarixiy syujetlardan shunchaki misol qilib emas, balki bugungi kunning muammolariga yechim topish uchun foydalanadi. Romanda boqiy darbadar bo'lmish etikdo'z bilan zamonaviy ilmiy laboratoriyalar yonma-yon keladi. Bu orqali yozuvchi insoniyatning genetik inqirozini va ma'naviy tanazzulning natijasi o'laroq ko'rsatib, yagona najot- iymon va insoniylikda ekanining ta'kidlaydi. Shu bilan birga metamodernizmga haqiqiy tuyg'ularga qaytiladi. Asarda bosh qahramon – etikdo'z obrazi butun insoniyatning ramzi, uning kishanlari shunchaki jismoniy bandilik emas, balki inson ruhining ichki ozodligi va mas'uliyati o'rtasidagi abadiy izlanishidir deya olamiz. Shuningdek, Ziyo ismli olimning genetik kashfiyotlari, tasavvufiy ramzlar (bobo toshbaqa maqbarasi, shahri Haybar hikoyatlari) bilan yonma yon keladi. Bunda modernizm (professorning kashfiyotlari), postmodernizm (tasavvufiy ramzlar), undan

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

chiqarishimiz kerak bo‘lgan xulosa esa metamodernizmni yuzaga chiqarmoqda. Asar yakunida ham metamodernizmni ko‘rishimiz mumkin. Yozuvchi butun insoniyat qismati fojia bilan emas, balki Yaratganga iltijo va tavba tazarru bilan saodat manziliga yetish mumkin degan fikrni ham tushunishimiz mumkin.

Ulug‘bek Hamdamning “Isyon va Itoat” romani o‘zbek adabiyotida modernizm va postmodernizm an‘analarini yangi bosqichga olib chiqqan asarlardan biri sifatida baholanadi. Metamodernizm esa ushbu asarda bir-biriga zid tushunchalarning sintezi orqali namoyon bo‘ladi. Bunga misol qilib, bosh qahramon Akbarning hayoti ham isyon, ham itoatdan iborat. U ijtimoiy adolatsizliklarga qarshi isyon qiladi, (modernistik ruh), lekin oxir-oqibat ma‘naviy sokinlikni e‘tiqod va yaratganga itoat etishdan qidiradi. Bu postmodernizmga xos emas, balki ma‘no va haqiqatni anglashga bo‘lgan metamodernistik harakatdir. Romanda mifologik va realistik tasvirning uyg‘unligini ko‘rishimiz mumkin. Asarda dunyo va insonning yaratilishi haqidagi rivoyatlar va diniy miflar, zamondosh insonning kundalik hayoti bilan parallel ravishda beriladi. Ushbu hikoyatlar shunchaki bezak emas, balki bosh qahramonning bugungi holatiga yechim vazifasini bajaradigan kalit bo‘lib xizmat qiladi. Bu metamodernizmga xos bo‘lgan “yangi samimiylik” ya‘ni ezgulikka, yaxshilikka ishonish, belgisidir. Shuningdek, metamodernizmda barcha narsa o‘zaro bog‘liqdir. Shu bois keltirilgan hikoyatlar bilan bugungi insonning kundalik hayoti, tarixning bugungi kunga qaytishini ko‘rsatadi. Metamodernizmda inson ezgulikka ishonishga harakat qiladi. Bosh qahramon Akbar hayotdan qattiq charchagan va adolatsizliklardan bezgan bo‘lishiga qaramay, u o‘zligini anglash orqali haqiqatga, go‘zallikka intilishda davom etadi. Bunda ham metamodernizm alomatini ko‘ramiz. Akbar – zamonaviy insonning timsoli. U hayotning ma‘nosini qidirib, ijtimoiy adolatsizliklarga, qismatga va hatto Yaratganga isyon qiladi. U faqat inkor qilmaydi, halovatni topishga intiladi.

Ulug‘bek Hamdamning “Yo‘l” falasafiy romani o‘zining tuzilishi, qahramonning ruhiy izlanishlari bilan metamodernizmning yorqin namunalaridan biri hisoblanadi. Metamodernizm modernizmning chuqur mazmun qidirishi bilan postmodernizmning shubha va o‘yinini birlashtiradi, ammo ulardan farqli o‘laroq, yakunda umuminsoniy haqiqat va samimiylikka intiladi. Romanda modernizm quyidagi misollarda namoyon bo‘ladi. Asarda

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

yo‘l majoz. Chunki real geografik masofa, ham inson ruhiyatining yuksalish bosqichi sifatida baravar talqin qilinadi. Bunda majoz va reallikning sintezini ko‘rishimiz mumkin. Romanda “yo‘l”, “manzil” emas, yo‘ldagi jarayon muhim ekanligiga urg‘u beriladi. Bu metamodernistik qarash – mukammallikka erishish imkonsizligini bilsa-da, unga tinimsiz intilish g‘oyasiga mos keladi. Shu bilan birga asarda umuminsoniy g‘oyalar, qadriyatlar ulug‘lanadi. Postmodernizm da barcha qadriyatlar inkor etilsa, “Yo‘l” romani iymon, e‘tiqod, ezgulik, go‘zallik va muhabbat kabi tushunchalar yangicha, zamonaviy ruhda tiklaydi. Asarning markazida “Yo‘l” metaforasi turadi. Bu shunchaki bir joydan ikkinchi joyga borish emas, balki insonning o‘zligini, yaratuvchisini, hayot mazmunini izlash jarayonidir. Muallif o‘qirmanni “Manzilga yetish muhim emas, yo‘lda borishning o‘zi saodat” degan xulosaga olib boradi. Asarda voqealar rivojidan ko‘ra qahramonning ruhiy holati, ichki monologlari va falsafiy bahslari ustunlik qiladi. Romanda qahramonning “Men kimman?”, Qayerdan keldim-u, nega keldim va qayga ketib boryapman?” degan savoliga javob izlashi istehzo bilan emas, balki chuqur insoniy dard bilan tasvirlanadi. Qahramonning samimiy ruhiy iztiroblari birinchi o‘ringa chiqadi. Metamodernizm da haqiqatga yetish imkonsiz bo‘lsa-da unga intilish to‘xtamaydi. Qahramon yo‘lning oxiri yo‘qligini cheksiz ekanligini anglaydi. U manzilga emas, balki yo‘lda bo‘lishning o‘zi ham ma‘no ekanligini anglaydi. Asar boshidagi buyuk portlash jarayoni ham o‘ziga xos ma‘noga ega. Unda metamodernizm alomatlarini ko‘rishimiz mumkin. Ya‘ni bu portlash, eski dunyoqarashning o‘lishi, yangi, samimiy va ma‘noli dunyoning tug‘ilish nuqtasidir (metamodernizm ruhiyat). Shuningdek, dunyo qanday azob bilan yaralgan bo‘lsa, insonning yangi ma‘naviy dunyosi ham shunday ichki portlashdan so‘ng tug‘iladi.

Adib asarda realistik tasvirlarni ramziy obrazlar bilan birlashtiradi. Romanda Zardusht bobo hikoyatini keltirish orqali muallif bugungi kun kishisini uzoq o‘tmish bilan bog‘laydi. Zardusht – insoniyat tushkunlikka tushgan yoki yo‘lini yo‘qotgan paytda paydo bo‘ladigan “ma‘naviy mayoq” vazifasini o‘taydi. Shuningdek, bu obraz haqiqatni izlash ramzi sifatida namoyon bo‘ladi. Asar qahramoni uchun Zardusht dunyoning o‘tkinchi ekanligini, asl ma‘no esa ruhan yuksalishda ekanligini eslatuvchi “g‘oyibona ustoz” sifatida talqin qilinadi. Romandagi metamodernistik ruhga mos ravishda, Zardusht obrazi faqat diniy obraz emas, balki inson qalbida yuz

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

beradigan nur va zulmat o‘rtasidagi bog‘liqlikni ifodalovchi falsafiy timsoldir. Asarning ma’naviy o‘zagi esa Mavlono Rumiy falsafasidir. Adib romanda Budda obrazini ham keltiradi. Asarda Budda shunchaki diniy shaxs emas, balki ruhning eng yuqori darajadagi uyg‘onishi va dunyo lazzatlaridan voz kechish ramzi sifatida keladi. Buddaviylik falsafasidagi “hayot- bu azob” g‘oyasi romandagi qahramonning ruhiy iztiroblari bilan hamohang. Budda obrazi o‘quvchiga azobdan qochishni emas, balki uni anglash orqali yuksalishni o‘rgatadi. Muallif Buddani Zardusht va Rumiy obrazlari bilan bir qatorda keltirish bilan insoniyatning umumiy ma’naviy xazinasini bir ekanligini, Haqiqatga olib boradigan yo‘llar ko‘pligini ko‘rsatadi. Asar postmodern asarlardan farqli o‘laroq, tushkunlik bilan tugamaydi. Xulosada ezgulikka intilish bor: Insoniyat qanchalik xato qilmasin, baribir nurga, yaxshilikka intilaveradi. Xuddi asardagi kabi “G‘oyibdan kelgan ovoz” ga talpinaveradi. Ushbu roman tushkunlikdan umidga, parchalangan dunyoqarashdan butunlikka o‘tish asaridir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Isajon Sulton “Boqiy darbadar” Toshkent – “O‘zbekiston” – 2011.
2. Ulug‘bek Hamdam “Isyon va Itoat” Oltin qalam nashriyoti Toshkent – 2025.
3. Ulug‘bek Hamdam “Yo‘l” Oltin qalam nashriyoti Toshkent – 2025.
4. www.ziyo.uz
5. www.adabiyot.uz

ELBEK PUBLITSISTIKASI

Ibragimov Bekzod Jovliyevich,
Alisher Navoiy nomidagi ToshDO‘TAU
mustaqil tadqiqotchisi

Annotatsiya. Elbek ijodining asosiy yo‘nalishlaridan biri uning publitsistikasi sanaladi. Jadidchilik harakatining yorqin vakillaridan bo‘lgan ijodkor 20 yoshlaridan boshlab matbuotda faol chiqishlar qila boshlagan. “Ishtirokuyun”, “Yosh Turkiston”, “Qizil bayroq”, “Qizil O‘zbekiston” kabi qator gazeta va jurnallarda turli ijtimoiy-siyosiy mavzulardagi maqolalari tinimsiz chop etilgan. Shuningdek, tilshunoslikka oid turkum maqolalari o‘zbek tilining grammatikasini ishlab chiqish va lug‘atshunoslikda katta ahamiyat kasb etadi. Ushbu maqolada ayni shu jihatlar ilmiy asosda tahlil qilingan. Elbek publitsistikasining jadid matbuotidagi o‘rni ko‘rsatib berilgan.

Kalit so‘zlar: Elbek, jadid, gazeta, maqola, Qodiriy, sart, matbuot, maktab, Behbudiy.

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

Elbek jadidchilik harakatining faol aʼzosi sifatida jamiyatda yuz berayotgan ijtimoiy-siyosiy jarayonlarga doimiy oʻz munosabatini bildirib turgan. Oʻsha davrda nashr etiladigan gazeta va jurnallarning eng faol muallifi sifatida tinimsiz maqolalar chop ettirgan. Bu maqolalar adabiyot, sanʼat, til, taʼlim kabi eng muhim sohalarni qamrab olgan. Shu boisdan ham Elbek ijodining oʻzbek adabiyoti tarixida tutgan oʻrnini uning publitsistikasini chuqur tahlil qilmasdan oʻrganib boʻlmaydi. Zero, ijodkor sheʼr va hikoyaga, badiiyatga sigʻmagan satrlarni maqola shaklida, oddiy odamlarga taʼsir qiladigan, hukumatga yetib boradigan tarzda bayon etgan. 1919 yillarda kichik xabarlar [8] yozishdan boshlangan faoliyat keyinchalik katta ijtimoiy-siyosiy maqolalar [3]gacha oʻsib borgan.

“Tanqid – saralamoqdir”, deb yozgan edi Turkiston jadidlari rahnamosi Mahmudxoʻja Behbudiy.[2:621-623] Ushbu maqolada yozuvchi tanqidning foyda va zarari, tanqidni qanday qabul qilish lozimligi va uni koʻtara olmaydiganlar haqida achiq gaplar aytadi. Elbekning 1920-yilda eʼlon qilingan “Bizda tanqidchilik” [5] maqolasida ham ushbu soʻzni qoʻllash bilan bogʻliq yanglishliklar, tanqidning qanday boʻlishi kerakligi qalamga olinadi. Tanqid birovni yomonlash emas, balki maqtoʻv boʻlishi ham mumkinligi, qaysidir asar haqidagi asosli, oʻrinli yaxshi yoki yomon fikrlar ham tanqid atalishi taʼkidlanadi. *“Bu kungi kunlarda bizning gazetalardagi tanqid otida yozilib turgʻon narsalarimizning koʻblarining tanqid emas balkim, quruq soʻzlar ekanligi shubhasizdir. Chunki, tanqid: qorilga tutuv uchun yoxud biravni soʻkuv va yo koʻz ila oʻrlamagan narsalarni koʻrgandek buzuv ila boʻlmaydur”*[5]. Darhaqiqat, shunday. Adabiy tanqid degan istilohni faqat salbiy maʼnoda qabul qilmaslik kerak. Kimnidir yomonlab yozilgan fikrlar ham uning yaxshi boʻlishi, yanada rivojlanishi uchun asos boʻladi, aslida. Shu sababli tanqiddan qoʻrqish emas, balki, undan toʻgʻri xulosa chiqara bilish kerak. Jadidar davrida adabiy tanqidchilik ham yangilanib, Fitrat, Vadud Mahmud, Choʻlpon, A.Saʼdiy, Abdulla Qodiriy kabi yangicha fikrlaydigan, oʻziga xos metodologiya bilan qurollangan adabiyotshunoslar maydonga chiqadi. Elbekning eʼtirozi ularga emas, balki tanqidni notoʻgʻri anglab, boʻlar-boʻlmas joyga ishlatayotgan gazeta muharrirlariga atalgan edi.

Mashriqning 1922-yilda chop etilgan “Sart masalasi” maqolasi ham tahlilga tortishga arziydi. Maqolada oʻsha davrda keng muhokama etilgan “Sart” soʻzining maʼnosi va oʻzbeklarni bu nom bilan atash qanchalik xato

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

ekani aniq misol va dalillar bilan asoslab beriladi. Bu so‘z borasidagi bahslar ancha oldin boshlangan edi. Rus bosqinchilarining xalqimizni kamsitish va ajratish uchun o‘ylab chiqargan bu “laqab”i bir necha bor gazeta va jurnallar orqali targ‘ib qilinadi. Bosqinchilarning ayirmachilik fitnalarini to‘g‘ri anglagan jadidlar ularning propagandasiga qarshi “jangga kiradi”. 1914-yildayoq Mahmudxo‘ja Behbudiy shunday yozgan edi: *“Mo‘tabar «Sadoyi Farg‘ona» jaridasining 30-no‘merida «Sart so‘zi ma‘lumdur» unvonlik bir maqolani ko‘rub o‘qumasdan avval «sart» so‘zi hal qilindi gumoni-la qalban bir darajada xursand bo‘lsak ham, lekin maqolani tamoman o‘qub chiqqandan so‘ng hurmatlu Mullo Abdullobek janoblarining qilgan rivoyatlari mazmunidan «sart masalasi»ning yana burung‘i majhul holig‘a qolgonin anglab umidimiz bo‘shg‘a chiqdi [1].* Maqolada muallif bu so‘zning umuman turkistonliklarga to‘g‘ri kelmasligini isbotlashga urinadi. Buning hech qanday tarixiy va manbaviy dalili yo‘qligini ochiqcha ta’kidlaydi. O‘sha davr rus propagandasiga uchgan mullo Abdullabek, Sherali Lapinlarning vajrlarining asossiz ekanini isbotlaydi. Ammo bu bilan bahs tugamaydi. Mustamlakachilar tuzog‘iga tushgan ayrim tilshunos va jamoat faollari “Sart” so‘zini ishlatishdan toymaydi. Ular rus missioneri N.P.Ostroumovning 1890 – 1895-yillarda bosilgan “Sartı” kitobini asos qilib keltirib, Turkiston haqida yetarli bilimga ega bo‘lmagan muallifning “Farg‘ona va Sirdaryo viloyatlarining xalqi “sart” bo‘lub, Samarqand va Buxoro o‘lka — viloyatlarining xalqi o‘zbek va tojikdurlar” degan gapini bayroq qilib ko‘tarishadi. Bu o‘ta ayyorona va xalqlarni ajratish, bo‘lib yuborish uchun tuzilgan rejaning bir qismi edi. Behbudiy 1915-yilgi “Oyina” jurnalining bir nechta sonlarida ketma-ket maqolalar chop etadi. Bu so‘zdan to‘la qutulish uchun, odamlar ongidan chiqarish uchun tinimsiz kurashadi. Ammo natija u kutganidek bo‘lmaydi.

Elbek ham jadidlarning ma’naviy otasi bo‘lgan Mahmudxo‘ja Behbudiyning fikrini to‘la qo‘llab chiqadi. “Sart masalasi” maqolasi orqali bu so‘zning kelib chiqish tarixi, qachon, kimlarga nisbatan ishlatilgani, Turkiston o‘lkasiga qanday kelib qolgani borasida asosli ilmiy dalillar keltiradi. Bu so‘zning tarixi juda olisga borib taqalishini, ammo o‘zbeklarga hech bir aloqasi yo‘qligini Mahmud Koshg‘ariyning “Devoni lug‘atit-turk”, Boburning “Boburnoma”, Alisher Navoiyning “Muhokamat ul-lug‘atayn” asarlaridagi aniq dalillar yordamida isbot etadi. *“Yuqorida yozilg‘on va keltirilgan misollardan ko‘rinadurki, sart degan qavm yo‘q emas, bor; biroq turk*

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

bo‘lmag‘on va forsiy tilda so‘ylashguvchi bir qavm uchun shul turklar tomonidan qo‘yulg‘on otdir”[4]. Elbekning ushbu maqolasi nafaqat bir so‘zning etimologiyasini ochishda, balki ijodkorning mumtoz adabiyotni ham yaxshi o‘rgangani, Navoiy va Bobur, Koshg‘ariylar asarlaridan yetarlicha xabardor ekanini, eski turk tili lug‘atlarini bilishini ham ko‘rsatadi. Bir so‘zning tarixi haqida to‘xtalish barobarida ortiqcha hissiyotga berilmasdan, asosli manbalarni terib qo‘yishi uning olimlik darajasi ham anchagina yuqori ekanini anglatadi.

Shu narsani aytish kerakki, “Sart” atamasi jadidlar tomonidan qancha qarshi chiqilmasin, yo‘qolib ketmadi. Hatto, ayni “O‘zbek tilining izohli lug‘ati”ga ham bosqinchilar istagan yanglish ma’noda kirib keldi. O‘zbek olimlari tomonidan yaratilgan ushbu lug‘atda bu atamaga shunday ta’rif beriladi: *“Qadimda O‘rta Osiyodagi shahar va qishloqlarda yashab, dehqonchilik, savdo va hunarmandchilik bilan shug‘ullanib kelgan turkiy xalqlar (jumladan, o‘zbeklar). 2. Chor Rossiyasi hukmronligi davrida hozirgi O‘zbekiston hududidagi mahalliy xalqqa yevropaliklar tomonidan berilgan nom”[10:455].* Bunday noto‘g‘ri qarashdan voz kechish va lug‘atlarimizdagi asossiz izohlarni o‘zgartirish vaqti allaqoachon keldi, nazarimizda.

“Turkiston” gazetasining 1923-yil 20-iyun sonida Elbekning “Ortiq hissiyot” maqolasi bosiladi. Ushbu maqola o‘sha davr va bugungi kun uchun ham mahalliychilikning oldini olish, bir vatan, bir el bo‘lib birikish g‘oyasini targ‘ib etgani bilan ahamiyatlidir. Maqolada Cho‘lponning Farg‘onaga qaytgani haqidagi xabar-maqolada shoirni ulug‘lab, “Farg‘ona yigiti”, “andijonlik yosh shoirimiz”, “shoirimiz “Cho‘lpon” hamisha o‘z yurti Farg‘onada ishlar” kabi tafsilotlar berilgani muallifning rasmana jahlini chiqargani bilinadi. *“Cho‘lpon Yevropadami, Xitoydami yohud boshqa bir mamlakatda bir ishda ekan, endi o‘z yurtig‘a qaytib ishga kirishmishdir”[7],* deya e’tiroz bildiradi. Darhaqiqat, mahalliychilik mana shunday oddiy e’tiborsizlikdan boshlanadi. Har bir hudud o‘zida tug‘ilib o‘sgan ulug‘ shaxslarni o‘ziga tortaversa, yagona millat o‘laroq birlashish masalasi ochiq qolaveradi. Turkistonni yagona tug‘ ostida birlashtirishni orzu qilgan jadidlar mana shunday kichik ko‘ringan, ammo katta muammolarga sabab bo‘luvchi masalalarga ham jiddiy e’tibor qaratgan. Xalqning bo‘linishi va turli millat va elatlarga ajralib, ichki nizolarga ko‘milishini istagan mustamlakachilar esa ana shunday kichik qurollar bilan odamlar ongiga mahalliychilik unsurlarini

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

singdirib boravergan. Buni yaxshi anglagan Elbek kuyunib yozganidek, *“Biz Turkiston o‘lkasida yashag‘on ekanmiz, biz uchun uning Farg‘ona, Sirdaryo, Samarqand va boshqa shunday o‘run ismlari bizcha hechdir. Yolg‘iz biz uchun turkistonlik bo‘lish yetadir”*[7]. Afsuski, bu masala bugungi kun uchun ham dolzarb bo‘lib turibdi. Sportda yoki turli fan sohalarida qandaydir xalqaro muvaffaqiyatga erishgan yurtdoshimiz haqida o‘sha viloyat hokimining ko‘krak kerib bizniki deyishi va alohida sovg‘alar taqdim etishi, viloyatlar kesimida sport va boshqa yo‘nalishlarda musobaqalar tashkil etilib, o‘zaro raqobatga chorlanishi ayni shunday mahalliychilikka sabab bo‘ladigan asosiy omillardandir.

Elbekning publitsistik maqolalarini kuzatar ekanmiz, ko‘proq ta‘lim tizimi, til bilan bog‘liq masalalar, darsliklar muammosiga urg‘u berganini ko‘ramiz. Xususan, *“O‘zbek bilim hay‘ati va uning holi”*, *“Bizning yuksalishimiz va uning to‘siqlari”*, *“Maktablarimizning yo‘lg‘a solinishi to‘g‘risida bir kengash”*, *“O‘zbek elining bilim ishlari”*, *“O‘lka o‘zbek xotin-qizlar bilim yurtining hozirgi holi”*, *“Maorif va madaniyat qurultoyi”*, *“Bilimsizlik qo‘shini yengilish oldida”*, *“Ilmiy ishlarimizda tutqan yanglish yo‘llarimiz”*, *“Otalmag‘an sopqon”* kabi o‘nlab maqolalarida asosan ta‘lim va tarbiya masalalari, yoshlarning bilim olishi bilan bog‘liq muammolar qalamga olinadi.

“Yuksalmak – tubanda qolg‘on elning yuqorig‘a chiqmog‘i demak”[6], deya boshlanadi *“Bizning yuksalishimiz va uning to‘siqlari”* maqolasi. Maqolada insonning baxtli bo‘lish-bo‘lmasligi o‘z qo‘lidaligi, Turkiston xalqlarining ko‘p yillardan buyon yuksalmay, tubanda qolayotgani, buning bosh sababi ham o‘zlari ekani achchiq afsus bilan tilga olinadi. *“Yuksalish yo‘lig‘a yurgizmak uchun bizga birdan bir bilim – hunar kerakdir, – ta‘kidlaydi muallif. – Bilim – hunar esa bizga ko‘pdan berilmishdir. Biz uni qo‘lg‘a kiritmay qolmoqdadirmiz. Buni qo‘lg‘a kiritmak uchun ham yo‘l axtarmay turamiz. Buning choralari qanday yo‘llar bilan bo‘lur ekanligin ajrata olmaymiz. Holbukim, bizning yuksalishimizning ochqichi shul tevarakda qamalib turadir”*. Elbek yuksalishga to‘siq bo‘ladigan xatolarni sanar ekan, achchiq istehzo, keskin kesatqlarni qistirib o‘tadi. Maktab bolalariga ortiqcha tavozedan ko‘ra, to‘g‘rilikni, so‘z kishisi bo‘lishdan ko‘ra, ish odami bo‘lishni o‘rgatish maqsadga muvofik ko‘riladi. Bilim olishga, halol

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

mehnatga to‘siq bo‘luvchilarni oradan chiqarib, ularga qarshi kurashishga chorlaydi.

“Ilmiy ishlarimizda tutqan yangilish yo‘llarimiz”[9] maqolasida ham yuqoridagi kabi ta‘lim va tarbiya masalasi o‘rtaga qo‘yiladi. Maqolada maktablardagi muammolar bir-bir sanab beriladi. Xususan, o‘qituvchilarning savodsizligi, talim jarayoniga e‘tiborsizligi, yaxshi muallimlar ketib qolib, maktablarda kadrlar yetishmovchiligi ko‘pligi, o‘quvchilarning boshlang‘ich sinflarda yaxshi savod chiqara olmayotgani kabilar qattiq qoralanadi. Bunga misol qilib o‘zining ukalarining yangi maktabda o‘qiyotgani, ikki oydan beri savodi chiqmayotgani keltiradi. Ularning bu holga tushishiga maktabidagi o‘qituvchining ketib qolib, o‘rniga xo‘jalik mudiri dars berayotganini sabab qilib keltiradi. Jadidchilikning “tamal toshi” sanalgan maktab masalasi chindan ham o‘sha davrda juda og‘riqli muammolardan biri edi. Jadid maktablarining ataylab obro‘sizlantirilishi, tinimsiz tazyiqlar ostida yopilishi, rus tuzem maktablarining kirib kelishi Turkistonda maktab ta‘limini izdan chiqarishga sabab bo‘ladi. Muallif buni chuqur anglagan holda, shunday xulosa qiladi: *“Maktablarimizni chin bir maktab holig‘a aylantirish uchun bizga “tarbiya fani o‘qitish” yo‘li kabi bolalarg‘a tarbiya va bilim berishda kerak topilg‘on tarbiya va o‘qitish hollarini ko‘zda tutib yana to‘g‘risi maktablarimizning xalq uchun foydali bir yo‘lda olib bormoq yo‘lin yaxshig‘ina tushunib (bu so‘nggi nuqtag‘a ko‘prak ahamiyat berib) ishlamagimiz kerak va shartdir”*[9].

Xulosa qilib aytganda, Mashriq Yunusov mohir publitsist, adabiyotshunos sifatida ham qator maqolalari va ilmiy-publitsistik asarlari bilan shuhrat qozongan. Olim o‘zigacha bo‘lgan ilmiy va badiiy adabiyot namunalari, xalq og‘zaki ijodi bilan yaqindan tanish bo‘lgan va ulardan faol foydalana olgan.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Behbudiy “Sart” so‘zi ma‘lum bo‘lmadi. *“Oyina” jurnali, 1914 yil, 39-son.*
2. Behbudiy M. Tanqid – saralamoqdir. *“Oyina” jurnali, 1914 yil, 32-son.*
3. Elbek. Bizda tanqidchilik // *Ishtirokiyun.* - 1920. - 2 may.
4. Elbek. Bizning yuksalishimiz va uning to‘siqlari // *Qizil bayroq* – 1921. 6 oktabr.
5. Elbek. Ortiq hissiyot: “Farg‘ona” gazetasida Cho‘lponning Farg‘onaga ketishi munosabati bilan yozilgan xabar xususida // *Turkiston.* – 1923. 20 iyun.
6. Mashriq Yunus. Ona tili kursi: «Chig‘atoy gurungi» tomonidan Xadradagi “Namuna” maktabida o‘qituvchilar uchun 2 oylik bepul ona tili kursining ochilgani haqidagi bildirish // *Ishtirokiyun.* - 1919. - 11 may.

7. Mashriq. Ilmiy ishlarimizda tutgan yanglish yo‘llarimiz: [Maktablar xususida] // Turkiston. - 1923. 1 yanv.
8. O‘zbek tilining izohli lug‘ati. 5 jildlik. Uchinchi jild. – Toshkent: O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi, 2007.

O‘TKIR HOSHIMOV HIKOYALARIDA SATIRIK TASVIR

Urazbayev Muratbay Amanbayevich,
Ajiniyoz nomidagi Nukus DPI
2-bosqich tayanch doktoranti

Annotatsiya. *Mazkur maqolada O‘tkir Hoshimov hikoyalarida satiraning o‘rni va undagi tasvirlarning mazmun-mohiyati ochib berilgan. Adibning satirik hikoyalarida kulgi oddiy kulgi emas, balki ijtimoiy tanqid vositasi sifatida olinganligi tahlil qilingan.*

Kalit so‘zlar: *hikoya, satira, yumor, kulgu, mubolag‘a va kinoya.*

Satirik tasvir adabiy jarayonda nafaqat kulgi uyg‘otish, balki ma‘naviy-axloqiy xulosaga olib kelish vazifasini ham bajaradi. Shu jihatdan o‘zbek nasrida satirik ruh bilan yo‘g‘rilgan hikoyalar alohida o‘rin egallaydi. Bu jarayonda O‘tkir Hoshimov hikoyalarida satiraning o‘ziga xos ko‘rinishi namoyon bo‘lib, u adibning badiiy mahorati, xalqona tafakkuri va hayotiy kuzatuvlari bilan chambarchas bog‘liqdir.

Satira nazariy jihatdan voqelikni tanqidiy aks ettirish usuli sifatida talqin qilinadi. Adabiyotshunoslar satirani kulgi orqali ijtimoiy haqiqatni ochib beruvchi estetik kategoriya deb baholaydilar. Aristotel “Poetika” asarida kulgining mohiyatini inson tabiatidagi kamchiliklarni tasvirlash bilan bog‘laydi. Unga ko‘ra, kulgi insondagi nuqsonlarni oshkor qilish orqali tarbiyaviy ahamiyat kasb etadi. Keyinchalik satira nazariyasi rivojlanib, u jamiyatdagi illatlarni tanqidiy ochib berishning muhim badiiy shakliga aylandi. Satiraning badiiy mohiyatini tushuntirishda ko‘plab adabiyotshunoslar kulgi va tanqidning o‘zaro aloqasiga e‘tibor qaratganlar. Masalan, ingliz yozuvchisi Samuel Johnson satira haqida shunday yozgan: “Satira – bu yovuzlik va nodonlikni kulgi orqali jazolash san‘atidir”. Ushbu fikr satiraning axloqiy mohiyatini ko‘rsatadi. O‘tkir Hoshimov hikoyalarida ham kulgi insoniy kamchiliklarni fosh etish vositasi sifatida namoyon bo‘ladi.

O‘tkir Hoshimov hikoyalarida satira ko‘pincha kundalik hayotiy vaziyatlar orqali namoyon bo‘ladi. Adib murakkab falsafiy yoki siyosiy

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

masalalarni emas, balki oddiy inson hayotidagi mayda ko‘rinadigan, ammo muhim ijtimoiy muammolarni badiiy tahlil qiladi. Bu jihat adib satirasining realizm bilan uzviy bog‘liqligini ko‘rsatadi. Yozuvchi o‘z qahramonlarini hayotiy muhit ichida tasvirlab, ularning fe‘l-atvoridagi kamchiliklarni kulgi orqali ochib beradi. Bunda satira ko‘pincha yumor bilan uyg‘unlashadi va o‘quvchida nafaqat kulgi, balki mulohaza uyg‘otadi.

Satiraning badiiy tabiati haqida gapirar ekan, fransuz adibi Honoré de Balzak “kulgi jamiyatning yashirin haqiqatlarini ochib beruvchi qudratli qurolidir” degan fikrni bildirgan. Bu fikr O‘tkir Hoshimov hikoyalariga ham to‘la mos keladi. Adibning satirik hikoyalarida kulgi oddiy kulgi emas, balki ijtimoiy tanqid vositasi sifatida xizmat qiladi. Yozuvchi ayrim qahramonlarning ikkiyuzlamachiligi, mansabparastligi yoki ma‘naviy qashshoqligini kulgili vaziyatlar orqali ochib beradi. Rus adabiyotshunosi Vissarion Belinskiy satirani “jamiyatdagi illatlarni ochib beruvchi badiiy haqiqat” deb ta‘riflagan. Uning fikricha, haqiqiy satira jamiyatdagi ijtimoiy muammolarni kulgi orqali yoritadi. Bu qarash O‘tkir Hoshimov hikoyalaridagi ijtimoiy tanqid ruhini tushuntirishda muhimdir.

Satirik tasvirning yana bir muhim xususiyati – mubolag‘a va kinoyaning qo‘llanishidir. Adabiyot nazariyasida mubolag‘a satiraning asosiy badiiy usullaridan biri sifatida qaraladi. Yozuvchi voqelikni biroz bo‘rttirib tasvirlash orqali muammoning mohiyatini yanada aniqroq ko‘rsatadi. O‘tkir Hoshimov hikoyalarida ham bu usul keng qo‘llanadi. Ba‘zi qahramonlarning xatti-harakatlari ataylab kulgili darajada tasvirlanadi, ammo bu kulgi ortida jiddiy ijtimoiy ma‘no yashirin bo‘ladi. Fransuz dramaturgi Molière kulgining ijtimoiy vazifasini ta‘kidlab, “kulgi orqali odamlarni tuzatish mumkin” degan edi. O‘tkir Hoshimov hikoyalarida ham satira faqat kulgi yaratish emas, balki ma‘naviy xulosa chiqarishga undash vazifasini bajaradi.

Satira va yumorning uyg‘unligi O‘tkir Hoshimov hikoyalarining muhim badiiy xususiyatidir. Mashhur yozuvchi Mark Tven “Yumor insoniyatni tanqid qilishning eng nozik usulidir” deb ta‘kidlagan. Haqiqatan ham, satira bevosita tanqid qilsa, yumor bu tanqidni yumshatadi va o‘quvchiga yanada ta‘sirchan yetkazadi. O‘tkir Hoshimov hikoyalarida ham kulgi ko‘pincha yumor bilan uyg‘unlashib, hayotiy haqiqatni samimiy tarzda ochib beradi. O‘zbek nasrida satira va yumor badiiy tafakkurning muhim ifoda shakllaridan biri sifatida shakllangan bo‘lib, u jamiyat hayotidagi turli muammolarni ochib berishda,

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

inson xarakteridagi salbiy jihatlarni tanqidiy tasvirlashda muhim estetik vosita vazifasini bajaradi. Satirik tasvir orqali yozuvchi voqelikdagi kamchiliklarni kulgi vositasida fosh etadi, biroq bu kulgi oddiy kulgi emas, balki ma'naviy va ijtimoiy xulosaga olib keluvchi badiiy vositadir. Shu jihatdan O'tkir Hoshimov hikoyalarida satiraning o'ziga xosligi yozuvchining hayotiy kuzatuvlari, xalqona tafakkuri va ijtimoiy muammolarga tanqidiy munosabati bilan bog'liq holda namoyon bo'ladi.

Satiraning badiiy mohiyati haqida adabiyot nazariyasida turli qarashlar mavjud. Ingliz yozuvchisi Jonathan Swift satira haqida shunday degan edi: "Satira — odamlarni tuzatishga qaratilgan oynadir; unda ko'rgan kamchiliklar boshqalarga tegishli bo'lsa-da, har kim o'zini ham ko'rib qoladi". Bu fikr satiraning asosiy vazifasi insondagi salbiy sifatlarni tanqidiy ochib berish ekanligini ko'rsatadi. O'tkir Hoshimov hikoyalarida ham satira ana shu maqsadga xizmat qiladi. Adib qahramonlar xarakterini kulgili vaziyatlar orqali ochib berar ekan, aslida jamiyatdagi muayyan ijtimoiy muammolarni yoritadi.

Satirik hikoyalarda kinoya va ironiyaning o'rni ham alohida ahamiyatga ega. Nemis shoiri Henrix Heyne ironiyaning "eng nozik tanqid shakli" deb baholagan. Ironiya orqali yozuvchi voqelikni bevosita emas, balki yashirin ma'no orqali ifodalaydi. O'tkir Hoshimov hikoyalarida ham ironik tasvir keng qo'llanadi. Ba'zan qahramonning o'z nutqi yoki harakati uning ichki mohiyatini ochib beradi. Bunday usul satirik effektni kuchaytiradi va o'quvchida kulgi bilan birga tanqidiy fikr uyg'otadi.

Adib satirasining yana bir muhim jihati — psixologik aniqlikdir. Qahramon xakteri kulgili vaziyat orqali ochiladi, ammo bu kulgi tasodifiy emas. Har bir epizod qahramonning ruhiy holati va ijtimoiy muhit bilan bog'liq holda tasvirlanadi. Fransuz yozuvchisi Anatole Franse satira haqida shunday degan edi: "Haqiqiy satira kulgi ortida fikr uyg'otadi." Bu fikr O'tkir Hoshimov hikoyalariga ham to'la mos keladi, chunki yozuvchi kulgi orqali inson ruhiyatidagi murakkabliklarni ko'rsatadi. O'tkir Hoshimov ijodida satira nafaqat kulgili tasvir vositasi, balki muallifning ijtimoiy va ma'naviy pozitsiyasini ifodalovchi muhim badiiy tamoyil sifatida namoyon bo'ladi. Adib hikoyalarida satirik ruhning paydo bo'lishi ko'pincha voqelikning oddiy, kundalik manzaralari bilan bog'liq bo'ladi. Yozuvchi murakkab konfliktlardan ko'ra, oddiy turmushiy vaziyatlarni tanlaydi va ana shu vaziyat orqali inson

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

xarakteridagi kamchiliklarni ochib beradi. Natijada kulgi vositasida jamiyatdagi muayyan ijtimoiy illatlar tanqid qilinadi. Bu usul satiraning hayotiylik tamoyiliga asoslanishini ko‘rsatadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Saydulla Mirzayev. XX asr o‘zbek adabiyoti. - T.: “Yangi asr avlodi”, 2005. b 222
2. Dilbar Hasanova. O‘zbek hikoyachiligi va uning taraqqiyot yo‘li. “Eurasian Journal Of Academic Research” , 2023.
3. Nilufar Xajikurbanova. Hozirgi adabiy jarayondagi hikoyalar badiiyati, Science and innovation international scientific journal, ISSN:2181-3337, №4 2022, -bet 103.

O‘ZBEK ADABIYOTIDA CHOL VA NABIRA OBRAZLARI TALQINI: ABDULLA ORIPOVNING “GENETIKA” SHE’RI MISOLIDA

Raximova Lobarxon Ikrom qizi,
Alisher Navoiy nomidagi ToshDO‘TAU
II kurs magistranti

Annotatsiya. Ushbu maqolada o‘zbek adabiyotida chol (bobo) va nabira obrazlarining falsafiy-estetik talqini, xususan, Abdulla Oripovning “Genetika” she’ri misolida tahlil qilinadi. Maqolada “genetika” tushunchasining adabiy metafora sifatida biologik chegaradan chiqib, milliy xotira, ma’naviy meros va avlodlar davomiyligi kabi keng falsafiy-madaniy mazmun kasb etishi ochib beriladi. Chol obrazi tarixiy tajriba va qadriyatlar tashuvchisi, nabira obrazi esa kelajakning pok timsoli sifatida ilmiy sharh etiladi. Maqola o‘zbek adabiyotining boshqa namunalari bilan qiyosiy tahlilni ham o‘z ichiga oladi.

Kalit so‘zlar: chol obrazi, nabira obrazi, avlodlar merosi, milliy genetika, Abdulla Oripov, ma’naviy davomiylik, tarixiy xotira, badiiy-falsafiy talqin.

O‘zbek adabiyotida chol va nabira obrazlari milliy ruh, avlodlar davomiyligi va meros mavzularini ifodalashning eng qadimiy va sermazmun usullaridan birini tashkil etadi. Bu ikki obraz o‘rtasidagi munosabat faqat biologik qarindoshlik bilan cheklanmay, balki madaniy, axloqiy va ma’naviy merosni avloddan-avlodga uzatishning ramziy ifodasi sifatida adabiyotda chuqur ildiz otgan. Ajdodlar tajribasi, xalq hikmat va qadriyatlarining yangi avlodga singishi, o‘tgan va kelayotgan zamonlar o‘rtasidagi ko‘rinmas ko‘prik - bularning barchasi chol va nabira siymolari orqali badiiy matnlarda g‘oyat ta’sirchan tarzda ifodalanib kelgan.

O‘zbek xalq og‘zaki ijodida chol - dono, tajribali, ruhiy kuch manbai, nabira esa uning ma’naviy davomchisi sifatida tasvirlangan. Ertaklar,

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

dostonlar va maqollarda bobo-nabira munosabati avlodlararo bilim va odob-axloq uzatilishining asosiy kanali bo‘lib xizmat qilgan. Klassik adabiyotda ham bu mavzu muhim o‘rin tutadi: Yusuf Xos Hojibning “Qutadg‘u bilig” asarida donishmand chol obrazi ma’rifat va odob ramzi sifatida namoyon bo‘lsa, o‘rta asr she’riyatida otalar-bolalar, bobo-nabira munosabatlari ko‘pincha axloqiy-didaktik mazmunga ega bo‘lgan.

Zamonaviy o‘zbek adabiyotida esa bu mavzu yangi falsafiy va ijtimoiy qatlamlar kasb etdi. Xususan, XX asr o‘zbek she’riyatida chol va nabira obrazlari milliy o‘zlikni saqlash, mustamlaka davrida ezilgan milliy ruhni tiklash, tarix va kelajak o‘rtasidagi ma’naviy ko‘priklarni mustahkamlash g‘oyalari bilan chambarchas bog‘liq holda talqin qilindi.

Bu silsilada Abdulla Oripovning “Genetika” she’ri o‘zbek adabiyotida ushbu mavzuning eng muhim, eng falsafiy chuqur ifodalaridan biri sifatida alohida o‘rin egallaydi. Shoir bu asarida biologik fan tushunchasi - genetikani metafora sifatida ishlatib, uni milliy xotira, ruhiy meros va insoniy kamolot idealiga yo‘naltirilgan keng falsafiy konsepsiyaga aylantiradi. She’r inson farzandini alohida bir individ tariqasida emas, balki ming yillik bobolar ruhining, tarixiy tajriba va qadriyatlarning tirik davomchisi sifatida ko‘rsatadi. [1:50]

Abdulla Oripovning “Genetika” she’ri o‘zbek adabiyotida ilmiy tushunchani badiiy-falsafiy metaforaga aylantirgan kamyob asarlardan biridir. Biologiyada genetika - organizmning irsiy xususiyatlarini o‘rganuvchi fan. Lekin shoir bu tushunchani mutlaqo yangi, keng falsafiy mazmunda qo‘llaydi: u uchun genetika - biologik xususiyatlarning avloddan avlodga o‘tishi bilangina emas, balki ruhiy, ma’naviy, axloqiy va madaniy merosning uzluksiz davomiyligini ifodalovchi oliy tushunchadir.

She’rda shoir inson tabiatini ko‘p qatlamli tarzda talqin qiladi. Har bir inson faqat o‘z ona-otasidan emas, balki ming yillar davomida yashab o‘tgan bobolar zanjiridan irsiyat oladi. Bu irsiyat qonda oqadi, ammo, qon bu yerda sof biologik moddaning o‘zginasi emas, balki keng ramziy ma’noda tushunilishi lozim:

***Lekin tanimizda kezar-ku beshak,
Olis bobolarning ming yillik qoni.***

Bu misralarda “ming yillik qon” iborasi g‘oyat muhim falsafiy yuk ko‘taradi. “Ming yillik” sifatlovchisi qonni oddiy biologik moddadan

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

tariximizning, sivilizatsiyamizning, ona-zamindagi barcha boshdan kechirilganlarning tirik hujjatiga aylantiradi. Har bir avlodning tanasida yashayotgan bu qon - o‘tmish avlodlarning irodasi, sabri, ishtiyoqi va armonlarining molekulyar darajadagi timsoli. Shoir shu orqali inson shaxsiyatining chuqurroq ildizlari haqida falsafiy mulohaza yuritadi: biz kimligimizni anglamoq uchun nafaqat o‘z hayotimizga, balki olis ajdodlarimiz ruhiga ham nazar tashlashimiz zarur.

Ana shu nuqtada Oripov “genetika” tushunchasini yangicha ma’noda - milliy genetika darajasida talqin qiladi. Bu tushuncha faqat jismoniy xususiyatlarni uzatishdan iborat emas; aksincha, u butun bir millatning ruhiy DNKsi, tarixi davomida shakllanib kelgan axloqiy kodeksi, estetik hissi va yashash falsafasini o‘zida mujassam etadi.

“Genetika” she’ridagi bobo obrazi oddiy biografik yoki konkret shaxsiy obraz emas, u jamlangan obrazdir. Shoir boboni turli tarixiy va ramziy shaxslar orqali tiklaydi: Ulug‘bek, Bobur, Muqanna, sarbadorlar. Bu nomlar tasodifiy tanlanmagan: ular o‘zbek-turkiy tarixining eng muhim ma’naviy cho‘qqilarini, qarama-qarshi ammo bir-birini to‘ldiruvchi xarakter va fazilatlarni ifodalaydi.

Ulug‘bek - ilm-fan, aql va ma’rifat timsoli; Bobur - davlatchilik, iroda va badiiy noziklik uyg‘unligi; Muqanna - isyon, erkinlik uchun kurash va fidoyilik; sarbadorlar jabr-zulm sharoitida ham o‘lim oldida ham orqaga qaytmagan jasur ruhning ifodasi. Shoir boboni shu qahramonlar orqali bir kasb yoki bir xarakterdagi odamga emas, balki millat tarixidagi barcha buyuk sifatlarning yig‘indisiga tarixiy inson arketipiga aylantiradi.

Bobo obrazining eng murakkab va qudratli ifodasi quyidagi misralarda namoyon bo‘ladi:

***“Oh-u balosi bu – ohuday boqqan,
Shervachchada esa sherning shiddati”***

Bu ikkita misra bobo tabiatining ichki ziddiyatli-uyg‘un mohiyatini nihoyatda lo‘nda va ta’sirchan tarzda ifodalaydi. “Ohuday boqqan”- bu muloyimlik, mehr, noziklik, go‘zallikni sezish qobiliyati; “sherning shiddati” - bu kuch, jasurlik, kurash irodasi. Bobo obrazida bu ikki narsa bir-birini inkor etmaydi, aksincha bir-birini boyitadi. Ulug‘bekning ilm-ma’rifatga bag‘ishlangan mehri bilan Muqannaning isyonkor jasurligini bir timsolda

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

ko‘rish - bu o‘zbek milliy xarakterining o‘ziga xos genetik kodni ochib berishdir.

Shu jihatdan qaralsa, chol obrazi she’rda yagona shaxs emas, u ming yil davomida shakllangan, zamonlar sinovidan o‘tgan, qarama-qarshi fazilatlarni o‘zida uyg‘unlashtira olgan o‘zbek millatining umumlashma ruhiy portretidir. Bu obraz orqali shoir savolga javob izlaydi: biz kimlardan kelganmiz, bizning ma’naviy ildizlarimiz qayerlarga borib taqaladi?

Shuningdek, bobo obrazi she’rda o‘tmishga chekinib qolgan emas, balki hozir ham, kelajakda ham inson qalbida yashayotgan tirik kuch sifatida tasvirlanadi. Bu o‘tmishni o‘liklar saltanatiga chiqarib yubormaydigan, aksincha uni hozirgi inson ruhiyatining zarur qismi deb biluvchi falsafiy pozitsiyaning ifodasidir.

A.Oripovning “Genetika” she’ri milliy o‘zlikni saqlash g‘oyasini yangicha ilmiy-falsafiy yo‘nalishda o‘qishga imkon beradi. Shoir “genetika” terminini metafora sifatida ishlatarkan, u aslida “milliy genetika” deb nomlanishi mumkin bo‘lgan keng tushunchani yaratadi. Bu tushuncha quyidagi qatlamlarni o‘z ichiga oladi:

Shoirning “Genetika” she’ri o‘zbek adabiyotida chol (bobo) va nabira obrazlarining mazmuniy talqinida muhim falsafiy va estetik burilish nuqtasini ifodalaydi. She’rda bobo va nabira - ikki alohida individ emas, balki bir butun, uzluksiz ma’naviy-biologik zanjirning ikki halqasidir [7:12].

Bobo obrazi she’rda tarixiy xotira, milliy qadriyatlar va ruhiy kuchning jamlangan timsoli sifatida namoyon bo‘ladi. U Ulug‘bek, Bobur, Muqanna va sarbadorlar kabi turli xarakter va fazilatlarni o‘zida birlashtirgan, muloyimlik va shiddatni uyg‘unlashtira olgan milliy arketipdir. Nabira obrazi esa kelajakka qaratilgan umid, poklik va insoniy kamolotning ideal timsoli bo‘lib, u ham tayyor baxt emas, balki “buyuk bardosh” merosini qabul qilib, yangi bosqichga olib chiqish mas’uliyatini zimmasiga oluvchi shaxs sifatida talqin qilinadi.

Ilmiy natija sifatida quyidagilarni ta’kidlash lozim: Abdulla Oripovning “Genetika” she’ri o‘zbek adabiyotshunosligida chol-nabira obrazlari talqinining alohida paradigmasi sifatida o‘rganilishi zarur. She’rdagi “milliy genetika” konsepsiyasi o‘zbek adabiyotida avlodlar merosi va milliy o‘zlik mavzusida keng qiyosiy tadqiqotlar uchun metodologik asos bo‘la oladi. [13:50]

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Oripov, A. (2005). Tanlangan asarlar. Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi Adabiyot va San‘at nashriyoti.
2. Navoiy, A. (1996). Mahbub ul-qulub. Toshkent: Fan nashriyoti.
3. Yusuf Xos Hojib. (1971). Qutadg‘u bilig. (Nashrga tayyorlovchi: Q. Karimov). Toshkent: Fan.
4. Cho‘lpon, A. (1994). O‘zbek qizi: She‘rlar, dostonlar. Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi Adabiyot va San‘at nashriyoti.
5. Cho‘lpon, A. (1994). Kecha va kunduz: Roman. Toshkent: Sharq.
6. Oybek. (1988). Navoiy: Roman. Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi adabiyot va san‘at nashriyoti.

RUHIY MUVOZANAT IZLANISHLARI

Gulchehra Xalilova Inomidin qizi,

Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat

O‘zbek tili va adabiyoti universiteti 2-kurs magistranti

g6004142@gmail.com

Annotatsiya. Mazkur maqolada “Muvozanat” romanidagi inson ruhiyati, shaxs va davr munosabatlari psixologik-falsafiy jihatdan tahlil qilinadi. Asarda qahramonlarning ichki kechinmalari, ruhiy ziddiyatlari hamda ijtimoiy muhit ta‘siri ochib beriladi. Qahramonlar orqali mustaqillik davri kishisining ma‘naviy holati, ikkilanishlari va ruhiy evolyutsiyasi yoritiladi. Shuningdek, maqolada diniy, falsafiy va psixologik qarashlarning badiiy talqindagi o‘rni ham ko‘rsatiladi.

Kalit so‘zlar: Psixologizm, shaxs va davr, ichki ziddiyat, introspektiv stress, muvozanat, ijtimoiy muhit.

Inson va uning ruhiyati har zamon muhim masala bo‘lib kelgan. Xususan, muqaddas kitob Qur‘oni karimda ruh masalasiga oid oyat mavjud bo‘lib, u quyidagicha: “Va sendan ruh haqida so‘rarlar. Sen “Ruh Robbimning ishidir. Sizga juda oz ilm berilgandir”[1]. Ushbu oyat insonning asosiy ichki mohiyati, unga hayot beruvchi ilohiy vosita ruh haqida bo‘lib, islomshunoslikda bu tushunchaga Alloh tomonidan yaratilgan, biroq insoniyat aqli to‘laligicha anglolmaydigan sirli haqiqat deb qaraladi. Kishilarning ruh olami ushbu oyat asosida tahlil va talqin qilinadi.

Jahon adabiyotida Z.Freydning qarashlari psixologizmga katta ta‘sir o‘tkazgan bo‘lsa, o‘zbek adabiyotida obrazlar ruhiyatini tahlil qilish masalasiga olimlarimizdan D.Quronov “Ruhiy dunyo tahlili”, D.Abdullayeva

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

“Adabiyotshunoslikda badiiy psixologizm tushunchasi va masalaning tarixi”, N.Eshonqul “Ijod falsafasi” kabi qator tadqiqotlarda o‘rganganlar.

O‘zbek adabiyoti o‘ziga xos tajribaga ega bo‘lib, yillar davomida o‘zgarishlarga uchragan tuzumlar xalqimizga o‘zining ta’sirini ko‘rsatgan. Ayniqsa, mustabid tuzumdan qutilgandan keyin ko‘plar nima qilarini bilmay dovdirab qoldi. Tabiiyki, jamiyatning ziyoli qatlami ham bu bosqichni yashab o‘tdi. Natijada ana shu davr kishilari holatini, ruhiyatini real ko‘rsatuvchi asarlar yuzaga kela boshladi. Sh.Xolmirzayevning “Dinozavr”, U.Hamdamning “Muvozanat”, X.Do‘stmuhammadning “Bozor” romanlari bunga yaqqol misol bo‘la oladi.

Ulug‘bek Hamdam zamonaviy o‘zbek romanchiligida axloqiy ziddiyatlarni yangicha yondashuv asosida badiiy ifodalagan. O‘zbek falsafiy romani taraqqiyotiga munosib hissa qo‘shgan ijodkordir. Uning ijodi zamonaviy o‘zbek adabiyotida shaxs va davr munosabatlarini, kishilar ruhiy holatini chuqur psixologik-falsafiy asosda yoritishi bilan alohida ajralib turadi. Yozuvchi asarlarida ko‘pincha shaxs davr bosimi ostida o‘zligini saqlab qolishga urinayotgan ruhiyat kishisi sifatida tasvirlanadi. Ijodkor shaxs muammosini doimo ichki izlanish, vijdon azobi va ma’naviy tanlov bilan bog‘liq holda talqin etadi. Yozuvchi qahramonlari ko‘pincha tashqi tomondan oddiy, jamiyatda muayyan o‘rin egallagan insonlar bo‘lsa-da, ularning ichki dunyosida keskin ruhiy ziddiyatlar kechadi. Bu ziddiyatlar davrning ma’naviy inqirozi, qadriyatlar tizimining yemirilishi, tanlovlarning qarama-qarshiligi, insoniy munosabatlarning sovuqlashuvi bilan chambarchas bog‘liq. Yozuvchi uchun shaxs bu -avvalo, o‘zini anglashga urinayotgan, ichki savollarga javob izlayotgan ongli yaratiqdir.

Yozuvchi asarlarida davr ochiq ijtimoiy manzaralar orqali emas, balki qahramon ruhiyatida aks etgan holatda ifodalanadi. Adib jamiyatdagi muammolarni keng tasvirlashdan ko‘ra, ularning inson qalbida qanday iz qoldirayotganini ko‘rsatishga intiladi. Shu bois uning qahramonlari ko‘pincha yolg‘izlik, ikkilanishlar, begonalashuv va ichki bo‘shliq holatida tasvirlanadi. Ijodkor davr muammolarini hayotiy qahramonlar va real tarzda yaratilgan xarakterlar misolida ochib beradi. U yaratgan xarakterlardagi individuallik, shaxsiy falsafiy xulosalar va ma’naviy dunyosidagi turfa xillilik bilan ham ahamiyatlidir.

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

Ijodkorning “Muvozanat” romanida o‘zbek xalqining yaqin tarixi, ruhiy dunyosi, jamiyat bilan munosabati yoritilgan. Romanda millatimiz kishilarining o‘ylari, hislari, ruhiy olami bor holicha tasvirlanganligini inson ichki olamidagi rang-baranglik, ifoda yo‘sinidagi dadil qadam deya olamiz. Qolaversa, ijodkor mustabid tuzum mafkurasidan qutulish, olam va odamni anglashni turli rakursda ko‘rsatish imkonidan mohirona foydalana oldi. Asarda, asosan, ijtimoiy masalalar yoritilgan bo‘lsa-da, unda yangi davr kishisining qiyofasi, jamiyatning kichik modeli, arosatda qolgan qahramonlarning xulq-atvori, xarakteri, ruhiy kechinmalari, iqtisodiy-siyosiy, ma’naviy sohalaridagi o‘zgarishlar, yutuqlar bilan bir vaqtda kamchiliklar ham qalamga olingan. Asar qahramonlari o‘zaro bir-birlari bilan hamda jamiyat o‘rtasida konfliktlararo yashashadi. Muvozanatga erishish uchun o‘zlarini doimiy taftish qiladilar. Romanning bosh g‘oyasi insonning ichki dunyosi va tashqi olam o‘rtasidagi moddiy hamda ma’naviy oltin o‘rtalikni topishdir. Modda va ruh muvozanatini topish ehtiyoji asar qahramonlari ruhiyatidagi turli bo‘ronlarga sabab bo‘ladi. Mana shu ehtiyojni yuzaga chiqarishda ijodkor turli mavqe va sharoitda yashaydigan insonlar hayoti orqali ochib bergan. Yozuvchi qahramonlarning ruhiy dunyosini, falsafiy xulosalarini psixologik portret yaratishdagi asosiy metodlar-dialog, ichki monologlar, shaxsning o‘ziga murojaati orqali yoritadi. Bu omillar esa o‘z navbatida kitobxonga asarning ta’sir kuchini orttirishda hamda estetik zavq berishda muhim vosita hisoblanadi. Ushbu romandagi obrazlarning shakllanishi va yozuvchining ijodiy potentsiali yuksalishida inson omili aralashmagan kitob-Qur’oni karim, hadis ilmi, Rumi falsafasi ta’siri seziladi.

Romanda atrofimizda biz bilan birga yashab kelayotgan turli qiyofadagi insonlarning badiiy talqiniga guvoh bo‘lishimiz mumkin. Jumladan, Yusuf, Amir, Mirazim va Saidlarning kechinmalari o‘z aksini topgan. Mustaqillikning ilk yillaridagi ijtimoiy muhit shu to‘rt asosiy qahramon hayoti va ruhiy dunyosi vositasida ochib berilgan. “Muvozanat” ni tahlil qilishda Yusuf, Said, Amir va Mirazimlarni yaratdan davr sharoitlarini inobatga olish zarur. “Inson xarakteri, uning o‘ziga xosligi ko‘p jihatdan u yashayotgan muhit shart-sharoitlari bilan bog‘liqdir” [2:50]. Jamiyat insonlar hayoti bilan bevosita aloqador, bir xil turmush tarzini yashagan minglab insonlar ishongan va sig‘ingan g‘oyasi, davlati qulagandan keyingi ahvol ijodkorni ushbu real qahramonlarni badiiy talqin etishga undagan omil deya olamiz. Ulug‘bek

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

Hamdamning zamonga munosabati va xulosalari Yusuf nigohi orqali jonlantiriladi. Romandagi hech bir obraz shunchaki to‘qima yoki singdirilgan obraz sifatida paydo bo‘lmagan. Ular yurtimizdagi muhit va ruhiy kechinmalar mahsuli sifatida yaratilishi bilan birga bosh qahramonning turli tomondan qarashlarini, ruhiy kechinmalarini to‘la ochishga xizmat qildirilgan.

Yusuf obrazi orqali istiqlool davrining yangi shaxs qiyofasi chizilgan. Bir ziyoli o‘laroq jamiyat hayotiga befarq qaray olmaslik, hayot zarbalarida matonat bilan tik tura olish, ruhiy va ma’naviy muvozanatga erishish yo‘lidagi harakatlari, shaxsiy o‘ylari, yolg‘izlik kabi belgilarda yorqin tasvirlagan. Bular psixologiyada subyektiv ijtimoiy izolyatsiya(qisman), empatiya va altruizm, iroda kuchi va kognitiv dissonansga mos keladi va adabiyot orqali ijtimoiy hayotning qahramon ruhiyatiga real ta’sirini ko‘rsatishda muhim sanaladi.

Roman boshidanoq adib muhim xulosalar sari ilk qadamini qo‘ygan. Buni Yusufning otasi bilan hayot muvozanati haqidagi suhbatidan ko‘rishimiz mumkin.

- O‘g‘lim, xudo mendan so‘rab ish qilmaydi. U o‘ziga xon, o‘ziga bek. U o‘z ishini yaxshi biladi. Dunyoni ham bir maromda yurgizadi. Maromni buzib bo‘lmaydi, u buzilsa, yer yuzida qiyomat qo‘padi.

- Qiyomat nima?

-Katta bo‘lganingda bilasan. Ana, tong ham yorishib qoldi.

Qani, turinglar, bolalar! [4:14].

Dunyoni Alloh boshqarishi, har ish o‘z maromida ro‘y berishi va agar bu marom buzilsa qiyomat bo‘lishini aytish orqali yozuvchi falsafiy fikrlarini asar boshidanoq singdirib, o‘qirmanni asar o‘qishga tayyorlaydi.

Asar qahramonlari odatiy qolipga solingan obrazlar kabi bir xil emas. Ular turlicha xarakter qirralarini voqealar rivojida namoyon qilib boradi. Uch do‘st bolalikdan birga o‘sgan, birga oliygohda ta’lim olgan. U. Hamdam yaratgan obrazlarning yana bir jihati shu joyda namoyon bo‘ladi, asar qahramonlarining ko‘p qismi ziyoli qatlam vakillari bo‘lib, jamiyat hayotiga befarq bo‘lmagan, qalbi uyg‘oq, g‘aflat bosmagan, o‘zini-o‘zi taftish qiladigan insonlardir. Ular uchun umumiy jihat mavjud bo‘lib, ular ruhiy holat, hayotga munosabat va ichki ziddiyatdir.

Qahramonlar shaxsiyati ochiqlanarkan, ijodkor ularni sabab-oqibat va natijasini qadamba-qadam berib boradi. Har bir qahramonning ichki menini

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

o‘ziga xos tarzda tasvirlaydi. Xususan, Yusuf asar boshida qirchillama qirq yoshida “..nega buncha abgorman, bunchalar xo‘rlanganman? Kim meni shu ko‘yga soldi? .. Nahotki hech kim? Nahotki mening o‘zim asta-sekin shu holga tushgan bo‘lsam?”, [5:39] kabi savollar berib atrofni yoki jamiyatni emas aynan o‘zini ayblashi, ichki ruhiy kurashi natijasidir. Ilmiy tilda ushbu holat introspektiv stress deb ataladi va kishining o‘z ichki kurashlari, qarorlarining analizi, o‘z-o‘zini anglash yo‘lidagi harakat deb baholanadi. Roman yakunida esa Yusuf holati yuksalganiga guvoh bo‘lamiz. Buni yozuvchi “u bashariyatni harakatlantiruvchi kuch- muvozanat ehtiyoji bilan tanishgandi, uning ko‘zlariga judayam yaqindan – masofasizlikdan turib tikilgandi. Va u insoniyat tarixiga ilk bor o‘z qismati orqali, insonni, uning baxtu baxtsizligini tushunish orqali nazar tashlagan va shu yo‘sin his qilgandi” [7:329] - deya ijobiy yakun beradi.

“Muvozanat” da Yusufning tog‘asi Muhammadjon obrazi asarning eng asosiy nuqtalarini ochishga xizmat qilgan. Qarindoshlardan Yusufning tog‘asiga hurmati va sevgisi boshqalarnikidan farqli edi. Yozuvchi Yusuf tilidan tog‘asiga sayyoradan kelgan antiqa nusxadek edi deya munosabat bildiradi. Haqiqatdan, u jiyaniga yolg‘izligi bilan, o‘zini-o‘zi eplashga harakat qilishi bilan boshqalardan ko‘ra boshqacharoqligini ko‘rsatgan. Gapi har yerga o‘tadigan rahbar, yaxshi notiq, bir deganda hamma eshiklarni ochishga qodir tog‘a qalb odami edi. Yusufning tog‘asi bilan yana bir bog‘liq jihati: ularning ikkisi ham tarix fani o‘qituvchisi edi. Nega boshqa fanlar emas, aynan tarixni tanlagan ijodkor? Bundan ko‘zlangan maqsad bir qancha bo‘lib, ular quyidagilar: Tarix eng, avvalo, biz uchun xotira hamda haqiqatning timsoli bo‘lib xizmat qiladi. Tarix fani o‘qituvchisi tarixni biladigan, uni sharhlab beradigan va atrofdagilarga yetkazadigan shaxs. Yozuvchi bu orqali: xalqning xotira masalasini ko‘tarishi, haqiqat va hayot o‘rtasidagi asosiy tafovutlarni ko‘rsatishi, tarixdan dars olish g‘oyasini ilgari surgan. Tarixchi obrazi orqali ijodkor tarixiy voqealar bilan bugungi kundagi vaziyatni bir-biriga solishtiradi. Insonlarning o‘zgarmas xulq-atvori haqida so‘zlaydi. Ichki ziddiyatni kuchaytirish va shu orqali asar qiymatini oshirishga erishadi. Asarda adolatsizlik, yolg‘on va ma‘naviy inqiroz ko‘rsatilganligi uchun ham tarix o‘qituvchisi obrazi voqealar rivojida yuksalgan. Muhammadjon aka haqiqatni juda yaxshi biladi, jamiyatda haqiqat qadrsizlanganini ham yaxshi anglaydi. Qahramon ichki konfliktga tushib ko‘p ruhiy qiyinchiliklar bilan

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

yuzlashadi. Tarix fani tarbiyaviy va ma’rifiy ahamiyatga ham ega bo’lib, milliy o’zligimiz, qadriyatlarimiz va boy merosimizni ham ifodalash vositasidir. Muallif bu orqali jamiyatda milliy ongini uyg’otish, yosh avlodga mas’uliyatini ko’rsatish, ma’naviy tanazzulga qarshi fikr bildirishni maqsad qilgan deya olamiz. Yusufning o’z farzandiga tog’asining ismini qo’yish orqali ijodkor ular o’rtasidagi qalban yaqinlik va xotiraning aziz ekanligi haqidagi uqtiradi.

Yusuf o’zini o’zi tahlil qiluvchi, nega bu ahvolga tushib qolganini bilishni istovchi qalbi uyg’oq obraz. Saidning qitmirligi, Mirazimning og’ir karvonligi va Yusufning sog’lom fikrli ekanligi ularni bir-biriga yaqinlashtiradi. Zamona zayli bu uchchovlonni arig’ini boshqa soylarga oqizsa ham yakunda do’stlar taqdiri yana Yusufda birlashadi.

Insonning jism bilan qondiriladigan ehtiyojlari bilan birga qondirilishi kerak bo’lgan ruhiy ehtiyojlari ham mavjud. Agar bu ehtiyojlar qondirilmasa, u inson taqdiri falokat bilan yakunlanadi. Hissiyotlarning manbalari (yoki sabablari), bir tomondan bizning ongimizda aks etayotgan tevarak-atrofdagi voqelik bo’lsa, ikkinchi tomondan, bizning ehtiyojlarimizdir. Ana shunday ehtiyoj Amirda diniy taraflama mavjud edi. U mustamlaka davridagi ko’plarning qondirilmagan diniy ehtiyojlarining umumlashmasi timsolidir. Mustaqillika erishilgandan so’ng Amir kabilar dinga mukkasidan ketgan. Afsuski, Amirning oxiri fojia bilan yakunlandi. Diniy ilmda ustozsizlik, chilla saqlashlar Amirni xarob qildi. Oilasi haqqiga xiyonat qilgani uchun esa cho’pon orqali jazosini oladi. Oila a’zolari bilan bo’lgan dialoglarda obraz to’la ochiladi. Amirning doimiy bir xil hayolda yurishi uning ongiga ta’siri ko’rsatadi. Yozuvchining mahorati tush motivi orqali qahramon hayotining o’zanini o’zgartirishga erishkanida namoyon bo’ladi. Amir tushida payg’ambar ko’rdim deb chilla saqlaydi. Freyd o’zining mashhur asari- “The Interpretation of Dreams” da odamlar tushni ma’lum sabab bilan ko’radi, degan fikrni ilgari suradi: tush ong ostida hal etilmay qolgan muammolar bilan kurashish vositasidir. Unga ko’ra, tushlar insonning yashirin istaklari bilan bog’liq. Tush va xotiralarni tahlil qilish orqali ong ostini tushunish mumkin. Ushbu nazariyaga ko’ra, tushlarning mazmuni va kayfiyati bizning kunduzgi tajribalarimiz va fikrlarimizni aks ettiradi. Ushbu gipoteza tush ko’rishdan oldin, davomida va keyin o’z-o’zini baholash asosida his-tuyg’ular uzluksizligini ko’rsatgan tadqiqotlar bilan izohlanadi.

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

Dinimizda Alloh insonlarni bu dunyodan butunlay yuz o‘girib uzlatda yashashga chaqirmaydi. “Oxiratni deb dunyoni, dunyoni deb oxiratni tark qiladiganlaringiz yaxshilaringiz emasdir. Yaxshilaringiz undan ham, bundan ham nasibasini olgan kishidir”, - deya hadislarda aytilgan. Amirning xatosi dinning mohiyatini to‘la anglamasdan turib chuqur ketganidadir.

Xulosa sifatida shuni aytish mumkinki, U.Hamdamning “Muvozanat” romani davr kayfiyati va inson ruhiyatini yoritishda o‘ziga xos o‘ringa ega. Asar hamon bahs-munozaralarga boy. Muallif qahramonlarning ichki kechinmalarini chuqur psixologik qatlamlarda ko‘rsatadi. Ikkilanish, ko‘p o‘ylash, arosatda qolish, ertangi kunga ishonchsizlik, yo‘qotishlar - bularning bari qahramonlarning ruhiy evolyutsiyasini tashkil qiladi. Yusuf obrazi esa ruhan uyg‘oq inson sifatida talqin qilinadi. Insonning ichki dunyosi va tashqi voqelik o‘zaro parallel shaklda ko‘rsatiladi. Bu esa “Muvozanat”ni psixologik jihatdan o‘zbek adabiyoti, tanqid va badiiy tahlilga manba sifatida dolzarbligini ta‘minlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Batson C. D. Altruism in Humans. – Social Connection, (2011). – P. 355.
2. Eshonqul. N. Ijod falsafasi. – T.: Akademnashr, 2018. –B.38.
3. Хамдамов У. Мувозанат. – Т.: Янги аср авлоди, 2021. – Б. 14.
4. Ivanov P.I, Zufarova M.E. –T.: O‘zbekiston faylasuflari milliy nashriyoti jamiyati, 2018. – B. 277.
5. Journal of personality and social psychology, 1999, vol 76, 2. 284-304
6. Quronov D. Ruhiy dunyo tahlili. T.: Xazina, 1995. B.–114.
7. Xalilova G. To‘rtko‘cha romanining avtobiografik xususiyatlari // Til va adabiyot. – T, 2025-yil 10-son. – B. 534.
8. <https://islom.uz/maqola/22411>

OYBEKNING “NAVOIY” DOSTONI: TARIXIY-ADABIY MANBA, POETIK QURILISH VA BADIY TAHLIL

Shodiya Norqobilova,

Alisher Navoiy nomidagi ToshDO‘TAU magistranti

Annotatsiya. Ushbu maqola Oybekning “Navoiy” dostonini tarixiy-adabiy manbalar bilan munosabatda, poetik qurilishi va badiiy yechimlari nuqtayi nazaridan tahlil qiladi. Tadqiqotda manbashunoslik, qiyosiy adabiyotshunoslik va poetik tahlil usullari qo‘llandi. Natijalar dostonning tarixiy haqiqatni badiiy qayta qurish tamoyillari, obrazlar tizimi va uslubiy qatlamlari izchil uyg‘unlashganini ko‘rsatadi.

Kalit so‘zlar: Oybek, “Navoiy” dostoni, tarixiy poetika, manbashunoslik, obrazlar tizimi, badiiy rekonstruksiya, epik uslub.

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

Oybek ijodidagi “Navoiy” dostoni o‘zbek adabiyotida tarixiy shaxs obrazini badiiy idrok etishning muhim bosqichini belgilaydi. Asarnafaqat Alisher Navoiy shaxsiyati va davrining badiiy tasviri, balki tarixiy xotira, adabiy an‘ana va zamonaviy poetik tafakkur o‘rtasidagi murakkab munosabatlarni yorituvchi adabiy hodisa sifatida ham dolzarbdir. So‘nggi yillarda Navoiy merosini qayta o‘qish, tarixiy-biografik matnlarning badiiy tabiatini aniqlash, shuningdek, tarixiy roman va dostonlarda “haqiqat” hamda “badiiy ehtimol” nisbatini aniqlash masalalari xalqaro adabiyotshunoslikda ham faol muhokama qilinmoqda. Shu kontekstda “Navoiy” dostonini tarixiy-adabiy manbalarga tayanish darajasi, poetik qurilish mexanizmlari va badiiy tahlil mezonlari asosida qayta ko‘rib chiqish ilmiy ehtiyojga aylanadi.

Mavzuning ilmiy muammosi shundaki, Oybek Navoiy obrazini yaratishda tarixiy ma’lumotlar doirasiga sig‘inib qolmay, ularni badiiy rekonstruksiya orqali yangi semantik qatlamlarga olib chiqadi. Biroq tadqiqotlarda ko‘pincha asarning umumiy g‘oyaviy yo‘nalishi yoki Navoiy shaxsining ulug‘lanishi kabi keng talqinlar ustuvor bo‘lib, manba va poetika o‘rtasidagi aniq ishlov mexanizmi, syujetning ichki kompozitsion mantig‘i, obrazlar tizimining funksional tuzilishi hamda badiiy vaqt-makonning qurilishi yetarli darajada tizimli tahlil qilinmagan. Ilmiy bo‘shliq aynan shu nuqtada, ya’ni “tarixiylik” kategoriyasini faktlar jamlanmasi sifatida emas, balki badiiy matn ichida ishlaydigan poetik prinsip sifatida ko‘rish zaruratida namoyon bo‘ladi. Shuningdek, doston janrining epik va lirik qatlamlari o‘zaro qanday nisbatda kelishi, muallif nutqi va qahramon nutqi o‘rtasidagi chegaralar, uslubiy registrnlarning almashinuvi kabi masalalar ham tadqiqotning markaziy muammolaridan biridir.

Maqolaning maqsadi Oybekning “Navoiy” dostonini tarixiy-adabiy manbalar bilan aloqadorlikda, poetik qurilish va badiiy tahlil nuqtayi nazaridan ilmiy asosda talqin qilishdan iborat. Ushbu maqsad quyidagi vazifalarni belgilaydi: birinchidan, dostonning manbashunoslik negizlarini, ya’ni Navoiy haqidagi tarixiy-biografik va adabiy manbalarga munosabatini aniqlash; ikkinchidan, syujet-kompozitsion qurilishni hamda badiiy vaqt-makon modelini tavsiflash; uchinchidan, obrazlar tizimi, til va uslub qatlamlari, poetik detallar va ramziy unsurlarni tahlil qilish; to‘rtinchidan, asarning o‘zbek tarixiy epikasi taraqqiyotidagi o‘rni va badiiy yangiliklarini

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

nazariy umumlashtirish. Mazkur yondashuv “Navoiy” dostonini nafaqat ma’rifiy-biografik matn, balki murakkab poetik tizim sifatida tushunishga xizmat qiladi.

Tadqiqot metodologiyasi bir-birini to‘ldiradigan uch yo‘nalishgatayanaadi: manbashunoslik tahlili, qiyosiy-poetik yondashuv va matnning ichki struktural tahlili. Manbashunoslik tahlili doston mazmuni va epizodlarining tarixiy-biografik dalillar bilan tutashishini, ularning qaysi qatlamda bevosita faktga, qaysi qatlamda badiiy ehtimolga aylantirilishini aniqlash uchun qo‘llanadi. Bu yerda tarixiy adabiy manbalar, Navoiy davriga oid tasavvurlar hamda Navoiy haqidagi keyingi davr ilmiy talqinlarining umumiy konseptual doirasi hisobga olinadi. Mazkur metod asarda “tarixiy ishonchlilik”ning faqat faktlar bilan emas, balki davr ruhini tiklashga xizmat qiluvchi badiiy detal, ijtimoiy-psixologik motivatsiya va nutq uslubining mosligi bilan ham belgilanayotganini ko‘rsatish imkonini beradi.

Qiyosiy-poetik yondashuv dostonning epik an’ana va zamonaviy badiiy tafakkur bilan munosabatlarini aniqlashda muhimdir. Bu metod yordamida Oybekning tarixiy shaxsni badiiylashtirish usuli o‘zbek adabiyotidagi tarixiy asarlar, shuningdek, umumiy tarixiy roman va epik asarlar nazariyasidagi qarashlar fonida baholanadi. Qiyosiylik bu yerda bevosita “kimdan ta’sirlangan” degan soddalashtirilgan savolga emas, balki poetik yechimlarning universal va milliy xususiyatlarini ajratishga qaratiladi. Struktural-matn tahlili esa syujet- kompozitsiya, obrazlar tizimi, muallif nutqi, dialog va tasvir qatlamlari, poetik detal hamda semantik markazlarning o‘zaro bog‘lanishini ichki mantiq asosida ochib beradi. Aynan shu metod dostonning “badiiy mexanizmi”ni, ya’ni o‘quvchi ongida tarixiy shaxs obrazini qanday qurishini ilmiy ravishda izohlashga yordam beradi.

Tanlangan metodlar maqola maqsadiga muvofiqdir, chunki “Navoiy” dostoni bir vaqtning o‘zida tarixiy-biografik materialni o‘zlashtirgan, epik-poetik shaklda qayta ishlagan va muallifning estetik pozitsiyasini aks ettirgan sintez asardir. Shuning uchun ham faqat mazmuniy sharh yoki faqat poetik tahlil yetarli bo‘lmaydi; manba, poetika va badiiy semantika bir butun tizim sifatida ko‘rilishi talab etiladi. Tadqiqotda tahlil birligi sifatida alohida epizodlar emas, balki epizodlarning kompozitsion funksiyasi, obrazlarning o‘zaro munosabati va umumiy g‘oya-estetik yo‘nalish bilan bog‘lanish tamoyili asosiy mezon qilib olindi.

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

Tahlil natijalari “Navoiy” dostonida tarixiy-adabiy manbalarning bevosita ko‘chirilmasdan, badiiy rekonstruksiya yo‘li bilan yangi poetik butunlikka aylantirilganiniko‘rsatadi. Birinchi natija sifatida dostonning manba bilan munosabatida uch bosqichli mexanizm kuzatildi: tarixiy faktning tanlanishi, faktning badiiy motivatsiyaga kiritilishi va nihoyat, motivning obrazlararo konflikt yoki ichki ziddiyatni kuchaytiruvchi kompozitsion bo‘g‘inga aylantirilishi. Bu mexanizm tufayli Navoiy obrazi “tayyor tarjimai hol” qahramoni emas, balki qaror qabul qiluvchi, ma’naviy tanlovlar qiluvchi va davrning murakkab ijtimoiy muhitida o‘zini sinovdan o‘tkazuvchi badiiy qahramon sifatida namoyon bo‘ladi. Manba bilan bog‘liq ishoralar ko‘proq umumiy tarixiy ishonchlilikni mustahkamlashga xizmat qiladi, ammo muallif badiiy mantiqni tarixiy xronologiyadan ustun qo‘yadigan joylarda ham dostonning ichki ishonchliligini saqlab qoladi.

Ikkinchi natija doston poetik qurilishining markaziy xususiyati sifatida epiktasvirva lirik- psixologik yondashuvning o‘zaro singishidir. Asarda syujetning tashqi harakati ko‘pincha qahramonning ichki holati, ma’naviy mezonlari va fikriy izlanishlari bilan parallel yuradi; bu esa “biografik ketma-ketlik”ni “ma’naviy dramaturgiya”ga aylantiradi. Kompozitsion tuzilishdamuhim epizodlar qahramonning ruhiy yetilishi bilan bog‘lab beriladi, ya’ni voqea o‘z-o‘zicha qiziqarli bo‘lgani uchun emas, Navoiy shaxsiyatidagi muhim burilishni ifodalagani uchun tanlanadi. Natijada doston tarixiy davr tasviridan tashqari, shaxsning ma’naviyo‘sishi haqidagi epik hikoyagaham aylanadi.

Uchinchi natija obrazlar tizimining funksional tashkil topganiga taalluqlidir. Navoiy obrazi atrofida guruhlashgan personajlar bir xil “fon” vazifasini bajarmaydi; ularning har biri ma’lum axloqiy-intellektual pozitsiyani yoki davrning muayyan ijtimoiy-ruhiy holatini ifodalovchi semantik funksiyaga ega. Shujihatdan doston “markaziy qahramon va ikkinchi darajali qahramonlar”ning oddiy iyerarxiyasidan ko‘ra, “qarashlar maydoni” sifatida tuzilgan: har bir obraz Navoiyga ta’sir ko‘rsatadi, uni sinaydi yoki uning ichki prinsiplarini aniqlashtiradi. Bu tizimda konflikt ko‘pincha tashqi to‘qnashuvdan ko‘ra, pozitsiyalar qarama-qarshiligi ko‘rinishida quriladi; natijada syujetning ichki energiyasi bahs, tanlov va mas’uliyat motivlari bilan ta’minlanadi.

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

To‘rtinchi natija badiiy vaqt-makon modelining qatlamli ekanini ko‘rsatadi. Doston faqat tarixiy makonning “dekorativ” tasviri bilan cheklanmay, vaqtinqahramon xotirasi, intilishlari va ma’naviy istiqboli bilan bog‘laydigan ichki vaqtni ham yaratadi. Bu ichki vaqt ayrim tasvirlarda tezlashadi, ayrimlarida esa sekinlashib, tafakkur va mulohaza uchun joy beradi. Makon ham shunchaki geografik nuqta sifatida emas, balki ma’naviy tajriba maydoni sifatida shakllanadi; muayyan muhitlar qahramon xarakterini ochish va uning qarorlarini motivatsiyalashda poetikvazifa bajaradi.

Olingan natijalar “Navoiy” dostonini tarixiy-biografik asar sifatida emas, tarixiy poetika doirasida yaratilgan badiiy rekonstruksiya sifatida tushunish zarurligini ko‘rsatadi. Tarixiy roman va tarixiy epik asarlarda faktning badiiy talqinga aylanishi masalasi xalqaro adabiyotshunoslikda tarix va hikoya o‘rtasidagi munosabatlar kontekstida izohlanadi; bunda tarixiy matn ham ma’lum narrativ strategiyalarga tayangan holda tuzilishi ta’kidlanadi [7]. “Navoiy” dostoni tahlilida ham shunga yaqin holat kuzatiladi: muallif tarixiylikni faktlar ro‘yxatisifatida emas, balki badiiy mantiq bilan boshqariladigan ma’no tizimisifatida quradi. Bu yondashuv dostonning “tarixiy haqiqatga sodiqligi”ni yangi mezonda, ya’ni davrning ijtimoiy-psixologik ishonchliligi va shaxsning ma’naviy tanlovlari ishonchliligi orqali baholashga imkon beradi.

Poetik qurilishdagi epik va lirik qatlamlarning singishuvi masalasi rus adabiyotshunosligidagi poetika nazariyalarida, xususan, badiiy matnda muallif nutqi va qahramon nutqi, shuningdek, janrlarning o‘zaro aloqasi masalalarida muhim o‘rin tutadi [6]. “Navoiy” dostonida ham muallif nutqi ko‘pincha qahramonning ichkidunyosigayaqinlashib, epik masofani qisqartiradi; natijada epik hikoya lirik-psixologik intensivlik kasb etadi.

Bu hodisa dostonni sof “voqealar bayoni”dan uzoqlashtirib, uni “ma’naviy tajriba matni”ga aylantiradi. Bunday yondashuv o‘zbek epik an’anasidagi tarixiy dostonlarga xos qahramon ideallashtirish tendensiyasini yumshatadi va obrazni ichki ziddiyatlar bilan boyitadi, bu esa zamonaviy epik tafakkurga mos keladi.

Maqolada Oybekning “Navoiy” dostoni tarixiy-adabiy manbalar bilan aloqadorlikda hamda poetik qurilishi va badiiy semantikasi asosida tahlil qilindi. Tadqiqot dostonning manbaga tayanishi faktlarni ko‘chirish

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

darajasida emas, badiiy rekonstruksiya mexanizmi orqali amalga oshishini ko‘rsatdi; syujet-kompozitsiya qahramonning ma’naviy yetilishi va tanlovlari bilan bog‘lanib, epik va lirik-psixologik qatlamlar singishuvi natijasida “biografik bayon”dan “ma’naviy dramaturgiya”ga ko‘tariladi. Obrazlar tizimi funksional tashkil topib, ikkinchi darajali personajlar Navoiy qarashlarini sinovdan o‘tkazuvchi semantik kuchlar sifatida ishlaydi; badiiy vaqt-makon modeli esa tashqi tarixiylikni ichki vaqt bilan uyg‘unlashtirib, davr ruhini ishonarli tiklaydi. Til va uslubda tarixiy kolorit va zamonaviy ravonlik muvozanati saqlanib, poetik detal va ramziy ishoralar semantik yuk tashuvchi elementlarga aylanadi. Ushbu xulosalar “Navoiy” dostonini o‘zbek tarixiy epikasi va tarixiy shaxs badiiy talqinining muhim namunasi sifatida ilmiy baholashga, uni ta’lim jarayonida poetic tahlil mezonlari asosida o‘qitishga hamda kelgusida Oybek epikasi va tarixiy poetika bo‘yicha qiyosiy tadqiqotlar olib borishga nazariy asos yaratadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Qo‘shjonov M. Oybek mahorati. Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi adabiyot va san‘at nashriyoti, 1962. 240 b.
2. Hayitmetov A. Alisher Navoiy hayoti va ijodi. Toshkent: O‘qituvchi, 1991. 256 b.
3. Karimov N. Oybekva o‘zbek adabiytili masalalari. Toshkent: Fan, 1984. 198 b.
4. Vohidov E. Navoiy vazamon. Toshkent: Yosh gvardiya, 1981. 160 b.
5. Бахтин М. М. Вопросы литературы и эстетики. Москва: Художественная литература, 1975. 504 с.
6. Лихачёв Д. С. Поэтика древнерусской литературы. Ленинград: Наука, 1979. 360 с.
7. White H. Metahistory: The Historical Imagination in Nineteenth-Century Europe. Baltimore: The Johns Hopkins University Press, 1973. 448 p.
8. Genette G. Narrative Discourse: An Essay in Method. Ithaca: Cornell University Press, 1980. 285 p.
9. Ricoeur P. Time and Narrative. Vol. 1. Chicago: University of Chicago Press, 1984. 288 p.

SAHNADA CHO‘LPON OBRAZI

Turabbayeva Mohinur,
ToshDO‘TAU 1-bosqich magistranti

Annotatsiya. Mazkur maqolada Usmon Azimning “Kunduzsiz kechalar” dramasi g‘oyaviy-badiiy xususiyatlari tadqiq etilgan. Asar markazidagi Cho‘lpon obrazi va xarakterining badiiy talqini, shuningdek, XX asr 30-yillaridagi qatag‘on davri fojialarining dramatik asarda aks etishi tahlilga tortilgan.

Kalit so‘zlar: obraz, xarakter, fojia, ramz, qatag‘on davri, drama, janr.

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

Adabiyot – bu shunchaki yozuvlar yig‘indisi emas, u davrning, millatning ruhi va vijdonidir. Ba’zi asarlar esa butun bir xalqning og‘ir o‘tmishini o‘z ichiga olib, kelajak avlod uchun ma’naviy ko‘zgu vazifasini o‘taydi. Usmon Azimning “Kunduzsiz kechalar” dramasi ham ayni shunday, o‘zining g‘oyaviy yuksakligi va badiiy ta’sir kuchi bilan ajralib turadigan nodir asarlar sirasiga kiradi. Ushbu asar o‘zbek adabiyoti tarixida chuqur iz qoldirgan, XX asrning 30-yillaridagi dahshatli qatag‘on davrini buyuk ma’rifatparvar va shoir Abdulhamid Sulaymon o‘g‘li Cho‘lpon shaxsi fojiasi orqali mahorat bilan ochib beradi.

Usmon Azim ijodidagi mazkur dramaning o‘rni beqiyos. U nafaqat olovli she’riyati, balki yetuk dramaturg sifatida ham tanilgan bo‘lib, bu asarida tarixiy haqiqatga katta ehtiros, chuqur psixologizm va adabiy mahorat bilan yuzlanadi. 1937–38-yillardagi “Qonli yillar” nomi bilan tarixga kirgan davr, o‘zbek ziyolilari, ijodkorlari va milliy uyg‘onish harakatining eng peshqadam vakillarini yutib yuborgan edi. Bu asar o‘sha yillardagi vahshatni, qo‘rquvni, shaxsga sig‘inish siyosatining insoniyatga xos bo‘lmagan qiyofasini badiiy tiklashga xizmat qiladi.

Asarning markaziy mavzusi – Cho‘lponning fojiali qismati emas, balki uning e’tiqodi va ijodiy erkinligi uchun bo‘lgan kurashidir. Cho‘lpon nafaqat so‘z ustasi, balki milliy mustaqillik g‘oyalarini, hurriyatni, ma’rifatni targ‘ib qilgan jasur inson edi. Ana shu g‘oyalari uchun u tuzumning dushmaniga aylandi. Drama aynan ana shu kurashning so‘nggi, eng og‘riqli sahnalarini qamrab oladi. Dramaturg Cho‘lpon obrazini yaratish orqali, o‘sha davrda nohaq qurbon bo‘lgan minglab millat fidoyilariga haykal qo‘yadi. Dramaturg Cho‘lponning ichki monologlari orqali uning qalbida kechgan iztiroblarni – do‘stlarining xiyonati, o‘zining yolg‘izligi, oilasining taqdiri haqidagi tashvishlarni – nihoyatda chuqur psixologizm bilan ochib beradi. Bu sahnalar Cho‘lponni “yuksak g‘oyalar” uchun qurbon bo‘lgan sovuq qahramon emas, balki chuqur insoniy tuyg‘ularga ega, ammo o‘z vijdonini har qanday qiynoqdan ustun qo‘ygan shaxs sifatida ko‘rsatadi. Uning ruhiy kuchi, zulmning jismoniy qudratidan baland ekanligi badiiy tarzda isbotlanadi.

Cho‘lpon obrazi tahlilining chuqurligini ta’minlash uchun, uni o‘rab turgan obrazlar tizimining tuzilishini tushunish muhim. Dramaning qatnashuvchilari ziddiyatli davrning ijtimoiy-siyosiy va ma’naviy muhitini to‘liq aks ettiradi. Cho‘lponning ruhiy kuchi, zulmning jismoniy qudratidan

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

baland ekanligi badiiy tarzda isbotlanadi. Bu isbotlash jarayonida uning atrofida sodir bo‘ladigan voqealar yirik tarixiy shaxslar va kichik epizodik obrazlar orqali amalga oshiriladi. Dramaning asosiy qahramoni – Cho‘lpon bo‘lib, u kurashning ma‘naviy markazini tashkil etadi. Uning yonida, tarixiy shaxslar – Fitrat, Fayzulla Xo‘jayev, Akmal Ikromov kabi jiddiy siymolar Cho‘lponning g‘oyaviy safdoshlari va qismatdoshlari sifatida namoyon bo‘ladi. Ularning dramadagi ishtiroki qatag‘on girdobining shaxsiy fojia emas, balki millat ziyolilari fojiasi ekanligini anglatadi. Bulardan tashqari, dramada kichik epizodlarda rais, sezgir, Zamonqul, ko‘zoynakli, do‘st, tengdosh, hofiz, mashshoq, galdir, ko‘rinmas odam, chekistlar ham gavdalanadi.

Drama Cho‘lponning mo‘jazgina hovlisida, huzurbaxsh va xotirjam muhitda do‘stlari bilan suhbatlashib o‘tirgan holatida tasvirlanadi. Bu sahna, kelajakdagi dahshatli fojia oldidan tinchlik va ma‘rifatning so‘nggi, yorug‘ lahzalarini ifodalaydi.

Cho‘lponning mo‘jazgina hovlisidagi bu ma‘rifiy uchrashuv, nafaqat bosh qahramonning ma‘naviy kimligini belgilab beradi, balki yaqinlashayotgan dahshatli “kunduzsiz kechalar” oldidan berilgan so‘nggi, aziz yorug‘lik lahzasi bo‘lib xizmat qiladi.

Usmon Azimning “Kunduzsiz kechalar” dramasi o‘zbek dramaturgiyasida psixologik tahlilning yuksak namunalaridan biri hisoblanadi. Bu asarda Cho‘lpon obrazi shunchaki tarixiy shaxs emas, balki millatning uyg‘oq vijdoni, fojiasi va erkka bo‘lgan intilishining timsolidir.

Dramada Cho‘lpon obrazi bir necha muhim ramzlar orqali ochib berilgan. Asar nomidan anglashiladiki, bu qarama-qarshi, ziddiyatlarni anglatuvchi “Kunduzsiz kechalar” – Cho‘lpon yashagan davrning metaforsidir. Cho‘lpon – Kunduz. U zulmat ichidagi nur, xalqni uyg‘otuvchi kuch. Uning ismiyoq zulmatni yorib chiquvchi yulduzni anglatadi. Kecha – bu ramz shoir atrofidagi siyosiy tuzum (qizil imperiya), qo‘rquv va xiyonat muhitidir. Cho‘lpon “kunduzsiz” (erksiz, quyoshsiz) kechalarda yashashga mahkum etilgan bo‘lsa-da, o‘zining ma‘naviy nurini yo‘qotmaydi. Dramada Cho‘lponning faqat jismoniy emas, balki ruhiy qamoqdaligi ham ko‘rsatiladi. Shoirning ijod qilishdan to‘silishi, har bir yozgan so‘zi uchun hisob berishi uning bo‘ynidagi ko‘rinmas zanjirdir. Usmon Azim Cho‘lponni “erkinlik qushi” sifatida tasvirlaydi, ammo bu qushning qanotlari mafkuraviy qaychilar

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

bilan qirqilgan. Uning “Go‘zal”, “Binafsha” kabi she‘rlarining tahlili asar davomida uning ichki erkiga ishora qilib turadi.

Cho‘lpon atrofidagi insonlar (ayrim hamkasblari, sotqin “do‘stlar”i) orqali jamiyatning chirishi ko‘rsatiladi. Dramada Cho‘lponning yolg‘izligi uning eng katta quroli va fojeasidir. Atrofdagilarning niqob kiyganligi (yuziga kulib, ortidan chaquv yozishi) Cho‘lponning samimiyati qarshisida ulkan qorong‘ulikka aylanadi. Shoir bu ramzlar qurshovida “Yolg‘iz qaqnus” kabi tasvirlanadi. U o‘zini millat dardida o‘tga uradi, ammo kulidan qayta tug‘ilishiga ishonadi. Cho‘lpon dramada barcha qora kuchlar fonida “Oqlik” ramzi bilan beriladi. Uning fikrlari pok, maqsadi aniq. Uning o‘limi oldidagi holati, tushlari va xayollari orqali muallif uni gunohsiz qurbon – “Ishq va Erkinlik qurboni” sifatida gavdalantiradi. Usmon Azim Cho‘lpon obrazini yaratishda uning “Kecha va kunduz” romani bilan parallellik hosil qilgan. Cho‘lponning o‘zi xuddi romandagi kabi "Kechadan" chiqib keta olmagan, ammo "Kunduz" (Ozodlik) kelishiga ishongan qahramondir. Dramada Cho‘lpon faqat shoir emas, u millatning bo‘g‘ilgan ovozi. Uning fojiasi aqlli va vijdoni uyg‘oq insonning johillik va mustabidlik qurshovida qolishidir. "Kunduzsiz kechalar"dagi Cho‘lpon mag‘lubiyatda ham g‘olib bo‘lgan shaxs. U jismonan yo‘q qilinsa-da, uning ramziy "nuri" baribir zulmatdan ustun keladi. Cho‘lponning rafiqasi – Soliha obrazi shunchaki oila a‘zosi emas, balki asarning g‘oyaviy markazida turuvchi muhim ramziy xarakterdir. U shoirning ichki dunyosi va tashqi dunyo (shafqatsiz tuzum) o‘rtasidagi so‘nggi ko‘prik vazifasini o‘taydi. Dramada ushbu obraz orqali ko‘plab ramziy ma‘nolar ochib berilgan. Soliha Cho‘lponning eng og‘ir damlarida uning yonida qolgan, tanaffussiz bosimlar ostida ham irodasini yo‘qotmagan ayol timsoli. U shoir uchun "so‘nggi panoh"dir. Cho‘lpon dunyodan, do‘stlaridan va hatto umididan uzilganda ham, Solihaning siymosida yashashga kuch topadi. Muallif bu obraz orqali o‘zbek ayolining millat fidoyilari ortida turgan metin irodasini ko‘rsatib beradi. Cho‘lpon uchun Soliha shunchaki ayol emas, u yo‘qotilayotgan Vatan va uyning tirik ramzidir. Sahnada Soliha paydo bo‘lganda, muhitdagi qamoqxona sovuqligi va tergovxona vahimasi chekinib, o‘rnini iliqlik va nur egallaydi. U Cho‘lponning o‘tmishdagi baxtli kunlari va hali butunlay o‘lmagan erkinligining parchasi sifatida gavdalanadi. Uning shoir bilan xayrlashuv yoki muloqot sahnalari – Cho‘lponning o‘zligidan ayrilmaslik uchun qilgan so‘nggi jangi kabi tasvirlanadi. Soliha obrazi orqali

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

qatag‘on davrining yana bir dahshatli qirrasi – aybsiz insonlarning, ayniqsa, ayollarning fojiasi yoritiladi. Solihaning azobi Cho‘lponning azobidan kam emas. U "viydonga bog‘langan zanjir"dir. Tuzum vakillari aynan Soliha orqali shoirning irodasini sindirmoqchi bo‘lishadi. Uning fojiasi shaxsning emas, butun bir millat oilasining parchalanishi ramzidir. U "xalq dushmani"ning xotini sifatida kamsitilishi orqali davrning naqadar razil ekanligi fosh etiladi. Sahnada Soliha obrazi ko‘pincha poklik va samimiyat timsoli sifatida talqin qilinadi. Uning sadoqati Cho‘lponning shoirlik e‘tiqodiga hamohang. Soliha shoirning ijodini tushunmasa-da, uning ko‘nglidagi haqiqatni his qiladi. U – shoirning "ichki ovozi". Cho‘lpon o‘zini aybdordek his qilganida, Solihaning siymosi unga ma‘naviy oqlov beradi. Usmon Azim Soliha obrazini yaratish orqali Cho‘lponning fojiasini yanada chuqurlashtirgan. Agar Cho‘lpon Millatning viydoni bo‘lsa, Soliha – o‘sha viydonna asrab qolish uchun o‘zini qurbon qilgan millatning onasi-rafiqasi timsolidir.

“Kunduzsiz kechalar”ni Cho‘lpon haqidagi biografik roman yoki filmlardan (masalan, "Cho‘lpon" badiiy filmi yoki Erkin A‘zam pyesalari) quyidagi xislatlari ajratib turadi. Asar faqat birgina Abdulhamid Cho‘lponning hayoti haqida emas. Unda Cho‘lpon obrazi "Qatag‘on qilingan milliy tafakkur"ning umumiy timsolidir. Muallif tarixiy faktlarni badiiy to‘qima va falsafiy mushohada bilan shunday qorishtiradiki, natijada asar shaxs fojiasidan millat fojiasi darajasiga ko‘tariladi. Usmon Azim shoir bo‘lganligi sababli, dramaning tili o‘ta she‘riy va metaforalarga boy. Dialoglar shunchaki axborot almashinuvi emas, balki falsafiy dueldir. Cho‘lponning o‘z she‘rlari asar to‘qimasiga shunchalik singdirilganki, ular qahramonning nutqiga aylanib ketgan. Dramaturgiyada poetika juda go‘zal namayon bo‘lgan. Shoir qalami bilan bitilgan ushbu dramada poetik til va dramatik harakat o‘zaro uyg‘unlashib, asarga o‘zgacha badiiy jilo baxsh etgan. Boshqa asarlarda ko‘pincha tuzumning shafqatsizligi ko‘rsatilsa, bu dramada Cho‘lponning o‘z atrofidagi "niqob kiygan" hamkasblari va do‘stlari bilan bo‘lgan ziddiyati chuqurroq yoritilgan. Bu o‘z navbatida asarga o‘ziga xos shafqatsiz realizm ruhini beradi. Shuningdek, vaqt va makonning shartliligi o‘quvchini faol mushohada yuritishga undaydi. Usmon Azim real vaqt (1930-yillar) bilan shoirning xayoliy olamini birlashtirib yuboradi. Sahnada o‘tmish, bugun va kelajak tushlar va ramzlar orqali tutashadi, bu esa asarni oddiy biografik hikoyadan modernistik dramaga aylantiradi.

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

Usmon Azim Cho‘lponning tarixiy shaxs sifatidagi xarakterini badiiy mahorat bilan birlashtirgan. Dramada Cho‘lponning hayoti “bir soat-u 15 daqiqa” ichida o‘n yillik voqealarni o‘z ichiga olgan holda, tomoshabinga uning umr yo‘li va ijodiy jasoratini yetkazib beradi. Xulosa qilib aytganda, dramadagi Cho‘lpon obrazi – istibdodga bo‘yin egmagan hurlik timsoli va milliy uyg‘onish davri fojiasining jonli in‘ikosidir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Usmon Azim. Adibning umri. Dramatik asarlar. – T.: Cho‘lpon nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2011. – 13-42 betlar.
2. Soliev A. O‘zbek dramaturgiyasida inson talqini. – T.: Zar qalam, 2006. – 286 b.
3. Soliev A. Hayot va inson talqini. O‘zbek dramaturgiyasi misolida. – T.: Turon zamin ziyo, 2015. – 248 b.
4. Fozilova M. Usmon Azimning dramaturgik mahorati. –Toshkent: Cho‘lpon nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2016.
5. Abdusamatov H. Drama nazariyasi. –Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi adabiyot va san‘at, 2000.

XURSHID DO‘STMUHAMMAD HIKOYALARIDA TARIXIY VOQELIK VA BADIY TO‘QIMA

Zarinabonu Bo‘riyeva Soliboy qizi,
Alisher Navoiy nomidagi ToshDO‘TAU
2-kurs magistranti
zarinaboriyeva00@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqolada o‘zbekiston tarixida yashab o‘tgan Mirkomilboy ismli tarixiy shaxsning badiiy adabiyotdagi qiyofasi tadqiq etiladi. Tahlil jarayonida yozuvchi Xurshid Do‘stmuhammadning “Mirkomilboyning qazo bo‘lgan namozi” hikoyasida muallifning obraz yaratish mahorati va tarixiy haqiqat nechog‘lik aks etishi borasida mulohaza yuritiladi.

Kalit so‘z: Mirkomilboy, tarixiy shaxs, obraz, badiiy to‘qima, tarixiy haqiqat

Badiiy obraz adabiyotshunoslikning markaziy tushunchasi sifatida voqelikning estetik aksi sifatida talqin qilinadi. Aniqroq aytsak, Badiiy obraz – borliq (undagi inson, narsa, hodisa va h.k) ning san‘atkor ko‘zi bilan ko‘rilgan va ideali asosida ijodiy qayta ishlangan aksi anglanadi[1:43]. Yozuvchi o‘z ijodida hayotiy voqea-hodisalar va real insonlarni asos qilib oladi. Xususan, agar asar tarixiy manbalarga tayanib yaratilgan bo‘lsa, unda aniq tarixiy shaxslar ham badiiy obraz sifatida gavdalantiriladi. Bevosita tarixiy shaxslarga bag‘ishlangan asarlarda esa badiiy to‘qima nisbatan kamroq qo‘llanadi.

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

Tarix haqiqatini avlodlar ongiga singdirishning eng maqbul yo‘li uni badiiy asarlarga yuklashdir. Shonli tariximizni ibrat olgulik otabobolarimizning hayot yo‘lini xabardor qilish adabiyotning bosh vazifasi sanaladi. Binobarin, suyuqli adibimiz Xurshid Do‘stmuhammadning bir qator hikoyalari borki, tariximizdagi xunrezliklarni asl mohiyatini kitobxonga aslicha badiiy tasvirlar orqali havola qilgan. Tarixiy shaxslarni badiiy asarlarda qayta jonlantirish an‘anasi qadimdan mavjud. O‘zbekiston tarixida XIX–XX asrlar o‘ziga xos siyosiy va ijtimoiy o‘zgarishlarga boy davr bo‘lgan. Ayniqsa, Rossiya imperiyasi mustamlakachilik siyosati davrida mahalliy zodagonlar va boylar sinfining jamiyatdagi roli ortgan. Bu jarayonda ba‘zi zodagonlar o‘z faoliyati bilan tarix sahnasida alohida o‘rin egallagan.

Mustamlakachilik davrida boy qatlam vakillari sovet mafkurasi tomonidan qoralanib kelingan. Shunday insonlardan biri andijonlik Mirkomilboy Mirmo‘minboyevning biografiyasi adabiyotshunos va tarixchilarning hanuzgacha diqqat e‘tiborida. Mirkomilboy Mirmo‘minboyev hoji o‘g‘li – 1860-yili Qo‘qon xonligining Andijon shahrida o‘ziga to‘q savdogar oilada tavallud topgan. U o‘zbek sanoatchi boylarining yirik vakili bo‘lgan. Turkiston va Yevropa mamlakatlari o‘rtasida savdo munosabatlarini yo‘lga qo‘ygan kam sonli shaxslardan biridir. Xususan, Germaniya, Angliya, Fransiya va Turkiya kabi qator davlatlarga borib, mahalliy sanoatchilar bilan savdo bitimlarini yo‘lga qo‘ygan. 1915-yilning oktyabrida bo‘hton bilan qamalgan va surgun qilingan. Tarixda ushbu inson vatanparvar, sahovatpesha, adolatparvar inson sifatida xalqimiz ongida muhrlangan. Afsuski, ayrim manbalarda Mirkomilboy Mirmo‘minboyev uzoq yillar mobaynida “ekspluatator” va “zolim boy” sifatlari bilan talqin etilib, unga nisbatan salbiy munosabat bildirilib kelingan. “...va Mirkomil Mirmo‘minboev kabi pixini yorgan kapitalist boylar mehnatkash ommani ayovsiz ezib, ekspluatatsiya sirtmog‘ida mahkam ushlab turar edilar” (qarang:[2]) Marksistik ideologiyaning ta‘siri o‘laroq zodagon boylarning qiyofasi yot g‘oyalar ostida qoralanib kelindi. Shuningdek, boylarning jamiyatda yuqori o‘rinni egallashi har vaqt hukumatni havotirga solgan. Go‘yoki hokimiyatni ikkiga bo‘linish qo‘rquvi ularni tashvishlantirar edi.

Mirkomilboy Mirmo‘minboyev yurt g‘ami bilan yashagan. Xususan, Andijon mavqei va obodligini yaxshilash yo‘lida katta mablag‘ni, ya‘ni 500 ming so‘m pul ajratadi. Hikoyada Mirkomilboy obrazi o‘z xalqi uchun

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

kasalxona qurmoqchi bo'lgani va hukumatdan ruxsat ololmaganligi, o'zbek o'g'lonlarini mardikorlikka yuborishni istamagani, buning uchun har qancha pul berishga tayyorligi yoritilgan. Aniq ma'lumotlarga tayanadigan bo'lsak, tarixchi Akmal Mahkamovning “Tariximizning siz bilmagan sahifalari” nomli kitobida ushbu hayriya inshootlarining qurilishi taklifi kengroq yoritilgan. 1913-yilning boshida Mirkomilboy Mirmo'minboyev Andijon uyezd boshlig'i Brjenskiy bilan suhbatini bo'lganligi hamda uyezd boshlig'i dastlab ushbu taklifni ma'qullagani haqidagi ma'lumot aks etgan. Unda shuningdek, 1913-yil 18-sentyabrida Brijenskiy Mirkomilboy tomonidan yozilgan arizani olgach, unga o'zgartirish kiritish lozimligi haqidagi ma'lumot ifodalangan. Xususan, hamma korxonalar uning nomi bilan atalishi taklifi uyezd boshlig'iga yoqmagan. Rus hukumatidan ijobiy natijani ololmaslikka ko'zi yetgan boy ularning talablari bo'yicha qayta ariza yozadi. Chor hukumat uning obro'sini oshishi hamda xalqning ko'zi ochilishidan qo'rqib turli vajlar bilan loyihalarini rad etadi. Chor ma'muriyat buning evaziga unga turli tuhmatlar uyushtirdi va qamadi. Yuqorida ta'kidlaganimizdek, bunday harakatlarning asosiy sababi Mirkomil Mirmo'minboyevning millatparvarligi va erksevarligi edi.

Yozuvchi Xurshid Do'stmuhammad “Qazo bo'lgan namoz” nomli hikoyasining tasvirida qisqalik va aniqlik ta'minlangan. Hikoyada tarixiy haqiqat badiiylik mezonlari asosida syujetga o'z aksini topgan. O'zbek adabiyotshunosligi nasrida hayotiylik hamda haqqoniylik asosiy mezon sanaladi. Hikoya ana shunday mezonlar asosida bitilganligiga guvoh bo'lamiz. Hikoyada tasvirlangan Mirkomilboy obrazi XX asrlarning boshida hukm surgan ijtimoiy va ma'naviy fojining timsoli sanaladi. Mirkomilboy – irodasi sinmagan, adolatparvar, saxiy hamda e'tiqodi kuchli boy. Muallif yuqori qatlam vakili qiyofasi orqali jamiyatdagi ijtimoiy adolatsizlik va diniy qadriyatlarning poymol qilinishi tasvirida tarixiy haqiqatni o'zgacha badiiy yo'sinda aks ettira olgan. Hikoyada boyning so'nggi iltimosi qondirilmay otuvga hukm qilingani kitobxonda chuqur hamdardlik hissini uyg'otadi. Ahamiyatli jihati shundaki, Mirkomilboy faoliyatiga doir bo'lgan hujjatlarning aksariyati yo'qolgan. Hatto, Mirkomilboy deb taqdim etilayotgan asosiy surat ham u kishiniki emas, balki Marg'ilonlik do'stining surati. Yozuvchi mavjud ma'lumotlardan shunday mahorat bilan yondashganki, jonli tarix ko'z oldingizda namoyon bo'ladi. Ayniqsa, syujetda o'z millatdoshi tomonidan tahqirlanishi hamda qismati mudhish yakun topish lavhasini o'ziga xos badiiy

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

yo'sinda aks ettirgani yozuvchining obraz yaratish mahorati yuksak ekanligidan dalolat beradi.

Adabiyotshunos Izzat Sulton tarixiy shaxslar haqidagi faktlarni qoziqqa o'xshatadi. Tarixiy faktlarning o'rtasidagi bog'lovchi halqalarni yozuvchining o'zi yaratadi. Bunda asosiy talab shuki, badiiy to'qima ruhiga mos kelishi, tarixiy faktlarga zid kelmasligi zarur [4:229]. Demakki, Muallif moziyga murojaat qilar ekan, to'liq erkin bo'la olmaydi. Tarixiy faktlarni uzviy bog'lash va uni jonlantirish yozuvchining ijodiy tafakkuriga bog'liq. Hikoyada aks etgan ikki askarning syujet chizig'ida aks etgan qismi to'qimalar bilan boyitilgan. Hikoyadagi bir millatga mansub “askarcha” laqabli qahramon boyning umri davomida o'z millatdoshlari tomonidan qilingan xiyonat va chaquvlarning tipik badiiy ifodasi deya ayta olamiz. “Nahotki? degan qattol savolga javob topar – zero, moviy ko'z soqchi boyagi chekkada turganicha tamaki tutatayotgan, bosar tusarini yo'qotgan o'zbek askarcha esa talvasada ustma ust tepki bosayotgan edi” [3:53]. Nazdimda, yozuvchining o'z yurtdoshi tomonidan boyning bunday o'linga hukm qilishida asosli dalillar borga o'xshaydi. Boyning qay yo'sinda va kim tomonidan otilganligi shu kunga qadar no'malum. Diqqatimni tortgan jihati shundaki, yozuvchi Olimjon Xoldorning “Mirkomilboy” nomli romanida aks etishicha, qamoqxonada topilgan Mirkomilboy Mirmo'minboyev tomonidan yozilgan xatlardan birida o'z millatdoshlari yolg'on ko'rsatmalar berib boyning qamalishiga sababchilardan bo'lganligi haqida ma'lumot bor. Mazkur epizod tasviri har ikkala asarda mualliflar shaxs fojiasini tuzum bosimi bilan, qolaversa, yon-atrofdagi yaqinlari tomonidan bo'lgan xiyonatlari bilan bog'liq holda talqin qilinadi. Xususan, romanda qahramon Moskvaga surgun qilingach, hibsonada arab harfida o'z qo'li bilan yozilgan qog'ozlar topib olinadi. Bitiklarda unga qo'yilgan asossiz ayblovlari qo'yilgani, No'mon va Shokir noto'g'ri ko'rsatma berishgani haqida norozilik aks ettirilgan. Boy “ular xufiyalar ekan” deya uning ish stoli ustida ruslarga qarshi turk tilidagi Qo'qonda chop etilgan varaqalarni ko'rishgani chin bo'lsa, nega o'sha ondayoq politsiyani ogohlantirishmaganligini savol ostiga qo'yadi. [5:116] Bundan ko'rinadiki, hikoyada reallik ustuvor o'ringa ega.

Muallif qahramonlarning xarakteri, ularning o'y-fikrlarini, tuyg'ularini ochib berishda mahorat bilan yondashadi. Shuningdek, hikoyada aks etgan ikki askardan biri moviy ko'z soqchi deya sifat berilgan qahramon haqida

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

to‘xtalishni o‘rinli deb bildik. Olimjon Xoldorning “Mirkomilboy” nomli romanida Andijon zilzilasi voqeasi o‘rin olgan. Tarixiy manbalarda aniqlanishicha, 1902-yili Andijonda dahshatli zilzila sodir bo‘ladi va qahramonimiz shaharni bunyodkorlik ishida sahovat ko‘rsatadi. Asarda tasvirlanishicha, Bidilin ismli rus millatiga mansub yurist talaba ushbu zilzila sodir bo‘lgan hududda xalqni talon-taroj qilayotgan mahal Mirkomilboyning qo‘liga tushib qoladi. Boy omborxonada o‘g‘rini bir muddat saqlagach, qayta o‘g‘irlik qilmaslik sharti bilan uni ozod qiladi. Taqdir taqozosi bilan ushbu qahramon shahar tergovchisi sifatida boyni so‘roq qiladi. Adovat ko‘zi bilan qaragan tergovchi boyning asossiz ayblovlariga iqror bo‘lishiga jon-jahti bilan harakat qiladi. Romanda boyning sud hukmi o‘qilmay aynan mana shu qahramon tomonidan qamoqxonada otilgani aks etgan. Xurshid Do‘stmuhammadning hikoyasida aks etgan “moviy ko‘z soqchi” – Bidilin ismli shaxslarning umumlashma obrazi degan xulosa kelib chiqadi. Nazarimda, Moviy ko‘z soqchi tarixiy kontekst mahsuli sifatida talqin etiladi. “Moviy ko‘z soqchi” – tuzumning sovuq yuzi ramzi sifatida hikoyada o‘rin olgan.

Ahamiyatli jihat shundaki, Xurshid Do‘stmuhammad ushbu qahramonga tasvirida keskin va biryoqlama sovuq munosabatdan qochgan. Xususan, asarda Mirkomilboy musulmon askardan tahorat olish ilinjida suv so‘ragani soqchi bo‘lsa rad qilgani, biroq moviy ko‘z soqchi boyning iltimosidan xabardor bo‘lgach so‘nggi iltimosini bajarishga imkon bergani, xatto askarchadan bu qilgan ishidan norozi bo‘lgani tasvirlangan. Mazkur dialogda rus millatiga mansub askar musulmon askarga nisbatan ustun sifatlar bilan ifodalanadi:

Moviy ko‘z soqchi tutoqib ketdi.

– Odamning bolasimisan, mol?! O‘zingning sarting bo‘lsa, musulmon bo‘lsalaring, oxirgi iltimosini bajarsang o‘lib qolasanmi, enag‘ar! [3:52]

Ushbu epizod yozuvchining badiiy niyatini teranroq ifodalagan. Muallif millat yoki ijtimoiy mansublikni emas, balki insoniylik mezonini markazga qo‘yadi.

Yuqoridagi barcha fikrlarni jamlasak, bitta xulosa kelib chiqadi: Inson hech bir insonga bo‘lakcha munosabat bildirmay, to‘g‘ri va pok yashasa-da xoinlar va sotqinlar atrofini har dam o‘rab oladi. Hatto, payg‘ambar, olim-u fuzalolar sotqinlardan aziyat chekkanlar. Insoniyat in‘om qilingan umri

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

davomida og‘ishmay to‘g‘ri yo‘l sari yurar ekan, Alloh uning martabasini ulug‘ qilib qo‘yadi. Avlodlar ongida bunday insonlar mangu yashaydi. Yozuvchi nafaqat jamiyatda, balki, atrof-muhitda sodir bo‘layotgan xunrezliklarning tub ildizi – insoniylikning poymol qilinishini haqqoniy ko‘rsata olgan.

Foydalangan adabiyotlar:

1. Адабиётшунослик терминларининг русча-ўзбекча изоҳли луғати. – 2 нашр. – Тошкент: Ўқитувчи, 2013. – 412 б.
2. Акмал Ақром ўғли. Миркомилбой қандай шахс эди? // Шарқ юлдузи журнали. – 1992. – №5.
3. Хуршид Дўстмуҳаммад. Беозор қушнинг қарғиши: ҳикоялар. – Тошкент: Шарқ, 2006. – 511 б.
4. Нўъмон Раҳимжонов. Бадий асар биографияси. – Тошкент: Фан, 2008. – 262 б.
5. Олимжон Холдор Миркомилбой: роман. – 178 б.

ZAMONAVIY O‘ZBEK HIKOYALARIDA OBRAZ YARATISHNING O‘ZIGA XOS JIHATLARI

Tursunqulova O‘g‘iloy,
ToshDO‘TAU I kurs magistranti

Annotatsiya. Mazkur maqolada XXI asr o‘zbek hikoyachiligida obraz yaratishning badiiy-estetik tamoyillari tadqiq etiladi. Unda zamonaviy prozada psixologizm, ramziylik va ichki monologning roli N.Eshonqul, X.Do‘stmuhammad va U.Hamdami asarlari misolida tahlil qilingan. Tadqiqotda obraz talqinidagi o‘zgarishlar va inson ruhiyatini badiiy ifodalashning nazariy asoslari yoritilgan.

Kalit so‘zlar: Badiiy obraz, obraz yaratish, psixologik obraz, ichki monolog, modern adabiyot, individuallik, badiiy detal.

Zamonaviy adabiyot badiiy tafakkurning yangi bosqichi sifatida jamiyat hayotida sodir bo‘layotgan murakkab ijtimoiy, ma’naviy va ruhiy jarayonlarni aks ettirishga intiladi. Ayniqsa, XXI asr o‘zbek adabiyotida hikoya janri muhim badiiy maydon sifatida namoyon bo‘lib, unda inson shaxsiyati, ichki kechinmalari, ruhiy ziddiyatlari va zamon bilan munosabati markaziy o‘ringa chiqmoqda. Bu jarayonda **obraz yaratish masalasi** zamonaviy hikoyaning asosiy estetik va badiiy mezonlaridan biri sifatida dolzarblashmoqda. Mustaqillikdan keyingi davr o‘zbek hikoyachiligida an’anaviy realizm bilan bir qatorda modernistik va postmodernistik izlanishlar kuchaydi. Natijada obrazlar tizimi ham sezilarli darajada yangilandi: endi hikoya qahramoni ko‘proq ichki monolog, ong oqimi, ramziy tafakkur, fragmentarlik orqali

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

ochiladi. Zamonaviy hikoyalarda qahramon tashqi voqealar markazida emas, balki **ichki kechinmalar markazida** tasvirlanadi. Bu esa obraz yaratishda yangi poetik vositalar va usullar shakllanishiga olib keldi.

Istiqlol yillarida o‘zbek adabiyotida jamiyat, inson va ruhiyatga yondashuv tubdan o‘zgardi. An’anaviy realizm o‘rnini insonning ichki dunyosini ochishga qaratilgan psixologik tasvir, ichki monolog, falsafiy umumlashtirish va estetik tafakkur egallay boshladi. Shu davrda siyosiy mavzular biroz torayib, yozuvchilar ko‘proq ijtimoiy munosabatlar, insoniy qadriyatlar, erkinlik va shaxsiylik, ruhiy kechinmalar, jamiyatdagi murakkab ziddiyatlar va qadriyatlar inqirozi kabi masalalarga murojaat qildilar. Psixologizm kuchayib, syujetdan ko‘ra ichki holat, ramziy va modernistik ifodalar asosiy vosita sifatida namoyon bo‘ldi. Shu jarayonda Xayriddin Sultonov, Shukur Xolmirzayev, Erkin A‘zam, Nazar Eshonqul kabi yozuvchilarning ijodi o‘zbek hikoyachiligiga yangi estetik nafas olib kirdi.

Shukur Xolmirzayev, Erkin A‘zam, Xurshid Do‘stmuhammad, Sobir O‘nar, Nazar Eshonqul, Abduqayum Yo‘ldosh va Ulug‘bek Hamdam singari ijodkorlar o‘z asarlari orqali hikoyachilikni yangi bosqichga olib chiqdilar. Masalan, Shukur Xolmirzayev hikoyalarida oddiy insonning ruhiy dunyosi va milliy-ma‘naviy o‘ziga xosligi yoritilgan bo‘lsa, Erkin A‘zam asarlarida yolg‘izlik, tanho qalb, insonning ichki iztiroblari markaziy o‘rin olgan. Nazar Eshonqul esa hikoyalarida falsafiy ramzlar va modernistik yondashuvlarni faol qo‘llagan. Bunday obrazlar an’anaviy qahramon tushunchasidan farq qilib, ko‘proq **existensial ruh** bilan sug‘orilgan bo‘ladi. Zamonaviy hikoyalarda obraz yaratishda **ramziy detallar, psixologik portret, ichki nutq, subyektiv vaqt va makon, metaforik tafakkur** muhim ahamiyat kasb etadi. Hikoya voqeasi qisqa bo‘lishiga qaramay, obrazning ruhiy olami chuqur ochiladi. Bu esa hikoya janrining ixchamligi bilan obrazning badiiy teranligi o‘rtasidagi muvozanatni ta‘minlaydi. Aynan shu jihat zamonaviy o‘zbek hikoyalarini klassik hikoyalardan ajratib turadi.

Zamonaviy o‘zbek hikoyalarida har bir inson alohida bir olam sifatida tasvirlanadi. Yozuvchilar hayot haqiqatini anglab, o‘z qahramonlari orqali ruhiy va ichki izlanishlarni badiiy olamga aylantiradilar. Bu jarayonni Nazar Eshonqul, Xurshid Do‘stmuhammad, Salomat Vafo, Zulfiya Qurolboy qizi va Ulug‘bek Hamdam ijodida kuzatish mumkin. Istiqlol davri hikoyachiligi an’anaviy realistik va modernistik yo‘nalishlarni uyg‘unlashtirib rivojlandi.

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

Zamonaviy yozuvchilar milliy hikoya makonida klassik va jahon adabiyoti tajribalarini birlashtirib, modernistik uslub va ramziy-majoziy obrazlardan foydalangan holda yangi badiiy-estetik qiyofa yaratdilar. Shu bilan birga, qahramon ruhiyatiga chuqur kirish va yangicha ramziy-psixologik timsollar yaratish xususiyatlari yuzaga keldi. Hikoyalarda global muammolar, milliy qadriyatlar, insoniylik va ruhiy uyg‘unlik bilan birga tasvirlanadi.

Bugungi adabiyotshunoslikda zamonaviy hikoyalarni obrazlar tizimi nuqtayi nazaridan tahlil qilish dolzarb ilmiy masala hisoblanadi. Chunki obraz orqali yozuvchining estetik qarashlari, davr ruhi, jamiyat muammolari va inson tafakkuridagi o‘zgarishlar yaqqol namoyon bo‘ladi. Shu sababli obraz yaratishning o‘ziga xos jihatlarini aniqlash, ularning poetik va g‘oyaviy funksiyalarini ochib berish ilmiy tadqiqot uchun muhim ahamiyat kasb etadi. Badiiy obraz adabiyotning asosiy estetik kategoriyalaridan biri bo‘lib, u yozuvchining borliqni badiiy idrok etish usulini ifodalaydi.

Nazar Eshonqul zamonaviy o‘zbek hikoyachiligida **modern badiiy tafakkurni** izchil ravishda namoyon etgan adiblardan biridir. Uning hikoyalarida obraz yaratish an‘anaviy realizm doirasidan chiqib, inson ruhiyatining murakkab, ba‘zan ziddiyatli holatlarini ochishga qaratilgan. Eshonqul qahramonlari ko‘pincha faol harakat qiluvchi shaxslar emas, balki **ichki iztirob bilan yashovchi, sukutga botgan obrazlar** sifatida tasvirlanadi. Yozuvchi hikoyalarida obrazning tashqi portretidan ko‘ra, uning **ichki psixologik holati** muhimroqdir. Qahramon ko‘pincha o‘z xotiralari, kechinmalari, ichki savollari bilan yolg‘iz qoladi. Bu holat zamonaviy insonning begonalashuvi, jamiyatdan ichki uzilishi kabi muammolarni ifodalashga xizmat qiladi. Eshonqul hikoyalarida obrazlar ko‘pincha aniq ijtimoiy maqom bilan emas, balki **ruhiy holat bilan identifikatsiya qilinadi**. Nazar Eshonqul obraz yaratishda ramziy tafakkurga keng murojaat qiladi. Uning hikoyalarida tun, sukunat, yo‘l, bo‘shliq, xaroba makon kabi obrazli detallar qahramonning ichki holatini aks ettiruvchi **badiiy ramz** vazifasini bajaradi. Bu detallar qahramon ruhiyatidagi iztirob, umidsizlik yoki izlanish jarayonini bilvosita ifodalaydi. Shu jihatdan, Eshonqul hikoyalaridagi obrazlar ochiq bayon qilinmaydi, balki o‘quvchini **tahlil va mushohadaga majbur etuvchi** tarzda yaratiladi. Yozuvchining hikoyalarida muallif obrazi bilan qahramon obrazi o‘rtasida aniq masofa saqlanadi. Muallif qahramonning harakatlarini izohlab bermaydi, unga baho qo‘ymaydi. Bu esa

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

obrazni **mustaqil badiiy shaxs** sifatida shakllantiradi. Natijada Eshonqul hikoyalaridagi obrazlar modern adabiyotga xos ko‘p qatlamli, ochiq talqinli xarakter kasb etadi.

Xurshid Do‘stmuhammad ijodida obraz yaratish masalasi falsafiy mushohada bilan chambarchas bog‘liq. Uning hikoyalarida qahramon ko‘pincha kundalik hayot fonida tasvirlansa-da, bu fon tashqi voqelikdan ko‘ra **ichki kechinmalarni ochish vositasi** sifatida xizmat qiladi. Do‘stmuhammad hikoyalarida obrazlar hayotiy, ammo ayni paytda ramziy mazmunga ega bo‘ladi. Yozuvchi obraz yaratishda **badiiy detalga** katta ahamiyat beradi. Oddiy buyumlar, oddiy holatlar qahramon ruhiyatini ifodalovchi ramzga aylanadi. Masalan, yopiq makon, yo‘l chetidagi manzara, sukut holati qahramonning ichki yolg‘izligi yoki ikkilanishini aks ettiradi. Bu usul orqali yozuvchi obrazning ichki olamini ochiq psixologik tahlilsiz, bilvosita ifodalaydi. Xurshid Do‘stmuhammad hikoyalarida qahramon ko‘pincha **axloqiy tanlov** oldida turgan shaxs sifatida tasvirlanadi. Bu tanlov ochiq dramatik konflikt shaklida emas, balki ichki kechinmalar orqali namoyon bo‘ladi. Obrazning ichki ziddiyati hikoyaning asosiy dramatik kuchiga aylanadi. Shu jihatdan, Do‘stmuhammad hikoyalarida obraz voqeani harakatga keltiruvchi emas, balki **ma’naviy muammolarni yorituvchi markaz** vazifasini bajaradi. Yozuvchi muallif pozitsiyasini oshkora bildirmaydi. U qahramonni oqlamaydi ham, qoralamaydi ham. Bu holat o‘quvchini mustaqil xulosa chiqarishga undaydi va obrazni **ko‘p talqinli** badiiy hodisaga aylantiradi.

Ulug‘bek Hamdam zamonaviy o‘zbek adabiyotida insonning ichki erkinligi, ruhiy izlanishlari va ma’naviy mas’uliyati masalalarini badiiy obraz orqali yoritishga alohida e’tibor qaratgan adiblardan biridir. Uning hikoyalarida obraz yaratish jarayoni insonning **o‘z “men”ini anglash** muammosi bilan uzviy bog‘liq. Hamdam hikoyalaridagi qahramonlar ko‘pincha tashqi voqelikka qarshi chiqmaydi, lekin ichki jihatdan u bilan kelisha olmaydi. Bu holat obrazning ichki dramatizmini kuchaytiradi. Qahramonning ruhiy izlanishlari, o‘z-o‘zini anglash jarayoni hikoyaning markaziy mazmuniga aylanadi. Bu esa obrazni an’anaviy ijtimoiy tipdan ko‘ra, **falsafiy-psixologik shaxs** darajasiga olib chiqadi. Ulug‘bek Hamdam obraz yaratishda ichki monolog va mushohada usullaridan samarali foydalanadi. Qahramonning ichki nutqi orqali uning ruhiy holati, hayotga

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

munosabati va ma'naviy izlanishlari ochiladi. Bu usul obrazning ichki dinamikasini ta'minlaydi va uni tirik, ishonarli qiladi. Hamdam hikoyalarda makon va vaqt ham obraz bilan uzviy bog'liq holda tasvirlanadi. Makon qahramon ruhiyatini aks ettiruvchi fon vazifasini bajaradi, vaqt esa subyektiv idrok asosida shakllanadi. Bu jihatlar obraz yaratishda modern adabiyot tamoyillarining muvaffaqiyatli qo'llanilganini ko'rsatadi.

Xulosa o'rnida shuni aytish mumkinki, zamonaviy hikoyalarda obraz yaratish jarayonida tashqi voqealar ikkinchi planga surilib, qahramonning ichki kechinmalari, xotiralari, ong oqimi, sukuti va ramziy tafakkuri asosiy badiiy vositaga aylanadi. Bu holat zamonaviy inson tafakkurining murakkablashuvi, hayotga bo'lgan munosabatning ko'p qatlamli tus olishi bilan bevosita bog'liqdir. Shuning uchun ham zamonaviy hikoyalarda obrazlar ko'pincha yakdil xulosa yoki aniq yechimga ega emas, balki ochiq talqin uchun mo'ljallangan bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Qo'shjonov M. Adabiyot nazariyasi asoslari. Toshkent: O'qituvchi, 2004.
2. Sarimsoqov B. Badiiy obraz va talqin muammolari. Toshkent: Fan, 2008.
3. Yo'ldoshev Q. Zamonaviy o'zbek adabiyoti jarayonlari. Toshkent: Akademyashr, 2015.
4. Karimov N. XX–XXI asr o'zbek adabiyoti masalalari. Toshkent: Mumtoz so'z, 2019.
5. Eshonqul N. Hikoyalar to'plami. Toshkent: Sharq, 2005.
6. Do'stmuhammad X. Hikoyalar va essealar. Toshkent: Yangi asr avlodi, turli yillar.
7. Hamdam U. Hikoyalar. Maqolalar. Suhbatlar. Toshkent: Akademyashr, 2018.

TOHIR MALIK HIKOYALARIDA MA'NAVY-MA'RIFIY QARASHLAR

Karimova Dilorom Sherzod qizi,
Alisher Navoiy nomidagi ToshDO'TAU
II bosqich magistranti
dilorom.boymaqova07@gmail.com

Annotatsiya. Mazkur maqolada o'zbek adabiyotining yirik namoyandasi Tohir Malik hikoyalarda ilgari surilgan ma'naviy-ma'rifiy qarashlar tahlil etiladi. Xususan, yozuvchining “Qarg'ish”, “Erkin” va “Bekat” kabi hikoyalarda insoniylik, haqiqat uchun kurash, tarixiy xotirani asrash, ma'naviy qarshilik va inson qadr-qimmatini kabi yuksak g'oyalar badiiy ifoda etilganligi yoritiladi. Maqolada obrazlar tahlili orqali yozuvchining ma'naviy-ma'rifiy, axloqiy-falsafiy qarashlari ochib beriladi. Shuningdek, Tohir Malik asarlarida ijtimoiy muhitning inson ruhiyatiga ta'siri, ma'naviy tanlov va ichki kurash masalalari keng yoritilganligi asoslab beriladi. Maqola yozuvchining badiiy tafakkuri va uning ma'naviy-ma'rifiy g'oyalarini chuqur anglashga xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: ma'naviyat, ma'rifat, haqiqat, inson qadr-qimmatini, tarixiy xotira, axloqiy qarashlar

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

O‘zbek adabiyotida inson ma’naviyati, axloqiy qadriyatlar va jamiyatdagi ijtimoiy-ruhiy muammolarni yoritish masalasi doimo markaziy o‘rinlardan birini egallab kelgan. Ayniqsa, mustaqillik davriga kelib, adabiyotning ma’naviy-ma’rifiy vazifasi yanada kuchaydi, inson ruhiyati va uning ichki dunyosini chuqur tahlil etishga bo‘lgan ehtiyoj ortdi. Shu nuqtayi nazardan, Tohir Malik ijodi o‘zining falsafiy teranligi, hayotiy voqelikni realistlik aks ettirishi hamda ma’naviy-axloqiy muammolarni dadil ko‘tarib chiqishi bilan ajralib turadi [5].

Yozuvchi ijodida inson shaxsining shakllanishi, uning axloqiy tanlovi, ichki kechinmalari va ruhiy iztiroblari keng va chuqur yoritiladi. Tohir Malik hikoyalarida inson faqat tashqi muhit ta’sirida emas, balki o‘z ichki dunyosi, e’tiqodi va ma’naviy qadriyatlari asosida ham shakllanadigan murakkab mavjudot sifatida tasvirlanadi. Shu bois uning asarlarida inson qalbi markaziy o‘rinni egallaydi.

Tohir Malikning badiiy tafakkuri o‘ziga xos bo‘lib, unda oddiy hayotiy voqealar orqali chuqur falsafiy xulosalar chiqariladi. Yozuvchi hikoyalarida inson hayotining turli bosqichlari, ya’ni bolalik, yoshlik, yetuklik va keksalik davrlarida duch keladigan ma’naviy sinovlar keng yoritiladi [1, 23-24]. Bu sinovlar insonning kimligini, uning asl mohiyatini ochib beruvchi mezon sifatida talqin etiladi.

Shuningdek, Tohir Malik ijodida ijtimoiy muhit va tarixiy davrlarning inson ruhiyatiga ta’siri masalasi ham muhim o‘rin tutadi. Uning hikoyalarida turli davrlar – urush yillari, sovet davri va mustaqillik arafasi – inson taqdirlari bilan uzviy bog‘liq holda tasvirlanadi. Bu esa yozuvchining nafaqat badiiy ijodkor, balki jamiyat hayotiga chuqur nazar tashlay oladigan ma’rifatparvar sifatida ham shakllanganini ko‘rsatadi.

Tohir Malik asarlarining yana bir muhim jihati unda ma’naviy-ma’rifiy qarashlarning ustuvorligi hisoblanadi. Yozuvchi o‘z hikoyalari orqali o‘quvchini yaxshilik va yomonlik, halollik va xiyonat, sadoqat va beparvolik kabi qarama-qarshi tushunchalar ustida fikr yuritishga undaydi. Har bir hikoya insonni o‘z ustida ishlashga, o‘z ichki dunyosini tahlil qilishga va ma’naviy kamolot sari intilishga chorlaydi.

Xususan, Tohir Malikning “Qarg‘ish” hikoyasi insoniylik, axloqiy tanlov va ruhiy poklanish masalalarini chuqur badiiy tahlil qiluvchi asar sifatida

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

e'tiborga loyiqdir [1. 149-167]. Unda muallif hayotiy voqealar vositasida jamiyatdagi muhim ma'naviy muammolarni ko'taradi hamda o'quvchini ezgulik va yovuzlik o'rtasidagi murakkab munosabatlar ustida mushohada yuritishga undaydi.

Avvalo, asarning g'oyaviy markazida yaxshilik va yomonlikning o'zaro qarama-qarshiligi yotadi. Muallif bu qarama-qarshilikni Yo'ldosh va Rahima obrazlari orqali ochib beradi. Yo'ldosh sabr-toqatli, mehribon, kechirimli inson timsoli bo'lsa, Rahima ichki alam, hasad va nafrat ta'sirida ruhiy iztirobga tushgan shaxs sifatida tasvirlanadi. Shu tariqa yozuvchi insonning ichki dunyosi uning tashqi hayotiga bevosita ta'sir ko'rsatishini badiiy asoslaydi.

Asarda ilgari surilgan asosiy g'oya yomonlikka yaxshilik bilan javob berish insoniy komillikning eng oliy ko'rinishi ekanligidir. Yo'ldosh o'ziga nisbatan qilingan zulm va adolatsizliklarga qaramay, o'gay onasiga nisbatan nafrat yoki qasos tuyg'ularini rivojlantirmaydi. Aksincha, u kasal holatida Rahimaga yordam berishga, uni davolatishga harakat qiladi. Bu holat muallifning axloqiy qarashlarini yaqqol namoyon etadi: haqiqiy ezgulik shart-sharoitga bog'liq emas, balki insonning ichki e'tiqodi va tarbiyasiga tayanadi degan xulosani anglatadi.

Shuningdek, hikoyada qarg'ish, yomon niyat va ruhiy buzqlikning oqibatlari ham chuqur tahlil etilgan. Rahima obrazi orqali muallif shuni ko'rsatadiki, inson qalbida yig'ilib boradigan nafrat va alam oxir-oqibat o'z egasini yemiradi. Rahimaning bolalarga nisbatan qarg'ishlari uning ichki ruhiy iztirobini yanada kuchaytiradi va nihoyat jismoniy kasallikka ham olib keladi. Bu esa asarda ilgari surilgan muhim xulosani tasdiqlaydi: yomonlik, avvalo, uni qilgan insonning o'ziga zarar yetkazadi.

Bundan tashqari, asarda ota obrazining mas'uliyatsizligi ham tanqid ostiga olinadi. Ergashning farzandlariga beparvo munosabati, ularning taqdiriga yetarlicha e'tibor bermasligi jamiyatdagi muhim ijtimoiy muammolardan biri sifatida ko'rsatiladi. Muallif shu orqali ota-onalik nafaqat biologik, balki chuqur ma'naviy va axloqiy mas'uliyat ekanligini ta'kidlaydi.

Asarning yana bir muhim jihati unda ilohiy adolat g'oyasining ilgari surilishidir. Hikoya davomida hayotdagi adolatsizliklar tasvirlansa-da, yakunda har bir qahramon o'z qilmishiga yarasha natijaga duch keladi. Yo'ldoshning ezguligi uning hayotida muvaffaqiyat va hurmat bilan qaytadi, Rahimaning yomonliklari esa iztirob va azob bilan yakunlanadi. Bu esa

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

muallifning diniy-falsafiy qarashlari bilan uyg'un holda shakllangan badiiy xulosasidir.

Tohir Malikning “Erkin” hikoyasi esa o‘zbek adabiyotida totalitar tuzumning inson ruhiyatiga ko‘rsatgan dahshatli ta’sirini ochib beruvchi muhim badiiy asarlardan biridir. Ushbu hikoya orqali yozuvchi nafaqat tarixiy haqiqatni aks ettiradi, balki inson qadr-qimmatini, ma’naviy iroda va haqiqat uchun kurash masalalarini ham chuqur tahlil qiladi [3, 45-98].

Mazkur hikoya syujeti bir qarashda oddiy voqea – yosh yigit Erkinning nohaq qamoqqa olinishi asosiga qurilgan bo‘lsa-da, aslida u murakkab ijtimoiy-siyosiy muhitning badiiy umumlashmasidir. Asarda tasvirlangan voqealar Stalin qatag‘on davriga xos bo‘lib, inson erkinligi, haqiqat va adolat tushunchalarining toptalganini ko‘rsatadi. Erkin obrazi bu shunchaki bir qahramon emas, balki butun bir avlodning timsolidir. U yosh bo‘lishiga qaramay, otasining nomini himoya qilish, haqiqatni sotmaslik yo‘lida qat’iy turadi. Hikoyada uning ruhiy kechinmalari bosqichma-bosqich chuqurlashib boradi: avval qo‘rquv, keyin tushunmovchilik, so‘ng esa azob va nihoyat, ma’naviy qarshilik. Yozuvchi psixologik tasvir vositalaridan juda ustalik bilan foydalanadi. Ayniqsa, Erkinning qamoqxonadagi holati – ochlik, tashnalik, ruhiy bosim natijasida yuzaga kelgan gallyutsinatsiyalar (akasi bilan bo‘lgan muloqotlar va b.) inson ongining sinish chegarasini ifodalaydi. Bu jihat asarni psixologik realizm ruhida yozilganini ko‘rsatadi.

Hikoyada davlat apparati vakili bo‘lgan Javlon obrazi orqali zo‘ravon tizimning mohiyati ochib beriladi. U insoniylikdan yiroq, maqsadga erishish uchun har qanday vositani qo‘llaydigan shaxs sifatida tasvirlangan. Bu obraz orqali yozuvchi zo‘ravonlikka asoslangan davlat siyosatining qanday ishlashini fosh etadi. Javlon obraziga qarama-qarshi tarzda Erkin o‘zining sinmas iroda egasi ekani ko‘rsatadi. U jismoniy azoblarga dosh bera olmasa-da, ma’naviy jihatdan taslim bo‘lmaydi. Bu orqali yozuvchi insonning haqiqiy kuchi uning ruhiy barqarorligida ekanini ta’kidlaydi. Asarda qahramonning ismi ham bejiz Erkin deb tanlanmaydi; u o‘z ruhining erkinligini saqlab qoladi.

Tohir Malik ushbu hikoya orqali bir nechta muhim ma’naviy-ma’rifiy g‘oyalarni ilgari suradi: Birinchidan, hikoyada haqiqat uchun kurash insonning eng muhim burchlaridan biri sifatida talqin qilinadi. Yozuvchi inson qanday murakkab va og‘ir sharoitga tushib qolmasin, haqiqatni himoya

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

qilishi kerakligini ta’kidlaydi. Bu g’oya Erkin obrazi orqali yorqin ifodalanadi. U hayotiy sinovlar, bosim va tahdidlarga qaramay, o‘z prinsiplaridan voz kechmaydi. Erkinning bu qat’iyligi o‘quvchiga haqiqat yo‘lida turish har doim ham oson bo‘lmasligini, biroq bu yo‘ldan qaytmaslik insonning ma’naviy kuchini ko‘rsatishini anglatadi. Shu tariqa yozuvchi haqiqatni himoya qilish nafaqat shaxsiy, balki jamiyat oldidagi mas’uliyat ekanini ham uqtiradi.

Shuningdek, asarda tarixiy xotirani asrash masalasi alohida o‘rin tutadi. Kitoblar, kundaliklar va yozma manbalar millatning o‘tmishi, uning kechmishi va tajribalarini saqlovchi muhim vosita sifatida tasvirlanadi. Yozuvchi uchun tarixiy xotira bu faqat o‘tmishni eslash emas, balki milliy o‘zlikni saqlab qolishning asosiy omilidir. Agar xalq o‘z tarixini unutsa, u o‘z ildizlaridan uziladi va ma’naviy jihatdan zaiflashadi. Shu sababli hikoyada yozma merosni asrash, uni qadrlash va avlodlarga yetkazish g’oyasi markaziy o‘rinlardan birini egallaydi. Bu orqali muallif har bir insonni o‘z tarixiga befarq bo‘lmaslikka chaqiradi [5, 212-246].

Nihoyat, hikoyada inson qadr-qimmati eng oliy qadriyat sifatida ulug‘lanadi. Tohir Malik inson sha’ni, uning erkinligi va qadrini har qanday ijtimoiy yoki siyosiy tuzumdan ustun qo‘yadi. Agar biror tuzum inson qadrini poymol etsa, u adolatsiz va insoniylikka zid tizim sifatida baholanadi. Asarda insonning ichki erkinligi, uning hurmatga loyiq shaxs sifatidagi mavqei doimo himoya qilinadi. Bu g’oya o‘quvchiga har bir insonni hurmat qilish, uning huquq va qadrini qadrlash zarurligini anglatadi. Yozuvchi nazarida, haqiqiy jamiyat bu inson qadr-qimmati eng yuqori darajada qadrlanadigan jamiyatdir.

Yozuvchining ma’naviy-ma’rifiy qarashlarini “Bekat” hikoyasi ham yanada teranroq ko‘rsatib beradi. Hikoya badiiy jihatdan murakkab kompozitsiyaga ega bo‘lib, unda bir makon – bekat timsoli orqali turli davrlar, inson taqdirlari va ijtimoiy-axloqiy masalalar chuqur tahlil etiladi. Asar uch xil tarixiy davrni: 1942, 1961 va 1985 yillarni qamrab olib, inson hayotidagi quvonch va iztirob, vafodorlik va xiyonat, sadoqat va beparvolik kabi qarama-qarshi tushunchalarni falsafiy-badiiy jihatdan ochib beradi [4, 134-178]. Aynan shu jihatdan Tohir Malikning bu hikoyasi Ulug‘bek Hamdamning “Na’matak” mini-romaniga yaqin turadi.

Hikoyada bekat oddiy joy emas, balki inson taqdirlarining guvohi bo‘lgan ramziy makon sifatida tasvirlanadi (Ulug‘bek Hamdam asarida na’matak shunday ramziy detall sifatida keltiriladi). U yerda kechgan voqealar nafaqat

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

tashqi hayotiy hodisalar, balki inson qalbidagi ichki kechinmalarni ham aks ettiradi. Bekat vaqt, tarix va xotira kesishgan nuqta sifatida talqin qilinadi. Bu jihatdan u “hayot stansiyasi” vazifasini bajaradi. Urush davrida kechadigan birinchi hikoyada insoniy munosabatlar sinov ostiga qo‘yiladi. Nafisa, Polvon tog‘a va Nozik obrazlari orqali muallif urushning inson qalbiga yetkazgan iztiroblarini ko‘rsatadi. Nozik va Narzining muhabbati sof, ammo urush sababli sinovga duch kelgan sevgi timsolidir. Narzining ko‘zidan ayrilishi uning hayotidagi burilish nuqtasiga aylanadi. Shunga qaramay, Nozik uni tashlab ketmaydi, aksincha, uni izlab, yordam berishga intiladi. Bu holat vafo, sadoqat va fidoyilik kabi axloqiy qadriyatlarning yuksak namunasidir. Shu bilan birga, bekat bu yerda ayriliq va kutish makoni sifatida namoyon bo‘ladi. Har bir poyezd kelishi – umid, ketishi esa ayriliq ramzi bo‘lib xizmat qiladi.

Ikkinchi hikoyada Lolaxon va Sarvar taqdiri orqali inson hayotidagi beqarorlik va fojeaviy o‘zgarishlar ko‘rsatiladi. Sarvar urushdan yarador bo‘lib qaytadi, Lolaxon esa uning yo‘qligida yolg‘izlik va iztirobga duch keladi. Mansur obrazi orqali esa insonning ichki kechinmalari: hasad, orzu va pushaymonlik yoritiladi. U Lolaxonni sevadi, lekin o‘z his-tuyg‘ularini ochiq ifoda eta olmaydi. Bu hikoya orqali muallif hayotning o‘tkinchiligi va insoniy munosabatlarning zaifligini ochib beradi. Bekat yana bir bor hayot va o‘lim o‘rtasidagi o‘tish nuqtasi sifatida ko‘rinadi.

Uchinchi hikoyada esa Norbo‘ta va Marg‘uba o‘rtasidagi ichki dialoglar orqali muallif insonning hayotdagi tanlovi va uning oqibatlarini tahlil qiladi. Ular yoshligida bir-birini sevgan bo‘lsa-da, hayot ularni turli yo‘llardan olib ketadi. Norbo‘ta va Marg‘ubaning tanlovlari turlicha bo‘ladi va ular ayro hayot yo‘llarini tanlaydi. Ammo bu tanlovlar ularni bir-biridan ajratadi. Hikoya davomida ular o‘tmish va hozirgi holat o‘rtasida ichki ziddiyatni boshdan kechiradi. Bu qismda bekat yana uchrashuv va ayriliq makoni sifatida namoyon bo‘ladi. Bu yerda insonlar uchrashadi, lekin ko‘pincha yana ajralib ketadi. Bu esa inson hayotining murakkabligi va beqarorligini ifodalaydi.

Xulosa qilib aytganda, Tohir Malik ijodi o‘zbek adabiyotida ma’naviy-ma’rifiy g‘oyalarni badiiy jihatdan yuksak darajada ifodalashga erishgan muhim hodisalardan biridir. Uning hikoyalarida inson hayoti, uning ichki dunyosi, axloqiy tanlovi va ruhiy kechinmalari chuqur falsafiy mazmunda ochib beriladi. Yozuvchi oddiy hayotiy voqealar orqali global ahamiyatga ega

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

bo‘lgan masalalarni ko‘taradi va o‘quvchini o‘z ustida fikr yuritishga, hayotiy qadriyatlarni qayta baholashga undaydi. Hikoyalarda asosan yaxshilik va yomonlik o‘rtasidagi kurash, inson qalbining pokligi va yovuz niyatlarning oqibatlarini badiiy tahlil etiladi, ezgulikning ustunligi, insonning o‘zini tutishi va axloqiy poklikka intilishi muhim o‘rin egallashi ochib beriladi. Shuningdek, o‘quvchiga har qanday sharoitda ham insoniylikdan chekinmaslik, yomonlikka yaxshilik bilan javob qaytarish zarurligini, insonning haqiqat uchun kurashi, ma‘naviy jasorati va ichki erkinligini saqlab qolish har narsadan muhim ekanini uqtiradi.

Umuman olganda, Tohir Malik hikoyalari insonni ma‘naviy barkamollikka chorlaydi. Uning asarlarida ilgari surilgan asosiy g‘oyalar – haqiqatga sodiqlik, inson qadr-qimmatini, tarixiy xotirani asrash va ma‘naviy qarshilik – bugungi globallashuv davrida ham o‘z dolzarbligini yo‘qotmagan. Yozuvchi insonni o‘z qalbiga nazar tashlashga, axloqiy jihatdan yetuk bo‘lishga va hayotda to‘g‘ri yo‘l tanlashga undaydi. Shu bois Tohir Malik ijodi nafaqat badiiy ahamiyatga ega, balki katta tarbiyaviy va ma‘rifiy qiymatga ham ega bo‘lgan adabiy meros sifatida qadrlanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Tohir Malik. Odamiylik mulki, axloq kitobi. – Toshkent: Istiqol, 2005
2. Tohir Malik. Voy, onajonim, hikoyalar. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2015.
3. Tohir Malik. Tanlangan asarlar, birinchi kitob. – Toshkent: Sharq, 2016
4. Tohir Malik. Tanlangan asarlar, ikkinchi kitob. – Toshkent: Sharq, 2016
5. <https://kh-davron.uz/yangiliklar/muborak-kin/tohir-malik-uch-hikoya.html>

ZAMONAVIY O‘ZBEK NASRIDA SIYOSIY QATAG‘ONLAR MAVZUSI

Jovliyev Hasan,
Alisher Navoiy nomidagi
ToshDO‘TAU 1-kurs magistranti

Annotatsiya. Mazkur maqolada o‘zbek adabiyotida qatag‘on mavzusi badiiy tahlil qilinadi. Said Ahmad qalamiga mansub “Sarob”, “Borsa kelmas darvozasi”, Abdulla Qahhorning “Zilzila” asarlarida qatag‘on davrining fojiali voqealari, inson taqdiri, totalitar tuzumning adolatsiz siyosati juda chiroyli tasvirlangan. Ushbu asarlarda inson taqdiri, insoniy qadr-qimmat va ozodlik uchun kurash masalalari keng ochib berilgan.

Kalit so‘zlar: qatag‘on davri, s ovet-totalitar tuzum, biografik xususiyat, seksotlar, sho‘ro davri.

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

XX asr o‘zbek tarixida eng og‘ir va fojiali davrlardan biri bu qatag‘on yillari hisoblanadi. Ayniqsa, 1930-1950-yillar oralig‘ida sovet-totalitar tuzumi tomonidan minglab begunoh insonlar “xalq dushmani” sifatida qamalib, surgun qilingan yoki qatl etilgan. Bu jarayon nafaqat siyosiy hayotga, balki jamiyatning ma‘naviy va madaniy hayotiga ham kata zarba bo‘ldi. Qatag‘on mavzusi o‘zbek adabiyotida uzoq vaqt davomida ochiq yoritilmagan. Chunki sovet mafkurasi bu mavzuni ko‘tarishga imkon bermagan. Mustaqillikdan keyin ushbu tarixiy haqiqatlarni ochib berish, qatag‘on qurbonlarining taqdirini yoritish va ularning xotirasini tiklash o‘zbek adabiyotining muhim vazifalaridan biriga aylandi.

Qatag‘on mavzusini yoritgan asarlar quyidagi masalalarni ochib beradi:

- totalitar tuzumning zulmi;
- begunoh insonlarning fojiali taqdiri;
- ruhiy iztiroblar va ma‘naviy qarshilik; uqubatlari tasvirlangan..
- insoniy qadr-qimmatning poymol qilinishi.

Said Ahmadning “Yo‘qotganlarim va topganlarim “ asarida Saida Zunnunovaga atab yozilgan “Shoiraning feruza olami”, “Biz shunday yashadik”, “Qanoatda Saida filcha bo‘lurmi hay-hay” kabi hikoyalarida ham qatag‘on davrining inson hayotidagi eng ayanchli uqubatlari tasvirlangan.

Said Ahmadning “Sarob” hikoyasi qatag‘on davrining murakkab ijtimoiy muhitini tasvirlovchi hikoyadir. “Yaxshi asar sarlavhadan boshlanadi”, - deganlaridek hikoyaga qo‘yilgan nom ramziy ma‘no kasb etgan. “Sarob” so‘zi insonlarning umidlari va orzularining puchga chiqishini, yolg‘on va aldovga asoslangan jamiyatni anglatadi. Ushbu hikoya real hayotiy voqelikka asoslangan. Biografik hikoya uchun tanlangan epigraf hikoyaning asl g‘oyasi, tarbiyaviy ahamiyati nima ekanligini ko‘rsatib turadi. “Ota-qarg‘ishi misoli o‘q-u oxiratda emas, shu dunyoning o‘zida nishonga tegadi” (Buxorolik 100 yil yashagan usta Amin boboning o‘gitlaridan). Bu hikoyada inson hayoti davomida otasini ulug‘lashi, har qanday holatda ham unga munosib farzand bo‘lish o‘rniga, bu dunyoda ham, oxiratda ham otaning nafratiga uchrash farzand uchun oq bo‘lish kechirib bo‘lmas gunoh ekanligini bila turib ham bunga amal qilmasdan otani norizo qilgan, undan o‘z manfaatlarini va “yorug‘” kelajagini o‘ylagan holda o‘z otasini sotqiniga aylangan, farzand nomiga mos bo‘lmagan o‘g‘il fojiasi tasvirlangan. Farzand uchun otaning norizoligi aslida ulkan kulfatdir. O‘z maqsadlariga erishish uchun GPU xodimi

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

Mansurovning aytganlarini so‘zsiz bajaradigan, Pioneer tashkiloti tomonidan berilgan sovg‘a -salomlarga aldangan, bir hafta mobaynida jonini jabborga berib to‘plagan ma‘lumotlarini qaytadan Mansurov aytganidek qilib o‘zgartirgan Kimsanboy o‘z otasini o‘z amallari bilan GPUning pioneer tashkilotiga tortiq qildi. Hikoyada keltirilgan qahramonlarning ismlari ham mos ravishda tanlangan. Olimjon domla ismiga yarasha yoshi 70 lardan oshgan, umrining 15 yildan ortig‘ini lagerlarda o‘tkazayotgan, millat uchun qayg‘uradigan, milliy tarixni chuqur biladigan, ziyoli inson. O‘g‘li Kimsanboy esa mafkuraviy jihatdan buzilgan inson. Otasining fikr-u e‘tiqodiga zid, sovetlarning josusi edi. “Domla g‘alati odam edi. U hech kim bilan sirlashmasdi. Birovga na dardini aytardi, na quvonchini. Ko‘pchilik uni orqaravotdan, “indamas domla” deb atardi. U yig‘lardi. Ko‘zlaridan oqqan yosh soqollariga tomardi. Domla qimirlamas, har kiprik qoqqanda mijjalarida to‘planib qolgan yosh duv to‘kilardi”. Ziyoli, xalqning ertangi kuni haqida qayg‘uradigan insonga noqobil bo‘lgan, sovetlarning josusi bo‘lgan o‘g‘ilning hech qachon kechirib bo‘lmas gunohlari har qanday otaning qaddini egib qo‘yishi hech kimga sir emas. Olimjon domla nafaqat kuchli tarixchi, balki adabiyotdan ham yaxshi xabardor bo‘lgan, Fuzuliy devoniga aytgan sharh ham bundan dalolat beradi. Fuzuliy shunday yozadi: “G‘amlarim shuncha ko‘pki, tuyaning ustiga ortsam, zindonga tashlangan kofirlar ozod bo‘ladi”. Xo‘sh, nima uchun ozod bo‘ladi?” Bir rivoyatda odamlar Allohdan: “Ey tangrim, zindonda yotgan kofirlar qachon ozod qilinadi”, - deb so‘rabdilar. Alloh: “Tuya ignaning teshigidan o‘tgandagina kofirlar ozod qilinadi”, - deb javob qilgan ekan. Fuzuliy ana shu rivoyatni asos qilib olgan. Ya‘ni “Mening g‘amlarim shunchalik ko‘pki, tuyaning ustiga ortsam, ko‘tarolmay ozib ipdek bo‘lib qoladi. Ipdek ozib qolgan tuya ignaning teshigidan bemalol o‘tishi mumkin. Demak, kofirlar shundagina do‘zaxdan etilishi mumkin. Domlaning bu qadar bilimdonligiga qoyil qolishdan boshqa chora yo‘q! Hikoyaning yana bir xususiyati hikoya voqeiyligidagi biografik xususiyatni o‘quvchi ham idrok etib turadi.

Hikoyada “eng yovuz imperiyaning” mafkuraviy qiyofasini aniq tasvirlangan. Hikoyada “EE3781” raqami yoniga “Kimsanboy Yolqinov” deb yozib qo‘yilgan, “Mehribon otamiz Stalinga sodiq bo‘lish orzusi” Uning odam bo‘yi qilib chizilgan suvratiga tagiga: “Pioneer! Qahramon Kimsanboy Olimjonovga salyut berib o‘tishni unutma!” -deb yozib qo‘yilardi. Butun

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

O‘zbekiston bolalari undan ibrat olishga, uning vatanparvarlik jasoratini takrorlashga qasamyod qilishardi” kabi tasvirlarda o‘tmish tuzumi kirdikorlari birmuncha aniq ifoda etilgan. Ahmad Yassaviy degan reaksion shoirni ko‘klarga ko‘tarib maqtashdi. Alisher Navoiy “Xamsa” ni, “Chor devon”ni yozganda Pushkinning habash bobosi O‘rta Yer dengizining janubiy qirg‘oqlarida chig‘anoq terib yurardi. Mirzo Ulug‘bek Samarqandda Rasadxona barpo etgan paytlarda o‘rislar chipta kovush kiyib yurishardi, deb yoz!”¹. Mana shunday qaydlar orqali kitobxon 74 yil ulug‘langan asli chirkin tuzumning mohiyatini anglab oladi. Hikoyada “seksotlar”, “strukachlar” degan atamalar ham keltirilgan. Bu lagerlarda yashovchi insonlar tili aytganda mahbuslar to‘g‘risida boshliqlarga yashirincha ma’lumot berib turadiganlar. Kimsanboy ham faol seksotlardan edi. Ota qarg‘ishi shu dunyoning o‘zida ham o‘z oqibatini ko‘rsatadi, albatta. Xalqimiz bejizga: “Ota rozi –xudo rozi”, – deb aytmaydi. Kimsanboy otasi bilan bir lagerda bo‘lgan vaqt oralig‘ida qancha xo‘rliklarga duch keldi. Vorkuta lagerida mahbuslar uni urib, ma’lumot yozadigan o‘ng qo‘lini tirsagidan sindirishgan edi. Balxash lagerida orqa miyasining pastiga, qoq ensasining belkurakning sopi bilan urib, chuqurga tashlab ketishgan. Soqchilar uning dodlagan ovozi eshitib, chuqurdan chiqarib olishgan. Ana shundan keyin uning o‘ng qo‘li tirsagidan uning qo‘li tirsagidan qotib, boshi goh o‘ng qo‘li bilan to‘g‘irlab, oldinga qaratib qo‘ysa, boshi musichaning kallasidek old-orqasiga siltalanib, borib -kelaveradigan bo‘lib qolgandi. To‘g‘ri, bu kabi Kimsanboyning boshidan o‘tkazganlari har bir o‘zbekning etini jimirlatadi. Lekin oqpadar farzand uchun, bu ko‘rgiliklar ham kamdir. Hikoyadagi favqulodda badiiy yechim muayyan darajada kitobxonda Kimsanboyga achinish, unga xayrixohlik uyg‘otadi. Negaki, u tavbaga keldi. Hikoya oxirida Kimsanboy Yolqinov hayoti davomida qilgan ishlaridan afsuslanib, o‘limi oldidan quyidagi gaplarni aytadi: “Sizdan o‘tinib so‘rayman shtokmanga ayting, jonim uzilishi bilan tanam sovumay turtib ko‘ksidagi Stalin suvratini terim bilan shilib olsin. U dunyoda ham Stalin bilan bitta qabrda yotgulik qilmasin. Iltimos, dadam qamoqdan qaytib kelgan bo‘lsa, mening uzrimni yetkazing. Gunohini qoni bilan yuvdi, deb ayting. Bu gapi gaplar qancha ko‘p baralla aytilmasin vaqt oliy hakam. Kimsanboyning ayanchli o‘limi, kofir sifatida janozasiz dafn etilishi haqiqiy musulmon inson borki, ularning barchasining qalbini larzaga keltiradi. Said Ahmadning “Borsa kelmas darvozassi” hikoyasi qatag‘on davrining eng og‘ir jihatlarini

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

tasvirlovchi hikoyalaridan biridir. Bu hikoya o‘zbekona milliy ruh bilan yo‘g‘rilgan, lager dahshatlari hech kimnikiga o‘xshamaydigan Said Ahmadchasiga o‘zbekona bir nigoh bilan idrok va talqin etilgan. “Borsa kelmas darvozasi”ga “xalq dushmani” qizining yig‘lab aytgan qo‘shig‘idan satrlar epigraf-bosh so‘z qilib keltiriladi:

Bu vatan qanday vatandir, har go‘shasida turmalar,

Qo‘ngani bir yer topolmay, osmonda yig‘lar turnalar...

Vatanning o‘sha davrlardagi manzarasini faqat Said Ahmadgina boshqa g‘oyat muhit jihatga ishoradir. Hikoya yana o‘sha “xalq dushmani”ning qizi kuylagan qovshiqdan olingan misralar bilan yakunlanadi.

Siz asir bo‘lgan qafasni tishlarim birlan buzay,

Buzmasam olingan mahshar kuni bag‘rimni armon tirnalar.

Hikoyaning nomi ham ramziy bo‘lib, qamoqqa olib ketilgan insonlarning ko‘pchiligi qaytib kelmaganini anglatadi. Hikoyada qatag‘on qurbonlarining taqdiri, ularning oilalari boshidan kechirgan azob-uqubatlar ta’sirchan tarzda tasvirlangan. Muallif insoniy fojiani chuqur psixologik tahlil orqali ko‘rsatadi. Bu hikoyada qatag‘on nafaqat jismoniy jazolash vositasi, balki inson ruhiyatini sindirish vositasi sifatida ham tasvirlanadi. Muallif insonlarning sabr-toqati, umidi va hayotga ishonchini badiiy tasvir orqali ochib beradi. “Sarob” va “Borsa kelmas darvozasi” hikoyalarining umumiy jihati shundaki, bu hikoyalarda qatag‘on davrining fojialari, begunoh insonlarning taqdiri va adolatsizlik ochib berilgan. Ikkala hikoyada ham ijtimoiy muhit kengroq yoritilgan. Bu hikoyalar nafaqat tarixiy haqiqatni ochib berish, balki inson qadr-qimmatini, erkinlik va adolat g‘oyalarini targ‘ib qilish jihatidan ham muhim ahamiyatga ega. Shu sababli qatag‘on mavzusi o‘zbek adabiyotida nafaqat tarixiy xotirani tiklash, balki kelajak avlodni adolat va insonparvarlik ruhida tarbiyalash uchun ham muhim badiiy manba hisoblanadi.

Xulosa o‘rnida shuni aytish mumkinki, zamonaviy o‘zbek adabiyotshunosligida sho‘ro davri qatag‘onlarini aks ettirgan asarlarni tadqiq etish bugungi dolzarb ilmiy-nazariy muammolardan biridir. Bu yo‘nalish bugungi avlodlarga yaqin tarixni, uning manfur siyosatini, ayni chog‘da istiqlol davri hayotining barcha afzalliklarini chuqur idrok etishlariga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Said Ahmad. Sarob. -Toshkent: 2013
2. Said Ahmad. Borsa kelmas darvozasi. -Toshkent: 2013.

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

3. Abdulla Qahhor. Zilzila // 1996. Sharq yulduzi, 11-12-son.
4. Umarali Normatov. Tugallanmagan zilzila. 2007.
5. Abdulla Qahhor. Asarlar. Besh tomlik. T.: 1987.
6. Hoshimjon Ahmedov. Said Ahmadning “Sarob” hikoyasi haqida o‘ylar. International Conference on Developments in Education, 2022. -212-b.

MIRTEMIR SHE‘RIYATIDA RUHIY KECHINMALAR TALQINI

Ibodullayeva Muharram Oybek qizi,
Alisher Navoiy nomidagi ToshDO‘TAU magistranti

Annotatsiya. Lirik she‘rlarda inson tuyg‘ulari, ichki kechinmalari, orzu-o‘ylari tasvir etiladi. O‘zbek she‘riyatida XX asr o‘zbek adabiyotining yorqin vakillaridan biri bo‘lgan Mirtemir ijodining ham alohida o‘rni bor. Mirtemir lirikasi o‘zining mavzu ko‘lami, tuyg‘ularni nozik ifoda etib berish xususiyatiga ko‘ra ham ajralib turadi. Mazkur maqolada shoir she‘riyatidagi lirik kechinmalarining badiiy talqini tahlil qilinadi. Shoir lirikasida insoniy tuyg‘ular – sog‘inch, iztirob, umid, millat, vatanga muhabbat poetik obrazlar orqali ifodalangani ko‘rib chiqiladi. Shuningdek, Mirtemir she‘riyatida ruhiy holatlarni tasvirlashda qo‘llanilgan badiiy vositalar – metafora, ramz, lirik kechinma va obrazlilik xususiyatlari yoritiladi.

Kalit so‘zlar: Mirtemir, o‘zbek she‘riyati, lirika, ruhiy kechinma, poetika, obraz, badiiy tafakkur.

Kirish. XX asr o‘zbek adabiyoti taraqqiyotida Mirtemir she‘riyati muhim o‘rin tutadi. Uning lirik she‘rlari va yuksak badiiy saviyadagi dostonlari o‘zining chuqur lirizmi, samimiy tuyg‘ularga yo‘g‘rilgani va inson qalbining nozik kechinmalarini tasvirlash ko‘lamining kengligi bilan alohida ajralib turadi. Mirtemir she‘riyati inson ruhiyati va uning murakkab ichki olamini aks ettiruvchi badiiy hodisa sifatida e‘tiborga loyiqdir. Odatda, lirikada maqsadli, oldindan reja qilingan mavzu bo‘lmaydi. Unda mavzu bexosdan tug‘iladi. Tug‘ilganda ham dard-alamlardan, iztirob-qayg‘ulardan, ko‘ngil tubiga cho‘kkan armonli og‘riqlarning achchiq hosilasi bo‘lib tug‘iladi. Mirtemirning aksariyat lirikasi ana shunday hosilalarning jamlanmasidir.

Shoir ijodida inson qalbi kechinmalari, uning quvonch-iztiroblari, hayot haqidagi falsafiy qarashlari yetakchi mavzulardan hisoblanadi. Mirtemir she‘rlari insonning ruhiy holatlarini yurakka yaqin, samimiy ifodalarda tasvir etishi bilan kitobxon qalbiga chuqur ta’sir ko‘rsatadi.

Adabiyotshunoslikda shoir lirikasining asosiy xususiyatlaridan biri – uning inson ruhiyatini chuqur his etishi va badiiy obrazlar orqali ifodalay olishidir. Shu sababli Mirtemir she‘riyatini ruhiy kechinmalar nuqtayi

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

nazaridan o‘rganish muhim ilmiy ahamiyatga ega. Mazkur maqolaning maqsadi ham Mirtemir she‘riyatida ruhiy kechinmalar qanday poetik vositalar orqali ifodalanganini tahlil qilishdir.

Asosiy qism. Lirik shoir qalbining ko‘zgusidir. Shoirning she‘riyati bilan tanishganimizda bevosita uning dil izhorlari, kechmishlari, sevgisi-yu armonli dardlariga guvoh bo‘lamiz. Mirtemir lirikasida muhabbat mavzusi alohida ajralib turadi. Muhabbat haqidagi she‘rlarini mavzuiy quyidagi guruhlariga bo‘lish mumkin: yorga, Ona Vatanga, millatga, onaga, farzandiga, yaqinlariga, insonlarga bo‘lgan muhabbat. She‘rlardagi ana shu mavzular ko‘lamiga ko‘ra undagi ohang, dard o‘zgarib boradi.

Lirika insonning ichki dunyosi, ruhiy kechinmalari va hissiyotlarini ifodalashga xizmat qiladigan adabiy turdir. Mirtemir she‘riyati o‘sha lirik turga mansub bo‘lishi qatorida chuqur va kuchli lirizmga to‘yinganligi bilan ajralib turadi. Shoirning lirik qahramoni hayotning murakkab jarayonlarini chuqur his etuvchi va o‘z ichki dunyosi bilan yashaydigan ongli, dardchil shaxs sifatida namoyon bo‘ladi. Lirik qahramon orqali shoir inson ruhiyatining turli qirralarini ochib beradi. Shoirning she‘rlari shunchalar qaynoq harorat bilan yozilganki, undagi ohang, tuyg‘ular insonni bexos bolalikning shirin damlariga yetaklaydi.

*Onam non yopadi bo‘g‘riqib bo‘rtib,
Dam-badam kuyadi qo‘l yengsakda,
Chiviq toycham, gijing, yo‘rg‘alab-yo‘rtib,
Hadeb aylanaman shu tevarakda.*

Qizigan tandirning haroratidan bo‘g‘riqqan, issiqning zo‘ridan yengsakdagi qo‘li kuyayotgan ona va yumshoqqina kulcha umidida chiviq toychasini gijinglatib, tandir atrofidan aylanib yurgan bolakay siymosi gavdalanadi. Bu holat har birimiz uchun naqadar tanish va yoqimli xotiralarni yodga soladi. Uning she‘rlardagi o‘sha harorat o‘qirmanlarga bexosdan olis o‘tmishdagi bolalikni ham yodga soladi. “O‘zbekni o‘zbek bo‘lib tasvirlay bilgan Mirtemir she‘riyatida milliy ruh ko‘zga yaqqol tashlanib turadi” [2:60].

Mirtemir mumtoz adabiyotdan ham, jahon adabiyotidan ham yetarlicha xabardor edi. Shunday bo‘lsa-da, uning ijodi xalqchil, sodda va samimiy satrlarida xalqiga bo‘lgan oshuftaligi ufurib turadi. Shoirning she‘rlarida hayotiy holatni she‘rga ko‘chirish va shu asnoda holat tasvirini kayfiyatga

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

ta'sir ettira oladigan darajada tasvirlay olishi shoirning mahorati, ijodinining jozibadorligi va ta'sirchanligini ta'minlagan jihatlaridan biridir. Mirtemir lirikasida sevgi mavzusi ham inson ruhiy kechinmalarini ifodalashning muhim vositasidir. Shoirning “Men seni” she'rida muhabbat tuyg'usi hissiy-emotsional ruhda tasvirlanadi.

*Men seni injitmayman,
Va lekin tinchitmayman.
Charx urib bo'z to'rg'ayday
Bo'zlashim bor boshingda.*

Ushbu misralarda sevgi tuyg'usi ichki ruhiy bezovtalik sifatida talqin etiladi. Lirik qahramon sevgi orqali o'z ruhiy holatini ifodalaydi. “Bo'z to'rg'ay” obrazi esa shoir poetikasida erkinlik va ruhiy jo'shqinlik ramzi sifatida namoyon bo'ladi.

She'rning keyingi qismida tabiat obrazlari orqali ruhiy holat yanada boyitiladi:

*Saratonda sel bo'lib lolazor yaratgayman,
Qahratonda yel bo'lib gul atrin taratgayman.*

Bu misralarda shoir tabiat hodisalari orqali ruhiy kechinmalarni ifodalash usulidan foydalanadi. “Sel”, “yel”, “lolazor”, “gul atri” kabi obrazlar muhabbatning kuchli hissiy energiyasini ifodalaydi. Mirtemir poetikasining yana muhim jihatlaridan biri – tabiat manzaralari orqali inson ruhiyatini tasvirlashdir. Shoir ko'pincha inson qalbidagi his-tuyg'ularni tabiat hodisalari bilan uyg'un holda tasvirlaydi.

*Yo'l yurib cho'llab qolsang,
Shildiragum buloqday.
Yoki dashtga yo'l solsang,
Yastangayman o'tloqday.*

Bu misralarda lirik qahramon o'z sevgisini tabiat obrazlari orqali ifodalaydi. Buloq obrazi ruhiy poklik va hayot manbayini anglatadi. O'tloq esa osoyishtalik va taskin ramzi sifatida namoyon bo'ladi. Shu tariqa Mirtemir tabiat obrazlari orqali inson qalbidagi ruhiy holatlarni ifodalaydi.

Mirtemir lirikasida inson ruhiy kechinmalarining eng chuqur ifodasi “Onaginam” she'rida namoyon bo'ladi. Ushbu she'rda shoir onaga bo'lgan cheksiz muhabbat, ayriliq izzirobi hamda armon tuyg'ularini lirik qahramon ruhiyati orqali tasvirlaydi.

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

*Dunyoga qayta kelishimga ko‘zim yetsaydi,
Yigit yoshimga to‘lmay turib,
Ayriliq zaylida qoq yog‘ochday qurib
Jon bergan onamni ko‘rishimga ko‘zim yetsaydi.*

Mazkur misralarda shoir o‘tmishga qaytish istagini badiiy ifoda vositasi sifatida qo‘llaydi. “Dunyoga qayta kelishimga ko‘zim yetsaydi” iborasi shoir qalbidagi chuqur armon va kech qolgan pushaymonlik tuyg‘ularini ifodalaydi. Bu yerda lirik qahramonning ruhiy iztirobi retrospektiv xotiralar orqali ochiladi. “Ayriliq zaylida qoq yog‘ochday qurib” iborasi esa metaforik tasvir sifatida onaning iztirobli hayotini ko‘rsatadi. Shoir onaning ruhiy va jismoniy azoblarini “qoq yog‘ochday qurib” obrazida mujassamlashtiradi. Bu tasvir kitobxon ko‘z o‘ngida keksayib, qoq suyak bo‘lib qolgan ona timsolini gavdalantiradi. She‘rning keyingi misralarida esa ruhiy kechinma yanada chuqurlashadi:

*Tizzasiga bir nafas bosh qo‘yishimga ko‘zim yetsaydi,
Onalik mehriga obdan to‘yishimga ko‘zim yetsaydi.*

Bu misralarda lirik qahramonning mehr va qalbiga taskin izlash holati tasvirlangan. “Tizzasiga bosh qo‘yish” obrazi o‘zbek she‘riyatida ona mehrining ramzi sifatida namoyon bo‘ladi. Shu orqali shoir inson qalbidagi mehrga ehtiyojni badiiy tarzda ifoda etishga intiladi.

Umuman olganda, shoirning ijodida ayollar siymosi alohida ulug‘lanadi. Ehtimol, sevgi, alam, dard, xiyonat, sadoqat, mehr, sog‘inch singari qarama-qarshi tuyg‘ular iskanjasiga olganligi sababdir. Shoirning hayotiga nazar tashlasak, u sevib ardoqlagan ayollarning barchasidan erta ayrilganligiga guvoh bo‘lish mumkin. Masalan momosi, onasi, jajjigina qizalog‘i va bevafo suyukli yori.

Ammo Mirtemirning ijod sandig‘i turfalik bilan to‘lgan. Mazvular olami rang barang. Unda xiyonat va nafrat, mehr va muhabbat, vafo va sadoqat tuyg‘ularini ifoda etuvchi she‘rlar ham bisyor. Jumladan, 30-yillarda yozilgan “Qo‘shiqlar”, “Yoz”, “Jilg‘a bo‘yida”, she‘rlarida xalq qo‘shiqlariga xos o‘ynoqilik yaqqol sezilib turadi. “Mirtemir she‘rlarini ta’sirchan va o‘tkir qilgan omillardan yana biri – shoirning xalq ijodiga juda yaqinligidir, – deb yozadi akademik Salohiddin Mamajonov. – U xalq ruhini va qalbini, uning orzu-umidlari va intilishlarinigina emas, balki ayni chog‘da uning fikrlash yo‘llarini badiiy tafakkuridagi o‘ziga hoslikni, obrazlar olamini chuqur biladi” [1:63].

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

Uning ijodidagi ayni shu jihatlar shoirning quyidagi satrlarida yaqqol ko‘zga tashlanadi.

*Og‘zining o‘ymoqligi,
Tilining qaymoqligi,
Mumkinmi o‘zi qaydam,
Hech ko‘zning to‘ymoqligi?*

Ba’zi vaqtlarda uning she’rlarini xalq qo‘shiqlaridan ajratish qiyinchilik tug‘diradi. Mirtemir ko‘proq xalqona, sodda yo‘sinda ijdod qilish bilan birga u kam iste’molda bo‘lgan so‘zlardan ham ko‘proq foydalanishga harakat qiladi. Hamid Olimjon vafotining bir yilligi munosabati bilan yozilgan “Shoir qabrida” she’rida bu holni yaqqol ko‘rish mumkin. She’rning “Bunda gulzor... G‘o‘ra bo‘libdi o‘rik, Bunda qush qo‘shig‘in tonggi hijjasi... Boshingni ko‘tar qoqindiq, Juda sog‘indik...” misralaridagi “bo‘g‘inlab o‘qimoq, bo‘g‘inlab talaffuz qilmoq” ma’nolarini anglatuvchi “hijja” so‘zi tonggi qush sayrashiga nihoyatda mos bo‘lsa, “qoqindiq” so‘zi ham mirtemirona mehr ifodasiga mutanosibdir [4].

Mirtemir poetikasida til va uslub masalasi alohida ahamiyat kasb etadi. Shoir sodda, ammo mazmunan chuqur ifoda vositalari orqali murakkab ruhiy holatlarni tasvirlay oladi. Metafora, tashbeh, ramz va takror kabi badiiy vositalar uning she’rlarida ruhiy kechinmalarni kuchaytiruvchi asosiy elementlar sifatida xizmat qiladi. Ayniqsa, ichki kechinmalarni tashqi obrazlar bilan uyg‘unlashtirish uning ijodiga xos muhim poetik xususiyatdir.

Xulosa. Xulosa qilib aytganda, Mirtemir she’riyatida ruhiy kechinmalar talqini o‘zining badiiy mukammalligi, falsafiy teranligi va emotsional ta’sirchanligi bilan ajralib turadi. Shoir inson ruhiyatining nozik jihatlarini chuqur anglab, ularni san’at darajasida ifoda eta olgan. Uning ijodi o‘zbek lirikasining rivojida muhim bosqichlardan biri bo‘lib, ruhiy kechinmalarni badiiy talqin qilishda o‘ziga xos maktab yaratgan deyish mumkin. Kelgusida Mirtemir she’riyatini zamonaviy adabiy nazariya nuqtayi nazaridan, xususan, psixoanalitik va germeneytik yondashuvlar asosida o‘rganish uning ijodiy merosini yanada chuqurroq anglash imkonini beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Каримов Н. Миртемир. Маърифий-биографик роман. Тошкент: Meriyus, 2012. – Б. 276
2. Ўлдошев Қ. Сўз ёлқини. Тошкент: Ғафур Ғулом номидаги НМИУ. 2018. – Б. 507

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

3. Миртемир. Асарлар. Тўртинчи жилд. Тошкент: Фафур Фулом номидаги Адабиёт ва санъат, 1983.
4. Акбарали Сабирдинов. Тимсоллар силсиласи (2010). – Б. 10
5. Халилов. Т. Миртемир махорати. – Тошкент: Фафур Фулом номидаги адабиёт ва санъат нашриёти, 1980. – Б 89
6. Қаримов. Н ва Наханов. О. Миртемир замондошлари хотирасида. – Тошкент: Фафур Фулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти. 1982 – Б. 275

ZEBO MIRZO LIRIKASIDA TASAVVUFY RAMZ VA TIMSOLLAR TALQINI

Alixonova Mohinur,

O‘zbekiston Milliy universiteti 2-bosqich magistri

Annotatsiya. Maqolada zamonaviy o‘zbek adabiyotida tasavvuf she’riyatining davom etish masalalari shoira Zebo Mirzo ijodi misolida ko‘rib chiqiladi. An’anaviy mumtoz timsollar va ramzlarning shoira poetik lug‘atida tutgan o‘rni va bajaradigan vazifasi aniq misollar yordamida sharhlanadi. Zebo Mirzo she’riyatining hozirgi adabiy jarayondagi o‘rni, undagi murakkab tasavvufiy dunyoqarash hamda ayol ruhiyati talqinining o‘ziga xos badiiy xususiyatlari ilmiy nuqtayi nazardan tadqiq etiladi.

Kalit so‘zlar. Zebo Mirzo, ramz, timsol, tasavvuf, zamonaviy o‘zbek she’riyati, majoz.

Tasavvuf falsafasida ruhning jinsi yo‘q, biroq ijodiy jarayonda ayol shoiralarning Haqqa intilish jarayoni o‘ziga xos estetik xususiyatlarga ega. Mumtoz adabiyotimizdagi Uvaysiy, Nodira, Dilshodi Barno kabi shoiralar an‘analarni bugungi kunda Zebo Mirzo zamonaviy she’riy tafakkur bilan boyitmoqda. Zamonaviy o‘zbek she’riyatida o‘zining individual ovozi va muhabbat yo‘g‘rilgan misralari bilan ajralib turuvchi ijodkorlardan biri Zebo Mirzodir. 1964-yil 15-dekabrda Qashqadaryo viloyatining Kitob tumanida tavallud topgan shoiraning badiiy dunyoqarashi shakllanishida vohaga xos boy etnik-madaniy muhit va mumtoz adabiy an‘analarning ta’siri beqiyosdir. Shoira “Tun malikasi”, “Ajr”, “Nur kukunlari”, “Ishq” kabi o‘nga yaqin she’riy to‘plamlari orqali zamonaviy ayol shoira lirikasi qiyofasini yangi bosqichga ko‘tardi. Uning ijodida ayol qalbi shunchaki hissiyotlar maskani emas, balki koinot sirlarini, ilohiy ishq va dunyoviy azoblar ziddiyatini o‘zida mujassam etgan murakkab ruhiy borliq ekanligini his qilish mumkin. Badiiy matnning ichki imkoniyatlarini inobatga olgan holda tasavvufiy timsol va ramzlar qatlamini izohlash shoira ijodidagi tasavvuf she’riyatini imkon qadar to‘g‘ri va aniq tahlil qilishga yordam beradi.

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

Zebo Mirzo mumtoz timsol va ramzlar orqali ilohiy haqiqatni aqlga tayanuvchi mantiqiy dalillar bilan emas, balki ayolga xos intuitiv sezgi orqali qidiradi. Shoiraning she'rlaridagi ilohiyot bilan bog'liq timsollar uzoqdagi jazo beruvchi kuch emas, balki inson ruhining eng yaqin, eng tushunuvchi dildoshi sifatida namoyon bo'ladi. Bu Robiya al-Adaviya an'alarining zamonaviy aks-sadosidir, deyish mumkin. Shoiraning "Tashrif" she'ri zamonaviy o'zbek ayollar she'riyatida tasavvufiy dunyoqarashning naqadar nafis va dardchil badiiy in'ikosi ekanligiga yorqin misoldir.

Men dunyoning eng chekkasiga

Yetib kelgan edim savdoyi,

Bir osiyning marg'ub sasiga

Kirib keldi Hazrat Navoiy. [4: 22]

Inson uchun dunyoning chekkasi yolg'izlikning, tushunilmaslikning va ruhiy bosimning so'nggi nuqtasi, deyish mumkin. Ayol kishi qachon o'zini dunyoning chekkasida his qiladi? Hech kim tushunmaganda, hamma narsadan ko'ngli qolganda. Aynan shu yerda lirik qahramon Navoiyni ko'radi. "Savdoyi" so'zi bu shunchaki telba, devona emas. Tasavvuf adabiyotida "savdoyi" timsoli Haq ishqida aqli dunyoviy mantiqdan ustun kelgan, "majnunvash" holatdagi oshiqdir. Zebo Mirzo ayol kishining his-tuyg'ularga beriluvchanligini tasavvufiy ishqdagi mumtoz timsollar bilan bog'laydi. Tasavvufda ham solik yo'lning chekkasida, chorasiz qolganida unga pir madadga keladi. "Pir yoki orif deb tasavvuf ahli aqlu donishda yetuk, ma'rifat nuri bilan qalbi limmo-lim, pok niyat, pokiza axloqli zakiy odamni nazarda tutganlar. Pir – ko'ngil mahrami, hamdard, hammaslak kishi" [3: 151]. Shoiraning "marg'ub sasi" – samimiy dardining ramzi sifatida Navoiy ruhini chorlaydi. Majoziy ishq insonni charchatadi, sindiradi. Lirik qahramonning "dunyoning chekkasi"ga kelib qolishi o'sha dunyoviy bog'liqliklar uni toshdek botirib, tubsizlikka yetaklab kelganidir.

Hasratimning g'am kulbasiga

Shamlarini qo'yarkan yoqib,

Men yig'ladim izdihom yutgan

G'arib ko'nglim holiga boqib. [4: 22]

Shoira o'z ichki dunyosini "saroy" emas, "kulba" timsolida beradi. "Sham – ilohiy nur. Solik qalbini yoqqan ilohiy nurning porlashi, mushohada ahlining ko'nglida zuhurlangan irfon nuri" [1: 92]. Zulmatli kulbaga sham yoqilishi –

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

qorong‘u ko‘ngilga ma‘naviy nur kirib kelishining ramzidir. Bu yerda Hazrat Navoiy shoiraning hasratli ko‘ngliga nur olib kirishidan maqsad g‘amginlik sababini ko‘rish orqali unga yordam, dalda berishdir. Bu murshidning murid qalbini g‘aflatdan uyg‘otishi, unga umid va nur berishidir. “Izdihom” (to‘polon, olomon) – bu moddiy dunyo, nafs bozorining ramzi. “G‘ariblik” – ruhning bu foniy dunyoga begonaligi, o‘zining asl Vatanidan yiroqligi timsolidir. “Yig‘i” esa tasavvufda ruhning poklanishi uchun ko‘ngil g‘uborlarini yuvuvchi suv ramzidir. Shoir uchun yig‘i shunchaki ojizalik emas, balki Haqiqatni kashf etish lahzasidagi anglashlardan tug‘ilgan titroq bo‘lib, u o‘zining g‘aribligini sezgan lahzada Navoiy yoqqan “sham nuri”da o‘z xarobligini ko‘radi. Bu holat “uruj – yuksalish, ko‘tarilish” [1: 83] oldidan bo‘ladigan qalb tozalanishidir. Ushbu bandeda shoir “Kulba” va “Sham” ziddiyatini yaratadi va lirik qahramonining “izdihom” ichida o‘z g‘aribligini his qilishi uning dunyoviy tashvishlardan qutulib, irfoniy hurlikka intilayotganidan dalolat beradi. Navoiy keltirgan “sham” lirik qahramonni tushkunlikdan emas, g‘aflatdan qutqaradi.

Xayolimni xanjarday tilgan
Qalamimga ko‘zini yoshlab,
U jim ketdi, nadomat bilan
Meni yolg‘iz Xudoga tashlab [4: 23]

“Qalam” – Keng bilim va xilqatning ilk bosqichi. Islom kosmogoniyasiga ko‘ra yaratilishning asosida yozuv turadi. Xilqat uchun siyoh, qalam va lavh – uch muhim omil sanaladi. Qur‘onda Tangri musavvir (naqqosh) kabi beriladi. Qalam kulli nafsga ishoradir”. Islom diniga ko‘ra, Alloh taolo birinchi bo‘lib Qalamni yaratgan va unga “Yoz!” degan buyruqni bergan. Demak, qalam – taqdir va borliq sirlari muhrlanadigan ilohiy vosita ramzi. Zebo Mirzoning “Qalamimga ko‘zini yoshlab” deyishi shunchaki yozuv quroliga ishora emas. Qalam – bu Allohning irodasini borliq “Lavh”ga tushiruvchi kuch. Navoiy shoiraning qalamiga, ya‘ni nafsiga, taqdiriga boqib, uning “Lavh-i Mahfuz”da yozilgan bitiklarini ko‘radi. Hazrat lirik qahramonning qismatida faqat azob, g‘urbat muhrlanganini anglab, mana shu og‘ir qismatga bo‘lgan ehtirom va achinish sababidan ko‘zlari yoshlanadi. “Qalam xilqatning ilk bosqichidir” deyilganidek, Navoiy shoiraning yaratilish sababini, ya‘ni uning ruhi bu dunyoga nega tushganini – faqat ishq dardi bilan yonish uchun kelganini tushunib yetadi.

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

Shoira o‘zini gunohkor, deb o‘ylaydi, lekin Navoiy uning qalamiga – asl xilqatiga boqib, bu dard uning vazifasi ekanini ko‘radi, yaratilish sababining naqadar og‘ir ekanini ko‘rib, Hazratning ko‘zlari yoshlanadi. Yuqoridagi manbada aytilganidek, “Qalam – kulli nafsdir” desak, Navoiy shoira siymosida butun borliqning iztirobini, uning ruhi umuminsoniy dardni ko‘tarib turganini his qiladi. Pirning ko‘z yoshi – muridning imtihoni naqadar buyukligini tan olishi timsolidir.

Pir muridni ma‘lum bir darajagacha yetaklaydi. Ruh o‘zining asl egasini – Haqni taniganidan so‘ng, pirning vazifasi tugaydi. Navoiy shoirani tashlab ketmaydi, balki Uni Eng Ishonchli Zotga topshiradi. Bu muridning mustaqil ruhiy parvozga tayyorligini bildiradi. Zebo Mirzo she‘rda lirik qahramonining mutlaq yolg‘izlikda faqat Xudo bilan qolishi uning ma‘naviy yetukligi ramzidir. Ayol o‘zini dunyoviy do‘stlardan keyin, hatto ruhiy ustozidan ham ayri holda his etadi, biroq bu yolg‘izlik Haq bilan birga bo‘lishning boshlanishidir. Shoiraning anglab yetilmagan ishq endi “Ilohiy Ishaq” degan nomni olganini va u endi boshqa vositachilarga muhtoj emasligini bildiradi.

Nasihatni uqqanlar bilar,
Men ne bilay oshiq savdoyi.
Ketgim keldi biroq siz bilan...
Ko‘nglingizni sevib, Navoiy!

Nega aynan “ko‘nglingizni”? Tasavvufda Ko‘ngil – “Allohning uyi” timsoli hisoblanadi. Shoira Navoiyning ichidagi ilohiy nurni, ya‘ni Yaratgan tajalli etgan Ko‘ngilni sevadi. Navoiyning ko‘nglini sevish – bu Navoiy orqali Ilohiy Jamolni sevishdir.

Zebo Mirzoning “Tashrif” she‘ri zamonaviy o‘zbek she‘riyatida Ayol ruhining tasavvufiy me‘rojini ko‘rsatuvchi asardir. Shoira tasavvufiy ramz va timsollarni ayollarga xos nafosat bilan birlashtira oldi. Navoiyning ko‘z yoshlari shoiraning azaliy ishqqa mahkumligining tasdig‘i bo‘lsa, shoiraning pok ko‘ngilga bo‘lgan ishq bu qismatni baxt sifatida qabul qilganidan dalolatdir. Shoiraning “Tashrif” she‘ri tahlili shuni ko‘rsatadiki, Zebo Mirzo mumtoz timsol va ramzlarni (sham, kulba, qalam, ko‘ngil) jimjimadorlik uchun ishlatmaydi, balki ular orqali zamonaviy ayol ijodkorning insoniy ojizlikdan chiqib, ilohiy xaloskorlikka intilishini badiiy ifodalaydi. Shoira ijodi kitoblardan o‘qilgan emas, balki ko‘z yoshlari bilan yuvilgan, yangilangan tasavvuf adabiyotining davomidir. Maqolada olib borilgan tadqiqotlar

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

zamonaviy o‘zbek she‘riyatini badiiy tahlil qilishda mumtoz an‘analarni inobatga olgan holda, badiiy matnning timsol va ramzlar qatlamini izohlash va kontekst ichidagi yashirin ma‘nolarini aniqlashda bugungi kun adabiyotshunoslik masalalariga oid dolzarb muammolarning yechimi o‘laroq tavsiya etiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Ataniyazova M. Mumtoz adabiyot istilohlari qisqacha izohli lug‘ati. Nukus 2021.
2. Göyüşov N. Tesevvüf anlamları ve dervişlik remzleri. – Bakı, 2001.
3. Комилов Н. Тасаввуф. – Т.: Movarounnahr – O‘zbekiston, 2009.
4. Зебо Мирзо. Ишк. – Т.: Akademnashr, 2011.

ISAJON SULTONNING “YERNIKI YERGA, SUVNIKI SUVGA” HIKOYASI TAHLILI

Kunduz Xudayberdiyeva,

Alisher Navoiy nomidagi ToshDO‘TAU II kurs magistranti

xudoyberdiyevakunduz@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqolada zamonaviy o‘zbek adabiyotida o‘ziga xos o‘ringa ega bo‘lgan Isajon Sultonning “Yerniki yerga, suvniki suvga” hikoyasida qo‘llangan badiiy tasviriy vositalar, simbolik predmetlarning tahlili keltirilgan. Modern ruhda yozilgan asardagi ijtimoiy mavzular va qahramonlar ruhiyatidagi o‘zgarishlar tasvirlangan.

Kalit so‘zlar: Modernizm, simbolik tasvir, ruhiyat, psixologizm, o‘zbek xalq ertagi.

Bugungi zamonaviy o‘zbek adabiyotida Isajon Sulton hikoyalari mavzu ko‘lami, badiiy tafakkur usuli va ramziy qatlamining chuqurligi bilan alohida ajralib turadi. Adibning nasriy asarlarida tarixiy xotira, inson ruhiyati, ezgulik va moddiyat, hayot va foniylilik singari masalalar ko‘pincha bevosita emas, balki timsol, ishora va badiiy detal vositasida ifodalanadi. Shu jihatdan uning “Yerniki yerga, suvniki suvga” hikoyasi ham yozuvchi poetikasining muhim namunalaridan biri hisoblanadi [4].

Mazkur hikoyada voqealar tarixiy fonda, tog‘ etagidagi qishloq muhitida kechadi. O‘zbek hikoyachiligida qishloq hayoti, sodda odamlar obrazi, ularning orzu-intilishlari ko‘p uchraydigan an‘analardan biri bo‘lsa-da, Isajon Sulton ushbu tanish muhitga yangicha badiiy ma‘no yuklaydi. Hikoyadagi Abdusamat obrazi tashqi tomondan sodda qishloq odami bo‘lib ko‘rinsa-da, aslida u bugungi jamiyatdagi ko‘plab insonlarning ichki istaklari, zaifliklari

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

va adashuvlarini o‘zida mujassamlashtirgan timsol sifatida namoyon bo‘ladi [4].

Adabiyotshunoslikda badiiy matn tahlilida ramz, timsol va simvolik detal muhim nazariy tushunchalar sifatida qoraladi. Dilmurod Quronovning ta’kidlashicha, badiiy asarda detal ko‘pincha oddiy tasviriy unsur bo‘lib qolmay, muallifning asosiy g‘oyasini ichida yashirgan poetik vositaga aylanishi mumkin [2]. Shuningdek, badiiy matnni hayotning oddiy nusxasi sifatida emas, badiiy haqiqat sifatida qabul qilish zarurligi Qozoqboy Yo‘ldosh va Muhayyo Yo‘ldosh tomonidan alohida qayd etiladi [1]. Shu bois “Yerniki yerga, suvniki suvga” hikoyasidagi voqealar va obrazlar ham real hayot mezon bilan emas, badiiy-falsafiy mazmun nuqtayi nazaridan tahlil qilinishi lozim.

Mazkur maqolaning maqsadi Isajon Sultonning “Yerniki yerga, suvniki suvga” hikoyasida qo‘llangan simvolik obrazlar, badiiy detallar va ularning asar g‘oyasini ochishdagi vazifasini tahlil qilishdan iborat. Maqolada ayniqsa toshbaqa, somon parchasi, ot yoli, yer va suv singari timsollarning ma’no yuklamasi, Abdusamat obrazi bilan bog‘liq axloqiy-falsafiy qatlamlar va asardagi hayotiy hamda badiiy haqiqat munosabati yoritiladi [1; 2].

Tadqiqot material sifatida Isajon Sultonning “Hikoyalar” to‘plamiga kiritilgan “Yerniki yerga, suvniki suvga” hikoyasi olindi [4]. Nazariy asos sifatida Qozoqboy Yo‘ldosh va Muhayyo Yo‘ldoshning badiiy tahlilga oid qarashlari, Dilmurod Quronovning adabiyotshunoslik nazariyasi va lug‘atiga oid ishlari tanlandi [1; 2; 3]. Ushbu manbalar badiiy asardagi timsol, ramz, detal, badiiy haqiqat, interpretatsiya kabi tushunchalarni yoritishda asos bo‘lib xizmat qildi.

Maqolada tavsifiy, qiyosiy-tipologik va hermenevtik tahlil metodlaridan foydalanildi. Tavsifiy metod orqali hikoya syujeti va asosiy obrazlar ko‘rib chiqildi. Qiyosiy metod yordamida asardagi ayrim holatlar milliy adabiyotdagi avvalgi badiiy an’analar bilan bog‘landi. Masalan, Abdusamatning tog‘dagi avliyo huzuriga maslahat izlab borishi “Alpomish” dostonidagi Shohimardon pir bilan bog‘liq epizodlarni eslatishi nuqtayi nazaridan talqin qilindi. Hermenevtik yondashuv esa badiiy detallar ostida yashirin ma’nolarni ochishda qo‘llandi.

Shuningdek, maqolada simvol tushunchasi nazariy jihatdan ham izohlandi. Adabiyotshunoslikda simvol voqelikni to‘g‘ridan-to‘g‘ri ifodalash

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

emas, balki ma’lum bir predmet, holat yoki detal orqali chuqurroq g’oya va ma’noni anglatish shakli sifatida qaraladi [2; 3]. Shu nuqtayi nazardan hikoyadagi har bir detalning faqat syujet ichidagi emas, balki g’oyaviy-falsafiy vazifasi ham aniqlashga harakat qilindi.

Tahlil natijasida “Yerniki yerga, suvniki suvga” hikoyasida simvolik obraz va detallar asarning asosiy poetik tayanchlaridan biri ekanligi aniqlandi. Hikoya bosh qahramoni Abdusamat tashqi jihatdan oddiy, soddadil, qishloq odami sifatida tasvirlangan bo’lsa-da, uning xarakterida zamonaviy insonning moddiy farovonlikka bo’lgan o’chligi, tez va yengil boyish istagi mujassamlashgan. Bu jihatdan u individual obrazdan ko’ra kengroq ijtimoiy-ma’naviy timsolga aylanadi. U avliyoning osoyishta hayotiga havas bilan qarab, “Kiroyi hayot deganlari ana shunaqa bo’lsa-da...” degan xulosaga keladi. Bu jumla adabiy xotirani ham uyg’otadi va Abdulla Qodiriy uslubini eslatishi bilan matnda ichki intertekstual ohangni yuzaga keltiradi.

Hikoyadagi muhim poetik tugunlardan biri Abdusamatning barcha muammolarning yechimini tog’dagi avliyo huzuridan izlashidir. Bu yerda xalqona tafakkur, mo’jizaga ishonch va real mehnatdan ko’ra oson yo’l izlash istagi bir nuqtaga to’planadi. Biroq yozuvchi voqeani oddiy sarguzasht shaklida emas, ramziy-falsafiy yo’sinda quradi. Avliyo tomonidan aytilgan toshbaqani somon parchasi va ot yoli bilan tushovlash haqidagi ko’rsatma hikoyaning markaziy simvolik tizimini tashkil etadi [4].

Tahlil shuni ko’rsatadiki, toshbaqa asarda vaqt va umrning o’tishini ifodalovchi ramz vazifasini bajaradi. Toshbaqaning sekin yurishi inson umrining ko’zga bilinmay, ammo izchil o’tib borishini eslatadi. Somon parchasi esa dunyo matohlarining o’tkinchi, bo’sh va mohiyatan beqadr ekanini anglatadi. U juda yengil, arzimas va vaqtinchalik narsadir. Ot yoli esa nozik, uziluvchan bog’liqlik timsolidir; u bir kun kelib uzilishi muqarrar bo’lgan inson hayoti va taqdir rishtalarini eslatadi. Demak, hikoyadagi ushbu uch detal syujet uchun xizmat qilayotgan tasodifiy unsurlar emas, balki inson hayoti, moddiyat, vaqt va fanolik haqidagi falsafiy mazmunni tashuvchi badiiy belgilar hisoblanadi [3; 4].

Asardagi yana bir muhim natija shundaki, Abdusamatning uyiga ikki xurjun tilla kelib qolishi voqeaning hayotiy reallikdan uzoqlashgan nuqtasi sifatida ko’rinadi. Biroq aynan shu o’rinda badiiy haqiqat masalasi keskinlashadi. Qozoqboy Yo’ldosh va Muhayyo Yo’ldosh badiiy asarni

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

tushunishda hayotiy va badiiy reallik farqini hisobga olish zarurligini, aks holda asar mohiyati jo‘n talqin qilinishini ta’kidlaydilar [1]. Shu sabab hikoyadagi tilla epizodi real hayot mezonida emas, insonning ichki sinovi va ma’naviy imtihoni sifatida o‘qilishi lozim. Tilla bu yerda boylikning o‘zi emas, balki insonni ezgulikka eltadimi yoki undan uzoqlashtiradimi degan savolning poetik ko‘rinishidir.

Tahlil yana shuni ko‘rsatadiki, hikoyadagi eng keskin axloqiy nuqta Abdusamatning avliyo qo‘ygan shartni unutib qo‘yishidir. Unga boylik keladi, ammo bu boylik evaziga qishloqdagi sel olib ketgan ko‘prikni qayta qurib berish kerakligi esidan chiqadi. Mazkur epizod asarning g‘oyaviy markaziga aylanadi. Chunki bu yerda yozuvchi boylik topish muammosidan ko‘ra, boylikning qanday ishlatilishi va insonning yerdagi vazifasi masalasini ko‘taradi. Ko‘prik obrazi faqat qishloq yo‘li emas, odamlar o‘rtasidagi bog‘liqlik, jamiyat oldidagi mas’uliyat va ezgulik timsoliga aylanadi. Abdusamatning aynan shu vazifani bajarmasligi insonning ko‘pincha hayotning eng muhim ma’nosini unutib qo‘yishini anglatadi.

Shuningdek, hikoya sarlavhasidagi “yer” va “suv” obrazlari ham simvolik tusga ega. Yer va suv bu yerda oddiy tabiiy unsur emas. Ular insonning yaralishi, yashashi va yana asliga qaytishi haqidagi qadimiy tasavvurlar bilan bog‘liq. Inson tuproqdan yaraladi, suv bilan tirik qoladi va oxir-oqibat yana yer bag‘riga qaytadi. Shu ma’noda hikoya sarlavhasi ham asarning bosh g‘oyasini siqiq, ammo chuqur tarzda ifodalaydi: har narsa o‘z asl manbaiga qaytadi, inson esa foniy dunyo ichida o‘zini abadiy deb o‘ylasa-da, yo‘qlik va o‘tkinchilikdan qochib qutula olmaydi [4].

Yuqoridagi natijalar “Yerniki yerga, suvniki suvga” hikoyasini faqat syujetli hikoya sifatida emas, balki ko‘pqatlamli badiiy matn sifatida baholash zarurligini ko‘rsatadi. Asarda voqea sodda ko‘rinsa-da, uning ichida xalqona tafakkur, diniy-ishtibohiy tasavvurlar, axloqiy ibrat, ijtimoiy tanqid va falsafiy umumlashma birlashib ketgan. Isajon Sulton bu jihatdan an’anaviy hikoyachilikning tanish obrazlarini yangicha semantik maydonga olib kiradi.

Abdusamat obrazi o‘zbek nasridagi sodda qishloq odamiga o‘xshab ketadi, ammo u yozuvchi qo‘lida zamonaviy insonning umumlashgan badiiy modeli bo‘lib qoladi. U faqat kambag‘allikdan qutulmoqchi bo‘lgan odam emas, balki mehnatsiz rohatga erishishni orzu qiladigan, moddiyatni hayotning eng oliy maqsadi deb biladigan, lekin ayni damda insoniy burchni unutib

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

qo‘yadigan shaxs timsolidir. Shu nuqtayi nazardan, hikoyaning ijtimoiy tanqidiy ruhi ham kuchli. Yozuvchi alohida bir odamni emas, balki insoniyatning umumiy zaif nuqtasini ko‘rsatadi.

Asardagi simbolik tizim muallif g‘oyasini chuqurlashtiradi. Toshbaqa, somon parchasi, ot yoli, tilla, ko‘prik, yer va suv singari detallar bir-biri bilan ma‘noviy aloqaga kirishadi. Bunday tizim badiiy matnni “ochiq matn”ga aylantiradi, ya‘ni har bir o‘quvchi undagi ramzlarni o‘z tajribasi va tafakkuri darajasida anglaydi. Dilmurod Quronov ta‘kidlaganidek, badiiy matnda ma‘no faqat muallif aytgan gapdan iborat bo‘lmay, obrazlar tizimi va o‘quvchi talqini orqali ham yuzaga chiqadi [2; 3]. Shu sabab hikoyadagi yer va suv obrazlarini faqat tabiat belgisi emas, balki ontologik timsol sifatida o‘qish mumkin.

Qozoqboy Yo‘ldosh va Muhayyo Yo‘ldosh badiiy tahlilda asarning badiiy haqiqatini anglamasdan turib to‘g‘ri xulosa chiqarib bo‘lmasligini yozadilar [1]. Bu fikr mazkur hikoya tahlilida ayniqsa dolzarb. Chunki Abdusamatning uyiga tilla kelib qolishi, avliyo ko‘rsatmasining “ish berishi” singari epizodlar hayotiy reallik nuqtayi nazaridan shubhali ko‘rinsa-da, badiiy matnda ular ruhiy, axloqiy va falsafiy sinov funksiyasini bajaradi. Demak, hikoya real voqea haqida emas, real inson muammosi haqida.

Bundan tashqari, asarda xalq og‘zaki ijodi va klassik nasr an‘analarining ichki aks-sadosi ham seziladi. Avliyo huzuriga borish epizodining “Alpomish”dagi Shohimardon pir bilan ma‘noviy yaqinligi, “Kiroyi hayot...” jumlasining Qodiriy ohangini eslatishi hikoyaning milliy badiiy xotira bilan bog‘langanini ko‘rsatadi. Bu esa Isajon Sulton uslubining yana bir muhim belgisidir: u zamonaviy muammoni ifodalashda milliy madaniy qatlamlardan unumli foydalanadi.

Xulosa qilib aytganda, Isajon Sultonning “Yerniki yerga, suvniki suvga” hikoyasi simbolik obrazlar va badiiy detallar tizimiga qurilgan chuqur ma‘noli asardir. Hikoyada Abdusamat obrazi zamonaviy insonning moddiyatga berilishi, mehnatsiz boylikka intilishi va hayotning asl maqsadini unutishi kabi holatlarni o‘zida mujassamlashtiradi. Toshbaqa, somon parchasi, ot yoli, tilla va ko‘prik kabi detallar esa asarning g‘oyaviy-falsafiy qatlamini ochib beruvchi asosiy timsollarga aylanadi.

Asarda boylik va baxt masalasi tashqi maqsad sifatida emas, insonning axloqiy mas‘uliyati bilan bog‘liq muammo sifatida qo‘yilgan. Abdusamatning ko‘prikni qurmasligi – insonning yer yuzidagi eng muhim vazifasi bo‘lgan

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

ezgulik va obodlikni unutib qo‘yishi haqidagi umumlashma sifatida talqin qilinadi. Hikoya sarlavhasidagi yer va suv obrazlari esa fanolik, asl manbaga qaytish, yaralish va yo‘qlik kabi ontologik ma’nolarni ifodalaydi.

Demak, “Yerniki yerga, suvniki suvga” hikoyasi Isajon Sulton ijodida ramz va majozning naqadar muhim o‘rin tutishini ko‘rsatadigan yorqin namunalardan biridir. Asar nafaqat syujet yoki obraz orqali, balki yashirin semantik qatlamlari orqali ham o‘quvchini fikrlashga, hayot ma’nosi va inson burchi haqida mushohada yuritishga undaydi. Shu jihatdan u zamonaviy o‘zbek hikoyachiligida falsafiy-teran va badiiy jihatdan mukammal namunalar qatoridan o‘rin oladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Qozoqboy Yo‘ldosh, Muhayyo Yo‘ldosh. Badiiy tahlil asoslari. – Toshkent, 2016.
2. Qurunov Dilmurod. Adabiyotshunoslik nazariyasi asoslari. – Toshkent, 2018.
3. Qurunov Dilmurod. Adabiyotshunoslik lug‘ati.
4. Isajon Sulton. Hikoyalar. – Toshkent: Adabiyot, 2022.

ELBEK HIKOYALARIDA JADIDCHILIK G‘OYALARINING IFODASI

Djurayeva Saodat Nurmatovna,
O‘zbekiston Milliy universiteti
II kurs magistranti

Annotatsiya. Ushbu maqolada XX asr o‘zbek adabiyotining ko‘zga ko‘ringan vakili, shoir va adib Elbek ijodida jadidchilik g‘oyalarining badiiy ifodasi tadqiq etilgan. Muallif Elbekning hikoyanavislik mahoratini tahlil qilar ekan, uning asarlarini ilm-ma’rifat targ‘iboti, ijtimoiy-tanqidiy va axloqiy-tarbiyaviy yo‘nalishlarga tasniflaydi. Xususan, “Kuzatishda” va “Dadamat” hikoyalari misolida jadidlarga xos bo‘lgan hurlik, ma’rifatparvarlik va millat taqdiri uchun qayg‘urish kabi g‘oyalar hayotiy misollar yordamida ochib berilgan. Maqolada adibning o‘zbek ma’rifati rivojiga qo‘shgan hissasi va asarlarining bugungi kunda tutgan o‘rni yoritilgan.

Kalit so‘zlar: Jadidchilik g‘oyalari, ma’rifatparvarlik, o‘zbek nasri, hikoya janri, ilm-fan, ijtimoiy tanqid, “Kuzatishda”, “Dadamat”, milliy uyg‘onish.

XX asr 20-30 yillarida Turkiston adabiyoti va matbuoti maydoniga juda ko‘p ma’rifat egalari kirib keldi. Shulardan biri Fitrat, Qodiriy, Cho‘lpon kabilar qatori yangi o‘zbek ma’rifati, madaniyati sohasida faol ishtirok etib, uning rivojiga o‘z hissasini qo‘shgan Elbekdir. U 20-30-yillarda samarali ijod qilgan taniqli shoir, yozuvchi, jurnalist, folklorshunos, tilshunos va pedagog olimdir.

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

Elbekning qaysiki yo‘nalish bo‘lmasin, nazm, nasr, janr va turlarning mazmun-mohiyati hayot haqiqati bilan birgalikda, avvalambor, yurt farovonligi, hurlik, yosh avlod kelajagi, erk hamda mehr-muhabbatga bag‘ishlanadi. U badiiy ijod bilan 1917-yildan, ya‘ni, o‘n to‘qqiz yoshidan boshlab shug‘ullanadi. 20-30-yillar adabiy harakatchiligida faol qatnashdi, rang-barang she‘rlari, dostonlari, hikoyalari, ocherklarida ilm nuri bilan to‘lgan hur Vatanni orzu etdi, o‘zbek xalqi manfaatlarini himoya qilish yo‘lida hormay-tolmay mehnat qildi. Binobarin, xalqimizning Elbekdek ko‘pqirrali ijodkor farzandi atigi 40 yil yashab, bor-yo‘g‘i 17 yil ijod qildi. Shu qisqa davr mobaynida 30 nomda kitob va to‘plamlar chop ettirib, ko‘plab tarjima asarlar yaratdi. Uning adabiy merosida turli janrdagi asarlarni, keng ko‘lamli mavzularni ko‘rishimiz mumkin.

Elbek nasri boshqa turdagi asarlari singari ancha ko‘lamdor bo‘lib, hikoyalari soni yigirmaga yaqin. Ijodkor nasrida yangilikka intilish, ilm-ma‘rifat, hurlik kabi g‘oyalar yetakchilik qiladi. Bundan shuni anglash mumkinki, Elbek ham Fitrat, Cho‘lpon, Qodiriy kabi o‘z ijodini jadidchilik g‘oyalari bilan sug‘oradi. O‘z navbatida uning hikoyalarini quyidagicha tasniflashimiz mumkin:

1. Ilm-ma‘rifat targ‘ib etilgan hikoyalar. Bunday hikoyalarda ilm-ma‘rifatni targ‘ib qiladi, jaholat va savodsizlikni qoralaydi. Yoshlarni o‘qishga, zamonaviy fikrlashga chorlaydi. Asosiy maqsad: jamiyat taraqqiyoti ilm bilan bog‘liq ekanligi ko‘rsatish. “Kuzatish”da, “Kelgusining quyoshi”, “Qishloqqa sayohat”, “Ona” hikoyalari shular jumlasidan.

2. Ijtimoiy-tanqidiy hikoyalar. Bunda eski tuzum illatlarini fosh qiladi. Boy-badavlat va kambag‘al qatlam o‘rtasidagi tafovutni ko‘rsatadi. Ushbu muammo fonida Rusiya Turkistonliklardan o‘z foydasi yo‘lida foydalanishi tasvirlanadi. Adolatsizlik va zulmni tanqid qiladi. Asosiy maqsad: jamiyatdagi tengsizlik va nohaqliklarga qarshi kurashish edi. “Moshqchi Erbo‘ta”, “Jadidchi Qoravoy”, “Dadamat”, “Qo‘shchiTurg‘un” kabi hikoyalarda xuddi shu g‘oya aks etadi.

3. Axloqiy-tarbiyaviy hikoyalar. Halollik, rostgo‘ylik, mehnatsevarlik, intiluvchanlik, kurashuvchanlik targ‘ib qilinadi. Yomon xulq-atvor qoralanadi. Oila va bola tarbiyasiga e‘tibor qaratiladi. Asosiy maqsad: Shaxs kamoloti axloqiy poklik bilan belgilanishini ko‘rsatish edi. “Yangi turmush izlovchi”,

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

“Fohisha”, “Anorgul” kabi hikoyalarida axloqiy va tarbiyaviy masalalar ko‘rib, jamiyat uchun yetkazadigan foyda-zarari tasvir etiladi.

Yuqorida ta’kidlaganimizdek, ilm-ma’rifat, hurlik jadidchilik harakatining bosh g‘oyalari edi. Aynan Elbek nasrida ham bu g‘oyalar o‘z o‘rnini egallagan. Insonlardagi axloq, ilm hurlikka erishishning bosh mezoni bo‘lsa, zulmga to‘la hayotni tanqid ostiga olish, oddiy xalq turmushiga oyna tutishdir.

Elbekning “Kuzatishda” nomli hikoyasida esa oddiy, sodda, taqdir sinovlarini ko‘raverib ko‘zi qotgan Toshboboning boshidan o‘tganlari, uzoq yo‘lga bolasini kuzatishda chekkan iztiroblari gavm dalantirilgan. U dunyoda biron kishini, ayniqsa, yaqin insonini uzoq safarga jo‘natishdek og‘ir ish bo‘lmasligini aytadi. Taqdir taqozosi bilan 45 yoshga to‘lganida bir o‘g‘il ko‘rib, yoshiga yetganida uni o‘qish uchun maktabga beradi, ammo 6-7 yilda ham hech narsa o‘rgana olmagan uchun uni bir o‘rtog‘ining gapi bilan yangi maktabga ko‘chiradi. U maktab shunday maktab ekanki, hatto ota-onasidan ham uzoqlashib, bezib hech kimni tanimaydigan bo‘lib qolishi, faqat o‘qishni xohlashi, o‘g‘li hozir uylanib, ikki bolalik bo‘lsa-da, o‘rtoqlari bilan “L” shahriga borib o‘qib kelishini, Toshbobo esa har doim o‘g‘lini kuzatish uchun stansiyaga chiqqanida o‘z ota-onasi yodiga tushishi kabi masalalar hikoya qilinadi. Hikoya qahramoni Toshbobo muntazam safarda yurib, ota-onasini ko‘p iztirobga qo‘yganini, buni o‘z o‘g‘lini safarga jo‘natayotib tushunganini tasvirlaydi. Bu hikoyaning bosh mavzusi. Ikkinchi masala esa o‘g‘lining ilm olishi haqida. Ko‘rinib turibdiki, hikoyada muallif eski maktablar va yangi maktablari haqidagi fikrlarini yashirmaydi. Toshboboning o‘g‘li eski maktabda 6-7 yilda ham o‘qishni o‘rgana olmaganligi uchun yangi maktabga o‘tadi. U yerda nafaqat o‘qish va yozishni o‘rganadi, balki ilm-ma’rifat egasiga aylanadi. Hatto farzandlik bo‘lsa ham chet elga o‘qishga ketadi. Albatta, ota sifatida bu Toshboboni xavotirga soladi. Sodda boboning eskicha fikrlashi ham hikoyaga o‘zgacha zeb beradi. Bu borada Elbek realistik yo‘ldan boradi. U yangi maktabga bo‘lgan munosabatini shunday tasvirlaydi: “O‘qug‘oning bo‘lar endi o‘g‘lim! Kel endi, menga qarash, men qarib qoldim endi deb aytdim. Manavi qiziqni ko‘ringkim, o‘g‘lim endi menga quloq solmaydurg‘on “cho‘rtso‘z” bo‘lib qolibdur; mendan yuzun o‘girib: “Ishingizni o‘zingiz ishlay bering, men hali ko‘p o‘qiyman, bu ilm menga hali ozliq qiladir” deydir. Men keyin balsam bu jadidlarning maktabi ekan, ular shunday toifa ekankim,

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

maktablariga kirgan bolalarni ota-onalaridan bezdirib, hatto xudoni ham tanimaydurg‘on qilib yetishtirar ekan, bizning ilmimizni ular ilm deb atamas ekan”[1.60]. Muallif bu o‘qishni yoqtiradigan o‘g‘il timsolida jadidchilarni gavdalantiradi. Toshbobo timsolida esa erkin fikr egalari bo‘lmish jadidlarga eski davr odamlarining munosabati ko‘rsatiladi. Zero, hikoyadagi cho‘rtkesar o‘g‘il tanlagan yo‘l ilm-ma‘rifat hamma orzu qilgan hurlikning kalitidir. Fitrat so‘zlari bilan aytganda “... millatimiz, xalqimiz, bu darajada tuban qoluvlariga, shu martabada yomon kunlarga tushuvlariga nodonlig‘lari sabab bo‘ldi, bizning uchun o‘quv, ilm-ma‘rifatga yopishuv lozim, vatanimiz, mamlakatimiz va millatimiz ilm nuri birlayoq tursun, din ham dunyo ilmlari birla jihozlansun”[2.4].

“Kuzatish” hikoyasida xorijga ketayotgan o‘g‘il va uni kuzatayotgan Toshbobo qiyofasida boboning hissiyotlari bilan birgalikda kurashuvchanlik, intiluvchanlik kabi xislatlar ham tarannum etiladi. Aynan inson shu xislati orqali ko‘zlagan maqsadiga erishadi. Jadidchilarning oliy maqsadi hurlikka erishish edi. Buning uchun tinmay kurashish, yangilikka intilish, ilm o‘rganish, xalqni uyg‘otish lozim edi.

“Dadamat” [3.190] hikoyasini yozishda Elbek realistik yo‘lni tanlaydi. Mardikor olish voqeasi 1916-yilda bo‘lgan. Bu voqea birinchi jahon urushi davrida, Nikolay II farmoni bilan yuz bergan. 1916-yil 25-iyunda chiqarilgan farmonga ko‘ra, Turkiston o‘lkasidagi mahalliy aholi front orti ishlari uchun mardikorlikka olinishi belgilangan. Bu qaror Rossiya imperiyasi tarkibidagi Turkiston hududida katta norozilik va qo‘zg‘olonlarga sabab bo‘lgan. Xususan, Jizzax, Andijon, Qo‘qon va boshqa hududlarda xalq qo‘zg‘olonlari ko‘tarilgan. Ushbu hikoyada shu qo‘zg‘olonlardan biri hikoya qilinadi. Ermat o‘g‘li Dadamat yolg‘iz o‘gil bo‘lishiga qaramay, Yodgor podachi bilan birga mardikorlikka olinadi. Mahalla oqsoqoli Abulqosimboy aytayotgan ro‘yxatda faqat kambag‘allar bor ekan. Garchi Abulqosimboyning ham to‘rt o‘g‘li bor edi. Hayit ayyomi bo‘lishiga qaramay xalq isyon ko‘tardi. Abulqosimboyning o‘lasi qilib urdi. Ammo muammo undan ham kattalarida edi. Yo mardikorlikka borishi kerak, yoki boshqalarni yollash uchun pul berish kerak. Imkonsizlikdan Dadamat mardikorlikka ketdi. Oradan vaqt o‘tib, Ugom daryosiga yaqin joylashgan uyiga qaytib keldi, ammo ota-onasini topolmadi. Keyin do‘stlaridan bilsa, otasi u ketganidan uch oydan so‘ng vafot etgan, onasi esa qo‘shni qishloqda tilanchilik qilib yurgan ekan. U onasini olib keladi,

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

mayda-chuyda ish qilib nonga yetadigan pul topib yuradi. Yer islohoti bo‘lgach yer olib, dehqonchilik qiladi. Tinimsiz mehnat natijasida u oilali bo‘ladi, farzandlarini o‘qitadi. Hatto ayolining ilm olishi uchun sharoit yaratadi. Haydarali Uzoqov ushbu hikoyaga eskirgan, bo‘sh hikoya deb ta’rif beradi[4.19]. Ammo xalqning 1916-yillardagi og‘ir ahvoli tasviri, Dadamatning irodasi, oila qurib, farzandlarining ma’rifatli bo‘lishi uchun harakat qilishi H. Uzoqov bildirgan fikrlarni biroz yumshatadi.

Ijodkor bu asari orqali Turkiston hayotini qalamga oladi. Bir tomondan mustamlakachilik siyosati, ikkinchi tomondan yo‘qchilik sababli ezilayotgan xalqning ahvoli kitobxonni befarq qoldirmaydi. Bu muammodan chiqish yo‘llarini izlay boshlaydi. Oxiri buning javobini ilm-ma’rifat, irodalilik, hur fikrlilik bilan bog‘laydi. Shu o‘rinda jadidchilik g‘oyasi o‘z ifodasini topadi.

Yuqoridagi hikoyalar tahlilidan shunday xulosaga kelishimiz mumkin. Shuni bemalol ayta olamizki, nazmdagi singari nasrda ham Elbekning yozgan asarlari g‘oyaviy-badiiy jihatdan keng ko‘lamlidir.

Elbek hikoyalarining g‘oyaviy-badiiy xususiyatlari 2 xil:

1. An’anaviy – boshqa jadidchilarga ergashish.
2. O‘ziga xos – jadidchilik g‘oyalari bilan birgalikda farzandlarni yoshligidan ilmga o‘rgatish, ilm yo‘lida qiyinchiliklarga sabr qilish kabi o‘zining mustaqil fikrlarini ham ayta olishi.

Elbek iste’dodi nasr bilan birgalikda barcha tur va janrda yorqin namoyon bo‘ladi. Barmoq vaznidagi she’rlar, she’riy roman va dostonlar, balladalar, masallar Elbek ijodida muhim o‘rin tutadi. Uning Vatan, erk, xotin-qizlar ozodligi, tabiat, muhabbat kabi mavzudagi she’rlari bizning kunlarimizda ham jarang sochmoqda. Serqirra ijodkor jadidona g‘oyalari bilan xuddi boshqa jadidchilar singari o‘z davrida tan olinmagan bo‘lsa-da, vaqt degan oliy hakam uning kimligini bizga ko‘rsatdi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Yunusov Mashriq (Elbek). Kuzatishda.//Maorif va o‘qitg‘uvchi. – Toshkent, 1925. – № 2. – B.60.
2. Fitrat. Johilona mutaasibga misol.// Xalq so‘zi. 1991-yil, 13-dekabr, 4-bet. (Maqola “Ochiq so‘z” gazetasining 15-yanvar sonidan olingan)
3. Uzoqov H. Elbek. Tanlangan asarlar. – Toshkent: Sharq, 1999. – B. 190.
4. Uzoqov H. Elbek. Tanlangan asarlar. – Toshkent: Sharq, 1999. – B. 19.

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

MUHAMMAD ALINING “MANGU QUYOSH” ROMANIDA HUSAYN BOYQARO OBRAZI

Mansurova Yulduz Faxriddinovna,
Alisher Navoiy nomidagi ToshDO‘TAU magistranti
mansurovayulduz1984@gmail.com

Annotatsiya. Maqolada Muhammad Alining “Mangu quyosh” romanida tasvirlangan Husayn Boyqaro siymosi yoritiladi. Unda Husayn Boyqaroning shoirlik xususiyatlari, insoniylik xislatlari, unung g‘azallari tahlilga tortilgan o‘rinlari keltirilgan. Shuningdek, romanda uning davlat arbobi va ijodkor sifatidagi fazilatlari, uning shaxsiyati hamda davr muhitidagi o‘rni tahlil qilinadi.

Kalit so‘zlar: Shoh G‘oziy, Hirot, Husayniy, g‘azal, she‘riyat, tarixiy haqiqat, badiiy talqin

O‘zbek adabiyoti durdonalari safiga kirgan Muhammad Alining “Mangu quyosh” romanini o‘qir ekanmiz, o‘zimizni Navoiy va Husayn Boyqaro zamonida yashayotgandek his qilamiz. Bu romanda tarixiy haqiqatlar aks etgandek, Husayn Boyqaro obrazining turli xil xususiyatlari, insoniy xislatlari ochib berilgan. Bizning diqqatimizni tortgan Husayn Boyqaroning shoirlik xususiyatlari, adib juda ko‘p o‘rinlarda turli lavhalarda nihoyatda mohirona usulda ochib bera olgan.

Sh.Sirojiddinov “Jadid” gazetasining 2025-yil 29-avgustdagi 35-sonida “Mangu quyosh”: Tarixiy haqiqat va badiiy tafakkur chorrahasida” maqolasida:

“Mangu quyosh” romanida diqqatimizni tortgan eng muhim jihat bu – Alisher Navoiy va Sulton Husayn Boyqaro o‘rtasidagi mustahkam do‘stlik, sadoqat va hamfikrlik munosabatidir. Bu ikki buyuk tarixiy shaxsning do‘stligi o‘zbek adabiyoti va tarixining eng yorqin sahifalaridan biridir. Muhammad Alining “Mangu quyosh” romanida bu do‘stlik o‘zining eng samimiy va murakkab jihatlari bilan badiiy tasvirlangan. Kitobxon “Mangu quyosh”da nafaqat moziydagi voqealarni, balki insoniy munosabatlar va tarixiy shaxslarning ichki dunyosini ham his qiladi. Bu o‘rinda yozuvchining eng katta yutug‘i shundaki, tarixiy shaxslar faqat voqelikdagi tasvirlar bilan emas, ruhiy kechinmalari, ichki dunyolari bilan mutanosib jonlantirilgan.” [2: 1] ligini aytib o‘tgan. Bunga misol qilib, romandagi ushbu parchani keltirsak bo‘ladi.

She‘riyati o‘ziga xos, ajoyib! Nazm chamanining sarvi sarbalandi kim desa, shul zotni ko‘rsaturlar! Zukko shoir! Marg‘ub abyoti bag‘oyat ko‘ptur.

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

Subhanallo! Bir baytda bitibdurlarki: “Jon isi...”deb! Hayhot! Yor isi, gul isi, g‘uncha isi ma’lum edi olamda, lekin... “Jon isi!” Hali bunday iborani hech qayerda uchratmagandi!!

Nazmni yozmoq va nazmni anglamoq boshqa-boshqa narsalar. Navoiy Sulton Husayn Mirzoning g‘azalini nozik did bilan fahm etishiga, inja nuqtalarini anglay olishiga hamisha tan beradi, uning go‘zal baytlaridan maqtovlarini ayamaydi, zavq-shavqli madhu sanolar o‘qiydi. [1: 206] Navoiyning Husayn Mirzoga ijodiga bo‘lgan munosabati o‘qirmanni hayajonga soladi.

Muhammad Ali “Mangu quyosh”da Navoiy va Boyqaroning o‘zaro suhbatlarini juda jonli va tabiiy tarzda yoritadi. Ularning suhbatlari orasida, misol uchun, davlat boshqaruvi, adabiyotning maqsadi, inson ruhining sirli qirralari haqida teran fikrlar uchraydi. Bu suhbatlar nafaqat tarixiy kontekstda, balki zamonaviy kitobxon uchun ham qimmatli ta’limotlar, ma’naviy g‘oyalar taqdim etadi. Kitobxon mutolaa davomida, ularning fikrlarida o‘sha davrning ijtimoiy, madaniy, ma’naviy muammolari va qarashlarini teran his qiladi. [2: 1] Bu suhbatlar o‘qigan har bir kitobxonni Husayn Boyqaroga bo‘lgan hurmati oshib boraveradi.

Romanda Navoiy va Boyqaro mushoiraga kirishganlari ham juda chiroyli tarzda yoritilgan. Husayn Boyqaroning Navoiy bilan g‘azal o‘qishini sog‘inib qolganligi, she’r o‘qisa yayrab ketishi, shoh va shoirning bir-birlariga qarab “sizdan bo‘lsin” deb mulozamat qilishlari mahorat bilan jonlantirilgan:

Shoir:

O‘zgalar husnin tamosho aylasam chiqsun ko‘zum,
O‘zga bir ko‘z hamki, husnungni tamosho aylasa!

Shoh:

Ey ko‘ngul, bo‘lsang vafosiz dilrabolardin xalos,
Shukr qil, bo‘lg‘on kishi yanglig balolardan xalos.

Shoir:

Ey sabo, holim borib sarvi gulandomimga ayt,
Yig‘larimning shiddatin ul sho‘xi xandonimga ayt...

Shoh:

Ayladi la’li tabassum, g‘unchai xandon emas,
Dog‘ini ko‘nglim qonatti, lolai no‘mon emas.

Shoir:

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

Qaro ko‘zum, kel emdi mardumlig‘ fan qilg‘il,
Ko‘zim qarosida mardum kibi vatan qilg‘il...

Shoh:

Bir musofir oy xayoli qildi ko‘nglumni xarob,
Qolmadi jonimda onsiz, vahki toqat, netob... [1: 28-29]

Bundan tashqari, romanda Husayn Boyqaroning Navoiy ijodiga bo‘lgan samimiy e‘tibori uni qo‘llab-quvvatlashi ham yorqin bo‘yoqlarda tasvirlangan. Bu adibning tarixiy manbalar va badiiy talqinlarni uyg‘unlashtirishga ustaligidan dalolat. Boyqaroning Navoiyga bo‘lgan ishonch va muhabbati, shuningdek, ular o‘rtasidagi do‘stlik ruhiy birlashuv va ijodiy o‘sishga sabab bo‘lgani kitobxon qalbida o‘chmas iz qoldiradi. Muhammad Ali bu do‘stlikni tasvirlashda o‘rta asrlar turkiy tilining o‘ziga xos ohangini saqlagan, asar tili boy va rangin. Romandagi suhbatlar, qahramonlarning ichki fikrlari, hissiyotlar - bularning barchasi o‘quvchini o‘sha davr hayotiga chuqur sho‘ng‘ishga undaydi. [2-2]

Navoiy va Husaynning o‘zaro suhbatlari davlat ishi bilan cheklanib qolmay, adabiyot, she‘riyat mavzularida ham qiziqarli suhbat bo‘lar edi: “Odatda, ikki do‘st o‘rtasida kechadigan bunday diydorlashuvlar mavzusi tezdayoq o‘zgarib, o‘zlari yoqtirgan hech qachon tugamaydigan va eskirmaydigan ijodiy muhokamalarga aylanib ketardi. Navoiy goh Husayniyning yaqinda yuborgan yangi g‘azallarini maroqlik bilan o‘qiganini oshib-toshib so‘zlar, ishlatilgan san‘atlarning nafisligiga qoyil qolar, qay bir g‘azalda iyyom, boshqasida tajnis yoki tazod, talmeh, tajohul –ul-orif, tarjeh’ hodisasi chiroyli yuz berganiga diqqatni qaratardi, g‘azalda mohirona keltirilganini olqishlar, she‘rning nozik sirlarini o‘quvchiga ilinib yetkazganidan ham bahramand etganidan mamnunligini bildirardi. Butun bir turkiy adabiyotni oyoqqa turg‘izishga bel bog‘lagan buyuk so‘z sehergarining aytganlari Xoqoni mansur uchun juda qimmatli edi[2:3].

H. Jo‘rayeva o‘z maqolasida: “Alisher Navoiyning Shoh G‘oziy to‘g‘risidagi qaydlari XV asr ikkinchi yarmi XVI asr boshlarida yashab ijod etgan, shoh va shoir Husayniyning tarjimai holi, hukmdorlik faoliyati, nozikta‘b shoir sifatida davr adabiy muhitida tutgan o‘rnini belgilashda tarixiy hujjat vazifasini o‘taydi. Ta‘kidlash kerakki, aynan Alisher Navoiyning qarashlari Husayniy ijodiy merosini baholashda metodologik asos sifatida olinishi maqsadga muvofiq. Zero, Navoiy ham badiiy ijod qonuniyatlarini teran idrok etuvchi ijodkor-adabiyotshunos, ham Husayniyni yaqindan bilgan

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

hammaslak sifatida uni to‘g‘ri baholay olgan. Zamonaviy husayniyshunoslikda mazkur qarashlarga tayanish Husayn Boyqaro ijodi bilan bog‘liq masalalar mohiyatining to‘g‘ri ochilishiga zamin yaratadi deb hisoblaymiz.” [3:272]-degan fikrni aytadi. Bu fikrlardan kelib chiqib Muhammad Ali ham “Mangu quyosh” romanida Husayniy obrazini Alisher Navoiy qarashlari asosida gavdalantirganiga shubha qilmasak ham bo‘ladi.

Xulosa qilib aytadigan bo‘lsak, Muhammad Alining “Mangu quyosh” romanida Husayn Boyqaro siymosi har tomonlama mukammal yoritilgan. U asarda dono hukmdor, adabiyot va san‘at homiysi hamda nozik qalbli shoir sifatida tasvirlanadi. Muallif uning nafaqat siyosiy faoliyatini, balki insoniy fazilatlarini ham chuqur ochib bergan. Shu orqali Husayn Boyqaro obrazi o‘quvchiga ibratli va yuksak ma‘naviyat egasi sifatida namoyon bo‘ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Мухаммад, Али. Мангу қуёш: Тарихий роман. – Тошкент: Adabiyot, 2024. 390 б.
2. Sirojiddinov Sh. “Jadid” gazetasining 2025-yil 29-avgustdagi 35-sonida “Mangu quyosh”: Tarixiy haqiqat va badiiy tafakkur chorrahasida” maqolasi.
3. Jo‘rayeva H. “Husayn Boyqaro siymosi Alisher Navoiy talqinida” maqolasi.

USMON AZIM LIRIK ASARLARIDA ADABIY-ESTETIK QARASHLARINING AKS ETISHI

Ahmedova Madinabonu Qahramonjon qizi,
ToshDO‘TAU 2-kurs magistranti
madinabonu667@gmail.com

Annotatsiya: Mazkur maqolada Usmon Azim lirik asarlarida adabiy-estetik qarashlar, shoirlik mohiyati, hamda adolat, haqiqat, vatanparvarlik va insoniylik g‘oyalari badiiy misollar asosida tahlil qilinadi.

Kalit so‘zlar: lirika, adabiy-estetik-qarash, she‘r, shoirlik, vatanparvarlik, haqiqat, ruhiy poklanish.

Lirika inson ruhiy olamini, intim kechinmalarini, qalbdagi iztirob, hayot haqidagi falsafiy qarash, haqiqatga, adolatga tashnalik, vatanparvarlik tuyg‘usini chuqur badiiyat bilan ochib beradi. “Lirika - badiiy adabiyotning asosiy turlaridan biri bo‘lib, biror hayotiy voqea-hodisa ta‘sirida inson qalbidagi tug‘ilgan ruhiy kechinma, fikr va tuyg‘ular orqali voqelikni aks ettiradi”[4.477]. She‘riyatning qalbgaga ta‘siri ham boshqa janrlarga nisbatan ancha yuqori baholanadi, shu sabab lirika bu faqat his-tuyg‘ularni ifodalash

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

quroli emas, balki insonni hayot haqida, odamiylik, adolat, haqiqat, mardlik, vatanparvarlik, muhabbat haqida mushohada qilishga chorlaydigan adabiy tur hisoblanadi. Lirikaning mohiyati, bajaradigan vazifasi haqida Oybek quyidagicha fikr bildiradi: “Ko‘p kishilar lirikani faqat tuyg‘u, hisdan iborat deb o‘ylaydilar. Bu tamoman noto‘g‘ri. Chunki ular fikr ila tuyg‘uni mexanik ayirib qo‘yadilar. Haqiqatda, fikriy mazmun ila bog‘lanmagan “mustaqil” tuyg‘u, his yo‘qdir. Shoir lirikaga fikr va tuyg‘ularni shunday biriktiradiki, natijada lirik yuksaklik vujudaga keladi. Lirik yuksaklik asarning hayajon kuchini oshirar”[4.478] She‘riyat insonni ham ruhan, ham ma‘nan poklaydigan, o‘stiradigan vosita bo‘lib fikr va his uyg‘unligi bilan adabiyotning tub vazifalaridan biri - didaktik vazifasini bajaradi. Adabiyotning, she‘riyatning vazifasini juda chuqur anglagan Usmon Azim ijodi esa ko‘ngillarga yoqilgan yolqin. Adabiyotshunos Ibrohim Haqqulov shoir ijodining ilk davrlarini quyidagicha baholaydi: “Usmon Azimov ijodining ilk bosqichlaridanoq so‘zni inson umrining tub mazmunini belgilaydigan hayotbaxsh, ko‘pchilikni to‘lqinlantiradigan haqiqatlar istiqboliga safarbar eta olgan shoirlardan”[2.216]. Darhaqiqat, Usmon Azim she‘riyati bilan tanishar ekanmiz, she‘r shoir uchun ulkan kuch, buyuk qudat, vatandek aziz, tulpordek uchqur, osmondek cheksiz va ulkan, o‘zida halollik, soflik, haqiqat, adolat, sadoqat, insoniylik, mardlik, olijanoblik, vatanparvarlik, mehr, tushunish, muhabbat va poklikni jamlagan, inson ruhini poklash, tafakkurini charxlashda, adabiy-estetik qarashlarini aks ettirishda yuksak ta‘sirli borliq. Usmon Azim “Saylanma” sidan o‘rin olgan “Dars kitobi” to‘plamida ijodkorning qanday shakllanishini ta‘rif etadi:

Bir qishloqda yashaydi o‘g‘lon,

Oddiygina dehqonning o‘g‘li.

U boqadi olamga hayron

Nelargadir to‘ladi ko‘ngli.

Ko‘rinib turibdiki, ijodkorning ko‘ngli to‘lishi uning qalbidagi ilhomning uyg‘onishidan, jimjimador hislarning to‘lg‘onishidan paydo bo‘lgan. Oddiy qishloqda dehqonning o‘g‘li bo‘lsa-da, ammo yuragi to‘lib turibdimi, demak, undan nimadir yog‘ilishi tabiiy. She‘r esa to‘lgan qalbdan yaraladi, muntazam ravishda qiynoqlar qurshovida qolgan yurakdan yaraladi.

Ko‘rinadiki, jamiyatdagi insonlar bir-biridan o‘zgarib, jaholatga botib, bir-birlarini sotayotgan pallada ham, donolar qoralikni oq deb uqtirsa-da,

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

shoirlar haromni pok desa-da, qo‘rquv ichida o‘zlarini emas, dushmanni qo‘rqoq sanasa-da chida, sen kuylayver, kurashaver, qilichning tilida, o‘tkir ruh bilan kuylayver o‘shanda elning ham bir kun ko‘zi ochiladi, deya ta’kidlaydi. Donolar qorani oq desa-yu, shoirlar haromni pok desalar-u, insoniyatda jaholat bo‘y ko‘rsatmay ne hosil bo‘ladi odamizodda, olim-u shoirlar jaholatni yengib, adolatni o‘rnatishda katta kuchga ega. Muhimi xormasdan, tolmasda, qo‘rqmasdan kuylay olish, adolat, haqiqat, mardlik, ezgulik haqida kuylay olishdir. Shoirning yozganlari xalqiga so‘zi, odamga murojaatidir. Shoir faqatgina o‘z ruhiy holatini, kechinmalarini bo‘lishmaydi, uni mudom jamiyatidagi muammolar, umumbashariy tuyg‘ular o‘ylantiradi. Shu o‘ylar natijasida u qo‘liga qalam oladi va yozadi, yozmishi esa mudom insoniyatga, uning rivojiga, tafakkuriga xizmat qiladi. Usmon Azim she’riyatida shoirlik-u she’rga ulkan vazifa yuklar ekan, uning vazifasi faqat adabiyotga bo‘lmay, bashariyatgadir.

Usmon Azim “XX asrning yigirmanchi yillarida Cho‘lpon ila yozg‘onim bir she’r” she’rida so‘zga yuksak baho beradi. O‘zini tuprog‘-u, so‘zni osmon deb ta’rif beradi, haqiqatan inson bolasi tuproqdan yaralgan-u, she’r ilohiy, Xudoning shoirarga, insonlarga, butun bashariyatga inoyati sifatida keladi. Osmonday keng, osmon kabi ulkan, osmon kabi sofdir u.

O‘zim tuproq,

So‘zim osmon.

Keyingi badda esa Cho‘lpon bilan ruhiy yaqinlik aks etadi, har ikki ijodkorda ham shu ruh hukmron edi, Cho‘lpon ijodining bosh mezon - erk, ozodlik, vatan mustaqilligi edi. Shoir har she’rida ramzlar vositasida ham, ochiq oshkora ifodasida ham erkni, ozodlikni kuyladi. Mustabid zamonida yashayotgan, xalqini, yurtini ozod ko‘rishni istagan shoir Usmon Azim ham ham dard, erkka nisbatan sog‘inch borasida Cho‘lpon bilan hamdardlik sezadi, agar vatani bo‘lmasa bu dunyoda qolmoqqa sabab topolmaydi, shoir so‘zining chin ekanligini ta’kidlab, dunyoning esa yolg‘on ekaniga ishora qiladi:

Yov-la suhbat qurmoq yo‘qdir,

Ozod-ozod yurmoq yo‘qdir,

Vatan, agar sen bo‘lmasang,

Bu dunyoda turmoq yo‘qdir,

Bu so‘zim chin,

Dunyo yolg‘on!

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

Usmon Azim ijodida she'r ko'ngilga qiyoslanadi. Ko'ngil muqaddas. She'r ham. Ko'ngil, qalb Yaratgan bilan bog'langan, she'r ham Yaratgan bilan bog'liqlikda yaratiladi, she'r ko'ngilga qiyoslanib, ko'ngli bor yurt ulug' bo'lishini ta'kidlab, hatto yurtning ko'ngli yarim bo'lsa-da, she'r yarim ko'ngilni to'ldiradigan vosita sifatida baholanadi. Usmon Azim she'rni juda yuqori, inson tafakkuri, qalbiga bemisli ta'sir ko'rsatuvchi, uning dunyoqarashi, fikrini cheksiz kengaytiruvchi, qalb, ruh borligini anglatuvchi, insonni ichdan tubdan o'zgartiruvchi, adolat, haqiqat, sadoqat, vatanparvarlik haqida mushohada qiluvchi - ulkan odamga aylantiruvchi deya baholaydi. She'r o'qigan insonning ayni qanday xususiyatlarga ega bo'lishini ta'kidlar ekan, kinoya sifatida she'r o'qima deya, she'riyatning kuchini, insoniyatga ta'sirini ifodalaydi. She'r o'qima, agar o'qisa dunyoning torligini, yurakning borligini bilib qolishini, bu bozor dunyoda she'r o'qigani sabab sotilmaydigan bo'lib qolishini ta'kidlaydi shoir. Usmon Azim shoirlikni ermak emas, kasb deb biladigan shoir. She'rni o'zining borlig'i, bor boyligi, yashab topgan - haqiqati deb biladi. Asl shoirning muddaosi-da shu, Usmon Azim daraxt o'stirmagani, uy qurmagani - ammo she'r qurgani, dunyoga daraxt bermasa-da, ammo she'r daraxtlarini berganini ta'kidlaydi. Aslida shoirlikning yuki og'ir, har qanday kasbda ham ma'lum soatlar davomida faoliyat yuritiladi, so'ng esa xordiq chiqarish uchun bo'sh vaqt, halovatli onlar bo'ladi. Shoirning esa bo'sh oni bo'lmaydi, uni mudom qiynoqqa soladigan, o'yga cho'mdiradigan iztirobi, iste'dodi bo'ladi. She'r yozishning aniq soati bo'lmaydi. Usmon Azim she'riyatni tulporga qiyoslaydi. Tulpordek keskin, chopqir, chaqmoq, o'jar, olov ekanligiga urg'u berib she'riyatning parvozi uchun hatto jonini qurbon qilishga shay bo'ladi shoir.

San'atning asl mohiyati hamdardlikdir, hamnafaslikdir. Kimdir chekayotgan og'riqni shu qadar ta'sirli ifodalamoq lozimki, toki uni qabul qilayotgan o'qirman, tomoshabin bu asardan ta'sirlansin, ruhi tozarsin. "Buyuk bir shodliq ko'rgan kishi o'zining shod tuyg'ularini boshqalarga bildirib, shodlig'ini orttiradir. Ulug' bir qayg'uga uchragan esa o'z dardini boshqalarga o'tkarib, o'zini ovuntirg'on bo'ladi"[1.12]. Usmon Azim san'atning mohiyati xususidagi qarashlarini "Teatr" she'rida keltiradi. Teatr bu sahnada umuman bu hayotda bormi, yo'qmi allakimlarningdir hayotini, qalb iztiroblarini namoyish qiladi - buni namoyish qilishdan ijrochilarga ne zarurat bor-u, tomoshabinlarga qanday foydasi bor? Bu yerda hamdardlik uyg'onadi,

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

hamnafaslik shakllanadi, faqat o‘zini o‘ylab emas, boshqalarning ham dardlarini his qiladilar, ularni tushunishga intiladilar, rahm-shafqat, ezgulik, yovuzlik va adolatsizlikka nafrat tuyg‘usi paydo bo‘ladi. Usmon Azim “Teatr” she‘rida san‘atni xuddiki o‘chmas quyoshga qiyoslaydi, san‘at fidolari ko‘pligi bois ham uning mangu yashashini, san‘atning insonga doimiy yo‘ldosh bo‘lishini ta’kidlaydi:

San‘at! O‘chmagaysan! Sen - mangu quyosh!

Axir fidolaring ko‘pdir dunyoda!

Birovning dardiga bo‘lgani yo‘ldosh

San‘at ketib borar poy-u piyoda...

Insonni tushunish har doim muhim. Tushunmaslik oqibatida qanchadan qancha dilxiraliklar paydo bo‘ladi, qancha qurbonliklar yuzaga keladi. Ammo insonni tushunish uchun avvalo inson qanday bo‘lishi kerak. Inson nazdida badavlat, shuhratli, mansabli inson bo‘lsa u albatta baxtli. Lekin mashhurlarning-da, badavlatlarning-da o‘z og‘riqlari, dardlari bor - insonni tushunmoq uchun esa inson bo‘lish kerak. Usmon Azim bir kitobini ayni shu nom bilan atagan. Haqiqatan, insonni tushunish kerak. Tushunish va tushunilish hissi bilan inson kamol topadi, aks holda tanazzulga botadi. Usmon Azim insonni tushunishning u qadar murakkab emasligini, tushga kirib beparvo boqadigan go‘zalni ham tushunish bilan, jasorat bilan qalbini zabt etmoq mumkinligini, mayxonada so‘nggi chaqalariga may ichayotgan odam yoniga borib do‘stim degan bir so‘z bilan uni hayotga qaytarishi mumkinligini, Mayakovskiy o‘z joniga qasd qilishidan avval balki biror kimsa kelib unga shon-shuhrati uchun emas, balki birodarlik uchun, hol so‘rashini kutgan bo‘lishi mumkinligini uqtiradi va she‘r davomida bot-bot insonni tushunish kerakligini ta’kidlaydi. Usmon Azim mustabid tuzum davrida yashay turib o‘z vijdoniga, vataniga, o‘zligiga, haqiqatga, adolatga xiyonat qilmagan ijodkor.

Xulosa qiladigan bo‘lsak, Usmon Azim lirik asarlarida she‘riyat inson ruhini poklash, tafakkurini boyitish va jamiyatga ma’naviy ta’sir ko‘rsatish vositasi sifatida namoyon bo‘ladi. Shoir ijodida haqiqat, vatanparvarlik, insoniylik g‘oyalari badiiy-estetik ifoda orqali aks etadi, shoirlik maqomi va lirikaning didaktik, ma’naviy ahamiyati yorqin talqin etiladi. Usmon Azim she‘riyatning pichog‘ini qalbiga sanchib Alpomishning davomchisi bo‘lgan o‘z

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

qonidan bashariyatga, kelasi avlodga she'r qoldirib, butun dunyoni she'rga aylantiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Fitrat.Tanlangan asarlar. - T.: Ma'naviyat, 2009.
2. Haqqulov I. Badiiy so'z shukhi.- T.:G'afur G'ulom nomidagi adabiyot va san'at nashriyoti, 1987.
3. U. Azimov. Saylanma. -T.: Sharq,1995.
4. T. Boboyev. Adabiyotshunoslik asoslari. - T.: O'zbekiston, 2002.
5. Jabborov N. Zamon. Me'zon. She'riyat. - T.:G'afur G'ulom nomidagi NMIU, 2015.

XX ASR BOSHLARI ADABIYOT NAZARIYASIGA OID DARSЛИKLAR TASNIFI

Amonova Mohinur Ikromjon qizi,
Alisher Navoiy nomidagi ToshDO' TAU magistranti

Annotatsiya. Ushbu maqolada XX asr boshlarida o'zbek va tatar adabiyotidagi adabiyot nazariyasiga oid darsliklarning yaratilishi, mazmuni, tuzilishi va ahamiyati tadqiq etiladi. Shuningdek, jadidchilik harakati natijasida yuzaga kelgan yangi usuldagi maktablar uchun yaratilgan darsliklar tasnif qilinadi. Tadqiqot natijasida XX asr boshlarida yaratilgan adabiyot nazariyasiga oid darsliklar milliy adabiyotshunoslik rivojlanishining muhim bosqichi ekanligi, ayniqsa, Olimjon Ibrohimov, Abdurahmon Sa'diy va Fitrat kabi olimlarning darslik kitoblari misolida asoslab beriladi.

Kalit so'zlar: XX asr adabiyoti, jadidchilik harakati, darsliklar, adabiyot nazariyasi, adabiy janrlar, adabiy oqimlar.

XX asr adabiyoti ko'p asrlik o'zbek adabiyoti tarixida alohida ahamiyatga ega. Bu ayniqsa, mustamlakachilik davrida qo'shni xalqlar, xususan, rus xalqi hayotidagi inqilobiy o'zgarishlar ta'siri natijasida butun Turkiston bo'ylab boshlangan jadidchilik harakati bilan bog'liq. Jadidchilik harakatining asosiy maqsadi yangi usuldagi maktablarni ochish va yosh avlodni savodli qilishdan iborat edi. Bu yo'lda ma'rifatparvar ziyolilar mumtoz adabiyot, milliy-adabiy qadriyatlar keyingi asrlarda jahon madaniy taraqqiyotidan orqada qolganligini tushundilar va millat qaddini rostlashning bosh yo'li sifatida taraqqiy etgan mamlakatlar, jumladan, Yevropa adabiyoti, madaniyatidan o'rganish, xususan, G'arb va Sharq tajribalarini umumlashtirgan holda samarali natijaga erishayotgan arab, turk, hind adabiyoti namoyondalaridan o'rnak olish kerakligini angladilar.

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

Shu tariqa XX asr boshlarida o‘zbek adabiyotida ham zamonaviy jahon adabiyoti namunalari bilan tenglasha oladigan hikoya, qissa, roman, drama kabi janrlar, yangi she’riy shakllar paydo bo‘ldi. Jadidlar tomonidan yangi fikr va g‘oyalarni targ‘ib qilish maqsadida matbuotda maqolalar, ocherklar, she‘rlar, hikoyalar e‘lon qilib borildi hamda maktab va madrasalar uchun darsliklar yaratildi. “Natijada Turkiston jadidchilik harakatining rahbarlaridan biri Munavvar Qorining (1878 – 1931) “Adibi avval”, “Adibi soniy” (1901) nomli kitoblari, Saidrasul Aziziyning “Ustodi avval” (1902) nomli boshlang‘ich kitobidan tortib, bevosita adabiyotdan yaratilgan “O‘qish kitobi”, “Qiroat kitobi” (Hamza), “Terma kitob” (Saidahmad Siddiqiy-Ajziy) kabi ibtidoiy majmualargacha yaratilgan” [6:195]. “Adibi avval” kitobi o‘zbek tilidagi ilk alifbo darsliklaridan bo‘lib, dastlab Munavvarqorining o‘zi tomonidan ochilgan yangi usuldagi maktabida o‘qitiladi. Keyinchalik bu kitob Turkistondagi o‘qituvchilar tomonidan yaxshi kutib olinib, Saidrasul Aziziyning “Ustodi avval” kitobi bilan barobar rus-tuzem maktablarida amaliyotga tatbiq etiladi. Hamzaning “O‘qish kitobi” esa adabiyotga oid darslik bo‘lib, to‘qqiz darsdan iborat. Bunda Hamzaning axloqiy va pedagogik qarashlari nazmda yozilgan hikoyalar bilan mustahkamlanib borilgan. Bu kitobdan keyin yozilgan “Qiroat kitobi” 2-sinflar o‘qishiga mo‘ljallangan bo‘lib, kitobdan o‘rin olgan hikoyalarda bolalarning tarbiyasiga alohida e‘tibor qaratilgan.

Keyinchalik maktabchilik harakati keng quloch yoyib, ma‘lum bir sohaga mo‘ljallangan tarkibiy tuzilishi bir oz murakkabroq darslik kitoblar vujudga keldi: “Abdulla Avloniyning “Birinchi muallim” (1909), “Ikkinchi muallim” (1912), “Turkiy Guliston yoki Axloq” (1913), S.Ayniyning “Tahsibu-s-sibyon” (1909), Behbudiyning “Muntahobi jug‘rofiyai umumiy”, “Madxali jug‘rofiyai imroniy”, Fitratning “O‘quv. Ibtidoiy maktablarning so‘ng sinf o‘quvchilari uchun” (1918)” [6:196]. Demakki, “Birinchi muallim”, “Ikkinchi muallim”, “Turkiy Guliston yoki Axloq”, “Tahsibu-s-sibyon”, “O‘quv” kitoblari o‘quvchilarning ham savodini chiqarish, ham axloqiy jihatdan tarbiyalashga mo‘ljallangan hamda she’riy matnlar, hikoyalardan iborat bo‘lsa, “Muntahobi jug‘rofiyai umumiy”, “Madxali jug‘rofiyai imroniy” kitoblari esa geografiya fanini o‘qitish uchun maxsus tuzilgan. Birinchi kitob umumiy geografiya, ya’ni o‘lkalar, tabiat, yerning tuzilishi haqida bo‘lib, “Madxali jug‘rofiyai imroniy”

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

kitobda aholi geografiyasi, insonlarning turmush tarzi, ijtimoiy va iqtisodiy hayoti haqidagi ma'lumotlar yoritilgan.

XX asr boshlarida tatar adabiyotida ham jadal rivojlanish kuzatilib, keyinchalik o'zbek adabiyoti shakllanishida tajriba vazifasini o'tadi. Bu rivojlanish rus va G'arb adabiyoti yutuqlarini o'zlashtirib, adabiy masalalarga e'tibor qaratilgan ko'plab gazeta va jurnallarning paydo bo'lishi, XX asr boshlari tatar she'riyati, nasri, dramaturgiyasining yirik namoyondalari Abdulla To'qay, Fotih Amirxon, Aziz Rahim hamda Olimjon Ibrohimovlarning asarlarida namoyon bo'ldi. Maktab va madrasalar uchun adabiyotga oid nazariy qo'llanmalar, darsliklar yaratilib, ilk ishlar Olimjon Sa'diy, Abdulla To'qay, Olimjon Ibrohimov, Qayyum Nosiriylar tomonidan amalga oshirildi. 1910-1920-yillarda O.Sa'diy jadid maktablari uchun “Adabiyot darslari”, “Tatar adabiyoti”, “Adabiyot muallimi: rushdiya (o'rta) maktablari uchun darslik” kabi bir qator darsliklar yozdi. Ushbu darsliklarda adabiyot nazariyasi adabiyot tarixi bilan birga bog'lab o'rgatilgan. Jumladan, “Adabiyot muallimi” kitobi tatar tilida yozilgan dastlabki adabiyot darsliklaridan biri bo'lib, milliy adabiyot asosida yaratilgan. Kitobda adabiyot nazariyasining boshlang'ich tushunchalarini izohlashda misollar sifatida keltirilgan tatar she'riyati namunalari va xalq og'zaki ijodi materiallariga murojaat qilingan.

Shuningdek, tatar adabiyotshunos olimi O.Ibrohimov 1916-yilda adabiyot nazariyasi bo'yicha muhim asar bo'lgan “Adabiyot darslari”ni [8] yozdi. Darslik eski tatar yozuvida (arab yozuvi) yozilgan bo'lib, kitob shaklida 1916-yilda nashr etiladi. Kitobda “adabiyot” so'zi keng ma'noda qo'llanib, she'riyat uning bir qismi sifatida ta'kidlanadi. Kitobda berilgan adabiyot qoidalari asosan tatar adabiyotidan olingan asarlar misolida tahlil qilinadi: “Masalan, mavzuni “Agar asar biror narsa haqida yozilgan bo'lsa, unda bu narsa mavzu deb ataladi” shaklida belgilash va A.To'qayning “Ona qishloq” she'rining ona qishloq haqida ekanligi misoli tushuntiriladi [Ibrohimov O. Adabiyot darslari. Qozon: Sabah, 1916, 10-11-betlar]. Yoki g'oya tushunchasi “asarning tagiga qo'yilgan g'oya va taassurot” sifatida talqin qilinadi va G.Is'hoqiyning “Inqirozdan ikki yuz yil o'tgach” asarida asosiy g'oya misol sifatida keltirilgan: “Agar ishlar shunday davom etsa, tatar xalqi oxir-oqibat yo'q bo'lib ketadi!” [Ibrohimov O. Adabiyot darslari. 13-bet] [7:180-181].

O.Ibrohimovning “Adabiyot darslari” kitobi olti bobdan iborat bo'lib, adabiyot tushunchasi va uning mohiyati, badiiylik va uni yuzaga chiqaruvchi

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

obraz, xarakter masalasi, adabiyotning hayotiylik va haqqoniylik, xalqchillik xususiyatlari ochib beriladi. Darslikning so‘nggi bobi adabiyot turlariga bag‘ishlangan. Olim adabiyot turlarini epos, lirika va drama kabi uch turga bo‘lib, ular haqida batafsil nazariy ma’lumotlar beradi. Misol keltirishda asosiy manba sifatida tatar xalq og‘zaki ijodi namunalari, muallifning o‘z asarlari, Abdulla To‘qay she‘rlari barobarida rus adabiyotiga murojaat qilinadi. Bu asarda adabiyot nazariyasi fanining shakllanish davri umumlashtirilgan. Darslik sifatida yozilgan bo‘lsa-da, maqsad tatar adabiyotining rivojlanish yo‘llarini nazariy qoidalar orqali tushuntirish, baholash va bayon qilishdir.

O.Ibrohimovning “Adabiyot darslari”dan tashqari 1916-yilda “Adabiyot qonunlari” nomli adabiyot nazariyasiga oid kitobi nashr etiladi. “Adabiyot darslari” maktab darsligi shaklida yozilgan bo‘lib, qisqa nazariy qo‘llanma hisoblanadi. “Adabiyot qonunlari” kitobida esa poetika, adabiyot va jamiyat munosabati, badiiy obraz, adabiy janrlar, adabiy oqimlar masalalari kengroq va ilmiyroq tahlil qilinadi.

O‘zbek adabiyotshunosligida adabiyot nazariyasini yaratish yo‘lidagi ilk qadamlardan biri Abdurahmon Sa‘diyning “Amaliy ham nazariy adabiyot darslari” asari bo‘ldi. Ushbu asar 1924-yilda o‘zbek o‘rta maktablari uchun adabiyot nazariyasiga oid qo‘llanma sifatida nashr etildi. “Amaliy ham nazariy adabiyot darslari”da adabiyotshunoslik, adabiyot nazariyasi va adabiy tanqidga oid nazariy masalalar bayon qilingan bo‘lib, shu bilan birga o‘quvchilar uchun “Ish” sarlavhasi ostida nazariy bilimlarni amalda qo‘llash imkonini beruvchi topshiriqlar berilgan. Darslik shu jihat bilan ayni davrda yaratilgan Fitratning “Adabiyot qoidalari” kitobidan farq qiladi. A.Sa‘diy darslikni tushuntirish prinsipi asosida yozgan bo‘lib, nazariy ma’lumotlarni tahlil qilish jarayonida mumtoz adabiyot namunalari bilan bir qatorda, asosan, XX asr boshlarida ijod qilgan shoirlar va yozuvchilar asarlariga murojaat qiladi. Xususan, kitobda qiyos uslubidan unumli foydalangan holda, o‘zbek, qozoq, tatar adabiyoti namunalari barobarida rus, fransuz, ingliz, nemis kabi G‘arb adabiyoti durdonalari tahlilga tortiladi.

“Amaliy ham nazariy adabiyot darslari” kitobi boshlang‘ich, kirish va so‘ngso‘z qismlardan tashqari yetti bobdan iborat:

1-bob. Til

2-bob. Tilda so‘zlarning qo‘llanishi ham uslub masalalari

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

3-bob. Omma adabiyoti

4-bob. Kishilik ijodi ham uning turlari

5-bob. She'riy ijodlarni turlarga ajratish

6-bob. Shoirlarda ijod kuchlari va ijodka bog'li bo'lg'an xususiyatlar

7-bob. Nasriy ijod va ularning turlari

Ushbu bob nomlaridan ham bilishimiz mumkinki, har bir bobda qanday masalalar yoritilgan. Darslikning boshlang'ich qismida kitobni tuzishda asos qilib olingan usul va jihatlar sanab o'tilgan. Kirish qismida esa “adabiyot” tushunchasi, uning tor va keng ma'nolari izohlangan.

Kitobda ikkinchi bobga kengroq o'rin ajratilgan bo'lib, tilda so'zlarning qo'llanishi, so'zlarning turli ma'nolarda ko'chib yurish yo'llari: o'xshatish, sifatlash, turtma, jonlantirish, mubolag'a, qarshilantirish, takror, so'roq berish, nido, kesish, bilmaslikka solinish kabilar tushuntirib berilgan va tahlil uchun yuzga yaqin asarlardan misollar keltirilgan. Masalan, kinoya va istiorani farqlashda Cho'lpon ijodidan keltirilgan parcha:

Ustimga-da balo tog'i yiqilgan

Nima uchun o'ch buluti sellarini yog'dirmas? [1:25]

Yoki Abdulla Qodiriydan:

“Quyosh botqan, tevarakdan shom azoni eshitilar edi. O'zgalarda qorachirog' sasig'anda, bu hujrada sham yonadir.

Hujrani bir sukunat bosdi” [1:26].

Ushbu bob so'ngida esa uslub masalasi kengroq tushuntirilib, mumtoz adabiyot ijodkorlari, yangi o'zbek shoirlari uslublari qiyoslab tahlil qilingan.

Olim darslikda Sharq va G'arb adabiyotida hukm surgan adabiy oqimlar haqida ham batafsil ma'lumotlarni taqdim etadi. Klassitsizm, ratsionalizm, santimentalizm, romantizm, riyolizm, simvolizm adabiy oqimlari bilan bir qatorda adabiyotga endi kirib kelayotgan modernizm oqimi haqida ham ma'lumotlar keltiradi. Shuningdek, darslikda she'riy ijod, nasriy ijod, ularning turlari, xususiyatlari misollar bilan kengroq tushuntirib tahlil qilinadi.

Shuni alohida ta'kidlash kerakki, bu darslik o'rta maktablar uchun tuzilgan bo'lib, eski usuldagi darsliklar kabi faqat o'qib, yodlash uchun emas, berilgan nazariy ma'lumotlarni o'rganish, adabiy asarlar orqali tahlil qilish, tekshirish mumkin bo'lgan jihatlar bilan ahamiyatlidir.

XX asr o'zbek adabiyotshunosligining shakllanishida Fitratning xizmatlari beqiyosdir. Ayniqsa, uning adabiyot nazariyasi bo'yicha 1919-yilda

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

yozilgan “She’r va shoirliq” maqolasidan tortib, 1936-yil nashr etilgan so‘nggi yirik ilmiy ishi – “Aruz haqida” nomli risolasigacha bo‘lgan tadqiqotlari adabiyotshunosligimiz tarixida muhim ahamiyatga ega. Ular ichida 1926-yil “Adabiyot muallimlari ham adabiyot havaslilari uchun” maktab darsligi shaklida yozilgan “Adabiyot qoidalar” asari alohida e’tiborga loyiq. Bu darslik adabiyot deb atalmish badiiy olamga xos xususiyatlar, badiiy asarning yaratilish va yashash qonuniyatlari, qoidalarini tushuntirib berishga baG‘ishlangan.

“Adabiyot qoidalar” Fitratning san’atga bergan ta’rifi bilan boshlanadi. Ushbu darslik “San’at”, “Yozish qoidalar”, “Aruz”, “Uslubning umumiy-xususiy hollari”, “El adabiyoti”, “Adabiy asarlar turlari”, “Adabiyotda oqim istilohlari” kabi fasllardan iborat. Ayniqsa, kitobning uslub haqidagi qismida batafsil ma’lumot berilgan.

Ma’lumki, sho’ro adabiyotshunosligida 70-yillar uslub muammolari xususida juda ko’p bahslar bo’ladi. Ayrim adabiyotshunoslar “milliy uslub”, “davr uslubi”, “uslub tillari” singari istilohlarni adabiyotshunoslikda keng qo’llay boshlaydilar. Biroq Fitrat 20-yillardayoq uslub haqida o’zining aniq fikrlarini aytib o’tgan edi:

“Qizig’i shundaki, Fitratning 1926-yili nashr etilgan “Adabiyot qoidalar”da aynan shu fikrlar aniq o’zbek yozuvchilari ijodiga tatbiqan mavjud ekan. “Har millatning ayricha bir uslubi bor...”, - deb yozadi olim shu darslikda va davom etadi: “Har millatning o’zicha maxsus uslubi bo’lgani kabi, har zamonning o’zicha maxsus uslubi bordir”; “Navoiy, Bobur, Boyqarolar zamonidagi uslub bilan Umarxon, Fazliylar zamonidagi uslub bir emasdir”; “Navoiy, Boyqaro, Boburda har birining o’zicha bir maxsus uslubi bo’lg’oni kabi, Botu, Cho’lpon, Elbeklarning ham o’zlaricha maxsus uslublari bordir”.

Fitrat uslubning badiiy asardagi o’rni boshqa komponentlarga nisbatan alohida va muhim ekanini maxsus ta’kidlaydi: “Bir asardagi fikrlar, ma’lumotlarning eski, boshqa shoirlar tomonidan aytilgan bo’lishi mumkindir. Ularning eskiligini bizga sezdirmasdan, bildirmasdan ifoda qilib, uni bizga o’quta olg’an kuch uslubdadir”.

Fitratning bu fikrlari hozirgi zamon adabiyoti nazariyasi ravnaqiga ham munosib hissa bo’lib qo’shila oladi” [9:94].

Darslikda, asosan, Sharq adabiyotiga xos qonuniyatlar haqida ma’lumot berilishi barobarida jahon adabiyotiga xos hamda umumiy xususiyatlar

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

borasida ham ma’lumotlar beriladi. Xususan, darslikda realizm, sentimentalizm, simvolizm, romantizm, modernizm, naturalizm, futurizm kabi adabiy oqimlar hamda roman janri haqidagi ma’lumotlarga duch kelamiz.

Xulosa qilib aytish mumkinki, XX asr boshlari adabiyoti oldingi davrlardan farqli o‘laroq, G‘arb va Sharq mamlakatlari yutuqlarini umumlashtirib, yangi g‘oyalarni qabul qilgan jadid adabiyoti edi. Bu davrda adabiyotimiz tarixida bo‘lmagan yangi adabiy tur va janrlar, tasvir vositalari va usullari yuzaga keldi. Bu jarayon jadidchilarning ilk maqsadi bo‘lgan yangi usuldagi maktablarni ochish, yosh avlodni savodli qilish yo‘lida yangi fikr va g‘oyalarni eltuvchi maqolalar, she’rlar, ocherklar, hikoyalar hamda darsliklar zarurati natijasi edi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Abdurahmon Sa’diy. Amaliy ham nazariy adabiyot darslari. (nashrga tayyorlovchi Orzigul Hamroyeva). – Toshkent: Bookmany print, 2025. – 180 b.
2. Do‘stqorayev B. O‘zbek sovet tanqidchiligi tarixi. – T.: Tosh DU, 1989. – B. 64.
3. Hamroyeva Orzigul. Fitratning adabiyotshunoslikka oid qarashlari: monografiya. – Toshkent: Bookmany print, 2023. – 84 b.
4. Mirzayev Saydulla. XX asr o‘zbek adabiyoti. – T.: Yangi asr avlodi, 2005. – 422 b.
5. Mo‘minova N. A. “Abdurahmon Sa’diyning adabiyotshunoslik merosi”. Filologiya fanlari nomzodi dissertatsiyasi. –T.: 2002. – 168 b.
6. Болтабоев Ҳ. Фитрат ва жади́дчи́лик: Илмий – танки́дий мақола́лар. – Т.: Алишер Навоий номидаги Ўзбекистон Миллий кутубхонаси, 2007. – 286 б.
7. Жизнь и творчество Галимджана Ибрагимова. – Казань: ИЯЛИ, 2017.
8. Иброҳимов О. Адабиёт қонунлари. Учинчи босма. – Қозон: 1919.
9. Н. Қаримов, С. Мамажонов, Б. Назаров ва бошқ. XX аср ўзбек адабиёти тарихи. – Т.: Ўқитувчи, 1999. – 544 б.
10. Фитрат. Адабиёт қоидалари / Танланган асарлар. 4-жилд. (Нашрга тайёрловчи Ҳ. Болтабоев.) – Т.: Маънавият, 2006. – 336 б.

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

KAVSAR TURDIYEVA IJODIDA BOLA PSIXOLOGIYASI

Barnoxon Rajabova,
Alisher Navoiy nomidagi ToshDO‘TAU
II bosqich magistranti

Annotatsiya. Ushbu maqolada bolalar shoirasi Kavsar Turdiyevaning ijodi tahlil qilinadi. Adiba she‘rlarida bola psixologiyasi qanday usulda ochib berilishi, bolalar adabiyotida bola psixologiyasiga qay darajada e‘tibor berilishi haqida fikr-mulohazalar taqdim etiladi.

Kalit so‘zlar: o‘zbek bolalar adabiyoti, bolalar she‘riyati, bola psixologiyasi, bola ruhiyati.

Psixologiya so‘zi yunonchadan olingan bo‘lib “ruh, qalb, ong, xarakter” degan ma‘nolarda keladi. Bolalar psixologiyasi – psixologiya sohasi, bolalar psixologik rivojlanishining umumiy va alohida xususiyatlarini, turli yosh bosqichlarida bu jarayon qanday kechishi, uni harakatlantiruvchi kuchlar va qonuniyatlarni tadqiq qiladi. Shu sababli bolalar psixologiyasini ko‘pincha “Yosh psixologiyasi” deb ataydilar. Kichik yosh davri inson hayotidagi eng nozik va intensiv rivojlanish bosqichlaridan biridir. Bu davrda bola atrof-muhitni idrok qilish, fikrlashni shakllantirish, nutqni egallash, emotsional tajribalar orttirish va ijtimoiy munosabatlarga kirishish kabi jarayonlarni o‘zida mujassam qilgan murakkab psixologik o‘zgarishlarni boshdan kechiradi. Maktabgacha yoshdagi bolaning psixik rivojlanishi ko‘p jihatdan uning faoliyati, o‘yinlari, kattalar bilan muloqoti va ta’lim-tarbiya jarayoniga bevosita bog‘liqdir. Kavsar Turdiyevaning ijodida bola psixologiyasi mavzusi alohida ajralib turadi. Masalan, “Yonimda oyim” kitobida har bir varoqda she‘r bandlariga hamohanglikda rang barang suratlar chizilgan. Unda qizaloq ruhiyatidagi holat aniq chizgilar bilan tasvirlangan. Kitob bitta she‘rdan iborat. She‘r:

Oyi jon oyi
Nega har doim
Bir o‘zim tunda
Qo‘rqaman juda - deb boshlanadi.

Qizaloq oyisiga qorong‘idan qo‘rqayotganini, xonada ko‘ziga yalmog‘iz, ilon, arslon ko‘rinayotganini aytadi.

Mana yalmog‘iz,
Katta ko‘z-og‘iz.

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

Qo‘rqinchli ilon

Chaqar oyijon.

Huv ana taxmon

Ustida arslon.

Bu kabi hodisa, ya’ni qorong‘ida ko‘zimizga bir narsa boshqacha bo‘lib ko‘rinishi hammamizda sodir bo‘lgan. Ayniqsa, bolalarning xayolot olami shu qadar kengki, u har qanday detaldan tasvir yaratib tasavvur qila oladi. Ona qizining bu gaplarini eshitib, uni tinchlantiradi. Chiroqni yoqishganida yalmog‘iz – do‘ppi, chopon, ilon- arqon, arslon – yostiq bo‘lib chiqadi:

Qani yalmog‘iz,

Katta ko‘z-og‘iz

Bu do‘ppi-chopon,

Ilonchi – arqon.

Arslon, qani chiq

Bu axir yostiq.

Aynan oxirgi misralar onaning hamisha bolasining yonida ekanligi, uni asrab-avaylashi, himoya qilishini eslatib, farzandini tinchlantiradi.

Shuni bil doim

Yoningda oying.

Onaning bolasining yonida ekanligi, xavotirga o‘rin yo‘qligini ta’kidlashi asosiy nuqta. She’rning sarlavhasi ham aynan shunday nomlangan. Tabiatan ayonki, farzandning aslida yonida doim bo‘luvchi birinchi himoyachisi - uning onasi.

Psixologlarning fikricha, bola dunyoni, atrofni ota-ona ko‘zlari bilan anglaydi. Ota-onaga nima yomon bo‘lsa, bola shuni yomon deb hisoblaydi. Ota-ona kimni xush ko‘rsa, bola uchun u inson yaxshi bo‘ladi. Bu holat bolani 10-12 yoshiga qadar davom etadi. Undan keyin bola o‘zi xulosa qilishga o‘rganishni boshlaydi.

Oxirida qizaloqqa onasi alla aytib beradi. Shu o‘rinda shoira o‘zbekona allani singdirib ketganligi asarga o‘zgacha milliy kolorit bergan.

Kelajakda o‘tkir idrokli, keng mushohadali bolalarni tarbiyalash, ona tili va o‘z yurti boyliklarining haqiqiy egasi bo‘la oladigan avlodni voyaga yetkazishda mazmundor, serqirra asarlarning ta’siri katta. Shu ma’noda, tilning aniqligi, yorqinligi, yoxud, serqirraligi jamiyat taraqqiyoti bilan birga rivojlanib boraveradi. Ijodkorlarning o‘ziga xos tasvir uslubi, ramziy

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

ko‘chimlardan foydalanish mahorati, poyetik obrazlarning yangilanishi bilan badiiy so‘z kamalakday jilolanadi. “Aslida biz hayratga tushadigan narsalarnigina o‘qishimiz zarur”, – degan edi V.Gyote. Bu jihat bolalar adabiyoti uchun yanada muhim hisoblanib, ular kitobxonligining adresliligini ta‘minlaydi desak, xato bo‘lmaydi.

Shoira ijodida yana bir alohida yondashuv bu – dialoglar asosida yaratilgan she‘rlar. Bu ijod namunalarida qahramon bola xarakteri uni tilidan yanada aniqroq ochib beriladi. Masalan, “Yangisini tutaman” she‘rida daftarini yo‘qotib qo‘ygan va uni topolmayotgan bolaning holati aks etgan.

- Oyi, dada, qidiring
Jim turmasdan axtaring.
- Qalinmidi, yupqamidi
U ashula daftaring?

Yosh bolalar erka bo‘lishadi. Hamma yaqinlari ularning ko‘ngliga qarashlariga o‘rganib qolishgan. Daftarini topolmayotgan bola endi buvisini ham yordamga chaqiradi:

- Buvi, darsga kechikypman
Keling siz ham axtaring.
Buvi javob beradi:
- Oshxonada yotibdiku
Qanaqadir daftaring
Ustiga ham sen aytgandek
Nimadirlar chizilgan.
Bir tomoni g‘ijimlangan
Bir tomoni uzilgan.

Bir tomoni g‘ijimlangan, uzilgan daftar tasviri orqali uning egasining fe‘lini bilib olish qiyin emas. She‘r boshdan-oyoq dialog tarzida yozilgan. Unda bolakay, buvisi va ota-onasi ishtirok etadi. Vazifa: musiqa daftarini topish. Bilinib turibdiki bolakay yaxshigina erinchoq, erka va tartibsiz.

- Voy buvi ey bu chizilgan
Barmoq emas kaptarku
Topganingiz o‘tgan safar
Topilmagan daftarku!

Bu gaplardan ma‘lumki, daftar yo‘qolishi birinchi marta bo‘layotgan hodisa emas. Oxirida topiladi deb o‘ylaysizmi? Yo‘q. Har xil daftarlar chiqib

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

keladi. Ammo aynan ashula daftari hech qayerda yo‘q. Oxiri bolaning toqati toq bo‘ladi:

- Qaydam, tezroq qidiringlar
Yana biroz kutaman.
Agar topib bermasangiz
Yangisini tutaman.

Bunday fe‘l-atvordagi o‘quvchilar har bir sinfda bo‘lishi mumkin. Ular daftarlarini qayerga qo‘yganlarini unutib tez-tez yangisini tutishadi.

Bolalar hayotining ilk yillari – bu eng nozik va ayni paytda eng muhim davrdir. Bu davrda yuzaga keladigan psixologik xatarlar – rivojlanishda kechikish, stress va moslashuvdagi muammolar bolaning butun hayotiga ta’sir qilishi mumkin. Ularni erta aniqlash, doimiy kuzatuv va sog‘lom psixologik muhit yaratish orqali bu muammolarning oldini olish yoki ularni yengil shaklda yengish mumkin. Ota-onalar, tarbiyachilar, psixologlar va jamiyat birgalikda harakat qilgan holda bolalarning sog‘lom ruhiy rivojlanishi uchun zarur bo‘lgan barcha shart-sharoitlarni yaratishlari lozim. Har bir bola e’tiborga, tushunishga va himoyaga muhtoj. Uning psixologik salomatligi esa kelajak jamiyatining barqarorligi va farovonligi uchun poydevor bo‘lib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Abdullaeva M. M., Karimova N. R. Bola psixologiyasi. – Toshkent: O‘zbekiston, 2019.
2. Erkaboyeva D. M. Ilk yoshdagi bolalar psixologiyasi. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2020.
3. Turdiyeva K. Qush bo‘lib uchgan ona. – Toshkent: Cho‘lpon, 1993.
4. Turdiyeva K. Beg‘ubor jilvalar. – Toshkent: O‘zbekiston, 2016.
5. Barakayev R., Safarov O., Jamilova B. – Bolalar adabiyoti, 2019.

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

BAHODIR QOBUL NASRIDA BORLIQ MIFOPOETIKASI

Norjigitova Mamura Norbo‘ta qizi,

Sharof Rashidov nomidagi Samarqand davlat universiteti,

II kurs magistranti

Annotatsiya. Ushbu maqolada zamonaviy o‘zbek yozuvchisi Bahodir Qobulning nasriy asarlari, xususan, “Enabuloq” bitigining ilmiy tahlili taqdim etiladi. Asar umumiy xotira ombori sifatida namoyon bo‘ladi, unda mifologiya, toponimiya va tabiat olami kayfiyatiga keskin qarama-qarshi turadigan ma’nolar uyg‘un tizimga aylantiriladi. Tahlil natijasida Bahodir Qobulning asari qanday qilib “mifopoetik” haqiqatni yaratishi ko‘rsatiladi. Jarko‘cha va Enabuloqning ramziy makonlari tahlil qilinib, Mardon tentak va cho‘pon arxetipik obrazlari o‘rganiladi.

Kalit so‘zlar: “Enabuloq”, Mardon, Bahodir Qobul, telba, madaniy xotira.

“Enabuloq” bitigida aks ettirilgan badiiyat an’anaviy adabiy toifalardan yuqoriroq bo‘lgan o‘qishni talab qiladi. Nasr, lirik parchalar, og‘zaki rivoyatlar va etnografik ma’lumotlarni uyg‘unlashtirgan matnlar oddiy hikoyalar emas, balki murakkab kognitiv xaritalar sifatida xizmat qiladi. Ular ma’lum bir madaniy va ekzistensial hudud – O‘zbekistonning qishloq manzarasini tasvirlash bilan birga, vaqt, xotira va inson erkinligi mohiyatiga oid universal falsafiy izlanishni ifodalaydi.

Asarda o‘zaro bog‘langan ikki hikoya chizig‘i kuzatiladi. Bu hikoya chiziqlarini Bola va Cho‘pon tashkil etib, ularning atrofidagi boshqa obrazlar esa harakatga keltiruvchi funksiyani bajaradi. Ular birgalikda muallifni yo‘qolib borayotgan og‘zaki an’ana bilan yozma adabiyotning formal talablari o‘rtasidagi vositachi sifatida ishlaydigan, yaxlit matnli maydonni tashkil etadi.

Bahodir Qobul ijodini ilmiy jihatdan puxta tadqiqini dastlab uning til tuzilmasidan tahlilni boshlash maqsadga muvofiq sanaladi. Muallif o‘zbek xalq og‘zaki shaklidan mahorat bilan foydalanadi: “Quldan chiqqan qulovuz qurdagi qoraman deganini zor qaqshatmasa, qaro ko‘ngli joyiga tushmaydi. Podachidan poshsho chiqsa, elni qashqatayoq, yo ko‘taram qilmaguncha go‘rga kirmaydi”[7:321]. Matn maqollar, matallar (iboralar) va mahalliy idiomalarga to‘la bo‘lib, ular bezak emas, balki qahramonlarning ongini shakllantiruvchi unsur hisoblanadi. Masalan, ochilish parchasida darhol toponimik rivoyatlar qo‘llangan bo‘lib, buloqning uch nomi borligini aytadi: Oybuloq, Oynabuloq va Enabuloq. Bu ko‘pma’nilik adashuv emas, balki joyning qatlamli ma’no belgisi bo‘lib, hikoyaning markaziy tushunchasidir.

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

Mardon, “tentak” (ahmoq), ushbu tilga oid dunyoqarashning asosiy vakili hisoblanadi. Uning nutqi “burak-surak” (egri), “chappa-chuppa” (teskari) deb tasvirlanadi, ammo u hech qachon yolg‘on gapirmaydi. Bu paradoks muhim ahamiyatga ega. Sharq xalqlari madaniyatida “tentak” atamasi murakkab; u ko‘pincha ijtimoiy an‘analarni buzib, yuqori haqiqatga erishadigan kishini anglatadi. “Hazrat Navoiyning “Lison ut-tayr” asaridagi “Shayx San‘on” hikoyatida ruhiy holatning yuksak namunasi tasvir etilgan, deydi adabiyotshunos U. Jo‘raqulov, –Torso qiz ishqida ado bo‘lgan Shayx San‘on bir taqvodor muridining:

Biri deb: – K-ey muqtadoi ahli roz,

Bu balo daf‘ig‘a vojibdur namoz,

deya bergan maslahatiga quyidagicha javob qiladi:

Shayx debkim: – Urma bu ma’nida dam,

Telbadurman, telbaga yo‘qtur qalam.

Demak, telba odam uchun nainki ijtimoiy qonuniyatlar, ilohiy qonuniyatlar ham o‘zgacha. Shayx San‘on aytgan haqiqat esa o‘zbek xalqi orasida biroz boshqacharoq shaklda – “Jinniga qonun yo‘q” hikmatida aks etadi”. [5]Telba, devona obrazlarini badiiy adabiyotga kiritar ekan, yozuvchi unga odatiy insonlar ayta olmaydigan ijtimoiy, siyosiy va ilohiy haqiqatlarni aytish funksiyasini yuklaydi.

Mardon ijtimoiy haqiqatni aytguvchi bo‘lib, til orqali munofiqlikni fosh etadi. U qishloq elitesini “yuvg‘uvchisi bo‘lak” deb ataganda, ijtimoiy tabaqalanishni tanqid qilish uchun aniq, moddiy tafsilotdan (marhumni yuvish marosimi) foydalanadi. Uning nutq harakatlari performativ bo‘lib, xalq og‘zi (so‘zi) qudratining namoyishi o‘laroq taassurot qoldiradi.

Cho‘pon haqidagi hikoyada qashqatayoq va ko‘taram kabi atamalar izohi keltirilgan bo‘lib, ular dangasalik yoki qattiqqo‘llik sinonimlari emas, balki ijtimoiy toifalardir. Ushbu atamalarni sinchkovlik bilan izohlash orqali Bahodir Qobul etnografik madaniyatni saqlab qolishda muhim rolni o‘ynaydi, ammo uning maqsadi faqat saqlash emas. U bu kategoriyalar ijtimoiy munosabatlarni qanday tuzilishini, davlat tasdiqlagan qonundan mustaqil ravishda o‘zaro majburiyat va hukm tizimini qanday yaratishini namoyish etadi. Bu yerda til ijtimoiy texnologiya shakli, jamoaga axloqiy murakkabliklarni yengib o‘tishda yordam beruvchi umumiy donolik omboridir.

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

Bahodir Qobul asarlaridagi bola obrazi jismoniy passiv fon emas, balki hikoyadagi dinamik, ramziy ishtirokchidir. Matnda ikkita joy hukmron: Enabuloq/Oynabuloq va Jarko‘cha. Ikkalasi ham inson olami bilan inson bo‘lmagan olam o‘rtasidagi o‘tish makonlari, chegaralar hisoblanadi. Enabuloq ontologik noaniqlik makonidir. Aytishlaricha, hech kim u yerga yolg‘iz bormaydi, chunki u “oynaday ko‘rinadi” (oynaday ko‘rinarmish). Hikoyachi, suv keltirishga yuborilgan bola, bu o‘tish holatini bevosita boshdan kechiradi. Buloq keskin qarama-qarshiliklar makoni sifatida tasvirlanadi: kirib bo‘lmaydigan qorong‘ulik va ko‘zlarni qamashtiruvchi yorug‘lik. Bolaning ayiqcha (ayiq bolasi) bilan uchrashuvi ushbu bo‘limning hikoyaviy cho‘qqisidir. Bu sof turlararo o‘yin — “suv sochar o‘yini” (suv sepish o‘yini) — bo‘lib, u inson xronologiyasidan alohida vaqt oqimida kechadi. Ayiqcha antropomorfizatsiya qilinadi (“qo‘llari xuddi mening qo‘llarimdek”), va bola ularning umumiy mohiyatini tan oladi. Bu sentimental emas, balki falsafiy lahzadir. Qobul gunohdan oldingi holatni namoyish etadi, unda inson va hayvon, o‘zim va boshqa o‘rtasidagi dualistik bo‘linish mavjud emas. Bu holat Yorug‘lik (Nur) aralashuvi bilan yuzaga keladi; u bolaga ovoz va mavjudlik orqali namoyon bo‘lib, unga inoyat shaklini ato etadi. Bu nur (ilohiy nur) va haq (haqiqat) bulog‘i bo‘lib, bola dunyoning sehrli tabiatini bevosita, tajribaviy tarzda anglaydigan joydir. Bu tajriba Cho‘ponning kelishi bilan shafqatsiz ravishda vayron bo‘ladi; uning moddiy dunyoga (to‘kilgan suvga) pragmatik e‘tibori nurning, kapalaklar va ayiqning qochirilishiga sabab bo‘ladi, bu esa bolaning oddiy, prozaik haqiqatga qulashini anglatadi.

Cho‘pon faol hukmronlik emas, balki tafakkurli mansubiyat orqali dunyoda qolish usulini egallagan shaxs sifatida taassurot uyg‘otadi. Uning tog‘ yo‘lida tekis tosh ustidagi mavjudligi, inson borlig‘ining metaforasi bo‘lib, u qishloqning uy-joy makoni bilan tog‘larning yovvoyi kengligi, o‘tgan zamon bilan noaniq kelajak o‘rtasida joylashgan, faqat xotira va quyosh, tuproq hamda shamolning asosiy kuchlari bilan yashaydi. Cho‘pon haqidagi o‘rinlarning falsafiy yadrosi jurnalist bilan uchrashuvda namoyon bo‘ladi. Gapirishni so‘raganlarida Cho‘ponning so‘zlari tushunarsiz bo‘lsa-da, hikoyachi buni qarilik deb emas, balki hayrat (hayratlanish/hayronlik)ning chuqur holati deb talqin qiladi. Matnda shunday deyiladi: “Podachining og‘zidan chiqayotgan bo‘lmasa-da, qorashuvoq devordek to‘rlab ketgan turqidan, chala kuygan o‘tindek qultob lablarining bir sanoqni sanayotgandek

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

uchishida bir lahza hayrat ekanligini, hayratga egaligini..., hayrat uchun yaratilganini aytayotgandek....”[7:334]. Bu muhim ekzistensial topilmadir. Cho‘pon uchun ongning oxirgi bosqichi adashish holati emas, balki sof, vositasiz idrok holatidir. Hayrat ma‘noni yo‘qotish emas, balki oddiy hayotni tartibga soluvchi ijtimoiy identitet va vaqtiy hikoya qatlamlarini yechib tashlab, mavjudlik mohiyati bilan to‘g‘ridan-to‘g‘ri yuzma-yuz kelish hisoblanadi.

Bahodir Qobulning nasri vaqtni o‘ziga xos tarzda tasvirlashi bilan ajralib turadi, bu esa adib asarlarining mifopoetik tuzilmasi bilan uyg‘unlashadi. To‘g‘ridan-to‘g‘ri xronologiya doimiy ravishda buzilib, xotira va mif takrori boshqaradigan siklik, assotsiativ vaqt o‘lchami ustun qo‘yiladi. Hikoya ko‘pincha hikoyachining yoshlik davridagi hozirgi lahza (chashmaga borish) va retrospektiv hozirgi zamon (bu voqealarni eslash) o‘rtasida almashadi. Bu oddiy chekinish emas, balki vaqtning egilishi bo‘lib, unda o‘tgan voqealar faqat esga olinmay, balki ularning hissiy va falsafiy kuch-quvvati bilan qayta yashaladi. Cho‘ponning jurnalist bilan uchrashuvi bu holatni yaqqol namoyon etadi. Ular o‘rtasidagi sukut lahzasi hayratning umumiy tajribasi sifatida tasvirlanadi. O‘sha sukutda o‘tgan voqealar – cho‘ponning o‘z yoshligi, hikoyachining bolalik o‘yinlari, qahramonlarning afsonaviy janglari – hozirgi lahzaga singadi. Bu uslub o‘qish syujetini chiziqli tarzda kuzatish jarayonidan hikoya makonida yashashga aylantiriladi, bu yerda har bir tafsilot – tosh, hid, maqol – vaqtning boshqa qatlamiga ochiladigan darvozadir.

Xulosa qilib aytganda, Bahodir Qobulning nasri mavjudlik, xotira va mansublik tabiatiga oid chuqur adabiy tafakkurni tashkil etadi. Bu etnografiya, falsafa va she‘riyat kesishmasida joylashgan, oson tasnifga sig‘maydigan asar. Tahlil bir nechta muhim xulosalarni ko‘rsatdi. Birinchidan, matn murakkab etnolingvistik arxiv sifatida xizmat qiladi, unda maqol, idiomalar va mahalliy atamalar ishlatilishi bezak emas, balki qahramonlarning fikrlash uslubi va ijtimoiy muloqotining poydevori hisoblanadi. Ikkinchidan, Enabuloq va Jarko‘cha kabi joylarning ramziy geografiyasi tabiiy olamni mifologik va axloqiy mazmun bilan boyigan, mavjudlikni davom ettirish maydoni bo‘lgan qatlamli koinotni yaratadi. Uchinchidan, asar zamonaviy, progressiv vaqt o‘tishini tanqid qiladi va buning o‘rniga xotira hamda hikoya mexanizmlari orqali o‘tgan va hozirgi davr birga mavjud bo‘ladigan siklik vaqt modelini talqin etadi.

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Ulug‘ov A. Adabiyotshunoslik nazariyasi. — Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2017
2. Quronov D. va boshqalar, Adabiyotshunoslik lug‘ati. — Toshkent: Akademnashr, 2013
3. Meli S. So‘z-u so‘z. — Toshkent: Sharq, 2020
4. Потебня А.А. Символ и миф в народной культуре / А.А. Потебня; Сост., подг. текстов, ст. и коммент. А.А. Топоркова. — М., 2000
5. Uilyam Shekspir. Besh mashhur fojia & Uzoq Jo‘raqul. «...Telbaga yo‘qdur qalam» | Xurshid Davron kutubxonasi

OYBEKNING “BOLALIK XOTIRALARIM” QISSASIDAGI MUMTOZ ASARLARNING BADIY TALQINI

Baxtiyorova Zarnigor Vohidjon qizi,
ToshDO‘TAU I kurs magistri
b.zarnigor@icloud.com

Annotatsiya. Ushbu maqolada Oybekning “Bolalik xotiralarim” qissasidan o‘rin olgan bir qancha g‘azallar tahlil qilinadi, ularning asl manbalardagi variantlari bilan qiyoslanadi. Keltirilgan g‘azallarning asardagi badiiy o‘rni ochib beriladi. Mumtoz asar na‘munalarining qo‘llanish maqsadi aniqlanib mazmuni ochib beriladi.

Kalit so‘zlar: Mashrab, Fuzuliy, Muqumiy, Tavallo g‘azallari, qahramon tilidan aytilgan g‘azallar, poetik na‘munalarning badiiy o‘rni, nazmning nasrdagi ma‘noga ta‘siri.

Nasriy asarlarda nazm na‘munalari keltirish kamdan kam uchraydi, ayniqsa , g‘azallardan parchalarni uchratish qiyin. Oybek “Bolalik xotiralarim” qissasida bir qancha folklor na‘munalardan parchalar keltirgan. Ulardan tashqari qissada o‘tmish muhitini va xalqning ma‘naviy saviyasini mumtoz g‘azallar orqali jonlantirgan.

Bizga ma‘lumki, “Bolalik xotiralarim” qissasi ijodkorning o‘z hayoti aks etgan biografik asardir. Uning bu asarida Mashrab, Fuzuliy, Muqimiy kabi ijodkorlarning asarlaridan na‘munalar uchrashi bejizga emas. Bu adibning bolalikdan adabiyotga qiziqishi bo‘lganidan darak beradi. Asarning ba‘zi o‘rinlarida qahramonlar ichki kechinmalarini she‘riyat orqali ifodalaydi. Oybek ham nasr, ham nazmni birdek mukammal bilgan, shuning uchun qissadagi g‘azallar asarning badiiy qiymatini yana-da oshirgan. G‘azallarning nasriy matnga singib ketishi o‘quvchida estetik didni shakllantiradi.

Oybek qissada Fuzuliy ijodidan na‘munalar keltirar ekan shunday jumlar bilan boshlaydi: “Hammamiz jim tinglaymiz. Men sel bo‘lib erib

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

ketaman. Fuzuliy she'rlarini sevaman. She'rlari nafis". Ushbu jumladan bilish mumkinki, adib bolalik chog'laridan adabiyotni, she'riyatni sevgan. G'azallardan parchalarni shunchaki tinglab yo aytib yurmagan, har bir jumlaning ma'nosini chuqur tushungan va mag'zini chaqa olgan. Fuzuliyning "Aylamish" radifli g'azalini ijodkor asarga kiritadi:

G'unchasin gul bulbulin qatlina paykon aylamish.
Bulbul ochilgan guli yuzina qalqon aylamish.
Gul arusin sulh uchun bulbul nikoh etmish magar,
O'zini yoshil budog' ichinda pinhon aylamish.
G'uncha paykonini tez etmaklik uchun shohi gul
Jisini boshdan ayog'a misli suhon aylamish.
Dahr aro gar bir siniq devor ko'rsang, o'yla, bil:
Ul Sulaymon mulkidirkim, charx vayron aylamish.
Ey Fuzuliy, mehrina oldanma charxin gardishi,
Ko'kka yeturm ish valek xok ila yakson aylamish.

Ushbu g'azal Fuzuliyning 1 jildlik devonining tarkibida uchramasa ham internet manbaalarida aynan shu shaklda uchraydi. "Bolalik xotiralarim" qissasida yozilishicha, bu jumlalani "Domlamizning oldida birin –ketin o'qir edik" deyilgan Oybek bu jumlalani sel bo'lib o'qiyotganda juda yosh, taxminan 9-10 yoshlar atrofida edi. Ammo shunday ulug' baytlarning ma'nosini aniq ilg'ay olgan. G'azalning ma'nosiga biroz e'tibor qaratsak, "gul o'z bulbulining joniga qast qilmoqchi, bulbul esa ochilgan guldan o'ziga qalqon (himoya) yaratdi". Oshiq o'z yoridan jafo ko'rsa ham unga xiyonat qilmaydi, keying bayt shu fukrning isbotini beradi: "gul arusi(arisi) bilan sulh uchun nikoh qilsa ham aridan qochib bug'doyzorda yashirib yashaydi". 4-baytda Fuzuliy vaqtning shavqatsizligini, hech narsani ayamastligini ochib bermoqchi "olam aro qayerdadir siniq devor ko'rsang o'ylab fikr qil, bir zamonlar u ham buyuk Sulaymonning mulki edi, endi o'z viqorini yo'qotdi demoqchi. Oybek aytganidek bu jumlar, haqiqatdan, inson yuragini sel qiladi, o'ylashga va fikrlashga undaydi. Asarda Fuzuliyning yana "Aylaram" g'azalidan parcha keltirilgan, asli bu g'azal 7 baytdan iborat bo'lib yosh Muso ya'ni Oybek 3 baytini qissaga kiritgan.

Nay kimi hardamki, bazmi vaslini yod aylaram.
To nafas vordir quru jismimda, faryod aylaram.
Ro'zi hijrondir sevin, ey murg'i ruhimkim, bugun

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

Bu qafasdan man sani albatta ozod aylaram.

Vahm edib to solmaya san moha mehrin hech kim,

Kima etsam zulmu javringdan anga dod aylaram...

Bu g‘azalni to‘liq baytlari bilan umumiy ma‘nosini tahlil qilsak, oshiqning ruhiy kechinmalari aks etgan. Ishq azob, hijron va sabr timsoli sifatida ta‘riflangan.

Lavhi olamdan xatim ishq ila Majnun adini,

Ey Fuzuliy, man dahi olamda bir od aylaram.

Qissada uchramaydigan jumla yuqoridagi g‘azalning eng so‘ngi bayti bo‘lib, mazmuni quyidagicha: Shoir o‘zini Majnunga qiyos qiladi. Ishq bilan o‘z nomini olamga yoymoqchi ekanligini bilsak bo‘ladi.

Asarda Mashrab ijodidan ham na‘mular keltirilgan. Oybek asarda oila a‘zolarining ma‘naviy saviyasi yuqori, adabiyotga ixlosmand insonlar ekanini ta‘kidlaydi.

Oybekning buvisi u qadar savodli inson bo‘lmasa-da, Mashrabning g‘azallarining mag‘zini chaqa olgan. “Mashrab g‘azallari ko‘p hikmatli,- deydi kampir, u katta darvish, Olloning oshig‘i! Olloni deb dunyo aysh-ishratlaridan kechgan”, deb aytgan fikrlarini qissada xotirlab yozadi. Haqiqatdan ham Mashrab chuqur ma‘noga ega bo‘lgan ilohiy ishqni g‘azallarida aks ettirgan.

Yosh Muso faqatgina o‘tgan mashhur shoirlarning g‘azallarini yod olish bilan cheklanmagan. Tavallo taxallusi bilan ijod qilgan o‘sha davrda yashab ijod qilgan To‘lagan Xo‘jamyorov (1883-1937-yillar) she‘riyatini sevib yod olganini asardan bilishimiz mumkin. Oybekning o‘zi ham Tavallo haqida shunday deydi: “Tavallo, menimcha, zo‘r shoir”. Qissada Tavolloning 2 ta g‘azali keltirib o‘tilgan.

Ushbu g‘azal orqali Tavalloning naqadar jonkuyar bir inson ekanligini bilish qiyin emas. Ana‘naviy 7 baytda iborat bo‘lgan bu jumlar jamiy taning kamchiliklarini ochish va uni bartaraf etish uchun xalqni uyg‘otish maqsadida yozilgan. Millatdoshlarni ziyoli bo‘lishi uchun da‘vat qilayotgan Tavallo yomon illatlardan-ichkilikdan qutiling deya iltijo qiladi. Tramvaydan qanday tushishni bilolmay odamlarga kulgi bo‘lmang, atrofdagilardan ibrat oling deya xitob qiladi vatandoshlariga. Bizga ma‘lumki Oybek yashagan davrlar (1905-1968-yillar) o‘zbek xalqi Sovet tuzumining ostida edi. Bu tuzum xalqning u qadar ziyoli bo‘lishini istamasdi, ammo vatanning shunday mard shoirlari bor edi qo‘rqmasdan millatdoshlarini ilm-ziyo yo‘liga chorlashgan.

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

Oybek ham xuddi shu chorlovlarni eshitib ulg‘aydi, ajabmaski, balki shu turtkilar uning hayotini larzaga solib shunday buyuk bir ijodkor bo‘lishga undagandir. Oybek yana Tavalloning “Ibrat bog‘indan” nomli she‘ridan 3 bayt parcha keltiradi:

Yoz fasli oq badanlar oq kiyimlar kiysalar,
Paxtalikni tashlamay, yelkaga chiqqan yog‘imiz.
Uch qabot kamzilini ustidan yana bir kattakon
Bog‘labon mahkam qilib sakkiz qiloch belbog‘imiz.
Ko‘tarib ishtonni tizdan yuqori, ko‘krak ochiq,
Ko‘rsatib ko‘krakda jun necha semiz qursog‘imiz.

Ushbu she‘riy parchaning to‘liq shakli hozirgi kunda mavjud bo‘lmasa-da, ammo biz uchun Tavollodek shoirning xalqni o‘ylab yozgan go‘zal parchalari borligini “Bolalik xotiralarim” qissasi orqali bilishimiz mumkin. Oybek ushbu parchani xotirlab yozar ekan shunday deydi: “o‘ziga xos tili ravon, rangdor, jonli” , haqiqatdan ham Tavallo ijodining tili yengil ammo salmog‘i buyuk bo‘lgan misralardir.

Qissada keltirilgan mumtoz asarlarning barchasi chuqur ma’noga ega. Hech bir g‘azal asarda ortiqcha emas, har biri o‘z o‘rnida bo‘lib kitobxonga o‘zgacha bir zavq baxsh etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Bolalik xotiralarim:Qissa-Toshkent: Yoshlar matbuoti,2023-336b
2. Boborahim Mashrab. Agar oshiqligim aytsam. G‘azallar. . G‘afur G‘ulom nomidagi badiiy adabiyot nashr, Toshkent-2004.
3. Muhammad Fuzuliy asarlari.1-jild. G‘afur G‘ulom nomidagi badiiy adabiyot nashr, Toshkent-1968.
4. Nasimxon Rahmonov. O‘zbek mumtoz adabiyoti tarixi. O‘quv qo‘llanma. Toshkent-2014.
5. <https://kh-davron.uz/kutubxona/uzbek/boborahim-mashrab-gazallar-murabbalar-muxammaslar.html>
6. <https://n.ziyouz.com/portal-haqida/xarita/o-zbek-ziyolilari/to-lagan-xo-jamyorov-tavallo-1882-1937>

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

ABDULLA ORIPOVNING “AMERIKA SHE‘RLARI”DA HAYOT FALSAFASI TADRIJI

Berdishukurova Ma‘mura Eshonqulovna,
Alisher Navoiy nomidagi ToshDO‘TAU
O‘zbek tili va adabiyoti bakalavr ta‘lim yo‘nalishi
3-kurs talabasi

Annotatsiya. Maqolada O‘zbekiston xalq shoiri Abdulla Oripovning umrining so‘nggi ikki yilida bitgan hayot haqidagi she‘rlari tahlilga tortilgan. Bular orqali shoirning hayot haqida xulosalari, o‘ziga xos poetik talqini yoritilgan. Shoir “Hayot” deya nimalarga urg‘u berganligi, nimalarni aks ettirganligi bayon qilinadi. Tahlil va talqinlar bilan shoir falsafasini aniqlashga uriniladi hamda muayyan ilmiy-nazariy xulosalar keltiriladi.

Kalit so‘zlar. Abdulla Oripov, hayot mavzusi, poetik talqin.

Kirish. O‘zbekiston Xalq shoiri Abdulla Oripov umrining oxirgi ikki yilini xorijda o‘tkazgan. Tarjimai holidan, “Meni olib keting” nomli she‘ridan ma‘lumki, “Yo‘q, o‘zga yurtlarda berolmasman jon, Meni olib keting o‘z diyoringa” deya nola qilgan shoir [1, 18], afsuski, o‘zga yurtda, 2016-yil 5-noyabrda AQSHning Texas shtati, Xyuston shahrida og‘ir kasallikdan vafot etadi. Shoir umrining so‘ngi yillarini (2015-2016) ham ijodga bag‘ishladi. O‘sha yillarda yozgan asarlari shoir vafotidan so‘ng “Everest va ummon” nomi ostida 2017-yil nashr etildi [2]. Shoir she‘rlarida boqiy mavzu bo‘lgan hayotni har safar yangicha ma‘noda, poetik talqinda tasvirlaydi, shoirona xulosa beradi. Abdulla Oripovning hayot haqida qarashlari va fikrlari to‘plamda “Hayot”, “Hayotga muhabbat”, “Xayol va hayot”, “Hayot ibrati”, “Hayot muammolari”, “Hayot”, “Hayot tuhfalari”, “Hayot yo‘llari” “Hayot ajoyibotlari”, “Hayotni sev”, “Hayot sinovlari”, “Hayot darslaridan”, “Hayot kechinmalari” nomli bitiklarda aks etgan. Mulohazalarimiz va xulosalarimiz shu xususda.

Tahlil, muhokama va mulohazalar. To‘plamdagi “Hayot” nomli she‘rida ortga boqib, umr sarhisobini qilgan shoir pirovardida “Malomatlar keltiradi yozgan kitobim” deya nihoyalaydi. (2, o‘sha manba, 267). Amerika – “sehrli diyor” ekanligidan, bu zaminda bo‘lgan va umuman xorijga chiqqan odam hayotni yanada kengroq va chuqurroq anglar balki... Balki umr nihoasini his qilgan shoir qizil imperiya davridagi ijodidan afsus qilayotgandir... Abdulla Oripov ushbu she‘rini 16-sentyabr 2016-yil Xyustonda yozgan. Shoir umrining so‘ngi yillarini xastalikda o‘tkazadi. Shu sababli ham bu she‘r dard va ichki kechinmalarga boy. Insonning dardini va sabrini she‘r orqali ko‘rsatgan. Shoir o‘z azobini odamlar tushunmasligini, uni faqat Yaratgan bilishini ta‘kidlaydi.

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

Tunlari uyqusizlik orqali ichki iztirobning kuchini ko‘rsatib bera olgan. Shoir “tun” va “kunduz” so‘zlaridan o‘rinli foydalanib, tazod san‘atini qo‘llaydi. Tanida og‘riq bo‘la turib, she‘rlari orqali hayot uchun kurashgan.

Adabiyot, aslida, hayot deb atalgan ummondan tergan javohirlarimizdir. Undan har kim o‘z hovuchiga siqqanicha oladi. Har qanday javohir ham sayqal topgach, go‘zalligini yanada ko‘rkamroq ko‘z-ko‘z qiladi. (446-bet)

HAYOT

O‘kinmagin, azizam ,
Orqada endi g‘ovlar,
Ajaldan ham aslida
Battarroq ekan yovlar.
Deymiz, o‘sha kuni-
O‘tgach barcha sinovlar:
Zavol topmay dunyoda,
Baribir, hayot qoldi.

(o‘sha manba, 288-bet) 2015 -yil 6-oktabr Xyuston.

Shoirning bu “Hayot” she‘ri rafiqasiga atalgan bo‘lib, uning zamirida juda chuqur falsafiy ma‘no yotadi. Shoir inson umrini “yo‘l” va “sinov” ga qiyoslab, inson o‘tadi (umr o‘tkinchi), lekin hayotning o‘zi davom etadi, dunyo to‘xtamaydi, har qanday yo‘qotishlar, har qanday qiyinchiliklarga qaramay hayotning davomiyligini ta’kidlaydi. Bu she‘rda uchta muhim xulosa bor: 1. *Alloh bergan umrga achinmaslik.* 2. *“Ajaldan ham battar” yovlar ortda qolganligi (lirik qahramon g‘alabasi).* 3. *She‘rda shu yoshga yetganga shukronalik.*

XAYOL VA HAYOT

Magar chiqib ketsam tog‘larga tomon,
Bo‘lardim ayiqlar bilan suhbatdosh.
Do‘lana terardim balki yonma-yo,
Mehribon do‘stlardek tunu kun yo‘ldosh.
Sho‘ng‘ib ketsam agar teran ummonga,
Suvlarning ostida yurardim yashab.
Baliqda toqat yo‘q shovqin-suronga,
Ular baqirmaydi bizlarga o‘xshab.

2016-yil 30-aprel (2, 348)

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

Shoir “Xayol va hayot” she’ri orqali inson eng avvalo kimligini unutadi demoqchi. Taraqqiyot rivojlangan sari, inson orzulari, umidlari va nafs ham yuqoriladi. Inson xayoli misolida uning nafs nazarida tutilgan. Insoniylik, mehr-oqibat, savob, hurmat-izzat, g‘amxo‘rlik degan tushunchalardan yiroqlashildi. Insoniyat dunyo ne‘matlariga uchub, oxiratni unutishi, g‘animat umr bugun bor, ertaga yo‘q ekanligi she’rda aks ettirilgan. Shoir “tun” va “kun” tazodi orqali shu ma’noga urg‘u bergan.

“Dunyo deganlari- o‘zgarishlar mudom sodir bo‘lib turadigan makon. Tinmas, tinchimas makon. Sodda odamlar o‘zlarini juda ilg‘or deb o‘ylab, hamma narsa o‘z qo‘limizda, deb xayol qilishadi. Aslida, nari borsa, tadbir olish uning qo‘lida, taqdir emas. Ko‘z bilan ko‘rib bo‘lmas shunday bir Kuch borki, dunyoga kelib ketguvchi kimki bor, neki bor, barining qismati o‘sha kuchli Kuch izmida aylanadi.” [5, 471].

HAYOTGA MUHABBAT

Sendan uzoqlashib boraman tun-kun,
Balki bir qadamdir, baki bir, yarim.
Fanoning bag‘riga singaman beun,
Payqamas g‘animlar, bilmas do‘stlarim.
Shamollar qaydan ham bo‘lsin xabardor,
Men axir safarga otlangan banda.
Qushlar davra qurar tepamda takror,

Tomosha qilishar, hech bo‘lmaganda. (2, 359) 2016-yil 20-iyul

“Hayotga muhabbat” (2016) she’rini shoir yetmish besh yoshida yozgan bo‘lib, bu yoshda shoir do‘st va dushmani, hayotning achchiq-chuchugini, baland-pastini ham ko‘rishga butkul ulgurgan. Umrining yakuni yaqinlashib qolganini, dunyoning o‘tkinchiligini ta’kidlaydi.

“Inson – hayot gultoji” nomli maqolasida Abdulla Oripov: “ hayot kishini turli vaziyatlarga duchor etadi. Lekin har qanday murakkab holda ham vijdonni asray olgan zot o‘z e’tiqodini ham asray oladi. Hayotim davomida yolg‘izlikni birmuncha his qilganman. Ana shunday paytlarda mening yaxshi odamlarga bo‘lgan e’tiqodim qutqarib kelgan va qutqarib kelmoqda. Shu sababdan ham e’tiqod deganda, o‘z qalbida ulug‘ insoniylikni mujassam etgan aniq, bor odamlarga e’tiqodimni ham tushunaman”, - deb aytgan edi. [7. 45]. Matyoqub Qo‘shjonov Abdulla Oripov haqida yozgandiki: “Hayot – har doim ziddiyatli. Unda ba’zan manfur, munofiqlar, xudbin va manfaatparastlar,

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

olchoq ig‘vogar tuhmatchilar shu darajada niqoblanadilarki, ularni boshqalardan ajratib olish qiyin bo‘lib qoladi. Aslida ular shu holdan foydalanib yashaydilar, yashaydigina emas, balki boshqalardan ustun bo‘lish uchun harakat qiladilar. Haqiqiy inson esa o‘z fazilatlari – imonu oqibati, vijdonu or-nomuslariga ishonib beniqob yashaydi.” [8,]. Bu mulohazalar shoir umri oxirigacha sodiq qolgan e’tiqodini yana bir bor isbotlab turibdi.

Xulosa. Kuzatishlardan ma’lum bo‘ladiki, Shoirning “Hayot” nomi ostidagi “Amerika she’rlari”da quyidagicha poetik xulosalarni bayon etgan nazarimda:

1. Poetik xulosalarda qisqa aniqlikda yaxshi va yomon, do‘stu dushman ziddiyatlari yana bir bora umr mezoniga solib ko‘riladi.
2. Shoir hayot tasviri orqali umr o‘tkinchiligiga ayricha urg‘u beradi .
3. Shoir hayotga falsafiy yondasha olgan. Yuzaki emas, balki uning asl ma’nosini anglaydi. Shoir uchun hayotga shunchaki yashab o‘tadigan joy emas, balki o‘rganish, xulosa chiqarish va o‘zini kamolga yetkazish maydoni deb qaraydi.
4. “Amerika she’rlari”da shukronalik va ayni damda boqiy dunyo bo‘sag‘asini his qilish seziladi.
5. “Muzaffar hayot”ni madh etgan shoir umr shomida ham uning behad katta tilsim ekanligini e’tirof etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Орипов Абдулла. Танланган асарлар. Тўрт жилдлик. Иккинчи жилд. Ғафур Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти. Т.; 2001. – 494 б.
2. Орипов Абдулла. Эверест ва уммон. Шеърлар. Т.: “O‘zbekiston” н. 2017. – 392 б.
3. “Қуръони Қарим”. Таржима ва изоҳлар муаллифи Алоуддин Мансур. Т.: “Чўлпон” нашриёти. 1992. – 496 б.
4. Тўхлиев Б. Адабиёт дарслиги. Т.: “O‘zbekiston” н. 2008. – 292 б.
5. Улуғбек Ҳамдам. Тўрткўча. Роман. Т.: Янги аср авлоди. 2024. – 544 б
6. Орипов Абдулла. Танланган асарлар. Тўрт жилдлик. Биринчи жилд. Ғафур Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти. Т.; 2000. – 432 б.
7. Орипов Абдулла. Танланган асарлар. Тўрт жилдлик. Тўртинчи жилд. Киносценарий, мақолалар, суҳбатлар, хотиралар. Ғафур Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти. Т.; 2001. – 384 б.
8. Қўшжонов Матёқуб Мели Сувон. Абдулла Орипов. — Т.: Маънавият, 2000. — 136 б.

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

ZAMONAVIY BLOG SHE‘RIYATI

Normatova Dilnoza Shomurod qizi,
O‘zMu talabasi

Ilmiy rahbar: f.f.f.d (PhD) Z.Z. Sabirova,

Annotatsiya. Ushbu tezisdagi o‘zbek adabiyotidagi yangi hodisa – blog she‘riyati va raqamli avlod lirikasining o‘ziga xos estetik xususiyatlari tadqiq etilgan. Internet muhitining zamonaviy she‘riyatga ta‘siri, jumladan, matndagi fragmentarlik, an‘anaviy qoliplardan voz kechish, minimal punktuatsiya va multimodallik kabi jihatlar chuqur tahlil qilinadi. Shuningdek, an‘anaviy lirika va raqamli she‘riyat o‘rtasidagi asosiy farqlar maxsus qiyosiy mezonlar asosida ko‘rsatib berilgan. N. Abduzair va M. Norchayeva kabi yosh shoirlar ijodi misolida muallifning shaxsiy sahifasi (blog yoki telegram kanali) shunchaki texnik profil emas, balki o‘ziga xos mikro-adabiy makon va yaxlit “poetik korpus” sifatida yuzaga chiqayotgani ilmiy jihatdan asoslab berilgan.

Kalit so‘zlar: raqamli avlod lirikasi, internet muhiti, blog she‘riyati, fragmentarlik, poetik nasr, an‘anaviy lirika, postmodern adabiyot, poetik korpus, raqamli adabiyot.

Zamonaviy she‘riyat – inson kechinmalarini qat‘iy qoliplarsiz, erkin ifodalovchi san‘atdir. Uning (xususan, blog she‘riyatining) asosiy belgisi bo‘lgan fragmentarlik (matn uzlukliligi) shunchaki uslubiy qulaylik emas, balki dunyoni parcha-parcha idrok etayotgan ongning aksi va postmodern adabiyotning muhim estetik xususiyatidir. Ushbu hodisa o‘zbek she‘riyatida ko‘lamli ijod qilib kelayotgan Faxriyor, Nurmuhammad Abduzair va Madina Norchayeva kabi shoirlarning ijodiy namunalarida yaqqol ko‘zga tashlanadi.

“Hammasi tugadi” dema,

tushuntir,

Tarjima qil o‘zing:

“Go‘gil”,

“chatjipiti”,

“Telegram” – tarmoqmas, sening xatjilding –

Hammasi tugadi menga mushtini... (N. Abduzair) [1]

Insonning o‘z ichki olami bilan kurashi, o‘zini anglash yo‘lidagi og‘riq va uyg‘unlik haqidagi falsafiy-poetik ifoda ushbu she‘rning mazmunida o‘zgacha aks etgan:

Men qayiqman,

Men dengizman,

Men to‘lqinman.

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

Zarb ham o‘zim,
G‘arq ham o‘zim.
Tingunimcha,
Ko‘ngunimcha,
Ungunimcha,
Men o‘zimdan
to O‘zimga do‘ngunimcha,
Furqatim bo‘l,
Toatim bo‘l,
Toqatim bo‘l... (M. Norchayeva) [6]

Blog she‘riyatida klassik satr va bandlardan voz kechilib, matnning paragraf yoki mikroesse shaklida yozilishi ko‘p uchraydi. Nasriy ko‘rinishga ega bo‘lsa-da, kuchli his-tuyg‘u va obrazlilik uni poeziya sifatida saqlab qoladi. She‘r va poetik nasr o‘rtasidagi bu chegaradoshlik blog she‘riyatining muhim belgilaridan biri sanaladi. Bu kabi she‘rlar N. Abduzoir ijodida ko‘p uchraydi. Xususan, quyidagi she‘rini poetik nasrga yaqinlikni hosil qilgan deyish mumkin:

mening ham
umrimda
bir bora
odamday
sevilgim kelgandi,
xolos.
qo‘y endi,
rahm etma,
dildor-a,
o‘ldir,
shul arqonni
bo‘ynimga sol,
os.

(N. Abduzoir) [3]

Tinish belgilersiz yoki minimal punktuatsiyali matn blog she‘riyatida ko‘p uchraydi. Bu usulning bir tomoni texnik soddalik va tezkor yozish bilan bog‘liq bo‘lsa, ikkinchi tomoni ong oqimi, nafas uzilishi, ichki tartibsizlikni ifodalashga xizmat qiladi. O‘quvchi matnga o‘zi pauza qo‘yadi, demak ma’no

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

ham qisman uning ishtirokida yuzaga keladi. Postmodern va raqamli matnlar haqidagi tadqiqotlar ma’noning ochiqligi va ko’pligini shunday qabul shakllari bilan bog’laydi. An’anaviy she’riyatning bugungi kun poetikasidan farqi quyidagi she’rning mazmunidan ham anglashiladi:

She’rimni boshlayman qoq o’rtasidan,
Vazn yo‘q,
turoq yo‘q,
Faqat oh-u dod... [4]

Men qolip-qoidaga mahkum bir shoir –
Erkin parvoz etdim!
Xayr, tosh lashkar:
Voh endi shaydirman – butun ijodim
Shu bitta misra-la ayirboshlashga. (N. Abduzair) [5]

An’anaviy lirika va blog she’riyatining farqlari jadvalda ko’rsatilgan:

No	Qiyoslov mezon	An’anaviy lirika	Blog she’riyati
1	Yaratilish va tarqalish muhiti	Bosma nashrlar: kitob, adabiy jurnal va gazetalarga tayanadi.	Raqamli platformalar: ijtimoiy tarmoqlar (Telegram, Instagram) va bloglarga tayanadi.
2	Badiiy til va uslub	Akademik nutq, murakkab metaforalar va poetik normalarga asoslangan til.	Sodda, jonli muloqotga yaqin, interaktiv va “tez o’qiladigan” uslub.
2	Poetik shakl va tuzilish	Vazn (aruz, barmoq), qofiya va turoq kabi qat’iy strukturaga amal qiladi.	Erkin shakl, fragmentarlik (uzlukli matn) va ochiq kompozitsiya.
3	Mavzu va motivlar ko’lami	Abadiy mavzular: ishq, tabiat, vatanparvarlik, falsafiy mushohada	Onlayn yolg’izlik, virtual muhabbat, digital detallar va kundalik ijtimoiy kechinmalar.
4	O’quvchi bilan aloqa	Bilvosita va kechikkan aloqa (nashr jarayoni va taqrizlar orqali).	Bevosita va lahzali (comment, like, share, repost tizimi orqali).
5	Tarqalish dinamikasi	Nisbatan sekin (nashriyot va tarqatish bosqichlari talab etiladi).	Yuqori tezlik: bir necha soniya ichida global auditoriyaga yetib boradi.
6	Matnning multimodalligi	Faqat matnli (verbal) estetikaga ega.	Multimodal: matn, vizual tasvir (fon), audio, emoji va hashtaglar

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

			sintezi.
7	Muallif identifikatsiyasi	Muallif shaxsiyati matn ortida, asosan, asarlari orqali taniladi.	Shaxsiy sahifa uslubi va poetik brend orqali taniladi.
8	Matnning “yashash” davri	Arxivlanish xususiyati yuqori, uzoq vaqt estetik dolzarbligini saqlaydi.	Tez eskirish xavfi yuqori, kontent oqimi ichida tez almashadi.
9	Punktuatsiya va grafika	Imlo va tinish belgilari qoidalariga qat’iy amal qilinadi.	Minimal punktuatsiya, vizual imzo va grafik belgilardan (stiker, matematik belgilar) foydalanish.

Shoirning blogi yoki telegram kanali esa vaqt o‘tishi bilan poetik kundalik, lirik xotira yoki shaxsiy antologiyaga aylanadi. Bu yerda matnlar bir-biridan uzilgan holda emas, balki ketma-ket joylashuvi orqali muallifning ruhiy evolyutsiyasini ham ko‘rsatadi. Shuning uchun blog she’riyatida bitta she’rni emas, balki butun sahifani “bir butun poetik korpus” sifatida o‘rganish zarur bo‘ladi. Bu usul raqamli she’riyatni an’anaviy kitobiy she’riyatdan farqlovchi muhim metodologik yangilikdir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. N. Abduzair. Sensizlik. 30.01.2026. https://t.me/nurmuhammad_zoir/162
2. N. Abduzair. “Ayrim – shu” nomli she’ri. 12.11.2025. https://t.me/nurmuhammad_zoir/84
3. N. Abduzair. “Yo Xudo” she’ri. 10.12.2025. https://t.me/nurmuhammad_zoir/108
4. N. Abduzair she’ri. 23.03.2026. https://t.me/nurmuhammad_zoir/220
5. M. Norchayeva. “Men qayiqman” nomli she’ri. 5.07.2020. https://t.me/Madina_Norchayeva/169

ABDULLA ORIPOV SHE’RIYATIDA OLOMON FENOMENINING BADIY TALQINI

Xurramova Delara,

Alisher Navoiy nomidagi ToshDO‘TAU 2-bosqich talabasi

Annotatsiya. Mazkur maqolada olomon fenomenining tub mohiyati, badiiy-falsafiy talqini, olomon obrazi shunchaki ko‘pchilik timsoli emas, balki ijtimoiy-psixologik hodisa ekanligi bayon etiladi. Bu jarayon shoir Abdulla Oripov ijodidagi birgina “Olomonga” she’ri zahiriga yuklangan ulkan va tamomila yangi g‘oyalar haqida so‘z yuritiladi. Shoir zimmasiga yuklangan olomon siymosining badiiy maqsadini tahlil etishga harakat qilamiz.

Kalit so‘zlar: lirik kechinma, olomon tushunchasi, millat, so‘fiy Mashrab, jadid ma’rifatparvarlari, kulminatsiya

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

Inson tafakkuri va hissiyotlari doimiy tarzda rivojlanib, o‘zgarib borish xususiyatiga ega, ayniqsa bu jarayon ijodkorlar uchun xos bo‘lgan asosiy tushunchadir. Shoir qalamiga oladigan she’riyat mahsuli o‘z-o‘zidan tug‘ilib qolmaydi, bunga olam va jamiyat turtki beradi. Shoir qalbida tug‘yon urayotgan hislar ana shu tevarakda yuzaga kelgan hodisa sababli vulqon kabi otilib, yuksak ijod mahsuliga aylanadi.

Adabiyotshunos olim B. Sarimsoqov aytganidek “Hayotdagi xarakterli voqea va hodisalar ijodkorning diqqat-e’tiborini tortib, qalb-u shuuriga o‘rnashib oladi, unga orom bermaydi, uning hayoti va faoliyatidagi o‘y surish, mulohaza yuritish muvozanatini buzadi. San’atkorning qalbini zabt etgan, uning oromini huzur-halovatini buzgan ruhiy holat lirik kechinma, deb ataladi”. Ijodkorning huzur-halovatini o‘g‘irlovchi lirik kechinmadan dunyoga kelgan ijod mahsulini shoir Abdulla Oripovning “Olomonga” she’ri misolida his qilishimiz mumkin. Bilamizki, Abdulla Oripov she’riyatida ko‘chma ma’nolar mohirona qo‘llaniladi, mazkur she’ri ham, balki ko‘chma ma’nolarga yug‘rilgan she’riyat mevasidir? Aslida shoir bu ijod mahsuli orqali jamiyatga nima demoqchi? Daxo shoirning bu asarini tahlil qilishdan oldin “olomon” tushunchasiga to‘xtalish maqsadga muvofiq bo‘ladi.

Olomon, xalq, millat so‘zlari ko‘rinishidan sinonim deb talqin qilinsada, ammo ziyoli qatlam doirasi tahlil qilinsa, bir-biridan tubdan farq qiluvchi tushunchalar hisoblanadi. Aslida, muhokamamiz markazida turuvchi olomon haqida juda oz bilimga egamiz. Bu tushuncha faqatgina ijodkor, shoirlar o‘y surishi kerak bo‘lgan masala emas, jamiyatning jamiyki a‘zosi bilishi kerak bo‘lgan masaladir, bu tarix masalasi, Suqrot, Aristotel, Platon, Farobiy masalasi bo‘lgan. Psixanalitik Gustav Lebon olomon obraziga quydagicha ta’rif beradi” Maqsadlari, istaklari oniy bo‘lgan, harakatlari ayni oniy his-tuyg‘ularidan ko‘chgan odamlar jamlanmasi olomon deyiladi. Ularning maqsadi juda tez o‘zgaradi, idora qilib bo‘lmaydi” (*Omma psixologiyasi, Toshkent-2021*). Bu ta’rifdan kelib chiqadigan bo‘lsak, olomonda aniq bir ta’rif berish qiyin, agar hozir biror bir ishni qilishni reja qilsa, besh daqiqadan keyin maqsadini o‘zgartirish xususiyatiga ega, idora qilib bo‘lmaydi, ratsional jihatlar olomonda shakllanmagan deyish mumkin. Etnografik nuqtayi nazardan qarasak, o‘zbeklar Baqtriya, So‘g‘d davlatlari mavjud bo‘lgan davrdan beri bor, millat sifatida 16-17 asrda shakllanganligi tarixiy faktlarda aks etadi. Iyerarxik jarayonda qabilalar elatga, elatlar millatga aylanadi. Omma tushunchasi

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

o‘zbeklar shakllanmasidan oldin ham mavjud bo‘lgan. Olomonchilik kayfiyati hozir ham yashayapti, bunday masala shu millat insonlarini, ijodkor-shoirilarini o‘ylantiryaptimi, Abdulla Oripovni shu mavzuda qalam tepratishga majbur qilganmi, demak dolzarb mavzu hisoblanar ekan.

Shoir, tarjimon va davlat arbobi Abdulla Oripov 1980-yilda yozilgan “Olomon” she’rida jamiyatga qarata xitob qilgan. Xo’sh, o’sha 80-yillarda o‘zbek jamiyati uchun olomonchilikdan qutulib, xalq bo‘lish mavzusi dolzarb bo‘lgan, ziyolilarga og‘riq bergan ekan, o‘tgan qirq olti yil bizga bir millat, bir xalq bo‘lish uchun yetarli bo‘ldimi? Adabiyotshunos Ulug‘bek Hamdam bu borada shunday deydi: “Millat tarixiy taraqqiyot davrida tili, iqtisodiy doirasi, hududi bir bo‘lishi va muayyan mushtarak dunyoqarashga ega bo‘lishi kerak. Mana shunday omillar ichida rivojlanuvchi odamlar jamoasiga millat deyiladi. Bugungi O‘zbekiston xalqi hali millat bo‘lib, xalq bo‘lib shakllanganicha yo‘q. Lekin jarayondamiz, shunga qarab borilyapti. Millat sifatida shakllanishni tezlashtirish yoki terslashtirish boshqaruvga bog‘liq. Hatto mahalliychilik, urug‘lashtirish darajasiga ham tushib qolish mumkin”. Ya’ni bundan xulosa qiladigan bo‘lsak millatchilik, jamiyatchilik qaysidir ma’noda siyosiy tushuncha. Abdulla Oripov bu she’rni yozgan paytida o‘zbek xalqi SSSR tarkibida bo‘lgan, hali to‘laligicha, ochiqdan ochiq fikr bildira olmagan, erki o‘z ixtiyorida bo‘lmagan avomga qarata xitob satrlar bo‘lgan deyishimiz maqsadga muvofiq. Yozuvchi she’rning birinchi baytida xalqqa qarata ichki iztirob bilan murojaat qiladi:

Mashrab osilganda qayoqda eding?

Cho‘lpon otilganda qayoqda eding?

Surishtirganmiding Qodiriyni yo

Qalqon bo‘lganmiding kelganda balo?

Tarixiy ma’lumotlarga tayanadigan bo‘lsak, shoir bu satrlarda Mashrab fojiasiga ishora qiladi. Mashrab tabiatan erkin fikrli so‘fiy shoir bo‘lgan. U o’sha davrdagi rasmiy din ulamolarining riyo va mansabparastligini tanqid qilgan, adolatsiz amaldorlarni hokimiyat uchun xavf sifatida ko‘rgan, insoniyatni mudroqlikdan, ma’naviy so‘qirlikdan ogohlantirgan. Manbalarda qayd etilishicha, Mashrab diniy doiralar tomonidan aqidaviy jihatdan nomuvofiq qarashlarda ayblanadi, shoir qatl etilishi haqida ma’lumotlar asosan tazkira va rivoyatlarga tayanadi, aniq rasmiy hujjatlar mavjud emas. Abdulla Oripov bu misrasi orqali Mashrab osildi, ammo xalq qo‘zg‘almaganligi,

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

olomon shunchaki bunga tomoshabin, adolat uchun kurashmaganlikda ayblaydi. Shoirning qalamiga o‘zbek jadid adabiyotining eng yirik namoyondalari Abdulhamid Cho‘lpon hamda Abdulla Qodiriyning olinishi siyosat bilan bog‘liq voqeadir. Bu adabiyotning yirik vakillariga “millatchi”, “xalq dushmani”, “aksilinqilobchi” degan ayblovlar bilan 1937-yilda xibsga olinadi va kuchli ayblovlar bilan sud qarorisiz 1938-yil 4-oktyabrda otiladi, sud qarori esa, 5-oktyabrda joriy qilinadi. Ularning haqiqiy “aybi”- milliy ongni uyg‘otuvchi va erkin fikrli yozuvchi bo‘lganida. Shoir nazdida Cho‘lpon, Qodiriylar shunchaki tarixiy shaxslar emas, balki ular o‘q ovozi bilan uzilgan umid, millatning bo‘g‘ilgan ovozi. Otgan qo‘l bitta, lekin uni qutqarmagan sukut minglab edi. Zulm faqat zolim sababli emas, balki unga qarshi turmagan olomon sababli ham davom etishini Abdulla Oripov ushbu she‘ri orqali bizga havola qilgandir:

Hukmlar o‘qilur sening nomingdan,
Tarixlar to‘qilur sening nomingdan.
Nimasan? Qandayin sehrli kuchsan?
Nechun tomoshaga bunchalar o‘chsan?

Faylasuf Viktor Alimasov: “Birinchidan, shoirlarning hamma gapiga ham qo‘shilib bo‘lmaydi. Chunki ular oniy kayfiyat bilan ham yozadi, Oripov ham shunday qilgandir balki” degan fikrni aytadi, ammo yozuvchi zamon, jamiyat kuychisi, u ko‘targan mavzu bugun ham yashayapti. Abdulla Oripov bundan dolzarb mavzuni shunchaki oniy kayfiyatga yozgan bo‘lishi qanchalik asosli. Fikrimcha, Ijodkorning o‘ziga ishonmasak ham, albatta, so‘ziga ishonish kerak. Uning bu mavzuda qalam tebratishiga yuqorida keltirgan lirik kechinma qaysidir ma’noda asos bo‘lgan. Quyidagi satrlarda shoir olomonni tomoshabin qilib tasvirlaydi, ammo u kuchga kirsa tarixlar bitishga qodir, voqealar uning ichki dunyosida aks etadi. Yozuvchi uni qattiq ritorik savollar bilan yuzlashtiradi, vijdonga chaqiradi, adolat va tarixni shakllantiruvchi kuch sifatida tanqid qiladi. She‘r orqali tarixiy zulm qurbonlarini eslatadi, bu voqealarga qaysidir ma’noda olomon passivligini sabab qilib keltiradi.

Qarshingda hasratli o‘yga tolaman,
Qachon xalq bo‘lasan, sen ey olomon?!

She‘rdagi bu misra olomon konsepsiyasining markazi hisoblanadi. Asta-sekin shoir jamiyatning eng og‘riqli muammolari tomon e’tiborni tortishni oxirgi misra zimmasiga yuklaydi. Asar kulminatsiyasi sifatida she‘r so‘ngini

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

tanlaydi. Bu satrdan tushunish mumkinki, millatning ziyolilari xalq bo‘lishni har qanday paytda orzu qilib yashashgan. Abdulla Oripov ham orzu ilinjida jamiyatni xalq bo‘lishga chaqiradi. Bu olomon fenomeni badiiy va psixologik jihatdan adolatsizlikni tanqid qiluvchi, jamiyatni ongli faoliyatga chorlovchi vasiyati desak mubolag‘a bo‘lmaydi.

Xulosa o‘rnida, ijodkor asarlari orqali insoniyatni sodir bo‘lishi mumkin bo‘lgan vaziyatdan ogohlikka chaqiradi, kelajakni ko‘ra olish qobiliyati insonni chuqur mushohada qilishga undaydi, nomi va asarlari umrboqiy ijod mahsuliga aylanadi. Abdulla Oripov ham ana shunday ertangi kunni his qilish va uni mohirona asar namunasiga aylantirish orqali ijodkor dunyosida o‘z tamal toshini qo‘yganini “Olomonga” she‘ri orqali yetkazib bera olgan.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Abdulla Oripov. Tanlangan asarlar, 1jild // G‘.G‘ulom nomidagi adabiyot va san‘at nashriyoti, 2000.
2. B. Sarimsoqov. Badiiylik asoslari va mezonlari // Bookmany Print. Toshkent: 2022. –123-126 b.
3. Gustav Lebon. Omma psixologiya // Yoshlar matbuoti nashriyoti. Toshkent: 2021.
4. R. Orzibekov. O‘zbek adabiyoti tarixi. // O‘zbekiston yozuvchilar uyushmasi Adabiyot nashriyoti. T. 2006.
5. B. Qosimov, Sh. Yusupov, U. Dolimov, Sh. Rizayev, S. Ahmedov. Milliy uyg‘onish davri o‘zbek adabiyoti. // Ma’naviyat. T. 2004.
6. Gulrux Xudoyorova. Abdulla Oripov she‘riyatida lirik kechinma. Abdulla Oripov she‘riyatida “mardikor” obrazi // O‘zbek tili va adabiyoti, T. 2021. №5. // Sharq yulduzi №3.
7. [«Olomon» xalqqa aylandimi? - faylasuf, yozuvchi va siyosatshunos bahsi](#)

BUGUNGI YOSHLAR SHE‘RIYATIDA IJODIY AN‘ANA TAMOYILLARI

Normatova Dilnoza Shomurod qizi,
O‘zMu talabasi

Z.Z. Sabirova,
Ilmiy rahbar: f.f.f.d (PhD)

Annotatsiya. Ushbu maqolada zamonaviy o‘zbek yoshlar she‘riyatidagi badiiy tafakkur va milliy o‘zlikni anglash tamoyillari tadqiq etilgan. XX asr boshi jadid adabiyoti hamda mumtoz adabiyotimizning bugungi yoshlar ijodiga ta’siri yoritib berilgan. Xususan, Cho‘lpon va Fitrat kabi jadidlar an‘anasi, shuningdek, Istiqlol davri she‘riyatining o‘rni tahlil qilinadi. Maqolada Nurmuhammad Aziz va Kumush Abdusalomova kabi bugungi

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

avlod vakillarining ijodi misolida she'riyatdagi falsafiy mushohadakorlik, mumtoz merosga, jumladan, Alisher Navoiy siymosiga yangicha va intellektual yondashuv ochib berilgan. Adabiyotning ijtimoiy vazifasi va she'riyat orqali xalqning asliga qaytishi kabi masalalar zamonaviy she'rlar tahlili asosida isbotlangan.

Kalit so'zlar: yoshlar she'riyati, ijodiy an'ana, jadid adabiyoti, badiiy tafakkur, mumtoz meros, milliy o'zlik, falsafiy mushohadakorlik, istiqlol davri, talmeh san'ati, intellektual yondashuv.

Zamonaviy o'zbek yoshlar she'riyatida namoyon bo'layotgan badiiy tafakkur tarzi, milliy o'zlikni anglash pafosi va shakliy izlanishlarni XX asr boshi jadid adabiyoti an'anasiz tasavvur etib bo'lmaydi. Jadid she'riyati mumtoz adabiyotimizning ming yillik an'alarini o'zida mujassam etgan holda maydonga keldi. Fitrat, Cho'lpon va Hamza Hakimzoda, Elbek va boshqalarlar Alisher Navoiy, Z.M. Bobur, Mashrab, Munis, Ogahiy kabi mutafakkirlar merosini mukammal bilgan va dastlabki ijodini aruz vaznidagi an'anaviy g'azallar, muxammaslar yozishdan boshlagan. Adabiyotshunos Begali Qosimov ta'kidlaganidek: "Jadid adabiyoti klassik adabiyotimizning so'nggi va eng quvvatli bo'g'ini bo'lish bilan birga, yangi davr adabiyotimizning ham mustahkam poydevori bo'lib xizmat qildi". [4,124]

Bugungi yoshlar she'riyatiga poydevor bo'lgan eng katta inqilobni Abdulhamid Cho'lpon o'zining "Buloqlar", "Uyg'onish", "Tong sirlari" kabi to'plamlari orqali amalga oshirdi. Cho'lpon o'zbek she'riyatini saroy va madrasalar doirasidan olib chiqib, uni to'g'ridan to'g'ri xalqning dardi bilan yuzlashtirdi.

XX asrning 30-yillaridan boshlab o'zbek adabiyotida qat'iy ideologik qoliplarga asoslangan "sotsialistik realizm" metodi hukmronlik qila boshladi. Jadidlarning milliy ozodlik va hurriyat haqidagi ochiq bong urishlari natijasi qatag'on bilan yakunlandi. Shunday bo'lsa-da, bu davrda maydonga kelgan Oybek, G'afur G'ulom, Hamid Olimjon, Usmon Nosir, Mirtemir, Zulfiya kabi ulkan iste'dod egalari she'riyatimizdagi badiiy an'analarni umuman boshqa o'zanda bo'lsa-da, saqlab qolish va boyitishga muvaffaq bo'ldilar. Ular tashqi tomondan davr mafkurasiga xizmat qilgandek ko'rinsa-da, ichki qatlamlarda, she'riyat texnikasi va tilida chuqur milliy an'analarni bugungi kungacha yetkazib berdilar.

XX asrning 50-yillari oxiri va 60-yillarida o'zbek adabiyotida tom ma'nodagi "uyg'onish" yuz berdi. Abdulla Oripov, Erkin Vohidov, Rauf Parfi, Omon Matjon, Halima Xudoyberdiyeva kabi ijodkorlar sotsialistik realizmning

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

quruq shiorbozlikka asoslangan qoliplarini parchalab tashladilar. Bu davr she'riyati bugungi yoshlar poeziyasining bevosita “otasi” va eng yaqin an'anaviy manbayi hisoblanadi.

70-80-yillarga kelib o'zbek she'riyati maydoniga Shavkat Rahmon, Usmon Azim, Xurshid Davron, Muhammad Yusuf, Abduvali Qutbiddin, Faxriyor, Aziz Saida, Farida Afro'z kabi shiddatkor avlod kirib keldi. Bu davrda milliy g'urur, turkiy dunyoqarash va ochiq isyon pafosi cho'qqisiga chiqdi. Ular bevosita mustaqillikni tayyorlagan va yoshlar qoniga hurriyat shabadalarini olib kirgan ijodkorlar edi.

1991-yilda O'zbekiston o'z mustaqilligini qo'lga kiritgach, adabiyotda, xususan, she'riyatda mutlaqo yangi – Istiqlol davri boshlandi. Bu davrning bosh xususiyati shundaki, she'riyat mafkuraviy tazyiqlardan butunlay xoli bo'lib, badiiy-estetik rang-baranglik, qalb hurligi va milliy qadriyatlarga qaytish tamoyillariga asoslandi. Azam O'ktam, Iqbol Mirzo, Sirojiddin Sayyid, Halima Ahmedova, Aziz Said, Bahrom Ro'zimuhammad, Eshqobil Shukur kabi shoirlar ushbu davrning yetakchi ijodkorlari sifatida o'zbek she'riyati xazinasini boyitdilar [2,45].

Bugungi yoshlar she'riyatining o'ziga xos intellektual qiyofasiga ega vakillaridan biri Nurmuhammad Azizdir. Uning ijodi o'zbek she'riyatidagi falsafiy mushohadakorlik an'anasining zamonaviy davomi sifatida diqqatga sazovordir. Shoir asarlarida Navoiyona teranlik bilan jahon adabiyotidagi ekzistensial oqimlar tajribasi uyg'unlashib ketadi. Buni uning so'z va she'r mohiyatiga bag'ishlangan quyidagi misralarida ham ko'rish mumkin:

Sulaymon hassasin qulatgan qurtday,
Bitta she'r – isyonning pushtidan bo'lar.
Ahriman lashkarin quvadi yurtidan
Barzangi alplarning mushtiday bo'lar.
Bitta she'r, mittimi va yo ulkandir,
Mazlumga malhamdir, zolimga kaltak.
Nogahon alanga olgan gulxandir,
Chirsillab yongan xalq asliga qaytar. [3]

Nurmuhammad Aziz ushbu she'rda mumtoz adabiyotimizga xos bo'lgan talmeh (tarixiy yoki diniy voqeaga ishora) san'atidan mahorat bilan foydalangan. “Sulaymon hassasin qulatgan qurt” obrazi orqali shoir she'rning ko'zga ko'rinmas, ammo saltanatlarni tebratuvchi, yolg'on ustunlarni

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

qulatuvchi qudratini ifodalaydi. Bu anʼanaviy tasavvufiy va falsafiy talqinlarning zamonaviy sheʼriyatdagi yangicha aksidir. Shoir anʼanaviy barmoq vaznining shiddatli ohanglaridan foydalanib, sheʼriyatning ijtimoiy missiyasini – “mazlumga malhamdir, zolimga kaltak” ekanligini taʼkidlaydi. Sheʼrdagi “Ahriman Lashkari” (yomonlik ramzi) va “Barzangi alplar” (milliy qahramonlik ramzi) obrazlari shoir ijodida qadimiy mifologik qatlamlar va dostonchilik anʼanalari hamon hayotiylikni koʻrsatadi. Nurmuhammad Aziz uchun bitta sheʼr – shunchaki sanʼat namunasi emas, balki “xalqni asliga qaytaruvchi” ijtimoiy gulxandir. Bu tamoyil jadid adabiyoti boshlab bergan “adabiyot – millat koʻzgusi va uygʻotuvchisi” degan ijodiy anʼananing XXI asrdagi davomidir.

Bugungi yoshlar sheʼriyatida anʼanaviy merosga, xususan, Hazrat Alisher Navoiy siymosiga murojaat qilish yangicha intellektual va tahliliy yoʻnalish kasb etmoqda. Kumush Abdusalomovanning Navoiy siymosi va uning tarixiy maqomi haqidagi quyidagi falsafiy oʻylari bunga misol boʻla oladi:

Xilvat-xilvatlarda yigʻilib
Qilishar muhokama:
Shohga yetti marta yalinish
Baxti yoʻq bizlarda!
Navoiy
Muqarrabi shohiy
Shohning eng yaqin kishisi.
Haqning eng yaxshi kishisi.
Shohga yetti marta yalinish
Imtiyoziga kulsinmi?
Yigʻlasinmi?
Ollohga son-sanoqsiz marta yalinish
Imtiyoziga?
Navoiy
Muqarrabi shohiy. [1]

Shoira ushbu sheʼrida oʻzbek adabiyoti anʼanalarining eng yuksak choʻqqisi boʻlgan Navoiy shaxsiga “Muqarrabi shohiy” (Shohga eng yaqin kishi) tushunchasi orqali yondashadi. Bu oʻrinda shoira anʼanaviy madh etish yoʻlidan emas, balki falsafiy-axloqiy muqoyasa (qiyoslash) yoʻlidan boradi. Dunyoviy martaba (shoh huzurida yetti marta yalinish imtiyozi) va maʼnaviy

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

erkinlik (Ollonga cheksiz murojaat qilish imtiyozi) o‘rtasidagi ziddiyatni ochib beradi. Bu tamoyil mumtoz adabiyotimizdagi zohidlik va dunyoviylik o‘rtasidagi bahslarning zamonaviy she‘riyatdagi yangicha, noodatiy aksidir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Abdusalomova K. “Navoiy haqida” drama. 9.02.2026.
https://t.me/kumush_abdusalomova/1350
2. Karimov N. Istiqlol va adabiyot. – T.: Sharq, 2003. – B. 45.
3. Nurmuhammad A. “Umid” she‘ri. 30.01.2026. https://t.me/kumush_abdusalomova/1349
4. Qosimov B. va boshq. Milliy uyg‘onish davri o‘zbek adabiyoti. – T.: Ma’naviyat, 2004. – 296 b.

SHUKUR XOLMIRZAYEV: UCH MUHABBAT TALQINI

Axmedova Malika Ozod qizi,
Alisher Navoiy nomidagi ToshDO‘TAU
4-kurs talabasi

Hoshimjon Ahmedov,
Ilmiy rahbar: f.f.n., dotsent

Annotatsiya. Maqolada Shukur Xolmirzayevning “O‘n sakkizga kirmagan kim bor?” qissasi, “Bodom qishda gulladi” va “Bulut to‘sgan oy” asarlarida muhabbatning uch xil badiiy talqini tahlil qilinadi. Shuningdek, “Bodom qishda gulladi” hikoyasidagi Nosirjon obrazi qirg‘iz rejissyori Ruslan Akunning “Jannat onalar oyog‘i ostida” filmidagi Odiljon obrazi bilan qiyosiy tahlil qilinadi. Uch asarda muhabbat turli shakllarda - bolalik samimiyatidan yetilgan nozik tuyg‘u, sodda va beozor mehr, hayot sinovlarida qoraygan murakkab hissiyot - tarzida talqin qilinadi. Maqola Shukur Xolmirzayevning inson ruhiyati va sevgi tabiatini badiiy tasvirlashdagi mahoratini ochib beradi.

Kalit so‘zlar: Shukur Xolmirzayev, muhabbat talqini, badiiy tahlil, determinizm, dramatism, sevgi uchburchagi, qahramon ruhiyati.

Kirish. Shukur Xolmirzayev - o‘zbek adabiyotida ruhiy psixologizm, hayotiy samimiyat va badiiy teranlikning eng yorqin namoyandalaridan biridir. Uning hikoya va qissalarida ko‘p hollarda muhabbat alohida estetik hodisa sifatida maydonga chiqadi: u yolg‘iz shaxsiy tuyg‘u emas, balki insonning ichki dunyosini kengaytiruvchi, ruhiy o‘sishga undovchi, hayotiy jarohatlarni ochadigan badiiy kuchdir. Sh.Xolmirzayev muhabbatni romantik pardalar ortida emas, balki hayotning o‘zi kabi achchiq, shirali, murakkab, ba‘zan kulgili, ba‘zan fojiali holatda tasvirlaydi. “O‘n sakkizga kirmagan kim

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

bor?” qissasi, “Bodom qishda gulladi” va “Bulut to‘sgan oy”[1] hikoyalari ushbu badiiy qarashning uch xil ko‘rinishi sifatida juda nafis tarzda yaratilgan. Birinchi asarda muhabbat bolalikning tabiiy ildizlaridan unib chiqadi, ikkinchisida sodda ko‘ngilning mehrga chanqoqligi sifatida paydo bo‘ladi, uchinchisida esa hayot sinovlari ostida himoyasiz qolgan nozik tuyg‘u sifatida namoyon bo‘ladi.

Tahlil va mulohazalar. Endi ana shu uch muhabbat dunyosining badiiy-psixologik qatlamlari determinizm, dalillash, haqqoniylik va estetik metodlari ta’sir nuqtai nazaridan uzluksiz, yaxlit tahlil oqimi sifatida sharhlanadi.

“Abdulla Qahhor “Talant va mahoratning yana bir bevosita tomoni - uslub. Bu jihatdan Shukur Xolmirzayev asarlari qiziq material beradi. Men yaqinda uning “O‘n sakkizga kirmagan kim bor? degan qissasini o‘qidim. Dastlabki asaridanoq individual xususiyatlar bilan e’tiborni tortish juda katta gap”, deya yosh yozuvchi asari haqida o‘z fikrini bildirib o‘tgan [2; 88].

Shukur Xolmirzayevning “O‘n sakkizga kirmagan kim bor?” qissasida muhabbat tasodifiy emas, balki hayot va tabiat qonunlariga tayanib shakllanadi. Jamshid va Umidaning bolalarcha yaqinligi, o‘yinlar, suhbatlar, yoshlik quvonchi - ularning barchasi deterministik sabablarning dastlabki halqasidir. Qahramonlarning birga ulg‘ayishi, birga vaqt o‘tkazishi, bir-birining ruhiy makoniga erta kirishi muhabbatning tabiiy ildizini yaratadi. Inson psixologiyasi shunday: kim bilan eng ko‘p muloqot qilsa, kim bilan birga ulg‘aysa - o‘sha odamga ko‘ngil qo‘yadi. Jamshid bilan Umidaning yaqinligi ham mana shu tabiiy ehtiyojning oqibatidir. Tabiiy tarzda yetilgan bu muhabbatning fojiasi esa Tilov nomli uchinchi shaxsning kirib kelishi bilan boshlanadi. Ushbu sevgi uchburchagi Odam Ato, Momo Havo va Shayton syujeti kabi: ikki odam o‘rtasiga uchinchi inson kelsa, muvozanat buziladi. Jamshidning tortinchoqligi, Umidaning nozik qalbi, Tilovning dadilligi to‘qnashib, oqibat fojiali armon bilan tugaydi. Qissadagi har bir hissiyot dalillangan: Jamshidning qat’iyatsizligida uning tarbiyasi, xarakteri, hatto jamiyatdan o‘rgangan odobining izi bor; Umidaning iztirobi esa bolalikda yaratilgan emas, balki o‘smirlikda va yetuklikda mustahkamlangan ruhiy yaqinlikning buzilishidan keladi; Tilovning ishonchi esa uning xarakter kuchidan dalolat. Sh.Xolmirzayev hammasini hayotiy ko‘rsatadi - unda ortiqcha romantika yo‘q. Muhabbat zanjirining buzilishi o‘quvchini larzaga soladi, chunki unda haqqoniylik kuchli. Estetik ta’sir esa aynan mana shu

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

armon hissiyotidan tug‘iladi: o‘quvchi “ular birga bo‘lishi kerak edi” degan ichki nido bilan asarni yakunlaydi.

“Bodom qishda gulladi” hikoyasi esa mutlaqo boshqa ruhiy manzarani ko‘rsatadi. Bu hikoyadagi muhabbat - sodda, beozor, hatto ayanchli darajada pok. Bu Nosirjonning Xubbijamolga bo‘lgan samimiy hislari. Hikoyaning deterministik sabablarini izlash qiyin emas: muallif kasalxonaga tushadi - bu birinchi muhit; unga Nosirjon bemor sifatida qo‘shiladi - bu ikkinchi sabab; Xubbijamolning mehribonligi, tabassumi, “eshonim” degan muloyim murojaati esa - uchinchi sabab. Bu uch sabab muhit, shaxs va ta’sir uyg‘unligida Nosirjonning mehrga chanqoqligini uyg‘otadi. Qahramonning jismoniy nuqsoni, hayotdan ko‘rgan iztirobi, bolalarcha sodda qalbi uni ko‘proq mehr izlashga majbur qiladi. Bemorlarning hazillari esa muhabbatning noto‘g‘ri, ma’yus talqinini tug‘diradi - ular Xubbijamolning shirin muomalasini Nosirjon uchun “sevgining belgisi” qilib ko‘rsatib yuboradi. Natijada yosh yigitning ko‘nglida katta orzu paydo bo‘ladi, ammo bu orzu amalga oshmaydi. Dalillashga ko‘ra, bu muhabbatning ildizi Nosirjonning tabiiy sodda xarakteridan keladi: u bir tabassumni ham umrga tatiydigan mehr deb qabul qiladi. Hikoyada haqqoniylik nihoyatda kuchli - kasalxona hayoti, bemorlar tili, shifokorlarning munosabati, Xubbijamolning muloyimligi - barchasi hayotdan olingan. Nosirjon obrazi hayotda juda ko‘p uchraydigan nochor, ammo beg‘ubor insonlar turiga mansub. Estetik ta’sir ramzda mujassam: bodom qishda gullaydi - bu tabiatga zid, shu bois chiroyli, ammo qisqa umrli. Nosirjon muhabbati ham shunday, bevaqt gullagan bodom gulini sovuq urganday, uning hislari ham shunday – mo‘rtligi sabab uni “sovuq uradi”.

Qirg‘izistonda suratga olingan “Jannat onalar oyog‘i ostida” filmidagi Odiljon ham Nosirjon kabi sodda, samimiy, jismoniy va ruhiy nuqson tufayli dunyoni boshqacha ko‘radigan qahramon. Odamzodning jismoniy nuqsoni bor bo‘lgan odamni ustidan kulish tabiatida bor. Aslida bu ish gunoh, lekin odamzod tiyilmaydi-da, o‘zidan ojiz odamni ustidan kulgisi keladi. Odiljon onasini Makkaga piyoda olib borishini aytganda, hech kim unga ishonmaydi, aksincha mazax qiladi. Lekin u hech qanday gap-so‘zga qaramasdan yo‘lga tushadi va oxir-oqibat maqsadiga erishadi, lekin onasi vafot etadi. Odiljon ko‘rsatgan jasoratni unch-muncha sog‘lom odam bajarolmaydi-ku, yana uni mazax qilishadi. Odiljon onasiga mehr bilan bog‘langan, har bir yaxshi so‘zni yorug‘lik deb biladigan, beozor qalb egasi. Nosirjon singari u ham hazilni

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

haqiqat deb qabul qiladi, Nosirjon kabi “katta dunyo”ning dag‘al zarbalariga tayyor emas. Har ikkisini birlashtiradigan jihat - ularning ruhiy pokligi. Nosirjon Xubbijamolga mehr qo‘yganida jonidan kechishga tayyor bo‘lganidek, Odiljon ham onasi uchun hamma narsaga tayyor. Ularning muhabbati - romantik emas, balki insoniy poklikning o‘ziga xos shakli. Farqi shundaki, Nosirjonning sevgisi ayolga - mehr, iliqlik, e‘tibor timsoliga qaratilgan; Odiljonning sevgisi esa onaga - mehrning manbaiga qaratilgan. Ikkalasining ham sevgisi qish ichida gullagan bodomga o‘xshash - mo‘rt, erta, ammo go‘zal. Shukur Xolmirzayevning Nosirjoni va “Jannat onalar oyog‘i ostida” filmidagi Odiljon obrazi ana shu poklik, ayanchli mehr, sodda qalbning mushtarak badiiy ko‘rinishidir.

“Bulut to‘sgan oy” hikoyasi esa muhabbatning eng yetuk, eng murakkab qatlamini tasvirlaydi. Bu muhabbat sodda emas, bolalarcha emas, hatto beozor ham emas - bu hayotning o‘tkir shamollari, shubha, qo‘rquv, og‘riq bilan o‘ralgan tuyg‘u. Determinizmga ko‘ra, qahramonlarning o‘tmishdagi jarohatlari, jamiyatning bosimi, shaxsiy qo‘rquvlari ularning sevgi yo‘lini bulut bilan qoplaydi. Oydin muhabbat bulutlar orasiga yashirinadi. Yozuvchi har bir shubhaning sababini ko‘rsatadi: bir so‘z, bir qarash, bir jimlik - hammasining ildizi bor. Bu muhabbatning dalillari hayotiy va achchiq. Haqqoniylik shundaki, Xolmirzayev muhabbatni doim yorqin emasligini ko‘rsatadi. Hayotda ham ba‘zan eng kuchli muhabbat ham qorong‘ulik ostida qoladi. Estetik ta‘sir esa oy-bulut ramzida mujassam: oy - sevgi, bulut - sinovlar. Bulutlar ba‘zan tarqaladi, ba‘zan yana to‘planadi. Ammo oy yo‘qolmaydi. Sevgi ham yo‘qolmaydi - lekin u hayot bosimi ostida ko‘rinmas bo‘lishi mumkin.

Shukur Xolmirzayev asar yaratilish jarayonida uch muhim nuqtaga jiddiy e‘tibor berilishi zarurligini ta‘kidlaydi, bular - “qahramonning ko‘nglidan izma-iz, bosqichma-bosqich va uzviy muntazamlikda kechadigan hamda qayoqqadir ko‘tarilib, yoxud pastlab boradigan his-tuyg‘ulari va ana shular ta‘sirida paydo bo‘ladigan fikr-mulohazalarning tabiiy chiqishiga... xushyor bo‘lish”; qisqartirilgan xatti-harakatlar bayoni; qahramonlarga beriladigan ta‘rif-tavsif va izohlar. Adib yozadi: “bu ish shu qadar nozik va murakkab jarayonki, har qanday oliy matematik hisob-kitob ham buning oldida hech narsadir!” [3; 33].

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

Uch asardagi uch muhabbat uch xil, ammo bitta umumiy ma’noni beradi: muhabbat - insonning o‘zini anglash yo‘lidagi eng ulkan sinov. Jamshid va Umidaning muhabbati tabiatii jarayon edi, lekin uni uchinchi kuch buzdi; Nosirjonning muhabbati pok va samimiy edi, ammo hayot sovuqlari uni so‘ndirdi; “Bulut to‘sgan oy”dagi muhabbat esa murakkab edi, ammo unda umid bor edi. Yozuvchining mahorati shundaki, u muhabbatni ideal emas, hayotiy holida ko‘rsatadi: u ba‘zan kuldiradi, ba‘zan yig‘latadi, ba‘zan o‘ylantiradi, ba‘zan qo‘rqitadi. Muhabbat uning qalamida - odam kabi tirik, odam kabi zaif, odam kabi kuchli.

Xulosa o‘rnida shuni aytish mumkinki, Shukur Xolmirzayevning uch asari uch xil muhabbatni, uch xil ruhiy dunyoni, uch xil hayotiy taqdirni badiiy talqin qiladi. “O‘n sakkizga kirmagan kim bor?” - bolalik ildizlaridan yetilgan, ammo armon bilan tugagan sevgi. “Bodom qishda gulladi” - sodda qalbning mehrga chanqoqligidan paydo bo‘lgan, ammo hayot sovuqlari ostida so‘nib qolgan sevgi. “Bulut to‘sgan oy” esa - hayot sinovlari ostida qolgan, lekin baribir yashirin holda bo‘lsa-da, nur sohib turuvchi sevgi. Nosirjon obrazida esa bir haqiqat yana bir bor namoyon bo‘ladi: ba‘zan eng pok muhabbat eng ojiz qalblarda yashaydi va aynan shuning uchun eng tez jarohatlanadi. Uch asar bitta haqiqatni tasdiqlaydi: muhabbat - inson ruhining eng murakkab, eng chiroyli, eng nozik, eng sinovli holatidir. Shukur Xolmirzayev esa ana shu murakkab tuyg‘uni shaffof, samimiy va chin badiiylik bilan tasvirlay olgan adibdir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Xolmirzayev, Sh. (2020). O‘n sakkizga kirmagan kim bor. Toshkent: Yangi asr avlodi, 240 bet.
2. Тошбоев О. (2018). Абдий замондош. — Тошкент: Гафур Гулом помидаги нашриёт-матбаа ижодий уйи. — 480 б.
3. Xolmirzayev, Sh. (1993). Yozuvchilikning maktabi yo‘q... Yoshlik: 1993.
4. <https://www.ziyouz.com>

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

ASAD DILMURODNING “XILVAT” HIKOYASI BADIYYATI

Qodirova Fazilat Shuxrat qizi,
Alisher Navoiy nomidagi ToshDO‘TAU
II kurs talabasi
qodirovafazilat25@gmail.com

Annotatsiya. Maqolada Asad Dilmurodning “Xilvat” hikoyasi badiyyati tahlil qilinadi. Hikoya tuzilmasi, obrazlar tizimi, ramz va psixologik tasvir usullari o‘rganiladi. Sohibqiron, Sarbug‘o, Erxon va kampir obrazlari orqali adibning mahorati ochib beriladi.

Kalit so‘zlar: Asad Dilmurod, “Xilvat” hikoyasi, badiyyat, tugun, kulminatsiya, obraz, ramz, kompozitsiya, psixologizm.

Asad Dilmurod (1947–2019) zamonaviy o‘zbek adabiyotining yetuk namoyandalaridan biri. Uning asarlarida tarixiy mavzu va ma’naviy-axloqiy muammolar nozik badiiy mahorat bilan birlashtirilgan bo‘lib, bu xususiyat adibni o‘zbek nasrida alohida o‘ringa qo‘yadi. N.Dilmurodovanning ta’kidlashicha, adibning e’tiqodiy qarashlari va hayotiy ibratlari keyinchalik qayta uyg‘onib, uning “Afrosiyob”, “Xilvat”, “Sherdor” singari asarlariga ko‘chgan [2:22]. Ana shu jihatdan “Xilvat” hikoyasi adib ijodida alohida o‘rin tutadi. “Xilvat” hikoyasi bir qarashda tarixiy asar – Amir Temurning bir shaharga tashrifi haqida. Ammo hikoyaning badiiy g‘oyasi ancha chuqurroq: bu asar insonning ichki olami, vijdoni va ma’naviy poklanishi haqida. N.Rahimjonov adib o‘z qahramonlarini “insonni benazir bashariy qadriyat – tiriklik jozibasi timsoli”, – deb bilishini ta’kidlaydi [5:6]. Aynan shu qarash “Xilvat”da yaqqol namoyon bo‘ladi.

Maqolaning dolzarbligi shundaki, “Xilvat” hikoyasining badiyyati adabiyotshunoslikda hali yetarlicha o‘rganilmagan. Maqolaning maqsadi hikoyaning tuzilmasi, obrazlar tizimi, badiiy vositalari va g‘oyaviy-estetik qiymatini tahlil qilishdan iborat.

O‘zbek tilining izohli lug‘atida “xilvat” so‘ziga odamlardan, ko‘zdan yiroq, hech kim ko‘rmaydigan, pana, ovloq, chekka joy; tinch, osuda joy deb ta’rif berilgan [3:29]. Ammo Asad Dilmurodning “Xilvat” hikoyasini o‘qigach, bu so‘z yangicha ma’no kasb etadi. Xilvat, ya’ni yolg‘izlik, hayotning murakkabligi va odamlarning o‘zaro munosabatlaridagi muammolarni ko‘rsatadi. Bu hikoyada xilvat faqat joy emas – bu insonning o‘z vijdoni bilan yuzlashadigan ichki holati. Sohibqiron odamlardan yoki ishlaridan emas, balki o‘z-o‘zidan xilvat qiladi. Mana shu tushuncha hikoyaning butun badiiy

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

g‘oyasini belgilab beradi. Hikoyaning badiiy tuzilmasini tahlil qilish asarning mukammal qurilganini ko‘rsatadi. Tugun –“Kuz quyoshi ostida mudrayotgan shahar ko‘chalarida yupun kiyingan, kalta sochlari qirovlagan ozg‘in kampir tushiga changali dov qarchig‘ay kirganini ayta-ayta so‘ylanib yurar edi...”[1:1] Endi o‘quvchida savol tug‘iladi “Kampir kim?”, “Nega u hammaga tushini aytib aytib yuribdi?”, va yana shu kabi ko‘plab savollar. Bu savollar javobini o‘quvchi hikoyani o‘qish davomida bilib boradi. Bu lahzadan boshlab ikkita parallel voqea chizig‘i boshlanadi: Erxon mojarosi va Sohibqironning ma‘naviy izlanishi. Kulminatsiya esa Erxonning xazinaga kirishi va devordagi oyatni ko‘rish sahnasida yotadi. Yechim – kampir kamarni qaytaradi, Sohibqiron xonaqoh sari ketadi. Bu uch qism bir-biri bilan chambarchas bog‘liq va hikoyaning g‘oyaviy yukini teng ko‘taradi. Hikoyaning kulminatsiya nuqtasi – Erxon va devordagi oyat sahnasi – eng ta‘sirchan epizod. Erxon xazinaga kiradi, qimmatbaho sandug‘chani o‘g‘irlashga qaror qilgan. Lekin devorda “Alloh qilayotgan amallaringizdan xabardor bo‘lguvchidir” [4:233] degan oyatni ko‘rib qoladi. Mana shu bir jumla uni to‘xtatadi – sandug‘chani joyiga qo‘yib, eshikdan chiqadi. Aynan shu epizod hikoyaning ma‘naviy markazini tashkil etadi: ko‘zga ko‘rinmas e‘tiqod ko‘zga ko‘rinadigan boylikdan kuchliroq bo‘lib chiqadi.

“Xilvat” hikoyasida bosh qahramon Turon zamin o‘lkasi sohibqironi Amir Temur. Sohibqiron obrazi an‘anaviy tarixiy talqindan tubdan farq qiladi. Bu yerda u faqat qudratli jahongir sarkarda emas – ma‘naviy oziq izlayotgan, o‘z ichki olami bilan kurashayotgan inson. Adib uni saroy ziyofatlarini chetlab, xonaqohni tanlagan holda tasvirlaydi. Adib moziyga murojaat qilarkan, qahramonlar ko‘nglidan kechayotgan xilma-xil tuyg‘ularga diqqat qaratadi. Aynan shu xususiyat “Xilvat”da Sohibqiron obrazini tarixiy shaxsdan ko‘ra tirik insonga yaqinlashtiradi. Hikoyada Temurning “Kuch – adolatda” degan so‘zlariga amal qilganini yana bir bor guvoh bo‘lamiz. Shunga qaramay har yerda bo‘lgani kabi Temurning atrofida ham nokas, o‘z foydasi uchun begunohlar uvolidan qo‘rqmaydigan insonlar yo‘q emasdi. Aynan ularning kasriga Temur bir umrlik vijdon azobiga qoladi. Bir mushtipar onaning eng so‘nggi najotini saqlab qola olmaydi (eng achinarlisi kampirning ikki o‘g‘li va turmush o‘rtog‘i ham Temur qo‘shinlarining safida vafot etadi). Bunday vaziyatda Temur faqatgina xilvatdan o‘ziga halovat topadi. U saroydagi yolg‘on va ikkiyuzlamachilikdan charchagan, xilvat va ibodatda haqiqiy oziq

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

topayotgan oddiy inson sifatida gavdalanadi. Xonaqohda u Ahmad Yassaviy ruhi bilan ma'naviy muloqot qiladi, vijdoni bilan yuzma-yuz keladi. Hikoyada xonaqoh shunchaki joy sifatida emas, balki ma'naviy poklanish makoni sifatida tasvirlangan. Sohibqiron kechasi mehribon Alloh yodi bilan qolganda joni huzur topar, ich-ichida chiroq yonar edi degan tasvir faqat diniy emas, balki insonning o'z-o'zini topish jarayonining badiiy ifodasidir. Mana shu psixologik tasvir adibning badiiy mahoratini ko'rsatuvchi eng yorqin misol.

Adib asarlarida e'tiqod va vijdon pokligi shaxs barqarorligi omili sifatida ko'rsatiladi. “Xilvat”da bu g'oya Erxon obrazi orqali hayotiy va ishonchli tarzda ifodalangan. Erxon oddiy inson – na qahramonlik qilmoqchi, na ma'naviy saboq bermiqchi. U shunchaki bir lahza o'z vijdoniga quloq soladi va shu bir lahza uning taqdirini belgilab qo'yadi. Shuni ham ta'kidlash lozimki, bu epizod hikoyaning fojiaiy tomoni bilan bog'liq. Sohibqiron Erxonni ozod qilishga qaror qiladi, lekin kech bo'ladi – Erxon zindonda joniga qasd qilgan. Bu holat e'tiqodning kuchini emas, balki adolatning kech qolganini ko'rsatadi. Adib bu orqali muhim bir savol qo'yadi: e'tiqod insonga yo'l ko'rsatishi mumkin, lekin uni qutqarish uchun adolat ham kerakli vaqtda bo'lishi shart. Shu jihatdan Erxon obrazi hikoyada faqat qo'shimcha personaj emas – u asarning g'oyaviy to'liqligini ta'minlovchi muhim badiiy element.

Hikoyadagi Sarbug'o obraziga ta'rif bersak, hukmdor bergan amaldan foydalanib, xalqni tunagan, azoblagan, o'z ayblarini yashirish maqsadida hukmdor ozod qilgan bir begunoh insonni, oilasining yolg'iz boquvchisi bo'lgan Erxonni xunrezlarcha o'ldirgan va aybni o'zidan soqit qilgan xarakter tasvirlanadi.

“Xilvat” hikoyasining badiiy olamida kampir obrazi alohida o'rin tutadi. U hikoyada ojiza, qashshoq, oddiy bir kampir sifatida ko'rinadi. Lekin aynan shu kampir, hamma Sohibqirondan qo'rqib, yerga engashib salom berayotganda, unga e'tibor ham bermay, cho'pdek ozg'in jussasiga yarashmagan viqor bilan yo'lini davom ettiradi. Bu bir detalda adib butun bir falsafani mujassamlashtirgan: insonning haqiqiy kuchi tashqi qiyofada emas, ichki mustahkamligida. Hikoyaning oxirida ma'lum bo'ladiki, kampir yillar avval yarador Temurni davolab, uning unitib qoldirgan kamarini asrab yurgan ekan. Kamar – oddiy buyum emas, yetti pushtni ko'rgan, yetti bobokaloni jismu joniga madur bo'lgan yodgorlik. Sohibqiron kampirnikiga kamarini izlab borganda, kampirning uyi yonib kul bo'lganini ko'rgach,

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

kamaridan umidini uzgan. Chunki bunaqa narxi baland kamyob molni kim ham o‘ziniki qilib olishni istamaydi deb o‘ylagan. Ammo kampir uni sotmagan, foydalanmagan – shunchaki asragan. Kamar bu hikoyada sadoqat ramzi. Bir qashshoq kampir Sohobqironning kamarini asragan, ammo saroyda o‘tirgan boylar adolatni saqlay olmagan. Adib bu qarama-qarshilik orqali muhim g‘oyani ilgari suradi: insonning haqiqiy qiymati uning moddiy holati yoki ijtimoiy mavqaida emas – ichki dunyosining sofligi va qadriyatlarga sadoqatida.

Asad Dilmurod ijodida tarix bilan zamon ruhi o‘zaro sintezlashib, o‘ziga xos badiiy manzarani namoyon qiladi. “Xilvat”da bu sintez xonaqoh va saroy o‘rtasidagi qarama-qarshilik orqali ko‘rinadi. Sohobqiron saroydagi ziyofatni emas, xonaqohdagi xilvat va ibodatni tanlaydi. Hikoyaning oxiri ham ramziy: Sohobqiron bir intiqlik bilan tangri uyi bo‘lmish xonaqohga qoyim xilvat sari oshiqardi. U saroy tomonga emas – xonaqoh tomonga ketadi. Bu detalda buyuklikning mohiyati haqidagi asosiy g‘oya mujassamlashgan – haqiqiy ulug‘lik manmanlik va dabdabada emas, kamtarlik va ichki poklikda.

Hikoyaning badiiy vositalari orasida ramz, metafora va kontrast usuli alohida o‘rin tutadi. Xonaqoh – ma’naviy poklanish makoni ramzi. Kamar – sadoqat ramzi. Devordagi oyat – e’tiqod va vijdon ramzi. Adib bu ramzlarni syujetga qo‘shimcha sifatida emas, balki hikoyaning asosiy g‘oyaviy yukini ko‘taradigan vositalar sifatida ishlatgan. Kontrast usuli esa butun hikoya bo‘ylab ishlaydi: kuchli Sohobqiron va ojiza kampir, boy va qashshoq, saroy va xonaqoh, moddiy boylik va ma’naviy qadriyat. Bu qarama-qarshiliklar orqali adib asarning asosiy g‘oyasini aniq va ta’sirchan tarzda ifodalaydi.

Hikoyaning psixologizmi ham badiiyatining muhim qismi. Adib qahramonlarning ichki holatini namoyish etuvchi tuyg‘ular mohiyatini aks ettirishni bosh ijodiy vazifa qilib belgilaydi. Masalan, Sohobqiron kampir bilan uchrashuvdan keyin hujrasiga sig‘may qoladi, ko‘ngli g‘ovlaydi – bu birgina tafsilot uning ichki o‘zgarishini kuchliroq ifodalaydi. Adibning til va uslubi lo‘ndaligi bilan ajralib turadi. U ko‘p so‘z ishlatmay, bitta aniq tasvir orqali ko‘p ma’no anglatadi. Sohobqiron haqida ich-ichida chiroq yonar edi degan metafora, kampir haqida cho‘pdek ozg‘in jussasiga yarashmagan viqor degan tasvir – bularning har biri qahramonning ichki olamini bir jumlada ochib beradi.

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

Xulosa. “Xilvat” hikoyasining badiiyatini tahlil qilish shuni ko‘rsatadiki, Asad Dilmurod bu asarda badiiy mahoratning bir necha qirralarini muvaffaqiyatli birlashtirgan. Hikoyaning tuzilmasi puxta qurilgan – tugundan kulminatsiyagacha voqealar mantiqiy va ta’sirchan rivojlanadi. Uch asosiy obraz – Sohibqiron, kampir va Erxon – bir-birini to‘ldiradi va har biri alohida badiiy g‘oyani ifodalaydi. Ramziy tasvirlar, kontrast usuli, lo‘ndalik uslubi va chuqur psixologizm hikoyaning badiiy qiymatini belgilaydigan asosiy xususiyatlar. Hikoyada Sohibqiron odamlardan emas, o‘z-o‘zidan xilvat qiladi. Aynan shu g‘oyani adib tuzilma, obrazlar, ramzlar va til orqali bir xil kuch bilan ifodalay olgan. Asad Dilmurodning “Xilvat” hikoyasi shu jihatdan zamonaviy o‘zbek nasrida badiiy mukammallikning nodir namunasi bo‘lib qoladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Dilmurod A. Xilvat (hikoya).”Ziyo istagan qalblar uchun” online kutubxonasi
2. Dilmurodova N.A. Asad Dilmurod nasrida muallif shaxsiyati va ijodiy tutum uyg‘unligi: Filol. fan. b. falsafa doktori (PhD) diss. avtoreferati. – T.: ToshDO‘TAU, 2025. – 56 b.
3. O‘zbek tilining izohli lug‘ati. Tahrir hay‘ati: E.Begmatov va b. – T.: O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi, 2006.
4. Qur‘oni Karim. Baqara surasi, 233-oyat. – islom.uz [Elektron resurs].
5. Rahimjonov N. Yorug‘ so‘z yo‘g‘dulari // Dilmurod A. Mezon burji: Qissalar. – T.: O‘zbekiston, 2009. – B. 3–10.

EKOADABIYOT VA EKZISTENSIALIZM: ZAMONAVIY O‘ZBEK SHE’RIYATI MISOLIDA

Sarabay Muazzamxon Javlon qizi,
O‘zMU talabasi

Z.Z.Sobirova,
Ilmiy rahbar: f.f.f.d (PhD)

Annotatsiya. Ushbu tezisda zamonaviy o‘zbek she’riyatida badiiy psixologizmning yangilanish jarayonlari tahlil qilinadi. Xususan, ekzistensializm va ekoshe’r yo‘nalishlarining o‘ziga xos xususiyatlari yoritilib, shoirlar ijodida shaxs ruhiyati, ichki iztiroblar, yolg‘izlik va begonalashuv kabi kechinmalar badiiy ifodasi ochib beriladi. Shu bilan birga, ekologik muammolar, xususan Orol fojeasi va iqlim o‘zgarishi bilan bog‘liq mavzularning she’riyatdagi aks etishi tahlil etiladi. Misollar asosida zamonaviy she’riyatda

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

yangi obrazlar, mavzular va muammolarning shakllanishi, ularning mazmuniy hamda estetik ahamiyati ko‘rsatib beriladi va bugungi adabiy jarayondagi o‘rni aniqlanadi.

Kalit so‘zlar: *zamonaviy she‘riyat, badiiy psixologizm, ekzistensializm, ekoshe‘r, shaxs ruhiyati, begonalashuv, ekologik muammo, Orol fojeasi, yangi obrazlar, globallashuv.*

Zamonaviy davrda ijtimoiy, madaniy va texnologik o‘zgarishlarning tezlashuvi insonning ichki olamiga ham kuchli ta‘sir ko‘rsatmoqda. Natijada she‘riyatda shaxs ruhiyatidagi ikkilanish, yolg‘izlik, begonalashuv, ruhiy iztirob kabi holatlarni tasvirlash kuchayib, badiiy psixologizmning yangi dinamik shakllari yuzaga kelmoqda. Zamonaviy she‘riyatda badiiy psixologizmning yana bir muhim jihati shundaki, globallashuv davri she‘riyatida individual ruhiyat bilan umumiy insoniy muammolar o‘zaro uyg‘unlashib ketadi. Shu tariqa zamonaviy she‘riyatda ilgari kam yoritilgan va an‘anaviydan biroz farqli ravishda shaharlashuv, ekoshe‘r, ekzistensializm, egosentrizm kabi yangi mavzular, “bo‘sh shahar”, “lift”, “reklama”, “online muhabbat”, kabi yangi obrazlar, “ruhiy tayanch topish”, “vaqt yetishmasligi”, “ekologik xavf”, “depressiv kayfiyat”, “ijtimoiy tarmoqlar” kabi yangi muammolar aks etmoqda va ildiz otmoqda. Shu o‘rinda ekzistensializm va ekoshe‘r mavzulariga alohida to‘xtaliishni lozim topdik.

Ekzistensializm – (lotincha – yashash, mavjudlik), mavjudlik falsafasi – falsafadagi yo‘nalish. Markaziy tushunchasi – ekzistensiya ya‘ni insonning mavjudligi bo‘lib, uning ichki kechinmalari, hayot ma‘nosini izlash va yolg‘izlik hissini o‘rganadigan falsafiy yo‘nalish hisoblanadi.[9] Bu oqim vakillarining fikricha, inson hayotining ma‘nosi oldindan belgilanmagan bo‘lib, har bir shaxs uni o‘zi yaratadi. “Ekzistensializm inson tabiatini anglash uchun o‘ziga xos yondashuvni taklif etadi, bunda erkinlik, mas‘uliyat hamda mutlaq haqiqatlar va kafolatlardan xoli bo‘lgan dunyoda ma‘no izlash masalalariga alohida e‘tibor qaratiladi”[4]. Jumladan, Suhrob Ziyoning quyidagi:

Bugun kimman, kimga do‘nib borayapman?

Xayolimning loyqalari tinimaydi.

Men ko‘zguga begonadek qarayapman,

Ko‘zgudagi bola meni tanimaydi...

Kimman o‘zi?..[6] parchasida lirik qahramonning o‘zlik inqirozi va ichki begonalashuvi markaziy o‘rinni egallaydi. “Bugun kimman?” degan savol orqali shaxsning o‘zligini anglashga bo‘lgan ehtiyoji ifodalanadi. Ayniqsa,

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

“ko‘zguga begonadek qarash” va “ko‘zgudagi bola meni tanimaydi” satrlari insonning o‘z “meni”dan uzoqlashganini, ya’ni identifikatsiya muammosini badiiy ifodalaydi.

Mehrinoz Abbosovaning ham:

Labingni havoga chizar ekanman—
barmog‘im kuyadi, o‘t ketar ko‘kka.

“Nega?”, “Nechun?”, degan savolim bilan

Tangrining ko‘ziga boqaman tikka. [2] misralarida esa ekzistensializmning metafizik savollar va ilohiy muloqot bilan bog‘liq jihatlari aks etgan. “Nega?”, “Nechun?” kabi savollar insonning borliq va hayot ma’nosini anglashga bo‘lgan intilishini bildiradi. Lirik qahramonning “Tangrining ko‘ziga tik boqishi” – bu oddiy murojaat emas, balki insonning haqiqatni bevosita izlashga bo‘lgan jasoratini ifodalaydi.

Hozirgi globallashuv davri she’riyat shoirlari ijodida tabiat, ekologik muammolar va insonning atrof-muhit bilan munosabatini yangi badiiy shakl va mazmun orqali ifodalash ham keng tarqalmoqda. Mana shu mavzu adabiyotda eko-tanqid, ekoadabiyot, she’riyatda esa ekoshe’r deb atalmoqda.

“Eko-tanqid atamasi ilk bor William Rueckert tomonidan “Adabiyot va ekologiya” (1978) nomli maqolada qo‘llanilgan va u “ekologiya tamoyillarini adabiyotga tatbiq etish” deb ta’riflangan. Atrof-muhit mavzusini yorituvchi adabiy matnlarning ildizi juda qadim zamonlarga borib taqalsa-da, eko-tanqid sohasi shakllanishidan avval ular hech qachon tizimli tarzda o‘rganilmagan”. [5] Mana shu eko-tanqidning bir tarmog‘i bo‘lgan “ekoshe’r insonlar hamda insondan tashqari mavjudotlarning bir-biri va atrof-muhit bilan o‘zaro munosabatlarida muhim rol o‘ynaydigan o‘zaro tutashib ketgan murakkab aloqalar tarmog‘ini ochib beradi”. [5] Oddiy qilib aytganda, ekoshe’r – bu tabiat haqida yozilgan emas, balki tabiat dardi bilan yozilgan she’rdir. Nazariy ma’lumotlarning tasdig‘i o‘laroq zamonaviy she’riyatdan misollar keltirishni lozim topdik. Masalan, Orol dengizi bilan bog‘liq fojea shoirlar ijodida muhim mavzulardan biri sifatida keng yoritilmoqda. Jumladan, Shahriyor Shavkat, Kumush Abdusalomova, Nurmuhammad Abduzair, Xurshid Abdurashid kabi ko‘lamli ijod qilayotgan yosh shoirlarning she’riy parchalarni keltiramiz:

Ammo hozir...

Xaritaga boqaman o‘ychan,

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

Tabiat nimadir demoqchi –
Nuqtali vergul bo‘libdi Orol...
Ehtimol
keyinroq
nuqta qo‘yar u
saxovatiga? [5] (Shahriyor Shavkat)

Haqingga o‘qishim kerakmi oyat,
Orolim, bugungi holingni ko‘rgach.
Axir tulpor eding, uchqur, qushsur‘at,
Qachon paydo bo‘ldi yelkangda o‘rkach. [1] (N. Abduzair)

Og‘zida suv tashiydi qushlar.
Osmon yig‘lab berar gohida.
Kimning qancha gunohi bordir
Kuyib yotgan Orol oldida?
Orolga bor, Orolni qutqar! [3] (Kumush Abdusalomova)

Orol fojeasidan tashqari bir qator she‘rlarda boshqa ekologik muammolar ham tilga olinadi. Jumladan, Suhrob Ziyo yaqinda yurtimizda ro‘y bergan kuchli iqlim o‘zgarishi, ya‘ni havo changlanishi haqida ham o‘z fikrlarini, munosabatini she‘r orqali bayon qilgandi.

Meni qashshoqlikka tashlagan boylik,
Ifordan zaqqumga aylangan havo.
Kecha yurtim edi dengizlik, soylik,
Bugun tashnalikka izlayman davo.

Yoki fosh qildimi o‘z-o‘zin sirlar?
Yoki sitildimi fitnalar choki?
“Jannatmakon” deya maqtalgan yerlar
Chindan jannatmakon bo‘ldimi yoki?! [7]

Demak aytishimiz mumkinki, ekologik mavzular har bir davr she‘riyatida mavjud bo‘lgan bo‘lsa-da, ularning mazmuni va yo‘nalishi vaqt o‘tishi bilan o‘zgarib borgan. Undan tashqari ekologik muammo aniq nomlanmagan, balki umumiy fojea yoki iztirob orqali berilgan. Zamonaviy

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

she'riyatda esa mavzular ancha konkretlashgan va kengaygan. Bugungi shoirlar:

- Orol dengizi qurishi,
- ekologik inqirozlar,
- iqlim o'zgarishi,
- urbanizatsiya natijasidagi tabiat yemirilishi kabi aniq ekologik muammolarni bevosita tasvirlamoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Abduzoir N., “Orolga qasida” she’ri. 25.09.2025. https://t.me/nurmuhammad_zoir/14
2. Abbosova M., “Istisno” she’ri. 28.03.2024. https://t.me/mehrinoz_abbos/45
3. Abdusalomova K., “Orol qo’shig’i” she’ri. 12.07.2021. https://t.me/kumush_abdusalomova/139
4. Konovalov S. M., Maltseva T. V. Экзистенциализм как философия и литературный сюжет // Art Logos. – 2025. – №4. – С. 97 – 107.
5. Meliz ERGİN-Özen Nergis Dolcerocca, edebiyata ekoeleşİrel yaklaşımlar: ekoşİir ve elİf sofya. – sefad, 2016 (36): 299
6. Shavkat Sh., “Orol darg’asi” dostondan parchalar. 10.08.2023. https://t.me/shahriyor_shavkat/611
7. Suhrob Ziyoy., “Hol” she’ri. 17.12.2020. https://t.me/suhrob_ziyo1/280
8. Suhrob Ziyoy., “Meni qashshoqlikka tashlagan boylik” she’ri. 21.11.2025. https://t.me/suhrob_ziyo1/3181
9. <https://uz.wikipedia.org/wiki/Ekzistensializm>

**“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH
METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”
mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani**

**III SHO‘BA.
GLOBAL TA‘LIMDA ADABIYOT O‘QITISH
METODIKASI**

O‘ZBEK ADABIYOTI NAMUNALARINI O‘RGANISH JARAYONIDA O‘QUVCHILARNI MUSTAQIL FIKRLASHGA O‘RGATISH

R.X.Niyozmetova,
ToshDO‘TAU professori, ped.f.doktori

Annotatsiya. Ushbu maqolada, o‘zbek adabiyoti mashg‘ulotlarida o‘quvchilarning mustaqil fikrlashlariga monelik ko‘rsatadigan holatlar, adabiy matnda uchragan notanish so‘zni lug‘atdan qidirib topa olmaslik, Albatta, adabiy matn mazmunini to‘liq tushunishni ta‘minlovchi ashyolar haqida fikr yuritiladi.

Kalit so‘zlar: shaxslik sifatlarini, lug‘at ishi, mustaqil fikrlashini ijodiy o‘qish, mustaqil mutolaa, badiiy tahlil, va sintezlash, umumlashmalar chiqara olish, shakllangan, bilimlarni o‘zlashtirish, ta‘lim jarayoni.

Yuqori sinf o‘quvchilarining “O‘zbek adabiyoti” darslarida o‘zbek adabiyoti namunalarini o‘rganish yuzasidan tashkil etiladigan darslarda o‘quvchi-talabalarning mustaqil fikrlashlari bilim, ko‘nikma va malakalarni shakllantirish borasidagi barcha ishlar muvaffaqiyatlar garovi sanaladi. Yoshlarning mustaqil fikrlashlari uchun keng imkoniyatlar yaratib berish esa samarali ta‘limning muhim omillari sirasiga kiradi. Tafakkur mustaqilligi ma‘lum darajada bilim olishdagi mustaqillikka tayanadi, o‘z navbatida uni ma‘nan va ruhan oziqlantirib turadi.

Ta‘kidlash joizki, o‘zbek adabiyoti mashg‘ulotlarida o‘quvchilarning mustaqil fikrlashlariga monelik ko‘rsatadigan holatlar juda ko‘p. Masalan, adabiy matnda uchragan notanish so‘zni lug‘atdan qidirib topa olmaslik, topganda esa bu qay birini tanlash kerak degan vazifa yuzaga keladi. Bu vazifani to‘g‘ri hal etish, mustaqillik namoyon qilish uchun o‘quvchida o‘z kuchiga ishonch hissi namoyon bo‘lishi kerak. O‘z kuchiga ishonchi qat‘iy bo‘lmagan o‘quvchining mustaqil qaror qabul qila olmasligi esa hammaga ayon haqiqat.

Adabiy asarda so‘zga badiiy obrazlilik yuklanadi. Bu holat tarjimada ham uslubiy bo‘yoqli muqobillarni tanlashga undaydi. Grammatik vositalar xususida ham xuddi shu vaziyatga duch kelish mumkin. Xullas, adabiy materialni o‘rganishda qadam-baqadam mustaqil qaror qabul qilib borishni taqozo etadigan jihatlar nihoyatda ko‘p.

O‘quvchilarning mustaqil fikrlashini mustaqillik namoyon etishdan tashqari, yana ikki xil ma‘noda tushunish mumkin:

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

1) keng ma'noda, ya'ni o'quvchida "shaxslik sifatlarini shakllantirish, ma'naviy kamolotini ta'minlash va bu yo'lda mustaqil mulohaza yuritishga o'rgatish"(1) mazmunida;

2) tor ma'noda, ya'ni bilimlarni o'zlashtirish, ta'lim jarayonida faol ishtirok etish ma'nosida.

Yuqori sinf o'quvchilarida mustaqil fikrlash bilan bog'liq shaxslik sifatleri barcha o'quv fanlari darslarida shakllanib boradi. O'zbek adabiyoti mashg'ulotlari ana shu yo'nalishdagi ishlar o'zanida o'zining munosib hissasini qo'shmog'i zarur.

O'zbek adabiyoti mashg'ulotlarida adabiy materiallarni o'qib-o'rganish jarayonini erkinlashtirish, mustaqil fikrlash uchun zarur shart-sharoitlarni yuzaga keltirish, bu jarayonni metodik jihatdan qo'llab-quvvatlash muammoni hal etish chora-tadbirlari sirasiga kiradi.

Mashg'ulotlarni erkinlashtirish shuning uchun ham kerakki, o'quvchilarning adabiy matnni o'qish va tahlil qilishda yo'l qo'yadigan xatolari ko'pincha bahoga ta'sir etadi. Shuning uchun bahoni mustaqil fikrlashga g'ov bo'ladigan omillardan biri sifatida tan olish va uni bartaraf etish yo'llarini izlash lozim. Albatta, bu ish tashkiliy masalani qayta ko'rish, isloh qilish yo'li bilan qisqa fursatda amalga oshirilishi mumkin. Lekin asosiy qiyinchilik bunda emas. Gap to'g'ri metodik yechimlar topa bilishdadir.

Kishining bilimi qanchalik ko'p bo'lsa, ma'naviyati qanchalik boy bo'lsa, o'z bilim kuchiga ishonchi qanchalik barqaror bo'lsa, u qaror qabul qilishda shunchalik mustaqil bo'ladi. Zero, bilim, ma'naviyat qo'shib, qarashlarni, e'tiqodni yuzaga keltiradi.

Darhaqiqat, o'quvchi adabiy matnni o'qish jarayonida to'liq mustaqil bo'lishi mumkin. Buning uchun unda yetarli so'z boyligi, turli xil sintaktik qurilishdagi gaplar mazmunini tushunish yo'lidagi tahlil qilish va sintezlash, umumlashmalar chiqara olish quvvati shakllangan bo'lishi darkor. Bu borada quyidagi ishlarni amalga oshirish joiz:

1) adabiy matnni o'qishga qadar lug'at ishi hamda turli xil sintaktik qurilmalarni tahliliy o'qishni yo'lga qo'yish va o'quvchilarda bu borada tegishli bilim, ko'nikma va malakalarni hosil qilish lozim;

2) adabiy matnni mustaqil o'qish uchun mashg'ulotda kattaroq lug'atga, grammatik vositalar, so'z birikmalari izohiga ega bo'lgan zarur axborot texnologiyalaridan foydalanish kerak.

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

Albatta, adabiy matn mazmunini to‘liq tushunishni ta‘minlovchi ashyolar mavjud bo‘lgan sharoitda ham mustaqil fikrlashni tayyorlovchi choralar ko‘rilmog‘i, ish turlari joriy etilmog‘i darkor. Bunda talabalarning ta‘limiy o‘qish chog‘ida ayrim leksik va grammatik xato qilishlarga yo‘l qo‘yish, guruhli ishlar jarayonida bir-birining nuqsonlarini ko‘rsatib turish va asta-sekin, og‘riqlarsiz bartaraf etish ana shunday choralardan biridir.

O‘quvchilarni mustaqil fikrlashga o‘rgatishda o‘zbek adabiyoti darslarida, adabiy matn ustidagi mashg‘ulotlarda bajariladigan har bir ish turida muammoli ta‘lim unsurlarini qo‘llashga harakat qilish, ularni bahs-munozaraga, fikrlar bellashuviga tortish muhim o‘rin tutadi.

Adabiy materialni o‘qish jarayonida talabalarning so‘z boyligini, grammatik vositalarga doir bilimlarini oshirish asosiy maqsad emas. Bular adabiy o‘qishga o‘tishda bir ko‘prik, xolos. Asosiy maqsad badiiy asarning mo‘ljalidan kelib chiqqan holda o‘quvchini milliy ma‘naviyat, o‘zbek xalqining hayoti bilan yaqindan tanishtirish, yoshlarning turmush tajribasini orttirishdir.

O‘zbek xalqining milliy ma‘naviyati, turmush tarzi bilan tanishmoqchi bo‘lgan odamga badiiy asarlar yordamga keladi. Aksincha, shunchaki uning ko‘rgan-kechirganlari esa taassurotlarning yuzaki, nuqsonli bo‘lishiga o‘rin qoldiradi. Badiiy filmlarda ham o‘zbeklarning hayoti yaqqol tasvirlanadi. Lekin hayotda ham, filmlarda ham odamlar orasidagi sharqona munosabatlarning motivlarini ilg‘ash qiyin kechadi. Badiiy asarda esa yozuvchining munosabati, pozitsiyasi, qahamonlarning bir-birlariga bergan baholari qo‘shilib boradi. Mustaqil fikrlovchi o‘quvchi-talaba uchun adabiy materialni o‘qib-o‘rganish bilan bog‘liq bilim, ko‘nikma va malakalar nihoyatda zarurligi ana shunda ham namoyon bo‘ladi.

Binobarin, o‘quvchi o‘zining fikrini mustaqil bayon eta olishdan tortib ayrim muammoli vaziyatlarda mustaqil qaror qabul qila bilishigacha bo‘lgan darajalarda malaka hosil qilishi lozim. Adabiy materiallar talabaning hayot tajribasini ishga solish asosida turli xil hayotiy vaziyatlarda to‘g‘ri xulosaga, to‘g‘ri yechimga, to‘g‘ri yo‘l tanlash, belgilashga o‘rgatuvchi maktab vazifasini o‘taydi.

Bahslashish ehtiyoji yetilib kelayotgan fikrlash jarayonining ifodasi bo‘libgina qolmay, shakllanib kelayotgan shaxsning o‘zligini qaror toptirishi, o‘zining bahslashish, biror narsani hal etish, mustaqillikda kattalar bilan teng

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

huquqli ekanligini yoqlash ehtiyojidir. Bahs chog‘ida o‘qituvchi o‘quvchilar bilan babbaravar haqiqat izlovchisi bo‘lib harakat qiladi. Ana shu bahsda u o‘z bilimdonligini namoyish etadi, chunki kengroq fikrlaydi, yaxshi asoslaydi, bu fazilatlar esa o‘quvchilarda katta hurmat uyg‘otadi. Bahslarda har bir o‘quvchining “shaxsiy fikri”, o‘z mavqeini ifodalash va asoslash malakasi juda qadrlanadi.

O‘quvchi adabiy matnni o‘rganishda faol mavqeda bo‘lsa, shunday mavqe ta‘minlansa, uning mustaqil fikrlashi o‘z qobiliyatidan kuch oladi. U boshqalarning fikrlari bilan ham qiziqadi, ba‘zan ularga tanqid ko‘zi bilan qaraydi. R.V.Glintershchikning aniqlashicha, o‘quv-biluv faolligi metodik faollikka olib keladi: darsda bunday o‘quvchi faqat emotsional va aqliy zo‘riqish daqiqalarinigina qadrlaydi, adabiyotni qanday o‘rgangan bo‘lishini aniq va ravshan anglaydi, o‘z aqliy faoliyatini nazorat qilish va yo‘naltirishga harakat qiladi (2). Metodist olim S.Matchonovning quyidagi ta‘kidi ham g‘oyatda o‘rinli: “O‘qish-o‘rganish malaka va ko‘nikmasi shakllangan kishigina bilimlarni puxta o‘zlashtirishi mumkin” (3).

Darsda kuchli emotsional muhit paydo bo‘lishi uchun o‘quvchi “material ichida” bo‘lishi kerak, adabiy matnni uyda o‘qib chiqishi va o‘z taassurotlari haqida o‘ziga hisobot berishi lozim. Mana shuning uchun ham uyga beriladigan vazifalar tizimi shunday qurilishi kerakki, talaba topshiriqlarning katta qismini “darsdan keyin” emas, balki “darsga” mo‘ljallab tayyorlab kelsin.

Xullas, o‘zbek adabiyoti namunalarini o‘rganish yuzasidan tashkil etiladigan darslarda o‘quvchi-talabalarning mustaqil fikrlashlari ularda mustaqil bilim olish, o‘zlarida shunga monand ko‘nikma va malakalarni shakllantirish zahirida amalga oshadi, mustaqil fikr bayon qilish, fikr almashish, ayniqsa, bahslashish jarayonida rivojlanadi, natijada mashg‘ulotlar samarali o‘tadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Husanboyeva Q. Adabiy ta‘limda mustaqil fikrlashga o‘rgatish asoslari. – Toshkent: Uzinkomsentr, 2003. – 6-bet.
2. R.V.Glintershchik. Uchenik i uchitel na uroke literaturi (K problemiyе spixologicheskogo obosnovaniya metodiki prepodavaniya literaturi) // 3.Vospriyatiye uchamshimisiya literaturnogo proizvedeniya i metodika shklnogo analiza: Posobiye dlya uchiteley. Pod.red. Prof. A.M.Dokusova. – M.: Prosvesheniye, 1974. – S. 25-26.

3. Matchanov S. Umumta'lim tizimida adabiyotdan mustaqil ishlarni tashkil etish / Ped.fan.d-ri ... diss.avtoreferati. – T., 1997.

ADABIYOT O‘QITISHDA TA’LIMY FUNKSIYALAR

Kambarova Saodat Irkinovna,
Pedagogika fanlari doktori, professor v.b.
Alisher Navoiy nomidagi ToshDO‘TAU

Annotatsiya. Maqolada adabiy ta’lim jarayonida adabiyotning estetik, tarbiyaviy, aksiologik, kognitiv, gedonistik funksiyalaridan foydalanishning o‘ziga xos xususiyatlari ko‘rib chiqiladi. Shuningdek, adabiyotning obrazlilik, hayotning badiiy aks etishi, jonlantirilgan obrazlarning o‘quvchilar his-tuyg‘ulariga ta’siri, fanda noma’lum hisoblangan bilimlarni izlash yo‘nalishi kabi jihatlar ham yoritilgan.

Kalit so‘zlar. Adabiyotning funksiyalari, matn tahlili, matnning qabul qilinishi va tushunilishi, asarni idrok etish, o‘qish strategiyasi va taktikasi.

Adabiyotning so‘z san’ati sifatida inson his-tuyg‘ulariga ta’sirini boshqa biror o‘quv predmeti xususiyatlari bilan almashtirib bo‘lmaydi. Zero, san’at dunyoni o‘zlashtirishning o‘ziga xos usulidir. Adabiyot makon va zamonda tor, insonni voqelikda yashayotganda olgan tajribasini boshdan kechirishga majbur qiladi. Faylasuf va madaniyatshunos M.S.Kagan ta’kidlaganidek, “san’at faqat o‘zi uchungina bo‘lgan vazifani – o‘zi yaratgan “badiiy voqelik”ni boshdan kechirish, odamlarni o‘z davri va o‘z xalqi madaniyatiga, shu orqali insoniyat madaniyatining asosiy, o‘zgarmas mazmuniga ega bo‘lish kuchi bilan bajaradi” [3: 12].

Adabiyotning estetik, tarbiyaviy, aksiologik, kognitiv va gedonistik kabi asosiy funksiyalari mavjud. Bu borada metodist olim Q.Yo‘ldoshev adabiyotning muloqot-kommunikativ, baholash-aksiologik, tarbiyaviy-axloqiy, zavqlantirish-gedonistik hamda bilish-gnoseolik kabi vazifalarini qayd etadi. Ularni nomlanishiga qarab emas, balki tartiblashtirishning ham ma’no jihatdan ahamiyati va muhimlik darajasiga urg‘u qaratadi. Olimning fikricha, “Adabiyotning funksiyalarini tayin etish va tasnif qilishda badiiy adabiyotning vazifasiga kirishi mumkin bo‘lgan deyarli barcha qirralarni hisobga olgan holda ish ko‘rish xolis ilmiy to‘xtamga kelish imkonini beradi. Buning uchun turlicha fikrlarni inkor etish o‘rniga ulardagi yetakchi sog‘lom jihatlarni imkon qadar birlashtirish yo‘lidan borish maqsadga muvofiqdir. Shunday qilinganda, hodisaning ko‘proq belgilarini hisobga olish imkoni yuzaga keladi” [8: 30].

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

Biz ham ushbu fikrlarni qo‘llab-quvvatlagan holda adabiyotni san‘at turi sifatida o‘qitishda har bir funksiyaning o‘ziga xosligini o‘rganilayotgan masalaga bog‘liq holda ajratib olish va o‘rni bilan yondashish zarurligini yoqlaymiz. Estetik funksiyasi haqida gap ketganda, avvalo, adabiyotning so‘z san‘ati ekanligi, obrazlilik, badiiy akslangan hayot, jonlantirilgan tasvirlar o‘quvchilar tuyg‘ulariga ta‘sir ko‘rsatishi, zavq bag‘ishlashini ta‘kidlash joiz sanaladi. So‘z san‘atkorining so‘zga ma‘no va nafosatdan libos kiydirib, badiiy jilolantirishi asarning umrboqiyiligi ifodasidir. Zero, tarbiya va ta‘lim berish, e‘tiqod va his-tuyg‘ularni tarkib toptirish adabiyot o‘qitishda faqat alohida yondashuvlar vositasida; uning funksional yo‘nalishi asosida amalga oshiriladi. Estetika dunyoga faqat manfaatlilik nuqtayi nazaridan emas, balki go‘zallik qonunlariga ko‘ra baho beradi. Shu bois estetik baholash umuminsoniy qadriyatlar bilan bog‘liq bahodir.

Yu.S.Borevning ta‘biricha, “Estetik ta‘sir adabiyot va san‘at xususiyatlarining asosiy immanent mohiyatlaridan biri bo‘lib, u shaxsning ijodiy ruhini, go‘zallik qonunlariga muvofiq ijod qilish istagi va qobiliyatini rag‘batlantiradi, qabul qiluvchi qadriyat yo‘nalishlarini shakllantiradi, badiiy didi, iste‘dodi va ehtiyojlari doirasida ish ko‘rishni taqozo etadi” [1: 569]. Masalan, tabiiy fanlar darslarida mavsumiy o‘zgarishlar bilan bog‘liq mavzularni o‘rganishda o‘quvchilar e‘tibori tabiat hodisalarining belgilari bilan tanishtirishga qaratiladi. Xususan, tabiat hodisalarining o‘zgarishi, odamlarning mavsumga xos yumushlari (ekin ekish, hosilni yig‘ish yoki mavsumga tayyorgarlik ko‘rish zarurati) va boshqalarga diqqat qaratishni taqozo etadi. Badiiy adabiyot esa inson idrokidagi tasvirlar, doimo jonlanib o‘zgarib boradigan tabiat go‘zalligi va hayotning cheksizligi haqida hikoya qiladi va hk. Zero, inson va tabiat hodisalari – san‘atning abadiy mavzularidan biri. Bu borada metodist M.P.Voyushina to‘g‘ri ta‘kidlaganidek, “San‘atning mavzusi tabiatdagi o‘zgarishlar emas, balki bu o‘zgarishlarning shaxs tomonidan idrok etilishi, cheksiz o‘zgarishlari jihatidan qimmatligidir” [4: 13].

Adabiyotning aksiologik (baholash) va tarbiyaviy vazifalari bir-biri bilan chambarchas bog‘liq. Kundalik turmushni tasvirlash, hayotiy vaziyatlarni qayta yaratish, personajlar kechinma-yu qismatini ijodkor bir vaqtning o‘zida mujassamlantiradi, chunki matndagi har bir so‘z muallif tuyg‘ulari va aqliy faoliyati mahsulidir. Shu bois u matn mazmuniga singib ketadi. Lekin

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

adabiyotning tarbiyaviy vazifasi mantiqiy o‘zlashtirish, ma’lum qadriyatlar tizimini qabul qilish, xulosa tarzida asardan “chekinish” degani emas, balki o‘quvchilar faoliyatida to‘plangan va mantiqiy tartibga solinishi mumkin bo‘lmagan ma’naviy tajriba bilan tanishishi natijasida yuzaga keladi.

Adabiyotning kognitiv vazifasi faqat matndagi faktik ma’lumotlarni ajratib olish bilangina cheklanmaydi. U ilm-fanda noma’lum sanalgan bilimlarni aniqlashtirishni ko‘zda tutadi. Zero, u dunyoni o‘zgacha rakursda ko‘radi. Ilmiy bilimlar mohiyatida voqelikni analiz qilish xususiyati yetakchilik qiladi. Adabiyot so‘z san’ati sifatida – badiiy voqelikni yaratish yo‘lidan boradi. Shuningdek, hayot konkret-sezgi shakllarda, obrazlarda yaxlit tarzda qayta yaratiladi. Jamiyatda san’at faoliyatining kommunikativ modeli san’at asarini san’atkor va tinglovchi tomonidan faol idrok etishni o‘z ichiga oladi. San’atning iste’molchilarga ta’siri bilan birga, ijodkorlarga jamoatchilik ta’sirining teskari jarayoni mavjud. Amaliyot har doim ham bir qator estetik faoliyat turlari jamoatchilik bilan bevosita aloqa talab qilishini hisobga olmaydi.

Adabiy ta’limda ahamiyatlilik jihatidan san’atning gedonistik funksiyasini ko‘rsatish mumkin. Uning o‘rni go‘zallikdan estetik zavqlanish hissini qaror toptirishda namoyon bo‘ladi. Ijodiy o‘qish metodiga asoslanilgan holda tashkil etiladigan mashg‘ulotlar o‘quvchida san’at bilan muloqot qilishdan zavqlanish malakasini hosil qilishga mo‘ljallanadi. “Badiiy adabiyotni so‘z san’ati sifatida anglash, undan zavq olish qobiliyati ham o‘z-o‘zidan paydo bo‘lmaydi. U maktabda, xususan, adabiyot darslarida shakllantiriladi. Ammo adabiyot darslari boshqa predmetlardan charchaganda dam olish vositasi emas, balki jiddiy mehnat natijasida o‘quvchilarni ruhlantirish, hissiyotlarini yuksaltirish, ma’naviyatining kamolot sari yuz tutishini ta’minlash mashg‘ulotlari bo‘lishi kerak. Badiiy so‘z san’atini o‘zlashtirish, undan to‘liq va chinakam zavq ola bilish uchun insonga tabiatan berilgan ruhiy hisni, o‘qilgan asarlar va intellektual rivojlanish jarayonida yetilgan tuyg‘uni badiiy did darajasida ko‘tarish zarur” [2: 43]. Bunday maqsad esa, albatta, muallif va kitobxon muloqotida asar saviyasi qay darajada idrok qilinishiga bog‘liq.

Adabiy ta’limning boshlang‘ich bosqichiga xosliklar tizimli-funksional aspektda yondashishga mos holda asar matnidan badiiylikka tabiiy yo‘lni aks ettiradi. Ikkinchidan, matn sujeti o‘quvchi diqqatini jalb etadigan muhim

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

ji hatdir. Adabiy o‘qish so‘zga ehtiyotkorona munosabatda bo‘lishni taqozo etadi, matnni sinchkoclik bilan tahlil qilishga zamin yaratadi. Butun asarni o‘qituvchi rahbarligida qayta o‘qishning imkoniyati yo‘q: eng muhimi, dars alohida qismlarni tanlab o‘qish orqali uyda o‘qilgan boblar materiallari bo‘yicha suhbat sifatida quriladi. Metodist S.Matjonovning yozishicha, “Adabiyotga iste’dodli kitobxonlar zarur. Kitobxon iste’dodi duch kelgan asarni o‘qib, u haqda fikr bildirish bilan o‘lchanmaydi, balki tanlab o‘qish, o‘qiganlari yuzasidan ijodiy fikrlash, to‘g‘ri xulosa chiqarish, zarurat tug‘ilganda undan amaliy foydalanish iqtidoriga egalik bilan xarakterlanadi. Iste’dodli kitobxon belgilangan mavzu bo‘yicha kitob tanlay oladi. Kitob o‘qish uning uchun majburiyat emas, hayotiy zaruratga aylanadi” [7: 39]. Aytish mumkinki, kitobxon-o‘quvchining muallif fikrlarini uqishi, asar tilini tushunish yo‘lidagi o‘quv-biluv faoliyati ongli o‘zlashtirish va estetik zavq olish demakdir.

Badiiy asarlarni tanlashda, asosan, o‘quvchilarning yosh xususiyatlari, adabiy tayyorgarligi, DTS talablariga mosligi; o‘quvchilarning ehtiyoj va moyilliklari; asarning tarbiyaviy jihatlari, janriy xilma-xilligi, mavzusi va kichik sinflarda mavsumiylik tamoyillari nazarda tutiladi. Shu o‘rinda mutolaa uchun asarlarni tavsiya qilishda sinfning ichki imkoniyatlari, o‘quvchilarning gender xususiyatlari (o‘g‘il bolalar va qizlarning tabiati) o‘qituvchi e‘tiborida bo‘lishi zarurligini ham ta’kidlash joiz.

Professor R.Niyozmetova adabiy materiallarni o‘rganish mazmuni va metodlari borasida amalga oshiriladigan qator tadqiqotlar yo‘nalishlarini belgilab beruvchi asoslarni ko‘rsatar ekan, asar tanlash masalasiga ham alohida to‘xtaladi. Bunda asar mazmuni ...o‘quvchilarga murakkablik tug‘dirmasligi, estetik ta’sir ko‘rsatishi, badiiy didini tarbiyalashga xizmat qilishi, boshqa xalqlar adabiyoti bilan qiyoslab o‘rganish imkoniyati yetarli bo‘lishi muhimligiga ahamiyat qaratadi [5: 48]. O‘quvchi tahlil qilishga tayyorlanmagan bo‘lsa, matnning yaxlitligini idrok etishni qiyinlashtiradi. Uchinchidan, kichik yoshdagi o‘quvchilarning tarixiy va adabiy bilimlari yo‘q. Ularning o‘qish va hayotiy tajribasi juda cheklangan. Shu bois matn ularning asar haqidagi mulohazalari uchun deyarli yagona manba hisoblanadi. O‘rta maktabda adabiy yondashuv zarur bilimlarni bosqichma-bosqich to‘plash, asar va u yaratilgan davr o‘rtasidagi aloqalarni o‘rnatishga imkon beradi, mavjud bilimlarini qo‘llashga tegishli shart-sharoitlarni yaratadi.

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

O‘quv faoliyati uchun muhim xususiyat tizim sifatida matnni ta’minlashdir. Bir qarashda asarni idrok etish juda oddiy masaladek tuyuladi, chunki matn o‘quvchi hayotda muloqot vositasi sifatida foydalanadigan tilda yoziladi, ammo bu noto‘g‘ri taassurot. So‘z hali badiiy matn tili emas, u badiiy obrazning qurilish materialidir. Badiiy matnda so‘zlarning o‘zi emas, ularni qo‘llash maqsadi ustuvordir. Ayonlashadiki, asar g‘oyasi asosida kelib chiqadigan umumlashma uni o‘rganishga tizimli yondashuv zarurligini tan olishdir.

Matnning qabul qilinishi va tushunilishini L.N.Novikov shunday ifodalaydi: “Kitobxon uchun matn – bu belgilarning ma’lum bir ketma-ketligi, ya’ni so‘zlar va jummalarni tashkil etuvchi harflardir. Bu tashqi belgilar o‘zlarining ruhiy obrazlari bilan mos keladigan ma’nolar bilan chambarchas bog‘liq. Biroq, bu har doim ham uning mazmuni va ma’nosi tushunganligini anglatmaydi” [6: 25]. Bizningcha, matnni to‘g‘ri va to‘liq tushunish uchun kitobxon tomonidan xuddi ekrandagi kabi aks ettiriladigan tegishli bilimlar, jonli taassurotlar va g‘oyalar zaxirasi mavjud bo‘lishi zarur.

Darhaqiqat, o‘quvchi tajribasida yetarli bo‘lmagan xususiyat matnni o‘zlashtirishda ham kamlik qiladi. Batafsil tanishilmagan matn o‘qish va o‘rganish asosida tushunarli bo‘la boshlaydi. Shu jihatdan tajribasizlik va turli yosh davrlarida yolg‘iz o‘qilgan kitoblarni o‘quvchi butunlay idrok eta olmasligi mumkin deyishga asos bo‘ladi. Asarda voqelik badiiy yo‘sinda va ishonchli tasvirlanishi o‘quvchining so‘z ma’nolarini tushunish qobiliyati, tarix va madaniyatga oid bilimlarga ega bo‘lishini ham taqozo etadi. Badiiy asar matnining tuzilishi ko‘p bosqichli bo‘lib, bir-biri bilan kesishuvchi qatlamlardan iborat. Uni: 1) to‘g‘ridan-to‘g‘ri hissiy idrok etish obyekti bo‘lgan material; 2) obrazli-semantik; 3) g‘oyaviy-badiiy kabi bir necha qatlam yoki darajaga bo‘lish mumkin.

Badiiy asar uch qatlamning o‘zaro ta’siri va birligi bilan ajralib turadi, yaxlitligining o‘ziga xos xususiyatlarini mujassamlashtiradi. Natijada badiiy asar “monitori”da o‘quvchi estetik ongini tarkib toptiruvchi ideallar majmuyini ifoda etgan qadriyatlar manzarasi gavdalanadi.

Adabiyot vazifalariga ko‘ra nafaqat emotsional, estetik, balki ma’lum darajada obrazli nutqqa ta’sir etuvchi model bo‘lib ham xizmat qilishi mumkin. Nutq madaniyatini oshirishdagi samarali usul bu shoir, yozuvchi, notiq kabi iste’dodlar, intellektual va badiiy elitaning til mahorati muhitiga

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

kirishidir. Fikrimizcha, badiiy muloqotga kirishish usullarini egallash, matnni sharhlash, o‘qish jarayonida olingan shaxsiy ma’nolardan xabardor bo‘lish, muloqotda obrazli so‘z kuchidan foydalanish – o‘quvchining adabiy malakasi va kommunikativligidan dalolat beradi.

Adabiyot darslarida o‘quvchilarning sa’y-harakatlari va faolligini “o‘quv-badiiy faoliyat” deb atash mumkin. Eng muhim adabiy qobiliyat va muloqot ko‘nikmalari tarkibiga quyidagilarni kiritish maqsadga muvofiq:

1) badiiy matn ma’nosini buzmasdan muallif tasavvuriga asoslanib jonli va aniq bayon qilish;

2) asar muallifi bilan oson muloqotga kirishish, badiiy matn mazmunini o‘z tasavvurida taxmin qilish va yakunlash;

3) hissiy sezgirlikka egalik, badiiy so‘z jozibasi va matn nafosatini chuqur his qilish;

4) kognitiv xarakterdagi topshiriqlarni bajarishda ijodkor uslubini qayta yaratish, asarni tahlil qilish, matndan o‘z xulosalari tasdig‘ini topishga urinish;

5) majoziy bog‘lanishlar doirasining kengligi, monologik nutqini mantiqiy tuzish, dalillar sifatida aniq faktlar va yorqin tasvirlardan foydalanish;

6) so‘z bilan ta’sir qilish yo‘llarini o‘rganish, original mulohazalarini bayon etish;

7) savollar tuzishni o‘rganish, murojaat qilishni bilish, xarakterli vaziyatlarni yaratish, his-tuyg‘ularni ifodalash va yetkazishni o‘zlashtirish hamda improvizatsiyaga moyillik kabilar.

Demak, matnni estetik idrok etishga qaratilgan yangi metodikani yaratishda o‘qish strategiyasi va taktikasi tushunchalariga aniqlik kiritish – maqsadga erishish sifatida o‘qish jarayonida tushunishning bir necha usullariga murojaat qilishni talab etadigan yondashuvlarni to‘plash maqsadga muvofiq.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Боров Ю.Б. Эстетика. Теория литературы: Энциклопедический словарь терминов. – М.: ООО «Изд-во Астрель, 2003. – 575 с.
2. Husanboyeva Q. Adabiyot o‘qitish metodikasi va muammoli ta’lim. – Toshkent: Innovatsiya-Ziyo, 2022. – 404 b.
3. Каган М.С. Системно-синергетический подход к построению современной педагогической теории // Педагогика культуры. 2005. – № 3–4. – С. 12–21.
4. Методика обучения литературе в начальной школе. Учебник. Под редакцией

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

- М.П.Воюшиной. – М.: Академия, 2010. – 284 с.
5. Ниёзметова Р. Ўзбек тили дарсларида янги ўзбек адабиётини ўқитиш мазмунини белгилаш масалалари. – Тошкент: Алишер Навоий Миллий кутубхонаси, 2010. – 94 б.
 6. Новиков Л.Н. Искусства слова. – Москва: Педагогика, 1991. – 144 с.
 7. Матжон, С. Мактабда адабиётдан мустақил ишлар. – Тошкент: Ўқитувчи, 1996. – 208 б.
 8. Ёўлдош Қ., Ёўлдош М. Бадиий таҳлил асослари. – Тошкент: Камалак, 2016. – 464 б.

MILLIY INDEKTIKLIK MUAMMOSINING FALSAFIY JIHATLARI

Turakulova Okila Amirkulovna,
Alisher Navoiy nomidagi ToshDO‘TAU dotsenti,
Pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD)

Annotatsiya. Ushbu maqolada milliy identiklik tushunchasining falsafiy mohiyati, uning ontologik, gnoseologik, aksiologik hamda ijtimoiy-siyosiy jihatlarini ilmiy manbalar asosida tahlil qilinadi. Globallashuv sharoitida milliy o‘zlikni anglashning jihatlarini va zamonaviy jamiyat taraqqiyotidagi o‘rni yoritiladi.

Kalit so‘zlar: milliy identiklik, millat, o‘zlikni anglash, milliy ong, globallashuv, qadriyat, madaniyat, fuqarolik identikligi.

XXI asrda globallashuv jarayonlarining jadallashuvi milliy identiklik masalasini dolzarb falsafiy muammoga aylantirdi. Axborot texnologiyalarining rivoji, migratsiya jarayonlari, madaniyatlararo muloqotning kengayishi milliy chegaralarning nisbiylashuviga olib kelmoqda. Bunday sharoitda milliy o‘zlikni anglash, milliy qadriyatlarni saqlash va rivojlantirish masalasi nafaqat siyosiy, balki chuqur falsafiy ahamiyat kasb etadi.

Milliy identiklik – bu shaxsning o‘zini muayyan millatga mansub deb bilishi, uning tilini, tarixini, madaniyatini va an‘analarini o‘z “men”ining ajralmas qismi sifatida qabul qilishidir. Ushbu tushuncha shaxsiy va ijtimoiy ong kesishgan nuqtada shakllanadi. Milliy identiklik (milliy o‘zlikni anglash) – bu shaxs yoki jamiyatning o‘zini muayyan millatga mansub deb bilishi, uning tili, madaniyati, tarixi, qadriyatlari va an‘analarini o‘z “men”ining bir qismi sifatida qabul qilishidir. Globallashuv kuchaygan hozirgi davrda bu masala yanada dolzarb bo‘lib bormoqda. Shaxsiy o‘zlik muammosi bugungi kunda turli gumanitar fanlar, jumladan, “raqamli antropologiya” (“Digital

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

Anthropology”) [1] deb ataluvchi yo‘nalish vakillarining e‘tibor markazida turibdi, bu yerda zamonaviy "yashash muhiti" internet-makon sifatida taqdim etiladi. Ushbu muammoning dolzarbligi global ijtimoiy o‘zgarishlar, xususan, individlarning tobora ortib borayotgan mustaqilligi, dunyoqarash va qadriyatlarning kuchayishi, zamonaviy insonning hayot tarziga, o‘zlikni anglash qobiliyatiga chuqur ta’sir ko‘rsatayotgan yangi axborot texnologiyalarining tarqalishi bilan belgilanadi.

“Identiklik”(lot. “idem” – “ayni o‘sha”) termini biror narsaning boshqa narsa bilan (narsaning o‘zi bilan yoki boshqa narsa bilan) ayniyligini, mos kelishini anglatadi. Shaxsning identichnost (o‘z-o‘zini anglash) tushunchasi ostida biz “o‘z-o‘zi haqidagi mustahkam o‘zlashtirilgan va shaxsan qabul qilingan tasavvurni, o‘zini adekvat his qilishni va shaxsning o‘z “meni”ga turli xil ahamiyatsiz o‘zgarishlar va turli vaziyatlardan qat’i nazar barqaror egalik qilish hissini, shaxsning rivojlanishining har bir bosqichida yuzaga keladigan vazifalarni to‘liq hal qilish qobiliyatini” tushunamiz.

Ontologik jihatdan milliy identiklikning mohiyati haqida turli qarashlar mavjud. Ayrim tadqiqotchilar millatni tabiiy-tarixiy birlik deb hisoblasalar, boshqalar uni ijtimoiy konstruksiya sifatida talqin etadilar. Masalan, Benedict Anderson millatni “tasavvur qilingan hamjamiyat” sifatida izohlaydi. Uning fikricha, millat a’zolari bir-birini shaxsan tanimasalar ham, o‘zlarini yagona jamoa sifatida tasavvur qiladilar. Milliy identiklik inson ongida shakllanadi. Bu jarayonda til, tarixiy xotira, madaniy meros, ta’lim-tarbiya muhim rol o‘ynaydi. Milliy ong ijtimoiy tajriba orqali avloddan-avlodga o‘tadi. Johann Gottfried Herder har bir xalqning o‘ziga xos ruhiy dunyosi va madaniyati mavjudligini ta’kidlagan. Uning qarashlariga ko‘ra, til milliy ruhning asosiy ifodasidir. Shu bois til milliy identiklikning asosiy belgilaridan biri hisoblanadi [2:1784-1791]. Gnoseologik muammo shundaki, inson milliy o‘zligini qay darajada ongli ravishda tanlaydi? Ko‘pincha milliy identiklik tug‘ilishdan boshlab ijtimoiy muhit ta’sirida shakllanadi, biroq zamonaviy jamiyatda shaxs o‘z identikligini qayta ko‘rib chiqish imkoniga ega. Aksiologik jihatdan milliy identiklik muhim ijtimoiy qadriyatdir. U jamiyatni birlashtiradi, vatanparvarlik tuyg‘usini shakllantiradi va madaniy merosni asrashga xizmat qiladi. Shu bilan birga, milliy identiklikning mutlaqlashtirilishi shovinizm va etnosentrizmga olib kelishi mumkin. Biroq zamonaviy demokratik jamiyatda milliylik va umuminsoniy qadriyatlar

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

o‘rtasida muvozanat zarur. Globallashuv jarayonlari milliy identiklikka ikki tomonlama ta’sir ko‘rsatadi: bir tomondan, madaniyatlar integratsiyasini kuchaytiradi; ikkinchi tomondan, milliy o‘ziga xoslikning yo‘qolish xavfini yuzaga keltiradi.

Bugungi kunda ko‘plab jamiyatlarda fuqarolik identikligi va etnik identiklik o‘rtasidagi nisbat muhokama qilinmoqda. Bu esa milliy identiklikni qayta talqin qilish zaruratini tug‘diradi. Milliy identiklik muammosi ko‘p qirrali va murakkab falsafiy masaladir. U ontologik jihatdan ijtimoiy borliq shakli, gnoseologik jihatdan ong mahsuli, aksiologik jihatdan muhim qadriyat sifatida namoyon bo‘ladi. Globallashuv sharoitida milliy identiklik yo‘qolib ketmaydi, balki yangi shakllarda namoyon bo‘ladi. Shunday ekan, zamonaviy jamiyat taraqqiyotida milliylik va umuminsoniylik o‘rtasida muvozanatni ta’minlash muhim vazifa hisoblanadi. Milliy identiklikni saqlash va rivojlantirish uni mutlaqlashtirish emas, balki ochiq va muloqotga tayyor madaniy modelni shakllantirish orqali amalga oshirilishi lozim. Shunday qilib, shaxsning o‘ziga xosligi murakkab tizim, ko‘p o‘lchovli konstruksiya ekanligini ta’kidlash mumkin, u ontologik, gnoseologik va qadriyat (ayniqsa axloqiy) komponentlarni o‘z ichiga oladi. Ularning barchasi bir-biridan ajralmasdir: “Men”ning ontologik yaxlitligini saqlash va shaxsiy o‘ziga xoslik inqirozlarini bartaraf etish insonning doimiy bilish, baholash va axloqiy faolligini talab qiladi, bu ham ichkariga, ham tashqariga - individni o‘rab turgan ijtimoiy dunyoga va boshqa odamlarga qaratilgan.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. wikipedia.org/wiki/Digital_anthropology?ysclid=mm1tnn0vwk
2. Johann Gottfried Herder. *Ideas for the Philosophy of History of Humanity*. 1784–1791.
3. Салеев, В. А. Национальная культурная идентификация и особенности развития национальной культуры в XXI веке / В. А. Салеев // Педагогическая наука и образование. – 2019. – № 3. – С. 6–10.
4. Бахтин М. М. К философии поступка // Философия и социология науки и техники: ежегодник 1984-1985. М.: Наука, 1986. С. 80-160.

MANTIQUIY FIKRLATADIGAN FAOLIYAT

To‘ychiyeva Mahfuza Umarkulovna,
Alisher Navoiy nomidagi ToshDO‘TAU
dotsent, ped. fan. fals. dok. (PhD)

Annotatsiya. Maqolada o‘quvchilarda mantiqiy fikrlashni shakllantiradigan mashg‘ulot tashkil etishda loyiha texnologiyasidan foydalanishning afzalliklari bayon etilgan. Loyiha texnologiyasi hamkorlikka, bahs-munozaraga asoslangan, SI imkoniyatlari haqida yozilgan.

Kalit so‘zlar: mantiqiy fikrlash, loyiha, texnologiya, bahs, munozara, mashg‘ulot.

Dunyo ta’limida sinfda mashg‘ulot jarayonida o‘quvchilarga munozarada ishtirok etib, o‘z qarashlarini himoya qilish ko‘nikmasini rivojlantirish, mantiqiy fikrlab, hamkorlikda faoliyatga undash va SIning ta’limga ta’siri masalasiga e’tibor berilayotgani kuzatilmoqda. Yuqorida keltirilgan muhim deb qaralayotgan uch masala loyiha texnologiyasida “kesishadi”, ularda belgilangan vazifalar loyiha texnologiyasida muvaffaqiyatli natija beradi.

Avvalo ularni alohida ko‘rib chiqadigan bo‘lsak: generativ SI (GenSI) texnologiyasining ta’limga ta’siri, integratsiyasi an’anaviy o‘qish va o‘qitish modellarini o‘zgartirishga qaratilgan. O‘qituvchi bilimning yagona ta’minlovchisi bo‘lgan va o‘quvchilar shunchaki qabul qiluvchi bo‘lgan o‘qitish pedagogikasi davri allaqachon eskirgan degan qarashlar paydo bo‘lyapti. O‘qituvchilar yangi sun’iy intellekt (SI) texnologiyalarini qo‘llash yoki eskirib qolish xavfi ostida, potentsial ravishda sun’iy intellekt bo‘yicha malakali o‘qituvchilarning yangi avlodidan ortda qolish tanloviga duch kelishmoqda. Ustunlikni maksimal darajada oshirish uchun o‘qituvchilar va yangi avlod SI vositalari yangi davr uchun pedagogikaning yangi modelini yaratib, hamkorlik aloqalarida birga harakat qilishlari kerak.

Munozara muvaffaqiyatli o‘qitish va o‘rganishning asosi bo‘lib, murakkab mavzularni o‘rganish va o‘quvchilarga mantiqiy fikrlash, tinglash va gapirish ko‘nikmalarini rivojlantirishga yordam beradi. Ko‘pincha, o‘qituvchilar beradigan savollar chuqur qiziqish bilan emas, balki befarq nigoh va sukunat bilan kutib olinadi. O‘quvchilar munozaradan foyda olish uchun o‘qituvchilar bahs-munozarani rejalashtirish va olib borishni bilishlari va umumiy chalg‘itadigan vaziyatlardan qochishni bilishlari kerak. Sinf va mavzu (masala)tanlash bilan o‘qituvchilar quyidagilarga ahamiyat beradilar:

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

1. Bahs-munozara uchun ham ambitsiyali, ham real maqsadlarni belgilash;
2. Munozaralarni olib borishga puxta tayyorgarlik ko‘rish;
3. Unda ishtirok etishning tartib-qoidalarni ishlab chiqish.

Hamkorlikda faoliyat o‘quvchilarda ijtimoiy hayotga moslashish, jamoa bilan ishlash ko‘nikmasini hosil qilish bilan birga shaxs sifatida o‘z qarashlarini himoya qilish, to‘g‘ri fikrlar bilan almashtirish, fikrlar xilma-xilligiga ko‘nikish kabi sifatlar shakllanishida.

Loyiha texnologiyasi asosida yondashuv o‘quvchiga axborot matnlari bilan shug‘ullanish uchun bashoratchi, aniqlovchi, so‘roqchi va umumlashtiruvchi rollarini birdaniga bajarishni zimmasiga qo‘yadi. Unda o‘quvchilar birgalikda harakat qilishadi, o‘qiyotganda aniqlik kiritish, savollar berish, aloqa o‘rnatish va umumlashtirish, taklif qilish kabi amaliyotlarni bajaradi. O‘quvchilar asta-sekin mustaqil harakat qilishadi. Ular matn haqida bashorat qilish uchun o‘qituvchi yoki tengdoshlarning vizual maslahatlaridan foydalangan holda rasmlar va sarlavha topish kabi detallarga ham jiddiy qarash boshlaydilar. Keyinchalik, ular matndagi asosiy g‘oya yoki tafsilotlar haqida savol berishadi, birgalikda javob berishadi va keyin asosiy tushunchalarni o‘z so‘zlari bilan umumlashtiradilar. Loyiha texnologiyasi kuchli ta’lim pedagogikasi hisoblanadi, chunki u izlanish va yaratish jarayonlarini osonlashtiradigan o‘quvchiga yo‘naltirilgan yondashuvdir. Bundan tashqari, o‘qituvchilar o‘quvchilarga loyihalarni yanada mazmunli qilish uchun qiziqish va qobiliyatlarini adabiy ta’lim bilan bog‘lashga o‘rgatishlari mumkin. O‘quvchi yoshi va imkoniyatlarini hisobga olgan holda ishlab chiqilgan loyihalar ularni haqiqiy muammolarga jalb qiladi, fanlararo aloqalarni kuchaytiradi va boshqalar uchun ham foydali bo‘lgan mahsulot yaratilishiga olib keladi. Bundan tashqari, loyihalar orqali tegishli, zamonaviy mahsulotlarni yaratish o‘quvchidan tadqiqot, yozish, yozib olish, kino, dizayn va tahrir qilishni talab qiladi. Aynan shu yerda SI vositalari va sun‘iy intellektga ega vositalar ularning sa’y-harakatlarini kuchaytirishga yordam beradi. Bu o‘rinda SI asosida yaratilgan platformalar va ilovalar nazarda tutilmoqda. “SI-quvvatlangan vositalar” – bu dastlab sun‘iy intellekt asosida ishlab chiqilmagan, lekin avtomatik taglavhalar, aqlli dizayn vositalari va kontent takliflari (masalan, Canva) kabi sun‘iy intellekt xususiyatlari bilan takomillashtirilgan ilovalar. O‘quvchilar yangi texnologik

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

vositalar yordamida qanday dizayn va yaratishni o‘rganar ekan, ularga sayqallangan kontent yaratish ularning loyihalarining yakuniy maqsadi emasligini eslatib turish lozim bo‘ladi. Maqsad - yaxshi o‘rganuvchi bo‘lish. *Loyiha* (lotincha “projectus” so‘zidan olingan bo‘lib “oldinga tashlangan”, “chiqqan”, “ko‘zni qamashtiruvchi” degan ma‘noni anglatadi) ko‘p qirrali tushunchadir[1] Uning afzalliklari sifatida *har qanday fanni o‘rganishda* universal o‘quv faoliyatini shakllantirishga yordam beradi; ta‘lim jarayonini *tashkil etishning muqobil shakli sifatida ko‘rinadi; integratsiyalashgan xarakterdagi* mustaqil, amaliyotga yo‘naltirilgan faoliyat ekanligi sanaladi. *Loyiha faoliyati* ongli ravishda qo‘yilgan maqsadga motivatsion erishishdan iborat bo‘lgan ta‘lim va kognitiv faoliyat shakli, u turli xil ta‘lim texnologiyalarining birligi va uzluksizligini ta‘minlash, integratsiya qilish va shaxsni rivojlantirish vositasidir. Bu faoliyatni quyidagi bosqichda tashkillashtirish tavsiya etiladi:

1. Muammoni aniqlash va shakllantirish (tadqiqot mavzusini tanlash);
2. Mumkin bo‘lgan yechimlarni izlash, manba to‘plash, olingan ma‘lumotlarni umumlashtirish;
3. Loyihani tayyorlash (ishlab chiqish va yaratish);
4. Loyihani himoya qilish.

Loyiha tabiiy fanlarda ijtimoiy ahamiyatga ega muammoga ega bo‘lishi tavsiya qilinadi. Adabiyotda badiiy asarda yozuvchi mahoratini ochadigan mavzu tanlashga e‘tibor bergan ma‘qul. Loyiha muammoni hal qilish, mahsulot turini va taqdimot shaklini aniqlash uchun harakatlarni rejalashtirishdan boshlanadi. O‘quvchi tomonidan ma‘lumotlarni qidirish, o‘zgartirish va taqdim etish uchun tadqiqot ishlarini talab qiladi. Loyiha bo‘yicha ish natijasi axborot mahsulotidir. Loyiha manfaatdor shaxslarga taqdim etilishi kerak. O‘quvchi uchun loyiha qiziqishlari va qobiliyatini amalda birlashtirish, jamoaga ko‘rsatish imkoniyatini berishi bilan manfaatli bo‘ladi. Loyihani amalga oshirish jarayonida o‘qituvchi bolalarni mustaqil, ijodiy va tashabbuskor bo‘lishga undashi lozim.

Ushbu texnologiyaning maqsadi bolaning erkin ijodiy shaxsini rivojlantirishdir. Loyiha muammo sifatida “haqiqiy ijodkorlik holatini” ko‘rsatishi mumkin. Ushbu texnologiyadan foydalanish nafaqat bolani kelajakdagi hayotga tayyorlaydi, balki hozirgi hayotni tartibga solishga yordam beradi. Loyiha usuli o‘tgan asrning boshlarida AQShda paydo bo‘lgan.

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

Uni amerikalik faylasuf va pedagog J.Dyui ishlab chiqqan. U o‘quv mashg‘ulotlarini faol asosda, o‘quvchining maqsadli faoliyati orqali, uning ushbu bilimga bo‘lgan shaxsiy qiziqishiga mos ravishda qurishni taklif qildi (muammoni hal qilish uchun o‘quvchi olgan bilimini qo‘llashi kerak).

Loyiha metodi talabalarning kognitiv qobiliyatlarini rivojlantirish, o‘z bilimlarini mustaqil ravishda qurish qobiliyati, axborot makonida harakat qilish qobiliyati va tanqidiy fikrlashni rivojlantirishga asoslangan. Loyiha usuli har doim o‘quvchilarning mustaqil faoliyatiga qaratilgan – individual, juftlik, guruh bo‘lib, talabalar ma‘lum vaqt davomida bajaradilar.

Loyiha uslubining yana bir ishlab chiquvchisi, amerikalik professor Kollings quyidagi ta‘lim loyihalarini ham tasnifini taklif qildi[4]:

1. O‘yin loyiholari- turli o‘yinlar, xalq raqslari, dramatik tomoshalar va boshqalar. Undan maqsad – bolalarning guruh faoliyatida ishtirok etishi, jamoada o‘z o‘rnini topishga o‘rganish.

2. Ekskursiya loyiholari – bu atrofdagi tabiat va ijtimoiy hayot bilan bog‘liq muammolarni maqsadli o‘rganish. Tabiatni ardoqlashga o‘rganish.

3. Turli shakllarda – og‘zaki, yozma, vokal (qo‘shiq), musiqiy (doira, rubob chalish) – hikoya qilishdan zavqlanishni maqsad qilgan loyihalar.

4. Konstruktiv loyihalar – o‘ziga xos mahsulot yaratish.

Ta‘lim loyihalarining zamonaviy tasnifi o‘quvchilarning dominant (ustun) faoliyatiga asoslanadi:

- amaliyotga yo‘naltirilgan loyiha. Loyiha ishtirokchilari yoki tashqi mijozning manfaatlarini aks ettiruvchi ijtimoiy muammolarni hal qilishga qaratilgan.

- Tadqiqot loyihasi- tuzilmasi bo‘yicha ilmiy tadqiqotga o‘xshash, maktab o‘qituvchilari tomonidan samarali qo‘llaniladi.

- Axborot loyihasi- ma‘lumotlarni tahlil qilish, umumlashtirish va auditoriyaga taqdim etish maqsadida biron bir obyekt yoki hodisa haqida ma‘lumot to‘plashga qaratilgan.

- Ijodiy loyiha – uni amalga oshirish va natijalarni taqdim etishda eng erkin va noan‘anaviy yondashuvni o‘z ichiga oladi, maktabdan tashqari maktab tadbirlarida muvaffaqiyatli qo‘llaniladi.

O‘rganish asosan nazariy va esda saqlashga qaratilgan an‘anaviy o‘qitish usullaridan farqli o‘laroq, bu texnologiya o‘quvchini markazga qo‘yadi va ularni natija uchun javobgar qiladi. Ular ma‘lumotni passiv qabul

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

qiluvchilar bo‘lish o‘rniga tadqiqotchilar, ijodkorlar bo‘lishadi. Loyihaga asoslangan ta’lim o‘quvchilar va o‘qituvchilar uchun XXI asr malakalarini rivojlantirish bir qator afzalliklarni beradi. Tanqidiy fikrlash, ijodkorlik, hamkorlik va muloqot kabi bugungi dunyo uchun muhim ko‘nikmalarni rivojlantirish mumkin. Ushbu ko‘nikmalar ish beruvchilar murakkab muammolarni hal qila oladigan, jamoalarda ishlay oladigan va turli xil sharoitlarga moslasha oladigan odamlarni qidiradigan, professionallik talab qilinadigan dunyoda tobora ko‘proq qadrlanadi.

Loyiha texnologiyasi chuqur va mazmunli o‘rganishga “majbur qiladi”. O‘rgangan narsalarini real sharoitlarda qo‘llashni talab qiladi, bu ularga o‘rganayotgan narsalarining ahamiyatini ko‘rish imkonini beradi. O‘quvchilar o‘z bilimlari uchun mas’uliyatni his qiladilar va ular ustida ishlayotgan loyihalarga ko‘proq qiziqish bildiradilar. Bu motivatsiyani kuchaytiradi, bu esa sinfda, muloqotda ko‘proq ishtirok etishga chorlaydi va yaxshi akademik natijalarga olib keladi.

Xulosa qilib aytganda, loyiha asosida o‘qitish o‘quvchilarning bilimini boyitishga yordam beradigan yuqori samarali metodikadir. Bu ularni o‘zgaruvchan va doimiy rivojlanayotgan dunyo qiyinchiliklariga qarshi turishga tayyorlaydi, ularga yaxshi fuqaro va muvaffaqiyatli mutaxassislar bo‘lishga yordam beradi

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Project Based Teaching: How to Create Rigorous and Engaging Learning Experiences. [ERIC - ED588649](#) – [Project Based Teaching: How to Create Rigorous and Engaging Learning Experiences, ASCD, 2018.](#)
2. Быстрова, Н.В. Технология формирования проектного обучения в высшем образовательном учреждении / Н.В. Быстрова, Е.А. Уракова, А.Н. Сидоров // Проблемы современного педагогического образования. – 2022. – № 74–3. – С. 43–46.
3. Козырева, О.А. Теоретизация и моделирование педагогических условий в профессиональной деятельности научно-педагогического работника / О.А. Козырева // Вестник Мининского университета. – 2021. – Т. 9. – № 1(34). – С. 3. – DOI 10.26795/2307-1281-2021-9-1-3
4. Султанова, М. С. Технология проектной деятельности (из опыта работы) /М.Султанова.–Текст:непосредственный//Инновационные педагогические технологии: материалы VI Междунар. науч. конф. (г. Казань, май 2017 г.). – Казань: Бук, 2017. – С. 86-87. – URL: <https://moluch.ru/conf/ped/archive/214/12350>.

O‘QUVCHILARGA YOZUVCHINING BADIY ASARDA TABIAT TASVIRIDAN FOYDALANISH MAHORATINI O‘RGATISHNING NOAN‘ANAVIY USULLARI

Fozilova Mohigul Farxodovna,
*O‘zbekiston davlat jahon tillari universiteti
O‘zbek tili va adabiyoti kafedrasi dotsenti,
pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD)*

Annotatsiya. Mazkur maqolada o‘quvchilarga badiiy asarlarda yozuvchining tabiat tasviridan foydalanish mahoratini o‘rgatishda noan‘anaviy metodlardan foydalanish masalasi yoritilgan. Unda zamonaviy ta‘lim talablariga muvofiq ravishda o‘quvchilarning mustaqil fikrlash, tahlil qilish, sintez va tanqidiy yondashuv ko‘nikmalarini rivojlantirish zarurati asoslab beriladi. An‘anaviy dars usullarining cheklanganligi ko‘rsatilib, bahs-munozara, integratsiyalashgan darslar, loyiha va o‘yin asosidagi mashg‘ulotlar kabi innovatsion yondashuvlarning ahamiyati ochib berilgan.

Kalit so‘zlar: interfaol metod, noan‘anaviy dars, fikriy hujum, “Uch qadam”, “Sinkveyn”, “POPS formulasi”, innovatsion o‘qitish, bahs-munozara darsi, integratsiyalashgan dars.

Hozirgi kunda zamonaviy ta‘lim standartlari va dasturlari o‘quvchilarni mustaqil fikrlash, tahlil qilish, munosabat bildirish olish va sintez qilish hamda tanqidiy fikrlash qobiliyatlarini qo‘llashga qodir bo‘ladigan ijodiy shaxslar sifatida kamol topishga undaydi. An‘anaviy adabiyot darslari aksariyat hollarda badiiy asarlarni o‘qitib, tushuncha berish va matnni savol va topshiriqlar asosida tahlil qildirish, mazmunini sozlatish yoki ozaro savol-javoblar qilish bilan cheklanadi, bu esa har doim ham o‘quvchilarning yuqorida ifodalangan qobiliyatlarini rivojlantirishga hissa qoshavermaydi. Shuning uchun zamonaviy ta‘limda noan‘anaviy ish turlaridan foydalanish o‘qitish amaliyotida muhim vositaga aylanib bormoqda.

Ayni paytdagi o‘quv fanlari bo‘yicha ayrim-ayrim, xususan, adabiy ta‘lim bo‘yicha noan‘anaviy darslar, interfaol metodlar yoritilgan tadqiqotlar, metodik va oquv qollanmalari, ma‘ruza matnlari ko‘plab yaratilgan. [1:47].

N.Abduvalitov “Uch qadam”, “Sinkveyn”, “POPS formulasi” metodlari yordamida lirik asarlarni organish samaradorligi; izlanish (evristik) metod yordamida dramatik turdagi asarlarni hamda tadqiqot va loyiha metodlari yordamida epik asarlarni organish mazmunini tahlilga tortgan. [2:16].

Innovatsion o‘qitishga yo‘naltirilgan adabiyot darsi odatiy darslardan o‘quv jarayonini o‘zgacha tarzda tashkil etish, faol o‘qitish usullaridan

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

foydalanish, bilimlarni chuqurroq va kengroq o‘zlashtirish jihatida bilan farq qilib, o‘quvchilarning ijodiy salohiyatini rivojlantirishga qaratiladi. Mazkur noana’naviy darslar orqali darslikdagi asarlarni tahliliy tadqiq etish darslari, bahs-munozara darslari, sayohat darslari, o‘yin darslari, integratsiyalashgan mashg‘ulotlar, loyihalash va boshqa shu kabilar kirishi mumkin.

Chunonchi:

1. Bahs-munozara darsi. Bu darsda muammoli masalalarni muhokama qilish, turli xil qarashlarni ilgari surish, muammoga doir yechimlar ishlab chiqish va ishlab chiqilgan yechimlarni o‘z nuqtayi nazarlari bilan asoslash.

2. Integratsiyalashgan dars. Adabiyotni ona tili, tarix, san’at va musiqa darslari bilan bog‘lash, shu orqali o‘quvchilarning dunyoqarashini kengaytirish.

3. Loyiha asosidagi mashg‘ulotlar. Bunda o‘quvchilar o‘z loyihalari, taqdimotlari, ilmiy ishlarini yaratadilar va insholar (esselar), ba’zan hikoyalar yozadilar.

4. O‘yin asosidagi ish turlari. Adabiy asarlarni o‘rganish uchun turli xil o‘yin turlari asosida o‘rganish usullaridan foydalanish.

Noan’naviy darslarning afzalliklari:

- Muloqot ko‘nikmalarini va o‘z nuqtayi nazarini ifoda etish qobiliyatini yanada rivojlantiradi.
- Tanqidiy fikrlash va o‘z fikrini ifoda etish qobiliyatini rivojlantiradi.
- O‘rganishga bo‘lgan motivatsiyani oshiradi.
- Har bir o‘quvchining individualligini namoyish etish imkoniyatini beradi.
- Fanlararo aloqalar orqali ta’lim maydonini kengaytiradi.

“Ayrim interfaol usullarning mohiyati. Interfaol metodlar orasida eng ko‘p qo‘llanadigan va katta samara berishi mumkin bolgani “fikriy hujum” usulidir. “Fikriy hujum” biror sinf yoki o‘quvchilar jamoasi oldiga qo‘yilgan muammoni yechishning eng samarali va demokratik yolidir” [3:27]. Ushbu usul qo‘llanganda, o‘quvchilar bir-birlariga savol berib, javob oladilar. O‘qituvchi fasilator sifatida ishtirok etadi va boshqaradi.

“Aqliy hujum” (“fikriy hujum”) quyidagi variantlarda qo‘llanishi mumkin:

1. O‘qituvchi kichik hajmli parchalardan beshdan ortig‘ini tanlaydi va tarqatma materiallarga avval shu parchalarni keyin “Yozuvchi ushbu parchani asarga nima maqsadda kiritgan?”, – degan savolga beriladigan javoblarni umumiy ro‘yxat qilib yozadi, darsda ularni o‘quvchilarga tarqatadi.

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

O‘quvchilardan biri yoki o‘qituvchining o‘zi parchalardan birini o‘qiydi va sinfga ushbu parcha nima maqsadda asarga kiritilganini so‘raydi.

Badiiy asarlardan kichik hajmli parcha	Javoblar
<i>Tor, qiyshiq kochaning o‘ksiz oqshomini Tursunqul akaning churuk darvozasi tepasiga o‘tqizilgan bir fanorning titrak nurlarigina yoritar edi. (Oybek)</i> <i>Hamma yoqni bepoyon quruq chol enlab yotar, kunchiqish tomon yorishib kelmogda edi. Alisher otasidan, Iroq viloyati kunbotish tomonda, Hirot – kunchiqishda, degan gapni eshitgan edi. (Mirkarim Osim).</i> <i>Ertalab yomg‘ir yog‘gan edi. Darvozaning temir panjaralarida suv tomchilari yaltiraydi. Kolmakda quyosh jilolanadi. Muzdek tutqichdan ushlagancha turib qoldim. Bir tomonda tilovat sadosi, bir tomonda alla.(O.Hoshimov).</i>	yozuvchi yoki asar qahramonining tabiat go‘zallishgidan zavqlanishi; manzilgohning o‘tmishda qanday ko‘rinishda bo‘lgani bilan tanishtirish; asarning g‘oyaviy mazmuniga ishora qilish; asari qahramonining ruhiyatiga ishora qilish; xalqimizning milliy udumlari bilan tanishtirish; inson va tabiat uyg‘unligini anglatish; asarda bayon qilingan voqealarga kitobxonni ishontirish; voqea yuz bergan davr muhitini aks ettirish.

O‘quvchilar qo‘llaridagi tarqatma materialning ikkinchi qismidagi ushbu javob variantlaridan foydalanib, parchaning asarga kiritilish sababini, maqsadini izohlaydilar. Fikrlar to‘qnash kelganda bahs-munozara boshlanib ketadi.

Tarqatma materiallarga asar boshidan va oxiridan parcha yoziladi. Masalan, Shodiqul Hamroning “Hovlidagi daraxt” hikoyasi avvalida

Hovlimizdan oqib otadigan ariq labidagi bu daraxt qishlog‘imizda yagona hisoblanardi. Daraxtning boyi uyimiz tomi bilan teng edi. U eniga uncha tarvaqaylab ketmagan, xuddi butalganday qaddi tik, tanasi va shoxlari esa rahmatli bobomning hassasiday sip-silliqlik edi. Daraxtning kishini hayratga soladigan bir jihati bor edi. U yilda ikki marta – bahor bilan kuz boshlarida gullar, biroq meva tugmas edi. Bahorda daraxtning bikarang g‘uj-g‘uj g‘unchalari hovlimizga ozgacha fayz baxsh etar, uning shoxidan qushlar arimas edi.

Bobomning bobosimi, balkim uning ham bobosimi, xullas, kunlardan bir kuni shom mahali qolidagi hassasini ariq labiga suqib, o‘zi tahorat olgani o‘tiribdi. Tahoratni olib, hassaga qo‘l uzatmoqchi ekan, shu payt mo‘jiza yuz

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

berganini ko‘rib, hayratdan yoqa ushlab qolibdi: ariq labiga suqilgan hassa nish otib ko‘karayotgan emish... ...O‘lim to‘shagida yotganda esa o‘g‘illariga: “Mening hassamdan ko‘kargan ana u daraxt ko‘p xosiyatli. Uni sizlarga qoldiraman, ko‘z qorachiqqlaringday asranglar... Quloqlaringda bo‘lsin: kimki bu daraxtni xor qilsa, o‘zi ham dunyodan xor-zor bo‘lib o‘tadi”, – deb vasiyat qilib, oq fotiha bergan ekan. (6-bet)

Hikoya oxirida:

Otamning hisobi bo‘yicha shu kunlarda daraxt kurtak chiqarishi kerak edi. Lekin uning tanasida biron jonlanish bo‘lganini kormadik, u qishda qanday yalang‘och holda bo‘lsa, shundayligicha qaqqayib turardi...

– Belkurakni olib kel, endi daraxtning ostini kovla! – dedi u shivirlab.

Men daraxt ostidan bir belkurak tuproq kovlab olgan edim, dimog‘imga qandaydir badboy hid urildi, engashib tuproqqa yaxshiroq razm tashladim: unga qandaydir sarg‘ish narsa singib ketgan edi.

Otam ming azob bilan, tipirchilay-tipirchilay ornidan qozg‘aldi va qaltiroq qollari bilan men kovlagan tuproqdan bir siqim olib, koziga yaqin keltirdi-da:

– Ostiga dori sepishgan ekan, vahshiylar! – dedi ilonday vishillab va daraxt poyiga sudralib keldi-da, tuproqni sidirib, tomirlarini ushlab kordi. Tomirlarni daraxtlarning tiriklik belgisi – namlik butkul tark etmagan edi...

Otamning yuzida umid shu‘lalandi...

– Oz bo‘lsa-da, hali vaqt bor ekan. Endi oyoqqa turishim kerak, – deb pichirladi u daraxt tomirlariga qarab... 9-bet.

O‘quvchilarga ushbu parchalarni oqib, hikoya avvalidagi tabiat tasviri bilan oxiri ortasida qanday mazmuniy bog‘lanish borligini aniqlash va tushuntirib berish topshiriladi.

O‘qituvchi kartochkaning birinchi qismiga yozuvchining tabiat tasviridan foydalanish maqsadlaridan beshtasini yozadi, ikkinchi qismida esa badiiy asardan olingan parchalarni beradi. O‘quvchilar birma-bir birinchi qismda ko‘rsatilgan maqsadlar asosida ortaga savol tashlaydilar. Sinfdagi oquvchilar shu savolga javob bo‘ladigshan parchani topib o‘qiydilar va izohlaydilar.

“Aqliy (fikriy) hujum” usulini qo‘llash orqali ayrim gaplarda ishlatilgan, ona tili darslarini adabiyot darslari bilan bog‘lash jarayonida o‘rganilgan badiiy tasvir vositalari (metafora, metonimiya, o‘xshatish, jonlantirish, mubolag‘a va b.) eslatish, mustahkamlash, faollashtirish mumkin. Bunda har

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

bir gapda u yoki bu badiiy tasvir vositasi berilgan bo‘lishi, bu gaplar kartochkalarga kiritilib, o‘quvchilarga tarqatilishi lozim. Savolni o‘qituvchi o‘rtaga tashlashi yoki qo‘l ko‘targan o‘quvchi berishi mumkin. Gap o‘qiladi va bu gapda qaysi badiiy tasvir vositasi ishlatilganligi so‘raladi. Javob notog‘ri bolsa, bahs-munozaraga yaqin vaziyat vujudga keltiriladi.

Bu ishni biror tabiat tasvirini kartochkaga olib yoki o‘qilayotgan asardan tegishli o‘rinni o‘quvchilarga ma‘lum qilib, shu asosda aqliy hujumni uyushtirish mumkin. Bunda o‘quvchilardan shu parchada qo‘llangan badiiy tasvir vositasini (bo‘yoqdor, emotsional-ekspressiv so‘zlarni) topish va shu asosda o‘quvchilarning bir-birlariga savol berishlarini uyushtirish mumkin.

N.Sh.Buranovanning tushuntirishicha, aqliy hujum metodini qo‘llashning asosiy sharti – bu, shubhasiz, gapning yoki matndan olingan parchaning yangiligi, yangi axborotga ega ekanligidir [4:615].

Ye.M.Deyevaning ta’kidlashicha, aqliy hujum orqali qisqa muddat ichida maksimum miqdordagi adabiy-nazariy bilimlar, g‘oyalar xotirlanadi va faollashtiriladi, xayolot olamiga parvoz qilish (sho‘ng‘ish) imkoniyati tug‘iladi, tanqidlarga o‘rin qolmaydi, o‘zini bosh tutish holati yuzaga keladi [5:58].

Ko‘rilayotgan metodning kamchiliklaridan biri shundaki, mavzu ko‘lamini, o‘quvchilarning savollarga beradigan javoblarini oldindan rejalashtirishning iloji yog‘roq, nazorat qilish va baholash qiyin.

“Aqliy hujum” metodi bir jihati bilan muammoli ta’limga xshab ketadi. “Badiiy asarlar didaktik tahlili jarayonidagi muammoli vaziyatlarda o‘quvchilarning mustaqil faoliyat va tafakkur ko‘lami (bildirilgan munosabatning batafsilligi) va sifati (xulosalarning pishiqligi, asoslarning kuchliligi)ni – kichik yoshdagi o‘quvchining muammoli vaziyatlardagi aqliy faoliyati darajasini o‘lchash mezoni bo‘lib xizmat qiladi” [4:614].

“Muammoli ta’limning asosiy shartlaridan yana biri o‘quvchilarning muammoli vaziyatda hal etilishi lozim bo‘lgan bosh masala nima ekanligini anglab olishlaridir. Muammo anglab olingandan keyin uning yechimi variantlari ko‘rib chiqiladi va eng maqbul g‘oya yoki fikr muammoning yechimi sifatida qabul qilinadi. Har xil fikrlar asnosida, o‘qituvchi rahbarligida muammoning yechimi topiladi” [6:13].

Xulosa qilib aytganda, badiiy asarlarda tabiat tasvirini o‘rganishda noan’anaviy metodlardan foydalanish o‘quvchilarning adabiy-estetik tafakkurini rivojlantirishda muhim omil hisoblanadi. Interfaol va innovatsion

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

yondashuvlar, xususan, bahs-munozara, loyiha, o‘yin va aqliy hujum metodlari orqali o‘quvchilar matnni chuqurroq anglaydi, yozuvchining badiiy mahoratini mustaqil tahlil qilishga o‘rganadi hamda o‘z fikrini erkin ifoda etish ko‘nikmalarini rivojlantiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. “Адабиёт ўқитиш методикаси» модули: Тингловчилар учун ўқув-услубий мажмуа. – Тошкент, 2019. – 119 б
2. Абдувалитов Н.Б. Умумий ўрта таълим мактабларида жаҳон адабиётини ўқитиш методикасини такомиллаштириш / Педагогика фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) диссертация автореферати. – Тошкент, 2021. –16-бет.
3. «Адабиёт ўқитиш методикаси» модули: Тингловчилар учун ўқув-услубий мажмуа. – Тошкент, 2019. – 27-б. (119 б.)
4. Буранова Н.Ш. Интерактивные методы при изучении творчества писателей на уроках внеклассного чтения в школе /Academic Research in Educational Sciences. Scientific Library of Uzbekistan Academic Research, Uzbekistan 613 www.ares.uz. – С. 614
5. Деева, Е. М. Применение современных интерактивных методов обучения в вузе: практикум / Е. М. Деева. – Ульяновск : УлГТУ, 2015. – С. 58. (116 с.)
6. Рахимова И.Р. Бошланғич синфлар ўқиш дарсларида муаммоли таълимдан фойдаланишнинг назарий-амалий хусусиятлари / Педагогика фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) диссертацияси Автореферати. – Тошкент, 2020. – 15-бет.

MAKTABGACHA TA'LIM BOSQICHIDA HADISLARDAN FOYDALANISH YO'LLARI

Maxliyo Xurramova Bahodir qizi,
Alisher Navoiy nomidagi ToshDO‘TAU
2-kurs tayanch doktoranti

Annotatsiya. ushbu maqolada maktabgacha ta'lim bosqichida hadislardan foydalanish yo'llari haqida metodlar keltirilgan. Hadislar orqali tarbiyalanuvchilarda shakllanishi lozim bo'lgan insonparvarlik, yaxshilik, halollik, odob singari fazilatlar haqida fikr bildirilgan.

Kalit so'zlar: tarbiyalanuvchi, hadis, metod, hikoya, hayotiylik, intellekt, tarbiyachi, yoshlik.

Bugungi jadallashib, globallashtgan dunyoda bola rivojlanishi, intellekti ham jadal jarayonga aylangan. Bir necha yil avvalgi to'rt-besh yoshli tarbiyalanuvchi bilan bugungi tarbiyalanuvchi intellekti orasida katta tafovut mavjud. Bu esa tarbiyachilardan eng so'nggi metodik usullar va o'qitish metodikalaridan foydalanib, yosh avlodni tarbiyalashni talab etadi.

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

Maktabgacha ta'lim yoshidagi tarbiyalanuvchilarning rivojlanish ko'rsatkichlari mavjud.

Maktabgacha ta'lim tarbiyalanuvchilarining yoshlari, qiziqishlariga mos hadislarni saralash va hadislarni o'rgatish, amalda tatbiq etishga qizitirish murakkab jarayon hisoblanadi. Quyidagi hadislarning qiziqarli tarzda berilishi maqsadga muvofiqdir:

Hadislarning yoshlar ma'naviyatiga, ichki olamiga, axloqiga ta'siri deyilsa, ko'pchilikning ongida salomlashish haqidagi hadislar keladi. Bunga sabab balki juda ko'p yillar davomida kam miqdorda hadislarning o'qitilishidir.

Tarbiyalanuvchilarning ma'naviyatiga, fazilatlari shakllanishiga, shaxsiyati, aqliy salohiyati va axloqiy qiyofasiga ta'sirini ba'zi hadislar misolida tahlil qilamiz.

Pok qalbli, insonlar-u hayvonlarga mehribon, murg'ak yuragida yaxshilik ufurgan tarbiyalanuvchilarga jonzotlarga mehribon bo'lish haqidagi hadisni tinglasa, qanday foydali. Amalda qo'llash esa hadislardan foydalanishda kutilgan natijani beradi.

Abu Hurayra roziyallohu anhudan rivoyat qilinadi:

“Nabiy sollallohu alayhi vasallam: “Bir kishi tashnalikdan nam tuproqni yalayotgan itni ko'rib qoldi. Shunda u odam mahsisiga suv olib, unga bera boshladi, nihoyat uni qondirdi. Shundan Alloh undan rozi bo'ldi va jannatga kiritdi”, dedilar” [5.242].

Tanganing ikki tomoni mavjud bo'lganidek, bolajonlar orasida ham qush-u hayvonlarga “kutilmagan hujumlar” uyushtirib turadiganlari ham topiladi.

Salom berishni bolalarda odatga aylantirishda quyidagi hadis ham e'tiborga molikdir: “Abdulloh ibn Amr roziyallohu anhumodan rivoyat qilinadi: “Bir kishi Nabiy sollallohu alayhi vasallamdan: “Qaysi islom (amali) yaxshiroq?” deb so'radi. U zot: “Taom berishing hamda tanigan-tanimaganingga salom berishing”, dedilar [5.2]. Shu bilan birga taom berish ham go'zal islom amallaridan ekanligini anglaymiz.

Inson fitratida bir illat mavjud. Bu qizg'anchilik bo'lib, kishi o'z narsasini, Alloh bergan ne'matni o'zgalar bilan bo'lishishni xohlamaydi. Ayniqsa, bu yosh tarbiyalanuvchilarda ko'p ko'zga tashlanadi. “Anas roziyallohu anhudan rivoyat qilinadi: Nabiy sollallohu alayhi vasallam: “Hech

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

biringiz o‘zi uchun yaxshi ko‘rgan narsani birodariga ham ravo ko‘rmagunicha mo‘min bo‘la olmaydi”, dedilar [5.133] ” hadisi esa o‘z yaxshi ko‘rgan narsasini o‘zgalar bilan bo‘lishish ham ulkan islom ne‘mati, darajasi ekanligini anglab yetadi.

Yozgi ta’tilda Ibrohimjonlarnikiga Toshkentdan amakisi, yangasi va ularning farzandlari kelishdi. Muhammadamin undan ancha katta, Mumtoza esa undan bir yosh kichik. Dastlabki kunlar odatdagidek tinch, qiziqarli o‘tdi. Ammo to‘rtinchi kuni erta uyg‘ongan Ibrohimjon mashinachasini o‘ynab yurgan Mumtozaga ko‘zi tushdi. Unga yomon qarash qildi. Tez yoniga borib, “Mening o‘yinchoq‘imni ber. Mashinani o‘g‘il bolalar o‘ynaydi” dedi aqlli kishilardek. Biroq to‘rt yoshli qizaloqning ham taslim bo‘lgisi kelmadi. “Ayollar ham mashina minadi. O‘ynasa ham hech nima qilmaydi”.

Ber bu yoqqa, deya uning qo‘lidan mashinasini “aqlli bola” tortib oldi. Mehmon qizaloq yig‘ladi. Ertalabki shovqindan hamma sekin-asta chiqib kela boshladi. “Ber mashinani Mumtozaga” jiddiylashdi dada. Meni mashinam, ayam bayramda olib bergan”.

Voqeani kuzatib turgan ona: “Bolam, mening oldimga kel-chi. Ha, mashinangni men olib bergandim. Mumtoza uni meniki demayapti. O‘ynab turmoqchi xolos. Men senga bir hadis aytgandim-a o‘z narsasini boshqalarga ham berib turish haqida. Esingdami?”.

–Qaysi biri?... Ovqat bering barchaga... Shumi?

–Eslolmadingmi? : “Hech biringiz o‘zi uchun yaxshi ko‘rgan narsani birodariga ham ravo ko‘rmagunicha mo‘min bo‘la olmaydi” hadisi edi u. Sen mo‘min inson bo‘lishni xohlaysan to‘g‘rimi?

–Ha, lekin mashina meniki.

–Hech kim uni seniki emas, demayapti. Shunchaki o‘ynashi uchun Mumtozaga berib tur.

–Hm. Bo‘pti, mana ol, Mumtoza. Faqat sindirmay o‘ynagin.

...Salqinda pechenye yeb, o‘ynab yurgan Mumtoza qo‘lidagini ikkiga bo‘ldi.

–Ma, Ibrohim, pechenye yegin. Sen mo‘min bo‘lsang, men mo‘mina bo‘laman.

Rivojlanish xaritasida bolaning intellekti yuqori darajada bo‘lishi aniqlangan. Bundan hadislarini o‘rganish va hayotga tatbiq etish tarbiyalanuvchilar uchun o‘zlashtirilishi oson jarayon ekanligi anglashiladi.

Hadislarni u bog‘liq bo‘lgan hikoyalar bilan bir matnda berish turk adabiyotida mavjud. “Bolalar uchun 40 hadis hikoyalari” nomi bilan turk

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

tilidan o‘zbek tiliga Nuur tarjimonlar guruhi tomonidan tarjima qilingan. Bu hadis va hikoyalar shaklan kichik bo‘lib, bor-yo‘g‘i qirqta. O‘zbek adabiyotida alohida yaratilmagan. Shu bois, maktabgacha ta‘lim tashkiloti tarbiyalanuvchilari uchun yosh toifasiga mos hadislarni saralanib, o‘qiguvchi uchun qiziqarli va foydali shaklga keltirilishi lozim.

Och emaskan, to‘q ekan, yo‘q emaskan bor ekan. Qadimdamos hozirgi zamonda Ibrohimjon degan bola bor ekan. U nihoyatda aqlli, odobli, ziyrak bola ekan. U kunlardan bir kuni uylariga kelgan notanish amakini ko‘rib qoldi. "Assalomu alaykum, amaki"dedi Ibrohimjon. "Vaalaykum assalom. Dadangni chaqir" dedi amaki bolakayga tikilib. Bola chopib, uyga kirdi. "Dadajon, bir amaki sizni chaqiryapti". Kim ekan?, deya ota mehmonga peshvoz chiqdi. Ziyrak Ibrohimjon onasiga kelib: "Onajon, uyga mehmon keldi" deb u kishini ham xabardor qildi. Mehmon amaki uning gaplarini jilmayib eshitib, mehmonxonaga kirdi. Ular mehmonni yaxshi kutib olishdi.

Mehmon bo‘lgan amaki ketar vaqtida Ibrohimjonga bir sovg‘a berdi. "Ota-onangga rahmat, ziyrak va odobli bola ekansan" deya mamnun holatda ketdi. Hikoyadan xulosalar:

Tanish-u notanishga salom bering;

Ziyrak bola bo‘lishga harakat qiling.

“Abdulloh ibn Amr roziyallohu anhumodan rivoyat qilinadi: “Bir kishi Nabi sollallohu alayhi vasallamdan: “Qaysi islom (amali) yaxshiroq?” deb so‘radi. U zot: “Taom berishing hamda tanigan-tanimaganingga salom berishing”, dedilar[5.2]”. Shu bilan birga taom berish ham go‘zal islom amallaridan ekanligini anglaymiz.

Maktabgacha ta‘lim yoshidagi tarbiyalanuvchilarida ezgu axloqiy fazilatlarni rivojlantirishda hadislardan foydalanish kutilgan natija va komil shaxs kamolotini shakllantiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Abu Iso Muhammad at-Termiziy. Sunani Termiziy. Hadislar to‘plami. VI jildlik. Tarjimon: Mirzo Kenjabek. 1-jild. –T.: Adolat. 1999.
2. Avloniy A. Turkiy guliston yoxud axloq. –T.: O‘qituvchi. 1992.
3. Bolibekov Alisher Abdusalomovich. Adabiy ta‘lim orqali o‘quvchilar axloqiy fazilatlarni takomillashtirishda hadislardan foydalanish yo‘llari: ped.fan. nomz. ... diss.–Toshkent. 2008.
4. Imom al-Buxoriy. Al-adab al-mufrad. (Adab durdonalari). T.: O‘zbekiston 1990.
5. Imom al-Buxoriy. Sahihul Buxoriy. Oltin Silsila. 1. T.: HILOL NASHR. 2025.

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

6. Imom al-Buxoriy. Sahihul Buxoriy. Oltin Silsila. 2. T.: HILOL NASHR. 2025.
7. Mahkamov U. I. Yuqori sinf o‘quvchilrida axloqiy madaniyatni shakllantirishning pedagogik asoslari.: Ped. Fan. dok. ... diss. –T.: 1998. –286.b.
8. Mansurov M, U. Jo‘rayev, M. Lafasov. Hadis ilmi saboqlari. –T.: O‘qituvchi. 1990. – 64.b.
9. Nosirov K. J. IX-X asrlarda O‘rta Osiyo mutafakkirlarining axloqiy tarbiya haqidagi g‘oyalari.: (al-Buxoriy va al-Farobiy asarlari misolida). Ped. Fan. nom. ... diss. –T.: 2000.–135.b.
10. Ortiqov N. Milliy va umuminsoniy qadriyatlar asosida o‘quvchi shaxsini axloqiy shakllantirish.: Ped. Fan. dok. ...diss. –T.: 305.b.
11. Musurmonova O. Yuqori sinf o‘quvchilari ma‘naviy madaniyatini shakllantirishning pedagogik asoslari.: Ped. Fan. dok. ...diss. –T.: 1993. 364.b.
12. Pazilova Meruyert Yermekbayevna. O‘quvchi ma‘naviyatini hadislar vositasida shakllantirishning pedagogik asoslari: ped.fan. nomz. ... diss.–Toshkent. 2004.
13. Musayeva Nodira Mahmudovna. Insonning ma‘naviy-axloqiy fazilatlarini shakllantirishda hadislarining roli: ped. fan.nomz. ... diss. –2001.
14. Umumiy o‘rta ta‘lim maktablari uchun darslik. «Adabiyot» 5-sinf. Toshkent. 2024.

AI-PROMPTING: TA‘LIMNING YANGI KOGNITIV KOMPETENSIYASI

Nazokat Yusufjonova Nig‘madjon qizi,
Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o‘zbek
tili va adabiyoti universiteti doktoranti (DSc)
senator_advokat@mail.ru

Annotatsiya. Ushbu tadqiqotda sun‘iy intellekt texnologiyalarining ta‘lim tizimiga integratsiyalashuvi natijasida shakllanayotgan mutlaqo yangi intellektual ko‘nikma – AI-prompting masalasi tahlil qilinadi. Maqolada prompt tuzish shunchaki mashinaga texnik buyruq berish emas, balki pedagog va o‘quvchidan yuqori darajadagi mantiqiy, analitik va tanqidiy fikrlashni talab etuvchi murakkab kognitiv jarayon ekanligi ilmiy asoslanadi. Ta‘lim maqsadlarini to‘g‘ri algoritmlash, axborotni kognitiv filtrdan o‘tkazish va sun‘iy intellektni raqamli didaktikaning faol hamkoriga aylantirishda prompt-muhandisligining o‘rni ochib beriladi.

Kalit so‘zlar: AI-prompting, kognitiv kompetensiya, sun‘iy intellekt, tanqidiy fikrlash, prompt muhandisligi, raqamli didaktika, ta‘lim transformatsiyasi.

Generativ modellar yordamida dars ishlanmalarini tuzish jarayoni o‘z ichiga o‘quv maqsadlarini belgilash, badiiy tahlil metodlarini tanlash va o‘zlashtirishni baholash mexanizmlarini qamrab oladi. AI-prompting orqali olingan yuqori sifatli metodik kontent to‘g‘ridan-to‘g‘ri LearningApps.org yoki Edubaza.uz kabi har qanday zamonaviy ta‘lim platformalariga integratsiya qilinadi. Natijada, sun‘iy intellekt asosida yaratilgan topshiriqlar bu

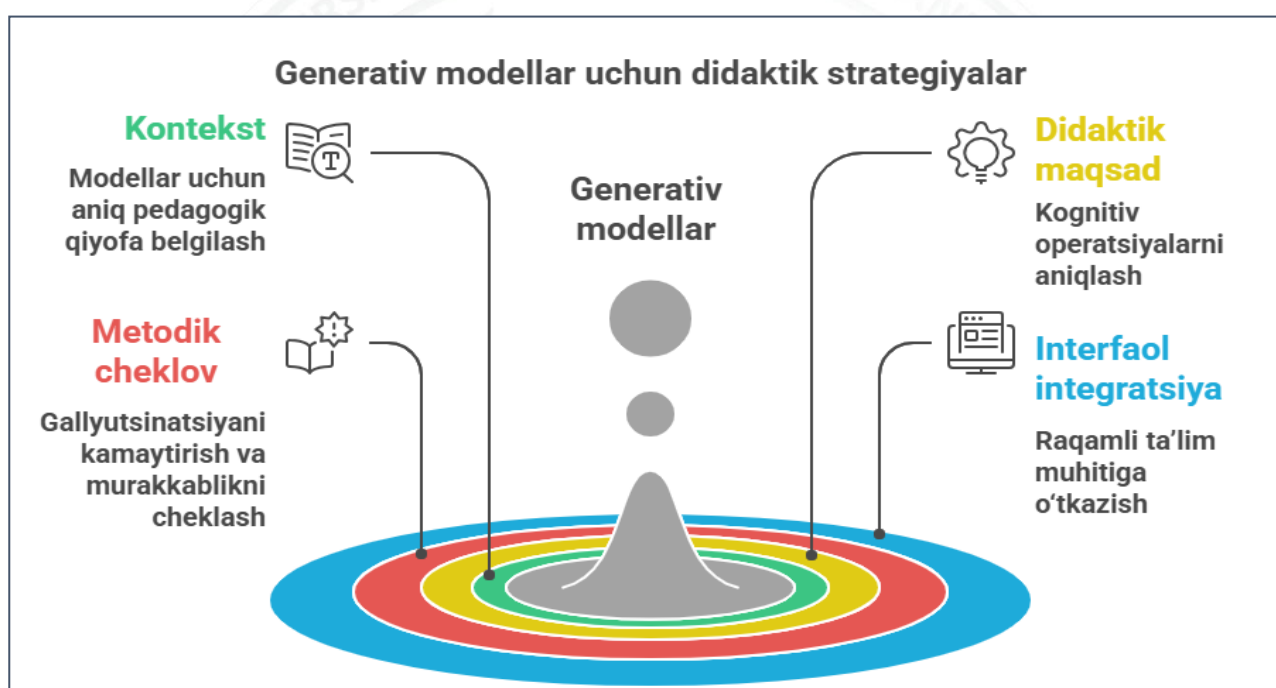
“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

platformalarda jonli, o‘yinlashtirilgan va interfaol mashqlarga aylanib, yaxlit raqamli ta’lim ekotizimini hosil qiladi.

Anglashildiki, adabiy ta’limda sun’iy intellekt bilan ishlash jarayonini tartibsiz so‘rovlar darajasidan qat’iy ilmiy-metodik algoritm darajasiga ko‘tarish ta’lim samaradorligining asosiy shartidir. Ushbu jarayonni tizimlashtirish maqsadida adabiyot fani o‘qituvchilari uchun maxsus K-D-M-I (kontekst, didaktik maqsad, metodik cheklov, interfaol integratsiya) ilmiy-amaliy formulasini taklif etamiz (1-rasm):

1-rasm. Sun’iy intellektga to‘g‘ri so‘rov berish bosqichlari

1-bosqich: kontekst. Generativ modellar axborotni kiberfazodagi umumiy ma’lumotlar bazasidan oladi, shuning uchun ularga qat’iy pedagogik qiyofa berilishi shart.

2-bosqich: didaktik maqsad. Generativ model nima haqida yozishi emas, aynan qanday kognitiv operatsiyani bajarishi ko‘rsatilishi kerak.

3-bosqich: metodik cheklov. Gallyutsinatsiya (yolg‘on yoki asarda yo‘q ma’lumotlarni qo‘shib yuborish) xavfini keskin pasaytirish, leksik murakkablik va axborot hajmini qat’iy didaktik chegaralash lozim.

4-bosqich: interfaol integratsiya. Olingan didaktik materialni an’anaviy o‘qish, qayta hikoyalash formatidan interfaol, o‘yinlashtirilgan raqamli ta’lim muhitiga o‘tkazish uchun kodlash.

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

Endi mazkur konstruksiyani 5-sinf “Adabiyot” darsligidan o‘rin olgan Matnazar Abdulhakimning “Darsdan so‘ng” she‘rini o‘rganish misolida metodik tahlil qilamiz.

Ma‘lumki, “Darsdan so‘ng...” she‘ri shunchaki fojiaiy voqea bayoni emas, balki fidoyilik, ma‘naviyat va jaholat o‘rtasidagi abadiy kurashning yuksak ramzidir. Asarni darslikka kiritishdan ko‘zlangan asosiy maqsad o‘quvchi qalbida mas‘uliyat, burch va ma‘rifatga nisbatan teran munosabatni shakllantirishdir. Adabiy ta‘limda eng murakkab metodik vazifalardan biri tarkibida o‘tkir dramatik va fojiaiy elementlar mavjud bo‘lgan badiiy matnlarni kichik yoshdagi o‘quvchilar auditoriyasiga moslashtirishdir. Agar sun‘iy intellektga o‘qituvchining halokati va shoirning ramziy xulosalari tasvirlangan ushbu matn bo‘yicha to‘g‘ridan-to‘g‘ri “She‘rni tahlil qil va test tuz” degan primitiv so‘rov berilsa, tizim voqeaning faqat zohiriy-fojiaiy, ya‘ni qashqirning o‘qituvchini yeb qo‘yishi tasvirini olib, o‘quvchida qo‘rquv va tushkunlik uyg‘otuvchi, pedagogik jihatdan yaroqsiz materialni generatsiya qiladi.

Biroq K-D-M-I tuzilishi asosida yozilgan prompt sun‘iy intellekt imkoniyatlarini butunlay boshqa o‘zanga – ma‘naviy-ma‘rifiy tahlilga burib yuboradi.

1-bosqich. Kontekst: *Sen 5-sinf adabiyot darsliklari metodologiyasini chuqur biladigan, o‘quvchida kognitiv empatiya va estetik didni shakllantiruvchi yetuk olim va o‘qituvchisan. Sening vazifang M. Abdulhakimning “Darsdan so‘ng...” she‘rini yuzaki voqeabandlikdan ajratib, uning yashirin ma‘nolarini o‘quvchiga ochib berishdir.*

2-bosqich. Didaktik maqsad: *Asosiy e‘tiborni ikkita narsaga qarat: Birinchidan, muallimaning fidoiyligi va 7 nafar o‘quvchining mas‘uliyatsizligi oqibati o‘rtasidagi bog‘liqlik orqali burch va mas‘uliyat hissini tushuntirish. Ikkinchidan, she‘r so‘nggidagi ramziy ma‘nolarni – shoirning o‘z kitoblarini “qashqirlar”dan (hayotdagi yovuzlik va xiyonatlardan) asrovchi “olov” (najot) sifatida yozishi falsafasini 11 yoshli bola tushunadigan tilda soddalashtirish.*

3-bosqich. Metodik cheklov: *Diqqat, qat‘iy pedagogik cheklov! O‘qituvchining qashqirga yem bo‘lishi kabi mudhish detallarga aslo urg‘u berma. O‘quvchi qalbini jarohatlovchi, qo‘rquv va stress chaqiruvchi so‘zlarni ishlatma. Barcha diqqat markazini qurbonlik fojiasiga emas, balki ilmni himoya qiluvchi kuch va shoirning kelajakka qoldirgan omonati (kitoblari)*

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

g‘oyasiga qarat. Tahlil ruhiyati tushkun emas, aksincha, o‘quvchini ulug‘ maqsadlarga ruhlantiruvchi bo‘lishi shart.

4-bosqich. Interfaol integratsiya: *Ushbu tahlil asosida menga ikkita metodik material tayyorlab ber. LearningApps.org uchun: she‘rdagi ramziy obrazlar va ularning hayotdagi ma‘nolari o‘rtasidagi muvofiqlikni topish bo‘yicha 4 ta “Ramz va ma‘no” juftligi. Edubaza.uz platformasi uchun: o‘quvchining asar g‘oyasini qanchalik anglaganini tekshiruvchi, yodlashga emas, xulosa chiqarishga undovchi 3 ta yopiq test tuz: A, B, C, D variantlari va to‘g‘ri javob (*) belgisi bilan.*

Taqdim etilgan murakkab prompt asosida generative model she‘rning qonli fojiasini chetlab o‘tib, to‘g‘ridan-to‘g‘ri uning ma‘naviy-axloqiy va ramziy-metaforik kodlarini raqamli ta‘lim o‘lchamiga o‘tkazib beradi. Keling, endi mazkur prompt asosida Gemini AI tomonidan berilgan natijani ko‘rib chiqamiz.

LearningApps.org platformasidagi “Ramzlar tili” interfaol o‘yini (*bunda o‘quvchilar she‘rdagi so‘zlarning yashirin ma‘nolarini topib birlashtiradilar*) uchun sun‘iy intellekt taqdim etgan material (2-rasm):

**2-rasm. Learningapps.org platformasida yaratilgan
“Ramzlar tili” interfaol o‘yini**

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

1-juftlik: *Qashqir* – hayotda uchrashi mumkin bo‘lgan yovuzlik, bilimsizlik, razillik va xiyonat timsoli.

2-juftlik: *Yonayotgan daftar (olov)* – yovuzlikni chekinishga majbur qiladigan yorug‘lik, ya’ni ilm, ma’rifat va ezgulik quroli.

3-juftlik: *Yetti daftar kamligi* – o‘z vaqtida bajarilmagan kichik bir vazifaning oxir-oqibat qanday katta yo‘qotishlarga olib kelishi mumkinligini ko‘rsatuvchi mas’uliyatsizlik.

4-juftlik: *Shoirning kitoblari* – kelajak avlodni hayot qiyinchiliklari va yomonliklardan himoya qilish uchun yozilgan omonat, ruhiy qalqon.

Endi Edubaza.uz platformasi uchun sun‘iy intellekt tomonidan tayyorlab berilgan testni ko‘zdan kechiramiz (3-rasm). E’tiborlisi, testlarda o‘quvchi diqqati voqeaga emas, shoirning badiiy muddaosiga qaratiladi:

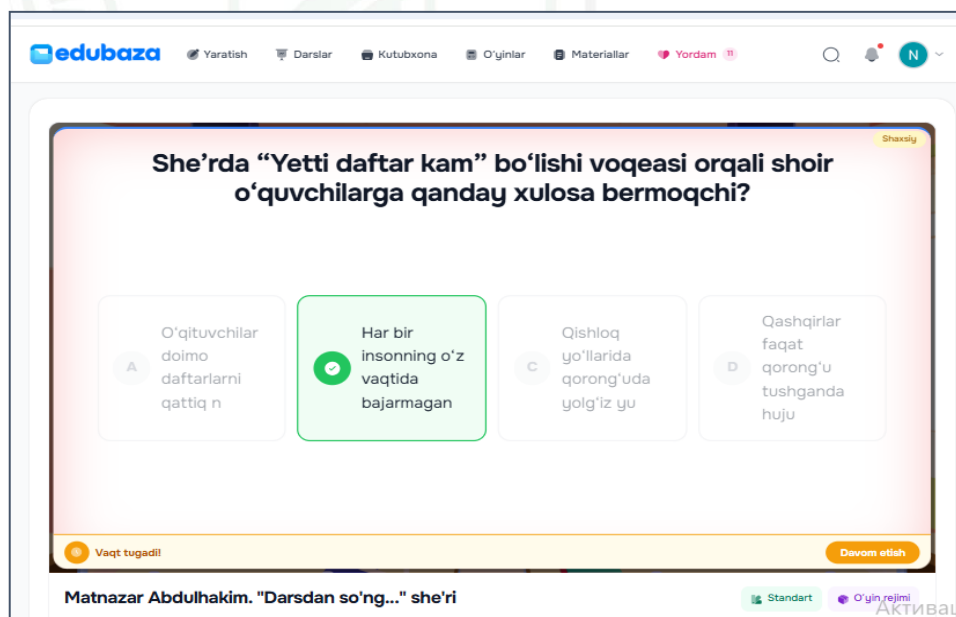
1-savol: She’rda “Yeti daftar kam” bo‘lishi voqeasi orqali shoir o‘quvchilarga qanday xulosa bermoqchi?

A) O‘qituvchilar doimo daftarlarni qattiq nazorat qilishlari kerakligi.

B) Qishloq yo‘llarida qorong‘uda yolg‘iz yurish xavfli ekanligi.

*C) Har bir insonning o‘z vaqtida bajarmagan burchi va mas’uliyatsizligi kimningdir hayotida og‘ir iz qoldirishi mumkinligi.

D) Qashqirlar faqat qorong‘u tushganda hujum qilishga odatlanganligi.

3-rasm. Edubaza.uz platformasida yaratilgan test

2-savol: She’rning so‘nggi bandlarida muallif nima uchun o‘zini “O‘z vaqtida daftar topshira olmay qolgan bolalarning biriman” deb ataydi?

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

A) Haqiqatan ham maktab davrida daftarlarini vaqtida topshirmaganligini tan olishi.

*B) Ustozlar, xalq va millat oldidagi o‘zining ulkan insoniy qarzini, burchini to‘la ado eta olmayotganidan his qilgan vijdoni qiynog‘i.

C) O‘qituvchisidan qo‘rqqani uchun daftarini yashirib qo‘yganligini eslashi.

D) Boshqa bolalarga qo‘shilib o‘yinqaroqlik qilib yurganidan afsuslanishi.

3-savol: *“Sen yo‘l bo‘yi yoqib tashlab ketaver, Qashqirlar qo‘rquvchi kitoblarimni...”* misralarida yashiringan asosiy ma‘no qaysi javobda to‘g‘ri ko‘rsatilgan?

A) Shoir o‘z kitoblarining qadri yo‘qligini aytib, ularni olovda yoqishni so‘rayapti.

*B) Shoir o‘z asarlari orqali kelajak avlodni hayotdagi nodonlik va yovuzlik (qashqir)lardan himoya qilishni, ularning yo‘lini yorituvchi nur (olov) bo‘lishni istamoqda.

C) She‘rlar va dostonlar qishning sovuq kunlarida isinish uchun yordam berishi haqida.

D) Inson har qanday xavf-xatar paytida yonidagi eng qimmatli narsasidan ham voz kechishi kerakligi.

Yuqoridagi modellash jarayonida sun‘iy intellekt algoritmi emas, balki o‘qituvchining didaktik niyatini to‘la anglovchi hamkasbiga aylandi. Agar model matnni shunchaki mashinali mantiq bilan tahlil qilganda, u qashqirning anatomiyasi yoki o‘rmon qonuniyatlari haqida ham yozishi mumkin edi. Ammo K-D-M-I metodikasi orqali biz uning kognitiv quvvatini to‘g‘ridan-to‘g‘ri she‘rning ramzlar, insoniy burch, vijdoniylik kabi semantik qatlamini ochishga yo‘naltirdik. Aynan shu jihat AI-prompting metodikasining maktab ta‘limi uchun qanchalik zarurligini ko‘rsatadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Ekin S. Prompt engineering for ChatGPT: A quick guide to techniques, tips, and best practices / S. Ekin // TechRxiv. – 2023. – P. 1-12.
2. Holmes W. Artificial Intelligence in Education: Promises and Implications for Teaching and Learning / W. Holmes, M. Bialik, C. Fadel. – Boston: Center for Curriculum Redesign, 2019. – 256 p.
3. Sharples M. Towards social generative AI for education: theory, practices and ethics / M. Sharples // Learning: Research and Practice. – 2023. – Vol. 9, № 2. – P. 159-167.

HAYOTIY KO‘NIKMALARNI RIVOJLANTIRISH DARSLARI – ADABIY TA‘LIMNING MUHIM SHAKLI

Tojiboyev Bobir Raximjonovich,
Namangan davlat pedagogika instituti
Filologiya kafedrasi o‘qituvchisi, mustaqil izlanuvchi

Annotatsiya. Maqola adabiyot darslarida o‘quvchilarning hayotiy ko‘nikmalarini geymifikatsiya vositasida rivojlantirish yo‘llariga bag‘ishlanadi. Geymifikatsiyaning itteraktivlik, mavzuga qiziqtirish, boshqalar bilan munosabatlarga oson kirishishini ta‘minlovchilik xususiyatlari bayon etiladi.

Kalit so‘zlar. Hayotiy ko‘nikmalar, geymifikatsiya, vizual vositalar, faoliyat turi, g‘oyalarni badiiy ifodlash, shaxslararo muloqot qobiliyati, muammolarni hal qilish va qarorlar qabul qilish, tanqidiy va ijodiy fikrlash, hissiy intellekt, o‘zini tuta bilish, qat’iyatlilik va xotirjamlik, chidamlilik.

O‘quv maqsadlariga qaratilgan o‘yin elementlarining muhim xususiyatlari o‘quvchilarga erkinlik berishdan iborat ekanligidir. Bu esa ularga intellektual imkoniyatlarini namoyon etish, tajribalarini oshirish va his-tuyg‘ularini ifodalash uchun qulay sharoit yaratadi. Zero, bu an‘anaviy ta‘limda muayyan darajada cheklanganini ta‘kidlash joiz. O‘z navbatida, o‘quvchilarning o‘yin davomida orttirgan tajribalarini mustahkamlashga yordam beradi. Geymifikatsiya ta‘lim oluvchilarda o‘ziga nisbatan ishonch hislarini oshiradi. Ya‘ni, rejada belgilangan maqsadga erishish kutilgandek natija bermasa, qayta urinish va muvaffaqiyatli yakungacha harakat qilishlarini ta‘minlaydi.

Adabiy matn ustida ishlashga oid o‘yin elementlari ish jarayonida o‘quvchilarni ruhan yaqinlashtiradi, qo‘lga kiritgan yutuqlaridan faxrlanish tuyg‘ularini shakllantiradi. Badiiy asar personajlari xatti-harakatlari asosida hayotdagi turfa fe‘l-atvorga ega odamlarni o‘rganishga zamin hozirlaydi, ijodiy tafakkurini o‘stiradi, kommunikativ ko‘nikmalarini mustahkamlaydi. Zero, o‘yinlar monotonlikni buzadi, sog‘lom odatlarni rivojlantiradi. Eng muhimi, har qanday faoliyat turida asosiy e‘tiborni muvaffaqiyatli natijani ta‘minlashga qaratadi, egallangan bilimlarni amalda qo‘llashga qulay muhitni yuzaga keltiradi. “Geymifikatsiya ba‘zan tushunarsizligi bois bilimlarni amalda qo‘llash orqali hayotiy ko‘nikmalarni rivojlantirish ehtiyojini oshiradi. Bu fiziologik nuqtayi nazardan yondashganda o‘zlashtirilgan ma‘lumotlarni

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

eslab qolish, ijobiy his-tuyg‘ular bilan uzviy bog‘liq serotonin garmonining faol ishlab chiqilishiga sabab bo‘ladi” [2].

O‘yinlarni rejalashtirishda har bir o‘quvchiga asardagi voqealar, adabiy qahramonlar va sujet elementlariga odatdagidan boshqacha yondashib fikr yuritish zarurligini yetkazish maqsadga muvofiq. Shu jihatdan qaralganda o‘quvchilarning shaxsiy sifatlariga e‘tibor qilish o‘rinlidir. Masalan, jarayonga xohish bilan kirishish. O‘yin davomida o‘quv muammosini hal qilishga doir imkoniyatlar izlanadi, bu esa jarayonni qiziqarli qiladi. O‘yinga boshchilik qilayotgan yoki faollikni qo‘lga olgan o‘quvchilar uchun noan‘naviy fikrlar juda muhim hisoblanadi. Bu borada har xil kontent, xarita, jumboq va maslahatlar qo‘l keladi. Geymifikatsiyada o‘quvchining har bir harakati tan olinishi taqozo etiladi. Shu bois ballar, darajalar, peshqadamlar jadvali kabi rag‘bat vositalari motivatsiya sifatida ko‘riladi. Muloqotga kirishimlilik, o‘zaro ta‘sir va do‘stona munosabatlar uning ijtimoiylashtiruvchi xususiyatidir.

O‘yin elementlari kontekst va o‘quv maqsadlariga muvofiq bo‘lishi joiz. Shuningdek, har bir topshiriq yoki vazifaning murakkablik darajasiga mos, hayotiy ko‘nikmalarni rivojlantirishga qaratilgan va yuqori samaradorlikni ta‘minlashga doir rag‘bat turi tanlanishi lozim. Shu maqsadda o‘quvchilarning ijodiy dinamikasi va tajribasini aniqlashga mos keladigan o‘yin mexanizmini ishlab chiqish mumkin. Bunda maqsadlar o‘yin mazmuni, jarayonning boshlanishi va davomiyligi hamda yakunini ifoda etishga qarab belgilanadi. Ularga yashirin, uzoq va qisqa muddatli, individual hamda jamoaviylik muhiti xosligini qayd etish mumkin. O‘yin vaqtida o‘quv harakatlari bir marta yoki undan ko‘p marta, qayta-qayta bajarilishi va murakkablashishi bilan farqlanadi. O‘yin yuzasidan fikr-mulohazalar undagi ishtirokchilarning harakatlariga nisbatan javob, shuningdek, davom ettirishda zarur bo‘lgan ma‘lumotlardir. Asar sujetiga ko‘ra o‘quvchilar fikr-mulohazalarni muayyan nuqtaga o‘zgartirishi mumkin. Ma‘lumotlarning sifatli va qiziqarli bo‘lishi o‘yinni davom ettirishga nisbatan motivatsiyani oshiradi. Geymifikatsiya o‘quvchilarning ehtiyojlariga moslashtirilishi lozim, chunki u guruhdagi har bir a‘zo bilish jarayonlariga to‘g‘ri kelmasligi mumkin. Shu bois o‘yinining mazmunini tuzishda turli yondashuvlarning tarkibini vaziyatga moslashtirish taqozo etiladi. Yondashuvlar o‘yin elementlarini o‘yindan tashqari holatlarda qo‘llash usullaridir. Strukturaviy yondashuv – an‘anaviy o‘qitish usullariga yangi o‘yin elementlarini kiritish. Masalan, bunda reyting tizimini ishlab

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

chiqish va odatdagi darsda topshiriqlarni bajaraganliklari uchun ball berishni o‘z ichiga oladi. O‘quv materialini tadqim etishning mazmuni va uslubi o‘zgarib boradi. Ularga “Hikoya voqealarini hayotga ko‘chiring”, “Rollarni belgilang” kabi topshiriqlarni misol qilish mumkin. Har ikkala holatda ham asosiy maqsadga e‘tibor berish, ishtirokchilar o‘rtasida sog‘lom raqobatni saqlab turish muhimdir.

Amalda ba‘zan adabiyot darslarining quruq va yuzaki tashkil etilishi sir emas. Geymifikatsiya esa jarayonini interaktiv qiladi. Bu o‘quvchilarning bilim olishda sog‘lom raqobatga asoslanishini, faoliyatini turli rag‘batlantirish, ball va taqdirlashlar bilan baholashni taqozo qiladi. Jarayonga shunday yondashish o‘quvchilarning ma‘lumotlarni chuqurroq o‘zlashtirish va o‘rganishlariga ta‘sir ko‘rsatadi. Badiiy matn tahliliga o‘yin elementlarini kiritish o‘quvchilarni passiv subyektdan faol ishtirokchiga aylantiradi. Masalan, ularga quyidagilarni kiritish mumkin:

Vizual vositalardan foydalanish. Yuqori sifatli ko‘rsatma, tasvir va memlar dars jarayonini maroqli qiladi. Mem bu turli odamlar orasida turli hodisa, harakat usullari, g‘oya, ramz va tasvirlardan iborat yetkaziladigan madaniy “xabar”lardir. U “yozuv, nutq, imo-ishoralar yoki taqlid qilingan mavzudagi boshqa hodisalar orqali uzatilishi mumkin bo‘lgan madaniy g‘oyalar uchun birlik vazifasini bajaradi” [4].

Faoliyat mavzularini tanlash. Adabiy viktorina, bellashuvlar, intellektual o‘yinlar va interaktiv bahs-munozarlar o‘tkazish uchun mavzularni o‘quvchilarning o‘zlariga tanlash vazifasini berish ularni o‘rganishni oddiy o‘yin emas, balki jonli faoliyat sifatida his qilish maqsadiga qaratiladi.

Jarayonda ishtirok etish. O‘quvchilarga o‘z intellektual darajasini aniqlash, bilim egallash yo‘llarini kuzatishga imkon berish ularda muvaffaqiyatga intilish hislarini oshiradi. Shuningdek, bu yondashuv o‘zlaridagi ayrim sifatlarni o‘zgartirishga harakat qilishga ham zarur shart-sharoit yaratadi.

E‘tibor. Bahs-munozara yoki muhokama jarayonlarida jur‘atli, o‘z fikrini erkin ifoda etishga tortinmaydigan ishtirokchilarga yoqimli so‘zlar, kitoblar, rasmlar kabi mukofotlar bilan rag‘batlantirishning afzalliklari anchagina. Jumladan, sinf yoki maktabda “Peshqadamlar burchagi” tashkil etish, “Eksklyuziv imtiyoz”lar o‘quvchilarni mutolaaga qiziqtiradi. Asardagi

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

muayyan voqelik yoki vaziyatlar misolida hayotdagi muammolarga tayyorlash vazifasini bajaradi.

G‘oyalarini ijodiy ifodalash. Tasavvurli ifoda badiiy asar, musiqa, harakat va o‘yinlar orqali g‘oyalar, his-tuyg‘ularni o‘rganish imkonini beradi. Bu o‘quvchilarda innovatsiya, muammolarni ijodiy hal qilish va o‘ziga ishonchning ortishiga hissa qo‘shadi, shuningdek, ijodkorlik va o‘ziga xoslik bilan o‘zini namyon etish imkonini oshiradi. Badiiy asar matni ustida ishlashda san‘at turlari (musiqa, tasviriy san‘at, amaliy san‘at namunalari)dan foydalanish o‘quvchilarning fikrlari, his-tuyg‘ulari va g‘oyalarini vizual ifodalashga doir rasm chizish, bo‘yash va yashash bilan bog‘liq hunarmandchilik elementlarini qo‘llashni va blok darslar tashkil etishni ko‘zda tutadi. Zero, tasviriy san‘at yoki amaliy san‘at tasavvurni, nozik motorikani rivojlantirish, estetikani qadrlashni yanada rag‘batlantiradi. Musiqa va harakatlarni uyg‘unlashtirishga qaratilgan qo‘shiq aytish, raqsga tushish va musiqa asboblari bilan ishlash o‘zida ritm, muvofiqlashtirish, o‘zini ifoda etish va eshitish qobiliyatlarini kashf etishga yordamlashadi. Musiqa kognitiv o‘rish, ijodkorlik va hissiy salomatlikka ijobiy ta‘sir ko‘rsatadi. Dramatik o‘yin va sahna ko‘rinishlari tayyorlash ijtimoiy rollarni o‘rganish, muammolarni hal qilish va obrazli tasavvurni rivojlantirish imkoniyatidir. Rol o‘ynash o‘zaro ta‘sirni kuchaytiradi va simulyatsiyani jarayonga integratsiyalaydi. Shuningdek, ijodiy fikrlash va tasavvurni kengaytiradi, ochiq faoliyat orqali ijodkorlik va o‘ziga xoslikni rivojlantiradi. Natijada o‘quvchilar yangi g‘oyalar, konseptual moslashuvchanlik va imkoniyatlarini ko‘rsatishga erishadilar.

Ma‘lumki, umumiy o‘rta ta‘lim maktablari 5–7-sinf “Adabiyot” dasturlariga dramatik turdagi asarlar o‘rganilishi rejalashtirilmagan. Shu nuqtayi nazardan o‘qituvchi dramatik turning intermediya, pyesa yoki nasriy asarlardan dialoglarga asoslangan o‘rinlarni ajratib sahnalashtirilgan darslar tashkil etishi mumkin. Umumiy o‘rta ta‘lim maktablarining 5-sinfida Abdulla Oripovning “Men nechun sevaman O‘zbekistonni” she‘ri yuzasidan konsert darsi tashkil etish maqsadga muvofiq. Bunda ikki yoki uch nafar o‘quvchi she‘rni bo‘lib olib ijro etishlari rejalashtiriladi. Undan avval she‘rning professional xonandalar tomonidan qo‘shiq qilingan shaklini eshittirish ham o‘rinlidir. O‘quvchilarga she‘r matniga mos suratlar ishlash, shu asosda taqdimot tayyorlash, qo‘shiq matning video shaklini tomosha qilish ham

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

tavsiya etiladi. Bunday ish turlari o‘quvchilarning o‘z imkoniyatlariga ishonch uyg‘otishi, mavzuni puxta o‘zlashtirib, eslab qolishlariga qulay muhit yaratadi.

Madaniy va ijtimoiy xabaradorlik o‘quvchilarni o‘z jamoalari, madaniyati va xilma-xilligining rolini qadrlashga undaydi. Bu hurmat qilish, birlashtirish va ijtimoiy ongli bo‘lishga ko‘maklashadi, jamiyatga tegishlilik tuyg‘usini qadrlashga hissa qo‘shadi. Inson va jamiyatni tushunish qoidalar, rollar va majburiyatlar bilan tanishish, fuqarolik, hamkorlik va jamiyatlar faoliyatini o‘zlashtirish kabi tushunchalarni farqlashni o‘zida mujassam etadi. Madaniyat qobiliyat, e‘tiqod va tajribadagi farqlarga hurmat ko‘rsatishni o‘rgatadi. Shu orqali boshqa odamlarni qabul qilish, hamdard bo‘lish va ularni inklyuziv deb bilishni o‘rganadilar. Madaniy o‘ziga xoslik va boshqalarga hurmat o‘quvchilarga o‘zi va boshqalarning madaniyatini qadrlashni o‘rgatadi. Madaniy o‘ziga xoslik odamlarni g‘ururlantiradi, o‘zlariga tegishlilikni va dunyoni yoshligidanoq his qilishga zamin hozirlaydi.

Real sharoit, jamoa, qadriyatlar, yosh, geografik joylashuv va boshqa omillarga qarab, hayotiy ko‘nikmalar ko‘proq yoki kamroq rivojlangan bo‘lishi mumkin. Manbalarda, Jahon sog‘liqni saqlash tashkiloti tomonidan 1999-yilda bir qator hayotiy ko‘nikmalar ro‘yxati tuzilgani qayd etilgan [3]. Ularga quyidagilar kiritilgan:

1. *Shaxslararo muloqot qobiliyati.* Bu odatda boshqalar bilan til topishish va ishlash uchun zarur bo‘lgan, xususan, yozma va og‘zaki xabarlarni yuborish va qabul qilish qobiliyatini tavsiflaydi.

2. *Muammolarni hal qilish va qarorlar qabul qilish.* Bu atama muammolarni tahlil qilish, ularga yechim topish (yakka yoki boshqalar bilan) va ular bo‘yicha harakat qilish uchun zarur bo‘lgan qobiliyatlarni anglatadi.

3. *Tanqidiy va ijodiy fikrlash.* Bu yangi yechimlarni topish yoki yangi g‘oyalarni yaratish maqsadida muammolar haqida noodatiy usullarga tayanib fikr yuritish, bilimlarni sinchkovlik bilan tahlil qilish hamda uning ahamiyatini hisobga olish qobiliyatini belgilaydi.

4. *Hissiy intellekt (o‘zini anglash).* O‘zligini bilish va boshqalarga xuddi ularning tajribalari o‘zinikidek hamfikir bo‘la olish demakdir.

5. *O‘zini tuta bilish, qat’iyatlilik va xotirjamlik.* Bular provokatsiyaga qarshi xotirjamlikni saqlab, o‘zi va boshqalarni himoya qilish uchun zarur sanalgan qobiliyatlardir.

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

6. *Chidamlilik* yo‘qotishlardan o‘zini tiklash va ularni o‘rganish imkoniyatlari yoki shunchaki tajriba sifatida ko‘rish qobiliyatini bildiradi.

Empatiya mashqlari o‘quvchilarga boshqalarning his-tuyg‘ularini anglash va ularga hamdardlik bildirishda yordam berish ko‘zda tutiladi. Jarayonda o‘quvchilarga o‘zlarini boshqa odamlarning o‘rniga qo‘yishga undaydigan hikoyalar tuzish va ijodiy tajribalar orqali erishiladi. O‘quvchilarga qiziqarli vaziyatlardagi qahramonlarning suratini ko‘rsatish, ulardan rasmdagi odamlardan biri bo‘lib o‘zini ko‘rsatishlarini so‘rash, o‘zlarini qanday his qilayotganini aytish, o‘z harakatlari haqida qanday fikrga kelgani haqida so‘raladi. O‘quvchilar rol o‘yinida qatnashishdan oldin yoki boshqa odamning tajribasi haqida hikoya yozish orqali o‘rtoqlashishga sharoit yaratiladi. S.Kambarovning fikricha, “Adabiyot darslari inson kechinmalari va his-tuyg‘ularini turli rakurslarda tadqiq etish nuqtayi nazaridan ham hayotiydir. Shu bois, ta’limiy obyektlar ichiga kirib borish jarayonida o‘quvchi his qilish darajasida fikrlashga harakat qiladi. Buning samarasi o‘laroq ong va tasavvurda muayyan qahramonning omuxtalashgan tashqi va ichki portreti, emosional-bo‘yoqdor hayotiy manzaralar tasviri paydo bo‘ladi, turli fanlar doirasidagi bilimlar sarhisob qilinadi, qiyoslanib, umumlashtiriladi hamda voqelikning tub mohiyati idrok qilinadi” [1:94].

O‘zi va boshqalarga biror narsani bilmasligini tan olish zarur qobiliyat sanalsa ham, bu yuqori natijalarga erishgan, ham muvaffaqiyatsiz o‘quvchilar uchun qiyin bo‘lishi mumkin. Shuningdek, o‘quvchilarni sinfda savol berishga undash bu qobiliyatni samarali rivojlantirishning bir usuli hisoblanadi. Ko‘pgina o‘quvchilar mavzuni ko‘rib chiqishni tugatgandan so‘ng, dastlab hech qanday savol yo‘qligini aytishlari mumkin. O‘quvchilarni xato qilishdan xavotirga tushmaslikka odatlantirish zarur. Hatto eng aqlli o‘quvchilar ham o‘zlarini himoya qilishda qiynalishadi. O‘quvchilarni bu odatni rivojlantirishga undash uchun sinfda xavfsiz muhit yaratish, noto‘g‘ri javob berish uyat emasligi, balki rivojlanish va mulohaza qilish imkoniyati sifatida qaraladi. Muhokamalar chog‘ida noto‘g‘ri javoblar va o‘quvchilar nima uchun ularni qilishlarini o‘rtaga tashlash uchun to‘g‘ri javoblar bilan qiyoslashga ko‘proq vaqt ajratish lozim.

O‘qituvchilar matn ustida ishlash jarayonida o‘quvchilarni o‘z oldiga maqsad qo‘yish va ularga erishish yo‘llarini topishga o‘rgatishi lozim. Maqsadlarni belgilash bo‘yicha mashg‘ulotlar o‘tkazish va natijalar

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

kutilganidek bo‘lmasa nima qilish kerakligini muhokama qilish bu borada alohida ahamiyatga ega. Shaxsiy muhokamalar vaqtida *“Ajoyib natija. Bunga asoslanib, o‘shida davom etish uchun endi nima qilmoqchisiz, “Sizning shunday javob berishingizga ishongandim”, “Siz faqat shunday javob bera olasiz”* tarzidagi e‘tiroflar orqali motivatsiya berish o‘rinlidir. Shunday yondashish o‘quvchilar o‘rtasidagi munosabatlarni yaxshilaydi va o‘zlarining rivojlanish usullarini tanlaydilar. Bu muayyan vaqt talab etadi, ammo erishish mumkin bo‘lgan maqsadlar qo‘yish va ularni rivojlantirishda davom etishni o‘rgatadi.

O‘quvchlarni har doim ko‘proq bilishni istagan mavzularini o‘rganishga taklif qilish hayotiy ko‘nikmalarni rivojlantirishdagi yana bir muhim omildir. Savollarda *“Nogironlik kasallikmi yoki sinovmi?”*, *“Odamlarni muvaffaqiyatga erishishga nima undaydi?”*, *“Bugungi dunyoda biz fidoyi yoki xudbin bo‘lishimiz kerakmi?”* kabi masalalarga e‘tibor beriladi. O‘quvchlar yechimga yaqinlashishga yordam beradigan kitoblar yoki manbalarni qidirib topishlari va o‘qishlari lozim. Keyin o‘z natijalarini taqdim etish uchun innovatsion o‘quv loyihalari rejalashtiriladi. *“Vazifaga u kabi yondashish qiyin savollarni o‘rganish, qoniqarli javoblar topish va boshqalarni tushunishga yordam beradi. Murakkab savollar o‘quvchilarga o‘zini o‘zi boshqarish, tashabbus ko‘rsatish va muammolarni ishonchli hal qilish imkonini beradi”* [3].

Xulosa qilganda, geymifikatsiya vositasida hayotiy ko‘nikmalarni rivojlantirish bo‘yicha interaktiv mashg‘ulotlar tashkil etish o‘qituvchi zimmasiga katta mas‘uliyat yuklaydi. Bugungi rivojlangan dunyoda o‘quvchilarning kompyuterlarda tobora ko‘proq vaqt o‘tkazayotganlari ba‘zi hayotiy ko‘nikmalar, ayniqsa, insoniy munosabatlar bilan bog‘liq ko‘nikmalarni e‘tibordan chetda qoldirmaslik muhim ahamiyat kasb etadi. Bunda geymifikatsiyaning xususiyatlari samara beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Камбарова С.И. Умумий ўрта таълим тизимида ўқувчиларнинг мустақил мутолаа маданиятини шакллантириш технологияси. Пед. фан. фалс. док. (PhD) ... дисс. – Самарқанд, 2019. – 153 б.
2. <https://skillspace.ru/blog/gejmifikaciya-v-obuchenii-luchshe-igrovy-priemy/>
3. <https://studyo.co/en/blog/how-to-develop-life-skills-among-students>
4. <https://uz.wikipedia.org/wiki/Mem>

ERTAK NAMUNALARI TAHLILIDA MULTIMEDIA VOSITALARIDAN FOYDALANISHNING METOD VA USULLARI

Abdusattorova Dilshodabegim,
ToshDO‘TAU doktoranti

Annotatsiya. *Mazkur maqolada ertak namunalari tahlilida multimedia vositalaridan foydalanishning metod va usullari ilmiy-pedagogik jihatdan yoritilgan. Xususan, “Burchaklari yo‘q shahar” ertagi misolida dars jarayonini zamonaviy texnologiyalar asosida tashkil etish imkoniyatlari tahlil qilingan. Tadqiqot davomida vizuallashtirish, audio-vizual yondashuv, interaktiv metodlar hamda mustaqil ta‘lim usullarining o‘quvchilarning bilim olish samaradorligiga ta‘siri o‘rganilgan. Mazkur ish ta‘lim jarayonida innovatsion yondashuvlarni keng qo‘llash, ertak tahlilini samarali tashkil etish hamda o‘quvchilarning har tomonlama rivojlanishini ta‘minlashga xizmat qiladi.*

Kalit so‘zlar: *ertak tahlili, multimedia vositalari, interaktiv metodlar, vizuallashtirish, audio-vizual yondashuv, innovatsion texnologiyalar, ta‘lim samaradorligi, mustaqil ta‘lim, ijodiy fikrlash, pedagogik texnologiyalar, o‘quv jarayoni, didaktik usullar.*

Ertaklar xalq og‘zaki ijodining muhim janrlaridan biri bo‘lib, u bolalar tafakkuri, tasavvuri va ma‘naviy dunyoqarashini shakllantirishda katta ahamiyat kasb etadi. Zamonaviy ta‘lim tizimida ertak namunalari tahlilini samarali tashkil etish uchun innovatsion yondashuvlar, xususan, multimedia vositalaridan foydalanish dolzarb masalalardan biri hisoblanadi. Ayniqsa, “burchaklari yo‘q shahar” kabi ramziy va obrazlarga boy ertaklarni o‘rganishda an‘anaviy metodlar bilan bir qatorda interaktiv va vizual texnologiyalarni qo‘llash o‘quvchilarning mavzuni chuqurroq anglashiga xizmat qiladi.

Multimedia vositalari – bu matn, audio, video, animatsiya va grafik elementlarni uyg‘unlashtirgan holda taqdim etish imkonini beruvchi texnologiyalar majmuasidir. Ular ertak mazmunini jonlantirish, obrazlarni aniqroq tasavvur qilish va voqealar rivojini izchil tushunishda muhim didaktik vosita bo‘lib xizmat qiladi. Masalan, “Burchaklari yo‘q shahar” ertagini tahlil qilish jarayonida animatsion lavhalar, interaktiv xaritalar yoki audio ertaklardan foydalanish o‘quvchilarning diqqatini jalb etadi hamda ularni faol fikrlashga undaydi.

Mazkur maqolada ertak namunalari tahlilida multimedia vositalaridan foydalanishning metod va usullari ilmiy-pedagogik nuqtai nazardan yoritiladi. Shuningdek, “Burchaklari yo‘q shahar” ertagi misolida dars jarayonini tashkil etishning samarali yo‘llari, o‘quvchilarning mustaqil fikrlashini

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

rivojlantirishga qaratilgan interaktiv usullar va ularning amaliy ahamiyati tahlil qilinadi. Bu esa zamonaviy ta’limda innovatsion texnologiyalarni qo’llash orqali o’quv jarayonining samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.

Ertak namunalari tahlilida multimedia vositalaridan foydalanish ta’lim jarayonining samaradorligini oshiruvchi muhim omillardan biri hisoblanadi. Ayniqsa, ramziy mazmunga ega bo’lgan “Burchaklari yo’q shahar” ertagini o’rganishda vizual va interaktiv vositalar o’quvchilarning mavzuni chuqurroq anglashiga, obrazlar va g’oyalarni aniqroq tasavvur etishiga yordam beradi. Ushbu jarayonda qo’llaniladigan metod va usullar bir necha yo’nalishda amalga oshiriladi [2:18].

Vizuallashtirish metodi muhim ahamiyatga ega. Bu metod orqali ertakdagi voqealar, qahramonlar va makon multimedia vositalari yordamida namoyish etiladi. Masalan, “Burchaklari yo’q shahar” ertagidagi shahar modeli grafik dasturlar yoki animatsiyalar orqali ko’rsatilsa, o’quvchilar undagi ramziy ma’nolarni tezroq anglaydi. Shahar burchaksiz tasvirlanishi orqali undagi muammolar yoki mukammallik g’oyasi haqida muhokama qilish imkoniyati kengayadi.

Audio-vizual tahlil usuli qo’llaniladi. Bu usulda ertak matni nafaqat o’qiladi, balki audio shaklda tinglanadi yoki video ko’rinishida tomosha qilinadi. Natijada o’quvchilar ertak kayfiyatini, ohangini va dramatik jihatlarini yanada chuqur his etadi. Masalan, ertakni fon musiqasi bilan birga tinglash orqali undagi emotsional ta’sir kuchayadi va bu o’quvchilarning estetik didini rivojlantiradi.

Interaktiv metodlar – savol-javob, klaster tuzish, aqliy hujum (brainstorming), rolli o’yinlar orqali ertak tahlili olib boriladi. Multimedia taqdimotlar yordamida savollar vizual tarzda berilib, o’quvchilar javoblarni interaktiv doskada belgilashlari mumkin. Masalan, “Burchaklari yo’q shahar nimani anglatadi?” yoki “Shaharning burchaksizligi qanday g’oyani ifodalaydi?” kabi savollar orqali o’quvchilarning tanqidiy fikrlashi rivojlantiriladi.

Modellashtirish usuli qo’llanilib, o’quvchilar ertakdagi shaharni o’z tasavvurlariga ko’ra qayta yaratadilar. Bu jarayonda kompyuter dasturlari, grafik muharrirlar yoki hatto oddiy prezentatsiya vositalaridan foydalanish mumkin. O’quvchilar tomonidan yaratilgan modellar taqqoslanadi va ularning har biri asosida ertak mazmuni chuqurroq tahlil qilinadi.

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

Mustaqil ta'limni tashkil etish usullari muhim o'rin tutadi. O'quvchilarga ertak asosida video lavha yaratish, slayd tayyorlash yoki qisqa animatsiya ishlab chiqish topshiriladi. Bu esa ularning ijodiy fikrlashini, axborot texnologiyalaridan foydalanish ko'nikmalarini rivojlantiradi. Shuningdek, multimedia vositalaridan foydalanishning didaktik afzalliklari ham mavjud: o'quvchilarning diqqatini jalb etadi, murakkab tushunchalarni sodda va tushunarli qiladi, dars jarayonini qiziqarli va samarali tashkil etishga yordam beradi. “Burchaklari yo‘q shahar” ertagi misolida bu vositalar orqali ramziy obrazlar, ijtimoiy g‘oyalar va axloqiy xulosalar yanada ravshan ochib beriladi.

Burchaklari yo‘q shahar” ertagi asosida multimedia vositalaridan foydalangan holda olib borilgan dars jarayonlari shuni ko‘rsatadiki, bunday yondashuv o‘quvchilarning bilim olish jarayonini sezilarli darajada faollashtiradi. An’anaviy usullar bilan solishtirganda, multimedia qo‘llanilgan darslarda o‘quvchilarning mavzuga qiziqishi ortadi, ularning ishtiroki yanada faol tus oladi hamda o‘z fikrlarini erkin bayon etish imkoniyati kengayadi [3:68].

Tahlillar natijasida aniqlanishicha, vizual va audio materiallardan foydalanish ertak mazmunini yaxshiroq o‘zlashtirishga yordam beradi. Xususan, animatsiyalar va video lavhalar orqali ertakdagi obrazlar va voqealar tizimli ravishda idrok etiladi, bu esa o‘quvchilarning eslab qolish darajasini oshiradi. Shuningdek, audio ertaklar orqali qahramonlarning nutqi, ohangi va hissiy holatini anglash osonlashadi, natijada matnning badiiy jihatlarini chuqurroq tahlil qilinadi.

Interaktiv metodlar qo‘llanilgan darslarda o‘quvchilarning tanqidiy va ijodiy fikrlash ko‘nikmalari rivojlanganligi kuzatildi. Masalan, klaster tuzish, muammoli savollar va rolli o‘yinlar orqali o‘quvchilar ertakdagi asosiy g‘oyani mustaqil aniqlashga harakat qildilar. Bu esa ularning faqat tayyor bilimni qabul qilish emas, balki uni tahlil qilish va xulosa chiqarish qobiliyatini shakllantirdi.

Natijalar shuni ham ko‘rsatadiki, multimedia vositalari yordamida tashkil etilgan mustaqil ishlar o‘quvchilarning ijodiy salohiyatini oshiradi. O‘quvchilar tomonidan tayyorlangan taqdimotlar, qisqa videolar va modellar orqali ular ertak mazmunini o‘ziga xos tarzda ifodalashga erishdilar. Bu esa ularning axborot texnologiyalaridan foydalanish kompetensiyasini

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

rivojlantirish bilan birga, estetik didini ham shakllantirdi. Shu bilan birga, ayrim muammolar ham kuzatildi. Masalan, texnik vositalarning yetishmasligi yoki ulardan foydalanish ko‘nikmalarining pastligi dars samaradorligiga ta’sir ko‘rsatishi mumkin. Biroq bu muammolarni oldindan tayyorgarlik ko‘rish va o‘qituvchining metodik mahoratini oshirish orqali bartaraf etish mumkin.

Umuman olganda, olib borilgan tahlillar shuni tasdiqlaydiki, ertak namunalari, xususan “Burchaklari yo‘q shahar” ertagini o‘rganishda multimedia vositalaridan foydalanish ta’lim sifatini oshiradi. Ertak namunalari tahlilida multimedia vositalaridan foydalanish zamonaviy ta’limning muhim yo‘nalishlaridan biri sifatida o‘zining yuqori samaradorligini namoyon etadi. “Burchaklari yo‘q shahar” ertagi misolida olib borilgan tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, multimedia texnologiyalari dars jarayonini yanada qiziqarli, interaktiv va tushunarli qilishga xizmat qiladi[6:55]. Mazkur yondashuv orqali o‘quvchilarning nafaqat ertak mazmunini o‘zlashtirishi, balki uning ichki g‘oyaviy-ma’naviy mohiyatini anglash darajasi ham ortadi. Vizual, audio va interaktiv vositalar o‘quvchilarning diqqatini jalb etib, ularning mustaqil fikrlashi, tahlil qilish va xulosa chiqarish ko‘nikmalarini rivojlantiradi. Ayniqsa, ijodiy topshiriqlar va mustaqil ishlar orqali o‘quvchilarning innovatsion fikrlashi va axborot texnologiyalaridan foydalanish kompetensiyasi shakllanadi. Shu bilan birga, multimedia vositalaridan samarali foydalanish o‘qituvchidan yuqori darajadagi metodik tayyorgarlikni talab etadi. Texnik vositalardan to‘g‘ri foydalanish, ularni dars maqsadiga mos holda tanlash va qo‘llash muhim ahamiyatga ega.

Xulosa qilib aytganda, ertak tahlilida multimedia vositalarini qo‘llash ta’lim sifatini oshirish, o‘quvchilarning har tomonlama rivojlanishini ta’minlash va dars jarayonini zamonaviy talablarga mos ravishda tashkil etishda samarali vosita bo‘lib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Yo‘ldoshev J., Usmonov S. Pedagogik texnologiya asoslari. – Toshkent: O‘qituvchi, 2004.
2. Saidahmedov N. Yangi pedagogik texnologiyalar. – Toshkent: Moliya, 2003.
3. Ishmuhammedov R., Abduqodirov A., Pardaev A. Ta’limda innovatsion texnologiyalar. – Toshkent: Iste’dod, 2008.
4. Tolipov O., Usmonboyeva M. Pedagogik texnologiyalarning nazariy va amaliy asoslari. – Toshkent: Fan, 2006.

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

5. Qodirov B. Xalq og‘zaki ijodi va uni o‘rganish metodikasi. – Toshkent: O‘qituvchi, 2010.
6. 5-sinf adabiyot darsligi.- Toshkent – 2024

ZAMONAVIY METODIKA FANINING INNOVATSION MOHIYATI

Saribayeva Maxsuda Urinbayevna,

Gulistan davlat universiteti dotsenti, p.f.n. saribaevamaksuda@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqolada zamonaviy metodika fanining nazariy, amaliy mohiyati, tuzilishi, metodik yondashuvning tarbiyaviy mazmuni, ta’lim jarayonining psixologik-pedagogik omillari ilmiy asoslangan. Shuningdek, metodik jarayonning komponentlari mazmuni va elementlari, adabiyot o‘qitish metodikasi fanining innovatsion mohiyati, innovatsion mohiyatning asosiy xususiyatlari, bo‘lajak filolog-pedagoglarning kasbiy mahoratini yangi bosqichga ko‘tarishda strategik ahamiyat kasb etishi ilmiy jihatdan tadqiq etilgan.

Kalit so‘zlar: zamonaviy metodika, metodik yondashuv, innovatsiya, metodika nazariyasi, adabiy ta’lim, baholash tizimi, raqamli texnologiya, usul, komponent, kreativ pedagogika.

Zamonaviy adabiy ta’lim metodikasi – bu o‘zbek adabiyotini o‘qitish jarayonida ta’lim mazmuni, maqsadi, shakl va metodlari, didaktik vositalari, o‘quvchi shaxsining kompetensiyalarini shakllantirish mexanizmlarini o‘rganuvchi mustaqil ilmiy-pedagogik fan sifatida namoyon bo‘ladi. Mazkur fanning asosiy vazifasi – adabiy ta’limni jamiyat taraqqiyoti, ta’lim tizimi modernizatsiyasi va global o‘zgarishlar talablariga mos ravishda rivojlantirish, o‘quv jarayoniga yangi metodlar, pedagogik texnologiyalar va innovatsion yondashuvlarni joriy etishdan iborat. “Adabiyot o‘qitish metodikasi” pedagogik fanlar tizimiga mansub o‘laroq, limning alohida turi bo‘lish uchun talabning barchasiga javob bera oladi. Birinchidan, adabiyot o‘qitish metodikasi o‘rganadigan soha ilmdan boshqa biror o‘quv fani tomonidan o‘rganilmaydi. Ikkinchidan, mazkur fan ishlaydigan soha ya’ni adabiy ta’limning har bosqichida badiiy asarlar ustida ishlashning optimal va samarali yo‘llarini tadqiq etish, adabiy ta’limning nazariy asoslarini ishlab chiqish ulkan ijtimoiy ahamiyat kasb etadi. Uchinchidan, ...fan sifatida o‘ziga xos tadqiqot obyekti, predmeti, maqsad-vazifalari, mazmuni va usullariga ega” [1:11-12]. O‘zbek adabiyotini o‘qitish metodikasi – an’anaviy didaktika

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

va zamonaviy pedagogika kesishgan nuqtada shakllanuvchi kompleks bilimlar tizimidir.

Nazariy mohiyatning muhim qatlami – *adabiy ta’limning tamoyillari, qonuniyatlari va konseptual paradigmalarini asoslashdan* iborat. O‘zbek adabiyoti metodikasida quyidagi nazariy tamoyillar alohida ajralib turadi: milliylik va universallik uyg‘unligi; badiiy asarni idrokiy (analitik) va emotsional (estetik) qabul qilishning integratsiyasi; shaxsga yo‘naltirilgan ta’lim; faol-subyekt sifatida o‘quvchi modeli; matn asosidagi ta’lim; kompetensiyaviy yondashuv kabi metodik paradigmalar. Nazariy mohiyat aynan shu tamoyillarni ilmiy asoslab, ularning ta’lim jarayonida qo‘llanish mexanizmlarini ochib beradi.

Metodika nazariyasi yana *ta’lim jarayonining psixologik-pedagogik omillarini* ilmiy tahlil qilishni ham o‘z ichiga oladi. Chunki badiiy matnni o‘qitish jarayoni – idrok, tasavvur, emotsiya, kognitiv jarayonlar, assotsiativ fikrlash, tafakkur bosqichlari bilan bevosita bog‘liq bo‘lib, metodika fani bu jarayonlarning psixologik qonuniyatlari asosida o‘quv jarayonining samaradorligini oshiruvchi ilmiy model yaratadi. Mazkur jihat o‘z navbatida nazariy mohiyatning ilmiy psixologiya bilan o‘zaro aloqadorligini namoyon etadi.

Nazariy mohiyatning yana bir muhim komponenti – *metodika fanining ilmiy kategoriyalar tizimi va terminologik bazasini yaratishdir*. Chunki metodika fani to‘liq shakllanishi, ilmiy mustaqilligi va nazariy maqomga ega bo‘lishi uchun uning o‘z kategoriyalari – “adabiy ta’lim mazmuni”, “matn ustida ishlash metodikasi”, “badiiy idrok”, “kompetensiya asosidagi adabiy ta’lim”, “estetik tarbiya”, “kognitiv bosqichlar bo‘yicha idrok jarayoni” kabi terminlarni ilmiy asosda izohlab berish muhim hisoblanadi. Terminologik tizimning yaratilishi metodikaning alohida ilmiy yo‘nalish sifatida shakllanganligini tasdiqlovchi asosiy belgidir. Eugen Wyster ta’kidlaganidek, terminlar maxsus fan yoki soha tushunchalarini aniq ifodalash uchun yaratilgan bo‘lib, ular birma’nollik (monosemiya) tamoyiliga asoslanadi [7].

Filolog-pedagog tayyorlash tizimida o‘zbek adabiyotini o‘qitish metodikasi nafaqat ilmiy-nazariy va amaliy yo‘nalishlarga, balki teran tarbiyaviy vazifalarga ham ega bo‘lgan kompleks fan sifatida e’tirof etiladi. Metodika fanining tarbiyaviy mohiyati, eng avvalo, ta’lim jarayonida shaxsning ma’naviy-axloqiy kamoloti, milliy g‘urur va vatanparvarlik tuyg‘ulari, burch

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

va mas’uliyat hissining shakllanishiga xizmat qilishi bilan belgilanadi. Zero, adabiyot fani – badiiy matn orqali insonga ruhiy-psixologik ta’sir ko’rsatish, ichki dunyosini uyg’otish, ijtimoiy ongini yuksaltirish imkonini beruvchi noyob tarbiya vositasidir. Shu nuqtayi nazardan qaralganda, metodika fanining tarbiyaviy mohiyati – adabiy materialni qanday o’qitish kerakligi emas, balki *nimani, qanday maqsadda, qaysi tarbiyaviy natija yo’lida* o’qitish kerakligini aniqlaydi. Q.Yo’ldoshev boshqa fanlardan farqli o’laroq tarbiyaviy maqsadni adabiyot o’qitishda ta’limiy maqsaddan oldin qo’yadi [4:408].

Metodik yondashuvning tarbiyaviy mazmuni o’zbek adabiyotidagi badiiy timsollar, voqelik tasviri, tarixiy shaxslar, millatning or-nomusi va qadriyatlarini ifodalovchi mazmunlar orqali o’quvchi shaxsida milliy identitetni shakllantirishga qaratilgan. Shuningdek, metodika shaxsning axloqiy ongini, jamiyatdagi tutumini, muomala madaniyatini, estetik didini shakllantiruvchi pedagogik tizim sifatida ko’riladi. Bu jarayon o’qituvchi faoliyatining interfaol, maqsadli va ma’naviyati bilan uyg’un holda tashkil etilganida samarali kechadi.

Metodikaning tarbiyaviy mohiyati shuningdek, o’qituvchining dunyoqarashi va shaxsiy fazilatlari bilan ham o’zaro bog’liq. Badiiy matnni tanqidiy fikrlash, mulohaza yuritish, bahs-munozara va kuzatuv asosida o’rganish jarayonlarida o’quvchilar o’z hayoti bilan bog’liq xulosalar chiqaradi, ma’naviy o’zlashtirish tamoyili kuchayadi. Ayniqsa, Alisher Navoiy, Abdulla Qodiriy, Cho’lpon, Oybek, Pirmat Qo’shoqboyev, Erkin Vohidov singari adiblar asarlaridagi ma’naviyat, shijoat, millat taqdiri, vijdon, halollik, muhabbat va sadoqat g’oyalari – tarbiyaviy komponent sifatida metodikada markaziy ahamiyat kasb etadi.

Metodik jarayonda tarbiyaviy maqsadlar ikki qatlamda yuzaga chiqadi:

1. **Bevosita (ochiq) tarbiyaviy maqsadlar** – ma’lumot berish, qadriyatni o’rgatish, ma’naviy tushuncha shakllantirish (vatanparvarlik, g’urur, odob, halollik).

2. **Bilvosita (yashirin) tarbiyaviy ta’sirlar** – o’quvchi ongiga estetika orqali ta’sir qilish, obrazlar dunyosidan ruhiy ta’sirlanish, empatiya va hamdardlikning kuchayishi.

Tarbiyaviy mohiyat metodikaning boshqa komponentlari – didaktik tamoyillar, metodlar, o’quv materialini tanlash mezonlari bilan uzviy bog’liqdir. Xususan, adabiy asarlarni tematik tanlash jarayoni ham tarbiyaviy

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

mezonlarga asoslanishi zarur: ijtimoiy-hayotiy, ma'naviy-ma'rifiy, axloqiy-psixologik ta'sir salohiyati yuqori matnlar tanlanadi. Shuningdek, metodikada tarbiyaviy ta'sir mexanizmi – suhbat, refleksiya, esse yozish, dramatizatsiya, ijodiy tahlil, guruhli fikrlash va baholash orqali amalga oshiriladi.

Demak, metodika fani tarbiyaviy mohiyatiga ko'ra – o'qituvchini dars o'tish texnikasi bilan emas, balki *ta'lim jarayonini tarbiya bilan uyg'unlashtirish san'ati* bilan qurollantiruvchi pedagogik-nazariy tizimdir.

Tarbiyaviy Model (kontseptual sxema)

1. Asosiy g'oya: axloqiy-estetik tarbiya – bosh maqsad.
2. Metodik jarayonning komponentlari:

No	Komponent nomi	Mazmuni va elementlari
1	Matn tanlash mezonlari	ma'naviy mazmun, milliy qadriyat
2	Metodlar va usullar	suhbat, tahlil, dramatizatsiya, refleksiya
3	Interfaol faoliyat	bahs, guruh ishlari, empatiya mashqlari
4	Natija	O'quvchi shaxsining shakllanishi

3. Shakllanadigan sifatlar (yakuniy natija):

- Milliy identitet
- Estetik did
- Axloqiy ong
- Vatanparvarlik
- Mas'uliyatlilik

Innovatsion mohiyat – raqamli texnologiyalar, AKT imkoniyatlari, virtual metodik resurslar, kompetensiyaviy yondashuvning adabiy ta'limga integratsiyasini ta'minlaydi. “Raqamlashtirishning yuqori sur'atlari, IT texnologiyalarning rivojlanishi, shuningdek, hayotimizning barcha sohalarida masofaviy aloqa vositalaridan keng va ommaviy foydalanishi bilan zamonaviy ta'lim oldida yangi chaqiriqlar paydo bo'lmoqda, ularning yechimi esa pedagog xodimlar hamda ta'lim sohasidagi siyosiy rivojlanish yo'nalishi (vektorlari) zimmasiga tushadi” [8: 19].

O'zbek adabiyotini o'qitish metodikasi zamonaviy filolog-pedagog tayyorlash tizimida nafaqat an'anaviy didaktik yondashuvlarga tayanadi, balki innovatsion g'oyalar, texnologiyalar va pedagogik transformatsiyalarni o'zida mujassam etgan ochiq tizim sifatida namoyon bo'ladi. Innovatsion mohiyat – metodika fanining jamiyat taraqqiyoti, raqamli makon kengayishi

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

va ta'lim paradigmasining o'zgarishlaridan kelib chiqib, doimiy rivojlanishga, yangilanishga, o'qituvchi va o'quvchilar faoliyatiga zamonaviy texnologiyalarni joriy etishga yo'naltirilganligini anglatadi.

Ta'lim texnologiyalari rivojlanishi fonida metodika fani an'anaviy matn tahlili va og'zaki bayon metodlari bilan cheklanmay, virtual platformalar, elektron adabiyot darsliklari, multimodal badiiy matn tahlili, onlayn seminar va vebinarlar, sun'iy intellekt asosida adaptiv o'rganish tizimlari orqali kengayib bormoqda. Bu jarayon metodika mohiyatida **innovatsion kompetensiya** tushunchasini yuzaga keltiradi: ya'ni o'qituvchi o'z kasbiy faoliyatida shunchaki bilim beruvchi emas, balki raqamli ta'lim dizayneri, kontent yaratuvchi, masofaviy o'qitish metodlarini boshqaruvchi subyekt sifatida shakllanishi talab qilinadi.

Metodika fanining innovatsion mohiyatida quyidagi nazariy komponentlar ajralib turadi:

1. **Innovatsion-didaktik yondashuv** – ta'lim mazmuni va maqsadlarini yangi ijtimoiy talablar asosida qayta loyihalash, kompetensiyalar asosida baholash va jarayonni modullashtirish.

2. **Texnologik integratsiya** – axborot-kommunikatsiya texnologiyalari, interfaol ta'lim platformalari (Google Classroom, Moodle, Ziyonet, Quizizz, Mentimeter), grafik-organayzerlar va sun'iy intellektga asoslangan o'quv ilovalarining dars jarayoniga tatbiqi.

3. **Metodik innovatsiyalar modeli** – pedagogik tajribani sinovdan o'tkazish, tahlil qilish va tarqatishning ilmiy jarayoni sifatida (experiment – monitoring – ekspertiza – implementatsiya – refleksiya) ko'rilishi.

4. **Mualliflik metodlari va kreativ pedagogika** – o'qituvchi tomonidan yangi o'qitish shakllarini ishlab chiqish, badiiy tahlilning kreativ usullarini qo'llash (storytelling, podcast asosida tahlil, dramalashtirilgan muhokama, “rol o'zgartirish” debati).

Innovatsion mohiyatning asosiy xususiyati – metodikani statik tizim emas, balki dinamik rivojlanishga ega, har bir yangi ijtimoiy-real o'zgarishga moslashuvchi **ochiq metodik ekotizim** sifatida talqin qilinishi bilan belgilanadi. Innovatsiyalarning metodika fani mohiyatiga kirib kelishi o'qituvchi shaxsida quyidagi kasbiy sifatlarning shakllanishini talab etadi: media savodxonligi, raqamli tafakkur, tezkor moslashuv, kontent yaratish

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

ko‘nikmasi, hamkorlikda o‘qitish kompetensiyalari, tizimli va dizaynerlik fikrlash.

Adabiyot ta‘limi predmetining badiiy, estetik, ruhiy va tarixiy tabiatini hisobga olgan holda innovatsion metodlar nafaqat texnik yangilanish, balki *interfaol, empatik, hissiy-idrokiy jarayonlarni qo‘llab-quvvatlovchi psixopedagogik innovatsiya* sifatida talqin qilinishi lozim. Masalan, badiiy matnni raqamli xarita (digital mind-map) asosida yechish, qahramon kechinmalarini VR-sahnalashtirish orqali tasavvur qilish, “adabiy podkast-refleksiya” metodidan foydalanish – innovatsiya mohiyatining yangi qirralarini anglatadi.

Metodika fanining innovatsion mohiyati – ta‘lim mazmuni, shakllari va natijalarini yangilash, raqamli va kreativ pedagogika imkoniyatlaridan foydalangan holda o‘zbek adabiyotini o‘qitish jarayonini transformatsiyalashga xizmat qiluvchi ilmiy-nazariy kategoriyadir. Uning mohiyatidan kelib chiqqan holda adabiyot metodikasi endi nafaqat “qanday o‘qitish kerak” savoliga, balki “qanday innovatsion samaraga erishish mumkin” degan strategik masalaga javob beradigan fan sifatida namoyon bo‘lmoqda.

Xulosa qilib aytganda, zamonaviy adabiy ta‘lim metodikasi shunchaki o‘qitish usullari majmuasi emas, balki nazariy asoslar, amaliy ko‘nikmalar, tarbiyaviy maqsadlar va innovatsion yondashuvlarni o‘zida mujassam etgan yaxlit ilmiy-pedagogik tizimdir. Maqolada tahlil etilganidek, metodika fanining nazariy va amaliy mohiyati o‘quvchi shaxsini ta‘lim markaziga olib chiqish, ularda nafaqat badiiy matnni tahlil qilish malakasini, balki milliy o‘zlikni anglash, estetik did va ma‘naviy immunitet kabi hayotiy kompetensiyalarni shakllantirishga xizmat qiladi. Raqamli texnologiyalar va innovatsion metodlarning adabiyot darslariga integratsiyalashuvi esa, fanning zamon talablariga mos ravishda transformatsiyalashuvini ta‘minlab, bo‘lajak filolog-pedagoglarning kasbiy mahoratini yangi bosqichga ko‘tarishda strategik ahamiyat kasb etadi. Zero, adabiy ta‘limning samaradorligi nazariy bilimlar va amaliy texnologiyalarning tarbiyaviy mohiyat bilan uyg‘unligida namoyon bo‘ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Adabiyot o‘qitish metodikasi. Dasturiy qo‘llanma. Tuzuvchilar: Q.Yo‘ldoshev, O.Madayev, A.Abdurazzoqov. – T.: RTM, 1994. – 49 b.

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

2. Husanboyeva Q. Niyazmetova R. Adabiyot o‘qitish metodikasi. 1- kitob. – T.: Innovatsiya-Ziyo, 2022. – 400 b.
3. Husanboyeva Q. Niyazmetova R. Adabiyot o‘qitish metodikasi. 2-kitob. – T.: Innovatsiya-Ziyo, 2022. –92 b.
4. Qozoqboy Yo‘ldosh, Muhayyo Yo‘ldosh. O‘zbek adabiyotini o‘qitish metodikasi. –T.: G‘afur G‘ulom nomidagi nashriyot – matbaa ijodiy uyi, 2022. – 408 b.
5. Қодиров В. Мумтоз адабиёт: Ўқитиш муаммолари ва ечимлар. –Т.: Ўзбекистон Миллий кутубхонаси нашриёти. 2009. – 244 б.
6. Saribaeva, M. . (2024). THE ROLE OF NAVOI’S WORKS IN THE FORMATION OF GOOD MORALS. *Евразийский журнал технологий и инноваций*, 2(1), 36-39. извлечено от <https://in-academy.uz/index.php/ejti/article/view/25462>
7. Wüster E. (1979). Introduction to the General Theory of Terminology and Terminological Lexicography. Springer.

UMUMIY O‘RTA TA‘LIMDA ADABIY KOMPETENSIYALARNI SHAKLLANTIRISH: BADIY MATNLARNI SARALASH

Musaboyeva Zulfira Iqboljon qizi,

ToshDO‘TAU O‘zbek tili va adabiyot ta‘limi kafedrası tayanch doktoranti

Annotatsiya. Ushbu maqolada 6-sinf adabiyot darsliklari uchun badiiy material tanlashning ilmiy-metodik asoslari tahlil qilinadi. Adabiy ta‘limda kompetensiyaviy yondashuvni ta‘minlashda matn tanlashning beshta asosiy strategiyasini va ularni darslik formatiga optimallashtirish usullari taklif etildi.

Kalit so‘zlar: badiiy material, darslik konstruksiyasi, matn saralash, adabiy did, didaktik moslashtirish, syujet dinamikasi.

Zamonaviy ta‘lim taraqqiyoti davrida adabiyot darsligi shunchaki asarlar to‘plami emas, balki tizimli ravishda shakllantirilgan ma‘naviy-estetik dasturdir. Bugungi integratsiyalashuv, globallashtirish davrida ulg‘ayayotgan o‘quvchi uchun tayyor talqinlar uni adabiyotdan bezdiradi. Zotan, badiiy adabiyot namunasi o‘quvchi tomonidan to‘liq his etilib, anglanib, nafis adabiyotning sehr-u jozibasidan atroflicha xabardor bo‘lingandagina ta‘sirchan estetik-ma‘naviy energiyaga aylanadi. His etilmagan, anglanmagan go‘zallik ma‘naviyat shakllanishiga xizmat qila olmaydi. Shuning uchun ham adabiyot o‘qitishda badiiy asar tahlili alohida mavqega egadir [3:68]. Maktab o‘quvchisining kitobxonlik taqdiri aynan darslikka kiritilgan birinchi badiiy materialning jozibadorligiga bog‘liq. Shu sababli, darslik uchun asar saralash jarayoni tasodifiy emas, balki qat‘iy strategik tanlovga asoslanishi lozim. 6-sinf yoshidagi o‘quvchilar kichik maktab yoshidan o‘spirinlik davriga o‘tish

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

ostonasida turganligi sababli ularning dunyoqarashi va badiiy didi shakllanishida darslikdagi matn “estetik model” vazifasini o‘taydi. O‘quvchi asar qahramoni bilan o‘zini identifikatsiya qilish, ya’ni o‘zini qahramon o‘rniga qo‘yib ko‘rish bosqichida bo‘ladi. Binobarin, tanlanayotgan badiiy material shunchaki “yaxshi fazilatlar majmuasi” bo‘lib qolmasdan, balki hayotiy ziddiyatlar, insoniy kechinmalar va real xarakterlar to‘qnashuvini aks ettirishi, o‘quvchida “begonalashish” hissini uyg‘otmaydigan darajada hayotiy bo‘lishi shart.

Adabiy kompetensiyalarni shakllantirishda “zonalararo muvozanat” tamoyili markaziy o‘rinni egallaydi. Bunda klassik meros, zamonaviy adabiyot va jahon adabiyoti namunalari o‘zaro uyg‘unlikda taqdim etilishi kerak. Klassik asarlar milliy o‘zlikni va tilning go‘zalligini anglatishga xizmat qilsa, zamonaviy matnlar bugungi kun bolasi nafas olayotgan muhitni, uning texnologik va ijtimoiy dunyoqarashini aks ettiradi. Jahon adabiyoti esa o‘quvchini global madaniy maydonning bir qismi ekanini his qildirishga, unda sarguzasht ruhini uyg‘otishga yo‘naltiriladi. Tanlanayotgan har bir matn “ochiq matn” xarakteriga ega bo‘lishi, ya’ni tayyor xulosani emas, balki mulohaza uchun muammoli vaziyatni taqdim etishi lozim. Shundagina o‘quvchi matn yakunida “Qahramon nega bunday qildi?”, “Men bo‘lsam nima qilgan bo‘lardim?” kabi savollar ustida bosh qotiradi va unda matnni shaxsiy tajriba bilan bog‘lash ko‘nikmasi – adabiy kompetensiya shakllanadi.

Strategik tanlovning yakuniy va eng mas’uliyatli bosqichi – bu yirik hajmli asarlarni darslik formatiga didaktik optimallashtirishdir. Bu jarayonda “syujet tuguni” va “kulminatsiya” nuqtalarini saqlab qolgan holda asarning eng mazmundor qismlari (ekstraksiya) ajratib olinadi. 6-sinf o‘quvchisining psixofiziologik chidamliligi va diqqat konsentratsiyasini inobatga olgan holda, matn hajmi va murakkabligi me‘yorlashtirilishi zarur. Ammo bu moslashtirish asarning badiiy jozibasi va uslubiy betakrorligiga zarar yetkazmasligi lozim. Har bir tanlangan sahifa o‘quvchini kitob javoni tomon bir qadam yaqinlashtirishi yoki undan butunlay uzoqlashtirishi mumkin bo‘lgan filtr vazifasini o‘taydi. Shunga ko‘ra biz 6-sinf adabiyot darsligi uchun Xurshid Davronning quyidagi she‘rini kiritishni taklif etmoqdamiz.

Tush ko‘raman olis qishloqni,

Tepasida hilol suzadi.

Yo‘l chetida mudragan bog‘ni –

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

Sog‘inchlarim titrab kezadi.
Hali juda olisda Zuhra,
Ammo bu dam titrar misli qush
Supadagi belanchak uzra
Ko‘kdan yog‘gan oltin va kumush.
Tushlarimda emasman yolg‘iz,
Yuraginga sig‘mas shodon baxt –
Tushlarimda anqiydi yalpiz,
Qo‘riqlaydi tushimni daraxt.

Yosh psixologiyasi nuqtayi nazaridan 6-sinf o‘quvchilari 11–12 yosh bo‘ladi va bu yoshda o‘quvchilarda tasavvur va obrazli tafakkuri rivojlangan, ramziy obrazlarni qisman anglay boshlagan, lekin chuqur falsafiy va ramziy ma’nolarni mustaqil talqin qilishda o‘qituvchining yordami biroz kerak bo‘ladi.

She’rda: **tush, hilol, titrar qush, oltin va kumush, yalpiz, daraxt kabi tabiat** va tush obrazlari bor. Bu obrazlar yoshga mos. Chunki ular bolaning tasavvurini boyitadi, hissiy ta’sir uyg‘otadi. Ushbu she’rning til va uslub jihatidan mosligini ko‘rib chiqish lozim. She’r tili adabiy, badiiy va sof o‘zbekcha va bu o‘quvchilarning so‘z boyligini oshirishga xizmat qiladi. Lekin ayrim so‘z va birikmalar: mudragan bog‘, belanchak uzra, qo‘riqlaydi tushimni daraxt – ko‘chma ma’noda qo‘llangan. Bu holat 6-sinf dasturiga mos, chunki aynan shu sinfda: ko‘chma ma’no, badiiy tasvir vositalari bilan tanishtirish boshlanadi.

3. Tarbiyaviy jihatdan. She’r tabiatga mehr, orzu va tushlarga ishonch, ruhiy poklik g‘oyalarini singdiradi. Bu jihatlar: 6-sinf o‘quvchilari uchun tarbiyaviy jihatdan juda muhim. She’r zo‘ravonlik, salbiy xatti-harakat yoki yoshga nomos mavzularni o‘z ichiga olmaydi.

4. Metodik jihatdan. Ilmiy-metodik nuqtayi nazardan: obrazlarni rasm chizdirish orqali tushuntirish; “Shoir nimani tush orqali aytmoqchi?” kabi savollar berish; ko‘chma ma’nolarni ochib berish va shunga mos topshiriqlar berish mumkin. Mazkur she’r 6-sinf o‘quvchilari uchun mazmunan mos, ramziy va obrazli ifodalar bor, u o‘quvchilarning badiiy tafakkurini rivojlantiradi, adabiyotga qiziqishini oshiradi.

Zamonaviy adabiyotshunoslik va pedagogikada Reader-Response nazariyasi (o‘quvchi javobi nazariyasi) muhim o‘rin egallaydi. Ushbu nazariya asoschisi Louise Rosenblattning ta’kidlashicha, badiiy asarning mazmuni

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

matnning o‘zida tayyor holda mavjud bo‘lmaydi, balki o‘quvchi tomonidan o‘qish jarayonida hissiy va estetik idrok asosida qayta yaratiladi. Shuning uchun ham badiiy asarni tushunish jarayoni o‘quvchi va matn o‘rtasidagi tranzaksion munosabat sifatida qaraladi.

Mazkur nazariya ayniqsa she‘riy asarlarni o‘qitishda muhim ahamiyat kasb etadi, chunki she‘r aniq voqealar bayonidan ko‘ra, obraz, ramz va his-tuyg‘ularga tayangan holda o‘quvchi tafakkuriga ta‘sir ko‘rsatadi.

Rosenblatt efferent va aesthetic estetik) o‘qish turlarini ajratadi. Efferent o‘qish axborot olishga yo‘naltirilgan bo‘lsa, estetik o‘qish o‘quvchining his-tuyg‘ulari, tasavvuri va obrazli tafakkurini faollashtiradi. She‘riy matnlar asosan estetik o‘qish orqali idrok etiladi. 5–7-sinf o‘quvchilari, xususan 6-sinf yoshidagi bolalarda obrazli tafakkur yetakchi bo‘lib, badiiy obrazlar orqali fikrlash mantiqiy tafakkur shakllanishi uchun muhim poydevor vazifasini bajaradi.

Ushbu she‘r voqea-hodisalarni aniq bayon etishdan ko‘ra, tush, tabiat va hissiy holatlar orqali yaratilgan obrazlar tizimiga asoslangan. Masalan, she‘rda uchraydigan “tush”, “olis qishloq”, “hilol”, “titrar qush”, “oltin va kumush” kabi obrazlar muallif tomonidan aniq talqin qilinmaydi. Bu esa Reader-Response nazariyasiga muvofiq holda obrazlarning o‘quvchi ongida individual tarzda shakllanishiga imkon yaratadi. Har bir o‘quvchi mazkur obrazlarni o‘z hayotiy tajribasi, xotirasi va hissiy holatiga tayanib idrok etadi. Natijada she‘rning mazmuni yagona talqinga ega bo‘lmay, o‘quvchilar tasavvurida turlicha namoyon bo‘ladi. Aynan shu jarayon obrazli tafakkurning faol rivojlanishini ta‘minlaydi.

Mazkur she‘r 6-sinf o‘quvchilari uchun metodik jihatdan samarali hisoblanadi, chunki o‘quvchi badiiy matnni passiv qabul qiluvchi emas, balki faol talqin qiluvchi subyektga aylanadi; obrazlar orqali tasavvur, xotira va emotsional idrok faollashadi; o‘quvchilar o‘z fikrini erkin ifodalashga o‘rganadi; obrazli tafakkur asosida mantiqiy xulosa chiqarishga tayyorgarlik shakllanadi. Shuningdek, she‘rning ramziy va obrazli ifodaga boyligi o‘qituvchi rahbarligida olib boriladigan estetik tahlil uchun qulay imkoniyat yaratadi.

Mazkur she‘r o‘quvchi tafakkurida qayta yaratiladigan estetik matn sifatida namoyon bo‘ladi. She‘rdagi obrazlar o‘quvchilarning individual tasavvurida shakllanib, ularning obrazli tafakkurini rivojlantirishga xizmat

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

qiladi. Shu jihatdan ushbu she'r 6-sinf o'quvchilarida badiiy idrok, ijodiy fikrlash va estetik dunyoqarashni shakllantirishda samarali vosita bo'la oladi.

Shu bilan birgalikda Nosir Fozilovning “Poliz oqshomi” hikoyasi ham 6-sinflar uchun mos keladi nazarimizda.

“Sumbula kirib, havoga kuz nuqsi urib qolgan kunlarning birida qishloq oralab yurgan muxbir yigit pidjagini yelkasiga tashlab, qovun polizga keldi. Bu payt polizda hamma ish bilan band; kech kirib qolgani uchun odamlar pushtalarga uyib qo'yilgan qovunlarni chetga, tarozibon oldiga tashib chiqishar, poliz o'rtasida saralab qovun uzib yurgan chol qichqirib, yigitlarga nimalarnidir uqtirar edi. Hoji buva deganlari shu kishi bo'lsalar kerak, deb o'yladi muxbir yigit.

So'ng tevarak-atrofga bir zum diqqat bilan qarab turdi-da, pidjagini chetroqdagi chayla yonidan chiqib turgan shoxga ilib, poliz o'rtasiga qarab yurdi. Qovunlarni qoplarga solib, bir-birlariga orqalatayotgan yigitlar hazillashishar edi:

- Ha, dumalab jo'na, bo'rikalla!
- Iching tushmasin, bosvoldi!
- Hali xomaksan-da, og'ayni, xomaksan.
- Amiriga o'xshab belingni ushlab turishingni qara, ko'tarsang-chi.
- Hoji buvam kelyaptilar... Hov! Qoch!..

Hoji buva bular tomonga kela boshlaganda haligi yigitlar qoplarga yarim-yarim qilib solgan qovunlarini orqalashib, palaklar orasidagi so'qmoqdan yugurgilab ketishdi” [8].

6-sinf o'quvchilari (11-12 yosh) o'tish davrining boshlang'ich bosqichida bo'lib, ularda obrazli tafakkur bilan birga mantiqiy mushohada yuritish elementlari shakllana boshlaydi. Hikoyada voqealar rivoji chiziqli tartibda berilgan bo'lib, syujetning ekspozitsiyadan yechimgacha bo'lgan mantiqiy zanjiri o'quvchi diqqatini barqaror ushlab turadi.

Muallif qovun va tarvuz turlarini tasvirlashda o'quvchi hayotiy tajribasiga yaqin bo'lgan o'xshatishlardan (masalan, “yo'lbarsday”, “golland sigiriday ola”, “koptokka o'xshab”) unumli foydalangan. Bu o'quvchida badiiy matnni vizual tasvirlarga aylantirish ko'nikmasini rivojlantiradi. Hikoya o'zbek xalqining milliy-etnografik leksikasini o'rganish uchun boy manbadir. Bu 6-sinf ona tili va adabiyot integratsiyasi uchun xizmat qiladi:

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

Matnda polizchilik madaniyatiga oid maxsus terminlar (palak, pushta, naycha, tugunak, sapcha, xomak, shumg‘iya) mahorat bilan qo‘llanilgan.

O‘zbek qovunshunosligining "oltin fondi" hisoblangan navlar (amiri, cho‘giri, obinovvot, gulobi, ko‘kcha, buzoqboshi, begizot, bo‘rikalla, qoybosh, qizilurug‘, shakarpalak, handalak, bosvoldi) keltirilishi o‘quvchining milliy dunyoqarashini boyitadi.

Asar “Adabiyot – insonshunoslik” tamoyiliga to‘la javob beradi: Hoji buvaning yerga bo‘lgan munosabati (“Yer kuchsizlanib, shumg‘iya chiqib ketadi”) va tabiatning tirik bo‘lagi bo‘lgan kirpiga bo‘lgan mehri o‘quvchida ekologik ongni shakllantiradi. Makka safarida vatan qovunining qoqisini ko‘ziga surtib yig‘lagan hamyurtimiz obrazi orqali “Vatan sog‘inchi” mavzusi mavhum emas, balki aniq va ta’sirli detal (qovun qoqi) orqali ochib berilgan. Qovunni nopisandlik bilan chala yeb ketgan yigitlar va ularga nisbatan cholning g‘ashligi orqali o‘quvchilarda mehnat mahsuliga nisbatan hurmat hissi tarbiyalanadi.

Audio-vizual effektlar: “Cho‘li iroq” kuyi, “Selga” radiosining g‘o‘ng‘illashi, yilqichi qushning sayrash va kanal tomondan kelayotgan qurbaqalarning ovozi asar atmosferasini realistik ta’minlaydi. Bu elementlar 6-sinf o‘quvchisida estetik didni o‘stirishga xizmat qiladi. “Poliz” hikoyasi 6-sinf o‘quvchisiga nafaqat adabiy bilim beradi, balki unda milliy identifikatsiya, ekologik mas’uliyat va estetik idrok kabi muhim hayotiy kompetensiyalarni kompleks ravishda shakllantiradi.

“Poliz” hikoyasini audiovizual metod orqali o‘rganish mumkin. Vizual (tasvir): poliz maydoni, ekinlar, quyosh, suv. Audio (tovush) shamol, poliz shivirlari, qushlar ovozi. Yoki rasm chizish yoki hikoya yozish. Bu metod hikoyani faqat o‘qib bemas, balki his qilib va faol qatnashib o‘rganadi. Bu asarni John Dewey qarashlariga ko‘ra [7:86] darslikka kiritish mumkin. Deweyga ko‘ra tajriba sifati ta’limning samaradorligini belgilaydi. Audiovizual metod yordamida poliz tasviri va tovushlar o‘quvchi uchun faol va mazmunli tajriba yaratadi. Bu o‘quvchiga faol tajriba va vizualizatsiya imkonini beradi.

Xulosa qilib aytganda, darslik uchun asar tanlanganda uning til jihatidan tushunarli bo‘lishiga alohida ahamiyat beriladi. Agar bir xil ahamiyatga ega bo‘lgan 2 ta asardan birini tanlash zarur bo‘lsa, hajmi nisbatan kichikroq, tili hozirgi adabiy til normalariga yaqinroq asarlar afzal ko‘riladi.

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Islomova D.D. Akademik lisey va kasb-hunar kollejlarida nasriy asarlarni o‘rganish (rus guruhlarida misolida): Ped. fan.nomz. ... diss. – Toshkent, 2007. – 15-b.
2. Izzat Sulton. Adabiyot nazariyasi. – T.: O‘qituvchi, 1980. – 226 b.
3. Yo‘ldoshev Q. Adabiyot o‘qitishning ilmiy-nazariy asoslari. -T.: O‘qituvchi, 1996.-B.68
4. Husanboeva Q. Adabiyot – ma’naviyat va mustaqil fikr shakllantirish omili. – Toshkent: Alisher Navoiy nomidagi O‘zbekiston Milliy kutubxonasi nashriyoti, 2009. – 193-b.
5. Mirzayeva Z., Jalilov K. Adabiyot o‘qitish metodikasi (an’anaviylikdan zamonaviylikka). Uslubiy qo‘llanma/ – Toshkent, 2020.– 37-b.

ASSOTSIATIV YONDASHUV ASOSIDA ZAMONAVIY HIKOYA POETIKASI (Nodir Normatov va Isajon Sulton ijodi misolida)

Niyazova Zilola Eshtemirovna,
Shahrisabz davlat pedagogika instituti
III kurs tayanch doktoranti
zilolaniyazova83@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqolada zamonaviy o‘zbek adabiyotida hikoyalarni o‘rganishda assotsiativ yondashuv tamoyillari ilmiy-nazariy jihatdan yoritiladi. Unda badiiy tafakkur va assotsiativ tafakkur tushunchalari o‘zaro qiyosiy asosda tahlil qilinib, ularning badiiy matn yaratish va idrok etish jarayonidagi o‘rni aniqlanadi. Shuningdek, assotsiativ birliklar (trop, motiv, obraz, intertekstual unsurlar) hamda assotsiativ maydonning tuzilishi, semantik ko‘pqatlamliligi va interpretativ imkoniyatlari ochib beriladi. Nodir Normatov va Isajon Sulton hikoyalari misolida assotsiativ tafakkur tadrijining bosqichlari, estetik ideal bilan o‘zaro aloqasi hamda badiiy yangilik darajasi tahlil qilinadi.

Kalit so‘zlar: assotsiativ tafakkur, badiiy tafakkur, estetik ideal, tafakkur tadriji, badiiy obraz, intertekstual birliklar, assotsiativ maydon, xronotop.

Zamonaviy adabiyotshunoslikda badiiy matnni tahlil qilishda yangicha metodologik yondashuvlarga ehtiyoj ortib bormoqda. Shunday yondashuvlardan biri assotsiativ yondashuv bo‘lib, u badiiy tafakkur va assotsiativ tafakkur o‘zaro munosabatini ochib berishga xizmat qiladi. Badiiy tafakkur san’atga xos ijodiy fikrlash tizimi sifatida voqelikni obrazlar, ramzlar va badiiy umumlashtirishlar orqali idrok etish hamda qayta yaratish jarayonini ifodalaydi. U estetik maqsadga yo‘naltirilgan bo‘lib, borliqni obraz vositasida talqin qiladi va mazmunning ma’naviy, madaniy hamda estetik qatlamlarini yuzaga chiqaradi. Shu bilan birga, yozuvchi ongida faol ijodiy qayta ishlash jarayoni kechadi. Assotsiativ tafakkur esa inson ongining erkin bog‘lanishlarga asoslangan psixologik mexanizmi sifatida namoyon bo‘ladi.

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

Unda bir obraz yoki tushuncha boshqa obrazlar, hissiyotlar, xotiralar va fikrlarni avtomatik ravishda chaqiradi. Bu tafakkur turi mantiqiy qat’iylilikdan ko‘ra erkinlik va spontanlikka tayanadi hamda ong oqimi, sezgi va xotira asosida rivojlanadi. Shu bois badiiy tafakkur ijodkor faoliyati bilan bog‘liq bo‘lsa, assotsiativ tafakkur ko‘proq personaj va o‘quvchi ongida namoyon bo‘ladigan ichki jarayon sifatida talqin etiladi. Mazkur ikki tafakkur shakli o‘zaro farqli tabiatga ega bo‘lsa-da, badiiy matn tarkibida ular uzviy bog‘liq holda amal qiladi. Badiiy tafakkur kompozitsion jihatdan tartibli va muallif tomonidan boshqariladigan tizimni ifodalasa, assotsiativ tafakkur erkin, ko‘pincha ixtiyorsiz va ko‘p yo‘nalishli bog‘lanishlar asosida rivojlanadi. Shu jihatdan, badiiy matnda poetik unsurlar – trop va tasvir vositalari (metafora, metonimiya, epitet, o‘xshatish), motiv va obrazlar tizimi, kompozitsion elementlar, stilistik o‘yinlar hamda intertekstual birliklar assotsiativ nuqtai nazardan tahlil qilinadi. Rus tadqiqotchilarning ta’kidlashicha, “assotsiativlik har qanday badiiy obrazning, ayniqsa, tropning asosida yotadi; biroq assotsiativ obraz qo‘shimcha, go‘yoki majburiy bo‘lmagan, oldindan rejalashtirilmagan, hatto ma’lum bo‘lmagan aloqalarni intensiv ochib berishga asoslanadi”[6:67]. Bunday yondashuvda muhim nazariy tushunchalardan biri assotsiativ maydon hisoblanadi.

Assotsiativ maydon badiiy matnda markaziy obraz yoki motiv atrofida shakllanadigan, o‘zaro bog‘langan ma’no, obraz va kontekstlar tizimi bo‘lib, u o‘quvchi ongida turli semantik, madaniy, intertekstual va psixologik aloqalar orqali kengayib boruvchi ko‘pqatlamli interpretativ makonni hosil qiladi. Adabiyotshunos olim Dilmurod Quronov badiiy tafakkur va obrazli fikrlashning asosiy xususiyatlarini assotsiativlik bilan bog‘laydi. Unga ko‘ra, “...assotsiativlik inson tafakkurining tabiiy xususiyati bo‘lib, tashqi olamning har qanday elementi ongimizda unga bog‘liq boshqa tushunchalarni uyg‘otadi [1:72]. Shu jihatdan, assotsiativ yondashuv zamonaviy hikoya poetikasini chuqurroq anglash, uning ichki semantik va estetik mexanizmlarini ochib berishda samarali ilmiy metod sifatida namoyon bo‘ladi. Yuqorida qayd etilgan assotsiativ maydonning strukturaviy va semantik xususiyatlari bevosita ijodkorning estetik ideali hamda assotsiativ tafakkur tadriji bilan uzviy bog‘liq holda namoyon bo‘ladi. Chunki badiiy matnda markaz va periferiyadan tashkil topgan assotsiativ tizim aslida tasodifiy bog‘lanishlar yig‘indisi emas, balki muayyan estetik mezon asosida saralangan va

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

tartiblangan ma’no qatlamlaridir. Markazda joylashgan asosiy obraz yoki semantik tugun ijodkorning estetik idealiga mos ravishda tanlanadi, periferiyadagi qo’shimcha ma’nolar, ishoralar va reministsensiyalar esa assotsiativ tafakkurning kengayuvchi imkoniyatlari mahsuli sifatida yuzaga keladi. Shu nuqtai nazardan, “ijodkorning estetik ideali” va “assotsiativ badiiy tafakkur tadriji” o‘zaro dialektik birlikni tashkil etadi: biri maqsad sifatida badiiy mukammallik modelini belgilasa, ikkinchisi ana shu modelga eltuvchi tafakkur jarayonining bosqichma-bosqich rivojlanishini ifodalaydi. Estetik ideal ijodkor ongida shakllangan go‘zallik, haqiqat va ma’no haqidagi eng yuqori mezon bo‘lib, u nafaqat tasvirning yo‘nalishini, balki assotsiativ bog‘lanishlarning tanlanish va tartiblanish prinsiplarini ham belgilaydi.

Assotsiativ tafakkur esa o‘z tabiatiga ko‘ra erkin, ko‘p variantli va spontan xarakterga ega bo‘lib, turli obrazlar, tushunchalar va hissiy holatlarni o‘zaro bog‘lash orqali imkoniyatlar maydonini yaratadi. Biroq ushbu erkin assotsiatsiyalar bevosita badiiy qiymat kasb etmaydi; ular estetik ideal orqali saralanib, qayta ishlanib, muayyan kompozitsion va semantik tizimga solingandagina badiiy shaklga ega bo‘ladi. Demak, assotsiativ tafakkur tadriji – fikrlarning oddiy bog‘lanishlardan murakkab va ko‘p qatlamli tizimga tomon tabiiy o‘sishi bo‘lsa, estetik ideal ana shu jarayonni boshqaruvchi, nazorat qiluvchi va mukammallashtiruvchi mezon sifatida amal qiladi. Natijada ijodkor ongida yuzaga kelgan assotsiativ imkoniyatlar badiiy matnda assotsiativ maydon ko‘rinishida obyektivlashadi. Akademik **A. Qayumov** bu jarayonni quyidagicha izohlaydi: “Inson tafakkuri to‘xtovsiz harakatda bo‘ladi. U hayotiy tajriba, bilim va estetik idrok bilan o‘sadi. Shu sababli tafakkur tadriji – bu shaxsning ruhiy va ma’naviy kamolot darajasi bilan bog‘liq jarayondir” [5:45]. Shuningdek, **G. Hegel** “Ruh fenomenologiyasi” asarida fikrning o‘rishini “aqlning o‘zini o‘zi tanib borish bosqichlari” sifatida ko‘rsatadi. Unga ko‘ra, tafakkur doimo dialektik harakatda – qarama-qarshiliklar orqali rivojlanadi [3:112]. **Forobiy** ham tafakkurni insonni hayvondan ajratib turuvchi asosiy kuch deb biladi. U “Fozil odamlar shahri” asarida yozadi: “Insonning kamoloti uning tafakkuri va idrokidagi izchillik bilan o‘lchanadi” [2:54].

Assotsiativ tafakkurning tadriji (bosqichma-bosqich) o‘rishini – bu inson fikrlashining oddiy bog‘lanishlardan asta-sekin murakkab, chuqur va ko‘p qatlamli bog‘lanishlarga o‘tishi jarayonidir. ***Boshlang‘ich bosqich***, ya’ni oddiy

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

assotsiatsiya. Quyosh → issiq → yoz. *Kengayish bosqichi* (bir necha yo‘nalish) Quyosh → issiq → yoz → ta‘til. Quyosh → yorug‘lik → hayot → o‘simliklar. Fikrlar tarmoqlana boshlaydi va bu bosqichda fikrlar bevosita va yuzaki bog‘lanadi. *Chuqurlashuv bosqichi* (mazmuniy bog‘lanish) Bu yerda assotsiatsiyalar faqat tashqi emas, ichki ma‘no bilan bog‘lanadi. ramziy va falsafiy ma‘no paydo bo‘ladi. Bu bosqichda tashqi voqea ichki ruhiy kechinmaga o‘tadi. Demak, ijodkorlik mana shu bosqichdan boshlanadi. Bunga Nodir Normatovning “Yozning so‘nggi kunlarida” hikoyasini misol qilib olishimiz mumkin [7:270]. O‘qituvchi Faqfop akada ishdan ketish, bo‘shliq hissi, qo‘rquv, iztirob kabi ichki inqirozlari bor. Kuchli psixologik detal: “oldinda katta bir bo‘shliq turardi” ruhiy metaforasi qo‘llanilgan. G‘affor aka bilan bog‘liq tasvirda xotinining suratiga qarashi, jimlik, yolg‘izlik bular uchinchi bosqichning an‘anaviy belgilari bo‘ladi.

Hikoya to‘rtinchi bosqichga chiqqan, sababi hayotiy voqea (maktab, pensiya, ishdan ketish), psixologik qatlam (qo‘rquv, keraksizlik hissi, iztirob), ijtimoiy qatlam (qariyalarning jamiyatdagi o‘rni, byurokratiya-spravka muammosi, urush qatnashchisining qadrsizlanishi), ramziy qatlam (yozning so‘nggi kunlari-umrning oxiri, tegirmon-o‘tmish → qadriyat → unutilish, xazon- qarish, tugash), Falsafiy qatlam (inson qachon keraksiz bo‘lib qoladi: ish tugasa, hayot tugaydimi? xotira va qadriyatning o‘rni nima?) Demak ushbu hikoya ham assotsiativ badiiy tafakkur tadrijiga yetib bormagan, konseptual yangilik yo‘q, mavjud realistik an‘ana ichida ishlaydi. Tizimli bosqich (ko‘p qatlamli tafakkur) Bu bosqichda inson fikri tizim hosil qiladi: Misol: Quyosh → tabiat (fizik jarayonlar) → inson hayoti (psixologiya) → madaniyat (ramzlar, adabiyot) → falsafa (hayot mazmuni) Bu – ko‘p qatlamli assotsiativ kengayishning yuqori darajasi. Masalan, Nodir Normatovning “Baland tog‘lar qayda bor” hikoyasini uchinchi va to‘rtinchi bosqichda deb baholadik, [7:363] sababi tabiat → inson → jamiyat → madaniyat → falsafa. Real qatlam-ya‘ni voqea bor: poezd, safar, Kamol, qiz, Akmal. Hikoyada Kamolning ikkilanishi, ichki iztirob, jur‘atsizlik tasvirlari orqali psixologik jarayonlar, ichki ruhiy kechinmalar mavjudligiga guvoh bo‘lamiz. Majburiy nikoh, revizor voqeasi orqali poraxo‘rlik illatining ochilishi, ayol taqdirining boshqalar tomonidan hal qilinishidan individual voqeada jamiyat muammosi, yani ijtimoiy qatlam muhokama qilinadi. Hikoyada baland tog‘ joyni emas, qochish, najotni ifodalash orqali ramziylik kasb etgan. Falsafiy qatlamda

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

inson nega yaxshilik qila olmaydi? degan savolning tug'ilishidir va Kamol ham Shodivoy ham hech narsa qila olmagan sababli axloqiy -falsafiy muammoning ko'tarilganidadir. Hikoyada Nodir Normatov badiiy topilmasi, umumlashtirilgan obrazi - baland tog'lar erkinlik makonini ifodalagan. Demak, ijodiy bosqich elementi bor, lekin butun matn yangi konsepsiya qurmaydi, mavjud tizim ichida ishlaydi. *Ijodiy bosqich* (yangi g'oya yaratish) Eng yuqori bosqichda inson yangi fikr yoki obraz yaratadi. Misol: Quyosh → "inson qalbidagi nur" (badiiy obraz) Bu bosqich adabiyot, san'at va ilmda juda muhim. Oddiy bog'lanish → Tarmoqlanish → Chuqurlashuv → Tizimlash → Ijod. Yana ham muhim jihat beshinchi bosqichning eng yuqori cho'qqisi ijodiy-konseptual assotsiativ tafakkur) oddiy kuchli asar emas, balki butunlay yangi badiiy tafakkur modelini yaratgan asarlarda bo'ladi. Bu jarayonda yangi borliq modeli yaratiladi: asar ichida alohida "dunyo" quriladi, bu dunyo oddiy realizmga bo'ysunmaydi. Mantiq transformatsiyaga uchraydi. An'anaviy sabab-oqibat buziladi, lekin uning o'rniga yangi ichki mantiq paydo bo'ladi. Obrazlar ramz emas, ular asar ichidagi haqiqiy mavjudlik beradi. O'quvchi tafakkuri o'zgaradi, endi o'quvchi eski fikrlash bilan asarni tushuna olmaydi, yangi idrok shakliga o'tishga majbur bo'ladi. Masalan, Frans Kafkaning "Evrilish" asari odam hasharotga aylanadi (oddiy ramz emas). Bu oddiy fantastika emas, insonning jamiyatdagi begonalashuvi yangi reallik sifatida beriladi. Assotsiativ jihatdan "Evrilish"ga yaqin metamorfozik ruhda yozilgan Isajon Sultonning "Qismat" hikoyasidagi ijodiy yangi badiiy g'oyasi baliqda insonning qismatga aylangan ruhini berishidir. Qismat – bu jazogina emas, balki qayta tug'ilishdir.[4:87] Isajon Sultonning "Qo'riqchi" hikoyasida Qo'riqchi - ekinni qushlardan himoya qiluvchi somon odam. Asarning yangi g'oyasi Qo'riqchi - ogohlantira olmaydigan inson (yoki jamiyat vijdoni) sifatida xizmat qiladi.[4:205] "Toshkelinchak" hikoyasida Toshkelinchak obrazi afsonaviy toshga aylangan kelin, badiiylikka ko'ra yetolmagan muhabbatning abadiylashuvi, qotib qolgan tuyg'u, taqdir oldidagi ojizlik ma'nolarni beradi. Ya'ni tosh tirik his-tuyg'uning muzlashini ifoda etadi. Yozuvchi topgan yangi g'oya Nazar obrazi misolida Ishq – insonni emas, uning "ruhiy nusxasini" yaratadi.[4:374] Isajon Sultonning "Hajrati Majoz" hikoyasida Inson haqiqatni aql bilan emas, majoz va his orqali anglaydi. "Ishq insonni emas, ruhiy nusxasini yaratadi" degan qarashni ilgari suradi [8:09]. Adibning "Hazrati Xizr izidan" hikoyasi yuqori darajasidagi ijodiy tafakkur namunalaridan

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

biridir. Hikoyada inson Xizrni izlaydi, lekin uni tanimaydi, chunki u haqiqatni noto‘g‘ri joydan qidiradi. Haqiqat (Xizr) ulug‘ joylarda emas, oddiy, rad etilgan holatda keladi. Haqiqatni topolmagan inson tiriklayin “daxma”ga aylanadi. Odamlar mo‘jiza izlaydi, lekin o‘zlari mo‘jizani ko‘rmaydi. Inson haqiqatni izlaydi, lekin uni tan olishga tayyor emas. Xizrni topish – uni ko‘rish emas, uni tanishdir. O‘zbek adabiyotida Xizr obrazi (ziyosat, e‘tiqod) oldin ham bor edi, lekin bu hikoyada Xizr najot beruvchi emas, balki insonni sinovdan o‘tkazuvchi haqiqat mezon sifatida ko‘rsatiladi. Ushbu hikoya orqali yozuvchi o‘zbek nasrida shunchaki mavzu bilan emas, balki talqin yangiligi, fikrlash usuli, obraz qurilishi va falsafiy yondashuvi bilan yangilik olib kiradi [4:247].

Xulosa qilib aytganda, zamonaviy o‘zbek hikoyachiligini assotsiativ yondashuv asosida tahlil qilish badiiy matnning ichki semantik mexanizmlarini, uning ko‘p qatlamli ma‘no tizimini va ijodkor tafakkurining rivojlanish darajasini chuqurroq anglash imkonini beradi. Nodir Normatov hikoyalari tahlili shuni ko‘rsatdiki, unda assotsiativ tafakkur ma‘lum darajada rivojlangan bo‘lsa-da, u asosan realistik an‘ana doirasida qoladi va to‘liq konseptual yangilik darajasiga yetib bormaydi. Uning asarlarida estetik ideal ko‘proq axloqiy poklik, insoniylik va oddiylik falsafasi bilan belgilanib, assotsiativ bog‘lanishlar shu mezon asosida tartiblanadi. Isajon Sulton ijodida esa assotsiativ tafakkur yuqori bosqichga ko‘tarilib, yangi badiiy tafakkur modelini shakllantiradi. Ijodkorning estetik ideali – ruhiy poklanish, haqiqatni izlash va ichki kamolot g‘oyasi bilan uyg‘un holda yangi konseptual badiiy tizimni yuzaga keltiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Dilmurod Quronov. Adabiyotshunoslikka kirish www.ziyouz.com kutubxonasi. B.72
2. Forobiy A. *Fozil odamlar shahri*. – Toshkent: Yozuvchi, 1993. – 67 b.
3. G. W. F. Hegel. Phenomenology of Spirit. B.539
<https://files.libcom.org/files/Georg%20Wilhelm%20Friedrich%20Hegel%20-%20The%20Phenomenology>
4. Isajon Sulton. Asarlar: Hikoyalar. 1-jild. Toshkent. “G‘afur G‘ulom”. 2017. B.392
5. Qayumov A. *Estetik tafakkur nazariyasi*. – Toshkent: Fan, 1998. – 45 b.
6. Литературный энциклопедический словарь под ред. Кожевникова. - М., 1987. - С. 40.
7. Нодир Норматов. Захармухра / Бисот: Киссалар, хикоялар. – Тошкент.: Шарк, 2012. Б.448
8. <https://kh-davron.uz/kutubxona/uzbek/isajon-sulton-hazrati-majoz.html>

**“MIRKOMILBOYNING QAZO BO‘LGAN NAMOZI” HIKOYASI
VOSITASIDA TARBIYAVIY KOMPETENSIYALARNI RIVOJLANTIRISHGA
OID METODIK TAVSIYALAR**

Botirova Nigora Nurulla qizi,
Alisher Navoiy nomidagi ToshDO‘TAU
2-bosqich tayanch doktranti

Annotatsiya. Ushbu maqolada “Mirkomilboyning qazo bo‘lgan namozi” hikoyasi asosida o‘quvchilarda badiiy tahlil ko‘nikmalarini shakllantirish masalasi yoritiladi. Asar mazmuni orqali o‘quvchilarning nafaqat matnni tushunish, balki undagi axloqiy, ijtimoiy va psixologik qatlamlarni anglash qobiliyatini rivojlantirish imkoniyatlari tahlil qilinadi. Tadqiqotda zamonaviy pedagogik yondashuvlar, xususan, interfaol metodlar, savol-javob asosidagi tahlil, muammoli vaziyat yaratish hamda reflektiv fikrlash usullarining samaradorligi asoslab beriladi. Shuningdek, o‘quvchilarni mustaqil fikrlashga yo‘naltirish, matnga shaxsiy munosabat bildirish va badiiy tafakkurni rivojlantirishga xizmat qiluvchi metodik tavsiyalar ishlab chiqiladi. Maqolada adabiy ta‘lim jarayonida milliy qadriyatlar va ma‘naviy-axloqiy tarbiyani uyg‘unlashtirishning ahamiyati alohida ta‘kidlanadi.

Kalit so‘zlar: badiiy tahlil, metodik yondashuv, adabiy ta‘lim, interfaol metodlar, reflektiv fikrlash, matn tahlili, o‘quvchi faolligi, axloqiy tarbiya.

Badiiy asar inson ruhiyatining nozik qatlamlarini aks ettiruvchi o‘ziga xos olam bo‘lib, u nafaqat voqelikni tasvirlaydi, balki o‘quvchini o‘ylashga, his etishga va o‘z ichki dunyosi bilan yuzma-yuz kelishga undaydi. Shu ma’noda, adabiyot darslari faqat matnni o‘qish emas, balki insonni tarbiyalash, uning tafakkurini shakllantirish va estetik didini rivojlantirishga xizmat qiluvchi muhim pedagogik makon hisoblanadi [8:126]. Bugungi kunda ta‘lim tizimida ustuvor vazifalardan biri o‘quvchini tayyor bilimni qabul qiluvchi emas, balki uni mustaqil ravishda anglay oladigan, tahlil qiladigan va baholay oladigan shaxs sifatida shakllantirishdir. Aynan shu jarayonda badiiy matn bilan ishlash metodikasini takomillashtirish alohida dolzarblik kasb etadi. Zamonaviy o‘zbek nasrining teran psixologik va ijtimoiy qatlamlarga ega bo‘lgan namunalari orasida Mirkomilboyning qazo bo‘lgan namozi hikoyasi alohida e‘tiborga loyiqdir. Ushbu asar yuzaki qaraganda bir inson taqdirini tasvirlaydigandek tuyulsa-da, aslida u jamiyatdagi murakkab ijtimoiy munosabatlar, insoniy qadriyatlarning sinovi, vijdon va e‘tiqodning bahosi, shuningdek, kechikkan anglashning fojeaviy oqibatlarini o‘zida mujassam etadi. Hikoyadagi voqealar rivoji o‘quvchini bevosita hayotiy haqiqatlar bilan to‘qnash keltiradi, unda ichki savollar uyg‘otadi va fikrlashga majbur etadi. Bu esa asarning didaktik va tarbiyaviy ahamiyatini yanada oshiradi.

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

Biroq ta'lim amaliyoti shuni ko'rsatadiki, o'quvchilar badiiy matnni ko'pincha voqealar ketma-ketligi sifatida qabul qiladi, uning ichki ma'no qatlamlari, ramziy ifodalari va psixologik jihatlarini chuqur anglab yetmaydi. Natijada asarning haqiqiy estetik va ma'naviy ta'siri yuzaga chiqmay qoladi. Bu holat, o'z navbatida, o'qituvchidan darsni an'anaviy usullardan chiqib, interfaol, muammoli va ijodiy yondashuvlar asosida tashkil etishni talab qiladi. O'quvchini savol berishga, shubha qilishga, taqqoslashga va mustaqil xulosa chiqarishga undovchi metodlar aynan badiiy tahlil ko'nikmalarining shakllanishida muhim omil hisoblanadi [7:12]. Shu jihatdan qaraganda, "Mirkomilboyning qazo bo'lgan namozi" hikoyasi o'quvchilar bilan ishlashda keng metodik imkoniyatlar yaratadi. Asarda mavjud bo'lgan ichki monologlar, ruhiy kechinmalar, keskin ziddiyatlar va ramziy obrazlar o'quvchini nafaqat voqeani tushunishga, balki uni his etishga, muallif pozitsiyasini anglashga va o'z munosabatini bildirishga chorlaydi. Aynan mana shu jihatlar badiiy tahlil ko'nikmalarini shakllantirish uchun qulay zamin yaratadi.

Mazkur maqolaning dolzarbligi shundaki, unda badiiy asarni o'qitish jarayonida o'quvchilarning faolligini oshirish, ularni mustaqil fikrlashga yo'naltirish hamda badiiy tahlil qilish ko'nikmalarini rivojlantirishga qaratilgan metodik yondashuvlar tizimli ravishda ko'rib chiqiladi. Tadqiqotning maqsadi "Mirkomilboyning qazo bo'lgan namozi" hikoyasi asosida o'quvchilarda badiiy tahlil ko'nikmalarini shakllantirishning samarali usullarini aniqlash va ularni amaliyotga tatbiq etish bo'yicha tavsiyalar ishlab chiqishdan iborat. Maqolada interfaol metodlar, muammoli savollar, reflektiv yondashuvlar hamda ijodiy topshiriqlar orqali o'quvchilarning badiiy tafakkurini rivojlantirish imkoniyatlari tahlil qilinadi. Shu orqali adabiyot darslarini mazmunan boyitish, ularni o'quvchi uchun qiziqarli va ta'sirchan qilish hamda badiiy asarni chin ma'noda anglashga erishish ko'zda tutiladi.

"Mirkomilboyning qazo bo'lgan namozi" hikoyasi o'quvchilarni nafaqat matn mazmuni bilan tanishtiradi, balki ularning badiiy tafakkurini, axloqiy qaror qabul qilish qobiliyatini va shaxsiy mulohaza yuritish ko'nikmalarini rivojlantirishga xizmat qiladi. Hikoyaning asosiy pedagogik qadriyati uning ijtimoiy, axloqiy va psixologik qatlamlari bilan bog'liq: u o'quvchiga inson hayotidagi kechiktirilgan burchlar, mas'uliyat va afsus hissini anglash imkonini beradi. O'quvchilarning yosh toifasi, ya'ni 8-sinfidagi 13–14 yoshli o'quvchilar psixologik jihatdan mantiqiy fikrlashga, voqealar zanjirini

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

tushunishga, sabablari va oqibatlarini tahlil qilishga tayyor bo‘ladi. Shu bilan birga, ular qahramonlar bilan o‘zini solishtirish, ularning xatti-harakatlarini his qilish va axloqiy qarashlarini shakllantirish imkoniyatiga ega. Shu sababli hikoyani tahlil qilish jarayonida mazmunni tushunishdan boshlanib, qahramon xarakterini, ichki kechinmalarini, voqea rivoji va yakunidagi axloqiy xulosalarni aniqlashga e’tibor qaratish zarur.

Hikoyani tahlil qilishda metodik yondashuv sifatida interfaol savol-javoblar, qahramon obrazini o‘rganish, axloqiy bahs-munozara va reflektiv yozuvlar tavsiya etiladi. O‘quvchilardan hikoyadagi voqealarni sabab-oqibat zanjiri orqali tushuntirish, Mirkomilboyning harakatlari va ularning oqibatlarini tahlil qilish so‘raladi. Shu bilan birga, hikoyani hayotiy vaziyatlar bilan solishtirish, shaxsiy fikr va xulosalar chiqarishga yo‘naltirish muhimdir. Bu usullar orqali o‘quvchi nafaqat matnni tushunadi, balki uning axloqiy va tarbiyaviy mohiyatini o‘z hayoti bilan bog‘lay oladi [4:78].

Aristotelning fikricha, badiiy asar o‘quvchini ruhiy va axloqiy jihatdan shakllantiruvchi vosita hisoblanadi va katarsis printsipi orqali his-tuyg‘ularni tozalash va tafakkurga chorlash rolini bajaradi. Shu nuqtai nazardan, hikoya o‘quvchilarni o‘z ichki his-tuyg‘ulari orqali axloqiy xulosaga yetkazadi [5:98]. Abu Rayhon Beruniy esa o‘quvchi tafakkurini rivojlantirishda badiiy matnlarning samarali vosita ekanini ta’kidlaydi [3]. Hikoya yordamida o‘quvchilar mustaqil tafakkur va axloqiy qaror qabul qilish ko‘nikmalarini rivojlantiradi, voqealarni o‘z hayotiga tatbiq etadi va milliy qadriyatlarni anglaydi. Badiiy va axloqiy komponentlarni uyg‘unlashtirish orqali hikoya o‘quvchilarni vaqtni qadrlash, mas’uliyatni his qilish va shaxsiy xulqni tahlil qilishga o‘rgatadi. Shu bilan birga, o‘quvchilar hikoyadan nafaqat badiiy bilim, balki axloqiy darslar ham oladi, bu esa badiiy ta’limning tarbiyaviy funksiyasini kuchaytiradi. Hikoya o‘quvchilarga badiiy va axloqiy tajriba beruvchi samarali vosita bo‘lishiga qaramay, ba’zan o‘qituvchilar matnni o‘qitishda ayrim xatolarga yo‘l qo‘yadilar. Quyida o‘quvchilarga dars jarayonidagi eng ko‘p uchraydigan pedagogik xatolarni ko‘rib chiqamiz:

- **Matn mazmunini faqat yodlashga yo‘naltirish:** o‘qituvchi hikoyani faqat o‘quvchilarga o‘qib berish yoki matnni yodlab olishga undasa, o‘quvchi voqealar zanjirini, qahramon xarakterini va axloqiy mazmunini tushunmay qoladi. Badiiy tahlil va tafakkur ko‘nikmalari rivojlanmaydi.

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

- **Qahramonlar psixologiyasini e’tibordan chetda qoldirish:** Mirkomilboyning ichki kechinmalari, mas’uliyat hissi va afsusini tushuntirmasdan, voqealarni faqat tashqi harakatlar bilan talqin qilish o‘quvchi empatiya va axloqiy xulosalarni chiqarish imkoniyatini cheklaydi.
- **Axloqiy va ijtimoiy mazmunni yetarlicha muhokama qilmaslik:** Hikoyaning asosiy pedagogik qadriyatlari kechiktirilgan burch, mas’uliyat va insoniy his-tuyg‘ular o‘quvchilarga tushuntirilmasa, ular hikoyadan faqat badiiy qismni anglaydi, hayotiy darslar ololmaydi.
- **Interfaol metodlardan foydalanmaslik:** Savol-javob, munozara, refleksiya yoki rolli o‘yin kabi interfaol usullar ishlatilmasa, o‘quvchilar passiv bo‘lib qoladi va hikoya bilan faol ishlash imkoniyati yo‘qoladi. Bu esa tafakkur va mustaqil tahlil ko‘nikmalarini rivojlantirishga to‘sqinlik qiladi.
- **Hikoyani hayotiy vaziyatlar bilan bog‘lamaslik:** O‘quvchiga voqealarni faqat kitob doirasida tushuntirish, ularni shaxsiy tajriba va kundalik hayot bilan solishtirmaslik, axloqiy va tarbiyaviy xulosalarni o‘zlashtirishni qiyinlashtiradi.

“Mirkomilboyning qazo bo‘lgan namozi” hikoyasi o‘quvchida insoniy tuyg‘ular, axloqiy qarorlar va mas’uliyatni anglashni uyg‘otadigan badiiy asardir. Hikoya o‘zining sodda voqealari orqali chuqur psixologik mazmunni yetkazadi. Mirkomilboyning kechikkan namozi va undan keyingi afsus hissi o‘quvchilarda vaqtni qadrlash, o‘z burchi va mas’uliyatini his qilish, shaxsiy xulqini tahlil qilish tuyg‘usini uyg‘otadi. Hikoyani tahlil qilganda bir nechta jihatlar ajralib turadi. Avvalo, qahramon xarakteri Mirkomilboy ichki kurashni boshdan kechiradi, o‘z harakatlari va ularning oqibatlarini anglaydi, shuningdek, o‘z xatolaridan saboq oladi. Ikkinchidan, hikoyaning axloqiy mazmuni o‘quvchiga kechiktirilgan burch, mas’uliyat va insoniy tuyg‘ularni anglash imkonini beradi. Uchinchidan, voqealarni hayotiy vaziyatlar bilan bog‘lash maktabdagi vazifalarni vaqtida bajarish, do‘st va oila oldidagi mas’uliyatni his qilish kabi hikoyani o‘quvchi hayotiga yaqinlashtiradi [6:65]. Shu bilan birga, hikoya o‘quvchida empatiya va hissiy tafakkurni rivojlantiradi, bu esa badiiy va tarbiyaviy maqsadlarning uyg‘unlashuvini ta’minlaydi.

“Mirkomilboyning qazo bo‘lgan namozi” hikoyasi o‘quvchilarga nafaqat badiiy zavq beradi, balki ularni hayotiy va axloqiy saboqlar bilan tanishtiradi. Hikoya orqali o‘quvchilar **mas’uliyat, vaqtni qadrlash va axloqiy tanlov**

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

tushunchalarini o‘rganadi. Mirkomilboy ichki kurashni boshdan kechiradi, o‘z xatolarini anglaydi va ichki o‘ssishga intiladi. Shu jarayonda o‘quvchi uning his-tuyg‘ularini his qiladi: ***“Vaqt o‘tadi, lekin kechikkan namoz qalbda qoldirgan afsusni hech narsa to‘ldira olmaydi.”*** Bu iqtibos vaqtni qadrlash va harakatlarimizning oqibatini anglash muhimligini yanada chuqurroq sezdiradi. Mirkomilboyning kechikkan namozi va undan keyingi ichki kechinmalari o‘quvchiga har bir insonning harakati uchun javobgarlik his qilishning muhimligini ko‘rsatadi. Hikoya orqali o‘quvchi kechiktirilgan burch, mas’uliyat va insoniy tuyg‘ularni anglaydi. Shu jihatdan, Mirkomilboyning kechikishi o‘quvchiga ta’lim beradi: ***“Har bir burchimizni ado etmaslik, nafaqat o‘zimizga, balki boshqalarga ham og‘irlik keltiradi.”*** Shu bilan birga, hikoya qahramon xarakterining rivojlanishi va ichki kurashini namoyish etib, o‘quvchilarda empatiya va tafakkur ko‘nikmalarini shakllantiradi.

Pedagogik nuqtai nazardan, hikoyani interfaol va ijodkorona metodlar bilan o‘rganish o‘quvchiga faollikni oshirish, voqealarni sabab-oqibat zanjiri orqali tahlil qilish, shuningdek, o‘z hayotiy tajribasi bilan bog‘lash imkonini beradi. O‘quvchi qahramon harakatlarini va ularning oqibatlarini muhokama qilish orqali mustaqil axloqiy xulosalar chiqarishni o‘rganadi. Refleksiya va ijodiy yozuvlar esa ichki tafakkur va badiiy tahlil ko‘nikmalarini yanada chuqurlashtiradi. Shu bilan birga, hikoya o‘quvchiga hayotiy qadriyatlarni anglashni o‘rgatadi: vaqtni behuda sarf qilmaslik, shaxsiy va ijtimoiy mas’uliyatni his qilish, xatolardan saboq olish va oqilona qaror qabul qilish. Hikoyani o‘rganish jarayoni o‘quvchida nafaqat badiiy didni rivojlantiradi, balki uning axloqiy va psixologik o‘ssishiga xizmat qiladi.

Natijada, “Mirkomilboyning qazo bo‘lgan namozi” hikoyasi o‘quvchiga hayotiy tajriba, badiiy zavq va axloqiy saboqlarni bir vaqtning o‘zida beradi, ularni tafakkurga, o‘z his-tuyg‘ularini anglashga va shaxsiy xulqini baholashga chorlaydi. Shu jihatdan, hikoya 8-sinf o‘quvchilari uchun nafaqat o‘qitish, balki tarbiyaviy jarayonning ham samarali vositasidir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Abdupattoyev A. Adabiyot o‘qitish metodikasi. – Toshkent: Fan, 2018.
2. Ahmedov S. Badiiy matn tahlili asoslari. – Toshkent: O‘qituvchi, 2015.
3. Beruniy. Qadimgi xalqlardan qolgan yodgorliklar. – Toshkent: Fan, 1968.
4. G‘aniyev B. Adabiyot darslarida interfaol metodlar. – Toshkent: Innovatsiya, 2020.

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

5. Karimov N. Adabiyotshunoslik asoslari. – Toshkent: Universitet, 2012.
6. Mahmudov N. Til va tafakkur. – Toshkent: Ma’naviyat, 2019.
7. Qodirov B. Pedagogik mahorat. – Toshkent: O‘qituvchi, 2016.
8. Quronov D. Adabiyotshunoslikka kirish. – Toshkent: Akademnashr, 2017.

UMUMTA’LIM MAKTABLARIDA XALQ OG‘ZAKI IJODI NAMUNALARINI RAQAMLI TEXNOLOGIYALAR ASOSIDA O‘QITISH METODIKASI

Anarboyev Javlonbek Nurkeldi o‘g‘li,
TDO‘TAU tayanch doktoranti
javlonbekanarboyev1995@gmail.com

Annotatsiya. Maqolada umumta’lim maktablari adabiyot ta’limida xalq og‘zaki ijodi namunalarini raqamli texnologiyalar asosida o‘qitishning metodik imkoniyatlari tahlil qilinadi. Tadqiqotda 5-, 6- va 7-sinf adabiyot darsliklari hamda raqamli pedagogikaga oid ilmiy manbalar qiyosiy o‘rganildi. Darsliklardagi topishmoq, maqol va ijodiy topshiriqlarning raqamli vositalar bilan integratsiyasi o‘quvchilarning tinglab tushunish, ifodali o‘qish, tahlil, qiyoslash va ijodiy fikrlash ko‘nikmalarini kuchaytirishi asoslandi. Maqolada audio, video, QR-kod, onlayn viktorina, kollaborativ doska, elektron portfolio va sun’iy intellekt yordamchi vositalariga tayangan ixcham metodik model taklif etildi. Model folklor matnini qabul qilishdan uni mustaqil qayta yaratishgacha bo‘lgan bosqichlarni yagona didaktik tizimga izchil birlashtiradi hamda amalda sinovdan o‘tkazish uchun qulay asos yaratadi.

Kalit so‘zlar: xalq og‘zaki ijodi, folklor, adabiyot ta’limi, umumta’lim maktabi, raqamli pedagogika, topishmoq, maqol, ertak, metodika, interaktiv ta’lim, elektron darslik.

Xalq og‘zaki ijodi umumta’lim maktabi adabiyot ta’limining eng faol, estetik va tarbiyaviy qatlamlaridan biridir. Chunki maqol, topishmoq, ertak, afsona va rivoyatlar bola tafakkuriga tayyor xulosa emas, balki obrazli fikrlash, qiyoslash va ma’no topish jarayoni orqali ta’sir ko‘rsatadi. Shu jihatdan folklor namunalarini o‘qitish an’anaviy izoh va qayta hikoyalash bilan cheklanib qolmasligi, balki zamonaviy o‘quvchi yashayotgan raqamli muhit bilan uyg‘un holda tashkil etilishi lozim [1:45-46]. Raqamli pedagogika haqidagi manbalarda ham bugungi ta’lim axborotni faqat o‘qituvchi va kitob orqali emas, internet, video, onlayn o‘yin, viktorina va hamkorlikdagi platformalar vositasida egallanishi ta’kidlanadi [2:74]. Demak, folklor matnini raqamli vositalar bilan bog‘lash milliy merosni zamonaviy qabul mexanizmlariga moslashtirishning zarur shartidir.

Mavzuning dolzarbligi ikki omil bilan belgilanadi. Birinchidan, xalq og‘zaki ijodi o‘quvchilarda milliy xotira, axloqiy mezon va til sezgisini

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

shakllantiradi. Ikkinchidan, zamonaviy o‘quvchi matnni faqat bosma shaklda emas, balki ekran, audio, video va interaktiv topshiriq ko‘rinishida ham qabul qiladi. Shuning uchun folklorni o‘qitishda raqamli xarita, QR-kod, podkast, qisqa video, onlayn doska, elektron portfolio va sun‘iy intellekt yordamchi vositalaridan foydalanish metodik ehtiyojga aylangan. Ayrim yangi tadqiqotlarda folklor materiallarini raqamlashtirish, interfaol darslar bilan boyitish hamda loyihaviy faoliyat bilan bog‘lash yoshlar madaniyati va qiziqishini kuchaytirishi ko‘rsatiladi [1:56].

5-sinf adabiyot darsligida topishmoq va maqolning o‘xshash hamda farqli jihatlari sodda, ammo aniq izohlangan. Darslikda “maqollar insonni axloq-odobga o‘rgatsa, topishmoqlar uni mantiqiy fikrlashga, topqirlikka, hozirjavoblikka undaydi” degan nazariy mulohaza beriladi. Shu sahifaning o‘zida “Bir parcha patir, olamga tatir” topishmog‘i keltirilib, uning qofiyaviy qurilishi maqol bilan qiyoslanadi [3:19]. Mazkur misolni raqamli texnologiyalar asosida o‘qitishda bir nechta bosqichli yondashuv samarali bo‘ladi.

Birinci bosqich – sezgir qabul. O‘qituvchi topishmoqni matn sifatida emas, audio-topshiriq tarzida taqdim etadi. O‘quvchi avval uni tinglaydi, keyin ekranda ikki misrani ko‘radi, undan so‘ng javob variantlarini interaktiv platformada tanlaydi. Bunday ketma-ketlik tinglab tushunish va taxmin qilishni faollashtiradi. Ikkinchi bosqich – tahlil. Onlayn doskada “patir”, “tatir”, “oy” so‘zlari orasidagi obrazli munosabat xaritalanadi. Uchinchi bosqich – ijodiy kengaytirish. O‘quvchilar shu model asosida yangi topishmoq yozadilar, ovozli faylga yozib sinfning umumiy elektron portfolio ga joylaydilar. Natijada topishmoq faqat yod olinadigan namunaga emas, balki yaratish mumkin bo‘lgan badiiy shaklga aylanadi.

5-sinf materialining yana bir afzalligi shundaki, u maqol va topishmoq orasidagi tashqi shakliy o‘xshashlik bilan mazmuniy farqni bir paytda ko‘rsatadi. Masalan, “Bilgan o‘zar, bilmagan to‘zar” va “Aql – yoshdan, odob – boshdan” maqollari bilan topishmoqdagi qofiyadoshlik yonma-yon tahlil qilinadi [3:19]. Buni raqamli muhitda Venn diagrammasi, klaster yoki jamboard orqali bajarish mumkin. O‘quvchilar bir ustunga “hukm”, ikkinchisiga “jumboq”, uchinchisiga “qofiya” kabi belgilarni joylashtiradilar. Shu tariqa nazariy tushuncha ko‘rgazmali va faol o‘zlashtiriladi.

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

6-sinf adabiyot darsligidagi “Ertakning to‘rtinchi tugashini uyda o‘zingiz o‘ylab toping-chi” topshirig‘i folklor poetikasini reproduktiv emas, produktiv o‘qitish uchun juda qulay namuna hisoblanadi [4:96]. Bu topshiriqning metodik qiymati shundaki, u o‘quvchini tayyor mazmunni qayta aytishga emas, syujet mantiqini tushungan holda yangi variant yaratishga undaydi. An’anaviy darsda bunday topshiriq yozma uy vazifasi bilan cheklanishi mumkin. Raqamli shaklda esa imkoniyat ancha kengayadi.

Masalan, o‘qituvchi ertakning mavjud uch tugashini jadvalga solib, har biri qanday g‘oya, kayfiyat va axloqiy xulosaga olib kelishini ko‘rsatadi. So‘ng o‘quvchilar guruhlarga bo‘linib, o‘z “to‘rtinchi tugash” variantini Google Docs, Padlet yoki boshqa hamkorlik platformasida ishlab chiqadilar. Har bir guruh o‘z variantiga mos surat, audio ovozlashtirish yoki qisqa animatsion lavha qo‘shishi mumkin. Keyingi bosqichda sun‘iy intellekt yordamchi vositalari orqali matnning uslubiy aniqligi, mantiqiy izchilligi va imlo xatolari tekshiriladi, lekin yakuniy baholashni o‘qituvchi amalga oshiradi. Bu yondashuv ertakni nafaqat o‘qish, balki kompozitsion tafakkur, mualliflik pozitsiyasi va variantlilikni his qilish vositasiga aylantiradi.

7-sinf adabiyot darsligida Abdulla Qahhorning “O‘g‘ri” hikoyasi oldidan “Otning o‘limi – itning bayrami” maqoli epigrafi sifatida berilgan⁶. Darslik savollarida ham aynan “Nima uchun yozuvchi ... maqolini epigrafi qilib olgan deb o‘ylaysiz?” degan yo‘nalish mavjud [5:311-314]. Bu hol folklor namunasi mustaqil janr sifatida emas, badiiy nasr talqinini boshqaruvchi semantik kalit sifatida qo‘llanayotganini ko‘rsatadi. Raqamli metodikada bu juda katta imkoniyat yaratadi.

Birinchidan, epigrafi va hikoya orasidagi bog‘lanishni “matn ichidagi matn” usulida ko‘rsatish mumkin. O‘quvchilar hikoya voqealarini vaqt chizig‘iga joylashtirib, epigrafi ma‘nosi qaysi nuqtalarda ochilishini belgilaydilar. Ikkinchidan, sinf kichik guruhlarga bo‘linib, maqolning turli talqinlarini videoizoh yoki podkast shaklida yozib taqdim etadi. Uchinchidan, “epigrafi bo‘lmaganida hikoya qabulida nima o‘zgarardi?” degan savol asosida onlayn forum-munozara tashkil etiladi. Bunday faoliyat o‘quvchini tayyor javobni eslab qolishga emas, maqolning badiiy funksiyasini mustaqil kashf etishga olib boradi.

Yuqoridagi tahlillar asosida xalq og‘zaki ijodi namunalarini raqamli texnologiyalar asosida o‘qitishning to‘rt bosqichli modeli taklif etiladi. Birinchi

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

bosqich – motivatsion kirish. Bu yerda QR-kod, audioyozuv, qisqa video yoki vizual jumboq qo‘llanadi. Maqsad – folklor matniga qiziqish uyg‘otish. Ikkinchi bosqich – mazmuniy idrok va tahlil. O‘qituvchi elektron taqdimot, interaktiv doska, raqamli xarita yoki onlayn test yordamida janr belgilarini, ramzlarni, kompozitsiyani va asosiy g‘oyani ochadi. Uchinchi bosqich – kollaborativ qayta yaratish. O‘quvchilar guruh bo‘lib topishmoq tuzadi, ertakka yangi yakun yozadi, maqolga mos syujet topadi yoki epigraf vazifasini izohlaydi. To‘rtinchi bosqich – refleksiya va baholash. Bu bosqichda elektron portfolio, rubrika, o‘zaro baholash va qisqa videohisobot ishlatiladi [2:54].

Mazkur modelning afzalligi shundaki, u folklorni faqat “o‘tmish merosi” sifatida emas, balki o‘quvchi faoliyatida qayta ishlanadigan tirik matn sifatida ko‘rsatadi. Raqamli vositalar esa bu jarayonni ko‘rgazmali, ko‘pkanalli va shaxsiylashtirilgan holga keltiradi. Mediata’limga oid manbalarda o‘quvchini media iste’molchisi emas, media yaratuvchisiga aylantirish zarurligi alohida ta’kidlanadi. Folklorni o‘qitishda bu g‘oya ayniqsa muhim: o‘quvchi maqolni izohlaydi, topishmoq tuzadi, ertakni davom ettiradi, ovozlashtiradi, tasvirlaydi va baholaydi. Demak, u matnni qabul qiluvchidan matn ustida ishlovchi subyektg aylanadi.

Shu bilan birga, raqamli pedagogika tanqidiy kontent tanlashni ham talab qiladi. Har qanday internet materiali didaktik jihatdan maqbul emas. Shuning uchun o‘qituvchi qo‘llanayotgan audio, video yoki AI vositasining manbasini, yoshga mosligini va axloqiy xavfsizligini oldindan tekshirishi zarur. Folklor materiallari bilan ishlaganda esa milliy matnning mazmuni soddalashtirib yuborilmasligi, komiklashtirish yoki haddan tashqari gamifikatsiya tufayli uning tarbiyaviy-estetik mohiyati yo‘qolib ketmasligi kerak.

Taklif etilayotgan metodik modelni bir soatlik dars misolida ham ko‘rsatish mumkin. Masalan, 5-sinfdagi topishmoq mavzusida dars boshlanishida ekranga oy tasvirining faqat bir qismi chiqariladi, fon sifatida esa sokin audio qo‘yiladi. O‘qituvchi topishmoqni o‘qib beradi, biroq javobni aytmaydi. O‘quvchilar mobil qurilma yoki sinf plansheti orqali javob variantini belgilaydilar. Platforma darhol umumiy natijani ko‘rsatadi. Keyin o‘qituvchi nega aynan “patir” va “tatir” so‘zlari tanlanganini muhokamaga tashlaydi. Demak, texnologiya darsni qiziqarli boshlashga xizmat qiladi, lekin

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

badiiy tahlil baribir jonli savol-javob orqali chuqurlashtiriladi. Shu jihat metodikaning markazida pedagogik maqsad turishi kerakligini ko‘rsatadi.

6-sinf ertak materialida baholash ham an’anaviy “to‘g‘ri-noto‘g‘ri” mezon bilan emas, ko‘p komponentli rubrika asosida olib borilishi maqsadga muvofiq. Bunday rubrikada syujet izchilligi, qahramon xarakteriga moslik, tilning ravonligi, ijodiy yangilik va raqamli taqdimot sifati alohida ko‘rsatkich sifatida olinadi. Masalan, o‘quvchi faqat yaxshi video tayyorlagani uchun yuqori baho olmasligi, aksincha, ertak mantiqini his qilgan, xulosani izchil qurgan va obraz ruhini saqlagan bo‘lsa, baholashda ustunlikka ega bo‘lishi kerak. Bu tamoyil folklorni media mahsulotga aylantirib yubormasdan, adabiy-estetik mazmunni asosiy o‘ringa qo‘yadi.

7-sinfda epigraf asosida ishlashda ham raqamli vositalar tahliliy fikrlashni chuqurlashtirish uchun xizmat qiladi. Masalan, o‘quvchilar hikoyadan tanlangan parchalarni raqamli annotatsiya vositasida belgilab, qaysi jumla maqol ma’nosini kuchaytirayotganini izohlaydilar. Keyin ular kichik guruhlarda “maqol – voqea – xulosa” zanjiri bo‘yicha mini-taqdimot tayyorlaydi. Bu faoliyat orqali o‘quvchi maqolni yodlab qolmaydi; u badiiy matn semantikasini boshqaruvchi kalit sifatida ishlashini amalda ko‘radi. Bunda adabiyot darsi interpretatsion kompetensiya rivojiga xizmat qiladi.

Raqamli metodikaning muvaffaqiyati bir necha shartlarga bog‘liq. Avvalo, o‘qituvchi foydalanadigan platforma va vositalarni didaktik vazifa bilan moslashtira olishi zarur. Ikkinchidan, dars mazmuni texnik yangiliklar bilan ortiqcha yuklanmasligi kerak; aks holda o‘quvchi matndan ko‘ra platformaning o‘ziga ko‘proq e’tibor qaratadi. Uchinchidan, internetga ulanish yoki qurilmalar yetishmasligi holatlarida muqobil variantlar tayyor turishi lozim: masalan, QR-kod o‘rniga oldindan yuklangan audio, onlayn doska o‘rniga proyeksion slayd, individual qurilma o‘rniga guruhli ishlash shakli. To‘rtinchidan, raqamli faoliyat natijalari albatta og‘zaki muhokama bilan mustahkamlanishi kerak. Chunki folklor tabiatida tinglash, aytish va baham ko‘rish unsurlari markaziy o‘rinda turadi.

Bundan tashqari, xalq og‘zaki ijodini raqamli asosda o‘qitish fanlararo integratsiya uchun ham qulaydir. Topishmoqlarni informatika darsida algoritmik fikrlash, tasviriy san’atda vizual talqin, musiqa darsida ohang va ritm bilan, ona tili darsida esa leksik-semantik hamda sintaktik kuzatishlar bilan bog‘lash mumkin. Ertaklarni geografik xarita, tarixiy kontekst yoki

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

madaniy makon bilan bog‘lab o‘rganish esa o‘quvchining tasavvur doirasini kengaytiradi. Shunday integrativ yondashuv natijasida folklor namunasi alohida bo‘lim materialini bo‘lib qolmay, kengroq madaniy va kommunikativ kompetensiyani shakllantiruvchi vositaga aylanadi.

O‘qituvchining roli bu jarayonda yanada mas’uliyatli bo‘ladi. U tayyor raqamli kontentni namoyish etuvchi emas, balki matn, talqin va texnologiya o‘rtasida vositachilik qiluvchi metodist sifatida maydonga chiqadi. Shuning uchun xalq og‘zaki ijodi bilan ishlashda o‘qituvchidan folklor poetikasi, yosh psixologiyasi, raqamli savodxonlik va baholash mezonlarini uyg‘un qo‘llay olish talab etiladi. Ayniqsa, sun‘iy intellekt yordamchi vositalaridan foydalanishda o‘quvchi ijodini to‘liq avtomatlashtirish emas, balki fikrni tahrirlash, variantlarni solishtirish va tilni sayqallash darajasida cheklangan, nazoratli yordam ko‘rsatish maqsadga muvofiq. Aks holda ijodiy topshiriqning haqiqiy pedagogik qiymati pasayadi.

Xulosa qilib aytganda, xalq og‘zaki ijodi namunalarini raqamli texnologiyalar asosida o‘qitish umumta’lim maktabi adabiyot darslarining mazmunini zamonaviylashtiradi, ammo folklorning o‘z mohiyatini inkor etmaydi. Aksincha, u maqolning hikmatini, topishmoqning mantiqiy-estetik jozibasini, ertakning variantlilikini va epigrafning semantik yukini o‘quvchi uchun yanada sezilarli qiladi. 5-sinf darsligidagi topishmoq va maqol qiyosi, 6-sinf darsligidagi ijodiy tugash topshirig‘i, 7-sinf darsligidagi epigraf asosidagi talqin yo‘nalishi shuni ko‘rsatadiki, darsliklarning o‘zida raqamli integratsiyaga mos tayanch nuqtalar yetarli.

Shunday ekan, metodikaning asosiy vazifasi yangi platformalarni ko‘paytirish emas, balki darslikdagi real folklor materialini tinglash, ko‘rish, tahlil qilish, bahslashish va yaratish jarayonlariga aylantirishdir. Ana shunda xalq og‘zaki ijodi yosh avlod uchun muzey eksponati bo‘lib qolmaydi; u raqamli muhitda yashovchi o‘quvchi tafakkuri, nutqi va ma’naviy olamini boyituvchi faol ta’lim resursiga aylanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Abduraimov Sherzod Zokir o‘g‘li. O‘zbek folklor san’atining, yoshlar madaniyatini rivojlantirishdagi o‘rni. Namangan davlat pedagogika instituti jurnali, 2025
2. Mamarajabov M.E. Raqamli pedagogika va uning imkoniyatlari. In: Raqamli pedagogika: holati va rivojlanish istiqbollari. Toshkent, 2023
3. Ahmedov S., Qosimov B., Qo‘chqorov R., Rizayev Sh. Adabiyot: umumiy o‘rta ta’lim maktablarining 5-sinfi uchun darslik. I qism. Toshkent: Sharq, 2015, 19-bet.

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

4. Ahmedov S., Qo'chqorov R., Rizayev Sh. Adabiyot: umumiy o'rta ta'lim maktablarining 6-sinfi uchun darslik-majmua. I qism. Toshkent: Ma'naviyat, 2017, 96-bet.
5. Yo'ldoshev Q., Qosimov B., Qodirov V., Yo'ldoshibekov J. Adabiyot: umumiy o'rta ta'lim maktablarining 7-sinfi uchun darslik-majmua. Toshkent: Sharq, 2017, 311–314-betlar.

OLIM QOZOQBOY YO'LDOSHEVNING O'QITUVCHI-PEDAGOG SHAXSIGA OID ILMIY-NAZARIY QARASHLARI

Yo'ldasheva Mohinur Akram qizi,
Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat
O'zbek tili va adabiyoti universiteti
2-kurs magistranti
saparovamohinur@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqolada Qozoqboy Yo'ldoshevning o'qituvchi-pedagog shaxsiga doir ilmiy-nazariy qarashlari tahlil qilinadi. Unda adabiyot o'qituvchisining kasbiy va ma'naviy sifatlari, xususan, badiiy ijodkorlik, ijrochilik mahorati, didaktik vositachilik, tashkilotchilik va ilmiy-tadqiqotchilik kompetensiyalarining ahamiyati yoritiladi. Shuningdek, o'qituvchi va o'quvchi o'rtasidagi pedagogik hamkorlik, dars jarayonining hissiy-mantiqiy uyg'unligi hamda ta'limni samarali tashkil etishda individual yondashuvning o'рни asoslab beriladi. Maqolada adabiyot darslarini rejalashtirish, o'quvchilarning badiiy tafakkurini rivojlantirish va ularni mustaqil fikrlashga yo'naltirish masalalari ham muhim ilmiy-metodik jihatdan tahlil etilgan.

Kalit so'zlar: Qozoqboy Yo'ldoshev, adabiyot o'qitish metodikasi, pedagogik mahorat, badiiy ijodkorlik, badiiy ijrochilik, didaktik vositachilik, pedagogik hamkorlik.

O'qituvchilik kasbining asl mazmuni – shogirdlarga, yoshlarga, ya'ni o'sib kelayotgan avlodga bilim va ko'nikmalar berishdan iborat. Biroq boshqalarga ta'lim berish uchun o'qituvchining o'zi yetarli darajada bilimga ega bo'lishi, shuningdek, hayotiy tajribalarni chuqur o'zlashtirgan bo'lishi zarur. Chunki inson boshqalarga nimanidir bera olishi uchun, avvalo, o'zi o'sha narsaga ega bo'lishi va uni mukammal bilishi kerak. Shu bilan birga, bu ham yetarli emas. Kishi hayot saboqlarini chuqur anglab, o'z sohasida yuqori darajadagi mahoratga erishgan bo'lishi mumkin. Ammo bunday bilim va tajribani boshqalarga yetkazish har doim ham oson kechmaydi. Buning uchun inson bilimni mustaqil egallay olishi va uni sodda hamda tushunarli tarzda bayon eta olish qobiliyatiga ega bo'lishi lozim. Aynan mana shu fazilatlar oddiy o'qituvchini hurmatga sazovor ustoz darajasiga olib chiqadi. Menimcha,

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

pedagogika fanlari doktori, professor Qozoqboy Yo‘ldoshev ana shunday yuksak xislatlarni o‘zida mujassam etgani bilan alohida e‘tiborga loyiqdir.

Ilmiy pedagog faoliyatini bevosita o‘qituvchilikdan boshlagan hamda bu yo‘nalishni biror lahza bo‘lsin tark etmagan olimning ijodiy faoliyatida ta‘limning turli bosqichlari uchun dastur, darslik va o‘quv-metodik adabiyotlarni yaratish asosiy o‘rin tutgan. Shu bois u o‘z ilmiy va pedagogik faoliyatini uzluksiz davom ettirib, ta‘lim tizimining rivojiga munosib hissa qo‘shgan. Olim Qozoqboy Yo‘ldosh aytganlaridek chinakam egamanlik egaman shaxslar tomonidan amalga oshiriladi. Bunday butun shaxslar esa, o‘z ish vaqti va faoliyatiga chin ma’noda xo‘jayin bo‘lgan o‘qituvchilar tomonidan shakllantiriladi [3:45]. Olimning “Adabiyot o‘qitish metodikasi” kitobida adabiyot o‘qituvchisi o‘rta maktabda samarali faoliyat yuritishi uchun muayyan kasbiy va ma’naviy sifatlarga ega bo‘lishi zarur deb, bir nechta kasbiy sifatlarni sanaydi.

Bu sifatlardan eng muhimlaridan biri – *badiiy ijodkorlikdir*. Chunki adabiyot o‘qituvchisi faqat ilmiy ma’lumotlar bilan emas, balki badiiy asarlar bilan ishlaydi, shu sababli uning tafakkurida ijodiy yondashuv ustuvor bo‘lishi lozim. Pedagogik ijodkorlik darslarning estetik yaxlitligini ta‘minlaydi va ularni takrorlanmas qiladi. Har bir adabiyot darsi o‘qituvchining individual yondashuvi, badiiy tafakkuri va metodik izlanishlari mahsuli sifatida namoyon bo‘lishi kerak. O‘qituvchi asarni o‘ziga xos idrok etib, uni o‘quvchilarga ta’sirchan yetkaza olgandagina ta‘lim jarayoni samaradorligi ortadi. Ijodkor o‘qituvchi o‘quvchilarning badiiy didini shakllantirish, ijodiy fikrlashini rivojlantirish hamda og‘zaki va yozma nutq ko‘nikmalarini oshirishda muhim rol o‘ynaydi. Darslarda yangilikka intilish, metodik xilma-xillik va o‘ziga xoslik uning asosiy belgilaridan hisoblanadi. Agar o‘qituvchida ijodkorlik yetishmasa, dars jarayonida bir xillik va nusxachilik yuzaga keladi.

Adabiyot o‘qituvchisiga xos muhim kasbiy sifatlardan yana biri *badiiy ijrochilikdir*. Bu sifat o‘qituvchining badiiy asarlarni ifodali o‘qish, so‘z san’atini mahorat bilan yetkazish qobiliyatida namoyon bo‘ladi. Badiiy ijro tajriba va turli metodlardan samarali foydalanish orqali shakllanib boradi, shu sababli u oliy ta‘lim jarayonida tizimli ravishda rivojlantirilishi zarur. Talabalarda ijrochilik mahoratini shakllantirish uchun ko‘rik-tanlovlar, amaliy mashg‘ulotlar, ijodiy uchrashuvlar hamda badiiy so‘z ustalari ishtirokidagi darslar muhim ahamiyatga ega. Shuningdek, ijro namunalarini

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

tahlil qilish va maxsus kurslar (“Badiiy ijro mahorati”, “Badiiy o‘qish san’ati”)ni tashkil etish orqali bu ko‘nikmalarni mustahkamlash mumkin. Badiiy ijro – bu faqat matnni ifodali o‘qish emas, balki asardagi muallif ruhiyati va hissiyotlarini chuqur anglab, ularni o‘quvchilarga ta’sirchan yetkazish jarayonidir. Bunda o‘qituvchi va muallif ruhiyati uyg‘unlashadi, natijada o‘quvchi asarni nafaqat anglaydi, balki his etadi. Kuchli ijro o‘quvchilar e’tiborini jalb qiladi, asarning badiiy mohiyatini chuqurroq ochadi va ularni faol ishtirokga undaydi. Ayniqsa, lirik asarlarni o‘qishda ijrochilik mahorati muhim ahamiyat kasb etadi, chunki bunday asarlar asosan hissiy idrok orqali o‘zlashtiriladi. O‘qituvchi tuyg‘ularni “yuqtira” olgandagina o‘quvchilar asardagi kechinmalarni to‘liq his etadilar. Bu esa ularda empatiya, estetik did va ma’naviy yetuklikni shakllantirishga xizmat qiladi.

Adabiyot o‘qituvchisi *o‘quvchi bilan badiiy asar o‘rtasida vositachi* sifatida faoliyat yuritadi. Adabiy ta’lim jarayonida matn mazmuni bilan birga uning zamirida yashiringan estetik va mantiqiy ma’nolarni anglash muhim omilidir. Biroq bu jarayon o‘quvchilar uchun murakkab bo‘lgani sababli o‘qituvchi asarni ularning yosh xususiyatlari, ruhiy dunyosi va qabul qilish darajasiga mos holda tushuntira olishi zarur. Bunday faoliyat o‘qituvchidan badiiy vositachilik, ya’ni didaktik tahlilchilik kompetensiyasini talab etadi. Ushbu sifat orqali o‘qituvchi o‘quvchilarni matndagi badiiy joziba va yashirin ma’nolarni anglashga yo‘naltiradi, ularning estetik didini rivojlantiradi. Shu bilan birga, adabiyot darslari chuqur emotsional ruhda tashkil etilib, o‘quvchilarning ichki hissiy kechinmalarining o‘zgarishiga xizmat qilishi lozim. Badiiy matnni anglash faqat uning tashqi mazmunini tushunish bilan cheklanmaydi, balki undagi ramziy va obrazli ifodalarni idrok etishni ham o‘z ichiga oladi. Bu jarayonda o‘qituvchining vositachilik mahorati hal qiluvchi omil bo‘lib, u asarning estetik qimmatini o‘quvchilarga yetkazishda namoyon bo‘ladi. Natijada o‘quvchilar asarni chuqurroq anglab, uni o‘z ma’naviy mulkiga aylantiradilar. Ular o‘qituvchi rahbarligida matnni mustaqil kashf etishga intiladilar, bu esa ularning kitobxonlik madaniyatini oshiradi va badiiy tafakkurini rivojlantiradi. Shuningdek, badiiy vositachilik o‘quvchilarning asarga individual yondashuvi va turlicha talqin qilish imkoniyatlarini qo‘llab-quvvatlaydi.

Adabiyot darslarida o‘qituvchi va o‘quvchi o‘rtasidagi munosabat *pedagogik sheriklik tamoyiliga asoslanishi* zarur. Bunda ular yagona maqsad

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

sari hamkorlikda harakat qiladilar, biroq bir xil fikrlash majburiy emas. Aksincha, o‘quvchilarning mustaqil va turlicha xulosalarga kelishi ularning tafakkur faolligini ko‘rsatadi, bir xil fikrlash esa intellektual passivlikka olib kelishi mumkin. Mustaqil fikrlashning shakllanmasligi o‘quvchilarda aqliy va estetik qaramlikni yuzaga keltiradi, bu esa shaxs rivoji uchun salbiy omil hisoblanadi. Shu sababli bo‘ljak adabiyot o‘qituvchisida o‘quvchilar bilan hamkorlik asosida ishlash ko‘nikmalari oliy ta‘lim jarayonida shakllantirilishi lozim. Pedagogik amaliyot davomida talabalar o‘quvchilar bilan birgalikda badiiy kechalar, adabiy uchrashuvlar, sayohatlar va davra suhbatlari tashkil etishga jalb etilishi muhimdir. Bu jarayon kelajakda o‘qituvchining sinfni jamoa sifatida boshqarish va turli madaniy-ma‘rifiy tadbirlarni samarali tashkil etish kompetensiyasini rivojlantiradi.

Adabiyot o‘qituvchisi samarali pedagogik faoliyat olib borishi uchun *tashkilotchilik* qobiliyatiga ega bo‘lishi zarur. Chunki sinfda turli xarakter va qiziqishlarga ega o‘quvchilar mavjud bo‘lib, ularni yagona jamoaga birlashtirish o‘qituvchining muhim vazifalaridan biridir. Bu esa undan har bir o‘quvchi bilan individual yondashuv asosida ishlashni, shu bilan birga butun jamoani boshqara olishni talab etadi. Dars jarayoni umumiy tashkiliy faoliyat bo‘lsa-da, uning samaradorligi har bir o‘quvchining faol ishtirokiga bog‘liq. Shu bois o‘qituvchi bir vaqtning o‘zida ham jamoa bilan, ham alohida o‘quvchilar bilan ishlash ko‘nikmasiga ega bo‘lishi lozim. Uning ijtimoiy tashkilotchilik mahorati orqali o‘quvchilarning hissiy holati va kayfiyati jamoaviy uyg‘unlikka erishadi. Sinfda sog‘lom ijtimoiy muhitni shakllantirish o‘quvchilarning ma‘naviy rivojiga ham ijobiy ta‘sir ko‘rsatadi. O‘quvchilarning o‘z fikrlarini erkin bayon etishi, boshqalarning qarashlarini tinglashi va asosli mulohaza yuritishi ta‘lim samaradorligini oshiradi. Aksincha, ayrim o‘quvchilarning jamoadan chetlashuvi yoki passivligi o‘qituvchining tashkilotchilik kompetensiyasi yetarli emasligini ko‘rsatishi mumkin.

Adabiyot o‘qituvchisi faoliyatining muhim jihatlaridan biri *ilmiy tadqiqotchilik kompetensiyasidir*. O‘qituvchi badiiy matnni adabiyotshunos kabi tahlil qila olishi, asarning o‘ziga xos badiiy xususiyatlarini ilmiy asosda izohlashi zarur. Bu sifat, avvalo, darslarga tayyorgarlik jarayonida namoyon bo‘lib, o‘qituvchining mustaqil fikrlashi va aniq ilmiy qarashlarga egaligini ko‘rsatadi. Badiiy asarni chuqur tahlil qilish orqali matndagi nozik, yashirin va estetik jihatlar ochiladi hamda o‘quvchilarda ma‘naviy fazilatlarini

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

shakllantirish imkoniyati kengayadi. Shu bois, adabiyot darslarida faqat syujet va voqealarni bayon qilish bilan cheklanib qolmasdan, asarning ichki mazmuni, obrazlar ruhiyati va badiiy ifoda vositalarini ochib berish muhim hisoblanadi. Ilmiy yondashuv asosidagi tahlil o‘quvchilarning matnni chuqur anglashiga, uni shaxsiy ma’naviy tajribasiga aylantirishiga xizmat qiladi. Aks holda, ya’ni yuzaki o‘rganish natijasida asarning haqiqiy badiiy qimmati anglanmay qoladi. Shu sababli o‘qituvchi har bir so‘z va ifodaga sinchkovlik bilan yondashishi, o‘quvchilarni ham shunday tahliliy fikrlashga o‘rgatishi lozim.

Garchi, zamonaviy darsda o‘quvchilar faoliyati birlamchi bo‘lishi kerakligi aytilayotgan bo‘lsa-da, aslida hamisha adabiyot o‘qituvchisi ularning faoliyatini tashkil etadi, yo‘nalish beradi va boshqarib turadi. Demak, bugungi kunda ham o‘qituvchining ta’lim jarayonidagi o‘rni g‘oyat o‘ziga xos va betakrordir. Negaki adabiyot saboqlari uchun faqat bilim berish emas, balki o‘quvchilarda ezgu ma’naviy sifatlarni shakllantirish birlamchi ahamiyat kasb etadi. Adabiyot o‘qitishda ta’lim tizmida boshqa fanlarni o‘qitishdan farqli o‘laroq o‘qituvchi shaxsiyatiga bog‘liq hodisadir. Boshqa fan ustozlari uchun o‘z fan ilmini chuqur bilish va bilgan bilimlarini o‘quvchilarga yetkaza olishdan iborat. Adabiyot o‘qituvchisi uchun esa o‘zining sahasiga oid bilimlar bilish bilan kifoya qilmaydi. Dars jarayonlarida o‘quvchilarga yetkazib bera olish, ularning tuyg‘usiga kirib bora olish kerakdir. Olim, pedagog Qozoqboy Yo‘ldosh aytganlaridek adabiyot o‘qituvchisi ham bilimi, ham shaxsiyati bilan o‘quvchilarni o‘ziga rom eta olsagina, adabiy ta’limdan ko‘zda tutilgan maqsadga erishish mumkin. Chunki yaxshi darslik, puxta dastur va mukammal o‘quv vositalari ta’limning tashqi jihatini ifodalasa, o‘quvchi bilan o‘qituvchi hamda ta’lim mazmuni ushbu jarayonning ichki mohiyatini tashkil etadi. Har qanday hodisaning asl qiymati va chin mohiyati ichki jihatda namoyon bo‘lgani kabi, adabiy ta’limda ham o‘qituvchi bilan o‘quvchi o‘rtasidagi munosabat hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi [1:27]. Adabiyotni o‘qitish ham inson faoliyatining boshqa barcha yo‘nalishlari singari aniq reja va konkret yondashuvni talab qiladi. Bunday konkretlikka erishish uchun adabiyot o‘qitiladigan maktabning sharoiti, o‘quvchilarning saviyasi, o‘qituvchining tajribasi hamda mavjud ijtimoiy muhit kabi omillar imkon qadar to‘liq hisobga olinishi zarur. Chunki har bir mahalla, qishloq, maktab, sinf va hatto o‘qituvchining o‘ziga xos jihatlari mavjud bo‘lib, ular ta’lim

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

jarayoniga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Aynan shu o'ziga xosliklar rejalashtirish jarayonida inobatga olingandagina o'quv rejasi samarali ishlaydi va ta'lim-tarbiya jarayoni izchil, maqsadga muvofiq tarzda tashkil etiladi. Olimning takidlashicha mavzuli-kalendar reja har bir o'qituvchi tomonidan mustaqil ravishda ishlab chiqilishi lozim. Afsuski, so'nggi yillarda ayrim o'qituvchilar Respublika ta'lim markazi tomonidan tavsiya etilgan namunaviy rejalarni majburiy hujjat sifatida qabul qilib, ularni o'z sharoitiga moslashtirmasdan qo'llash holatlari kuzatilmoqda. Bu esa rejaning samaradorligini pasaytiradi. Chunki mahalliy sharoit va real imkoniyatlar hisobga olinmagan reja amaliyotda to'liq ishlamaydi, aksincha, u qog'ozdagi rasmiy hujjat darajasida qolib ketadi. Natijada bunday mavzuli-kalendar reja pedagogik jarayonni boshqaruvchi muhim vosita bo'lish o'rniga, maktab hayotidan uzilib qolgan, zerikarli va rasmiyatchilikka xizmat qiluvchi hujjatga aylanib qoladi. Shu sababli har bir o'qituvchi rejalashtirish jarayoniga ijodiy yondashib, mavjud sharoitni chuqur tahlil qilgan holda o'z faoliyatini yo'lga qo'yishi muhim ahamiyat kasb etadi. O'qituvchi ta'limiy insho (esse)larni o'z imkoniyatlaridan kelib chiqib, badiiy asarlar ustida ishlash uchun ajratilgan soatlar doirasida rejalashtirishi lozim. Ma'lumki, buning uchun alohida vaqt ajratish shart emas yoki butun bir akademik soatni faqat shu faoliyatga bag'ishlash talab etilmaydi debqaraydi olimning o'zi. Adabiyot darslarida bunday didaktik faoliyatlarni to'g'ri tashkil etish natijasida o'quvchilarda shakllanadigan bilim, ko'nikma va malakalar tasodifiy emas, balki izchil va tizimli ravishda rivojlanib boradi. Adabiyot o'qituvchisining darsga puxta tayyorgarlik ko'rishi uning kasbiy faoliyatidagi eng muhim pedagogik jarayonlardan biri hisoblanadi. Chunki adabiy ta'lim oddiy bilim berish bilangina cheklanmaydi, balki o'quvchilarning qalbi, hissiy dunyosi va estetik didiga ham bevosita ta'sir ko'rsatadi. Shu sababli o'qituvchi darsga tayyorlanar ekan, badiiy asarni o'rgatish faqat mantiqiy-tahliliy faoliyat emas, balki obrazlar orqali berilgan tuyg'ularni his etish, ularni anglash va ichdan kechirish jarayoni ekanligini ham chuqur hisobga olishi lozim. Adabiyot fani o'qituvchisining tayyorgarligi boshqa fan o'qituvchilarinikidan sezilarli darajada farq qiladi. Boshqa fanlarda, asosan, o'quvchilarga aniq bilimlar tizimini yetkazish ustuvor bo'lsa, adabiyotda nafaqat "nimani o'rgatish", balki "qanday o'rgatish" masalasi ham nihoyatda muhim ahamiyat kasb etadi. Ya'ni, adabiyot o'qituvchisi bilim berish bilan bir qatorda, o'quvchining his-tuyg'ularini uyg'otish, uni o'ylashga,

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

tasavvur qilishga va voqelikni badiiy idrok etishga undashi kerak. Boshqa fanlarda o‘qituvchi ko‘pincha o‘quvchilarning e‘tiborini jamlash bilangina cheklanadi. Ammo adabiyot darslarida bu yetarli emas. Bu yerda o‘qituvchi o‘quvchilarning nafaqat diqqatini, balki kayfiyatini ham dars mazmuniga moslashtirishi zarur. Chunki badiiy asar inson ruhiyatiga ta’sir etuvchi vosita bo‘lib, uni to‘g‘ri qabul qilish ko‘p jihatdan o‘quvchining ichki holatiga bog‘liq bo‘ladi. Yana bir muhim jihat shundaki, boshqa fan o‘qituvchilari ayrim hollarda bir xil mavzuni yillar davomida deyarli o‘zgarmagan usulda o‘tishlari mumkin. Bu hol ularning pedagogik maqsadiga jiddiy zarar yetkazmaydi. Lekin adabiyot o‘qituvchisi bunday yo‘l tutolmaydi. U hatto bir xil sinfda ham har bir darsga yangicha yondashuv bilan kirishi talab etiladi. Sababi, o‘quvchilarning ruhiy holati, kayfiyati va qiziqishlari doimiy ravishda o‘zgarib turadi. Ba’zan bir sinfda muvaffaqiyatli qo‘llangan metod boshqa sinfda kutilgan natijani bermasligi mumkin. Hatto bir sinfning o‘zida ham o‘quvchilar har kuni turli kayfiyatda bo‘lishadi. Shuning uchun adabiyot o‘qituvchisi har bir dars oldidan o‘quvchilarning psixologik holatini hisobga olishi, umumiy sinf muhitini sezishi va shunga mos metodlarni tanlashi zarur. Bu esa o‘qituvchidan yuqori darajadagi pedagogik sezgirlik va moslashuvchanlikni talab qiladi. Chunki har qanday badiiy asar ma’lum bir kayfiyat mahsuli sifatida yaratiladi va u o‘quvchida ham muayyan hissiy holatni yuzaga keltirishni ko‘zlaydi. Agar o‘qituvchi bu jarayonni to‘g‘ri yo‘naltira olsa, dars samaradorligi bir necha barobar oshadi. Adabiyot o‘qituvchisining darsga bevosita tayyorgarligi odatda mavzuli-kalendar rejaning navbatdagi dars uchun aniq va batafsil shaklga keltirilishidan iborat bo‘ladi. Bu jarayonda o‘qituvchi bo‘lajak darsning o‘ziga xos “ssenariysi”ni ishlab chiqadi. Unda darsning barcha bosqichlari, qo‘llaniladigan usullar, beriladigan savollar va bajariladigan topshiriqlar oldindan puxta o‘ylab chiqiladi. Shu bilan birga, tajribali o‘qituvchi reja qat’iy qolip emasligini ham yaxshi anglaydi. Dars jarayonida yuzaga keladigan jonli pedagogik vaziyatlar ko‘pincha rejaga o‘zgartirish kiritishni talab qiladi. Muhimi, o‘qituvchi vaziyatni to‘g‘ri baholab, rejasini mos ravishda qayta yo‘naltira olishi kerak. Ya’ni, darsni sun’iy ravishda reja doirasiga tiqib qo‘yish emas, balki rejani mavjud didaktik sharoitga moslashtirish ustuvor bo‘lishi lozim. Qozoqboy Yo‘ldosh o‘qituvchi qanday dars jarayonini olib borish kerak., uqanday bo‘lish kerak degan savollarga quyidagich javob beradi. O‘qituvchi darsning asosiy

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

maqsadini belgilash jarayonida nafaqat uning tematik va konsepsion birligini ta'minlaydi, balki ma'lum darajada saboq qatnashchilaridagi hissiy kayfiyatni ham dasturlashtiradi. Darsning hissiy birligi degani aslo darsning bir xil, zerikarli yoki o'zgarmas ruhda o'tishi degani emas, albatta. Aksincha, puxta o'ylangan va maqsadga yo'naltirilgan dars davomida turli hissiy holatlar uyg'unlashib boradi.

Qozoqboy Yo'ldoshning o'qituvchiga oid yondashuvlari shuni ko'rsatadiki, samarali dars faqat mazmuniy va mantiqiy jihatdan puxta tuzilishi bilangina emas, balki uning hissiy jihatdan to'g'ri tashkil etilishi bilan ham belgilanadi. Ayniqsa, adabiyot darslarida o'quvchilarning diqqatini bir nuqtaga jamlaydigan jiddiy lahzalar bilan birga, erkin fikrlash, his qilish va jonlanishga undovchi hissiy rang-baranglik uyg'un bo'lishi zarur. Chunki o'quvchi badiiy asarni nafaqat anglab, balki qalban his qilgandagina uning mazmun-mohiyatini chuqurroq o'zlashtiradi. Shu bois o'qituvchi darsning hissiy dinamikasini oldindan puxta rejalashtirib, qaysi bosqichda hayajon, qayerda tahlil va mulohaza ustuvor bo'lishini aniq belgilashi lozim. Bunday yondashuv o'quvchilarda erkin fikrlashni rivojlantiradi, ularning darsga bo'lgan qiziqishini oshiradi va mustaqil xulosa chiqarishga undaydi. Qozoqboy Yo'ldosh ta'kidlaganidek, o'qituvchi darsni rejalashtirishda tanlangan adabiy materialning tabiatiga mos yondasha olsagina haqiqiy pedagogik yutuqqa erishadi. Demak, darsning hissiy va mazmuniy uyg'unligini ta'minlash o'qituvchining eng muhim mahorat ko'rsatkichlaridan biridir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Қозоқбой Йўлдош, Мухайё Йўлдош. Ўзбек адабиётини ўқитиш методикаси. – Тошкент: 2022. – 274 б.
2. Қозоқбой Йўлдош, Мухайё Йўлдош. Бадий таҳлил асослари. – Тошкент: Камалак, 2016. – 306 б.
3. Қозоқбой Йўлдош, Жилловланмаган тафаккур. – Тошкент: Тафаккур нашриёти, 2023. – 623 б.
4. Sultonova G.A. Pedagogik mahorat. - T.: Nizomiy nomli TDPU, 2005, - 149 b.

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

O‘QUVCHILARNI MA’NAVY O‘RGANISH METODIKASI

Musurmonkulova Oysulov Yulbekovna,

*Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o‘zbek tili va adabiyoti
universiteti, O‘zbek adabiyoti va uni o‘qitish metodikasi
kafedrası o‘qituvchisi, mustaqil izlanuvchi*

Annotatsiya. Ushbu maqolada umumiy o‘rta ta’lim maktablari 6-sinf adabiyot darsida o‘rganiladigan Azim Suyunning “Yomg‘ir yog‘ib o‘tdi” she’ri lateral tahlilga tortilgan. O‘quvchilarning o‘qish, fikrlash tahlil asosida o‘zini anglash hamda hayotiy-ma’naviy ko‘nikmalarini rivojlantirish yuzasidan so‘z boradi. Darslarda lateral tahlilni qo‘llashga oid o‘qituvchilar uchun tavsiyalar keltirilgan.

Kalit so‘zlar: so‘z, o‘qish savodxonligi, tahlil, taxmin, fe’l-atvor, ko‘nikma, teskari talqin, namli qoya, yomg‘ir, oftob, maqsad, ishonch.

Yurtimizda ta’lim islohotlari butun jahon jamoatchiligi e’tibori va e’tirofiga tushganligi bejiz emas. Raqamli iqtisodiyot amaliyotida barcha strategiyalarni targ‘ib etishga qaratilgan harakatlar mohiyati bevosita zaruriy ehtiyojlarga asoslangan. Ta’lim sifatini oshirish – Yangi O‘zbekistonni rivojlantirishning yagona to‘g‘ri yo‘li” [1:1].

“O‘zbekiston – 2030” strategiyasi to‘g‘risida”gi Farmonga muvofiq O‘zbekistonni rivojlangan yetakchi davlatga aylantirish, maktablarda ta’lim-tarbiyaning interaktiv usullarini joriy qilish” [2:1] vazifalari zamirida sog‘lom, barkamol, yangi avlodni tarbiyalash maqsadlari yotadi. Bu borada, Sharq allomalaridan Abu Nasr Forobiy, Abu Rayhon Beruniy, Abu Ali ibn Sino, Alisher Navoiy, Bobur, Mahmudxo‘ja Behbudiy, Abdulla Avloniy kabi mutafakkirlarning fikr tarbiyasi, so‘z qudrati haqida qarashlari diqqatga sazovordir.

Forobiy, insonning ma’naviy hayotida ikki unurni: aql va axloqini muhim hisoblaydi. Ibn Sino tarbiyadan ikkiyoqlama maqsadni ko‘zlaydi, ya’ni bolaning qalbi yoshligidan faqat ezgu, sharofatli ishlarga yo‘naltirilsa, aynan shu ruhiy komillik uning jismoniy rivojini ta’minlaydi. Abu Rayhon Beruniy bu haqda irsiyat, muhit va tarbiya muhimligini ta’kidlaydi. Alisher Navoiy so‘zni jon ozig‘i sifatida to‘g‘ri va rost so‘zlashga chaqirsa, Abdulla Avloniy, so‘zlashda fikr insonni sharofatlik, g‘ayratlik bo‘lishiga sabab bo‘lur, deganlar [3:13]. Allomalarning qarashlaridan ko‘rinadiki, fikr, ong va tafakkur shaxs sifatini belgilaydi.

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

Adabiyotning boshqa fanlar orasida o‘ziga xos o‘rni shundaki, o‘quvchilarga o‘zganing nuqtayi nazarini tushuntiradi, axloqiy-estetik tafakkuri, xulq-atvori va xarakterini shakllantiradi, qarashlarni kengaytiradi.

Binobarin, nutq faoliyatining retseptiv shakli hisoblangan o‘qish anglangan tasavvurni butunlay boshqa hayotga o‘tkazish asosida yuzaga keladigan kognitiv jarayondir. O‘qishda muayyan belgilar bilan ifodalangan voqealar o‘quvchi tafakkurda dialogga aylanadi. Bunda o‘quvchining asardagi qahramonlarni o‘rganish, baholash, tahlil qilish, o‘zini o‘zi anglash hamda kommunikativ funksiyalari avtomatik tizimlashadi. Davr tajribasidan ayonki, o‘qishning uch jihati (muallif, matn (qahramon), o‘quvchi) markaziy masala sanaladi. Demak, o‘qish har bir tushunchalar paydo bo‘lishdan to akademik muvaffaqiyatgacha poydevor bo‘la oladi. Xalqaro baholash tadqiqotlarida ham o‘qish savodxonligi orqali o‘quvchilarning kreativ va ijodiy fikrlashi, egallagan bilimlarini hayotda qo‘llay olish qobiliyatlari o‘rganiladi.

“Xalq yaratgan asarlar, uning o‘lmas qahramonlari, badiiy ijodkorlik tajribasi yozma adabiyotning vujudga kelishi va taraqqiysi uchun zamin, boy ma’naviy-badiiy manba, mahorat maktabi” [10:10] sifatida adabiy ta’lim beixtiyor uqishga asoslangan ma’naviy (hayotiy) ko‘nikmalarni ifodalaydi. Ko‘nikmalar o‘quvchining xotirasi, fikrlashi, tasavvuri va ularning voqelikni qayta tiklash uchun foydalanadigan materialning o‘ziga xos xususiyatlari bilan xarakterlanadi. Jumladan, Navoiyning yoshligidan “she’rxonlik” kechalari, jamoat joylarida ulug‘ insonlar duosiga sazovor bo‘lganligi haqida shunday yozadi: “Hamono uch yosh bila to‘rt yoshning orasida erdim, azizlar o‘qumoq taklifi qilib, ba’zi hayrat izhor qilurlar erdi” [4:292]. Ta’kidlash joizki, bunday “mushoira”, “muzokara” “she’rxonlik” kechalari bugun ham yoshlar tafakkurini oshirish, tasavvurini boyitishda o‘z xos ahamiyat kasb etadi.

Navoiy merosida so‘z va uning amaliga oid ishoralarni ko‘plab uchratamiz. Shoir xatodan qo‘rqmaslikni, inson adashib noto‘g‘ri so‘zlasa xato bo‘lmasligini uqtiradi. Zamaxshariy esa, “Tili-yu dili to‘g‘ri va haqgo‘y bo‘lgan odamning xato-yu nuqsoni kam bo‘lur”, – deya fikr qilishda shoshmaslikka chaqiradi [12:71]. Voiz Koshifiyning Hirotda Masjidi jome’dagi turli mavzularda nutqi xalq ma’naviyatini oshirgan. Uning “Ahloqi Muhsiniy” asari insonlar uchun qimmatli ko‘rsatma, metodik manba bo‘lgan. Kaykovus so‘zdan to‘g‘ri foydalanishga chaqirarkan, fikrlardagi yashirin belgilarga

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

ishora qiladi: “Barcha hunardin so‘z hunari yaxshiroqdur, nedinkim, hamma maxluqotdin odam yaxshiroq yaraldi va o‘ziga jonivorlardin odam o‘n daraja ziyodadur va bu o‘n daraja odamning badanida hamisha bordur. Beshi tashida zohirdur va beshi ichida pinhondur. Ul pinhon narsalar: biri bor narsani yod olmoq, biri hamisha esda saqlamoq, biri tahayyul, biri tahavvur, biri taakallum” [8:38]. Bunday pinhon o‘ylar, tashqi so‘z kabi chegarasiz.

O‘quvchilarning adabiy tahlilda bilimi, tajribasi, vizuallik qobiliyati uyg‘unlashadi, illatlarni anglab yetadi. O‘quvchilar o‘ziga tegishli xulosalar chiqara oladi. Muhokamalarda maqsad sari odimlaydi. Jumladan, 6-sinf adabiyot darslarida o‘rganilgan Azim Suyun she‘rining [11:208] lateral tahlili kuzatilganda pinhon tuyg‘ular o‘quvchilarni o‘ylantirdi. Matn:

Yomg‘ir yog‘ib o‘tdi, Osmon yuzidan
Nafarmon bulutlar yig‘di etagin.
Oftob ham ko‘rindi ko‘hna izidan
Va boshlab yubordi dilbar ertagin.
Men yo‘lga tushaman, Namli qoyalar
Qizg‘ish shu‘lalarda tovlanar mayin.
Yon-verdan chekinib borar soyalar
Quyoshdek, junbushga kelgani sayin.
Charchash nima – bilmas vafodor otim,
Zerikish menga ham begona butkul.
Tog‘lar atrofimda jilmayadi jim,
Jilmayar qarshimda yolg‘izoyoq yo‘l.

She‘rning poetik tasvirida go‘yoki shoir yomg‘ir bilan gaplashadi va bu orqali u yomg‘ir sehrini barchaga yetkazishga harakat qiladi. Yomg‘irdan, soyadan hamroh ramzi sifatida o‘xshatish (junbush), personifikatsiya (chekinib borar soyalar), timsol (ko‘hna izi), litota (dilbar ertagin), kabi obrazli tildan foydalanilgan.

O‘quvchilar muallifga ergashib tahlil qilishda yaxlitlikda qaraydi. O‘qituvchi tajribasi o‘quvchilarning adabiy, ramziy ifodasida seziladi, ya‘ni “ko‘hna izi”, “nafarmon”, “junbush” obrazli tushunish kabi. She‘rdagi har bir qator ma‘nolarning semantik yaxlitligini ifodalasa, qofiyadagi qiyoslangan so‘zlarning strukturaviy juftlik munosabati subyektiv reallik modelini tashkil qiladi. She‘r bilan tanishgan o‘quvchilar shaxsiy fikrini amaliy asoslashga uringan. Lateral yondashuvning uch bosqichiga (uzilish – ulanish – yangidan

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

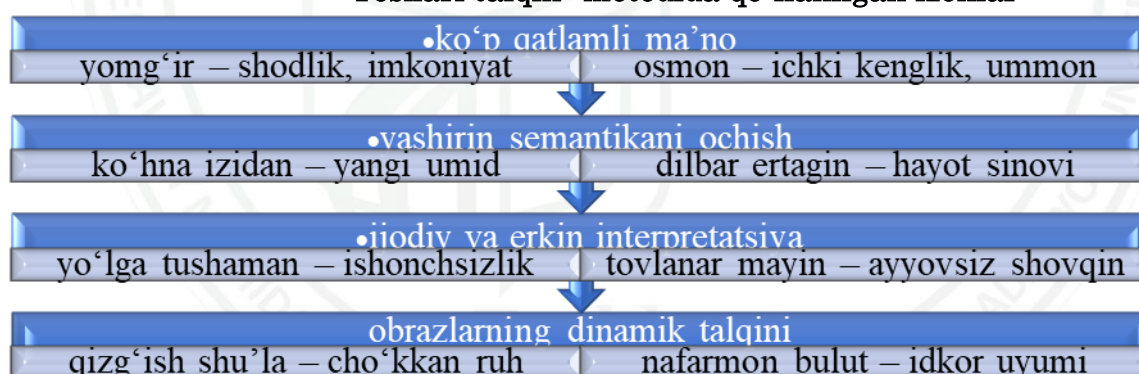

yaratish) mos shaklda yangi g‘oyalar va tushunchalarni yaratish belgilangani bois, o‘quvchilar obrazli tafakkur orqali tabiat hodisalarini, ularga mos kelmagan tasavvurlarini jonlantirish, bulutlar chekinishini o‘zgacha baholashgan.

Darsda qo‘llanilgan “Teskari talqin” usuli asosida tahlilga kirishgan o‘quvchilar yomg‘ir va bulutni g‘am-tashvish ramzida emas, balki shodlik, yangilanish; quyosh esa yangi fikr; “Yo‘lga tushish” ham harakat emas, huzur; soyalar ketishini ham ichki ishonch oshgani sari shubhalar kamayishi sifatida baholashgan. Bunda obraz statik emas, dinamik va ko‘p qatlamli, muqobillik asosida ko‘rib chiqilgan. O‘quvchilar ishida, “Bolalagidagi shodliklar tugab, mashaqqatli hayot sinovlari (dilbar ertagin) boshlanishiga va bu tashvishlarni yengib o‘tgani sayin bundan-da og‘irroq muammolar girdobi kuchayishi” haqida fikrlarini asoslashgan. Bu usulni qo‘llashdan maqsad faqatgina yangi fikrlarni kashf etish barobarida har qanday g‘amning ortida shodlik borligiga ishonch uyg‘otish, sabr, iroda, tabiatni ardoqlash masalalari ham chetda qolmaydi (1-jadvalga qarang).

1-jadval

“Teskari talqin” metodida qo‘llanilgan izohlar

Matnning konstruksiyasiga e‘tibor berilsa muallif yomg‘ir yog‘ishida nega osmon yuzini tanlash masalasi turadi. Bu kabi ritorika – o‘lchovlardan foydalanish o‘quvchilarni fikrlashga olib keladi. “San‘at asari ma‘lum bir voqelikni ifodalaydi va shuning uchun qismlarga bo‘linishi mumkin” [9:11]. She‘rda “yomg‘ir”, “quyosh”, “yo‘l”, “ot” va “tog” obrazlari o‘zaro dinamik bog‘liqligi o‘quvchining ichki tabiatini bilvosita ifodalaydi. O‘quvchilar “osmon yuzi”, “nafarmon bulut”, “namli qoya” so‘zlar mazmunini izohlashda yangi yo‘llarni kashf etishadi. Tahlil qilinayotgan she‘rda shakl va mazmunning o‘zaro uzviyligini ko‘rish uchun formalistik (shakl o‘zgarishi),

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

assotsiativ, alternativ ma’no va ko‘p yo‘nalishli nazariyalar ahamiyatlidir. “Tafakkur kengliklariga tomon har qanday parvoz faqat xronotop darvozasi orqali bo‘ladi” [5:288]. Muhokamada o‘quvchilardan biri makonni “tabiat” desa, boshqasi “shodlik”, yana biri “yangi umid” sifatida baholashgan. Ijodiy interpretatsiyada his-tuyg‘u ustuvorlik qiladi.

Lirik asarlarni lateral-kreativ yondashuvda tahlil qilish ularni an’anaviy izohdan farqli ravishda ochiq, ko‘p qirrali va dinamik tizim sifatida talqin etishga imkon beradi. Bu yondashuvning asosiy farqlovchi belgisi ma’nolarda taxmin bashorat, o‘quvchi tafakkurining faollashuvi va interpretativ erkinlikning ustuvorligidir. Natijada lirik matnning estetik va semantik qiymati ramziylik ma’naviy-hayotiy ko‘nikmalarni shakllantirishning muhim mexanizmi sifatida namoyon bo‘ladi (2-jadvalga qarang).

2-jadval

O‘quvchida ma’naviy-hayotiy ko‘nikmalar rivoji	
yangi nuqtai nazardan ko‘ra olish (reframing) ko‘nikmasi	• o‘zgarishga intilish, qayta urinish; • konstruktiv fikrlash, bog‘liqliklarni anglash;
kashf etish, qarorlar ishlab chiqish kompetensiyasi	• strategiya yaratishi (“yo‘lga tushaman”); • qahramon vaziyatini qayta baholash;
kognitiv moslashuvchanlik kompetensiyasi	• ichki ehtiyoji va tajribalarini qo‘llash; • sanogen fikrlash;
divergent fikrlashko‘nikmasi	• obrazdan turli ma’nolar chiqarish; • tabiat tasvirlari bilan inson ruhiyati uyg‘unligini asoslash.

Adabiy tahlilda o‘quvchilar dunyoqarashi mas’uliyatida namoyon bo‘ladi. Lateral-kreativ yondashuv asosida tahlil qilingan mazkur she’r o‘quvchilarda reframing (qayta talqin qilish), divergent fikrlash, assotsiativ tafakkur, ichki ehtiyojlarni anglash va muqobil qarorlar ishlab chiqish kabi zamonaviy ma’naviy-hayotiy ko‘nikmalarni shakllantirishga xizmat qiladi. Shu bois, u adabiy ta’lim jarayonida o‘quvchilarning nafaqat badiiy tafakkurini, balki ma’naviy-hayotiy kompetensiyalarini rivojlantirishda samarali metodik vosita sifatida e’tirof etiladi.

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

Lateral fikrlash asoschisi de Bono vositalarni to‘rtta asosiy turkumda jamlaydi:

- fikrlash tarzini odatdagidan xalos qiladigan g‘oyalarni yaratadigan vositalar;
- yangi g‘oyalarni ongni yangi imkoniyatlar uchun ochadigan vositalar;
- qiymatni maksimal darajaga ko‘tarishga yordam beradigan jamlovchi vositalar;
- noodatiy g‘oyalarni qo‘llab-quvvatlash orqali ijod jarayonini asoslaydigan vositalar.

Adabiy ta’limning adabiy tahlil konstruksiyasida, aynan shu, vositalar muhim ahamiyat kasb etadi. Bular har xil bo‘lishi mumkin. O‘quvchilarning tasavvuri bilan bog‘liq bo‘ladi. O‘rni kelganda, tasavvur bilimdan katta kuchga ega. O‘quvchi lateral tahlilda muallif aytgan g‘oyani e’tiborsiz qoldirish emas, balki muallifning nuqtayi nazarini chetdan baholaydi, aloqador belgilarni izohlashda o‘z tajribasiga tayanadi. Lateral yondashuvga moslangan matnning shakl va mazmunini o‘zgartirish (munosabatlar) asosida yangi tushuncha va fikrlar mavjudligi va bularning o‘z navbatda yangi yo‘llar bilan bog‘liqligini anglashdir. Adabiy tahlil ma’naviy ko‘nikmalar maydonidir. Qahramonlar sifatini baholaydi, illatini asoslaydi. Illat oqibatini tushunishi, uning fazilatga intilishini belgilaydi. Chunki “Odam faqat illatlardan forig‘ bo‘lgandan so‘nggina yaxshi fazilatlarga erisha oladi” [6:65].

Adabiy tahlil o‘quvchilarning kommunikativ va refleksiv, hayotiy-ma’naviy ko‘nikmalarini mustahkamlash bilan birga global o‘zgarishlar davrida hech narsaga og‘ishmay maqsadi sari qat’iy kirishgan o‘quvchilarga shijoat beradi. O‘quvchilarning texnika davrida raqamli- interaktiv qurilmalar bilan ko‘p vaqt yo‘qotishi sir bo‘lmay qoldi. Zamon tobora yuzakilashib (hissiz), farqlash qiyinlashib borayotgan ma’lumotlar jamiyatida badiiy asarlardagi falsafiy, axloqiy masalalarni tushunish, o‘quvchilarning ma’naviy poydevorini mustahkamlaydi. Umuman olganda, o‘quvchining ma’naviy savodxonligi milliy qadriyatlar asrash, muomala madaniyati, insoniylik, hatto kundalik hayotda bajarilishi kerak bo‘lgan kichik xatti-harakatlarida ham ta’siri bo‘ladi. Ularda intizom, mas’uliyat va hamdardlik kabi fazilati, xarakteri va ma’naviyatini shakllantiradi. Zero, jamiyatda raqobatlasha oladigan shaxsnung insoniyligi asosiy talab sanaladi.

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг 2022 йил 20 декабрь куни Олий Мажлисга ва Ўзбекистон халқига йўллаган Мурожаатномаси.
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 11-sentyabrdagi PF-158-son “O‘zbekiston – 2030” strategiyasi to‘g‘risida”gi Farmoni. 38-maqsad // <https://lex.uz/ru/docs/-6600413>
3. Авлоний А. Туркий гулистон ёхуд ахлоқ. – Toshkent: Yoshlar, 2018.
4. Alisher Navoiy. Majolis un-nafois. To‘la asarlar to‘plami: 10 jildlik. 9 jild. – Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2011.
5. Бахтин М. Романда замон ва хронотоп шакллари. – Тошкент: Академнашр. 2015.
6. Forobiy A.N. Fozil odamlar shahri. – Toshkent: O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi. Davlat ilmiy nashriyoti 2004.
7. Hasanboev J. va boshq. Pedagogik fanidan izohli lug‘at. – Toshkent: ТДПУ, 2008.
8. Kaykovus. Qobusnoma. – Toshkent: O‘qituvchi, 2006. – 38-b.

ADABIYOT TA’LIMIDA QIYOSLASH METODINING O‘RNI VA SAMARADORLIGI

Meyliyeva Nasiba Tolmas qizi,

Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat
o‘zbek tili va adabiyoti universiteti doktoranti,
meliyevanasiba1990@gmail.com

Annotatsiya. mazkur maqolada she’riy asarlarning badiiy til xususiyatlarini o‘rganishda qiyoslash metodining o‘rni va ahamiyati yoritiladi. Qiyoslash usuli orqali o‘quvchilarning badiiy tafakkurini rivojlantirish, estetik didini shakllantirish hamda she’riy matnni chuqur anglash imkoniyatlari tahlil qilinadi. Shuningdek, qiyosiy-tarixiy metodning ilmiy-nazariy asoslari ochib berilib, ularning adabiyot ta’limidagi amaliy qo‘llanishi misollar asosida ko‘rsatib beriladi. Turli shoirlar ijodidan olingan namunalar asosida obrazlar, badiiy vositalar va estetik g‘oyalarning o‘xshash hamda farqli jihatlari qiyosiy tahlil qilinadi.

Kalit so‘zlar: qiyoslash metodi, qiyosiy-tarixiy metod, she’riy asar, badiiy til, obraz, estetik g‘oya, adabiyot ta’limi, tahlil, poetik vositalar, badiiy tafakkur.

Zamonaviy ta’limda adabiyot fanining asosiy vazifalaridan biri o‘quvchilarda badiiy tafakkur va estetik didni shakllantirishdir. She’riy asarlarni chuqur anglash esa samarali metodlardan foydalanishni talab etadi. Qiyoslash metodi o‘quvchilarga obrazlar, badiiy vositalar va g‘oyaviy mazmunni taqqoslab tahlil qilish orqali matnni chuqurroq tushunish imkonini beradi. Shuningdek, qiyosiy-tarixiy metod adabiy jarayonni kengroq, ilmiy

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

asosda anglashga xizmat qiladi. Mazkur maqolaning maqsadi – she’riy asarlarni o‘rganishda qiyoslash metodining ahamiyatini yoritishdan iborat.

O‘quvchilarni she’riy asarlarning badiiy til olamiga yetaklashda qiyoslash metodi alohida o‘rin tutadi. “Qiyoslash obyektlari tanlovi tasodifiy bo‘lmay, sohadagi mavjud bilimlar zahirasiiga tayangan holda amalga oshiriladi. Bunda deduksiya metodiga tayniladi. Qiyoslash jarayonining o‘zi induktiv xarakterga egadir”[1:162]. Chunki har qanday badiiy ifoda vositalarini, ularning ma’naviy-estetik yuksakligini yoki badiiy qiymatini aniqlash uchun ularni boshqa o‘xshash yoki qarama-qarshi hodisa, obraz, timsollar bilan solishtirish muhimdir. Qiyoslash usuli she’riy asar tahlilini yanada chuqurlashtiradi, o‘quvchilarga obraz, til, ritmika, qofiya, badiiy tasvir vositalarining o‘ziga xos tomonlarini yanada teranroq ko‘ra olish imkonini beradi. Shu orqali ular shoirning ijodkorlik yondashuvini, badiiy niyatini, estetik g‘oyasini anglab yetishadi. Bu metod she’riyatni o‘rgatishda nafaqat turli shoirlar asarlarini bir-biriga solishtirishda, balki bir shoirning o‘z ijodidagi turli davrlar yoki turli janrlarida ishlatilgan badiiy vositalarni taqqoslashda ham samarali vosita bo‘lib xizmat qiladi. Masalan, bir shoirning ikki she’rida tabiat manzarasi qanday berilganini solishtirish orqali shoirning hissiyotlaridagi farq, badiiy ifoda yondashuvlari yoki poetik tasvir vositalarining rang-barangligi ochib berilishi mumkin.

Adabiyot ta’limining asosiy vazifalaridan biri – o‘quvchilarga faqat tayyor bilimlar majmuasini berish emas, balki ular ongida ma’naviy qadriyatlar, estetik did va badiiy tafakkur kabi ezgu fazilatlarni shakllantirishdir. She’riy asarlar bilan ishlash jarayonida asarning mazmun-mohiyatini teran anglash bu yo‘lda asosiy shartdir. Chunki she’riy bitikni to‘laqonli tushunish orqali o‘quvchida faqat bilim emas, balki badiiy-estetik his-tuyg‘u ham rivojlanadi. Bunday yondashuv tashqi tomondan tushunilgandek baholansa-da, mohiyatan yuzaki idrok bilan chegaralanib qoladi. Shu kabi hodisa “germenevtik faoliyat jarayoni buzilganida sodir bo‘ladi: mulohaza yo‘q, o‘quvchi mikrokontekstni ko‘rmaydi yoki idrok eta olmaydi yoki tushunish fikrni shakllantirish jarayonida sodir bo‘lmaydi, faqat yakuniy bosqichda o‘qish jarayonida yuzaga keladi”[2:175]. Tahlil esa, o‘z navbatida, she’rning badiiy til xususiyatlarini ochib berishga xizmat qiladi va bu, adabiyot darslarining samaradorligini oshiradi. “Tahlil va uning turli

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

shakl-shamoyillari tanqidchi iste’dodining ko’rsatkichi, talqinning sinalgan vositalari, ishonarli baho ifodasi”[3:150].

O’quvchilarni she’riy asarlarning badiiy til olamiga yetaklashda qiyoslash metodi alohida o’rin tutadi. Chunki har qanday badiiy ifoda vositalarini, ularning ma’naviy-estetik yuksakligini yoki badiiy qiymatini aniqlash uchun ularni boshqa o’xshash yoki qarama-qarshi hodisa, obraz, timsollar bilan solishtirish muhimdir. Qiyoslash usuli she’riy asar tahlilini yanada chuqurlashtiradi, o’quvchilarga obraz, til, ritmika, qofiya, badiiy tasvir vositalarining o’ziga xos tomonlarini yanada teranroq ko’ra olish imkonini beradi. Shu orqali ular shoirning ijodkorlik yondashuvini, badiiy niyatini, estetik g’oyasini anglab yetishadi. Bu metod she’riyatni o’rgatishda nafaqat turli shoirlar asarlarini bir-biriga solishtirishda, balki bir shoirning o’z ijodidagi turli davrlar yoki turli janrlarida ishlatilgan badiiy vositalarni taqqoslashda ham samarali vosita bo’lib xizmat qiladi. Masalan, bir shoirning ikki she’rida tabiat manzarasi qanday berilganini solishtirish orqali shoirning hissiyotlaridagi farq, badiiy ifoda yondashuvlari yoki poetik tasvir vositalarining rang-barangligi ochib berilishi mumkin. She’riy asarlarni chuqur anglashda qiyoslash metodi muhim ahamiyat kasb etadi. Abdulla Oripovning “Burgut” va Hamza Imonberdiyevning “Turnalar” she’rlari qush obrazi orqali hayotiy, falsafiy va ijtimoiy mazmunni ifodalashi bilan o’zaro yaqin bo’lsa-da, badiiy yondashuv va estetik g’oya jihatidan bir-biridan farq qiladi.

1. Obrazlar qiyosi: Abdulla Oripov “Burgut” she’rida burgut obrazini tanlaydi. Burgut – yuksaklik, shiddat, jasorat va ozodlik timsolidir. Shoir burgutni baland cho’qqilar sari intiluvchi, bo’ronlardan qo’rqmaydigan qudratli mavjudot sifatida tasvirlaydi:

*“Yosh burgut uchmoqda ko’kda shiddatkor,
Kumush bulutlarning to’zg’itib parin”*

Bu obraz orqali shoir insonning buyuk maqsadlar sari talpinishi, orzu va g’oyalar yo’lida xavf-xatarlardan cho’chimay harakat qilishini ifodalaydi. Hamza Imonberdiyev esa “Turnalar”[3:101] she’rida turna obrazini tanlaydi. Turnalar – jamoaviylik, mehr, ona-bola rishtasi, himoya va zaiflik ramzidir. Bu she’rda individual kuch emas, balki hamjihatlik va g’amxo’rlik markazga chiqadi. Demak, qiyoslash orqali o’quvchi shuni anglaydi:

- Burgut – yolg’iz, qudratli, balandlikka intiluvchi shaxs timsoli;

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

- Turna – jamoa, mehr va himoyaga muhtoj mavjudot timsolidir.

2. Tabiat tasviri va badiiy muhit: “Burgut” she’rida tabiat keskin va dramatik manzarada tasvirlanadi: bo’ron, shamol, cho’qqilar. Bu muhit burgutning ichki shiddati va ulkan orzulariga mos keladi.

“Bo’ronli dargohda ne kutar uni?”

“Turnalar” she’rida esa tabiat avval dovul, jala, xavf, keyin esa tinchlik va sokinlik holatiga o’tadi. Bu tabiat o’zgarishi turnalarning ruhiy kechinmalari bilan uzviy bog’langan. Qiyoslash natijasida o’quvchi tabiat tasviri shoir g’oyasiga xizmat qilishini aniq ko’ra oladi.

3. G’oya va falsafiy mazmun: “Burgut” she’rining asosiy g’oyasi – yuksak maqsad va unga munosib shiddat. Shoir tabiatdan burgutga buyuk kuch bergan ekan, unga mos ulug’ maqsad ham berilishi kerakligini ta’kidlaydi.

“Axir ne bo’lardi bersang, tabiat,

Shu buyuk shiddatga yarasha maqsad!”

“Turnalar”da esa asosiy g’oya – insoniy mas’uliyat va rahm-shafqat. She’r oxiridagi murojaat bevosita odamlarga qaratilgan:

“Ojizlarmiz, sizlarga

Insof bersin, odamlar!”

Bu yerda qushlar obrazi orqali insoniyatning shafqatsizligi, tabiat va zaif mavjudotlarga beparvoligi fosh etiladi.

4. Qiyoslash metodining samarasi: Ushbu ikki she’rni qiyoslash orqali o’quvchilar:

- bitta obraz (qush) turli shoirlarda turlicha estetik ma’no kasb etishini;
- badiiy til, ritmika va tasvir vositalarining g’oyaga bo’ysundirilganini;
- shoirning ijodiy yondashuvi va estetik idealini teran anglashni o’rganadilar.

Abdulla Oripovning “Burgut” va Hamza Imonberdiyevning “Turnalar” she’rlari qiyosiy tahlil uchun juda qulay namuna bo’lib, qiyoslash metodi orqali she’riy asarning badiiy tili, obrazlar tizimi va falsafiy mazmuni yanada ravshan ochiladi. Bu esa o’quvchilarning adabiy tafakkurini rivojlantirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Shuningdek, bir she’r ichidagi turli obrazlarni, masalan, yulduz, oy, quyosh, shamol kabi tabiat timsollarini o’zaro qiyoslash orqali ham badiiy til imkoniyatlarini yoritish mumkin. Bunday solishtirish she’riy asardagi badiiy tasvir vositalarini, ularning ko’lamini, ma’nodagi nozik farqlarini

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

o‘quvchilarga yanada yaqqol ko‘rsatadi. Qiyoslash usuli, ayni paytda, o‘quvchilarda estetik farosatni, tahliliy tafakkurni va badiiy didni shakllantirish vositasidir. Chunki har bir badiiy hodisaning qiymati, go‘zalligi yoki yangiligi boshqa asarlar yoki obrazlar fonida yorqinroq ko‘rinadi. Shu sababli she‘riy asarlarni qiyoslab o‘rgatish nafaqat metodik jihatdan, balki badiiy-estetik tarbiya nuqtayi nazaridan ham katta ahamiyatga ega. She‘riy asarlarda tabiat timsollari – yulduz, oy, quyosh, shamol, shudring, bulut kabi obrazlar shoirning ichki kechinmalari, falsafiy qarashlari va estetik idealini ifodalovchi muhim badiiy vositalardir. Ushbu obrazlarni o‘zaro qiyoslash orqali o‘quvchilar badiiy tilning nozik imkoniyatlarini chuqurroq anglaydilar.

Abdulla Oripovning “Miltiraydi mitti yulduz” she‘rida yulduz oddiy kosmik jism emas, balki yolg‘izlik, iztirob va begonalik timsoli sifatida talqin etiladi:

*“Tanholikdan to‘kib yosh,
Miltiraydi mitti yulduz”.*

Shoir yulduzni yolg‘iz, atrofidan uzilgan holatda tasvirlab, uni inson ruhiy holati bilan qiyoslaydi. Yulduzning “o‘z to‘dasidan uchib ketgani” insonning jamiyatdan ajralib qolishi, ma‘naviy tayanchini yo‘qotishini anglatadi. Bu obrazda yorug‘lik zaif, titroq, beqaror. Demak, Oripov yulduz timsoli orqali ruhiy izolyatsiya va ichki iztirobni ifodalaydi. Mirtemirning “Shudring” she‘rida esa tabiat manzarasi mutlaqo boshqa ruhda talqin etiladi. Bu yerda shudring – hayot, poklik, baraka va go‘zallik ramzi:

*“Yaltirar lak-lak inju,
Kelinlar taqinchog‘i...”*

Shoir shudringni inju, uzuk, ko‘zmunchoqqa o‘xshatib, uni quvonchli, yorug‘ va nafis obrazga aylantiradi. Bu obrazda yolg‘izlik emas, balki borliq bilan uyg‘unlik hukmron. She‘r oxirida shudring ona timsoli bilan bog‘lanadi:

*“Kechasi onam tag‘in
Yig‘abdi-da, chamasi...”*

Bu qiyoslash shudringni ona mehriga tenglashtiradi, tabiat va inson o‘rtasidagi uzviy aloqani kuchaytiradi. Qiyoslash metodi orqali o‘quvchilar quyidagi farqlarni aniq ko‘ra oladilar:

Mezoni “Mitti yulduz” “Shudring”

Obraz ruhi G‘amgin, yolg‘iz Quvonchli, nurli

Estetik ohang Dramatik Lirik, iliq

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

Ma’no markazi Ruhiiy iztirob Hayot va baraka

Inson bilan aloqasi Begonalik Mehr va uyg‘unlik

Bu qiyoslash shuni ko‘rsatadiki, bir xil tabiat hodisalari turli shoirlarda mutlaqo boshqa estetik ma’no kasb etishi mumkin. Mazkur tahlil jarayonida o‘quvchilar:

- badiiy obraz ortidagi ramziy ma’noni anglaydilar;

- tahliliy tafakkur va badiiy didni rivojlantiradilar. Bu esa qiyoslash metodining nafaqat metodik, balki badiiy-estetik tarbiya vositasi ekanini tasdiqlaydi. Abdulla Oripovning “Miltiraydi mitti yulduz” va Mirtemirning “Shudring” she’rlari tabiat timsollarini qiyoslab o‘rganish uchun mukammal namuna bo‘lib xizmat qiladi. Qiyoslash metodi orqali she’riy asarning badiiy tili, obrazlar tizimi va estetik g‘oyasi yanada yorqin ochiladi. Qisqa qilib aytganda, she’riy asarlarning badiiy til xususiyatlarini qiyoslash asosida tahlil qilish – o‘quvchilarning asarni chuqur tushunishiga, uning estetik mazmunini teran his etishiga, shuningdek, shoir mahoratini, obrazlarning go‘zalligini, badiiy til boyligini yanada chuqurroq anglab yetishiga xizmat qiladigan samarali yondashuvdir.

Xulosa qilib aytganda, she’riy asarlarni qiyoslash asosida o‘rganish adabiyot ta’limida samarali metodik yondashuvlardan biri hisoblanadi. Ushbu metod o‘quvchilarga badiiy matnni chuqur anglash, obrazlar va g‘oyalar o‘rtasidagi bog‘liqlikni aniqlash, shuningdek, estetik tafakkurini rivojlantirish imkonini beradi. Qiyoslash metodi orqali o‘quvchilar turli shoirlar ijodidagi o‘xshash va farqli jihatlarni anglaydi, badiiy tilning nozik qirralarini kashf etadi hamda mustaqil xulosa chiqarish ko‘nikmalarini egallaydi. Ayniqsa, qiyosiy-tarixiy metodni qo‘llash orqali badiiy asarlar tarixiy va ijtimoiy kontekstda tahlil qilinib, adabiy jarayonning uzviyligi va taraqqiyot qonuniyatlari chuqurroq anglanadi. Shuningdek, qiyoslash metodi nafaqat bilim berish, balki o‘quvchilarning ma’naviy-axloqiy tarbiyasini shakllantirishda ham muhim rol o‘ynaydi. Ular badiiy asarlar orqali hayotiy qadriyatlarni anglaydi, estetik didi rivojlanadi va hayotga ongli munosabat shakllanadi. Demak, adabiyot o‘qitish jarayonida qiyoslash metodidan ilmiy asosda va maqsadga muvofiq foydalanish ta’lim samaradorligini oshirishning muhim omillaridan biri hisoblanadi.

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Николаева М.В. Совершенствование интерпретационной деятельности студентов в процессе чтения художественного текста. Дисс.... канд. пед. наук. - М., 2008. - С. 175.
2. Qosimov A., Hamroqulov A., Xo'jayev S. Qiyosiy adabiyotshunoslik. Toshkent: Barkamol fayz media. 2019. 162-b.
3. Расулов А. Танкид талкин баҳолаш. Тошкент. Фан, 2006. 150 -б.
4. Yo'ldoshev Q., Qambarova S., To'xliyeva D., Yusufjonova N., Olimjonov O. Adabiyot. 5-sinf uchun darslik. – Toshkent: Novda Edutainment, 2024. – 101-b.

BADIIY ASARLARNI TARIXIY-ADABIY FAKTLAR ASOSIDA O‘RGANISH USULLARI

Narziyeva Maftuna Abror qizi,

*Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o‘zbek tili
va adabiyoti universiteti mustaqil izlanuvchisi (PhD)*

Maftunanarziyeva@gmail.com

Annotatsiya. Mazkur tadqiqot ishida badiiy asarlarni tarixiy-adabiy kontekst asosida o‘rganish masalasi zamonaviy pedagogikaning muhim muammolaridan biri sifatida tizimli ravishda tahlil qilinadi. Ishda adabiy ta’limning nazariy-metodologik asoslari, kontekstual yondashuvning ilmiy mohiyati hamda uning o‘quvchilarning tafakkurini rivojlantirishdagi o‘rni asoslab beriladi. Shuningdek, o‘zbek va jahon adabiyoti namunalarida tarixiy va madaniy kontekstning badiiy mazmunni anglashdagi funksional roli ochib beriladi. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, kontekstual yondashuv o‘quvchilarda analitik fikrlash, madaniy ong va interpretativ kompetensiyaning shakllanishida muhim determinant hisoblanadi.

Kalit so‘zlar: adabiyot, tarixiy asos, fakt, adabiylik, badiiy asar, tahlil, tafakkur, badiiy tahlil, metod va b.

Badiiy adabiyot inson tafakkurining murakkab semiotik tizimi sifatida nafaqat estetik qadriyat, balki tarixiy, ijtimoiy va madaniy tajribaning konsentrlashgan ifodasi sifatida namoyon bo‘ladi. Shu sababli badiiy matnni faqat lingvistik yoki syujet darajasida talqin qilish uning mazmunini to‘liq ochib bera olmaydi. Matn ortida yashiringan semantik qatlamlarni ochish uchun uni yaratilgan davr, muallifning ijtimoiy-madaniy pozitsiyasi va tarixiy sharoit bilan integratsiyada o‘rganish zarur.

Zamonaviy didaktik tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, kontekstdan uzilgan holda o‘rganilgan badiiy matn o‘quvchilarda yuzaki idrokni shakllantiradi. Aksincha, tarixiy-adabiy kontekst asosida tashkil etilgan ta’lim jarayoni matnni chuqur tushunish, semantik bog‘liqliklarni aniqlash va muallif

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

niyatini anglash imkonini kengaytiradi. Masalan, A.Qodiriyning “O‘tkan kunlar” romanini faqat voqealar ketma-ketligi sifatida o‘rganish uning ijtimoiy-tanqidiy mohiyatini cheklaydi. Asarni XIX asr oxiri Turkiston ijtimoiy-siyosiy muhitida tahlil qilish orqali undagi jadidchilik g‘oyalari, milliy uyg‘onish tendensiyalari va ijtimoiy ziddiyatlar yanada ravshanlashadi. Shu jihatdan qaraganda, badiiy asarni tarixiy-adabiy kontekstda o‘rganish nafaqat metodik zarurat, balki ta’lim sifatini belgilovchi fundamental pedagogik muammo sifatida namoyon bo‘ladi.

Dunyo adabiyotshunosligida badiiy asarlarni o‘qitishda tarixiy asos va adabiy faktlardan foydalanish masalalari yoritilgan qator ilmiy tadqiqotlar olib borilgan. Ulardan biri sifatida P.Hunterning tadqiqotlarini keltirib o‘tish mumkin. Olim o‘zining “Romanlardan oldin: XVIII asr ingliz badiiy adabiyotining madaniy kontekstlari” (Before Novels: The Cultural Contexts of Eighteenth-Century English Fiction) nomli o‘quv qo‘llanmasida adabiy matnlarni ular yaratilgan tarixiy davr bilan uzviy bog‘liq holda, keng madaniy kontekst doirasida tahlil qilish tamoyillari izchil yoritib beriladi. Muallif adabiy jarayonni ijtimoiy, madaniy va intellektual omillar bilan uyg‘un holda talqin qilish zarurligini asoslaydi. Ushbu yondashuv adabiyot darslarida pedagogik metodlar bilan samarali integratsiya qilinib, o‘quvchilarning matnni chuqurroq anglash, tarixiy tafakkur va tanqidiy tahlil ko‘nikmalarini rivojlantirishga xizmat qilishi tasdiqlanadi [1:106].

Z.Zmengning tadqiqot ishida ham adabiyot bilan tarixiy voqeliklar o‘rtasidagi murakkab va ko‘p qatlamli aloqalar tahlil qilinadi hamda adabiyotning muayyan davrga xos madaniy, ijtimoiy va siyosiy manzarani qanday aks ettirishi, shu bilan birga uni shakllantirish jarayonida qanday rol o‘ynashi kabilar yoritiladi [8:4]. Tadqiqotda adabiy matnlarning mazmun-mohiyatini to‘laonli anglash uchun ularni yaratilgan tarixiy sharoit va davr kontekstida talqin etish muhimligi alohida ta’kidlanadi. Shuningdek, tarixiy hodisalar va ijtimoiy o‘zgarishlarning adabiy mavzular, janrlar hamda badiiy uslublarga ko‘rsatgan ta’siri, adabiyotning esa mavjud qarashlar va hukmron tasavvurlarga munosabat bildirish yoki ularga qarshi fikr maydoni sifatida namoyon bo‘lish imkoniyatlari muhokama qilinadi.

Adabiyotning tarixiy xotirani saqlash, turli davrlarda yashagan shaxslar va jamoalarning kechinmalari hamda dunyoqarashini ifodalashdagi o‘rni ham keng yoritiladi. Bu jihat adabiy asarlarning an’anaviy tarixiy bayonlarni

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

boyitib, o‘tmishni yanada chuqurroq, nozik va shaxsiy rakursda anglashga xizmat qilishini ko‘rsatadi. Tahlil yakunida esa adabiyotni o‘rganishda uni yuzaga keltirgan tarixiy, madaniy va falsafiy omillarni uyg‘un holda hisobga oluvchi ko‘p tarmoqli yondashuv zarurligi asoslab beriladi. Bunday yaxlit qarash esa o‘quvchiga adabiy matnlarning ichki murakkabligi va mazmuniy qatlamlarini teranroq anglash, shuningdek, ularning o‘tmish va bugungi kun muammolari bilan uzviy bog‘liqligini anglab yetish imkonini beradi. L.Uillmenning tadqiqotlarida ham adabiy matnlarni tahlil qilish hamda o‘rganishda bevosita tarixiy asos va manbalarga tayangan holda ish olib borish masalalari yoritilgan bo‘lib, unda badiiy matndan nafaqat til ko‘nikmalarini chuqurlashtirish, balki madaniy kompetensiyalarni rivojlantirish va tarixiy faktlar haqidagi bilimlarni kengaytirish vositasi sifatida foydalanish zarurati asoslab beriladi [7:18].

Shu bilan birga, badiiy asarlarni o‘rganish jarayonida asar voqealari bilan bog‘liq bo‘lgan turli ijtimoiy-tarixiy masalalarga murojaat qilish orqali o‘quvchilarning kritik va mantiqiy fikrlash ko‘nikmalarining takomillashib borishiga erishish mumkinligi asoslab beriladi. Muallif mazkur ilmiy tadqiqoti davomida qator tajribalar o‘tkazar ekan, ular orqali adabiy talqinga tarixiy yondashuv tanqidiy fikrlashni shakllantirish hamda til va madaniyatga oid ongli munosabatni kuchaytirishga qaratilgan o‘qitish texnikalari va faoliyatlar majmuasi bilan qanday uyg‘unlashishini ko‘rsatib beradi. Ushbu yondashuv adabiyotning o‘tmishni anglashdagi muhim bilish vositasi ekanini ochib berib, talabalarga tarixiy tajribadan xulosa chiqarish va muayyan xatolarning takrorlanishiga yo‘l qo‘ymaslik zarurligini anglashga, adabiy asarlarni shunchaki o‘qish emas, balki u yaratilgan davr ijtimoiy-siyosiy vaziyat, din hamda boshqa umumiy masalalarni o‘rganib, tafakkurida kashf etishi yordam beradi.

M.Kohansal va M.Sheipari hammuallifligida nashr qilingan ilmiy tadqiqot ishida ham bevosita adabiy asarlarni o‘qitishda tarixiylik prinsipi haqida fikr yuritilar ekan, tadqiqotchilar “Adabiy asarlarning mazmun-mohiyatini to‘liq anglash va ularni chuqur tahlil qilish, ularning yaratilgan tarixiy sharoiti va davr ruhini hisobga olmasdan amalga oshirilishi mumkin emas” degan fikrni ilgari suradilar [4:11]. Tadqiqot ishida “Tarixi Bayhaqiy”, “Tarixi jahonkushoy” va Tarixi Balami” kabi asarlarning tarixiy asos va adabiy faktlarga tayangan holda, shuningdek, bevosita tarix fani bilan

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

bog‘liqlikdagi tahlili ham keltirib o‘tiladi. Bundan tashqari, Gilgamish haqidagi afsona misolida tarixiy fakt va badiiy to‘qimaning uyg‘unligi ham tushuntirib beriladi. Umuman olganda, ushbu tadqiqot ishida tarixiy mavzudagi badiiy asarlarni tarixiy fakt hamda adabiy asos uyg‘unligida o‘rganish masalalari yoritilgandir.

Y.Jubarahning tadqiqotida ham bevosita adabiyot va tarixiylikning uzviyligi tahlil qilingan bo‘lib, muallif adabiyotni shunchaki o‘qish emas, balki uni tahlil qilishda tarixiylik tamoyili asosida yondashish lozimligini ta’kidlaydi. Ingliz adabiyotidagi qator adabiy manbalarni o‘rganish mobaynida, ularning mamlakat tarixiga oid turli ijtimoiy-siyosiy vaziyatlar hamda aholining turmush tarzi haqida ma’lumot beruvchi qimmatli manba ekanligini tasdiqlaydi. Shuningdek, badiiy asarlar tahlilida, tarixiy faktlarni o‘rganish orqali ish olib borish eng samarali usullardan biri ekanligi tadqiqot davomida o‘z tasdig‘ini topib boradi [2:23].

Rus metodologiyasida ham adabiyot darslarida tarixiylik prinsipidan samarali foydalanish, badiiy asarlarni o‘qitishda tarixiy asos va adabiy faktlardan foydalanish masalalari yoritilgan ilmiy tadqiqot ishlari, o‘quv qo‘llanmalar hamda shunga o‘xshash manbalar ko‘plab uchraydi. Biroq ularning katta qismida tarixiy asos va adabiy faktlar tarixiylik tamoyili nomi ostida berib o‘tilganining guvohi bo‘ldik. Jumladan, H.Tinyanovning ilmiy tadqiqot ishida adabiyotni o‘qitish jarayonida o‘rganilayotgan har bir badiiy hodisaning kelib chiqishi – genezisi bilan bog‘liqlikda tahlil qilish lozimligi haqidagi fikrlar ilgari suriladi. Olimning fikriga ko‘ra “adabiyotni o‘rganishda faqatgina bir yoqlama nazariy bilimlar emas, balki integratsiyaga asoslangan tahlillar ham qo‘llanishi lozim” bo‘lib, uning tadqiqotida genezis tushunchasi shunchaki shunchaki “shakllanish bosqichi” ma’nosida emas, balki adabiy evolyutsiya ma’nosida ham qo‘llanadi [13:103].

V.Glubkova ham rus adabiyotshunosligida o‘ziga xos qarashlariga ega bo‘lgan olim bo‘lib, uning tadqiqotlarida maktab ta’limida badiiy asarlarni o‘qitishda tarixiylik tamoyili, yozuvchi shaxsiyati va asar yaratilgan davr munosabati haqida qimmatli fikrlar mavjud. Shuningdek, olim adabiyot darslarida badiiy matnlarni tahlil qilishning bosqichli, tizimlashtirilgan metodikasini ham ishlab chiqqan edi [10:42].

D.Lixachevning tadqiqotlarida ham adabiyot darslarida tarixiylik tamoyilidan samarali foydalanish hamda, o‘quvchilarda “tarixiy ongni

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

shakllantirish” masalalari tahlil qilinadi. Ushbu mavzuda uning “Qadimgi rus adabiyoti poetikasi” nomli kitobi alohida ahamiyatga ega bo‘lib, unda asosan, adabiyotni darslikdagi ma’lumotlar asosida o‘qitish bilan cheklanib qolmasdan, ijtimoiy hayot, yozuvchi va uning hayot yo‘li, badiiy asar yaratilgan ijtimoiy-siyosiy muhit hamda asar yaratilishiga turtki bo‘lgan voqea-hodisalar bilan bog‘lagan holda o‘qitish masalalariga ham to‘xtalib o‘tadi [12:195].

Yuqorida sanab o‘tilgan manbalarda adabiyot darslarini samarali usullarda tashkil etish hamda badiiy asarlar tahliliga oid umumiy fikrlar bildirib o‘tilgan bo‘lib, ularda tarixiy asos va adabiy faktlarda foydalanish adabiyot o‘qitish metodikasining bir qismi sifatida qisqa izoh shaklida berib o‘tilgan edi. Keyingi davrlarda esa rus metodologiyasida adabiy asarlarni tahlil qilishda tarixiylik tamoyili hamda muallif va badiiy to‘qima o‘rtasidagi munosabat masallari ham qator ilmiy tadqiqotlarning o‘rganish obyektiga aylanib bordi.

Xususan, G.Ioninning ilmiy izlanishlari bunga misol bo‘la oladi. G.Ionin tarixiylik prinsipini mustaqil metodik kategoriya sifatida ajratib ko‘rsatadi. Uning yondashuvida tarixiy izoh (kommentariy), real faktlarning badiiylashtirilishi hamda hujjatli materiallardan foydalanish muhim metodik vositalar sifatida talqin qilinadi [11:98]. Mazkur usul o‘quvchida o‘tmish voqeliklarini chuqurroq idrok etish, davr ruhini his qilish va tarixiy bilimlarni shakllantirishga, badiiy asar matnini hamda ijodkor shaxsiyatini to‘laqonli ravishda his qila olishi uchun xizmat qiladi.

Mazkur tadqiqot analitik yondashuv – adabiy va pedagogik manbalarni tizimli tahlil qilish, qiyosiy-tahliliy metod – o‘zbek va jahon adabiyoti namunalari o‘rtasidagi umumiy va farqli jihatlarni aniqlash, interpretativ metod – badiiy matnni ko‘p qatlamli semantik tizim sifatida talqin qilish va pedagogik kuzatuv – real ta’lim jarayonida kontekstual yondashuv samaradorligini baholash kabi metodologik yondashuvlarga tayanadi.

Bugungi globallashuv davrida zamonaviy adabiyot fanining maqsadi faqat yozuvchi hayoti va ijodi to‘g‘risidagi ma’lumotlarni yod olish yoki badiiy asar mazmunini o‘quvchiga tushuntirib berish bilan cheklanib qolmaydi. Boshqa fanlar qatorida adabiyot ham o‘quvchida kritik va mantiqiy fikrlash hamda ijodkorlik ko‘nikmalarini shakllantirishga xizmat qilmog‘i lozim. Buning uchun esa har bir dars mashg‘ulotiga interaktiv metodlar asosida

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

integratsiyaviy yondashuv zarur bo‘ladi. Ayniqsa, badiiy asar tahlili tarixiy kontekst asosida amalga oshirilganda, o‘quvchi asardagi makon va zamon munosabati, tarixiy kontekst va badiiy to‘qimaning aloqasi kabilarni tushunadi, asar mazmuni esa samarali o‘zlashtiriladi.

Badiiy asar tarixiy voqelikning oddiy nusxasi emas, u hayot hodisalarining ijodkor tafakkuri orqali qayta ishlangan, estetik jihatdan sayqallangan va ma’naviy mazmun bilan boyitilgan timsolidir. Yozuvchi real hayotni bevosita ko‘chirib qog‘ozga tushirib bermaydi, balki uni saralaydi, tasniflaydi, umumlashtiradi, ramziy jihatdan ma’lum bir shaklga soladi va o‘z dunyoqarashi asosida qayta talqin qiladi. Shu sababli har qanday badiiy matn muayyan davrning ijtimoiy-siyosiy vaziyati, ma’naviy-axloqiy qadriyatlari, o‘ziga xos bo‘lgan madaniy an’analari hamda turli estetik mezonlari ta’sirida shakllanadi. Shu sababdan badiiy asarlarni tahlil qilib o‘rganish jarayonida tarixiy kontekstni e’tibordan chetda qoldirish asarning mazmuniy xususiyatlarini yuzaki anglashga yoki umuman tushunmaslikka olib kelishi mumkin. Sababi, matndagi ko‘plab ishoralar, turli ramzlar va g‘oyaviy urg‘ular aynan asar yaratilgan va muallif yashagan davr muhitiga borib taqaladi.

Shu bilan birga, tarixiy omilni mutlaq ustuvor deb bilish ham maqsadga muvofiq emas. Badiiy asarlar o‘rganilar ekan bevosita asar yozilgan davr va muallifning shaxsiy ma’lumotlariga murojaat qilish o‘rinlidir. Sababi, yozuvchi ma’lum bir davrning mahsuli bo‘lsa, asar ijodkorning mahsuli hisoblanadi. Mazkur munosabat esa adabiy asarlar tahlilida tarixiy kontekstning o‘rnini belgilab beradi. Xususan, B.Karimov ta’kidlaganidek, badiiy asarda tasvirlangan ijtimoiy-tarixiy vaziyat, asar mazmuni hamda qahramonlarning maqsadini aniq tushunish uchuna sar yaratilgan ijtimoiy-tarixiy sharoit haqida yetarlicha ma’lumotga ega bo‘lish lozim.

Tasavvurning to‘liq shakllanmasligi asar mazmunining yanglish talqin qilinishi va noto‘g‘ri baholanishiga olib keladi. Bundan ko‘rinib turibdiki, badiiy asar tahlilida ijodkor shaxsiyati to‘g‘risidagi umumiy ma’lumotlarni o‘rganish yetarli emas. Asar mazmunini chuqurroq anglash uchun muallif yashagan davr, uning ijodga ta’siri, turli siyosiy bosimlar to‘g‘risida ham ma’lumotga ega bo‘lish lozim. Sababi, yozuvchi muayyan davrda yashashi bilan birga, davrning o‘zi ham yozuvchi qarashlarida yashaydi, uning tafakkurida badiiy talqin bilan uyg‘unlashgan holatda o‘z aksini topib boradi.

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

Bu esa nafaqat bir davrda yashagan, ijod qilgan bir necha yozuvchilarning asarlaridagi farqni, balki bitta ijodkorning asarlarida mazmun va qarashlarning turlicha ekanligini ham belgilaydi. Zero, badiiy asarlar tahlil qilinar ekan, u yaratilgan davr ijtimoiy-siyosiy vaziyati ma’lum darajada asarda aks etadi. Masalan, A.Navoiy “Xamsa” asari o’rganilganda, shoh Husayn Boyqaro va uning hayoti, farzandlari bilan munosabati, davlat boshqaruvi masalalari kabilar to’g’risida ma’lumotga ega bo’lishi lozim. Aks holda asar mazmuni, jumladan Farhod va otasi o’rtasidagi munosabat, Shoh Bahrom saltanati haqida yetarlicha tasavvurga ega bo’lmay qoladi.

Badiiy asarlar tahliliga tarixiy kontekst asosida yondashuvning yana bir tomoni shundaki, asarda ijtimoiy-siyosiy davr ijodkor shaxsiyati orqali tasvirlanadi. Bu esa yozuvchi hayoti, turmush tarzi, ijodiy faoliyatini badiiy asar bilan uyg’unlikda o’rganishni taqozo qiladi. Adabiy merosni ilmiy asosda o’rganishda tarixiylik tamoyili metodologik jihatdan ustuvor o’rin tutadi. Chunki ijodkor shaxsi va uning estetik qarashlari hech qachon ijtimoiy-madaniy muhitdan ajralgan holda shakllanmaydi. Ijodkor hayoti, bir tomondan, millat tarixining muayyan bosqichi bilan chambarchas bog’liq bo’lsa, ikkinchi tomondan, u o’ziga xos individual tajriba, ruhiy kechinmalar va shaxsiy intellektual izlanishlar orqali davr ruhini yangicha talqin etuvchi subyekt sifatida namoyon bo’ladi. Demak, ijodkor nafaqat davr mahsuli, balki ma’lum ma’noda o’sha davr tafakkurining faol shakllantiruvchisidir. Shu nuqtayi nazardan, ijodkor faoliyatini statik, ya’ni o’zgarmas dunyoqarash doirasida talqin qilish ilmiy jihatdan asosli emas. Har bir tarixiy bosqich ijtimoiy-siyosiy sharoit, mafkuraviy yo’nalish, madaniy tendensiyalar va ma’naviy qadriyatlar tizimi bilan farqlanadi. Mazkur omillar ijodkorning estetik ideallari, badiiy tafakkuri va obrazlar tizimiga bevosita ta’sir ko’rsatadi. Shuning uchun ham ijodkor shaxsiga doir bir marotaba shakllantirilgan umumiy tasavvur asosida uning barcha asarlarini bir xil mezon bilan baholash ilmiy obyektivlik prinsipiga zid hisoblanadi.

Badiiy asarni tahlil qilish jarayonida uning yaratilish davridagi konkret tarixiy sharoitni aniqlash muhim metodologik bosqichdir. Bu jarayonda ijtimoiy munosabatlar tizimi, davrning ideologik muhitini, madaniy-estetik qarashlar evolyutsiyasini hamda ijodkorning o’sha paytdagi ruhiy holati va shaxsiy pozitsiyasini hisobga olish talab etiladi. Zero, asar matni muayyan zamonning badiiy ifodasi bo’lib, unda tarixiy voqelik subyektiv-estetik

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

tafakkur orqali qayta ishlanadi. Bundan tashqari, ijodkor dunyoqarashidagi dinamik o‘zgarishlarni inobatga olish zarur. Sababi, inson tafakkuri tarixiy jarayonlar ta’sirida evolyutsion ravishda rivojlanadi. Natijada ijodkorning dastlabki davr asarlari bilan keyingi bosqichdagi asarlari o‘rtasida g‘oyaviy, tematik va stilistik tafovutlar kuzatilishi tabiiy hodisadir. Mazkur tafovutlarni e’tibordan chetda qoldirish asarning mazmun-mohiyatini yuzaki talqin qilishga olib keladi.

Umuman olganda, adabiy asarni tahlil qilishda tarixiylik tamoyili nafaqat kontekstual yondashuvni, balki ijodkor shaxsining evolyutsiyasini ham nazarda tutishni taqozo etadi. Faqat shunday kompleks metodologik yondashuv orqaligina asarning badiiy-estetik qiymati, g‘oyaviy mazmuni va tarixiy ahamiyatini ilmiy asosda to‘laqonli ochib berish mumkin bo‘ladi. Bir davrda yashagan ijodkorlarning barchasida badiiy talqin bir xil bo‘lmasligi ham mumkin. Masalan, o‘tgan asrning 20-yillarida yashab ijod qilgan A.Qahhor, G‘.G‘ulom va Oybek kabi yozuvchilar bir davrda yashagan, bir xil ijtimoiy-siyosiy vaziyatda ulg‘aygan bo‘lsa-da ularning asarlarida yozuvchining qarashlari bir-biridan farq qiladi. Sababi esa yuqorida aytib o‘tilganidek, yozuvchi ma’lum bir davrda yashagani bilan, uning dunyoqarashida ushbu davrning aks etishi individualdir, ya’ni har bir yozuvchida bir-birini takrorlanmaydigan badiiy talqin uning bilim saviyasi, fe’l-atvor hamda psixologiyasi bilan uyg‘un holda shakllanadi. Aynan mana shu sababdan ham badiiy asar tahlilida tarixiy kontekst va badiiy talqin munosabati o‘rganilishi lozim. Buning uchun esa avvalo o‘quvchilarga ijodkor shaxsiyati, asar yozilish tarixi hamda yozuvchiga turtki bo‘lgan vaziyat to‘g‘risidagi ma’lumotlar ham taqdim etilishi shart. Shunda o‘quvchi badiiy asar mazmuni hamda yozuvchi maqsadini aniq anglay oladi, badiiy tafakkuri takomillashib boradi.

Fikrlarni umumlashtirgan holda aytish mumkinki, adabiyot darslarida badiiy asar tahlilini amalga oshirish uchun tarixiy kontekst bilan badiiy talqin vositalarini uyg‘un holda o‘rganish eng samarali usullardan biridir. Sababi bunda o‘quvchi asar mazmunini tez va oson anglaydi, integrativ yondashuv natijasida mavzu yuzasidan mukammal bilimga ega bo‘lib boradilar.

Shuningdek, turli interaktiv metod va zamonaviy dars o‘tish texnologiyalari vositasida ijodkorlik ko‘nikmalari ham shakllanib,

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

takomillashib boradi. Badiiy asarni tarixiy va adabiy kontekst asosida o‘rganish o‘quvchilarda ijodiy fikrlashni shakllantiradigan va rivojlantiradigan samarali pedagogik mexanizm sifatida namoyon bo‘ladi. Kontekstual tahlil jarayonida o‘quvchi matnni shunchaki qabul qilish bilan cheklanmaydi, balki uni qayta anglaydi, tarixiy sharoitni tasavvurida tiklaydi hamda turli muqobil talqinlarni ilgari suradi. Natijada konstruktivistik ta’lim paradigmasiga muvofiq ravishda bilimni faol va ongli o‘zlashtirish jarayoni ta’minlanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Hunter P. Before Novels: The Cultural Contexts of Eighteenth-Century English Fiction. – US: W. W. Norton & Company, 1992. – 405 p.
2. Jubarah Y. The Influence of Historical Events on English Literature: Shaping Themes and Styles through Conflict, Crisis, and Celebration. International Journal of Social Science and Humanities Research ISSN 2348-3164 (online) Vol. 13, Issue 2, pp: (195-200), Month: April - June 2025.
3. Karimov B. Talqinda biografik ma’lumotning o‘rni // O‘zbek tili va adabiyoti. – Toshkent, 2012. – 3-b.
4. Kohansal M., Sheipari M. Relationship between History and Literature in Historical Texts. // Persian Literary Studies Journal (PLSJ) Vol. 8, No. 14, 2019 ISSN: 2322-2557, Online ISSN: 2717-2848 DOI: 10.22099/JPS.2021.39855.1123, pp. 73-87.
5. Quronov D. Badiiyat sirlari // Tafakkur. – Toshkent, 2018. – 7-b.
6. Williams R. Culture and Society 1780–1950. – London: Chatto & Windus, 1958. – 307-p.
7. Willmen L. Using the Historical Approach for the Analysis of Literature in the EFL Teaching Context // Didáctica y Pedagogía de la Literatura. – Venezuela, 2023. – 19 p.
8. Zmeng Z. Literature in the Context of History // Journal of Dean&Francis. ISSN 2959-6122. – 1–5 p.
9. Богданова Ю. Методика анализа художественного текста в школе. – М., 1997. – 423 с.
10. Голубкова В. Методика преподавания литературы. – М., 1962. – 306 с.
11. Ионин Г. Н. Школьное литературоведение: Учебное пособие к спец-курсу. – Л., 1986. – 182 с.
12. Лихачев Д. Поэтика древнерусской литературы. – М., 1979. – 303 с.
13. Тынянов Н. О литературной эволюции. – Л., 1927. – 182 с.

O‘ZBEKISTONDA VA JAHONDA MODERNISTIK ASARLARNING O‘QITILISH TARIXI VA TAJRIBASI

Nomozova Dilobar Suyun qizi,

Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o‘zbek tili va adabiyoti universiteti

2-kurs tayanch doktoranti

[*dilobarxonnomozova@gmail.com*](mailto:dilobarxonnomozova@gmail.com)

Annotatsiya. *ushbu maqolada mustaqillikdan keying davrda, maktablar uchun yaratilgan adabiyot darsliklari, ulardan joy olgan modernistik asarlar, bugungi kunda modernistik asarlarning o‘qitilishi masalalari yoritilgan. Shuningdek bu boradagi AQSH va Rossiya tajribasiga diqqat qaratilgan.*

Kalit so‘zlar: *modernizm, yangilangan darslik, AQSH tajribasi, Rossiya tajribasi, mustaqillikdan keyingi darsliklar, ta’limi rus tilida olib boriladigan maktablar tajribasi.*

Bugungi kunda maktab o‘quvchilarining diqqatini adabiyotning sehrli so‘z olamiga olib kirish birmuncha qiyin jarayonga aylandi. Bunga sabab qilib bir qancha omillarni ko‘rsatish mumkin. Lekin eng birinchi navbatda ijtimoiy tarmoqlarga qaramlik deya ayta olamiz. Bugungi kun yoshlarining aksariyati arzon ruhiy ozuqaga (arzon dofamin) mute. Shunday vaziyatda ona tili va adabiyot o‘qituvchisi oldida turgan muammolar yetarlicha topiladi. Darsliklarning zamonaviy talablarga javob beradigan, o‘quvchilarning dunyoqarashi, egallashi lozim bo‘lgan ko‘nikmalari asosida qayta nashr etilishi yuqoridagi muammolarning biriga yechim bo‘la oladi. “Adabiyot saboqlaridagi eng birlamchi va bosh vazifa qaysi yoshda bo‘lishidan qat’i nazar o‘quvchilarni badiiy asar o‘qishga, o‘qiganni tushunishga, tushungani to‘g‘risida fikrlashga o‘rgatishga iborat”[13:6]. Ya’ni maqsad o‘qiganini ko‘r-ko‘rona yodlab aytib berish emas, balki tafakkur etgan holda xulosalar chiqarish bugungi adabiyot o‘qitishning muhim vazifasi. Bunda fikrlar turfa xilligiga, tanqidiy yondashuvga, yaratuvchanlikka alohida diqqat qaratiladi. Darslik uchun asar tanlash birmuncha murakkab jarayon. Bunda darslik tuzuvchi o‘quvchilarning ruhiy, jismoniy, aqliy qobiliyatlarini inobatga olgan holda yoshiga mos asar tanlashi lozim. Yuqori sinflar uchun yaratilgan darslik esa (10-11-sinflar) xronologik tartibda ya’ni eng qadimgi davrlardan bugungi kungacha yaratilgan adabiyot durdonalarini qamrab oladi. “Katta o‘smir yoshdagi o‘quvchilar turli murakkablikdagi ko‘rkam asarlar bilan tasnisha borib, badiiy adbiyotni tizimli kurs sifatida o‘rganishga hozirlik ko‘radilar. Ushbu sinflarda o‘quvchilarga eng qadimgi davrlardan bugunga

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

qadar bolgan milliy adabiyot tarixi, uning tur va janrlari asosiy asarlari haqida dastlabki tushunchalar beriladi”[13:60]. Shu o‘rinda ta’kidlash joizki, katta avlod o‘zbek modernist ijodkorlarining asarlarini yuqori sinf darsliklariga kiritish muhim ahamiyatga ega.

O‘zbekistonda mustaqillikdan keyin darslikdan o‘rin olgan ijodkorlar birmuncha yangilandi. 1990-yildan oldingi maktab darsliklariga modern ijodkorlar kiritilmagan. 1993-yilda chop etilgan 11-sinf adabiyot darsligiga[6] jahon adabiyotidan G.G.Markesning “Oshkora qotillik qissasi” asaridan parcha kiritilgan. Yozuvchining hayoti va ijodi keltirilmagan. Keyinchalik esa, 2002-yil chiqararilgan nashrda[7] professor N.Karimov tomonidan yozilgan G.G.Markes va uning “Oshkora qotillik qissasi” asari haqida maqola berib o‘tilgan. Asarning asl matni berilmagan. Bunda ma’lum sabablarga tayanilgan bizningcha. Chunki metodik jihatdan asar matni emas, u haqidagi maqolaning berilishi katta xató. O‘quvchi bevosita matnni o‘qishi kerak. Balki ko‘pchilik o‘quvchilarda asarni tahlil qilish va tushunishda muammolar bo‘lgan ehtimol.

2010-yilda chop etilgan 9-sinf adabiyot darsligida[14] Jahon adabiyoti faslidan so‘ng professor Q.Yo‘ldoshevning “Mustaqillik davri o‘zbek adabiyoti” rukni ostida maqolasi keltirib o‘tilgan. Men ham aynan shu darsliklarni o‘qigan o‘quvchi sifatida o‘sha davrda darslikdan o‘rin olgan noodatiy tarzda yozilgan Faxriyor va Bahrom Ro‘zimuhammad she‘rlarini o‘qib hayratga tushganman. Chunki biz o‘quvchilarning hayolimizga she‘r deganda yoki mumtoz yoki barmoq vaznida yozilgan asarlar kelardi xolos. Modernistik she‘rlarda avvalo shaklning o‘zgachaligi diqqatimni o‘ziga tortgan.

Yangilangan darsliklarda diqqat qaratganimizda modernistik yo‘nalishda yozilgan o‘zbek adabiyoti namunalariga juda qisqa o‘rin ajratilganligining guvohi bo‘lamiz. 10-sinf adabiyot darsligida qisqacha jahonda modernizmning yuzaga kelish omillari, shu yonalishda ijod qilgan yozuvchi va shoirlar asarlaridan parchalar berib o‘tilgan.[14]11-sinf adabiyot darsligida Erkin A‘zamning “Tanho qayiq” dramasidan parcha berilgan.[2]

Bugungi kunda O‘zbekistondagi ta’limi rus tilida olib boriladigan 9-sinf darsligida [8] “19-asr oxiri va 20-asr boshlaridagi adabiyot” fasli shu nomdagi maqola bilan boshlangan. Bu davrda rus adabiyotida yuz bergan voqeliklar, modenizmni yuzaga keltirgan omillar va modernist ijodkorlar haqida umumiy

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

ma'lumot keltirilgan. Rus modernestlaridan A.Blok, A.A.Axmatova, V.V.Mayakovskiy, S.Yesenin she'riyatidan namunalar keltirilgan.

10-sinf darsligida [9] modernist ijodkorlar kiritilmagan. Faqat 19-asr oxiri 20-asr boshlarida ijod qilgan yozuvchilarning asarlaridan parchalar berilgan.

11-sinf darsligida [9] simvolizm haqidagi qisqa maqola va vakili A.A.Blok hayoti va ijodi, Akmeizm haqida qisqa maqola va vakillari N.S.Gumelev. A. A. Axmatova, O.E.Mandelshtam hayoti va ijodi, futurizm haqida qisqa maqola va Vakili V.V.Mayakovskiy hayoti va ijodi, Imajinizm va vakili S.A.Yesenin hayoti va ijodi berilgan. Yozuvchilardan M.A.Bulgakov, B.L.Pasternak, V.V.Nabokov, A.P.Platonov, M. A. Sholoxov hayoti va ijodi berilgan.

Jahonda, xususan, AQSh adabiy ta'limiga modernistik asarlar 1960-70-yillarda kirib kela boshladi. 1920-30-yillar Amerikada modern yozuvchilar ijodining eng gullagan vaqti edi. Lekin u vaqtda yozuvchilar asarlarini tushunish va tahlil qilish murakkab deb hisoblangan. 1950-yilgacha modern asarlar murakkab, axloqiy-estetik talablarga javob bermaydigan, siyosiy xavfli deb hisoblashgan. 2-jahon urushidan keyin Amerika adabiyoti jiddiy o'zgardi, modernizm milliy adabiyotning markaziga chiqdi. 1960-70- yillarda Kafka, Folkner, J.Joys kabi modernistlarning asarlari maktab va kollejlarning yuqori sinf darsliklariga kiritiladi va ularning asarlari Amerika mumtoz adabiyoti namunasi sifatida tan olinadi [11:57]. 1950-yilgacha Sheksper, Dikkins kabi 19-asr va undan oldingi ingliz klassik yozuvchilarining asarlari o'qitilgan [1:142–145]. 1983-yilga kelib, modernistik asarlarni o'qitish majburiy hisoblandi chunki “tanqidiy fikrlash” uchun muhim ekanligi qayd etildi [12]. Va 1990-yilga kelib adabiyot darsliklarining 40%ini modernistik asarlar egalladi.

Bugungi kunda ham Kafka, J.Joys, Eliot kabi modernistlarning asarlari maktablarning yuqori sinf darsliklariga kiritilgan. Modernizm asarlari AQSh maktab darsliklarida asosan 11-sinfda (Amerika adabiyoti) o'tiladi, chunki bu davr 20-asr boshidagi ijtimoiy, psixologik va falsafiy o'zgarishlarni yoritadi. 9–10-sinflarda oddiyroq matnlar, 12-sinfda esa chuqurroq tahlil (AP sinflari) mavjud. Darsliklar shtat bo'yicha farq qiladi. Umumiy standartlar Common Core State Standards va NCTE (National Council of Teachers of English) tomonidan tasdiqlangan.

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

Rus adabiyotida modernizm XIX asr oxiri XXasr boshlarida shakllangan yirik adabiy oqimlardan biridir. Ushbu davrda jamiyat hayotida sodir bo‘lgan siyosiy beqarorlik, yangi falsafiy qarashlar, texnika va madaniyatdagi tezkor o‘zgarishlar, san’atkorlarnig dunyoni boshqacha ko‘rishi va tasvirlashiga sabab bo‘ldi. Modernizm an’anaviy realizmdan charchagan, ruhiy olamni ichki kechinmalarni intuitiv sezgi va estetik tajriba ustuvor bo‘lgan yangi yo‘nalishni yaratdi [16:12-25].

Rus modernizmi uchta asosiy oqim bilan tavsiflanadi:

Simvolizm. Simvolistlar dunyoni sirli, tushunarsiz, yashirin ma’nolarga to‘la deb tavsiflashgan. Ular uchun predmet emas, uning ortidagi ramziy ma’no muhim sanalgan. Aleksandr Blok, Valeriy Bryusov, Zinaida Gippius, Dmitriy Marejkovskiy asosiy vakillaridan deya hisoblanadi [3:40-78].

Akmeizm. Simvolizmlarning noaniq tasvirlariga javob tarzida paydo bo‘lgan. Akmeistlar uchun hayot yerga qaytish ya’ni, odatiy hayotni aniq, lo‘nda, boricha ifodalashdir. Anna Axmatova, Nikolay Gumelyov, Osip Mandelshtam asosiy vakillaridan [5:103-127].

Futurizm. Modernizmning eng radikal yo‘nalishi hisoblanadi. Ular eski adabiyotga Mutlaq qarshi chiqib, tilda, ritmda shakldahatto grafik ko‘rinishlarda katta eksperimentlar qildilar. Vladimir Mayakovskiy, Aleksi Kruchiynix, David Burlyuk, Velimir Xlebnikov asosiy vakillari hisoblanadi. R.Jakobson futurizmni “tilning bo‘shashgan qonunlarini yangidan qurish harakati” deb ta’riflaydi.[4.18-60]

Rossiyada modernistlarning (Asosan “Kumush asr” shoirlari va yozuvchilari) asarlari maktab darsligiga kiritilishi uzoq va murakkab jarayon bo‘ldi. 1930-50-yillarda ularning ko‘pchiligi taqiqlangan yoki faqat tanqidiy kontekstda o‘rganilgan. Modernistlar 1960-yillar qisman qayta tiklandi, ammo to‘liq keng tarqalishi 1980-yillarning oxiri va 1990-yillarga to‘g‘ri keldi.

Aleksandr Blok (simvolizm) “Noma’lum ayolga” (1906), “Qor niqobi” (1907), “O‘n ikki”(1918) kabi ayrim she’rlari 1956-yilda rehabilitatsiya qilinganidan keyin 10-sinf darsligiga kiritildi. 1960-yillarda majburiy bo‘ldi. Bugun 11-sinfda “Kumush asr” bo‘limida o‘rganiladi.

Anna Axmatova (akmeizm) ijodi ham 1956-yilda qisman qaytdi (she’rlar to‘plami). 1990-yillardan 11-sinf darsligiga, majburiy o‘qish uchun kiritildi.

Osip Mandelstam (akmeizm) 1990-yillarda jamiyati tashabbusi bilan darsliklarga kiritildi (11-sinf). Bugun she’rlar variativ qismda o‘qitiladi.

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

Boris Pasternak (futurizm/simvolizm) 1990-yillarda 11-sinfda qisman, bugun variativ sinfda o‘qitiladi.

Hozirgi holat: Rossiya ta’lim vazirligining 2021–2025 standartlariga ko‘ra, modernistlar 9–11 sinflarda o‘rganiladi (jumladan, EGE imtihonida savollar). Umumiy soatlar: 646 soat (5–11 sinflar), shundan 20–30% XX asr adabiyotiga oid.

Yuqoridagi misollardan ko‘rinib turibdiki, jahon tajribasida adabiyot darsliklariga modernist yozuvchi shoirlar ijodi keng qamrovli tarzda kiritilgan. Bunda o‘quvchililarning layoqatlari to‘liq hisobga olingan. Adabiyot ummonining bir irmog‘i sifatida qo‘shilgan modernistik yo‘nalishda o‘zbek adabiyotida yaratilgan asarlar bilan tanishtirishning vaqti allaqachon yetib kelgan nazdimizda.

Adabiyotlar ro‘yxati:

1. Applebee, Arthur N. Tradition and Reform in the Teaching of English: A History .1974. NCTE, 142–145-bet.
2. B.To‘xliyev., B.Karimov., K.Usmonova. 11-sinf adabiyot darsligi. 2-qism. 2018-y.
3. Эткинид. Русский символизм. 1999. 40–78-бетлар
4. Якобсон. О., Русском футуризме. 1967. 18–60-бетлар
5. Лосский. История русской литературы XX века, 2002., 103–127-бет
6. N.Karimov., B.Nazarov., T.Niyozmetova., U.Normatov. XX asr o‘zbek adabiyoti majmua. Toshkent. O‘qituvchi. 1993-y.
7. N.Karimov., B.Nazarov., U.Normatov. 11-sinf adabiyot darsligi. XX asr o‘zbek adabiyoti. Toshkent. O‘qituvchi 2002-y.
8. Н.М. Петрухина., Г.Т. Гарипова 9-синф дарслиги. Тошкент. Ўзбекистон. 2019-й
9. Н.М. Миркурбанов., Г.Ф. Голиева. Чтения. 10-синф дарслиги. Чўлпон. Т. 2017-й
10. Н.М. Миркурбанов., Г.Ф. Голиева., Н.М. Петрухина. Чтения 11-синф дарслиги 1-кисм. Т. 2018. Чўлпон
11. NCTE Archives . Conference Report. The National Interest and the Teaching of English. 1961. 57-bet.
12. Nation at Risk.1983, U.S. Department of Education.
13. Q. Yo‘ldoshev., M.Yo‘ldosheva . Adabiyot o‘qitish metodikasi. 6-60-bet
14. Z.Mirzayeva., K.Jalilov. 10-sinf adabiyot darsligi. 2-qism. 2024-y.
15. Q.Yo‘ldoshev., V.Qodirov., J. Yo‘ldoshbekov. 9-sinf adabiyot darsligi. Qayta ishlangan 2-nashr Toshkent. Yangiyo‘l polygraph service. 2010-y.
16. В.Ф. Марков. Русский модернизм, 2001, 12–25-бет

**TUSHUNGANLIK ILLYUZIYASI FENOMENI VA UNI
ANIQLASHNING DIAGNOSTIK MODEL: TARIXIY ROMANLARNI
O‘QITISH MISOLIDA**

Saydullayeva Shoiraxat Kaxramov qizi,
Alisher Navoiy nomidagi ToshDO‘TAU
tayanch doktoranti

Annotatsiya. Mazkur maqolada oliy adabiy ta’lim jarayonida tarixiy romanlarni o‘qitishda yuzaga keladigan tushunganlik illyuziyasi fenomeni empirik asosda tahlil qilinadi. Tadqiqot material sifatida Odil Yoqubovning “Ko‘hna dunyo” romanidan tanlangan epizod asos qilib olindi. Tajriba 24 nafar talaba ishtirokida bosqichma-bosqich tashkil etilgan metodlar tizimi asosida o‘tkazildi. Ushbu tafovut tushunganlik illyuziyasining mavjudligini tasdiqlaydi. Tadqiqot asosida badiiy matnni o‘qitishda reproduktiv yondashuvdan interpretativ yondashuvga o‘tish zarurligi ilmiy jihatdan asoslab berildi.

Kalit so‘zlar: tushunganlik illyuziyasi, tarixiy roman, badiiy matn tahlili, interpretatsiya, metakognitsiya, adabiyot o‘qitish metodikasi, analitik tafakkur, oliy ta’lim.

Zamonaviy oliy ta’lim tizimida bilimni baholash muammosi tobora murakkablashib bormoqda. Ayniqsa, badiiy matnni o‘qitish jarayonida talabalarning “tushundim” degan subyektiv xulosasi ko‘pincha ularning real anglash darajasiga mos kelmaydi. Talaba matnni o‘qib chiqqach, voqealar ketma-ketligini tiklay olgani sababli o‘zini uni to‘liq tushungan deb hisoblaydi. Biroq chuqur tahlil talab etiladigan vaziyatda bu tushunishning yuzaki ekani ayon bo‘ladi. Mazkur holat ilmiy adabiyotlarda “tushunganlik illyuziyasi” sifatida izohlanadi. Illyuziya (lot. illusio – yanglish tasavvur, yanglishish) – voqelikni noto‘g‘ri, yanglish idrok etish. Ko‘pincha, narsa va hodisalarni yaxlit idrok qilish kishida yanglish tasavvur hosil etadi[7]. Bu – shaxsning o‘z bilim darajasini ortiqcha baholashi bilan bog‘liq kognitiv hodisa bo‘lib, ayniqsa murakkab, ko‘p qatlamli matnlar bilan ishlash jarayonida yaqqol namoyon bo‘ladi. Tarixiy romanlar bu muammoni yanada keskinlashtiradi. Chunki bunday asarlarda voqeyiy qatlam, tarixiy kontekst, ramziy ma’no va falsafiy qatlam bir-biri bilan chambarchas bog‘langan bo‘ladi. Talaba ko‘pincha birinchi qatlamni anglab, qolganlarini e’tibordan chetda qoldiradi. Mazkur maqolaning maqsadi – tushunganlik illyuziyasi fenomenini empirik asosda aniqlash, uning namoyon bo‘lish mexanizmlarini tahlil qilish va uni bartaraf etishga qaratilgan diagnostik modelni ishlab chiqishdan iborat.

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

Tushunganlik illyuziyasi fenomeni zamonaviy pedagogika va kognitiv psixologiya kesishgan nuqtada shakllangan murakkab ilmiy tushunchalardan biri hisoblanadi. Mazkur hodisa talabaning o‘z bilim darajasini noto‘g‘ri baholashi, ya‘ni real tushunish darajasi bilan subyektiv ishonch o‘rtasidagi nomutanosiblikni anglatadi.

Metakognitsiya nazariyasi asoschisi sifatida tanilgan J. Flavell ushbu jarayonni quyidagicha izohlaydi: “Metakognitsiya – bu shaxsning o‘z bilish jarayonlari va ularning natijalari haqidagi bilimidir” [1: 906]. Mazkur ta’rifdan kelib chiqib aytish mumkinki, talaba o‘z bilimi ustidan nazorat o‘rnatishi kerak. Biroq amaliyot shuni ko‘rsatadiki, bu nazorat har doim ham adekvat ishlamaydi. Natijada shaxs o‘z bilimini real darajadan yuqori baholaydi.

Aynan shu jihatni Kruger va Dunning o‘z tadqiqotlarida chuqur tahlil qilib, quyidagi xulosaga keladi: “Odamlar ko‘pincha o‘z qobiliyatlarini ijtimoiy va intellektual faoliyatning turli sohalarida haddan tashqari yuqori baholashga moyil bo‘ladilar” [2: 1121]. Ularning tadqiqotlariga ko‘ra, bilim darajasi past bo‘lgan shaxslar o‘zini yuqori baholashga moyil bo‘ladi. Bu hodisa keyinchalik “Dunning – Kruger effekti” nomi bilan ilmiy adabiyotga kirgan. Mazkur effekt ayniqsa adabiy ta’limda yaqqol namoyon bo‘ladi, chunki badiiy matn yuzaki qabul qilinganda ham “tushundim” degan subyektiv hissiyot paydo bo‘ladi.

Badiiy matnni tushunish jarayoni reproduktiv, analitik va interpretativ bosqichlardan iborat bo‘lib, talaba ko‘pincha birinchi bosqichni egallab, yuqori darajaga yetdim deb hisoblaydi. Bu esa tushunganlik illyuziyasining psixologik asosini tashkil etadi. Mazkur jarayonni chuqurroq tushunish uchun metakognitiv monitoring nazariyasiga murojaat qilish zarur. Nelson va Narens ushbu jarayonni quyidagicha tavsiflaydi: “Metakognitiv monitoring – bu shaxsning o‘z bilish faoliyatini baholash va nazorat qilish jarayonidir” [3: 126].

Demak, talaba o‘z tushunishini doimiy ravishda tekshirib borishi kerak. Agar bu monitoring sust bo‘lsa yoki noto‘g‘ri ishlasa, tushunganlik illyuziyasi yuzaga keladi.

Shuningdek, badiiy matnni idrok etish jarayonining murakkabligi ushbu hodisani yanada kuchaytiradi. Qozoqboy Yo‘ldoshev ta’kidlaganidek: “Badiiy asar – bir qancha qism, jihat, unsur, qatlamlar tizimidan iborat murakkab

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

tarkibga ega butunlik” [5: 40]. Bu fikr shuni ko‘rsatadiki, badiiy asarni anglash – bu faqat voqeani bilish emas, balki uning ichki strukturasi, qatlamlararo munosabatlarni tushunishni talab qiladi. Talaba esa ko‘pincha faqat voqea darajasida qolib ketadi va shu asosda o‘zini matnni to‘liq angladim deb hisoblaydi.

Bundan tashqari, badiiy idrokning vaqt bilan bog‘liqligi ham muhim omil hisoblanadi. L.S. Vygotskiy san’atni quyidagicha izohlaydi: “San’atning ta’siri ko‘pincha kechikkan xarakterga ega bo‘ladi” [4: 341].

Demak, badiiy asar darhol to‘liq anglanmaydi. Uni tushunish bosqichma-bosqich, refleksiya orqali amalga oshadi. Ammo talaba ko‘pincha birinchi o‘qishdayoq tushundim deb o‘ylaydi, bu esa yana tushunganlik illyuziyasini kuchaytiradi. Shu tariqa, tushunganlik illyuziyasi quyidagi omillar asosida yuzaga keladi:

- metakognitiv nazoratning yetishmasligi;
- bilim darajasini noto‘g‘ri baholash;
- badiiy matnning ko‘p qatlamli tuzilishi;
- interpretatsiya jarayonining murakkabligi.

Mazkur nazariy asoslar shuni ko‘rsatadiki, tarixiy romanlarni o‘qitishda talabalarning tushunganlik darajasini faqat subyektiv baholashga asoslanib aniqlash yetarli emas. Balki bu jarayonni maxsus metodik vositalar orqali diagnostika qilish zarur.

Mazkur tadqiqot oliy adabiy ta’lim jarayonida tarixiy romanlarni o‘qitishda yuzaga keladigan tushunganlik illyuziyasi fenomenini aniqlashga qaratilgan bo‘lib, unda talabalarning badiiy matnni idrok etishdan tortib, uni tahlil qilish va interpretatsiya qilishgacha bo‘lgan jarayoni bosqichma-bosqich kuzatildi. Tadqiqot empirik xarakterga ega bo‘lib, unda talabalarning dastlabki (yuzaki) tushunishi bilan chuqur anglash darajasi o‘rtasidagi tafovutni aniqlash asosiy maqsad qilib olindi.

Tajriba 24 nafar talaba ishtirokida auditoriya sharoitida tashkil etildi. Tadqiqot materiali sifatida Odil Yoqubovning “Ko‘hna dunyo” romanidan tanlangan epizod [6: 112-120] o‘qitildi. Epizod talabalarga mustaqil ravishda, oldindan hech qanday izoh yoki yo‘naltirish berilmagan holda taqdim etildi. Bu usul talabalarning matnni tabiiy qabul qilish jarayonini buzmaslik va ularning real tushunish darajasini aniqlash imkonini berdi. O‘qish jarayonida talabalarga qo‘shimcha tushuntirish berilmadi, o‘qituvchi faqat kuzatuvchi

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

sifatida ishtirok etdi. Matn bilan dastlabki tanishuvdan so‘ng talabalar yozma shaklda ochiq savollarga javob berdilar. Savollar variantlarsiz, ya‘ni tanlash emas, mustaqil fikr bayon qilishni talab qiladigan tarzda tuzildi. Talabalardan epizodda qanday voqea tasvirlangani, voqealar qanday rivojlangani va ular qanday yakun topganini izohlash so‘raldi. Ushbu bosqichda talabalar asosan matn mazmunini qayta tiklashga harakat qildilar. Bu jarayon ularning reproduktiv darajadagi tushunishini aniqlashga xizmat qildi va ko‘pchilik talaba aynan shu bosqichda o‘zini matnni tushungan deb hisoblagani kuzatildi.

2-bosqichda savollar murakkablashtirildi va talabalardan epizoddagi voqealarning sabab - oqibat bog‘liqligini tushuntirish, obrazlar xatti-harakatini izohlash hamda voqeaning asosiy g‘oyasini aniqlash talab qilindi. Ushbu bosqichda talabalar nafaqat voqeani eslab qolish, balki uni tahlil qilishga ham majbur bo‘ldilar. Natijada ayrim talabalar mazmunni to‘g‘ri anglagan bo‘lsa-da, sabablarni izohlashda qiyinchilikka duch kelgani, ayrimlari esa umumiy va noaniq javoblar bilan cheklangani kuzatildi. Bu esa analitik tafakkur darajasining yetarli shakllanmaganligini ko‘rsatdi.

3-bosqichda talabalar bilan og‘zaki muloqot tashkil etildi. Bu jarayonda ulardan epizoddagi kiyik obrazining ramziy ma‘nosini ochib berish, sultonning ichki kechinmalarini izohlash hamda muallif tomonidan ilgari surilgan g‘oyani asoslash talab qilindi. Talabalar fikrini dalillar bilan mustahkamlashi, matndan misollar keltirishi zarurligi alohida ta‘kidlandi. Shu bosqichda talabalar faoliyati keskin farqlana boshladi: dastlab matnni tushundim deb hisoblagan talabalar ko‘pincha umumiy gaplar bilan cheklanib qoldi yoki aniq izoh bera olmadi. Faqat ayrim talabalar epizodning ichki ma‘nosini ochib berishga muvaffaq bo‘ldi.

Tadqiqot davomida olingan yozma va og‘zaki javoblar o‘zaro taqqoslandi. Talabaning dastlabki javoblaridagi ishonch darajasi bilan keyingi tahliliy chiqishlari o‘rtasidagi farq alohida e‘tiborga olindi. Aynan shu taqqoslash orqali talabalarda mavjud bo‘lgan tushunganlik illyuziyasini aniqlash imkoniyati yuzaga keldi. Ya‘ni talabalar matn mazmunini anglaganidan so‘ng o‘zini uni to‘liq tushundim deb hisoblagani, biroq chuqur tahlil jarayonida bu tushunishning yuzaki ekanligi ma‘lum bo‘ldi. Talabalar faoliyati mazmunni tushunish, sabab - oqibatni izohlash, dalillash va interpretatsiya mezonlari asosida baholandi. Har bir talabaning javobi umumiy tizimga solinib, ularning

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

qaysi darajada faoliyat yuritayotgani aniqlab borildi. Natijalar keyingi bosqichda sonli ko‘rsatkichlar asosida umumlashtirildi va talabalarning reproduktiv, analitik hamda interpretativ darajalari o‘rtasidagi tafovut aniqlashtirildi.

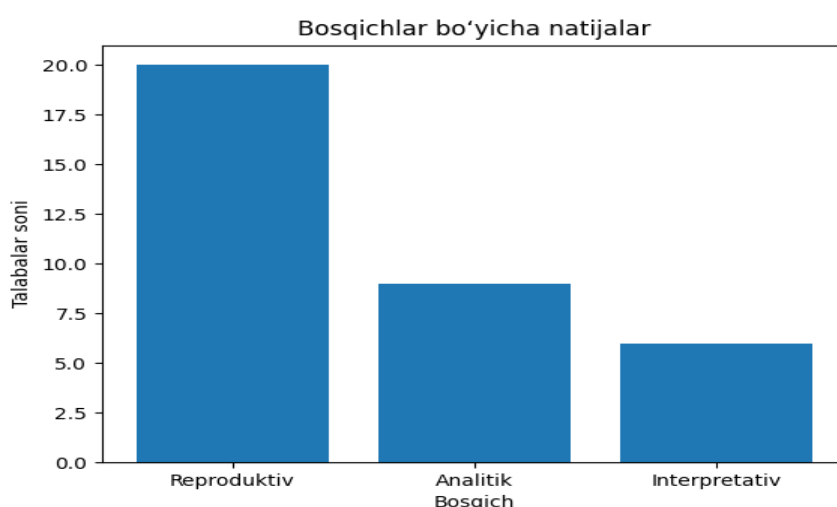
Tadqiqot natijalari quyidagi ko‘rsatkichlarni berdi:

Reproduktiv bosqichda 24 nafar talabadan 20 nafari (83%) matn mazmunini to‘g‘ri qayta bayon qila oldi, 4 nafari (17%) qisman xatolarga yo‘l qo‘ydi.

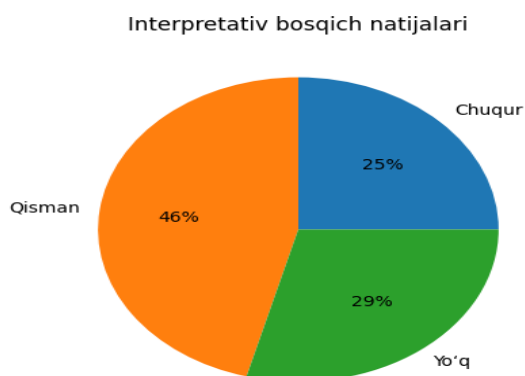
Analitik bosqichda 9 nafar talaba (37%) sabab-oqibatni to‘g‘ri izohladi, 10 nafari (42%) qisman izoh berdi, 5 nafari (21%) izoh bera olmadi.

Interpretativ bosqichda esa 6 nafar talaba (25%) chuqur tahlil qila oldi, 11 nafari (46%) yuzaki izoh bilan cheklangan, 7 nafari (29%) interpretatsiya qila olmadi.

1-rasm. Bosqichlar bo‘yicha yuqori natijalar:

2-rasm. Interpretativ bosqich natijalari taqsimoti:

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

Olingan natijalar talabalarining badiiy matnni tushunish jarayoni asosan reproduktiv darajada shakllanganini ko‘rsatadi. Talabalar epizod mazmunini to‘g‘ri qayta tiklashga qodir bo‘lsalar-da, voqealar ortidagi ma‘no va badiiy vazifani ochib berishda sezilarli qiyinchiliklarga duch keladi. Ayniqsa, interpretativ bosqichdagi natijalar bu tafovutni yanada aniqroq namoyon qildi. Mazkur holat talabalarda shakllangan subyektiv “tushundim” hissi bilan real anglash darajasi o‘rtasida nomutanosiblik mavjudligini ko‘rsatadi. Bu esa tushunganlik illyuziyasining amaliy ko‘rinishidir. Talaba matn mazmunini anglagan zahoti uni to‘liq tushundim deb hisoblaydi va shu bilan tahlil jarayonini yakunlangan deb qabul qiladi. Natijada chuqur interpretatsiya bosqichi e‘tibordan chetda qoladi.

Bu jarayonni metakognitiv yondashuv orqali izohlash mumkin. Shaxs o‘z bilish jarayonini nazorat qilishi lozim bo‘lsa-da, amaliyotda bu nazorat yuzaki amalga oshadi. Talabalar o‘z tushunish darajasini tekshirmaydi, balki uni avtomatik ravishda yetarli deb baholaydi. Shu sababli noto‘g‘ri o‘zini baholash yuzaga keladi va bu jarayon Dunning–Kruger tipidagi kognitiv xatolik bilan uyg‘unlashadi.

Tadqiqot materialini sifatida tanlangan epizodning badiiy murakkabligi ham muhim omil bo‘lib xizmat qildi. Epizodda voqelik, psixologik holat va ramziy ma‘no bir-biri bilan uzviy bog‘langan bo‘lib, uni anglash uchun oddiy mazmuniy yondashuv yetarli emas. Talabalar asosan voqeyiy qatlam bilan cheklanib, kiyik obrazining ramziy ma‘nosini ochib bera olmadi. Bu esa badiiy matnning ko‘p qatlamli tabiati yetarli darajada idrok etilmayotganini ko‘rsatadi. Natijalar yana bir muhim metodik jihatni ochib berdi: agar o‘qitish jarayonida savollar asosan mazmunni aniqlashga qaratilgan bo‘lsa, talabalarda yuzaki tushunish mustahkamlanadi. Aksincha, tahliliy va interpretativ savollar talabani chuqur fikrlashga majbur qiladi va uning real anglash darajasini yuzaga chiqaradi. Demak, tushunganlik illuziyasi nafaqat psixologik, balki metodik muammo sifatida ham qaralishi zarur.

Tadqiqot natijalari tarixiy romanlarni o‘qitish jarayonida talabalar tomonidan shakllanadigan tushunganlik illyuziyasi keng tarqalgan hodisa ekanligini ko‘rsatdi. Talabalarining aksariyati matn mazmunini anglagan holda o‘zini uni to‘liq tushundim deb hisoblaydi, biroq chuqur tahlil va interpretatsiya bosqichida bu tushunishning yuzaki ekanligi aniqlanadi. Mazkur holat shuni ko‘rsatadiki, badiiy matnni o‘qitishda faqat reproduktiv

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

yondashuv yetarli emas. Talabalarda analitik va interpretativ tafakkurni rivojlantirishga qaratilgan metodlar tizimini qo‘llash zarur.

Shu asosda quyidagi amaliy tavsiyalar ilgari suriladi:

- ✓ dars jarayonida variantli (test) savollardan ko‘ra ochiq savollardan keng foydalanish;
- ✓ talabalardan har bir fikrni dalil bilan asoslashni talab qilish;
- ✓ badiiy obrazlarning ramziy va falsafiy ma‘nosini ochishga yo‘naltirilgan topshiriqlarni ko‘paytirish;
- ✓ og‘zaki tahlil va munozara usullarini muntazam qo‘llash;
- ✓ talabalarda metakognitiv refleksiyani shakllantirish, ya‘ni “men nimani tushundim va nimani tushunmadim?” degan savolni uyg‘otish.

Umuman olganda, tarixiy romanlarni o‘qitish samaradorligi talabaning matnni qayta bayon qilish qobiliyati bilan emas, balki uning badiiy mazmunni chuqur anglash va talqin qilish darajasi bilan belgilanadi. Shu bois ta‘lim jarayonida tushunganlik illyuziyasini kamaytirishga qaratilgan metodik yondashuvlarni joriy etish muhim ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Flavell, J. H. Metacognition and cognitive monitoring: A new area of cognitive–developmental inquiry. *American Psychologist*, 34(10), 1979.
2. Kruger, J., & Dunning, D. Unskilled and unaware of it: How difficulties in recognizing one’s own incompetence lead to inflated self-assessments. *Journal of Personality and Social Psychology*, 77(6), 1999.
3. Nelson, T. O., & Narens, L. Metamemory: A theoretical framework and new findings. In G. H. Bower (Ed.), *The Psychology of Learning and Motivation* 1990. (Vol. 26, pp. 125–173). Academic Press.
4. Выготский Л. С. Психология искусства. – Москва, 1987.
5. Yo‘ldoshev, Q. Badiiy tahlil asoslari. – Toshkent, 2016.
6. Yoqubov, O. Ko‘hna dunyo. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2018.
7. <https://uz.wikipedia.org>

NABI JALOLIDDINNING “OTA” HIKOYASINI VIZUAL VOSITALAR ORQALI O‘QITISH

Mahmuda Sobitova,
Alisher Navoiy nomidagi ToshDO‘TAU
2-kurs tayanch doktoranti

Annotatsiya. Ushbu maqolada Nabi Jaloliddinning “Ota” hikoyasini vizual vositalar o‘qitishning ilmiy-metodik asoslari tahlil qilinadi. Unda vizual yondashuvning o‘quvchilar tafakkuriga ta’siri hamda asarni idrok qilishdagi roli xususida mulohazalar bildirilgan. Shuningdek, “Ota” hikoyasidagi ota obrazining ma’naviy-axloqiy mohiyatini ochishda vizualizatsiya imkoniyatlari asoslab berilib, ushbu yondashuvning ta’lim samaradorligini oshirishdagi o‘rni ko‘rsatib o‘tilgan. Qayd etish lozimki, adabiyot darslarida, xususan, hikoya janriga doir asarlarni o‘qitishda vizual vositalardan foydalanish ta’lim samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.

Kalit so‘zlar: “Ota” hikoyasi, hikoya janri, vizual vositalar, metodik yondashuv, samaradorlik.

Ma’lumki, ta’lim jarayoniga zamonaviy usullarni tatbiq qilish ta’lim samaradorligini oshirishi bilan birgalikda, o‘quvchilarning ham mavzu o‘zlashtirish darajasiga ham sifat jihatidan ta’sir o‘tkazadi. Xususan, adabiyot ta’limida vizualizatiyadan unumli foydalanish dars mavzusining o‘quvchilar tafakkurida “jonlanishi”ga yordam beradi. Bu shunchaki darslikdan o‘rin olgan suratlarni tomosha qilish bo‘libgina qolmay, balki matnning asl mohiyatini o‘quvchilarga yetkaza olish, o‘quvchi ko‘z o‘ngida gavdalantirish [1:15], ularning vizual qobiliyatlariga ta’sir o‘tkazish demakdir. Bizning ushbu maqolamizda ham aynan adabiyot darslarida vizual vositalardan foydalanish xususida bo‘lib, tadqiqot obyekti o‘laroq Nabi Jaloliddinning “Ota” hikoyasi tanlab olindi.

Badiiy asarlarni vizual vositalar yordamida o‘qitish bu asar matni mazmunining ma’lum bir vizual vosita orqali aks etishi bo‘lib, bunda o‘quvchilar butun bir matnni yagona tasvir manbai asosida tizimlashtirilgan holda qabul qiladilar. Bu esa ularning mantiqiy xulosalar chiqarish hamda asardan o‘rin olgan badiiy detallarni vizual ravishda eslab qolish imkoniyatini taqdim etadi. Adabiyot darsliklaridan o‘rin olgan hikoyalarni o‘qitishda qo‘llanadigan vizual vositalarni shartli ravishda uch guruhga bo‘lish maqsadga muvofiq [2:2592]:

1. Tasviriy vositalar: *turli formatdagi rasm va illyustratsiyalar.*
2. Grafik vositalar: *diagramma, jadval, piktogrammalar, klaster-chizmalar.*

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

3. Harakatlanuvchi vositalar: *animatsiya, filmdan lavhalar, interaktiv taqdimotlar.*

Keltirilgan vositalarni asarning mazmun-mohiyatidan kelib chiqqan holda tanlash (asar asosida film suratga olinganmi, interaktiv taqdimotlar mavjudmi, qaysidir rassom tomonidan asar asosida surat ishlanganmi va hokazo) darsning ham ilmiy, ham estetik quvvatini belgilab beradi. Shuningdek, ushbu vositalardan foydalanishning o‘ziga xos bosqichlari mavjud bo‘lib, dastlabki bosqich aynan badiiy asar matni tahlili bilan boshlanadi, bunda, avvalo, hikoyaning asosiy g‘oyasi, qahramonlar hamda asarning muhim elementlari tanlab olinadi. Shuni ham e‘tiborga olish lozimki, asarning janriy xususiyati ham yuqorida keltirilgan vizual vositalarni tanlashda muhim ahamiyat kasb etadi, chunonchi, agar asar tarixiy uslubda yozilgan bo‘lsa, bu kabi asarlar uchun arxiv fotosuratlar, hujjatli kadrlar; asarda psixologik yondashuv ustuvor bo‘lsa, mavhum (oq-qora tasvirlar) hamda bir-biriga bog‘langan assotsiatsiyali rasmlar; shuningdek, asar sarguzasht xarakterida bo‘lsa, harakatlanuvchi tasvirlar, sxemalardan foydalanish maqsadga muvofiq. Vizual vositalarning asar mazmuniga mos ravishda tanlanishi asar va vizualizatsiyaning o‘zaro uyg‘unligini ta‘minlaydi, bundan tashqari, asardagi ko‘p sahifadan iborat matnlarni tushuntirishga sarflanadigan vaqt aynan vizual vositalar orqali oydinlashadi, shuningdek, o‘quvchining ham asarga nisbatan shaxsiy emotsional munosabati shakllanib, o‘zining ham asar asosidagi mustaqil fikrlari uyg‘onishiga sabab bo‘ladi. Nabi Jaloliddinning “Ota” hikoyasini o‘qitishda ham yuqorida keltirilgan fikrlarni inobatga olish, asar va vizual vositalar uyg‘unligini ta‘minlash asar badiiy mohiyatini o‘quvchilarga tez va aniq shaklda yetkazib berishga xizmat qiladi. Ijodkorning ushbu asari sof insoniy tuyg‘ular, oilaviy qadriyatlar hamda fidoyilikning go‘zal namunasi sifatida o‘zbek badiiy adabiyotida o‘ziga xos o‘ringa ega. Ushbu hikoyani vizual vositalarga asoslangan holda o‘qitish o‘quvchilarning asar haqidagi olgan taassurotlarini boyitishi bilan birgalikda, asarning tag zamiridan o‘rin olgan mohiyat va falsafiy mushohada [2:2591] anglamini ham o‘quvchi tafakkurida jo bo‘lishiga sabab bo‘ladi. Nabi Jaloliddinning “Ota” hikoyasini vizual ravishda “jonlantirish” uchun quyidagi yondashuvlardan foydalanish maqsadga muvofiq.

1-metod. “Simvol va portret” metodi. Ushbu metoddan ko‘zlangan asosiy maqsad asar matnida qo‘llangan simvolik elementlarni vizualizatsiya qilish

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

hamda mazkur simvollarda aks etgan asosiy ma’nolarni aniqlash hisoblanadi. Masalan, asarda qatorda ramzlar ishtirok etgan bo’lib, ular asarning asl mohiyatini ochib berishga xizmat qilgan:

1-jadval. “Simvol va portret” metodining namunaviy ko‘rinishi

Ramz nomi	Vizualizatsiyasi	Asarda qo‘llangan o‘rni	Ramz ma‘nosi
Tasbeh Chakmon		So‘ng chap qo‘lidagi tasbehini bilagiga o‘tkazib, “yo Olloh”, deya biroz kuchanib o‘rnidan turdi. Hali belini to‘la tiklamayoq o‘ng qo‘li bilan qaymoqrang chakmonining etagini qoqdi...” [5]	Cholning dindorligi, tartibi va an’analarga sadoqatining ramzi
Oqar suv		“Nima bo‘lganda ham oqar suvda qandaydir hikmat bor – xayolni o‘g‘irlaydi. Ehtimol bu ham uni barcha kabi inson umriga o‘xshatadimi?” [5]	Umr oqar suv kabi ekanligi ramzi
Do‘ppi		“Ko‘tarilarkan, do‘ppisini go‘yo yechmoqchiday bir qo‘zg‘atib, to‘g‘rilab qo‘ydi” [5]	Do‘ppi – o‘zbek xarakterining, otalik maqomining moddiy belgisi

2-metod. “Vizual kadr” metodi. Ushbu metodga ko‘ra, o‘quvchilarga asardan olingan parchalarni kadr sifatida tasvirlash vazifa sifatida beriladi.

1-kadr: Cholning daryo bo‘yida tasbeh o‘girib o‘tirishi (*“Salmoqli qadamlar ila sohilga yetib kelib, o‘t-o‘lan bosgan qiyalikdan biroz yonboshlab pastga tushdi va suyri joydagi ajriq ustiga o‘tirdi... Har ikki holatda ham istig‘for aytib, tasbeh o‘giradi”* [5] kontekstining vizual kadri yaratiladi).

2-kadr: Suvdagi kichkina qo‘l va bolalarning qiy-chuvi (*“Birdan o‘sha to‘lqinchalar bag‘rida kichkina qo‘l ko‘ringanday bo‘ldi... o‘ng tomonidagi*

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

ko‘prik ustida turgan bolalarning chinqirig‘i tuyqus qulog‘iga urildi. “Yo Olloh...” deya o‘rnidan turib ketdi...” [5] konteksti asosida kadr tasviri yaratiladi)

3-kadr: Tashlab ketilgan tasbeh va chakmon (*“Chol beixtiyor qo‘lidagi tasbehini yerga tashladi, qirg‘oq yoqalab oqin sari yugura boshlarkan, chakmonini ham yechib, uloqtirdi va qadamini yana-da tezlatdi”* [5] misoli asosida yaratiladi)

4-kadr: Suv ostida tortishib qolgan oyoq paylari (*“Shu payt hali suv ichida bo‘lgan chol og‘ir va iztirobli bir ingranib, suv ostiga cho‘ka boshladi... Uning oyoq paylari sovuqdan tortishib qolgandi...”* [5] jumlasida shakllantiriladi)

5-kadr: Suv yuzida yolg‘iz qolgan do‘ppi (*“Chol bo‘lsa, mayda to‘lqinchalar bag‘rida singib ulgurgandi. Faqat hov narida... oqib borayotgan do‘ppisi elas-elas yiltirab qo‘yardi”* [5] jumlasida yaratiladi).

Asar matni asosida “Vizual kadr” metodini qo‘llash orqali o‘quvchilar matnni shunchaki gap, jumlarlar sifatida emas, balki ko‘z oldida harakatlanayotgan tasvirlar ketma-ketligi o‘laroq qabul qiladi hamda bu jarayon o‘quvchilarning assotsiativ fikrlash ko‘nikmasiga ta’sir ko‘rsatadi. O‘quvchi yuqorida keltirilgan beshta kadr orqali asarning kompozitsion kompozitsion qurilishini (ekspozitsiya, tugun, kulminatsiya va h.k.) oson o‘rganadi. Bu ularning kelgusida mustaqil matn tahlil qilish qobiliyatini rivojlantiradi. Shuningdek, ushbu metodning lingvodidaktik xususiyati ham mavjud bo‘lib, u orqali, masalan, tasbehning yerga tashlanishi yoki do‘ppining suvda qolishi kabi vizual detallar o‘quvchida qahramonga nisbatan achinish va g‘urur hissini uyg‘otadi.

Xulosa sifatida aytish mumkinki, Nabi Jaloliddinning “Ota” hikoyasini vizual vositalar orqali o‘qitish o‘quvchilar tafakkurida badiiy matn va tasvir vositalarining o‘zaro uyg‘unligini vujudga keltiruvchi samarali metodik yondashuv sanaladi. Ushbu metodni dars jarayoniga tatbiq etish darsda faqatgina vizual vositalar qo‘llanishini ta’minlabgina qolmay, balki asarda aks etgan asl mohiyat, jumladan, ota fidoyiligi, oilaviy qadriyatlar, umr qiyosi kabi g‘oyalarni vizual elementlar orqali tushuntirishga yordam beradi, shuningdek, mazkur jihatlar o‘quvchilarning asar matniga emotsional jihatdan yondasha olish ko‘nikmalarini ham rivojlantiradi. Bundan tashqari, asar matni asosida vizual kadratsiya jarayonini olib borish asarning

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

xronologik ketma-ketligini mantiqiy jihatdan izchillikda tahlil qilish ko‘nikmasini shakllantiradi. Umuman olganda, “Ota” hikoyasi asosidagi bu kabi vizual yondashuvlardan foydalanish dars jarayonining “bayonchilik” usuli bilan cheklanmay, o‘quvchilarning “ko‘rish – anglash – tahlil qilish” kabi kognitiv xususiyatlarini ham rivojlantiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Abdullayeva M. Adabiy ta’limda innovatsion yondashuv. – Toshkent: Bookmany Print, 2024. – 224 b.
2. Iskandarov S. K. Oliy ta’lim muassasalarida maxsus fanlarni o‘qitishda visual metodlardan foydalanish imkoniyatlari va afzalliklari // Molodoy ucheniy. – 2017. – № 8 (142). – S. 2591-2593. – URL: <https://moluch.ru/archive/142/39932/> (murojaat sanasi: 25.03.2026).
3. Mudaliar S. Introducing visual methods, 2008 // (30) [Introducing visual methods](#)
4. Yo‘ldoshev Q., va boshq. Badiiy tahlil asoslari. – Toshkent, 2016. – 306 b.

O‘QUVCHILARNING MUSTAQIL O‘QISH FAOLIYATIDA INGLIZ ADABIYOTI NAMUNALARINI TAHLIL QILISH USULLARI

To‘g‘onova Dinoraxon Mansurjon qizi,
ToshDO‘TAU 2-bosqich tayanch doktoranti

Annotatsiya. Mazkur maqolada o‘quvchilarning mustaqil o‘qish faoliyatida ingliz adabiyoti namunalarini (Yovvoyi yo‘rg‘a) tahlil qilish usullari ko‘rib chiqildi. Tadqiqot davomida badiiy asarlarni o‘rganish jarayonida qo‘llaniladigan zamonaviy pedagogik yondashuvlar va metodik usullar tahlil qilindi. Adabiyotlar tahlili natijasida xorijiy va mahalliy olimlarning adabiy asarlarni o‘qitish hamda tahlil qilishga doir ilmiy qarashlari o‘rganildi. Tadqiqot natijalari o‘quvchilarning mustaqil o‘qish jarayonida badiiy asarni chuqurroq anglashi, tanqidiy fikrlash va kreativ yondashuv ko‘nikmalari rivojlanishini ko‘rsatadi.

Kalit so‘zlar: Ernest Seton Tompson, “Yovvoyi yo‘rg‘a” asari, INSERT texnologiyasi, mustaqil o‘qish, sinfdan tashqari o‘qish.

Zamonaviy ta’lim tizimida o‘quvchilarning mustaqil o‘qish faoliyatini tashkil etish va bu jarayonni tizimli boshqarish ustuvor yo‘nalishlardan biri hisoblanadi. Ayniqsa, globallashtirish davrida ingliz tilini o‘rganish bilan birga, shu tilda yozilgan asarlardan xabardorlik o‘quvchilarning nafaqat til bilish kompetensiyasi, balki ularning badiiy tafakkuri, tanqidiy fikrlashi va estetik didini rivojlantirishda muhim omil bo‘lib xizmat qiladi. Shu nuqtai nazardan, ingliz adabiyoti asarlarini o‘qitishda o‘quvchilarning mustaqil o‘qish faoliyatiga alohida e’tibor qaratish zarur. An’anaviy ta’lim jarayonida adabiy

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

asarlarni o‘rganish aksariyat hollarda o‘qituvchi tomonidan tayyor holda berish bilan cheklanadi. Natijada o‘quvchilar asar mazmunini nimadan iborat ekanligini tushunsalarda, ammo uning ichki mohiyati, ochiq va yashirin g‘oyasini va badiiy xususiyatlarini anglay olmaydi. Bu esa ularda erkin fikrlash va mustaqil xulosa chiqarish ko‘nikmalarining yetarli darajada shakllanmasligiga olib keladi. Mazkur maqolaning maqsadi - o‘quvchilarning mustaqil o‘qish faoliyati jarayonida ingliz adabiyoti namunalarini tahlil qilishning samarali usullarini aniqlashdan hamda ularni amaliy jihatdan asoslashdan iborat.

Ma’naviyati boy, badiiy didga ega shaxsni tarbiyalash uchun adabiyot darslarida amalga oshiriladigan ishlarning o‘zi yetarli bo‘lmaydi. O‘qituvchi badiiy asar o‘qishni o‘quvchilarning tabiiy ehtiyojiga aylantira olgan taqdirdagina adabiy ta’limning bosh maqsadiga erishish mumkin. Umumiy o‘rta ta’lim bosqichidagi o‘quvchi-yoshlarning badiiy adabiyotni his qilish, tahlil qilish, turli millat adabiyotini tushunishlariga imkon berish uchun adabiyot bo‘yicha sinfdan tashqari ishlarning o‘rini katta. Xususan, mustaqil o‘qishni tashkil qilish va uni muntazam yo‘lga qo‘yish orqali kitobxon yoshlarning safi kegayishiga hissa qo‘shish mumkin. Mustaqil o‘qish tushunchasi haqida Qozoqboy Yo‘ldosh “O‘zbek adabiyotini o‘qitish metodikasi” kitobida quyidagicha fikr bildirgan “Mustaqil o‘qish tushunchasi dasturda ko‘zda tutilgan va darslikdan o‘rin olgan adabiy materialning dars vaqtida, sinfxonada o‘quvchilar o‘zlari tomonidan mustaqil o‘qib, tahlil qilinishini ko‘zda tutadi. Bu yumushning o‘ziga xosligi va ahamiyati tanishilgan badiiy asar o‘quvchilarning har biri tomonidan individual idrok etilib, yolg‘iz qilinishda namoyon bo‘ladi. Mustaqil o‘qish kechimini o‘qituvchi boshqaradi, lekin bolalarning faoliyatiga aralashmaydi” [1:257].

Mustaqil o‘qish jarayonida ingliz adabiyoti namunalarini tahlil qilish o‘quvchilarda mustaqil fikrlash, erkin muloqotni rivojlantirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Ushbu jarayonni samarali tashkil etishda o‘qituvchi tomonidan ishlab chiqilgan metodik ko‘rsatmalar to‘g‘ri yo‘naltirilishi ya’ni o‘quvchilarning yosh xususiyatlari, bilim darajasi va qiziqishlari hisobga olinishi shart. Mustaqil o‘qishning birinchi bosqichida o‘quvchilarda asarga nisbatan qiziqish uyg‘otish muhimdir. Bu bosqichda motivatsion savollar, muammoli vaziyat va qisqa kirish topshiriqlar orqali o‘quvchilarning e’tibori jalb etiladi. Masalan, asar mavzusiga oid sodda savollar, taxmin qilish

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

topshiriqlari yoki rasm asosida hikoya tuzish kabi faoliyatlar o‘quvchilarning fikrlashini faollashtiradi. Shu orqali ular matnni o‘qishga ichki ehtyoj sezadilar. Ikkinchi bosqich – matnni mustaqil o‘qish va anglash jarayonidir. Bu bosqich uyda, sinfxonada bo‘lishi mumkin. O‘quvchilar qilishi lozim bo‘lgan ishlardan biri matnni individual tarzda o‘rganadilar, muhim epizodlarni ajratib, ularning xarakter xususiyatlarini aniqlaydi. Uchinchi bosqich- asar matnini tahlil qilish bosqichi deb atash mumkin. Ular syujetni tahlil qiladi, obrazlarni tavsiflaydi, muallif g‘oyasini aniqlaydi va asardagi konflikt vaziyatlarni muhokama qiladi. Biz tahlilga tortayotgan ingliz adibi Ernest Seton Tompsonning “Yovvoyi yo‘rg‘a” asari 9-sinf maktab darsligida mustaqil o‘qish uchun asarlar ro‘yhatidan joy olgan. O‘qituvchi darsni o‘quvchilar bilan muloqotdan boshlashi, o‘rganilayotgan bilimlarni qiyinchiliksiz o‘zlashtirishga imkon beradi.

Asar tahlilining birinchi bosqichi – motivatsiya, ya’ni asarni o‘qishga undash jarayoni. Dars boshida o‘quvchilarga “yovvoyi” va “yo‘rg‘a” so‘zlari asosida kirish savollar taqdim qilinadi. “Yovvoyi” so‘zi nimani anglatadi? “Yo‘rg‘a qanday hayvon? Yovvoyi otni qanday tasavvur qilasiz? Siz yangi asarni o‘qishni boshlashdan oldin nimalarni bilishni xohlaysiz? Shuningdek, o‘quvchilardan otlarning inson hayotidagi o‘rni haqida qisqa suhbatlashuv ularning asarga nisbatan qiziqish uyg‘otadi. XXI asrning zamonaviy kompetensiyasi hisoblanmish 4K modelining kreativ fikrlash ko‘nikmasi rivojlanishiga yordam beradi.

Ikkinchi bosqich – “Yovvoyi yo‘rg‘a asarini mustaqil o‘qish va anglash bosqichi. O‘quvchilarga asarning asosiy g‘oyasi nima ekanligini aniqlash topshirig‘i beriladi. Qahramonlarning asardagi o‘rnini aniqlaydi. Bu bosqichda o‘quvchilarda yuklamalarning ko‘pligi bilan qolgan bosqichlardan ajralib turadi. Asar mutolaasi jarayonida o‘quvchilar “INSERT” (Interactive Noting System for Effective Reading and Thinking) texnologiyasidan foydalanishi, matnni oson tushunish imkonini beradi. Bu matnni o‘qish jarayonida o‘quvchining faol ishtirokini ta’minlaydigan, o‘qilgan materialni tushunish va tahlil qilishni osonlashtiradigan interfaol metoddir. Bu texnologiya passiv o‘quvchini faol tahlilchiga aylantiradi.

INSERT texnologiyasining asosiy belgilar tizimi quyidagicha:

1. (V) - men buni bilaman
2. (+) - bu men uchun yangi ma’lumot

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

3. (-) - bu fikrga qo‘shilmayman yoki tushunmadim

4. (?) - bu yerda savolim bor.

INSERT texnologiyasi asosida “Yovvoyi yo‘rg‘a” asaridan matn tahlili.

“Yovvoyi yo‘rg‘a keng dashtlarda erkin yugurar, hech kimga bo‘ysunmas edi. Uni qo‘lga o‘rgatmoqchi bo‘lganlar ko‘p bo‘ldi, ammo u har safar ozodlik sari intilar edi. Uning ko‘zlarida qo‘rquv emas, balki erkinlikka bo‘lgan cheksiz intilish bor edi” [internet manba]

Matndan parcha	Belgi	Tahlil
“...erkin yugurar, hech kimga bo‘ysunmas edi”		
“uni qo‘lga o‘rgatmoqchi bo‘lganlar ko‘p bo‘ldi”		
“...har safar ozodlik sari intilar edi”		
“uning ko‘zlarida qo‘rquv emas...”		
“... cheksiz intilish bor edi”		

Asarni INSERT texnologiyasi orqali tahlil qilish natijasida “Yovvoyi yo‘rg‘a haqida shunchaki tanishibgina qolmay, chuqur tahlil qilish imkoniyati paydo bo‘ladi. O‘quvchilar asar faqat yovvoyi otni tutish haqida emas, balki erkinlik, tabiatga xos mustaqillik g‘oyalari borligini anglaydilar. Yo‘rg‘a obrazi orqali muallif inson va tabiat o‘rtasidagi ziddiyatlarni ko‘rsatadi. Asardagi erkinlik, tabiatga hurmat, zo‘ravonlikka qarshi turish kabi g‘oyalar asardan o‘rin olgan. O‘quvchilar yo‘rg‘a orqali erkinlikning qadrini anglaydilar va har bir mavjudotga mehr va muhabbatda bo‘lish zarurligini tushunadilar. [internet manba]

“Yovvoyi yo‘rg‘a” asarini INSERT texnologiyasi asosida mustaqil o‘qish jarayonida tahlil qilish o‘quvchilarning badiiy matnni chuqur anglashiga samarali yordam beradi. Ushbu metod orqali o‘quvchilar matnni faqat o‘qibgina qolmay, balki maxsus belgilar asosida asarni tahlil qiladilar, savol berishni o‘rganadilar. Shuningdek, mustaqil o‘qish faoliyatini muntazam yo‘lgan qo‘yish orqali o‘quvchilar fikrni erkin ifodalash, xulosa chiqarish, qahramonlar xarakteriga baho berish ko‘nikmasiga ega bo‘ladi. Bu esa zamonaviy ta‘limning asosiy maqsadlaridan biri sanaladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Qozoqboy Yo‘ldosh O‘zbek adabiyotini o‘qitish metodikasi. - Toshkent: Sharofat nur fayz, 2023.-336b

2. <https://n.ziyo.com>
3. Shirinboyeva Sh. Ernest Seton Tompsonning “Yovvoyi yo‘rg‘a hikoyasining didaktik tahlili. <https://conferencea.org>

ADABIYOT O‘QITUVCHISI PROFESSIONALIZMI: NAZARIY YONDASHUVLAR VA AMALIY TALQIN

Abduqodirova Madina Rustamxo‘ja qizi,
ToshDO‘TAU tayanch doktranti

Annotatsiya. Mazkur maqolada zamonaviy ta‘lim jarayonida o‘qituvchi professionalizmining mazmun-mohiyati va uning adabiyot o‘qituvchisiga nisbatan tadbqiqi ilmiy-nazariy qarashlar asosida tahlil qilingan. Shuningdek, maqolada professionalizm va kompetensiya atamalarining bir-biriga bog‘liq jihatlari yoritilgan. Adabiyot o‘qituvchisi professionalizmi motivatsion va operatsion jihatlar doirasida tahlil qilinib, ularning kasbiy faoliyatdagi o‘rni va ahamiyati ochib berilgan.

Kalit so‘zlar: professionalizm, pedagog professionalizmi, kompetensiya, adabiyot o‘qituvchisining professionalizmi, motivatsion holat, operatsion holat.

Zamonaviy ta‘lim jarayonida o‘qituvchi professionalizmi pedagogik faoliyat samaradorligini ta‘minlovchi asosiy omillardan biri hisoblanadi. Professionalizm so‘zining izohiga qaraydigan bo‘lsak, birinchi ma‘nosi sifatida biror kasb-hunar sohasi vakillari nutqiga xos so‘z deb qaralsa, ikkinchi izohi sifatida esa biror kasb-hunar, mutaxassislikni yuqori darajada o‘zlashtirish, yuksak mahorat sifatida talqin qilinadi [7:8]. Ba‘zi manbalarda professionalizm atamasiga shaxsning kasbiy faoliyatni turli sharoitlarda tizimli, samarali va ishonchli bajarish qobiliyati sifatida beriladi [9]. Ya‘ni kasb-hunar yoki mutaxassislikni puxta o‘zlashtirish va uni yuksak mahorat bilan amalga oshirish professionalizmning muhim belgisi sifatida ko‘rsatadi. Professionalizm muammosi bo‘yicha qator tadqiqotlar olib borilgan bo‘lib, A.K.Markova, T.M.Mitina, N.V.Kuzminina ishlarida psixologik, V.A.Mizherikov, V.P.Simonov ishlarida pedagogik, Yu.A.Karpova, V.P.Zinchenko, S.B.Popov ishlarida ijtimoiy, S.Yu.Glazyev, N.D.Kondratiyev ishlarida iqtisodiy jihatdan yoritiladi[2].

Z.I.Ravkin tomonidan “pedagog professionalizmi – yuqori darajadagi maxsus va umummadaniy tayyorgarlik, keng kasbiy va umumiy bilimdonlik, pedagogik mahorat, mehnat bozoridagi raqobatbardoshlik fazilatlarini ta‘minlaydigan; butun pedagogik jarayonlarda ta‘limning ijtimoiy,

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

intellektual, axloqiy va estetik qadriyatlarini rivojlantirish va mustahkamlashga izchil e’tibor” sifatida qaraladi [3]. Mazkur ta’rif pedagog professionalizmining ko’p qirrali mohiyatini yoritishga qaratilgan bo’lib, unda kasbni chuqur bilish bilan cheklanmay, balki keng qamrovli, turli sohalarga oid umumiy bilimlardan ham xabardor bo’lish ya’ni har tomonlama bilimli shaxs bo’lishga e’tibor qaratiladi. Xususan, shaxsning kasbiy faoliyatni puxta va samarali amalga oshirishi, boshqa mutaxassislar orasida o’zini namoyon qila olishi, talabgir bo’lishi ham muhim mezonlardan biri sifatida ko’rsatiladi. Pedagog sifatida jamiyat oldidagi vazifalari ta’limiy qadriyatlar sifatida keltirilib, o’qituvchi ularni izchil shakllantirish va rivojlantirishga e’tibor qaratishi professionalizmning yuqori darajasi sifatida izohlanadi.

Shuningdek, I.D.Bagayeva, N.V.Kuzmina, Yu.S.Shaposhnikovlarning tadqiqotlarida Z.I.Ravkin qarashlariga monand tushunchalarda o’qituvchi professionalizmining yuqori darajasi haqida ta’riflar keltirilib, ularda kasbning ijtimoiy mohiyatini anglash orqali o’qituvchi professionalizmining yuqori darajasiga erishish mumkinligi qayd etiladi[4:14-28]. Barcha fikrlarni xulosa qilib aytganda, professionalizmning eng oliy darajasiga erishish nafaqat mukammal bilimga ega bo’lish bilan emas, balki jamiyat oldidagi faoliyatning yuksak amaliy ahamiyatini anglash hamda mustahkam pedagogik pozitsiyasiga ega bo’lishda namoyon bo’ladi.

L.K.Grebenkinaning tadqiqotida o’qituvchi professionalligi pedagog faoliyatining barcha jabhalarini qamrab oluvchi, kasbiy o’sish va pedagogik mahoratni mujassam etgan yaxlit shaxsiy shakllanish sifatida qaraladi [5]. U professionalizmga mazmuniy tomonlama fundamental bilim, malaka, ko’nikma, qobiliyat, kasbiy tayyorgarlik umumlashmasi sifatida talqin qilib, unda insonning axloqiy va ma’naviy sifatlari ham aks etishi haqida ta’kidlaydi.

Mazkur yondashuvda o’qituvchi professionalligiga keng va kompleks tizim sifatida qaralgan bo’lib, unga kasbiy faoliyatga oid barcha tushunchalarni kiritadi va insoniy fazilatlar bilan ham bog’laydi. L.K.Grebenkina qarashlarida professionalizmga pedagogik faoliyatning yuqori darajasi va asosiy motivi, subyektiv va ijtimoiy rollarning bajaruvchi sifatida ham keltiriladi, bu qarashlar yuqorida berilgan fikrlarga hamohang bo’lib, professionalizمنى eng asl mohiyatini ochiqlashimizga yordam beradi.

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

Ayrim ilmiy manbalarda “professionalism” atamasi “kompetensiya” va “layoqat” tushunchalariga yaqin, ayrim hollarda sinonim sifatida ham qo‘llanilgan holatlarni uchratish mumkin. Xususan, V.A. Slastenin o‘qituvchi professionalizmining sifat xarakteristikasi kasbiy layoqatlilikning yuqori darajasi va pedagogik vazifalarni samarali hal etishda shaxsiyatning tayyorligidan iboratligi haqida fikr bildiradi[1:15]. Bu orqali professionalism kasbiy kompetensiyaning oliy darajasi sifatida talqin qilinadi va o‘qituvchi faoliyatini a’lo darajada amalga oshirish qobiliyati bilan bog‘lanadi.

A.K.Markova ham professionalism nazariyasiga oid keng miqyosdagi tadqiqotlar olib borgan bo‘lib, ularda professionalism “kompetensiya” bilan yonma-yon qo‘yilib, muvaffaqiyatli faoliyat uchun zaruriy shaxsiy xususiyatlar majmuasi, kasbning shaxsga qo‘yadigan me‘yoriy talablari sifatida ta’riflanadi [6,33]. Bu esa professionalism tushunchasini insonga nisbatan kasbiy mezonlarning qo‘yilishi va samarali natijaga erishishda muhim bo‘lgan individual sifatlar jamlanmasi bilan uyg‘un holda talqin qilish mumkinligini ko‘rsatadi.

B.Nazarova tomonidan esa amalga oshirilgan tadqiqotlarda ilmiy adabiyotlarda “kasbiy layoqatlilik” va “professionalizm” tushunchalari ko‘pincha sinonimlar sifatida qaralishi, biroq ular orasida muayyan farqlar mavjudligi ta’kidlanadi[1:15]. Jumladan, professionalizmga “oliy sifatni, kasbni chuqur egallashni hamda uni sifatli, professional bajarishni” anglatishi haqida fikrlar bildiradi. Xususan, ular orasidagi munosabat quyidagicha tasvirlangan:

Xususan, kompetensiyaga ega bo‘lish professionalizmga ega bo‘lishdan ko‘ra xususiyoq bo‘lib, kishi ma’lum bir sohada professional bo‘lishi mumkin, lekin barcha muammolarni hal qilishda yetarli kompetensiyaga ega bo‘lmasligi mumkin. Yuqoridagi ilmiy tahlillar asosida professionalizmga quyidagi ta’rifimizni keltiramiz:

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

O‘qituvchi professionalizmi – kasbiy va umumiy bilimlarni puxta egallash, kasbni chuqur o‘zlashtirib, uni yuqori sifat darajasida bajarish, pedagogik faoliyatni turli sharoitlarda tizimli, samarali va ishonchli tashkil etish qobiliyati, yuqori natijalarga erishish mahorati, kasbning jamiyat oldidagi amaliy ahamiyatini anglash, talabgirlik, ma’naviy-axloqiy fazilatlarining mavjudligi hamda kasbiy layoqatlilikning yuqori darajasi uyg‘unligida namoyon bo‘ladigan yaxlit sifatlar majmuasidir.

Adabiyot o‘qituvchisi professionalizmi esa o‘z mutaxassisligiga doir nazariy va amaliy bilimlarni, badiiy asarlarni puxta o‘zlashtirish, ularni o‘quvchilarga izchil va tartibli tarzda yetkazish, tarbiyaviy jarayonni maqsadli tashkil etish hamda ta’lim jarayonida o‘quvchilarda estetik did, axloqiy fazilatlar va mustaqil fikrlashni shakllantirish orqali yuqori natijalarga erishish mahorati. Professional darajadagi adabiyot o‘qituvchisi o‘z kasbini yuqori darajada egallagan, o‘quv jarayonini samarali tashkil eta oladigan va ta’limda yuqori natijalarga erisha oladigan mutaxassis sifatida namoyon bo‘ladi.

Adabiyot o‘qituvchisining professionalizmi kasbiy tayyorlik, yillar davomida o‘qish, o‘rganish va tajriba orttirish jarayonida shakllanadi va rivojlanib boradi. Adabiyot o‘qituvchisining kasbiy layoqatga ega bo‘lishi, mutaxassis professionalizmi rivojlanishiga asos bo‘lib xizmat qiladi.

Shuningdek, adabiyot o‘qituvchisiga nisbatan professionalizm atamasining qo‘llanilishi, nafaqat unda badiiy asarlarni tahlil qilish, adabiy tilda muloqot qilish, baholash, metodik savodxonlik, mas’uliyat va intizom kabi zaruriy pedagogik sifatlarga egaligi bilan balki, pedagogning ichki shaxsiy fazilatlar (ma’naviyat, axloqiy yetuklik, estetik did, sabr-toqat, kasbga sadoqat ijodkorlik, o‘z ustida intilish va boshq.)ni ham shakllanganligini anglatadi.

A. Markova qarashlarida o‘qituvchi professionalizmi ikki sferaga ajratilgan holda tasniflanadi[6:60]. Ushbu yondashuv asosida adabiyot o‘qituvchisining professionalizmi ham quyidagi tarkibiy qismlarga ajratiladi: adabiyot o‘qituvchisining professional faoliyatidagi motivatsion holati (adabiyot fani va badiiy asarlarga bo‘lgan qiziqishi va muhabbati, kasbini shaxsiy hayotidagi qanday ma’noga egaligi anglash, o‘z oldiga qanday ijodiy va tarbiyaviy maqsadlar qo‘ya olishi, o‘z faoliyatidan qanday ichki qoniqish hosil qilishi va boshq) va kasbiy faoliyatining operatsion holati (badiiy asarlarni

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

tahlil va talqin etish metodlari, o‘qitish usullari, zamonaviy pedagogik texnologiyalardan foydalanish, bilim olish, fikrlash jarayonida qo‘llaniladigan vositalar va boshq).

Adabiyot o‘qituvchisining professionalizmining motivatsion holatini ichki, operatsion holatni esa tashqi jihat sifatida tasniflash mumkin. Chunki, motivatsion sferaga nazar tashlaydigan bo‘lsak, u o‘z ichiga adabiyot fanining ma’naviy-estetik ahamiyatini anglash, kasbiga sadoqat bilan yondashish, professional rivojlanishga intilish, kasbga moslashuvchanlik, kasbiy faoliyatda ichki nazorat va o‘z-o‘zini tahlil qilish qobiliyati hamda o‘zini professional sifatida anglash kabi insonning ichki psixologik, shaxsiy sifatlarini qamrab oladi.

Ular ichidan kasbiy faoliyatda ichki nazorat va o‘z-o‘zini tahlil qilish qobiliyatiga to‘xtaladigan bo‘lsak, adabiyot o‘qituvchisi har bir o‘tilgan darsdan keyin faoliyatini tahlil qiladi. O‘quvchilar badiiy asarni yetarlicha tushunmagan bo‘lsa, buning sababini o‘quvchilardan emas, balki o‘zining tushuntirish usuli va tanlagan metodlari, darsni tashkil etishdagi kamchiliklaridan izlaydi va ularni bartaraf etishga harakat qiladi. Professional rivojlanishga intilish istagi esa adabiyot o‘qituvchisini doimiy ravishda yangiliklardan xabardor bo‘lishga, yangi badiiy asarlar bilan tanishishga, o‘z sohasi bo‘yicha muntazam malaka oshirishga hamda pedagogik mahoratini takomillashtirib borishga undaydi.

Adabiyot o‘qituvchisi professionalizmining operatsion jihatiga diqqat qaratadigan bo‘lsak, u mutaxassislikka oid nazariy va amaliy bilimlarni, talablarni chuqur bilish, pedagogik faoliyatining mukammal modelini aniq tasavvur qila olish, kasb orqali o‘zini rivojlantirish, jamiyat rivojiga o‘z kasbi bilan hissa qo‘shish va o‘quvchilarda adabiyot faniga nisbatan qiziqish uyg‘ota olish kabi amaliy faoliyatlarda namoyon bo‘ladi. Xususan, bu jarayonda kasbiy mahorat, pedagogik qobiliyat, kasbiy texnika, pedagogik faoliyatni samarali tashkil etish uchun zarur bo‘lgan kasbiy va psixologik bilimlar, zamonaviy o‘qitish usullarini egallash, ijodkorlik va innovatsion yondashuv muhim o‘rin tutadi.

Xulosa qilib aytganda, adabiyot o‘qituvchisining professionalizmni aniqlash adabiyat darslarini samarali tashkil qilishga, raqobardosh kadrlarni shakllantirish va ta’lim jarayonini sifatini oshirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Назарова Б.А. Педагогика коллежлари бўлғуси ўқитувчиларининг касбий лаёқатини тарбиялаш. Пед. Фан. Номзоди диссертацияси. –Тошкент,2009
2. Salayeva M. Pedagog professionalizmini rivojlantirishning akmeologik determinantlari. Qo‘qon universiteti xabarnomasi. – Qo‘qon,2024. doi.org/10.54613/ku.v10i10.930
3. Равкин, З. И. Образование: идеалы и ценности. Историко-педагогический аспект / З. И. Равкин. - Москва: ИТПИО РАО, 1995.
4. Сластенин, В. А. (2005). Профессионализм учителя как явление педагогической культуры. Сибирский педагогический журнал, (3), 14-28.
5. Гребёнкина, Л. К. Формирование профессионализма учителя в системе педагогического образования: Автореф. дис... д-ра пед.наук. –М Москва,2000.
6. Маркова А. К. Психология профессионализма. –Москва,1996.

BADIIY ASARLARNI ESHITISH ASOSIDA TAHLIL QILISH USLUBLARI

Asroriddin Saydazimov,

*O‘zbekiston Respublikasi imkoniyati cheklangan
ixtisoslashgan 1-maxsus ta’lim markazi o‘qituvchisi
asroriddinsaydazimov@mail.ru*

Annotatsiya. Mazkur maqolada badiiy asarlarni eshitish asosida tahlil qilishning zamonaviy uslublari, jahon tajribasida shakllangan “audio hermenevtika” yo‘nalishlari va O‘zbekiston sharoitida qo‘llash imkoniyatlari tahlil qilingan. Tadqiqotda audio asarlar orqali tahliliy tafakkurni rivojlantirish, eshitish asosidagi interaktiv o‘quv jarayonlarini tashkil etish, hamda ko‘zi ojiz va eshitish orqali idrok etuvchi guruhlar uchun yangi metodik yechimlar ishlab chiqish masalalari yoritilgan. Maqolada V. Propp, M. Baxtin, R. Bartes kabi nazariyotchilar, hamda zamonaviy o‘zbek olimlarining fikrlari asosida innovatsion “Eshitib tahlil qilish”, “Ko‘ngil eshitadi” va “Quloq bilan o‘qish” metodlari taklif etilgan.

Kalit so‘zlar: audio tahlil, badiiy asar, hermenevtika, interaktiv metod, eshitish asosidagi ta’lim, innovatsiya, O‘zbekiston tajribasi.

Axborot oqimi, raqamli ta’lim vositalari va audio madaniyatning keskin rivojlanishi badiiy asarlarni eshitish orqali tahlil qilish zaruratini yuzaga keltirdi. Badiiy matnni faqat o‘qish emas, balki uni eshitish, sezish va talqin etish orqali anglash insonning ichki dunyosini chuqurroq idrok etish imkonini beradi. Shu jihatdan “audio tahlil” metodlari XXI asr ta’limi uchun yangi yondashuv sifatida e’tirof etilmoqda. O‘zbekiston ta’lim tizimida so‘nggi yillarda inklyuziv ta’lim, interaktiv o‘qitish, raqamli platformalarda ta’lim kabi yangiliklar joriy etilmoqda. Shu jarayonda audio materiallardan

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

foydalanish nafaqat ko‘zi ojiz shaxslar uchun, balki barcha o‘quvchilar uchun samarali tahliliy vosita sifatida namoyon bo‘lmoqda.

Badiiy asarni eshitish orqali tahlil qilish – bu audio hermenevtika deb ataladigan yangi yo‘nalishdir. Germenevtika (Germeniyalik olim Gadamer, 1975) asarni tushunish va talqin qilish san‘ati bo‘lsa, audio hermenevtika – uni eshitish jarayonida his qilish va sharhlashdir.

Rossiyalik olim M. Baxtin “so‘z jarayoni dialogikdir” degan va eshitish jarayonida inson yozuvchi bilan ichki dialog olib borishini isbotlab bergan. Fransiyalik tadqiqotchi R. Bartes esa eshitish orqali o‘quvchi ovozning ma‘nosini eshitishini, so‘zning orqasidagi hisni anglashini ko‘rsatib bera olgan. O‘zbek adabiyotshunosligida bu borada yangi tajriba paydo bo‘layotgani kuzatilmoqda. Jumladan, M.Tadjibayevning maqolasida adabiy hermenevtikaning taraqqiyot mezonlari, aqliy faoliyat tizimi jarayonlari, adabiy hermenevtikaning boshqa fanlar orasidagi o‘rni, adabiy tarixi, hermenevtik tahlil va badiiy asar yolqini, badiiy matnni o‘zlashtirish jarayonida ijodiy yolqin imkoniyatlari va badiiy matnda hermenevtik tahlilning munosabati xususida fikr yuritilgan.

Bugungi kunda ko‘plab davlatlarda audio asosida o‘qitish keng yo‘lga qo‘yilgan:

AQSh: “Audible Education” platformasida “listening-based literature” kurslari mavjud. Talabalar asarni eshitib, personaj ovozlari, intonatsiya va pauzalar asosida tahlil yozadilar.

Buyuk Britaniya: “BBC Learning English Stories” loyihasi eshitish orqali ingliz adabiyotini o‘rganish imkonini beradi.

Yaponiya: “Sound Reading” texnologiyasi – audio orqali o‘qish va tahlil qilishni uyg‘unlashtiradi.

Janubiy Koreya: “Audio Dialogue” metodi – asarni rollarga bo‘lib eshitish va suhbat orqali tahlil qilishga asoslangan.

Rossiya: “Audio interpretatsiya” fani paydo bo‘lib, talabalarga ovoz orqali estetik hisni tahlil qilish o‘rgatiladi.

Ushbu tajribalar shuni ko‘rsatadiki, eshitish – o‘qishning alternativ shakli emas, balki uni to‘ldiruvchi estetik faoliyatdir.

O‘zbekiston ta‘lim tizimida hali “audio tahlil” mustaqil metod sifatida shakllanmagan bo‘lsa-da, ayrim yo‘nalishlarda uning boshlang‘ich ko‘rinishlari mavjud. Masalan: Audiokitob.uz , Kitobxon.uz va mutolaa.uz

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

kabi platformalar orqali o‘quvchilar asarlarni eshitib o‘rganish imkoniga ega. Ba’zi maktablarda audio darslar, eshitish asosidagi testlar joriy etilmoqda. Ko‘zi ojizlar uchun maxsus “Ko‘ngil ko‘zi bilan ijod” dasturi doirasida badiiy asarlarni audio formatda tajriba sifatida o‘rganishni tavsiya qilaman. Ammo bu yo‘nalishda yagona ilmiy-metodik asos, o‘quv dasturi va baholash tizimi hali ishlab chiqilmagan.

Tadqiqot natijalariga ko‘ra, O‘zbekiston sharoitida quyidagi yangi metodlarni tatbiq etish mumkin:

1. “Eshitib tahlil qilish” metodi – asarni audio shaklda eshitib, personajlar ovoqidagi hissiy rang, ritm va pauzalarni tahlil qilish.
2. “Ko‘ngil eshitadi” texnikasi – eshitilgan asardan keyin tinglovchilarning ichki hissiy javoblarini yozma tarzda ifodalash.
3. “Quloq bilan o‘qish” modeli – o‘quvchi matnni eshitadi, keyin u bilan bog‘liq vizual yoki yozma topshiriq bajaradi.
4. “Audio dramatisatsiya” usuli – asarni rollarga bo‘lib eshitish va dramatik tahlil qilish.
5. “Eshitib yozish” metodi – eshitilgan asar asosida esse yoki tahliliy yozma ish tayyorlash.

Bu metodlar orqali o‘quvchilarning ijodiy fikrlash, emotsional idrok, eshitish xotirasi va muloqot madaniyati rivojlanadi.

V. Propp (Rossiya.1932): “Har bir badiiy matn o‘z ovozigacha ega. Uni eshitgan kishi matnni chuqurroq anglaydi.”

Rossiyalik olim M. Baxtin: “Matn o‘zining ovozida yashaydi, tinglovchi esa bu ovozni qayta yaratadi.”

Fransiyalik tadqiqotchi R. Bartes: “O‘qish – bu tinglashdir; yozuvchi esa har doim eshitiladi”.

Mazkur fikrlar audio tahlilning ilmiy va falsafiy asosini yanada mustahkamlaydi.

Taklif va tavsiyalar

1. O‘zbekiston Oliy va o‘rta ta’lim muassasalarida “Audio tahlil” fanini joriy etish.
2. O‘qituvchilar uchun “Eshitib o‘qitish metodikasi” bo‘yicha malaka oshirish dasturlarini tashkil etish.
3. Har bir adabiy asar uchun audio tahlil topshiriqlari ishlab chiqish.
4. Nogironligi bor shaxslar uchun inklyuziv audio platformalar yaratish.

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

5. “Audio Akademiya” loyihasi doirasida jahon tajribasini o‘zbek tiliga moslashtirish.

Badiiy asarlarni eshitish asosida tahlil qilish – bu kelajak ta’limining yangi bosqichi. U nafaqat adabiyot o‘rganishning interaktiv shakli, balki insonning ruhiy-estetik idrokini rivojlantiruvchi vosita hamdir. Jahon tajribasidan olingan “audio hermenevtika”, “listening-based analysis” metodlarini O‘zbekiston sharoitida moslashtirish orqali milliy ta’lim tizimiga innovatsion turtki berish mumkin. Eshitish asosidagi tahlil – bu nafaqat yangi metod, balki yangi tafakkur madaniyatidir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Baxtin M.M. Problemy tvorchestva Dostoevskogo. – Moskva, 1975.
2. Barthes R. The Pleasure of the Text. – New York, 1978.
3. Gadamer H.-G. Truth and Method. – London, 1975.
4. Propp V. Morphology of the Folktale. – Leningrad, 1932.
5. UNESCO Report on Inclusive Education, 2020.

EKOLOGIK SUD: “OTAMDAN QOLGAN DALALAR” ROMANI MISOLIDA

Dadabayeva Shohistaxon Zakirovna,
ToshDO‘TAU mustaqil tadqiqotchisi
e-mail: shoxistaxondadabayeva@gmail.com

Annotatsiya: Mazkur maqolada akademik litsey adabiy ta’limida Tog‘ay Murodning “Otamdan qolgan dalalar” romanini pragmatik yondashuv asosida tahlil qilish hamda “Ekologik sud” metodidan foydalanish orqali o‘quvchilarda ekologik ong va mas’uliyatni rivojlantirish masalalari yoritilgan.

Kalit so‘zlar: adabiy ta’lim, “Ekologik sud” metodi, pragmatik yondashuv, ekologik ong, ekologik mas’uliyat.

Inson va tabiat o‘rtasidagi munosabatlar tarixan murakkab va ko‘p qirrali jarayon sifatida shakllangan bo‘lib, u jamiyat taraqqiyoti bilan uzviy bog‘liq holda rivojlanib kelmoqda. Antropogen omillarning kuchayishi natijasida atrof-muhitga ta’sir darajasi ortib, ekologik muammolar ijtimoiy hayotning muhim masalalaridan biriga aylanmoqda. Shu jihatdan ekologik tafakkur va madaniyatni shakllantirish ta’lim tizimining ustuvor yo‘nalishlaridan biri sifatida e’tirof etiladi.

Badiiy adabiyot inson va tabiat o‘rtasidagi munosabatlarni chuqur va obrazli yoritish imkoniga ega bo‘lgan muhim manba hisoblanadi. Xususan, Tog‘ay Murodning “Otamdan qolgan dalalar” romanida qishloq xo‘jaligida yuzaga kelgan ekologik muammolar, inson omilining tabiatga ta’siri hamda

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

uning ijtimoiy oqibatlari realistik tasvirlar orqali ochib berilgan. Asarda ilgari surilgan g'oyalar ekologik madaniyatni shakllantirishda muhim didaktik ahamiyat kasb etadi.

Akademik litsey o'quvchilari mehnat vositasida tabiatga ijobiy yoki salbiy ta'sir qilishni bilishi va amalda bunga guvoh bo'lishi zarurligi masalasi ham o'qituvchi e'tiborida turishi muhim sanaladi. Bunda mana shunday xarakterdagi muammolar yoritilgan badiiy asarlar tahlilini o'tkazish o'rinlidir. Tog'ay Murodning “Otamdan qolgan dalalar” ramziy romanida ushbu mazmundagi tasvirlar anchagina. Asarni 2-bosqich o'quvchilariga mustaqil mutolaaga tavsiya etish orqali asarda ekologik madaniyat bilan bog'liq muammolarni aniqlash, ularga munosabat bildirish va yechim tavsiya qilish tarzida jarayon tashkillashtiriladi. Bunda dastlab o'qituvchi tomonidan asardagi ekologik muammolar qalamga olingan o'rinlar belgilanib, pragmatik yondashuv asosida tahlilga tortiladi.

Pragmatik ta'limning asosida bo'lgan o'quvchi hayotiy tajribasi, dunyoqarashi, avvalgi bilimlari majmui va o'qish jarayonidagi emotsional holatlari badiiy asar tahlilida muhim faktorlardan biri bo'lib xizmat qiladi [2; 74]. Shunga ko'ra, badiiy asarlar matni ustida ishlash jarayonida ekologik bilimlarni amalda qo'llash bu borada samaralidir. So'ngra shunday mazmundagi ishlarni o'quvchilarning o'zlari bajarishlariga motivatsiya beriladi.

Asardagi shu kabi tasvirlar sifatida bosh qahramon Dehqonqulning o'quvchilik davrida ilk bor paxta terimiga borishi bilan bog'liq hikoyalari tanlanadi. U belgilangan rejani bajara olmaganidan doim gap eshitish va jazolanishdan bezib, paxta dalasiga dori sepish uchun keladigan samolyotlarga bayroqchalarni ko'rsatib turishni afzal biladi:

“Samolyot bayroqqa tegayin-tegayin uchadi. Samolyot tizz-tizz dori sepib-sepib uchadi.

Men janda chopon yirtiqlaridan uchuvchini ko'raman.

Samolyot ko'tarila-ko'tarila olislaydi.

Men janda chopon ichidan kallamni chiqaraman.

Dimog'im shunday bir zaharda qoladi, shunday zaharda qoladi!

Men kuchanib-kuchanib o'qchiyman. Tomog'imdan bir nima ana otilib chiqayin deydi, mana otilib chiqayin deydi.

O'qchiy berib-o'qchiy berib, ko'z oldim qora bo'ldi...

Ohista-ohista o'zimga kelaman. Tevarak-boshimga nazar solaman.

Janda chopon sap-sariq bo'ladi. O'qariq bo'ylari sap-sariq bo'ladi. G'o'za barglari sap-sariq bo'ladi” [3; 97].

Paxta terimi bilan bog'liq mazkur lavha tahlili samolyotning yosh bolalar ustidan “tizz-tizz” dori sochishi, uning zahar kabi tasvirlangan hidiga chidab

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

bo‘lmasligi turli kasalliklar va o‘limga olib kelgani; dori bilan to‘yingan tuproqning xususiyatlari o‘zgargani; atmosferaning ifloslanishi salbiy oqibatlarga olib kelganini tushunishlariga doir savollar qo‘yish bilan amalga oshiriladi. Birgina shu tasvirning o‘ziyoq o‘tgan asrda sobiq Ittifoq mutasaddilari tomonidan O‘zbekistonga millionlab tonna paxta yetishtirish rejasining qo‘yilishi, oqibatda o‘quvchilar mavsumiy mehnatga doimiy jalb qilingani (bahorda dalalarni ajriqlardan tozalash, g‘ozalarni yagana qilish vaa chopish, yozda chekanka, kuzda terim ishlari yoki sovuq kunlari ko‘saklarni chuvish kabi), ustilardan butifos sochish oqibatida odamlarning turli kasalliklarga chalinishi fojiasi badiiylantirilgani tushunishga yordam beradi. Masalan:

“O‘l-e, shu kuningga-e! – deya baqiradi direktorimiz. – Dorilangan g‘o‘za ichidayam uxlaysanmi-a? Uxlash uchun boshqa joy qurib qolganmi-a? O‘l-e, bor-e, yot-e!!

Direktorimiz Ziyodni ko‘ksidan itarib yubordi, Ziyod keti bilan gup etib tushdi.

Ziyod shu yotishda qaytib turmaydi.

Ertasi-da turmaydi. Indini-da turmaydi.

Joyidan qimir etmaydi. Ko‘z ochmaydi, tuz totmaydi” [3; 103].

O‘quvchilarga yosh bolalarning ham mana shunday ishlarga jalb qilinishida obro‘, mansab uchun hech narsadan qaytmaydigan kimsalar haqida tasavvur uyg‘otish uchun ularning e‘tiboriga “Ziyodning o‘limiga sabab bo‘lgan omillarga nimalarni kiritar edingiz?”, “Maktab direktorga aytadigan so‘zingiz bormi? Unga nimalar degan bo‘lardingiz?”, “Oppoq sochli odamning fikrlarini qayta o‘qing. U nima demoqchi? Gaplaridan qanday haqiqatni sezdingiz?”, “Nima uchun o‘qituvchilar bayroqchani ko‘tarib turishga aynan Ziyodni yuborishganiga munosabat bildiring”, “Sizningcha, Ziyod haqiqatan uxlab qolgan edimi? Nega u shunday holga tushdi”, “Ziyodning qaysi holati sizga kuchli ta‘sir qildi?”, “Ziyodning tushidan nimani anglash mumkin? Fikringizni asoslang”, “Ziyod obrazida kimlar tasvirlangan deb o‘ylaysiz?” tarzidagi savol-topshiriqlarni qo‘yish muammoga jiddiy yondashishga undaydi.

Mutolaa jarayonida quyidagi jihatlariga e‘tibor berish vazifasini yuklash nafaqat ekologik muammolar, balki o‘tgan asrning 70–80-yillarida o‘zbek xalqining turmush tarzi haqida tasavvur hosil qilishga muayyan darajada sharoit yaratiladi. Sujetning yana qaysi o‘rinlarida ekologiyani buzilishi bilan bog‘liq muammolar gavdalantirilganini aniqlash orqali buning sabab-oqibatlari tahlilga tortiladi. Bunda:

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

1) dalalarga sepilgan dorilar kasalliklarga olib kelgani, havoni, tuproqni zaharlagani, meva-sabzavotlar tarkibida ayrim moddalarning me'yoridan oshishiga sabab bo'lgani;

2) sug'oriladigan dalalarning ko'paytirilishi daryo va ko'llarning qurishiga olib kelgani;

3) paxta hosilini ko'paytirishga qaratilgan noto'g'ri yondashuvlarning astma, saraton, allergiya yoki teri kasalliklarini keltirib chiqargani bilan bog'liq lavhalar aniqlanib, ularga munosabat bildirish yuzasidan turli xarakterdagi mashg'ulotlar o'tkazilishi rejalashtiriladi.

O'qituvchi adabiyot fanini boshqa fanlar bilan uzviy bog'lagan holda ta'lim berar ekan, yangi o'quv materiallarini o'rganish darslarida o'quvchilarda kollaboratsiya va tanqidiy fikrlashga oid metodlar bilan yondashish, ularda vaziyatga nisbatan tahliliy xulosalar bildirish olish, chiqarilgan xulosalarini amalda qo'llashga qaratilgan loyihalar qila olish va muammolarni hal qilishda fanlararo integratsiyaning samaradorligi yaqqol namoyon bo'ladi [1; 5].

Akademik litsey sharoitida adabiy ta'lim jarayoniga “Ekologik sud” kabi interaktiv metodlarni pragmatik yondashuv asosida integratsiya qilish o'quvchilarning ekologik ongini rivojlantirish, ularni ongli va mas'uliyatli shaxs sifatida shakllantirishda muhim pedagogik ahamiyat kasb etadi.

Masalan, quyidagi lavha mazmuni “Ekologik sud” uyushtirishga yetarlicha asos bo'ladi. “Sud” darsi – o'quvchilar bilan dars mavzusiga mos “sud” jarayonini tashkil etish orqali yangi mavzuni tushuntirish darsi [4; 132].

“Badanda jon bor – qilmish-qidirmish bor.

Qilmish-qidirmish bor – jinoiy modda bor.

Odam biron imoratga ziyon bersa – falon moddaga binoan javobgarlikka tortiladi. Odam biron texnikaga ziyon bersa – falon modda bo'yicha qamatiladi. Odam birovni ura – falon moddaga binoan kesiladi.

Nima uchun odam yerni zaharlaydi – ammo javobgarlikka tortilmaydi?

Nima uchun odam yerni zaharlab xo'rlaydi – ammo javobgarlikka tortilmaydi?

Dunyoda ko'p-ko'p emish-emish eshitdim. Ammo yer zaharlab javobgar bo'libdi, degich eshitmadim.

Yer qaridi. Yer pushti kuyib zahar-zaqqum bo'ldi. Yer ko'ksi kuyib kul bo'ldi – yer taqdir peshonasidan ko'rib yota berdi.

Yer o'z dardini aytayin dedi – yerda til bo'lmadi” [3; 278 – 279].

O'quvchilarga Dehqonqul tomonidan aytilgan ushbu parchani o'qish asnosida yerni zaharlashga kimlarni javobgar qilish, ularga qanday chora

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

belgilash va keyinchalik bunday shakldagi jinoayatlarni sodir etmaslik uchun qonuniy ish ko‘rish bilan bog‘liq faoliyat turlarini bajarish topshiriladi.

Topshiriqni bajarish uchun o‘quvchilarning barchasini qamrab olish, har birining bu boradagi fikrini bilish, taklif va tavsiyalarini eshitish o‘rinlidir. Zero, o‘quvchilarning bu borada muayyan qarashlari mavjud bo‘lishi, tabiiy. Tayyorgarlik ishlarini olib borish jarayonda oilasidagi yoshi ulug‘lardan tuproqning hosildorligini oshirish borasidagi tajribalarini so‘rab-surishtirishlari ham foydalidir. Bugungi kunda yerga bunday munosabatlarning qanday shaklda davom etayotganini ham o‘rganish kelgusidagi holatiga jiddiy ta‘sir ko‘rsatishning oldini olishga xizmat qilishi mumkin.

O‘quvchilarga “Ekologik sud”ni tashkil etishda muayyan vazifalar, jumladan, sudya, tergovchi, qoralovchi, ayblanuvchilar, guvohlar rolini taqsimlash, ularning nutqi ustida ishlash hamda savollar tuzish ustida ishlanishi zarur. Asarning to‘liq mutolaasi amalga oshgach, tadbir kuni va u o‘tkaziladigan joy, vaqti belgilanadi. O‘quvchilar o‘zlari ijro etadigan rolga xos so‘zlarni ham chuqur o‘rganib, so‘ng muloqotga kirishishlari o‘rinlidir. Buning uchun oldindan nutqlarini tayyorlash talab etiladi. Sud asarning sakkizinchi bobi asosida tashkil etiladi.

Ramziy sud zali. Ishtirokchilar belgilangan joydan o‘rin olishgan.

Sud boshlanishi, qanday maqsadda tashkil qilingani, kimlar bilan bo‘lib o‘tayotgani e‘lon qilinadi. Savol-javoblar paxta hosilini oshirish bo‘yicha tabiatga yetkazilgan ziyon, xususan, tuproqni, suvni, o‘simliklarni dorilash, buning natijasida insonlar salomatligiga, kelgusi nasllarga ham salbiy ta‘sirlar bo‘lgani, bunda kimlar mas‘uliyatini bajarmagani haqida ma‘lumotlar o‘qiladi. Navbat savol-javoblarga beriladi. Birin-ketin sudlanuvchilar taklif qilinadi. So‘roq dastlab Dehqonquldan boshlanadi. Zero, uning butun hayoti turli o‘g‘it, zaharli dorilar va ularning ta‘sirida kechdi.

Sudya Dehqonqulga: Dalaga qanday dorilar solgansizlar?

Dehqonqul: Butifos, kalsiy sianimid, magniy xloratlar solganmiz.

Sudya: Ular qanday xususiyatga egaligini bilarmidingiz? “Zahar-zaqqum butifosdan o‘zga dori qurib qolib edimi?”

Dehqonqul: “Butifosdan o‘zga-da barg to‘kajak dorilar mo‘l-ko‘l bo‘ldi. Kalsiy sianimid degich ziyon-zahmatsiz dori bo‘ldi. Magniy xlorat degich hid-bo‘ysiz dori bo‘ldi.

Magniy xlorat butifosdan samarali-samarali barg to‘kadi. Magniy xlorat butifosdan avlo-avlo barg to‘kadi.

Ammo magniy xlorat xom ko‘sakka ziyon beradi.

Magniy xlorat ziyon bermish xom ko‘sak uchlari qizil bo‘lib qizil bo‘lmaydi, sariq bo‘lib sariq bo‘lmaydi.

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

Gulobi-gulobi rangda bo‘ladi.

Gulobi ranglari boshidan qolsin-to‘rt misqol ko‘sak ikki misqol bo‘lib qoladi!

Magniy xlorat butifosdan arzon-da tushadi.

Bir tonna magniy xlorat ikki yuz to‘qson so‘m turadi.

Bir tonna butifos ikki ming ellik so‘m turadi!”

Sudya: “Unda kattalar nima uchun zahar-zaqqum butifos sep deydi?”

Dehqonqul: “Butifos xom ko‘sakni omonlaydi, magniy xlorat xom ko‘sakni zavollaydi!

Yo el-yurt, yo kirim!

Kattalar bot-bot ko‘sak ochilishini o‘ylaydi”.

Sudya: Terim ishlarini qachon tugatardingiz?

Dehqonqul: “Kattalar qayta-qayta paxta terilishini o‘yladi.

Kattalar qishgachayin paxta terilishini o‘yladi!

Yo, el-yurt, yo kirim!

Kattalar kirimni tanladi!”

Sudya: Dorini qanday sepgansiz?

Dehqonqul: “Korjoma kiydim. Ko‘zoynak taqdim. Og‘iz-burnimga zahar niqob taqdim. Qo‘lqop kiydim.

Traktor kabinasini mahkamlab-mahkamlab yopdim...

Men saharmardonda dalalarimga zahar berdim.

Men tonglay-tonglay dalalarimni zaharladim.

Purkagich nasoslarni o‘nglab-o‘nglab dala zaharladim” [3; 275 – 289].

Asar matni ustida ishlash bilan bog‘liq tahlil jarayoni shu tarzda davom ettiriladi.

Yuqoridagi fikrlardan rahbarlarga inson salomatligidan ko‘ra paxta rejasini bajarish muhimligi; oddiy dehqonlarga har qancha qiyin bo‘lsa ham, chidashga majbur bo‘lgani ayonlashadi.

O‘quvchilarga bu vaziyatda kim aybdorligi, kimga jazo belgilash o‘rinli ekani haqida savol qo‘yiladi. Turfa fikrlar tinglangach, umumiy xulosaga kelinadi.

Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, akademik litsey ta‘lim bosqichida badiiy asarlar, xususan, adabiy matnlarni ekologik mazmunda o‘rganish o‘quvchilarda ekologik madaniyatni shakllantirishning samarali vositalaridan biri hisoblanadi. Tog‘ay Murodning “Otamdan qolgan dalalar” romani asosida tashkil etilgan “ekologik sud” jarayoni o‘quvchilarning matnni chuqur anglash, muammoli vaziyatlarni tahlil qilish va mustaqil xulosa chiqarish ko‘nikmalarini rivojlantiradi.

Pragmatik yondashuv asosida olib borilgan ushbu faoliyat jarayonida o‘quvchilar adabiy matnda aks etgan ekologik muammolarni real hayot bilan

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

bog‘laydi, ularning sabab va oqibatlarini izchil tahlil qiladi hamda muammoni hal etishga nisbatan shaxsiy munosabatini shakllantiradi. Ayniqsa, “Ekologik sud” metodi orqali o‘quvchilarning tanqidiy fikrlashi, muloqot madaniyati va ijtimoiy mas’uliyati ortadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Akademik litseylar uchun namunaviy o‘quv dasturi. Adabiyot (chuqurlashtirilgan). 2024
2. Mirzayeva Z., Jalilov K. Umumiy o‘rta ta’limning milliy o‘quv dasturi: adabiyot o‘qitish metodikasi. Metodik qo‘llanma. – Toshkent: 2020. – 161 b.
3. Тоғай Мурод. Отамдан қолган далалар. – Тошкент: Zukko kitobxon, 2025. – 384 б.
4. Ёўлдошев Ж. Ғ., Усмонов С. А. Замонавий педагогик техно-логияларни амалиётга жорий қилиш. Т.: Fan va texnologiya, 2008. – 132 б.

“NASOYIM UL-MUHABBAT” – BIR UMRLIK MA’NAVY QO’RIQCHI

Norqulov Aziz O‘ktamqulovich,

Toshkent davlat O‘zbek tili va adabiyoti universiteti magistranti,

“Ma’naviy hayot” jurnali bo‘lim muharriri

Annotatsiya. Maqolada Alisher Navoiyning “Nasoyim ul-muhabbat” tazkirasining badiiy-struktur xususiyatlari va yosh avlod tarbiyasiga ta’siri tahlil qilingan. Tazkira faqatgina tasavvufiy manba emas, inson kamolotiga xizmat qiluvchi “ma’naviy qo‘riqchi” sifatida talqin qilingan. Tazkiradagi hikoyatlarni umumta’lim maktablarining 5–11-sinf darsliklariga o‘quvchilarning yosh psixologiyasidan kelib chiqqan holda bosqichma-bosqich kiritish bo‘yicha takliflar ilgari surilgan.

Kalit so‘zlar: Alisher Navoiy, “Nasoyim ul-muhabbat”, tazkira, tasavvuf, ma’naviy tarbiya, kompozision qurilish, irfoniylar terminlar, didaktik imkoniyat, komil inson, yosh psixologiyasi.

Alisher Navoiyning “Nasoyim ul-muhabbat” tazkirasi nafaqat tasavvufiy manba, balki o‘ziga xos kompozision va poetik tizimga ega bo‘lgan mukammal badiiy-ilmiy asardir. Alisher Navoiy tazkirachilik an‘analarini saqlagan holda, uni yangi struktur va badiiy tamoyillar bilan boyitgan.

Asarning asosiy qismi, mohiyati avliyolar haqida bo‘lib, so‘fiylar hayoti va faoliyati mufassal bayon qilinadi. Har bir maqola mustaqil kichik strukturaga ega va kompozision qonuniyat asosida qurilgan. Alisher Navoiy tarixiy ma’lumotlarni badiiyat bilan uyg‘unlashtirib, avliyolarning fazilatlarini, ruhiy kechinmalari va irfoniylar qarashlarini hikoyatlardagi voqealar zahiriga singdirib, mutolaa qilayotgan o‘quvchilarning ong ostiga go‘zal tarzda tasavvufiy hayotni singdirib boradi.

Faqat bayonchilik bilan cheklanmay, o‘quvchini mulohaza va mushohada yuritishga undaydi, umumlashtiruvchi fikrlar, axloqiy xulosalar beradi. Shu

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

orqali ma'naviy kamolotga chorlab, ibrat olishga undaydi. Tazkirada tarixiy ma'lumotlarni yetkazishdan ko'ra ta'sir ko'rsatish, kelgusi avlodni islomiy jihatdan tarbiyalash, kamol topishga hissa qo'shish birlamchi maqsadga aylangandek. Bu esa tazkiraning didaktik funksiyasini ta'minlab, ahamiyatini oshirgan.

Hikoyatlarda biografik ma'lumot boshlang'ich nuqta hisoblanadi. Unda muallif shayxlarning ijtimoiy kelib chiqishi, tarixi va mansubligiga qisqacha to'xtaladi. Avliyolarning to'liq ismi bilan birga, taxallusi yoki xalq orasida atalishini ham keltiradi.

Alisher Navoiy avliyolarning nasl-nasabi, tug'ilgan joyi, kelib chiqishi bilan birgalikda qaysi tariqatga mansub ekanini ham qayd etib ketadi. Bu ma'lumot uning ma'naviy qarashlari, ruhiy tarbiya yo'llari haqida ham tasavvur paydo bo'lishiga yordam beradi. Ayni jarayonda Alisher Navoiy o'zining tariqat va tasavvuf borasidagi bemisl ilm va holining yuksakligidan tariqatlar orasidagi rishtalarni ham ifodalaydi.

Alisher Navoiy avliyo va shayxlarning hayotiga to'xtalar ekan, albatta, ularning ma'naviy rivojlanish bosqichlari, ta'sir ko'rsatgan omillar va shaxslar, ilohiy haqiqatga yetish yo'llarini ham tasvirlab ketadi. Bunda tasavvufiy terminlar va ramziy ifodalardan mohirlik bilan foydalangan.

Avliyolar hayotidagi g'ayrioddiy holatlar, karomatlar yoki ibratli voqealarni ham keltiradi-ki, bu nafaqat syujetning qiziqarliligini oshirgan, balki avliyolarning ma'naviy maqomini ochib berishga ham xizmat qilgan. Asarning badiiylik va ta'sirchanligini oshirgan.

Avliyolarga tegishli hikmatlar, naqlar va qisqa falsafiy fikrlarning keltirilishi esa o'quvchini ma'naviy hushyorlikka, tahlilga va eslab qolish qobiliyatini rivojlantirishga undaydi. Tazkiraning g'oyaviy xulosasini umumlashtirib, o'quvchiga to'g'ridan-to'g'ri ta'sir ko'rsatadi. Inson axloqi va ma'naviyati haqida muhim xulosalar chiqarishga va shu asosda yashashga undaydi.

“Nasoyim ul-muhabbat”da tasavvufga oid maxsus terminologiya (masalan, “fano”, “baqo”, “zikr”, “ma'rifat”) keng qo'llanilgan. Bu terminlar asarning ilmiy-irfoniy tabiatini belgilaydi. O'z navbatida irfoniy terminlar asarning nazariy asosini kuchaytiradi; tasavvuf ta'limotini tizimli bayon qilishga xizmat qiladi; o'quvchini muayyan ma'naviy kontekstga, ilohiy ruhoniyyat olamiga olib kiradi. Ya'ni Alisher Navoiy tasavvufiy, irfoniy tushunchalarni badiiy matn tarkibiga shu qadar mahorat bilan singdirganki o'quvchini zeriktirmaydi, bezdirmaydi, aksincha, tasavvufga ham, ulug' zotlar – avliyolarga nisbatan ham o'quvchining muhabbatini oshiradi.

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

Alisher Navoiy tazkirada she'riy parchalardan ham mahorat bilan foydalanganki bu ham o'quvchilarning qiziqishlarini oshirish bilan birgalikda, avliyulohlarning naqadar inja ko'ngil sohibi ekanini ifodalashda qo'l kelgan.

Tazkirada birgina baytni eshitib, uning ta'sirida bir necha kun hushsiz yotgan avliyolar haqidagi hikoyatlar keltirilgan. Ayrim shayxlar borki bayt ma'nosidan ta'sirlanib, hushidan ayriladi va shu bilan foniy dunyoni tark etadi. Nasriy bayon orasida she'riy misra va baytlarning keltirilishi uning poetik tabiatini kuchaytirgan. She'riy parchalar bayonga emosional ta'sir bag'ishlaydi; fikrni qisqa va ta'sirchan ifodalaydi; biografik ma'lumotni estetik darajaga ko'taradi.

Tazkira strukturasi faqat kompozision vazifa bajarib qolmay, balki poetik funksiyani ham amalga oshiradi. Bu esa Navoiy tazkirachiligining eng muhim jihatlaridan biridir.

An'anaviy tazkiralarda ko'pincha bir xil uslub saqlansa, Alisher Navoiy har bir avliyoning hayotini individual tarzda tasvirlaydi. Bu tazkira strukturasi muhim xususiyatlaridan biri hisoblanadi. Masalan, ba'zi avliyolar haqidagi hikoyalar qisqa va lo'nda berilsa, boshqalariga kengroq o'rin berilgan, karomatlar va voqe'liklar bilan boyitilgan. Ammo g'oyaviy yaxlitlik saqlab qolingan. Barcha qismlar inson kamoloti, ma'naviy poklanish va ilohiy muhabbat g'oyasiga yo'g'rilgan. Bu esa asar strukturaviy, shakliy jihatdangina emas, balki mazmuniy jihatdan ham bir butun ekanini ko'rsatadi.

Alisher Navoiyning tazkirasiga xos eng muhim jihatlaridan biri, undagi rivoyat, hikoyat va karomatlarning zamon bilan uyg'unlashtirilganidir. Bu vobastalik esa oradan asrlar o'tsa ham o'zgarmaydi. Mana birgina misolga e'tibor qarataylik.

Abu Abdulloh Dinavariy (quddisa sirruhu) nomidan shunday so'zlar keltiriladi: "ularning zohiriy liboslari seni taajjubga solmasin. Chunki botinni xarob qilganlaridan so'ng zohirni ziynatlaydilar". Bu iborani har zamonga va har bir odamga qo'llash mumkin. Bugungi kunda birgina uyni "ko'ngildagidek" ta'mirlash uchun ketadigan mablag'ga boshqa bir muhtoj kishi butun boshli uy qurib, ta'mirlab, yashashni boshlashi mumkin.

Yana ta'kidlash kerakki, bunday struktura bo'lgani bilan aniq bir qolip yoki o'lcham belgilanmagan. Ayrimlarining tarjimai holi qisqa bo'lsa-da ibratli hikoya yoki voqea va karomatlarga kengroq o'rin berilgan. An'anaviy tazkiralarda shaxs tarix asos o'rnini egallasa, Alisher Navoiyda ramziy-ma'naviy obraz darajasiga ko'tariladi. Muallif shayx hayotidagi ayrim voqealarni tanlab oladi va ularni tasavvufiy g'oyani ochish vositasiga aylantiradi. Shu ma'noda, Alisher Navoiy tazkirachilik prinsipi tanlab yozish

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

xususiyatiga ega, ya'ni barcha voqealar berilmaydi; g'oya, asosiy maqsadga xizmat qiluvchi lavhalar tanlanadi.

“Nasoyim ul-muhabbat”da hikoyatlar tasodifiy bezak emas. Ular biografik ma'lumotni ma'naviy jihatdan to'ldiradi; shayxning ichki dunyosi va maqomini ochadi; o'quvchini fikrlashga undaydi. Hikoyat ikkinchi darajali element emas, balki markaziy ma'no tashuvchi vosita hisoblanadi. Shu bois asarda ayrim shayxlar aynan hikoyat orqali esda qoladi.

Navoiy tazkirasida muallif mutlaq betaraf emas. U ayrim shayxlarni yuksak ehtirom bilan tilga oladi; ayrim holatlarda tanqidiy ishora qiladi; ba'zan sukut orqali munosabat bildiradi. “Nasoyim ul-muhabbat”da tasavvufiy, ma'rifiy tomonlarga asosiy e'tiborni qaratish barobarida avliyolarning kasb-koriga ham alohida e'tibor qaratilgan. Shayxlarning pichoqchilik, temirchilik yoki nonvoylik kabi kasblar bilan shug'ullangani haqidagi ma'lumotlar ham tazkiraga kiritilgani fikrimizning dalilidir. Bu esa bugungi zamon uchun ham muhim jihat bo'lib, ma'naviy kamolot va zamon bilan hamnafaslik, sabablar olamida yashayotgan insoniyatni mehnat qiliyu yashashga undash g'oyasini ilgari suradi. Xoslarning jamiyatdan uzilgan emas, balki mehnat orqali hayot kechirgan, ijtimoiy faol komil insonlar sifatida tasvirlanadi.

Ushbu tazkiraning muhim xususiyatlaridan biri aynan ma'lum yosh toifasiga mo'ljallanmaganidir. O'zimning hayotimni misol qilib oladigan bo'lsam, mana 12 yildirki tazkira menga hamroh. Ya'ni 30 yoshimdan buyon hozirgi 42 yoshimgacha hamrohim, maslahatgo'yim, ma'naviy suyanchim bo'lib kelmoqda. Shu nuqtai nazardan “Nasoyim ul-muhabbat” tazkirasini sinflar kesimida maktab darsliklariga kiritish zarurligini taklifini kiritaman.

Alisher Navoiyning “Nasoyim ul-muhabbat” asarida keltirilgan hikoyatlar o'zining ma'naviy-axloqiy mazmuni, irfoniy ko'lami va badiiy ifodasi bilan yosh avlod tarbiyasida muhim manbalardan sarasidir. Shu jihatdan mazkur hikoyatlarni umumta'lim maktablarining 5–11-sinf o'quv dasturlariga bosqichma-bosqich kiritish ilmiy-metodik jihatdan asosli deb hisoblayman. Bu jarayonda o'quvchilarning yosh xususiyatlari, psixologiyasi va qabul qilish imkoniyatlarini inobatga olish muhim. Pedagogika va yosh psixologiyasi tadqiqotlariga ko'ra, 5–7-sinf o'quvchilarida obrazli tafakkur ustun bo'lib, ular voqea va obrazlarni hissiy qabul qilishga moyil bo'ladi. 8–9-sinflarda mavhum fikrlash rivojlana boshlaydi, 10–11-sinflarda esa tahliliy va tanqidiy tafakkur shakllanadi. Shu nuqtai nazardan, “Nasoyim ul-muhabbat” hikoyatlarini tanlash va darsliklarga kiritishda mazmunning bosqichma-bosqich murakkablashuvi; obraz va g'oyaning yoshga mosligi; til va uslubning tushunarliqligi; axloqiy-tarbiyaviy g'oyaning aniqligi kabi tamoyillarga qat'iy amal qilish lozim.

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

Hikoyatlar mazmunining tarbiyaviy ahamiyati muhim bo‘lib, , avvalo, o‘quvchilarda axloqiy fazilatlarni shakllantirishga xizmat qilishi kerak. Masalan, sabr, tavozi, halollik, mehnatsevarlik kabi umuminsoniy qadriyatlarni ifoda etuvchi hikoyatlar tanlanishi maqsadga muvofiq.

Syujetning soddaligi va voqealarning aniq-ravshanligi yosh va sinflar kesimida inobatga olinishi muhim. Kichik sinflar uchun (5–7-sinflar) hikoyatlar qisqa, syujet jihatidan sodd va ravshan bo‘lishi lozim. Bu yoshda o‘quvchilar murakkab falsafiy g‘oyalarni emas, balki aniq voqealar orqali berilgan ma’nolarni yaxshi qabul qiladi.

Yuqori sinflarda (8–11-sinflar) tasavvufiy tushunchalar – ishq, fano, tavakkul, ma’rifat kabi kategoriyalar bosqichma-bosqich kiritilishi, lozim bo‘lsa sharhlar berilishi maqsadga muvofiq. Bu jarayonda tushunchalarni nasihat tarzida emas, balki hikoyat orqali izohlash samaralidir. Hikoyatlardagi avliyolar timsoli o‘quvchi uchun ibrat manbai bo‘lishi kerak. Ular orqali yoshlar tasavvurida komil inson qiyofasi shakllanadi.

O‘quvchilarga taqdim etilayotgan hikoyat, karomat va hodisalarda ruhiy holatlar tushunarli bo‘lishi muhim. Tasavvufiy dunyoqarashi va amaliy ko‘nikmalari bor insonlarga tushunadigan, bir o‘qishda ishonish qiyin bo‘lgan hikoyat va karomatlarni yuqori sinflarga kiritish barobarida ularni ta’lim beradigan o‘qituvchilarning bu boradagi bilim va tushunchalarini e’tibordan chetda qoldirmaslik kerak.

Bugungi zamonda yoshlarni ham kattalarni ham ijtimoiy tarmoqlardan yoki boshqa hayotiy hodisalardan doim nazorat qilib, ma’naviy qo‘riqlash imkonsiz bir holga keldi. Ularning yuragida ma’naviy qo‘riqchilarni yaratish kerakki, ularga bir umr hamroh bo‘lib, ma’naviy yo‘lboshchi sifatida to‘g‘ri yo‘lda yetaklab yursin. Yaratganning doimiy nazari va nazoratini his qilib ulg‘aygan yoshlardan kelajakda xato va gunoh ishlar qilishning oldi olinishi tabiiy bir holdir. “Nasoyim ul-muhabbat”dagi bayon uslubi – nasriy va she’riy elementlarning uyg‘unligi, ramziylik va obrazlilik o‘quvchilarning badiiy tafakkurini rivojlantirishga ham xizmat qiladi.

Alisher Navoiyning “Nasoyim ul-muhabbat” asaridagi hikoyatlarni umumta’lim maktablariga joriy etish ilmiy va metodik jihatdan asoslidir. Faqat yosh xususiyatlarini hisobga olish; mazmun va shaklni moslashtirish; bosqichlilik prinsipiga amal qilish; badiiy va tarbiyaviy jihatlarni uyg‘unlashtirish kabi talablarga rioya qilish lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Alisher Navoiy. “To‘la asarlar to‘plami” – T.: G‘afur G‘ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2011
2. Alisher Navoiy. “Nasoyimul muhabbat min shamoyimil futuvvat” – T.: Movarounnahr nashriyoti, 2017.

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

3. Xoja Ubaydulloh Ahror “Risolai volidiyya” – T.: “Yangi asr avlodi”, 2014.
4. Ibrohim Haqqul “Navoiyga qaytish” 3 – T.: “Tafakkur”, 2016
5. Hamidulla Boltaboyev “Islom tasavvufi manbalari” – T.: “O‘qituvchi”, 2005

NORMUROD NORQOBILOV HIKOYALARIDA BOLA RUHIYATI TASVIRI

Xayrullayev Azamat,

*Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat
o‘zbek tili va adabiyoti universiteti katta o‘qituvchisi*

Annotatsiya: Maqolada Abdulla Qodiriyning “Uloqda” Normurod Norqobilovning “Oriyat”, “Erkak”, Xesh” va Nabi Jaloliddinning “Erkagi bor uy” hikoyalarida bola ruhiyati tasviri, hikoya konfliktining vujudga kelishi, detalning badiiy vasifalari haqida so‘z boradi.

Kalit so‘zlar: janr, syujet, struktura, badiiy tasvir, hikoya, konflikt, tugun, motiv, detal, psixologizm.

Hikoya hayot voqeligidan kichik bir epizodni epik planda aks ettirivchi, zamonaviy adabiyotning eng faol janrlaridan biri. Unda qalamga olinadigan hayot voqeligi fonida qahramon ruhiy olamini tasvirlash, xarakterini ochish hikoyaga xos yetakchi jihat ekanligi sir emas.

O‘zbek hikoyachiligi tarixi xalq nasri va mumtoz adabiyotimiz zamiridagi hikoyatlarni istisno etganda XX asrning ilk choragi, Abdulla Qodiriy va Abdulhamid Cho‘lpon ijodiga borib taqaladi. Biz bu o‘rinda Qodiriyning “Uloqda” hikoyasida bola ruhiyati tasviri va ayni usul bugungi kun hikoyachigida, xususan, Normurod Norqobilov ijodida qay yo‘sinda akslanishi xususida fikr yuritmoqqa urinamiz.

Negaki, Normurod Norqabilovning “Ro‘mol”, “Kapalak” hikoyalaridan tortib, bugungi kunga qadar yaratgan yigirmadan ortiq hikoyalarining qahramonlari bolalar bo‘lib, adib ular ruhiyatini, psixologiyasini san’atkorona tasvirlab keladi. Adib hikoyalari haqida so‘z borar ekan, uning ijodiga xos yana bir xususiyatni takidlash joiz.

Yozuvchi bugun yuzga yaqin hikoyalar yaratgan bo‘lsa, ularning katta qismida bolalar, chollar, yoki orkash ayollar obrazi gavdaladi (“Tungi mehmon”, “Buron qo‘pgan kun”). Bu qahramonlar ijtimoiy hayotda faol ishtirok etmaydigandek ko‘rinsa-da, adib ular nigohi orqali hayot voqeligini teran kuzatadi.

Turmushda ro‘y beradigan, boshqalar uchun arziyasdek ko‘ringan kichik voqealardan tortib, fojealargacha inson hayotida keskin burilishlar yasashi, “evrilishlar” sodir etishi tabiiy hol, albatta. Lekin inson ko‘nglida, ayniqsa, bola qalbida bunday voqelikni, bunday jarayonni ro‘y berishi qanday kechadi?

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

Aytaylik, inson qaysi daqiqadan yoki lahzadan boshlab boladan katta odamga, shaxsga aylanadi?

Tabiat qonuniga binoan ushbu holat har bir insonda turlicha bo‘y ko‘rsatishi mumkin. Biroq, chinakam ijodkorgina bola psixologiyasida bir lahzada va keskinlik bilan sodir bo‘ladigan bunday jarayonni san‘atkor ko‘zi bilan ko‘radi, ilg‘aydi, anglaydi va hayot ziddiyat bilan uyg‘un holda qalamga oladi. Qodiriyning “Uloqda” hikoyasi qahramoni Turg‘unboy ruhiyatida ham ayni jarayon kechadi. Katta hayot qarshisida turgan, o‘smir Turg‘unboy asarda tilga olingan, (tongdan ertasi kuni tongacha sodir bo‘ladigan) bir kunlik voqealar fonida ilk bor o‘lim bilan to‘qnash keladi.

Qodiriy hikoya so‘ngiga qadar, ya‘ni o‘lim bilan to‘qnashuvigacha qahramonini psixologik tayyorlab keladi. Dastlab uloq boshlanish oldidan olomon suhbatini tasviri beriladi “-biri: «o‘lib ketgan», — desa, ikkinchisi: «Tirik!» — deb qichqiradi”[1: <https://www.ziyouz.com>]. Undan so‘ng qiziq manzara, to‘mashabin-olamonga xos qiyofa mohirlik bilan tasvirlanadi.

“Hech narsa emas... Esonboyini ot bosipti!” Olamon “hech gapmas” deya Esonboyini unutadi.

“—O‘nta otning tagida qolsa ham hech gap emas-ku... — Umri bo‘qi bo‘lsa hech gap emas.[1: - <https://www.ziyouz.com>]”

Yuqorida keltirganimiz, muallif tomonidan qo‘llagan so‘z o‘yini, tazod, Esonboyning “o‘lik”, “tirigi” xabari ertasi kun tongacha bola uchun noma‘lumligicha qoladi.

“Mening uyqum o‘chdi.”[1:-<https://www.ziyouz.com>] Qodiriy hikoya so‘ngida uch dona so‘z bilan bolaning ruhiyati tasvirini shunday chizadiki, o‘quvchi ko‘z oldida endi bola Turg‘unboy qayta ko‘rinmaydi. Mana shu uch jumlaning o‘zidayoq hikoyaning konflikti, kul‘minatsiyasi, yechimi jamlanadi.

Bola ruhiyati ifodasi, unda bir lahzada, keskinlik bilan ro‘y beradigan ayni jarayonni biz N.Norqobilovning “Oriyat” (“Chetdagi odam”), “Erkak”, “O‘g‘il”, “Xesh” va Nabi Jaloliddinning “Erkagi bor uy” hikoyalarida ham kuzatamiz. “Oriyat”, “Erkak”, “Xesh” va “Erkagi bor uy” hikoyalari syujeti bir motiv asosiga qurilgan bo‘lib, ularning qahramonlari taqdir-dosh, qismatdoshlar yetim, otasiz yetim bolalarning motiv obrazi hisoblanadi. Ular hayotdagi singari qismatdoshlar sifatida oqibatsiz qarindoshlarning ta‘nalari-yu, mehnati uchun minnat eshitishga, orsizlarning bevaga “olaqarash”lariga, qisqasi hayotning turfa tuqmoqlarini totishga majburdek go‘yo. Mualliflar naznida ularga ota meros bo‘lib faqat oriyatgina qolgan, xalos. “Oriyat” va “Erkagi bor uy” hikoyalaridagi bolalar alam, o‘ch olish harakati, “Erkak” bilan “Xesh”da esa bemehr qarindoshlardan norizoli jihatlaridan bir-biriga yaqin kelganday bo‘lishsada ammo, bu asarlarning asosiy leniyasi, chizig‘ini qahramonlarning er kishi, erkak bo‘lib evrilishi, ulg‘ayishi tashkil etadi. Bu

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

esa o‘z navbatida milliy koloritga, milliy psixologiyaga tayanilganligi bilan o‘ziga xoslikka ega.

“Erkak” hikoyasida yozuvchi otasining vafoti sabab turmish tashvishlari qarshisida yolg‘iz qolgan bolaning holatini chizar ekan, asarni to‘g‘ridan-to‘g‘ri tugundan boshlaydi. “-Uf-f, bu sag‘irlarniyam tashvishi toza jonga tegdi-da, lekin!.. Bu sovuqdan-sovuq iddaoli sas ammasi darvozasidan chiqib ulgurmay, bolakayning ortidan quvib yetdi va jimitdek yuragini tilkalab, ko‘zlarini yoshlatdi [2: 191].”

Shundan so‘ng yig‘lamoqdan beri bo‘lib uyiga qaytgan bola yana don to‘la qop bilan yakka qoladi. Asardagi har bir lavhani, ammasining uyi, bolaning ko‘cha va hovlisidagi hayollari, kechinmalari xullas, barcha epizodlarni bir qop don va tegirmon detallari bir butun qilib bog‘lab turadi. Hikoyada bolaning keskin o‘zgarishi, “evrilishi”ga sabab qilib tayyorlangan zaminni, psixologik holatni keltirib chiqaradigan quyidagi motiv va detallarni sanash mumkin:

- 1) otaning vofoti;
- 2) bolaning kichikligi (ojizligi emas);
- 3) qarindoshlarning bemehrligi;
- 4) tog‘aning olisda yashashi;
- 5) ilojisiz ona qiyofasi.

Hikoya syujetiga tayanadigan bo‘lsak bularni bari jamlanib qahramonni harakatga undagani ko‘ramiz. Muallif qahramonni ich-ichidan pishib yetilishi uchun psixologik zaminni puxta tayyorlaydi. Adabiyotshunoslik ilmida konfliktning uch ko‘rinishi farqlanadi, bular: 1) xarakterlararo; 2) qahramon va muhit; 3) ichki (psixologik) konflikt kabi turlari ekanligi ma‘lum. Asarda esa biz konfliktning turlarini o‘zaro aloqada va bir-birini taqozo etgan holda kelganini kuzatamiz.

Shu tariqa biz aytmoqchi bo‘lgan keskin o‘zgarish holati yuzaga keladi. Bolani birdan otasiga ergashib, ikki marta tegirmonga borib kelgani yodiga tushadi. Tegirmonga borib, tegirmonchiga “erkak”ligini, “oilaning bosh erkagi” ekanligini takror aytadi.

“Oriyat” hikoyasida qahramon Chori dononing “xiyonat” degan hitobidan ulgu olib, bolalarcha oriyat bilan o‘ch olish uchun “jinoyat” qiladi, Muso fermaning qizini boshini tosh bilan urib yoradi. Hikoyaning tugundan boshlanishi, muallifning o‘ziga xos uslubi, o‘quvchini tezda asar voqeligiga olib kiradi, uning o‘qimishliligini taminlaydi. Kutilmaganda qopning egasi kimligi ma‘lum bo‘lgunga qadar qahramon bolalarga xos jonli qiyofada harakat qiladi. “Oriyat” hikoyasida ham “Erkak” hikoyasi singari ikki detal muhim rol o‘ynaydi, asar qismlarini jisplashtiradi ammo, “Oriyat” hikoyasida tosh detali asarning shu qismida (bo‘z halta detali kirib kelishi bilan) o‘zining badiiy

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

funksiyasini bajarib bo‘lib, markazga bo‘z halta detali chiqib keladi (Qodiriyda uloq detali hikoya voqeligini o‘zida jamlab turadi). Bu esa o‘z navbatida N.Norqobilov uslubiga xos xususiyatlarni ko‘rsatadi.

Adib asarning cho‘qqisiga qadar bolaning harakatlari va o‘y-kechinmalarini tabiiy tasvirlab kelish bilan bir qatorda, qahramonning ruhiyatida sodir bo‘ladigan psixalogik o‘zgarishga ham chuqur zamin hozirlaydi. “So‘ng tutzor yoqasiga chiqib, olislab ketgan suvoriy ortidan alamnak tikilib qolarkan, g‘azab va nafrat deganlari ikki tomonlama bo‘lmay turib, qarshi tomonga qo‘l ko‘tarish g‘oyat dushvorligini o‘ylaydi, Xudodan Musa fermerga o‘ziga nisbatan qahr berishini so‘raydi” [2: 123]. Amma va bola o‘rtasidagi dialogdan so‘ng qahramon ongida kutilmagan o‘zgarish ro‘y beradi. Uni endi Muso fermaning darvozasiga yaqin borishga “yuzi chidamaydi”. Asar boshidagi bolalarcha oriyat endi chin ma‘nodagi yigit oriyatiga aylanadi.

Muzvudan chetga chiqib aytish mumkin-ki, yozuvchi «O‘zbekiston adabiyoti va san‘ati» gazetasining 2014 yil 13-sonida “Oriyat” sarlovhasi bilan e‘lon qilingan hikoyasi keyinchalik “Chetdagi odam” nomi ostida nashr qilindi. Aslida hikoyaning birinchi nomi asar mazmunini o‘zida to‘la ifoda etadi. Adibning bu kabi sarlovhasi o‘zgartirilgan hikoyalari bir nechtni tashkil etadi. Dastlab “Ayriliq quvonchi” hikoyasi keyinchalik “Judolik quvonchi” nomi ostida e‘lon qiladi. Hikoyada yozuvchi asar markazida bola va uning kechinmalarini tasvirlaydi shuning uchun unga “Oriyat” deya nom qo‘yishi asar badiiyatini oshirishga xizmat qiladi. Lekin hikoya ikkinchi nomni, “Chetdagi odam” nomini olishi bilan esa yozuvchi nigohi, nuqtaiy nazari Muso fermaga ko‘chadi. Asar matnidan kelib chiqib qaraydigan bo‘lsak bu holat o‘zini oqlamaganligini ko‘ramiz. Bir so‘z bilan aytadigan bo‘lsak adib hikoyalarda sarlovhalari alohida tadqiq etiladigan mavzudir.

Yozuvchi Nabi Jaloliddinning o‘zgacha uslubi bilan kitobxonlar e‘tiborini qozongan “Erkagi bor uy” hikoyasida ham bola ruhiyati turmish ziddiyatlari fonida tasvirlanadi. Hikoya qahramoni birinchi navbatda to‘laligicha hayotdagi singari bola qiyofasida asarga olib kirilishi adib mahoratini dalillaydi. Adib asardagi qisqa ekspozitsiyadan tortib, raqib bilan to‘qnashuvigacha bo‘lgan barcha epizodlarda bolaning holatini “Uloqda”, “Erkak”, “Oriyat” hikoyalardagi singari tabiiy ko‘rinishda, qiyofada ustalik bilan tasvirlaydi. Bolaning har bir harakati hayot va badiiy haqiqat bilan uyg‘unlashib ketadi. Masalan, qahramon bolalarcha reja tuzib kurashga shaylanadi, oyog‘ini kesib tuz bosgandan so‘ng ham bolaligiga borib uyquga taslim bo‘lishi real haqiqatning badiiylikka yug‘rilgani ifodasidir. Ammo, oriyat, amal ustun kelib u raqibidan qast oladi. Muallif bolani ham uning ruhiyatini ham asar kulminatsiyasiga qadar puxta hozirlab keladi. Hikoyadagi har bir detal, har bir lavha tasvirida yozuvchining o‘tkir nigohi

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

ochiq ko‘rinib turadi. Asar qahramoni bola bo‘lsada biroq, unda bolalar adabiyotiga xos sarguzasht emas jasorat tasvirladi. Bolaning ayasi “qorong‘ulik qa‘ridan yorug‘lik sari chiqib kelayotgan o‘g‘lini [3: 531]” ko‘radi.

“Oriyat”, “Erkak”, hikoyalaridagi psixologik kayfiyat, ruhiy holat “O‘g‘il”, va “Xesh”da ham ko‘rinadi. Xususan “O‘g‘il”da biz nazarda tutgan jarayonning o‘zi kutilmaganda ro‘y berishi bilan o‘quvchi e‘tiborini tortadi. “Ayol o‘zi bilmagan holda oshkora qizg‘anib, qo‘lidagi idishni bola qolib, o‘z o‘g‘liga uzatib, dedi:

— O‘zi ozgina... ma, hadaha yutib ol!

Qo‘li muallaq qolgan bolaning ko‘ngli cho‘kdi, o‘zini yetti yot begonadek his etdi.” [2: 8]. Olisdagi qarindoshlari bilan Mo‘min qotmaga maqtanmoq ilinjidagi bola shu lahzaning o‘zida “jiddiy yigitchaga” aylanadi va uzoqdagi qarindoshdan yaqindagi begonaning, Xosiyat momosining yaxshiligini anglab qoladi. Momo esa ertasi kuni uyiga bola emas yigit kishi kelganini uning ko‘zlaridan ilg‘ab, qaymoq o‘rniga et bilan siylaylash uchun hozirlik ko‘radi. Biroq, asarda (biz ta‘kidlagan kutilmagan o‘zgarish jarayoni) konfliktni yuzaga keltirgan, ziddiyatga olib boradigan sabablar chuqur asosga ega emasdek, psixologik kayfiyat yetarli darajada hozirlanmagandek ko‘rinadi o‘quvchiga. Lekin mullif “sukutning kuchini oshirish uchun so‘zsiz ifoda qilingan og‘ir ruhiy holatlarni atrofidagi [4: 52]” jonivorlar tiliga mohirona ko‘chiradi.

“Olam xira tortdi.

Borliq xunuk tus oldi.

Darvoza yonida yotgan it, ket, deganday hurdi.

Hovli yuzidagi xo‘roz itni ma‘qullaganday qichqirib qo‘ydi. [5: - <https://www.ziyouz.com>.]”

“Xesh” hikoyasida esa yigitcha ustoz Tog‘ay polvonning hikmatini anglashi bilan, o‘zini ham Misqal yangasini ham yengadi. Shu asnoda qahramon ruhiyatida burilish, o‘zgarish ko‘zga tashlanadi. Endi u ustoz singari polvonga ayladi. Hikoya qahramonidagi psixologik holat, o‘zgarish, aynan ustoz Tog‘ay polvonning hikmatini anglash barobarida vijudga keladi.

Ayni hikoyalardagi bola ruhiyati tasviri, yoki “Uloqda” hikoyasi kabi bolaning o‘lim bilan to‘qnash kelish holatini Normurod Norqobilovning “Judolik quvonchi” nomli hikoyasida ham kuzatamiz. N.Norqobilov ham hikoyada Qodiriy singari hayot va o‘limni bir-biriga qarama-qarshi qo‘yiladi. Ammo, “Judolik quvonchi” hikoyasida bola biz tahlilga tortmoqchi bo‘lgan holatga yaqin kelsada “judolikdan quvonch” ko‘rishi bilan bolaligicha qoladi. U nimalarnidir anglab-anglamaganligi bilan yuqoridagi hikoyalar qahramonlaridan farqlanib turadi. Yani-ki qahramon ruhiyatida biz ta‘kidlagan bir lahzada, keskinlik bilan ro‘y beridigan psixologik jarayon

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

deyarli sodir bo‘lmaydi. “Biroq ular orasida faqat ikki kishigina chinakamiga yosh to‘kardi. Biri-Muso, ikkinchisi esa, bola. Ammo u Muso tog‘asi kabi ayriliqdan emas, quvonchdan yig‘lardi. Mana endi bovosini hech kim jerkimaydi, siltalamaydi, uyatga qoldiryapsiz, deb qo‘lidagi burda nonini tortib olmaydi. Bola ezilib-ezilib, quvonib-quvonib yig‘lardi [2: 191]”. Jumladan adibning “Butaloq” hikoyasida ham bola o‘zi uchun imkonsiz ishni uddalamoq niyatida yo‘lga o‘tlanadi. Biroq, ovuldoshlari tomonidan ortiga qaytarilayotganda esa bola o‘z o‘y-hayollari bilan bola holida tasvirlanadi. “...yo‘liga ilhaq termulib o‘tirgan enasini g‘amgin holatini beixtiyor ko‘z oldiga keltirarkan, uni qattiq sog‘inganini xis etdi... [2: 92]” Bulardan tashqari yozuvchini “O‘g‘ri”, “Olma o‘g‘risi” hikoyalarida ham bola ruhiyatida muhit bilan ziddiyat vujudga kelsada biroq buning natijasida psixologik burilish sodir bo‘lmaydi.

Xullas, A.Qodiriyning “Ulodqa”, N.Norqobilovning “Oriyat”, “Erkak”, “O‘g‘il”, “Xesh” va Nabi Jaloliddinning “Erkagi bor uy” asarlari konfliktli-rivoyaviy xususiyatiga ega va “bir hayotiy holat ichidagi o‘sinh, rivojlanish” [7: 205] kuzatilishi bilan novellistik xarakterdagi hikoyalardir. Ushbu hikoyalarda mualliflar tomonidan bola ruhiyatida sodir bo‘ladigan psixologik jarayon uchun puxta asos, zamin tayyorlashi natijasida, qahramon ruhiy olamida jiddiy o‘zgarishlar, burilishlar, evrilishlar ro‘y berishi nozik tasvirlar bilan beriladi.

“Erkak” hikoyasida Suyun tog‘aning, “Xesh”da Tag‘ay palvonning, “Erkagi bor uy”da Badal cholning va hatto “Oriyat”da Chori dononing gaplari hikoya qahramonlari uchun “turtki” yozuvchi uchun esa qahramon ruhiyatini yoritishda asos bo‘ladi. A.Qodiriyning “Ulodqa”, N.Norqobilov “Oriyat”, “Erkak” hikoyalarida badiiy voqelikni yaratishda detallardan mohirona foydalanadi.

Yuqorida hikoyalarning ko‘proq umumiy jihatlariga etibor qaratdik, ularning xususiy tomoni sifatida aytish mumkinki Qodiriyda bola ruhiyatidagi o‘zgarishlar hayotiy voqealar vositasida yuzaga keladi. Shuningdek, “Erkak” va “Erkagi bor uy”da ham voqelik bilan vujudga kelgan bo‘lsa “Oriyat”da dialog, “O‘g‘il”da jarayon natijasida bo‘y ko‘rsatadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Abdulla Qodiriy “Uloqda” - <https://www.ziyouz.com>
2. Normurod “Tanlangan asarlar” I jild, - 2022.
3. “XX asr o‘zbek hikoyalari antologiyasi”, Nabi Jaloliddin “Yerkagi bor uy”. O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi-2016.
4. Alimuhammedov A. “Abdulla Qahhor hikoyalarida psihologik tasvir” Turon-iqbol-2011.
5. <https://www.ziyouz.com>.

6. *Quronov D. Adabiyotshunoslik lug‘ati. Akademnashr. 2012.*

ALPOMISH TALQINLARIDA YANGICHA YONDASHUV

O‘tkir Yo‘ldoshev,

ToshDO‘TA mustaqil izlanuvchisi

utkiryuldoshev491@gmail.com

Annotatsiya. Mazkur maqolada o‘zbek xalq og‘zaki ijodining yirik namunalaridan biri bo‘lgan Alpomish dostoni talqinlarida yuzaga kelgan yangicha yondashuvlar tahlil qilinadi. Asarda dostonning an‘naviy va zamonaviy talqinlari, ularning g‘oyaviy-badiiy xususiyatlari, obrazlar tizimi hamda milliy qadriyatlarni ifodalashdagi o‘rni ilmiy-nazariy jihatdan yoritiladi. Shuningdek, mustaqillik davri adabiyotshunosligida “Alpomish” dostoniga yangicha qarashlar, uning ijtimoiy-falsafiy, ma’naviy-axloqiy va estetik talqinlari komparativ va konseptual tahlil asosida o‘rganiladi.

Kalit so‘zlar: Alpomish dostoni, yangicha yondashuv, talqin, folklor, epik an‘ana, milliy qadriyat, qahramonlik konsepsiyasi, badiiy talqin, zamonaviy adabiyotshunoslik.

Har bir xalqning o‘zligini namoyon etadigan, o‘tmishi, tarixi, madaniyatini ko‘rsatadigan narsasi bu, albatta, adabiyotidir. Xalq og‘zaki ijodi esa, bu borada yaqqol namuna hisoblanadi.

Har bir xalqning o‘z qahramoni bo‘ladi. Koreyslarda Jumong, qirg‘izlarda Manas, qadimgi turkiy davlatlarda Alp Er to‘ng‘a bo‘lgani kabi o‘zbeklarning xalq qahramoni Alpomish hisoblanadi. Xalq o‘zining orzu-umidlarini mazkur qahramonlar timsolida ko‘radi. Koreyslarda tuz koni uchun, ayrim mamlakatlarda non uchun, davlat uchun kurash tasvirlansa, Alpomishda pahlavonlik, botirlik bilan birga urushgan aka-ukani yarashtirish, millatni birlashtirish, do‘stga sadoqat kabi g‘oyalar ilgari suriladi.

Doston to‘laligicha xalq hayotidan, turmush tarzidan olingan. Dobonbiy, Alpinbiy, Boybo‘ri va Boysaribiylardan tortib, ularning farzandsizligi-yu, aka-ukaning kelishmovchiligi kabi o‘rinlar har bir o‘zbek xonadonidagi jarayonlarni aks ettiradi.

Doston uzoq yil tarixga ega. Ayrimlar “Alpomish”ning miloddan oldingi VI asrda yozilgan Odessiya dostonlaridagi syujetlarga o‘xshatsa, ayrimlar “Devonu lug‘atit turk” asarida keltirilgan xalq qahramoni Alp Er To‘g‘aga borib taqalishini ta’kidlaydilar. Xususan, 1999-yil “Alpomish” dostonining ming yilligi nishonlanishi asarning juda qadimdan mavjud ekanligini ko‘rsatadi. Dostonda asrlar davomida shakllangan xalqning e‘tiqodi ham aks etganining guvohi bo‘lamiz.

Bugungi jamiyat urbanizatsiya, kapitalistik rivojlanish jarayonida turibdi. O‘tgan asrda kunlab, oylab tinglagan xalq dostonlarini bugungi

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

yoshlarning ko‘pchiligi eshitmagan hatto. Xalq ertaklariga ham munosabat o‘zgargan. Bugunning yoshlari Zumrad bo‘lib emas, Qimmat bo‘lib yashashni ma‘qul ko‘rishmoqda. Negaki, “Haq olinur, berilmas” qabilidagi ta‘kidlardan so‘ng, Zumradga o‘xshab, hech narsasiz ko‘chada qolish, dushmanga qarshi harakat qilmaslik bugungi avlod tarbiyasiga ziddir. Xususan, xalq ertaklariga savollar qo‘yila boshlandi. To‘ng‘ich farzand “Uch og‘a-ini botirlar” ertagini o‘qib, “Nega faqat kenja farzand eng zo‘riga erishadi, men uddalay olmaymanmi?” degan savollar bilan otalarni javobsiz qoldirmoqda. “Alpomish” dostonidagi Alpomish va Qorajon o‘rtasida ulug‘lanayotgan do‘stlik timsolida ham shubha uyg‘onmoqda. Ya‘ni, do‘stlik uchun aka-ukadan, yor-do‘stlardan, ota-onadan, vatandan vos kechish kerakmi? - degan savollarga “birgina e‘tiqodi uchun” degan so‘z o‘quvchini qoniqtirmasligi mumkin.

Inson o‘n sakkiz ming olamda sharaflilik qilib yaratilgan ekan, o‘n sakkiz ming olam inson uchun yaratilgan. Shunday ekan, badiiy asar ham inson uchun, uning hech bo‘lmasa, zavqi uchun xizmat qilishi kerak. Chinakam san‘at darajasidagi “Alpomish” dostoni esa, har bir o‘zbek yigiti uchun komil inson obrazidir. Qorajon esa, do‘stga sodiqlik namunasidir.

Qorajon obrazi tahlili bo‘yicha talabalar o‘rtasida so‘rovnoma o‘tkazdik. So‘rovnoma savollari quyidagicha bo‘ldi: “Qorajonning o‘rnida bo‘lsangiz, nima qilardingiz? Bir kelgindi (Alpomish) do‘stni deb, talab qilib turgan yoringizdan vos kechasizmi? O‘sha yorni do‘stga olib berish uchun talabgor bo‘lgan aka-ukangizni, birga o‘tib-ulg‘aygan ikki kam besh yuz alpni o‘ldirasizmi? (Qorajon kurashda ikki kam besh yuz alpni o‘ldiradi). Olti og‘lidan judo bo‘lgan onani yolg‘iz tashlab, “kecha tanishgan do‘st” bilan vatanni tark etasizmi?” Deyarli barcha talaba bunday qilmasligini ta‘kidlashdi. “Unda bu qanday do‘stlikni targ‘ib qilyapti? Bizga nega kerak? Qanday tushunamiz? - degan savollar bilan yuzlandik. Muammoli vaziyatdan chiqish yo‘li esa topilmadi.

Adabiyot ko‘ngil ishi. Har kim o‘z bilimi, tajribasi, e‘tiqodidan kelib chiqib, asarni tahlil qilish mumkin. Shuda bir asarning bir nechta tahlillari vujudga keladi. Asardan bir necha barobar ko‘p bo‘lgan tahlillar ham mavjud. “Alpomish” dostoni bo‘yicha qilingan tahlillar u yozib olinishi bilan boshlangan. Hamid Olimjon, Hodi Zarif, B.Sarimsoqov, O.Madayev, T.Mirzayev, M.Jorayev, Sh.Turdimov, Jabbor Eshonqul, Q.Yo‘ldoshev, Sh.Nazarova va boshqa olimlar asar bo‘yicha turli qarashlarini bildirgan. Biz ham mazkur jarayon bo‘yicha o‘z qarashlarimizni bildirishni maqsad qildik.

Bizga ma‘lumki, “Alpomish” dostoni og‘izdan-og‘izga o‘tib kelish jarayonida har bir aytuvchi tomonidan yangi shaklda namoyon bo‘ladi. Baxshi asarni o‘z qarashlari bilan ham boyitadi. Asarda VIII – IX asarda O‘rta Osiyoga kirib kelgan islom dini e‘tiqodi yaqqol ko‘zga tashlanadi. Buni

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

Payg‘ambarimiz Muhammad s.a.v. bilan bog‘liq saodat asridagi voqealar bilan bog‘lab tahlil qilsak bo‘ladi. Ya‘ni, Umar r.a. timsolida Qorajonni, Payg‘ambarimiz s.a.v. timsolida Alpomishni ko‘ramiz.

Dostonda Qorajon tush ko‘rishida oldin Alpomishga dushman ekanligi, g‘ayridinlar qatori uni o‘ldirmoqchi bo‘lganligi aytiladi. Islomiy tush ta‘sirida unga do‘st bo‘lganligi oydinlashadi. Umar r.a. ham islomga kirmasdan avval o‘z qizini tiriklay ko‘mgan, Muhammad alayhissalomni o‘ldiradiganlar qatorida bo‘ladi. Ikki marta o‘ldirish uchun otlanadi va ikkinchisida singlisidan Qur‘on oyatlarini o‘qib, qalbida iymon hosil bo‘ladi va Payg‘ambarimiz oldiga borib, islomni qabul qiladi.

Qorajon islomni qabul qilgach, eng yaqinlari bo‘lishiga qaramasdan g‘ayridinlarga qarshi turadi. Hatto o‘ldirishgacha boradi. Umar r.a. ham islomni qabul qilgach, avval eng yaqin bo‘lgan do‘stlariga dushman, dushmanlariga esa do‘st bo‘ldi. Saodat asrida mushriklar bilan musulmonlar o‘rtasidagi janglarda nafaqat aka-ukalar, balk ota-o‘g‘illar ham bir-biriga qarshi urushganlari tarixdan ma‘lum. Shu ma‘noda xalqimiz, o‘z dostonida Payg‘ambarimiz Muhammad s.a.v. va Umar r.a. timsollarini Alpomish va Qorajon obrazida gavdalantirgan bo‘lsa ajab emas. Shu ma‘noda Qorajonning Alpomish uchun sodiq do‘st bo‘lishini, hayotini bag‘ishlashini, og‘ir damlarda uning uchun kurashini Umar r.a.ning hayotiga qiyoslasak, mubolag‘a bo‘lmaydi.

Dostondagi yana bir o‘ziga xos talqin ismlar bilan bog‘liq. E‘tibor qilinsa, Qalmoq yurtidagi alplarning, jumladan, Surxayl kapmirning yetti o‘g‘lining ismlari insonlarni emas, balki dev – jinlarni eslatadi. Qo‘shquloq – qulog‘i qo‘shilib ketgan yoki bir joyda ikkitadan qulog‘i bor. Oyyqasha, Boyqashqa, Toyqashqalar ham sog‘ emas, insonga o‘xshamagan sifatleri – qashqalari bor. Ko‘kaman esa ko‘m-ko‘k. agar inson tananasi ko‘karsa, qon o‘sha joyda to‘planib qoladi va qo‘rqinchli ko‘rinadi. Ko‘kamanning butun tanasi ko‘k. U bu bilan odam jinsidan emasligi aniqlashadi. Ko‘kaldosh esa ko‘klik bilan birga qashqasi ham bor. Qorajon timsolida ham oq emas, qoralik bor. Xalq orasida jin haqida gapirilsa, iflos, qora, xunuk, qo‘rqinchli maxluqlar ko‘z oldimizda gavdalanadi. Bu kurash jarayonida ham ko‘zga tashlanadi.

Qo‘shquloq ham shunday bir zo‘r balodir,

Kurash-da, ta‘rifi shunday bo‘ladi:

Shomurti shoxalab har yoqqa ketgan

Uchida sichqonlar bolalab yotgan,

Izdan tushgan pishak oltoygga yetgan.

Qo‘shquloq polvonning ta‘rifida mo‘ylabining o‘sib ketganligi, kirligi, sichqonlar bolalab yotganligi, bahaybatligidan Oltoy hududigacha yetishi kabi tasvirlar ularning insonga xos emasligini ko‘rsatadi. Xalq orasida iflos kiyinib,

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

iflos bo‘lib yurgan odamga ham “jinniga o‘xshab yuribdi” degan ta’rif beriladi. Asarda Qalmoq alplarining ta’riflarida bunday tasvirlar talaygina.

...Yana ham bir qalmoq keldi maydonga:

Odam tushmas buning aytgan tiliga,
Besh yuz quloch arqon yetmas beliga.

... Oh ursa olamni buzar dovushi,
To‘qson molning terisidan kovushi.

... Qahrlansa toshni yorar qahari,
To‘qson norning go‘шти bo‘lmas nahori
Har iziga ketar aancha bahori...

... Oltmish qari olachadan qalpog‘i,
To‘qson qo‘yning terisidan telpagi...

... Nashavand ta’rifi shunday bo‘libdi:
To‘rt yuz to‘qson quloch qo‘lda hassasi,
Sarhovuzdan katta edi kosasi,
Shuning bilan o‘n sakkizta nashasi,
To‘qson qari bo‘zdan bo‘lgan kissasi...

Dostonda Alpomish yoki Barchinoylar ta’rifida ham shartlilik bor. Masalan, Barchinoyning yag‘rini o‘n besh qarich. Ammo bu ta’riflarda toza poklik bor. Qalmoq alplari ta’rifida esa o‘limtik, nashavand, duduqlik, iflosliklar bor. Qorajon ta’rifida boshqa alplarday o‘ta ifloslik bo‘lmasa-da, u ham oq emas, qoradir. Buni ham Payg‘ambarimiz s.a.v. hayotlaridagi voqea bilan qiyoslash mumkin.

Payg‘ambarimiz s.a.v. Jin masdidida jinlarga Qur‘on o‘qib berishganda osmondan jinlarning bir qismi kelib eshitadi, bir qismi esa, kelmaydi. Kelganlari musulmon bo‘ladi, kelmaganlari esa kofirligicha qoladi. Musulmon jinlar musulmon insonlarga ziyon bermaydi, balki yordam berishi mumkin. Kofir jinlar esa insonlarni yo‘ldan urish, insonlarga qarshi kurashadilar. Folbinlar bilan ham kofir jinlar ishlashi haqida ma’lumotlar bor. Shunday ekan, dostonidagi Qorajonni musulmon jin, musulmon bo‘lmagan jinlarni esa kofir jinlar desak, maqsadga muvofiq bo‘ladi.

Bu talqinlarni bir havaskor o‘quvchi sifatida mushoda etdik, asarning biz o‘ylamagan, anglamagan yana ko‘p talqinlari, tahlillari borki, bugungi o‘quvchilarimiz hozirgi hayotga kerakli tomonlarini, dostonni o‘zbek xalqining ajralmas qismi sifatidagi talqinlarini qilishi asrlar davomida shakllanib, rivojlanib kelgan dostonlarimizni yana bir necha yuz yillar xalq mulkida saqlanib qolishga sababchi bo‘lishidan umidvormiz.

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Alpomish. Doston. Aytuvchi: Fozil Yo‘ldosh o‘g‘li. Yozib oluvchi: Mahmud Zarifov. – Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2016. – 512 b.
2. Hodi Zarif. O‘zbek xalq og‘zaki ijodi. – Toshkent: Fan, 1967.
3. Tursunboy Mirzayev. Alpomish dostoni. – Toshkent: Fan, 1999.
4. Murodjon Jo‘rayev. O‘zbek folklorshunosligi asoslari. – Toshkent: Fan, 2008.
5. Bahriddin Sarimsoqov. O‘zbek folklorining janr tarkibi. – Toshkent: Fan, 1984.
6. To‘ra Mirzayev. Alpomish dostoni poetikasi. – Toshkent: Fan, 2004.

TURKIY XALQLAR DOSTON VA RIVOYATLARIDA AFROSIYOBNING XARAKTERI

Matquliyeva Marg‘uba Farxodovna,

Urganch RANCH texnologiya universiteti

“O‘zbek tili va adabiyoti” kafedrası mudiri

Filologiya fanlari bo‘yicha falsafa doktori, dotsent

Annotatsiya. Mazkur maqolada turkiy xalqlar og‘zaki ijodida muhim o‘rin tutgan Afrosiyob obrazi har tomonlama tahlil qilinadi. Tadqiqotda uning qahramonlik xususiyatlari bilan bir qatorda, ijtimoiy, madaniy va mifologik mazmuni ochib beriladi. Afrosiyob obrazining yetakchilik, adolatparvarlik, strategik tafakkur kabi jihatlari turli hududiy rivoyatlar asosida yoritiladi. Shuningdek, uning ilohiylik bilan bog‘liq talqinlari, Tangri bilan aloqadorligi ham ko‘rib chiqiladi. Maqolada Afrosiyob obrazining tarixiy rivoji, turli mintaqalarda turlicha talqin qilinishi va zamonaviy madaniyatdagi o‘rni tahlil etiladi. Tadqiqot natijalari ushbu obrazning turkiy xalqlar milliy o‘zligini shakllantirishdagi ahamiyatini ko‘rsatadi hamda folklor va adabiyotshunoslik nuqtai nazaridan muhim xulosalar beradi.

Kalit so‘zlar. Afrosiyob, turkiy rivoyatlar, mifologiya, epik qahramon, milliy o‘zlik, folklor, ijtimoiy qadriyatlar, madaniy meros, yetakchilik, adolat.

Rivoyatlar turkiy xalqlarning o‘zligi va tarixini belgilovchi muhim adabiy janr hisoblanadi. Afrosiyob shunchaki qahramon emas, balki ijtimoiy qadriyatlar va mifologiyaning ifodasidir. U jasorat, donolik va adolat kabi fazilatlarni o‘zida mujassam etadi. Rivoyatlarda Afrosiyob turli xususiyatlar bilan tasvirlanadi: uning yetakchiligi, jangovar mahorati va strategik fikrlashi alohida ta’kidlanadi. U odamlarni birlashtira oladigan shaxs sifatida namoyon bo‘ladi. Bu jihatlar turk mifologiyasidagi boshqa qahramonlarga ham xos. Biroq Afrosiyob faqat jismoniy kuch bilan cheklanmaydi. Uning obrazi chuqur psixologik va hissiy qatlamlarga ega. Zamonaviy tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, Afrosiyob tasviri vaqt o‘tishi bilan o‘zgarib, jamiyatdagi yangi qadriyatlarni aks ettirib brogan [1; 45 – 68].

Afrosiyobning xarakteri turli davrlarda turlicha talqin qilingan. U yirik harbiy yutuqlarga erishgan buyuk yetakchi sifatida tasvirlanadi, shu bilan birga insoniy munosabatlarda ham chuqur ma’noga ega obrazdir [5; 98–117].

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

Rivoyatlarda uning adolat tushunchasi jamiyatdagi ierarxik tuzilmalarning shakllanishiga ta'sir ko'rsatgan. Afrosiyob jamiyatni birlashtiruvchi asosiy unsurlardan biri sifatida rivoyatlarning markaziy qismida turadi. Asarlarda uning donoligi va adolatparvarligi turk madaniyatida eng oliy fazilat sifatida ulug'lanadi [4; 134–156]. Shu bois, uning obrazi faqat individual qahramonlik emas, balki ijtimoiy birlik qadriyatlari orqali ham yoritiladi.

Rivoyatlarda Afrosiyob ba'zan ilohiy xususiyatlarga ega shaxs sifatida ham tasvirlanadi. Uning Tangri tomonidan qo'llab-quvvatlanishi obrazga mistik tus bag'ishlaydi va uning harakatlari ortida ilohiy kuch mavjudligini ifodalaydi [7; 33–51]. Bu jihat xalqning diniy e'tiqodlari va mifologik qarashlarining aksidir hamda Afrosiyobni oddiy afsonaviy qahramondan ham yuksakroq darajaga ko'taradi [2; 88–104].

Samarqand hududida Afrosiyob bilan bog'liq eng mashhur og'zaki rivoyat quyidagicha: *“Qadim zamonda bu yerda Afrosiyob degan buyuk podsho yashagan. U shaharni baland tepalikka qurdirgan. Dushmanlar kelganda shahar yer ostiga kirib ketgan, podsho esa ko'zdan g'oyib bo'lgan”* [10; 32].

Uning nafaqat jismoniy va ijtimoiy fazilatlari, balki e'tiqodi va ma'naviy dunyosi ham obrazning chuqurligini boyitadi. Tadqiqotlar bu ko'p qirralilik turk xalq og'zaki ijodining boyligi va kengligini belgilashini ko'rsatadi [9; 64–82].

Afrosiyobning tasviri faqat shaxsiy yutuqlar bilan cheklanmaydi, balki u umumiy ongni shakllantiradi. Rivoyatlardagi topishmoqlar, qarama-qarshiliklar va ramzlar ushbu obrazning chuqur ma'nolarini ochib beradi. Masalan, Afrosiyobning dushmanlari unga mutlaqo zid tarzda tasvirlanadi va bu hol qahramonning fazilatlarini yanada yorqinroq ko'rsatadi. Jamiyat shu orqali o'z hukmlari va qadriyatlarini qayta ko'rib chiqadi, natijada bu obraz dunyo miqyosida taniladi. Uning sarguzashtlari va faoliyati badiiy makon yaratadi, bu esa o'quvchining qahramon bilan o'zini uyg'unlashtirishiga imkon beradi.

Buxoro xalq rivoyatlari to'plamida Afrosiyob haqida qiziq bir o'rinlar mavjud: *“Afrosiyob Buxoro ostida katta shahar qurgan ekan. U yerda suv yo'llari, oltin saroylar va maxfiy yo'laklar bo'lgan. Podsho g'oyib bo'lgach ham shahar yer ostida yashashda davom etgan”* [11].

Tahlillar Afrosiyobning jangchi sifatidan ko'ra yetakchilik xususiyatlariga ko'proq urg'u beradi. Qahramon xalqni birlashtiradi va jamiyatning turli qatlamlariga murojaat qila oladi. Afrosiyob bilimli yetakchi bo'lib, u faqat jangovar mahorati bilan emas, balki strategik fikrlash qobiliyati bilan ham e'tirof etiladi. Rivoyatlar uning dushmanga qarshi jasoratini tasvirlash bilan birga, xalq ishonchini qanday qozonganini ham ko'rsatadi. Bu tasvir turk

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

mifologiyasining asosiy unsurlaridan biri bo‘lib, jamiyatni birlashtirib, umumiy o‘zlikni shakllantiradi.

Afrosiyob obrazi turkiy rivoyatlarini chuqurroq tushunishga yordam beradi va boy mazmun taqdim etadi. Bu obraz shaxsiy o‘sinh va jamiyat bilan yuzlashish orqali umuminsoniy qadriyatlarni ulug‘laydi. Shu nuqtai nazardan qaraganda, Afrosiyob turk madaniyatida shunchaki shaxs emas, balki tarixiy va madaniy timsolga aylangan [6; 150–172].

Afrosiyobning tasviri nafaqat individual yutuqlar bilan cheklanadi, balki jamoaviy ongni shakllantirish vazifasini ham bajaradi. Xususan, Xorazm hududidan yozib olingan rivoyatlardan birida quyidagi holatni kuzatamiz:

“Afrosiyob Amudaryoni xohlagan tomonga burar edi. Suv uning amriga bo‘ysunar, yerlar esa yashnab ketar edi” [12; 18]

Rivoyatlarda tez-tez uchraydigan topishmoqlar, qarama-qarshiliklar va ramzlar bu obraz ortidagi chuqur ma‘nolarni yuzaga chiqaradi. Masalan, Afrosiyobning dushmanlari ko‘pincha unga zid tarzda tasvirlanadi, bu esa qahramon sifatlarini yanada yaqqolroq qiladi va jamiyatning qadriyatlarini qayta baholash imkonini beradi [1; 45–62]. Bu holat Afrosiyobning universal qahramon sifatida qabul qilinishida muhim omil hisoblanadi. Uning sarguzashtlari va harakatlari badiiy makon yaratib, tinglovchi va o‘quvchining qahramon bilan o‘zini tenglashtirishiga imkon beradi [5; 98–117].

Tematik tahlil Afrosiyobning jangchi obrazidan tashqari, uning yetakchilik fazilatlarini alohida ta‘kidlaydi. Qahramon jamiyatning turli qatlamlarini birlashtirish va ularga ta‘sir o‘tkazish qobiliyatiga ega. Ta‘limli yetakchi sifatida Afrosiyob nafaqat jangovar qobiliyatlari, balki strategik tafakkuri bilan ham yuqori baholanadi. Rivoyatlar uning dushmanga qarshi jasoratini tasvirlash bilan birga, xalq ishonchini qozonishdagi rolini ham ko‘rsatadi [4; 134–156]. Bu tasvir turk mifologiyasining asosiy tarkibiy qismlaridan biri bo‘lib, jamiyatni birlashtiruvchi va umumiy o‘zlikni shakllantiruvchi omillardan hisoblanadi.

Afrosiyob obrazi ijtimoiy o‘zgarishlar va madaniy aloqalar ta‘sirida rivojlanib, bugungi kungacha yetib kelgan. Hozir ham bu obraz turli shakl va hikoyalarda namoyon bo‘lmoqda. Rivoyatlarning zamonaviy adabiyot va san’atda qayta talqin qilinishini o‘rganish ushbu o‘zgarishlarni anglash imkonini beradi [7; 33–51]. Bu jarayon Afrosiyobning epik qahramon sifatida umumiy xotirani boyitishini va o‘quvchilarga kuchli ta‘sir ko‘rsatishini ko‘rsatadi. Oxir-oqibat, uning obrazi nafaqat shaxsiy muvaffaqiyat, balki jamiyatning mavjudlik izlanishining ramziga aylanadi. Afrosiyob til, madaniyat va tarix o‘rtasidagi o‘zaro ta‘sirda turkiy xalqlarning erkinlik va mustaqillikka intilishini ifodalaydi, shu bilan birga turli davr va hududlarda aks-sado beruvchi qahramonlik timsolini yaratadi [2; 88–104]. Afrosiyob

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

obrazi turkiy rivoyatlarini chuqur anglash va talqin qilish imkonini beruvchi boy tematik mazmunni taqdim etadi.

Chunonchi, Farg‘ona folklor materiallarida Afrosiyob haqida yana bir epizodni o‘qiymiz: *“Afrosiyob Farg‘ona vodiysini tog‘lar bilan o‘rab, uni qal’a kabi himoya qilgan. Hech bir dushman ichkariga kira olmagan”* [13].

Bu obraz shaxsiy rivojlanish va ijtimoiy tajribalar orqali oddiy qahramondan ko‘ra kengroq ma’noga ega bo‘lib, umuminsoniy qadriyatlarni ulug‘lovchi noyob timsolga aylanadi. Shu nuqtai nazardan, Afrosiyob turk madaniyatida faqat bir shaxs emas, balki tarixiy va madaniy ramz sifatida namoyon bo‘ladi [9; 64–82]. Afrosiyob haqidagi rivoyatlarni o‘rganish turk xalqlarining madaniy va geografik rang-barangligini anglash uchun muhim imkoniyat yaratadi. Bu jarayonda ayniqsa hududiy farqlar alohida ahamiyat kasb etadi. Har bir madaniy muhit Afrosiyob haqidagi tasavvurlarni o‘ziga xos tarzda shakllantirgan. Markaziy Osiyoning turli hududlarida Afrosiyob obrazi mahalliy e’tiqodlar va an’analar bilan uyg‘unlashib, vaqt o‘tishi bilan o‘ziga xos tus olgan. Masalan, qozoq hududlarida Afrosiyob ba’zan qahramon, ba’zan esa zolim hukmdor sifatida talqin qilinadi, o‘zbek madaniyatida esa u ko‘proq epik qahramon sifatida namoyon bo‘ladi.

Xususan, Dasht-Sirdaryo hududlariga oid rivoyatlarda Afrosiyob yana farqli bir obraz sifatida gavdalanadi. *“Afrosiyob dashtlarda ot minib yurardi. U bir joyda to‘xtamas, qayerga borsa o‘sha yer uning yurti bo‘lardi”* [14].

Bu xilma-xil talqinlar tarixiy voqealar, xalq og‘zaki ijodi va ijtimoiy tuzilma bilan bevosita bog‘liq. Shu bois Afrosiyob mohiyatining mahalliy madaniy omillar ta’sirida qanday o‘zgarib borganini tahlil qilish muhimdir [6; 150-172]. Bu turli tasvir shakllari hududdagi tarixiy voqealar, xalq rivoyatlari va ijtimoiy tuzilma bilan chambarchas bog‘liq bo‘lib, Afrosiyob mohiyatining mahalliy madaniy omillar ta’sirida qanday rivojlanganini o‘rganish zarur.

Turk xalqlari yashagan hududlardagi iqlim va turmush tarzi ham Afrosiyob rivoyatlariga ta’sir ko‘rsatgan. Masalan, ko‘chmanchi jamiyatlar Afrosiyob obrazini tabiat bilan chambarchas bog‘lab tasvirlaydi. Ularning rivoyatlarida Afrosiyob tabiatni asrovchi va tabiiy boyliklardan oqilona foydalanadigan qahramon sifatida gavdalanadi [5; 98–117], dehqonchilik jamiyatlarida esa u hosildorlikni ta’minlash yoki dushmanlardan himoya qilish bilan bog‘liq obrazga aylanadi [4; 134–156]. Har bir hududda rivoyat qilish usullari og‘zaki an’ana orqali avloddan-avlodga o‘tish jarayonida o‘zgarib boradi. Natijada Afrosiyob obrazining xususiyatlarida sezilarli tafovutlar yuzaga keladi [7; 33–51].

Anadolu hududida Afrosiyob haqidagi hikoyalarda, ayniqsa, islomdan keyingi madaniy ta’sirlar kuchli seziladi. Bu yerda Afrosiyob ko‘proq donishmand va adolat timsoli sifatida talqin qilinadi. Bunday yondashuv

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

Anadolu jamiyatida axloqiy qadriyatlarni yetkazishda muhim rol o‘ynaydi, chunki xalq bu obraz orqali adolat, mardlik va donolik kabi fazilatlarni targ‘ib etadi [2; 88–104]. Shu bilan birga, Afrosiyobga oid rivoyatlar boy va obrazli tilga ega bo‘lib, ham tarbiyaviy, ham o‘rgatuvchi ahamiyat kasb etadi [9; 64–82]. Bu hol mintaqaviy farqlar nafaqat obrazda, balki rivoyatlarning ifoda uslubi va vazifasida ham namoyon bo‘lishini ko‘rsatadi.

Afrosiyobning Tangri bilan inson o‘rtasidagi axloqiy munosabatlarga oid qarashlari ham turli hududlarda turlicha aks etadi. Mifologik unsurlar va ijtimoiy me‘yorlarning uyg‘unlashuvi natijasida hosil bo‘lgan murakkab tuzilma mintaqaviy farqlarning boyligini namoyon etadi. Rivoyatlarning chuqur qatlamlarini o‘rganish orqali har bir madaniy talqinning o‘ziga xos ma‘no tizimi mavjudligi aniqlanadi. Masalan, shimoliy turk xalqlari rivoyatlarida Afrosiyob ko‘proq tabiatga hurmat va sezgirlik timsoli sifatida ifodalanadi, janubiy hududlarda esa u jangovar va keskin xarakterli qahramon sifatida tasvirlanadi [3; 70–91]. Bu tafovutlar ijtimoiy o‘zgarishlar va tarixiy jarayonlar bilan chambarchas bog‘liq. Har bir jamiyat Afrosiyob orqali ifodalangan qadriyatlarni o‘z tarixiy tajribasi asosida qayta talqin qiladi [8; 90–110].

Umuman olganda, Afrosiyob rivoyatlaridagi mintaqaviy o‘zgarishlar turk xalqlarining boy madaniy merosi va tarixiy tajribasi bilan uzviy bog‘liqdir. Har bir rivoyatda yashiringan madaniy belgilar ushbu mifologik obrazning rivojlanish jarayonini anglashga yordam beradi. Shu bilan birga, bu belgilar xalqlarning o‘zligini va qadriyatlarini ham aks ettiradi. Afrosiyob obrazining ko‘p qirrali tabiati ilmiy tadqiqotlar uchun muhim manba bo‘lib xizmat qiladi va kelajakdagi izlanishlarga asos yaratadi [8; 55–73]. Natijada olingan xulosalar nafaqat Afrosiyobning xususiyatlarini, balki uning jamiyatdagi haqiqiy ijtimoiy o‘rnini ham chuqurroq tushunishga imkon beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Abisheva, S., va boshqalar. (2025). *Turk mifologiyasida qahramon obrazlari evolyutsiyasi*. Olmaota: Folklor tadqiqotlari nashriyoti, pp. 45–62.
2. Bukenya, K. T. (2025). *Myth and Cultural Identity in Turkic Narratives*. London: Routledge, pp. 88–104.
3. Domokos, M. (2023). *Oral Traditions and Cultural Memory in Eurasia*. Budapest: Central European Press, pp. 70–91.
4. Ekici, M. (2024). *Türk Dünyası Destanlarında Sosyal Yapı ve Adalet Anlayışı*. İstanbul: Ötüken Yayınları, pp. 134–156.
5. Koroncu, D., & Özbilen, A. (2024). *Türk Destanlarında Stratejik Düşünce ve Liderlik*. Ankara: Akademik Yayıncılık, pp. 98–117.
6. Muzhigova, G., va boshqalar. (2025). *Turkic Epic Heritage and Identity Formation*. Astana: Steppe Publishing, pp. 150–172.

O‘QISH SAVODXONLIGINI SHAKLLANTIRISHDA TIZIMLI YONDASHUVNING MOHIYATI

Mambetaliyev Qayrat Anarbay o‘g‘li,
Chirchiq davlat pedagogika universitetining
“Maktabgacha va boshlang‘ich ta‘lim
nazariyasiva amaliyoti” kafedrasida dotsent v.b.

Annotatsiya. Ushbu maqolada boshlang‘ich ta‘limda o‘qish savodxonligini shakllantirishning nazariy va amaliy asoslari tahlil qilingan. Xususan, tizimli va refleksiv yondashuvlarning mazmuni, ularning o‘qish jarayonidagi o‘rni hamda samaradorligi yoritilgan. Shuningdek, an‘anaviy, rivojlantiruvchi va interaktiv metodlarning qiyosiy-tanqidiy tahlili amalga oshirilib, o‘qish savodxonligini rivojlantirishda interaktiv metodlarning ustun jihatlari asoslab berilgan. Tadqiqot natijalariga ko‘ra, tizimli va refleksiv yondashuvlarning uyg‘unligi o‘quvchilarda mustaqil fikrlash, metakognitiv ko‘nikmalar va ichki motivatsiyani shakllantirishda muhim omil hisoblanadi.

Kalit so‘zlar: o‘qish savodxonligi, tizimli yondashuv, refleksiya, interaktiv metodlar, boshlang‘ich ta‘lim, metakognitsiya, pedagogik texnologiyalar.

Kirish. Zamonaviy ta‘lim tizimida o‘qish savodxonligini shakllantirish masalasi nafaqat boshlang‘ich ta‘limning asosiy vazifalaridan biri, balki butun ta‘lim jarayonining samaradorligini belgilovchi muhim omil sifatida qaraladi. O‘qish savodxonligi shunchaki matnni o‘qiy olish yoki uning mazmunini qayta aytib berish bilan cheklanmaydi, balki u o‘quvchining matnni tushunishi, tahlil qilishi, baholashi va o‘z hayotiy tajribasi bilan bog‘lay olishini ham o‘z ichiga oladi. Shu sababli o‘qish savodxonligini rivojlantirishga yondashuvlar ham an‘anaviy metodlardan farqli ravishda tizimli va refleksiv asosda tashkil etilishi zarur. Tizimli yondashuv pedagogik jarayonni yaxlit tizim sifatida ko‘rib, undagi barcha elementlarning o‘zaro bog‘liqligini ta‘minlashga xizmat qiladi. Bu yondashuvga ko‘ra, ta‘lim jarayonida maqsad, mazmun, metod va baholash bir-biri bilan uzviy bog‘liq holda tashkil etilishi lozim.

O‘qish savodxonligini rivojlantirishda tizimli yondashuvni qo‘llash, avvalo, ta‘lim maqsadlarini aniq va bosqichma-bosqich belgilashni talab etadi. Ya‘ni, boshlang‘ich sinf o‘quvchisi qanday darajadagi o‘qish savodxonligiga ega bo‘lishi kerakligi oldindan aniqlanib, bu umumiy maqsad kichikroq vazifalarga ajratiladi. Har bir dars, har bir mashg‘ulot ana shu umumiy maqsadga xizmat qilishi zarur. Shu bilan birga, o‘quv materiali ham tizimli ravishda tanlanishi kerak. Matnlar oddiydan murakkabga qarab joylashtirilib, o‘quvchining yosh xususiyatlari va bilim darajasiga mos kelishi lozim. Mazmun faqat axborot berish bilan cheklanmasdan, o‘quvchini fikrlashga, muhokama qilishga va mustaqil xulosa chiqarishga undashi zarur. Bu esa o‘qish savodxonligining chuqur shakllanishiga olib keladi.

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

Tizimli yondashuv – fanning umumilmiy metodologik tamoyillaridan biri bo‘lib, u har qanday obyektни o‘zaro bog‘langan elementlardan tashkil topgan, atrofdagi muhit bilan munosabatda bo‘lgan va o‘ziga xos xususiyatlarga ega bo‘lgan yaxlit tizim sifatida o‘rganishni nazarda tutadi. Pedagogikaga nisbatan tizimli yondashuvni qo‘llash g‘oyalari V.P. Bospalko, N.V. Kuzmina, Y.A. Konarjevskiy kabi olimlarning ishlarida rivojlantirilgan.

O‘qish savodxonligini rivojlantirish jarayoniga tizimli yondashuvni qo‘llash quyidagilarni anglatadi:

1. Maqsadlarning tizimliliği: Ta’limning maqsadi aniq, diagnostik va ierarxik tarzda belgilanishi kerak. Boshlang‘ich ta’lim oxirida o‘quvchi qanday o‘qish savodxonligi darajasiga erishishi kerakligi (global maqsad) aniq belgilanishi va bu maqsad har bir sinf, har bir chorak va har bir darsning aniq vazifalariga (lokal maqsadlar) bo‘linishi lozim. Bunda o‘qish savodxonligining barcha to‘rt komponenti (kognitiv, motivatsion, amaliy, refleksiv) bo‘yicha kutilayotgan natijalar aniq ifodalanishi muhim.

2. Mazmunning tizimliliği: O‘quv materiali shunchaki matnlar yig‘indisi emas, balki ma’lum bir mantiqiy izchillikda, “oddiydan murakkabga”, “tanishdan notanishga” tamoyillari asosida tanlanishi va joylashtirilishi kerak. Matnlarning janri, mavzusi, hajmi, leksik-grammatik murakkabligi bosqichma-bosqich ortib borishi, shu bilan birga, o‘quvchilarning yosh va psixologik xususiyatlariga mos bo‘lishi zarur. Mazmun o‘qish savodxonligining barcha komponentlarini rivojlantirishga xizmat qilishi, ya’ni matnlar nafaqat axborot berishi, balki o‘quvchida qiziqish uyg‘otishi, uni fikrlashga, bahslashishga undashi lozim.

3. Metod va vositalarning tizimliliği: Qo‘llaniladigan pedagogik metodlar, usullar va vositalar (darslik, ko‘rgazma, tarqatma material, axborot texnologiyalari) yagona maqsadga bo‘ysundirilgan va o‘zaro uyg‘unlashgan bo‘lishi kerak. Masalan, agar darsning maqsadi matnning asosiy g‘oyasini aniqlash bo‘lsa, “Klaster”, “Baliq skeleti” kabi interaktiv metodlar qo‘llanilishi, bu esa o‘quvchilarni individual va guruhda ishlashga, o‘z fikrlarini vizual tarzda ifodalashga o‘rgatishi mumkin. Metodlar tanlovi o‘qish savodxonligining qaysi komponentini rivojlantirish ustuvor ekanligiga bog‘liq bo‘ladi.

4. Nazorat va baholashning tizimliliği: Nazorat jarayoni faqat yakuniy natijani (masalan, o‘qish tezligini) o‘lchash bilan cheklanmasligi kerak. U diagnostik (boshlang‘ich darajani aniqlash), joriy (o‘zlashtirish jarayonini kuzatish) va yakuniy (natijalarni umumlashtirish) xarakterga ega bo‘lishi lozim. Baholash nafaqat o‘qituvchi tomonidan, balki o‘quvchining o‘z-o‘zini baholashi va o‘zaro baholash shakllarida ham amalga oshirilishi muhim. Bu jarayon o‘quvchiga o‘z yutuq va kamchiliklarini anglashga, keyingi faoliyatini

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

rejalashtirishga yordam beradi va shu orqali nazorat funksiyasi ta'limiy funksiyaga aylanadi.

Shunday qilib, tizimli yondashuv o'qish savodxonligini rivojlantirishni yaxlit pedagogik tizim sifatida loyihalash va amalga oshirish imkonini beradi. Bu tizimda barcha elementlar – maqsad, mazmun, metodlar va nazorat – o'zaro bog'langan bo'lib, birining o'zgarishi boshqalariga ham ta'sir qiladi. Bu esa pedagogik jarayonning boshqariluvchanligini va samaradorligini oshiradi.

Metod va vositalarning uyg'unligi ham tizimli yondashuvning muhim tarkibiy qismi hisoblanadi. Dars jarayonida qo'llaniladigan metodlar faqat bir maqsadga yo'naltirilgan bo'lishi emas, balki o'quvchilarning faol ishtirokini ta'minlashi lozim. Masalan, matn mazmunini anglash uchun turli interaktiv metodlardan foydalanish, o'quvchilarning fikrlash faoliyatini faollashtiradi. Bunda o'qituvchi faqat bilim beruvchi emas, balki yo'naltiruvchi va tashkil etuvchi rolini bajaradi. Nazorat va baholash jarayoni ham tizimli bo'lishi, faqat yakuniy natijani emas, balki o'quv jarayonining barcha bosqichlarini qamrab olishi kerak. Diagnostik, joriy va yakuniy baholash usullarining uyg'unligi o'quvchining rivojlanish dinamikasini aniqlash imkonini beradi.

Shu bilan birga, zamonaviy pedagogik yondashuvlar orasida refleksiv yondashuv alohida ahamiyat kasb etadi. Refleksiya o'quvchining o'z faoliyatini anglash, tahlil qilish va baholash jarayonidir. Bu yondashuv o'quvchini passiv tinglovchidan faol o'rganuvchiga aylantiradi. O'quvchi o'qish jarayonida nafaqat matnni tushunishga, balki o'z tushunish jarayonini ham nazorat qilishga o'rganadi. Masalan, u o'ziga “Men nimani tushunmadim?”, “Bu matnning asosiy g'oyasi nima?”, “Men qanday xatoga yo'l qo'ydim?” kabi savollarni berish orqali o'z bilimini chuqurlashtiradi. Bu esa metakognitiv ko'nikmalarning rivojlanishiga olib keladi.

Refleksiv yondashuv o'quvchida mustaqil fikrlash, o'z-o'zini baholash va o'z faoliyatini rejalashtirish ko'nikmalarini shakllantiradi. Natijada o'quvchi o'z o'rganish jarayoniga mas'uliyat bilan qaray boshlaydi. Bu esa ichki motivatsiyaning ortishiga olib keladi. O'qish jarayoni majburiyatdan zavqli faoliyatga aylanadi. O'quvchi matnni shunchaki o'qib chiqmaydi, balki uni tahlil qiladi, o'z fikrini bildiradi va boshqalar bilan muhokama qiladi. Shu tariqa o'qish savodxonligi chuqur va barqaror shakllanadi.

Amaliyotda o'qish savodxonligini rivojlantirishda turli yondashuvlar qo'llaniladi. **An'anaviy yondashuvda** asosiy e'tibor o'qish tezligi va to'g'riligiga qaratiladi. Bu yondashuv o'qish malakasining dastlabki bosqichida muhim ahamiyatga ega bo'lsa-da, u o'quvchilarning chuqur fikrlash va tahlil qilish qobiliyatlarini yetarli darajada rivojlantira olmaydi. O'quvchi matnni o'qiydi, lekin uning mazmunini chuqur anglamaydi. Bu esa o'qish savodxonligining cheklangan darajada shakllanishiga olib keladi.

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

Izohli o‘qish yondashuvi esa matnni tahlil qilishga ko‘proq e’tibor qaratadi. Bu yondashuv o‘quvchilarning matnga chuqurroq kirib borishiga yordam beradi. Biroq unda ham o‘qituvchining roli ustun bo‘lib, o‘quvchilarning mustaqil fikrlashi cheklanishi mumkin. **Rivojlantiruvchi ta’lim yondashuvi** esa o‘quvchilarning mustaqil fikrlashini, muammolarni hal qilish qobiliyatini rivojlantirishga qaratilgan. Bu yondashuv o‘qish savodxonligining yuqori darajadagi ko‘nikmalarini shakllantirish uchun samarali hisoblanadi, ammo uni amaliyotda qo‘llash ko‘proq vaqt va yuqori pedagogik mahorat talab etadi.

Interaktiv metodlarga asoslangan yondashuv esa zamonaviy ta’limning eng samarali yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Bu metodlar o‘quvchilarning faol ishtirokini ta’minlab, ularni o‘rganish jarayonining markaziga qo‘yadi. Guruhda ishlash, muhokama qilish, rolli o‘yinlar orqali o‘quvchilar nafaqat bilim oladilar, balki uni amalda qo‘llashni ham o‘rganadilar. Bu jarayon o‘qish savodxonligining barcha komponentlarini rivojlantiradi. Ayniqsa, refleksiya va tanqidiy fikrlash ko‘nikmalari samarali shakllanadi.

Shu bilan birga, interaktiv metodlarni qo‘llashda ayrim muammolar ham yuzaga kelishi mumkin. Masalan, vaqtni boshqarish, barcha o‘quvchilarni faol jalb qilish, dars jarayonida tartibni saqlash kabi masalalar o‘qituvchidan puxta rejalashtirishni talab etadi. Biroq to‘g‘ri tashkil etilgan taqdirda, bu metodlar juda yuqori natija beradi.

Umuman olganda, o‘qish savodxonligini rivojlantirishda tizimli va refleksiv yondashuvlarning uyg‘unligi eng samarali yo‘l hisoblanadi. Tizimli yondashuv ta’lim jarayonining tashkiliy asosini ta’minlasa, refleksiv yondashuv uning mazmuniy va psixologik tomonini boyitadi. Bu ikki yondashuv birgalikda qo‘llanilganda, o‘quvchilarda nafaqat o‘qish ko‘nikmalari, balki mustaqil fikrlash, tahlil qilish va o‘z-o‘zini rivojlantirish qobiliyatlari ham shakllanadi.

Xulosa qilib aytganda, boshlang‘ich ta’lim tizimida o‘qish savodxonligini rivojlantirish masalasi zamonaviy pedagogikaning eng dolzarb yo‘nalishlaridan biri sifatida namoyon bo‘ladi. Tadqiqot davomida aniqlanishicha, o‘qish savodxonligi faqat matnni o‘qish texnikasi bilan chegaralanmaydi, balki u murakkab ko‘p komponentli jarayon bo‘lib, unda kognitiv, motivatsion, amaliy va refleksiv omillar o‘zaro uyg‘un holda faoliyat yuritadi. Shu bois, uni shakllantirishda an’anaviy yondashuvlardan voz kechib, tizimli va refleksiv yondashuvlarga asoslangan kompleks pedagogik modelni qo‘llash zarur hisoblanadi.

Tizimli yondashuvning qo‘llanilishi o‘qish savodxonligini rivojlantirish jarayonini yaxlit tizim sifatida tashkil etish imkonini beradi. Mazkur yondashuv orqali ta’lim jarayonining barcha tarkibiy qismlari – maqsad,

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

mazmun, metod va baholash vositalari o‘zaro uyg‘unlashtiriladi. Natijada pedagogik jarayonning boshqariluvchanligi ortadi, natijadorlikka erishish imkoniyati kengayadi. Ayniqsa, maqsadlarning ierarxik tarzda belgilanishi va mazmunning izchil tashkil etilishi o‘quvchilarda o‘qish faoliyatiga nisbatan barqaror ko‘nikmalarni shakllantirishga xizmat qiladi.

Refleksiv yondashuv esa o‘qish jarayonining ichki, psixologik mexanizmlarini faollashtiradi. O‘quvchining o‘z o‘qish faoliyatini anglash, tahlil qilish va baholashga o‘rganishi uning mustaqil ta‘lim olish kompetensiyasini rivojlantiradi. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, refleksiya elementlari joriy etilgan darslarda o‘quvchilarning matnni tushunish darajasi, fikrni asoslash qobiliyati va o‘z-o‘zini nazorat qilish ko‘nikmalari sezilarli darajada oshadi. Bu esa metakognitiv kompetensiyalarning shakllanishiga bevosita ta‘sir ko‘rsatadi.

Shuningdek, mavjud yondashuvlarning qiyosiy-tanqidiy tahlili an‘anaviy-reproduktiv metodlarning o‘qish savodxonligining boshlang‘ich bosqichida muayyan ahamiyatga ega ekanligini ko‘rsatdi. Biroq ular o‘quvchilarda yuqori darajadagi tafakkur operatsiyalarini, xususan, tahlil, sintez va baholash ko‘nikmalarini yetarli darajada rivojlantira olmaydi. Izohli o‘qish yondashuvi esa matnni chuqurroq anglash imkonini bersa-da, unda o‘quvchining individual fikri va mustaqil interpretatsiyasi cheklanishi kuzatiladi.

Rivojlantiruvchi ta‘lim va muammoli o‘qitish yondashuvlari o‘quvchilarning aqliy faolligini oshirishda katta imkoniyatlarga ega bo‘lsa-da, ularni amaliyotga tatbiq etish murakkabligi bilan ajralib turadi. Shu nuqtayi nazardan, interaktiv metodlarga asoslangan yondashuv eng samarali va istiqbolli yo‘nalish sifatida namoyon bo‘ladi. Interaktiv metodlar o‘quvchilarni ta‘lim jarayonining faol subyektiga aylantirib, ularning hamkorlikda ishlash, muloqot qilish, fikr almashish va mustaqil qaror qabul qilish ko‘nikmalarini rivojlantiradi.

Tadqiqot yakunlari shuni ko‘rsatadiki, tizimli va refleksiv yondashuvlarning integratsiyasi asosida tashkil etilgan interaktiv ta‘lim muhiti o‘qish savodxonligini rivojlantirishda eng yuqori samaradorlikni ta‘minlaydi. Bunday muhitda o‘quvchilar nafaqat matnni tushunishni, balki uni tahlil qilishni, baholashni va real hayotiy vaziyatlarda qo‘llashni ham o‘rganadilar. Bu esa ularning funksional savodxonligini shakllantirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. UNESCO. (2004). The Plurality of Literacy and its implications for Policies and Programs. UNESCO Education Sector Position Paper. Paris: UNESCO. – P. 13.

2. Mullis, I. V. S., Martin, M. O., Foy, P., & Drucker, K. T. (2012). PIRLS 2011. International Results in Reading. Chestnut Hill, MA: TIMSS & PIRLS International Study Center, Boston College. – P. 11
3. Goodman, K. S. (1967). Reading: A psycholinguistic guessing game. Journal of the Reading Specialist, 6(4), 126-135.
4. Rumelhart, D. E. (1977). Toward an interactive model of reading. In S. Dornic (Ed.), Attention and performance VI (pp. 573-603). Hillsdale, NJ: Erlbaum.
5. Выготский, Л. С. (1982). Мышление и речь. Собрание сочинений: В 6-ти т. Т. 2. – М.: Педагогика. – С. 295-310.]

“AMERIKA FOJIASI” ROMANIDA BADIY DETALLAR TIZIMI

Normatov Rixsimurod Qo‘chqor o‘g‘li,

Abdulla Qodiriy nomidagi

Jizzax davlat pedagogika universiteti tayanch doktoranti

Annotatsiya. Maqolada “Amerika fojiasi” romanidagi kishan, qayiq, avtomobil va billur soqqa kabi ramzlarning funksional ahamiyati tahlil qilinadi. Asosiy e‘tibor Klayd Grifits obrazining beqaror tabiati va uning ijtimoiy muhit kishanlari orasidagi ziddiyatiga qaratilgan.

Kalit so‘zlar. Ramziy obrazlar tizimi, psixologik instabillik, qahramon fojiasi, ijtimoiy tabaqalanish, determinizm.

“Amerika fojiyasi” – inson irodasining ijtimoiy bosim qarshisida naqadar mo‘rt ekanligini ko‘rsatuvchi monumental asardir. Teodor Drayzer ramzlar orqali Klayd Grifitsning ichki kechinmalarini va uni o‘rab turgan jamiyatning ko‘rinmas devorlarini (kishanlarini) mahorat bilan tasvirlaydi.

Kishan ramzi: ijtimoiy va ma‘naviy asorat. Romanda kishan ramzi ikki xil ko‘rinishda namoyon bo‘ladi: moddiy (qamoqxona) va ma‘naviy (ijtimoiy kelib chiqish).

Ijtimoiy kishanlar: Klayd o‘zining kambag‘al o‘tmishidan, oilasining diniy mutaasibligidan qochishga urinadi. Biroq, bu o‘tmish uning oyog‘iga bog‘langan ko‘rinmas kishan kabi uni doim pastga tortadi. U qanchalik yuqori tabaqaga intilmasin, o‘zligidan qutula olmaydi. Asar yakunidagi qamoqxona va “O‘lim kamerasi” epizodlari Klaydning orzulari butunlay kishanlanganini anglatadi. Bu yerda kishan – “Amerika orzusi”ga erishish yo‘lidagi xato qadamning muqarrar natijasidir.

2. KLAYD GRIFITS: BEQAROR TABIAT VA PSIXOLOGIK LABILLIK. Klayd – Drayzer talqinida “irodasiz qurbon”. Uning tabiati o‘zgaruvchan, ta’sirchan va qat’iyatsizdir.

Instabillik ramzi: Klaydning beqarorligi uning ikki ayol (Roberta va Sondra) hamda ikki dunyo (qashshoqlik va hashamat) o‘rtasidagi

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

muvozanatni yo‘qotishida ko‘rinadi. U o‘z taqdirini boshqaruvchi subyekt emas, balki vaziyatlar qo‘lida o‘yinchoq bo‘lgan obyektidir. Adabiyotshunoslikda Klaydning bu sifati “temperamental beqarorlik” deb ataladi. U yuksaklikka intiladi, ammo bu intilish axloqiy prinsiplarga emas, balki o‘tkinchi ehtirolarga tayanadi.

3. QAYIQ VA AVTOMOBIL: DINAMIK VA STATIK FOJIA. Avtomobil: Klaydning ijtimoiy pillapoyalardan tez ko‘tarilish istagi va bu yo‘ldagi mas‘uliyatsizligini anglatuvchi dinamik ramz. Avtomobil halokati uning hayotidagi barcha fojialarning muqaddimasidir.

Qayiq: Klaydning beqaror tabiatini jismoniy aks ettiruvchi vosita. Qayiqning suv ustidagi tebranishi – Klaydning Roberta hayotiga suiqasd qilish yoki qilmaslik borasidagi ruhiy azoblari ichki konflikti va qat‘iyatsizligining metaforasidir. Masalan, Katta Mushgir ko‘lidagi bir epizotda qahramon ruhiy holati quyidagicha tasvirlanadi. “Klayd yana tanho qolib, bu xafagazak, ajoyib-g‘aroyib olamda nima qilarini bilmay, yolg‘izlikdan azob chekardi, go‘yo uni bu olamga kimlardir haydab kelib, ataylab tashlab ketishganga o‘xshardi. U bexosdan butun gavdasi bilan dag‘-dag‘ titray boshladi: bu g‘alati manzaraning jozibasi uni yaxdek muzlatib yuborgan edi. Xo‘sh, nima uchun u bu yerga keldi o‘zi? Nima qilishi kerak u? Robertani o‘ldirishi kerakmi? Yo‘q, yo‘q! U yana boshini egdi, ko‘m-ko‘k, kumushdek tovlanayotgan halqobning maftunkor va makkor qa‘ridan ko‘zlarini uzolmay qoldi, uning nazarida halqob o‘z shaklini o‘zgartirib, ulkan billur soqqaga aylanib borayotganga o‘xshardi. Ammo, qiziq, soqqa ichida nima qimirlayapti? Qandaydir bir tirik jon... ana, u yaqinlashib kelyapti, aniqroq ko‘rin-

yapti... u oxiri Robertani tanidi: Roberta oppoq, nozik qo‘llarini jon holatda suvda tapillatgancha Klaydga uzatmoqchi bo‘lyapti. E, xudo, dahshatku bu!”. Ushbu parchada Klayd obrazining ichki kolleziyasi, beqaror xarakteri, yolg‘izligi, umidsizligi va ma‘naviy inqirozi ifodalangan.

4. BILLUR SOQQA: ILLUZIYA VA ESTETIK ALDOV. Ingliz adabiyotida billur shar kelajakni ko‘rish, bashorat, seyr-jodu va haqiqatni anglash ramzi hisoblanadi. Ushbu romanda esa yetib bo‘lmas boylik va soxta baxt ramzi sifatida aks ettiriladi. Ya‘ni, Roberta va Klayd orasidagi ishqiy munosabat billur kabi go‘zal, jozibador biroq shon-shavkatga, osongina boylikka erishish, ijtimoiy pag‘onalardan ko‘tarilish yo‘lida u bir mo‘rt material edi xolos. Qolaversa, Sondra Finchlining kiborlar davrasida qilgan iliqqina munosabati, jonni o‘rtab yuboruvchi g‘amzali boqishlari va ahd-u paymoni Klayd irodasini bukib ichki olamini ostun-ustun qilib, hirs va nafs quliga aylanib oxir-oqibat jinoyatga qo‘l urishiga va qatl qilinishiga sabab bo‘ladi. “Amerika fojiasi” romanining ikkinchi qismi Klayd Grifits, Roberta Olden va Sondra Finchlilarning mojarolarini tilga oladi. Klayd va do‘stlari sakkiz yoshli

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

qizning o‘limiga sabab bo‘lganlaridan so‘ng qo‘rquv ustunlik qilib bari turli joylarga qochib qolishadi. Klayd yana mehmonxonada ishlay boshlaydi. Bir kuni uning hayotini tubdan o‘zgartiradigan voqea sodir bo‘ladi. Likurglik boyvachcha amakisi Samuel Grifits bilan uchrashadi va uning qo‘lida ishlay boshlaydi. Amakisining oilasi tomonidan sovuq qarshi olinishi, amakivachchasi uni yoqtirmasligini o‘zining kambag‘alligidan deb hisoblaydi. Zotan, Klaydning ijtimoiy maqomi Chikagoda va Kanzas-Sitida yugurdaklik sifatida mavjud ijtimoiy munosabatlar tomonidan belgilangan va u o‘zgarishsiz qolavergan. Ya’ni amakisining oilasi tomonidan ham xuddi shunday qabul qilingan. Klaydning Gilbert Grifits bilan muloqotlari kuzatilsa, uni qanchalik bu doiradan uzoqligi, qarindoshlarining unga nisabatan juda past nazar bilan qarashi, Gilbert uning bu yerga olib kelinishi xato qaror deb hisoblashi kuzatiladi. Endilikda Klayd ko‘chib o‘tgan yangi muhit amakivachchasi Gilbert kabi kishilar bilan to‘lib-toshgan, shu sababli ham u o‘zini Samuel Grifits oilasining a‘zosi sifatida ko‘ra olmaydi. Ayni paytda u Gilbertni shu doiraning katta bir bo‘lagi deb hisoblaydi, o‘sha doira tomon intiladi. Lekin Eysa Grifitsning qashshoq oilasida tug‘ilganligi bunga yo‘l bermasdi. Mana shu ichki ziddiyat mansabparastlik o‘chog‘ini alanga oldiradiki, bu ehtiyoj Klayddagi xarakter evolyutsiyasining bosh sababi sifatida ko‘zga tashlanadi.

Xulosa. Teodor Drayzer “Amerika fojiasi”da ramzlar tizimi orqali deterministik falsafani ilgari suradi. Kishan – insonni tutib turuvchi axloqiy chegara va ijtimoiy qonuniyatlar, beqaror tabiat insonning bu qonuniyatlar oldidagi o‘jizligidir. Billur soqqa esa asar so‘ngida obrazlarning fojiali qismatidan bashorat beradi. Klayd Grifits fojiasi – bu faqat bir shaxsning emas, balki ulkan orzular va cheklangan imkoniyatlar to‘qnashgan jamiyatning fojiasidir.

Adabiyotlar:

1. Dreiser, T. (1925). An American Tragedy. New York: Boni & Liveright.
2. Pizer, D. (1991). The Novels of Theodore Dreiser: A Critical Study. University of Minnesota Press.
3. Matthiessen, F. O. (1951). Theodore Dreiser. New York: William Sloane Associates.
4. Hussman, L. E. (1983). Dreiser and His Prophets. Macmillan.
5. Karimov, B. (2012). Adabiyotshunoslik metodologiyasi. Toshkent.
6. Драйзер Т. Америка фожиаси. Икки жилдлик, II жилд (Русчадан Oktam Usmonov таржимаси). Тошкент, Ўқитувчи НМИУ, 2018. – Б.120

**ZULLISONAYN SHOIR RUBOIYOTI
(Ahmad Tabibiy ruboiylari badiiyati xususida)**

Raximova Saboxat Raxmonqulovna,
O‘zbekiston Milliy Universiteti
mustaqil tadqiqotchisi
saboxatraximova1975@gmail.com

***Annotatsiya.** Mazkur maqola Xorazm adabiy muhitining yirik vakili Ahmad Tabibiy ruboiyotining poetik xususiyatlarini tadqiq etishga bag‘ishlanadi. Maqola maqsadi shoirning forsiy va turkiy tillardagi ruboiylarida irfoniy mazmun va ijtimoiy-falsafiy pafos sintezini, shuningdek, uning zullisonaynlik mahoratini ochib berishdan iborat. Natijalar shuni ko‘rsatadiki, Tabibiy Navoiy va Xayyom an‘analarini davom ettirgan holda, ruboiy janrida o‘ziga xos leksik-semantik tizim va metrik o‘zgarishlarni shakllantirgan. Xulosa o‘rnida shoirning aruz vazni, qofiya va badiiy san’atlar qo‘llashdagi mahorati uning lirik merosi yuksak badiiy qimmatini belgilashi asoslab berilgan.*

***Kalit so‘zlar:** Ahmad Tabibiy, ruboiy, zullisonaynlik, tasavvufiy istiloh, poetika, badiiy san’atlar.*

XIX asrning ikkinchi yarmi va XX asr boshlaridagi Xiva xonligi ma’naviy hayoti Muhammad Rahimxon II – Feruz homiyligida shakllangan qudratli adabiy muhit bilan bevosita bog‘liqdir. Bu davrda saroy adabiyoti nafaqat an’anaviy sharqona uslubni davom ettirdi, balki tarjimonlik, tazkiranavislik va xattotlik maktablarini o‘zida birlashtirgan o‘ziga xos akademiya vazifasini o‘tadi. Mazkur adabiy muhitning yorqin namoyandalaridan biri, shubhasiz, tabib, shoir va tazkiranavis Ahmad Tabibiydir. Shoirning badiiy tafakkur tadrijida mumtoz sharq she’riyati janrlariga murojaat qilish va ularni xorazmchasiga sayqallash ustuvor ahamiyat kasb etadi.

Tabibiy lirik merosida g‘azal, murabba‘, muxammas kabi janrlar qatorida ruboiy janri ham o‘ta muhim falsafiy va lirik yuk tashuvchi vosita sifatida namoyon bo‘ladi. Shoirning zullisonaynlik an‘anasining yorqin namunalari sifatida turkiy va forsiy tillarida birdek qalam tebratgani, ushbu ikki tilning leksik, morfologik va sintaktik imkoniyatlaridan poetik maqsadlar yo‘lida mohirona foydalanganini ko‘rsatadi.

Shuningdek, shoir ruboiylarining hajm jihatidan ancha salmoqli ekani uning bu janrda shunchaki qalam tebratgan ijodkor emas, mohir ruboiynavis sifatida shuhrat qozonganini ko‘rsatadi. Turkiy devonlariga 400 ga yaqin, forsiy devonlarida 100 dan ortiq ruboiy kiritilgan Ahmad Tabibiyni albatta bu janrning mohir ijodkori, deyish to‘g‘ri bo‘ladi.

Ushbu maqolada asosan, shoir ruboiylaridagi badiiyat masalalariga to‘xtalamiz.

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

Ruboiy shoir uchun tor hajmdagi matn ichiga ulkan ijtimoiy dardni, ilohiy ishq pafosini va taqdirdan shikoyat falsafasini joylash imkonini bergan.

Maqolada ruboiyga shunchaki lirik ifoda emas, balki shoir ruhiyati va davr ijtimoiy-falsafiy qarashlarining ramziy tizimi sifatida yondashildi. Tahlil jarayonida tarixiy-qiyosiy, qiyosiy-tipologik hamda lingvopoetik metodlardan uyg‘un tarzda foydalanildi. Tabibiyning turkiy va fors-tojik tillaridagi ruboiylari faqatgina lingvistik farqlar nuqtai nazaridan emas, balki tasavvufiy ramzlar aruz tizimidagi o‘lchov o‘zgarishlar va mumtoz poetik san’atlar (ilmi badi’ va ilmi bayon) mezonlari asosida baytma-bayt o‘rganildi.

Ahmad Tabibiy ruboiylarining mavzu ko‘lami benihoya keng bo‘lib, unda ilohiy ishq sog‘inchi, inson umrining o‘tkinchiligi (fano falsafasi), ijtimoiy adolatsizlikdan va charx kajraftorligidan fig‘on kabi motivlar yetakchilik qiladi. Shoirning olamni qabul qilishida qandaydir sokin tragizm, botiniy bir iztirob seziladi. Uning lirik qahramoni dunyoni ulkan bir bazmgoh va ayni paytda zindon sifatida idrok etadi. Tabibiy falsafasida falak (charx, sipehr) ko‘pincha inson irodasiga qarshi ish ko‘ruvchi, zolim va makkor kuch sifatida namoyon bo‘ladi.

Ahmad Tabibiyning turkiy tildagi lirik merosi Navoiy maktabining sof o‘zbekcha ifodalari, Xorazm uslubiga xos joziba hamda tasavvufiy tarovatni o‘zida mujassam etgan. Shuningdek, o‘zbekcha ruboiylarida ohangning ravonligi, xalqchil ruh va tasvir vositalarining kutilmagan iste‘fodasi ko‘zga tashlanadi. Shoir o‘zbek tilining boy leksik-semantik imkoniyatlaridan ustalik bilan foydalangan holda, birgina ruboiy doirasida ham falsafiy, ham lirik kayfiyatni uyg‘unlashtira oladi.

Tabibiy devonlaridagi ruboiylar joylashishida avval hamd mazmunidagilari keladi:

**Hamd o‘lsun ongaki, bor Qodiri yakto,
Qildi ikki harfdin jahonni paydo,
Ne ushbu jahonki, o‘n sakkiz ming olam,
Bil do‘zax-u jannat, ins-u jin, arz-u samo.**

Ruboiy an’anaviy hamd (Allohni ulug‘lash) mazmunida bo‘lib, unda Yagona yaratuvchi (Qodiri yakto) butun koinotni bor-yo‘g‘i “ikki harf” (Kof va Nun, ya’ni “Kun” – “Bo‘l”) amri bilan yaratgani haqidagi tasavvufiy haqiqat butun bo‘y-basti bilan namoyon bo‘lmoqda. Bahri – hazaj, “yakto”, “paydo”, “samo” so‘zlari (a-a-b-a ko‘rinishida) qofiyadosh bo‘lib kelgan. Ochiq bo‘g‘in bilan tugaydigan qofiyalar urg‘uning ta’kidini yanada oshirgan.

Ruboiydagi Qur’on bilan bog‘liq tushunchalarga ishora qilinishi – “ikki harf” (Kun fayakun) hamda “o‘n sakkiz ming olam” iboralari talmeh san’atining ajoyib namunasini yuzaga keltirgan. Shu bilan birga, so‘nggi misrada ketma-ket qo‘llanilgan mukammal tazodlar zanjiri – do‘zax va jannat,

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

ins (insonlar) va jin, arz (yer) va samo (osmon) matnning badiiy jozibasini yuqori nuqtaga olib chiqqan.

Hamdingg‘a tilimni doim etgil go‘yo,
Shukringg‘a dilimni moyil et subhi maso.
Sabrimni fuzun ayla berur chog‘i balo,
Taqdiringa hosil et, zamirimda rizo.

Bu ruboiy o‘zining janr xususiyatiga ko‘ra, mumtoz adabiyotdagi **munojot** (Allohga yolvorish) an‘analarini davom ettirgan asar hisoblanadi. Ruboiyning markaziy g‘oyasi “Rizo” maqomidir. Tasavvufda bu — bandaning o‘z irodasini Allohning irodasiga to‘la topshirishi, kelgan har bir ne‘matga shukr, har bir sinovga sabr bilan javob berishidir.

Birinci va ikkinchi baytda muallif yaratgandan hamd aytuvchi til va shukr qiluvchi dil so‘ramoqda. Bunda “subhi maso” (erta-yu kech) iborasi orqali bu jarayon uzluksiz, vaqt va makon chegaralaridan tashqarida bo‘lishi ta’kidlangan.

Uchinchi va to‘rtinchi baytda esa inson hayotining eng og‘ir damlari — “balo” (sinov) va “taqdir” masalasi ko‘tarilgan. Shoir sabrning “fuzun” (ko‘p, ziyoda) bo‘lishini so‘rash orqali, inson o‘z kuchi bilan emas, balki Yaratganning madadi bilangina sinovlardan o‘ta olishiga ishora qilmoqda.

Ruboiyning ta’sirchanligini ta’minlashda bir qancha badiiy san’atlar qo‘llangan.

“Subh” (tong) va “maso” (oqshom) so‘zlari orqali vaqt yaxlitligi hamda “balo” va “rizo” (rozilik) orqali holat ziddiyati **Tazodni** yuzaga keltirgan. Shungdek, bir-birini taqozo etadigan til va hamd, dil va shukr, sabr va balo, taqdir va rizo tushunchalari bir-biri bilan mantiqiy bog‘langan juftliklar sifatida ma’noni kuchaytirgan. **Tanosub** (mutanosib) san’ati asosidagi til, dil, zamir (ichki dunyo) kabi tushunchalar esa insonning botiniy olami manzarasini chizadi. **Hazaj** bahrida yozilgan ushbu ruboiy qofiyalanishiga ko‘ra **Taronai ruboiy** (a-a-a-a, to‘rtala misra ham qofiyalangan) bo‘lib, bu mumtoz ruboiynavislikda asarning ohangdorligini oshiradigan turdir.

Ushbu ruboiy shunchaki duo emas, balki mukammal insonning ma’naviy portretidir. Unda **til-dil-amal** birligi san’atkorona tasvirlangan. To‘rtinchi misradagi “*zamirimda rizo*” tushunchasi she’rning asosiy g‘oyasini ifodalab, insonning eng oliy saodati — o‘z taqdiridan rozi bo‘lishi ekanligini ta’kidlaydi.

Navbatdagi ruboiyda shoirning fano va umr bebaqoligi haqidagi qarashlari ifodalangan.

Gar o‘zni jahonda komron bo‘ldi tut,
Ko‘ngling shab-u ro‘z shodmon bo‘ldi tut,
Yetgach ajal aylab hama ashyog‘a vado’,

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

Jisming qaro tufroqda nihon bo‘ldi tut.

Sof poetik nuqtaYi nazardan ushbu ruboiy ham a-a-b-a qofiyalanish tizimida bo‘lib, an’anaviy Xosai ruboiy tuzilishiga ega. Ruboiydagi “komron”, “shodmon”, “nihon” so‘zlari qofiya vazifasini o‘tagan bo‘lsa, undan keyin keluvchi “bo‘ldi tut” birikmasi radif bo‘lib kelgan. “Bo‘ldi tut” (faraz qilgin, bo‘ldi deb hisoblagin) radifi orqali shoir o‘quvchini mantiqiy mushohadaga, o‘zini dunyoning eng baxtli, eng badavlat odami (komron) sifatida tasavvur qilishga undaydi. Radifning takrori har bir misrada ritmik urg‘uni kuchaytirib boradi va uchinchi – xulosalovchi (qofiyalanmagan) misrada pafos eng yuqori nuqtasiga chiqadi: ajal kelgach, barcha narsaga (ashyog‘a) alvido deysan. To‘rtinchi misra qofiya va radifning yakunlovchi nuqtasi sifatida ifodalanib, “jisming qaro tufroqda nihon” bo‘lishini – barcha dunyoviy komronlikning oxiri tuproq ekanligini keskin tarzda xulosa qiladi. Bu yerda mumtoz “tajohuli orifona” (bilib turib bilmaslikka olish) va “tazod” (shodmonlik va o‘lim ziddiyati) san’atlari yuksak maqomda namoyon bo‘lgan.

Shoir fors-tojik tilida yozilgan ruboiylaridan birida olam va odam, hayot va o‘lim munosabatini bitta mukammal metaforik manzaraga joylaydi:

Jahon jomu, falak soqiy, ajal may Xaloyiq bodano‘shi suhbatlari.

Bu shunchaki shikoyat emas, bu butun boshli taqdir (qadar)ga rozilik tamoyilidir. Koinot (jahon) – bir qadah, bu qadahni tutib turuvchi soqiy – falak, uning ichidagi jozibador ko‘ringan, ammo mangu uyquga ketkizuvchi sharob esa – o‘lim (ajal). Butun insoniyat (xaloyiq) mana shu bazmning xaridorlari, o‘lim sharobini sipqorishga mahkum etilgan bodano‘shlardir. Bu yerda Umar Xayyom ruboiylariga xos bo‘lgan falsafiy teranlik, miqyos va o‘tkir pafos ko‘zga tashlanadi. Tabibiy olamning o‘tkinchiligini quruq pand-nasihat bilan emas, balki qalbni larzaga soluvchi, shakliy jihatdan yorqin, estetik jihatdan mukammal poeziya tili bilan chizib beradi.

Olib borilgan matniy, qiyosiy va badiiy tahlillar shuni ko‘rsatadiki, Ahmad Tabibiy shunchaki ikki tilda yoza oladigan shoirgina emas, balki har ikkala tilning sintaktik, leksik va ohangdorlik imkoniyatlarini ruboiy janrining tor va qat’iy qoliplariga mohirona joylashtira olgan “so‘z zargari” bo‘lgan.

Tabibiyning turkiy va fors-tojik ruboiylarini qiyoslaganda yuzaga kelgan natijalarga tayanib, shunday xulosa berish mumkin: ikkala tildagi ruboiylarda ham lirik qahramon yagona – u atrof-muhitdagi riyo, zolim falak, bevafoqlikdan charchagan, ilohiy yoxud majoziy ishqdan panoh izlovchi isyonkor ruh sifatida gavdalanadi. Shu bilan birga, tasavvufiy ramzlar (may,

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

soqiy, jam) ikkala tilda ham birdek chuqur falsafiy ma’no tashiydi. Tabibiy forsiy tildagi ruboiylarida ko’proq qadimiy xayyomona pafosni, falsafiy mushohadalarni va Hofizga xos rindsifat jozibani yetakchi o’ringa olib chiqsa, turkiy ruboiylarida Alisher Navoiy va xalq og’zaki ijodining uyg’uligi yaqqol seziladi. Uning o’zbekcha she’rlarida tamsil, tashbeh, tazod, tanosub va boshqa san’atlar nihoyatda hayotiy, moddiy va aniq detallar asosiga qurilgan bo’lib, o’quvchi ko’z oldida yorqin, haqqoniy manzaralar jonlanishiga xizmat qiladi.

Tabibiy o’z ruboiylarida fano va baqo, jamiyat va inson muammosini bayon etar ekan, XIX asr oxirgi choragi va XX asr boshlaridagi o’zbek mumtoz she’riyati o’zining tanazzuliga emas, balki o’ziga xos yangi mukammal bosqichga chiqqanini isbotladi. Zero, qisqa shakllar (ruboiy, qit’a) orqali ulkan g’oyalar va badiiy maqsadlarni ifodalash uchun oddiy shoir emas, “so’z zargari” bo’lish talab etiladi. Biz esa shoirga shunday ta’rif berishga haqlimiz.

So’z zargari – Tabibiy o’z ruboiylari bilan mumtoz se’riyatning o’lmas an’analariga munosib voris va benazir badiiy maktab ijodkori bo’lib qoladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Asosiy manbalar: Ahmad Tabibiyning turkiy va forsiy tildagi qo’lyozma devonlari “Munis ul-ushshoq” va “Mirot-ul-ishq”
2. Ibrohim Xudoyor. “G’aribahoyi oshno” Milliy tadqiqotlar instituti. 2005-yil
3. Ahmad Tabibiy. Tanlangan asarlar. “BOOKMANY PRINT” nashriyoti, Toshkent, 2025-yil
4. Fathulla G’anixo’jayev. “Ahmad Tabibiy” monografiyasi, Toshkent: “Fan” nashriyoti, 1978-yil.
5. Umar Xayyom. Ruboiylar. “Yangi asr avlodi” nashriyoti. Toshkent, 2012-yil,
6. Yunus Yusupov. “Xorazm shoirlari” Toshkent, 1967-yil.
7. Iqboloy Adizova. “Xiva adabiy muhiti” maqolasi. 1990-yil
8. Shermuhammad Omonov. “Ahmad Tabibiyning turkiy tildagi ruboiylari” maqolasi (2020-yil).

HAMID OLIMJON IJODIDA MILLIY RUH

G’ayrat Majidov,

Alisher Navoiy nomidagi

Toshkent davlat O’zbek tili va adabiyoti universiteti

mustaqil izlanuvchisi

Annotatsiya. Mumtoz va zamonaviy o’zbek adabiyoti o’rtasidagi oltin ko’priklardan biri bo’la olgan Hamid Olimjonning o’ziga xos she’riyati bor. Albatta, sho’rolar davrida shoirning merosi ko’p o’rganilgan. Biroq bugunga kelib davrning o’zi shoir asarlarini

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

bugungi zamon ruhidan kelib chiqqan holda qayta tahlil etish ehtiyojini taqozo etmoqda. Maqolada shoirning “O‘zbekiston” she‘ri haqida so‘z boradi.

Kalit so‘zlar. *Hamid Olimjon, “O‘zbekiston” she‘ri, tashbeh, jonlantirish, o‘xshatish, barmoq vazni, qofiya.*

Betakror iste’dod egasi, muhtasham qalb va ijod sohibi Hamid Olimjonni bilmaydigan o‘zbek kitobxonini bo‘lmasa kerak. U Abdulla Qodiriy, Abdulhamid Cho‘lpon, Abdurauf Fitrat kabi ulug‘lardan keyingi avlodga mansub bo‘lib, Oybek, G‘afur G‘ulom, Abdulla Qahhorlar bilan bir davrda ijod qildi.

Mumtoz va zamonaviy o‘zbek adabiyoti o‘rtasidagi oltin ko‘priklardan biri bo‘la olgan Hamid Olimjonning o‘ziga xos she‘riyati bor. Albatta, sho‘rolar davrida shoirning merosi ko‘p o‘rganilgan, tadqiq va targ‘ib etilgan. Mustaqillikning dastlabki yillarida ham uning ijodi yuzasidan e’tirofga molik yangicha yondashuvlar, o‘ziga xos sharhlarga urinishlar bo‘ldi. Biroq bugunga kelib zamon o‘zgardi. Adabiyotga, adabiyot ahliga davlat darajasida e’tibor qaratilmoqda. Shu bois davrning o‘zi shoir asarlarini bugungi zamon ruhidan kelib chiqqan holda tahlil etish ehtiyojini taqozo etmoqda. Shundan kelib chiqib, men ham, ulkan shoir she‘riyatining bir muxlisi sifatida uning Vatan mavzusidagi mashhur bir she‘ri, ha, topdingiz – “O‘zbekiston” qasidasi yuzasidan baholi qudrat o‘z ko‘ngil kechinmalarimni siz bilan baham ko‘rgim keldi.[1.34-37]

Vodiylarni yayov kezganda,
Bir ajib his bor edi manda...

Chappar urib gullagan bog‘in,
O‘par edim vatan tuprog‘in.
Odamlardan tinglab hikoya,
O‘sar edi shoirda g‘oya.
Daryolardan kuylab o‘tardim,
Ertaklarga quloq tutardim.

* * *

Shunday o‘lka doim bor bo‘lsin,
Shunday o‘lka elga yor bo‘lsin.
Omon bo‘lsin og‘aynilari,
Omon bo‘lsin do‘stlarning bari.
Doim bo‘lsin davlati omon,
Shunday bo‘lsin bu butun jahon.

* * *

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

Shaftoluzor bog‘larni ko‘rdim,
Gul ko‘kargan tog‘larni ko‘rdim.
Mehr qo‘yib o‘pgan sari oq,
Oppoq bo‘ldi bu, aziz tuproq.

Vodiylarni yayov kezganda,
Bir ajib his bor edi menda...

Bu she‘r 1939 yilda yozilgan. Vatan sha‘niga bitilgan o‘lmas qasida bu. Millat kuylangan o‘lmas turku bu. Hayot va tabiat tarannum etilgan mangu tarona bu. Shoir qalbini o‘rtagan, biroq ko‘p kechinmalari qalbining tub-tubida qolib ketgani haqida ishoralar berguvchi iztirob va armon mevasi bu. Tan olib aytish kerak, shoirning ushbu she‘ri nafaqat o‘zbek adabiyotining, balki XX asr she‘riyatining mislsiz durdonalaridan biridir. Endi ushbu she‘rning badiiy va g‘oyaviy xususiyatlariga to‘xtalsak, shoir mahorati yanada yaqqol namoyon bo‘ladi.[2.3-7]

San’atkor shoir

Hamid Olimjon san’atkor shoirdir. Uning “O‘zbekiston” she‘ri badiiy san’atlarga nihoyatda boy. Shye‘rda mumtoz adabiyot va xalq og‘zaki ijod an‘analari uyg‘unlashib ketgan. Tashbeh, jonlantirish, tazod, mubolag‘a, metafora, sifatlash kabi she‘riy san’atlar o‘ta mahorat bilan qo‘llanilgan. Dastlab tashbeh san’atidan shoir qanday foydalanganligi haqida to‘xtalsak:

*Chiroylidir go‘yo yosh kelin,
Ikki daryo yuvar kokilin...*

Vatan timsoli yangi hayot ostonasida turgan, pok va go‘zal kelinga qiyos qilinmoqda. Ta’kidlash joiz, bunday tashbeh o‘zbek she‘riyatida kam uchraydi va shoirning o‘ziga xos badiiy topilmasi sifatida e’tiborni tortadi.

*Tog‘lardagi qip-qizil lola,
Bo‘lib go‘yo yoqut piyola...*

Bu misralarni o‘qishingiz bilan ko‘z o‘ngingizda lolalarga burkangan tog‘lar paydo bo‘ladi. Ochilib turgan lola chindan ham “yoqut piyola” kabidir. Alhol, lolaning shakli va rangi qimmatbaho tosh – yoqutdan yasalgan qadahga mengzalmoqda. Lolaning shakli va rangi yoqut piyolaga qiyoslanishi tabiat

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

go‘zalligini ta’sirchan ifoda etadi. Bu esa shoirning nozik kuzatuvchanligini ko‘rsatadi. Yo‘qsa, bunday chiroyli ta’rifni topib bo‘lmaydi.

Tashxis – jonsiz narsalarga insoniy fazilatlar berish san’ati demak. Bu she’rning asosiy ruhini tashkil etadi desak xato bo‘lmaydi. Jonlantirish san’atining yorqin namunalariga e’tibor qiling:

“Ikki daryo yuvar kokilin...”

“Bunda bulbul kitob o‘qiydi...”

Daryolarning “kokil yuvishi”, bulbulning “kitob o‘qishi” kabilar insonga xos xususiyatlardir. She’rxon daryolar inson kabi kelinchakning (Vatanning) sochlarini yuvayotganiga, bulbulning sayrab-sayrab kitob o‘qiyotganiga ishonadi. Jonlantirish san’ati orqali shoir tabiatni tirik mavjudotdek tasvirlaydi. Bu esa o‘quvchida Vatanni jonli va his etiladigan makon sifatida qabul qilish hissini kuchaytiradi.

Sizga ma’lumki, so‘zning ko‘chma ma’noda ishlatilishi metaforadir. “O‘zbekiston” she’rida bunga misollar ko‘p. Masalan, “*Yovlariga osmon tutundir*” va “*Dostonlarda bitgan guliston*” satrlari... Birinchi misradagi “tutun” so‘zi dushman uchun chorasizlik, qorong‘ulik va mag‘lubiyat ramzi sifatida qo‘llanilgan bo‘lsa, “*Dostonlarda bitgan guliston*” misrasi orqali shoir Vatanni gullarga burkangan bog‘ deya ta’riflaydi.

Bizda issiq joylarni tasvirlash kerak bo‘lsa, qush uchsa qanoti kuyadi iborasi qo‘llaniladi. Bu albatta mubolag‘a. She’riyatda bunday san’atdan ko‘p foydalanishadi. Misol keltiramiz, “*Qush uchganda kuymas qanoti*”. Yurtning soya-salqinligi va bohavo go‘sha ekanini ifodalash uchun, odatda jazirama issiq ta’riflanadigan ibora teskari talqin qilinib, mubolag‘a orqali ijobiy tasvirlangan.

“Bunda qorning taglarida qish,

***Bahor uchun so‘ylaydi olqish...*”** satrlaridagi “qish” va “bahor”, “qor” va “olqish” so‘zlarini zidlash orqali tabiatning uzluksiz aylanishi va kelajakdan umidvorlik ifodalangan.

Shoir tazod, ya’ni bir-biriga zid tushunchalarni keltirish orqali ma’noni kuchaytirishga erishgan bo‘lsa, narsa-hodisalarning belgisini badiiy bo‘yoqdor qilib ko‘rsatish uchun “ajib his”, “go‘zal bo‘ston”, “qip-qizil lola”, “aziz tuproq” kabi sifatlashlari uning Vatanga bo‘lgan cheksiz muhabbati va hayratini namoyon etgan.

Bulardan tashqari, ijodkor she’r baytlarida bir-biriga bog‘liq va bir-biriga yaqin tushunchalarni anglatuvchi shaftoluzor, bog‘, gul, meva... kabi so‘zlarni qo‘llab tanosub san’atidan mohirona foydalangan.

Ushbu san’atlarning barchasi she’rning musiqiyligini va o‘quvchi qalbiga tez yetib borishini ta’minlagan. She’rning vazni mumtoz janr masnaviyini

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

yodga soladi. *aa*, *bb* tarzda qoʻfiyalanib kelishi esa xalq qoʻshiqlariga juda yaqin.

Shoir armoni

“O‘zbekiston” she‘rining bosh g‘oyasi – Vatanga bo‘lgan cheksiz muhabbat va uning baxtiyor kelajagiga ishonch hisoblanadi. 1939 yil – bu Stalin qatag‘oni avj olgan palla, ikkinchi jahon urushi bo‘zag‘asidagi o‘ta og‘ir zamonlar. Garchi shoir sobiq ittifoq davri rasmiy adabiyotining ko‘zga ko‘ringan vakillaridan biri bo‘lgan bo‘lsa-da, “O‘zbekiston” she‘rini chuqurroq tahlil qilsak, bevosita bo‘lmasa ham, bilvosita milliy mustaqillik va hurriyat sog‘inchi yashiringanini anglash qiyin emas.

Mustabid tuzum xalqlarni “sovet grajdani” degan umumiy tushuncha ostida yaxlitlashtirishga uringan bir paytda, Hamid Olimjon aynan O‘zbekistonni, uning tabiati va jo‘g‘rofiy o‘rnini alohida ajratib ko‘rsatadi. U “Vatanim – SSSR” deb emas, balki “O‘xshashi yo‘q bu go‘zal bo‘ston – O‘zbekiston deya atalur” deya, faqat kindik qoni tomgan tuproq, ya‘ni o‘z yurtini diqqat markaziga qo‘yadi. Bu holatni ma‘lum ma‘noda o‘ziga xos “ma‘naviy mustaqillik” ifodasi sifatida talqin qilish mumkin.

Nazarimda, shye‘rdagi ba‘zi satrlar mustabid tuzumning qora kunlariga ishoradek tuyuladi: *“Dalasida o‘smas tikonlar; / Cho‘llarida chopmas ilonlar; / Qush uchganda kuymas qanoti...”* Bu satrlarni shunchaki tabiat tasviri deb qarash kerak emas, balki qo‘rquvdan xoli, erkin hayot haqidagi nekin orzulardir. Qush uchganda “qanoti kuymasligi” – insonning o‘z fikri, dunyo qarashi va e‘tiqodi uchun jazolanmasligi, ozod parvoz qilishi ramzi deyish mumkin.

Albatta, she‘rda davr talabiga mos “paxta”, “Tekstil”, “kanal” kabi obrazlar bor. Shoir ayrim mafkuraviy detallar asarda mavjud bo‘lsa-da, ular umumiy g‘oyani to‘liq belgilab bermaydi, deb qarash mumkin. Asar orqadi siyosiy tuzumlar o‘tkinchi, lekin “Amu bilan Sirdan suv ichgan” xalq va tuproq boqiydir, degan g‘oya ilgari surilgan.

Adabiyotshunoslikda uch nuqta sukut bilan aytilgan fikrdir. Hamid Olimjondek so‘z san‘atkori uchun bu nuqtalar shunchaki to‘xtash yoki tin olish emas, balki mafkuraviy devorlarga urilib, ichga yutilgan g‘am-alam ifodasi. *“Buning qiziq hikmati bordir...”* Bu yerdagi uch nuqta shunchaki to‘xtash emas. Uni shoirning aytilmagan dardi, ochiq ifoda etib bo‘lmaydigan fikrlarining ishorasi sifatida talqin qilish mumkin. Shoir Vatanning go‘zalligini, boyligini ta‘riflaydi-da, nega shunday boy va qudratli o‘lka boshqaga tobe‘, mute‘ bo‘lishi kerakligi haqidagi savolga kelganda, “hikmat”

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

deyish bilan cheklanadi. Shu ma’noda bu uch nuqta – “nega biz mustaqil emasmiz?” degan alamli savolning o’rnini bosgan.

Tarixdan ma’lum, shye’r yozilishidan atigi bir-ikki yil oldin o‘zbek oydinlarining eng saralari – Qodiriy, Cho’lpon, Fitrat kabilar “xalq dushmani” sifatida otib tashlangan edi. Hamid Olimjon ularning fojiasini ko’rib, bilib turgan. Menga shye’rdagi “*Omon bo’lsin og’aynilari, omon bo’lsin do’stlarning bari*” degan satrlar va undan keyingi uch nuqtalar – shahid ketgan do’stlar uchun duo va bevaqt xazon bo’lganlarga nadomatning unsiz ifodasi bo’lib tuyuladi.

Tabiiy, Hamid Olimjon ochiqdan-ochiq mustaqillikka chaqira olmas edi. Bu o’sha paytda o’lim bilan barobar edi. Nima bo’lgan taqdirda ham u Vatanni shu qadar baland pardalarda, shu qadar muhabbat to’la qalb bilan kuyladiki, bu o’quvchida “shunday buyuk yurt, ulug’ xalq nega o’zgalarga tobe’ bo’lishi kerak?” degan fikrni beixtiyor uyg’otadi.

Shunday she’rlar borki, adabiyotda katta bir epoxani, yuksak mavzuviy badiiy an’anani boshlab beradi.[3.38] Shoirning “O‘zbekiston” she’ri o’zining xalqona ruhi. millat qiyofasini baland pardalarda kuylagani, barmoq vaznining jozibasini yorqin aks ettirgani bois yangicha “Vatannoma” ni boshlab berdi. Bu ruhiy balandlik va milliy pafos keyinchalik Abdulla Oripov, Erkin Vohidov, Mirzo Kenjabek, Sirojiddin Sayyid she’riyatida ham davom etganini kuzatish mumkin. Zero, bu she’rlardagi yuksak ruhiy epkin, baland milliy to’lqin, halq qalbiga yaqinlik ana shu mantiqiy zanjirni davom ettirgan. Adabiyotshunos Ra’no Mullaxo’jayeva ta’kidlaganidek, *odatda, iste’dod mavjud an’analarni qabul qiladi, yangilaydi, boyitadi, o’zligini namoyon etib, kelajak avlodga yetkazadi. 70–80- yillar o’zbek she’riyatiga kirib kelgan avlod ham o’z iste’dod va iqtidorini salafklarining ijodiy tajribalarini rivojlantirish orqali namoyon etdi.*

Shoir xalqning milliy qiyofasini – alla aytayotgan juvonlar, g’azal yozayotgan shoirlar, mehmon kutayotgan qariyalar timsolida gavdalantiradi. Bu o‘zbek xalqining azaliy qadriyatlari va ma’naviyati hali ham barhayot ekanini ko’rsatadi.

She’r yakunida shoir faqat o‘z yurti uchun emas, balki butun dunyo uchun tinchlik va omonlik tilaydi: “*Shunday bo’lsin bu butun jahon*”. Asardagi bu g’oya asarni mahalliy doiradan chiqarib, umuminsoniy ahamiyat kasb ettiradi.

Xulosa qilib aytganda, “O‘zbekiston” she’ri – milliy g’urur, tinchligu farovonlikka bo’lgan tashnalik va yorug’ kelajakka ishonch qasidasidir. Bu muazzam abadiy obida hali uzoq asrlar millat farzandlarni vatanparvarlik va millatparvarlik, mustaqillikni asrab-avaylash ruhida tarbiyalashga xizmat qiladi.

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Ҳамид Олимжон. Танланган асарлар. II том. –Т: Фани, 1951. –Б. 34-37.
2. Ҳамид Олимжон. Танланган асарлар.-Т: Шарқ, 2019.
3. Каримов Н.Ҳамид Олимжоннинг поэтик маҳорати. –Т.: Фан, 1964.

E‘TIQOD MASALALARI “SIROJUL MUSLIMIN” VA “SABOTUL-OJIZIN” ASARLARI QIYOSIDA

Kenjaboy Gulruh,

*Xadichai Kubro ayol-qizlar islom ta’lim muassasasi o’qituvchisi,
ToshDO‘TAU doktoranti*

Annotatsiya. Ushbu maqolada Hazrat Navoiyning e’tiqod masalalarini o‘z asarida mohirona ochib bergani haqida ma’lumot berilgan. Ma’lumootlarni taqdim qilishdagi mukammallikni bayon qilish uchun asar So‘fi Olloyorning “Sabotul-øjizin” asari bilan qiyoslangan.

Kalit so‘z: ajal, e’tiqod, iymon, behisht, janr, obraz, Navoiy, tafakkur.

Hazrat Navoiy iymonning asoslari va aqiydaning birlamchi unsurlarini bayon qilgach, musulmon kishi e’tiqod qilishi lozim bo‘lgan yana bir qator aqiyda masalalari haqida ham qisqacha tuxtaladi. Bularni alohida ta’kidlab keltirishdan maqsad Ahli sunnaning e’tqodini bayon qilishdir. Chunki ayrim toifalar va kishilar bu masalalarda turlicha xilof yo‘l tutishgan.

Yana bilkim, aqoyid ichra mutlaq,

Necha ish keldi bilmak kerak haq.

Bilginki, aqoidda bir necha narsa aytilgan bo‘lib, ularni mutlaq haq deb bilish lozim.

Azobi qabr erur kufr ahli xosiy,

Yana din ahlidin ba’zi bo‘lsa osiy.

Qabr azobi xossatan kufr ahligadir. Shu bilan birga, din ahli ichidan ayrim osiylarga ham bo‘ladi.

Yana ikki malakningdur savoli,

Yana ham ru’yatulloh ehtimoli.

Yana ikki farishtaning savoli ham haq. Allohni ko‘rish ehtimoli ham bor.

Ya’ni Alloh; oxiratda O‘zi istagan kishilarga O‘z jamolini ko‘rsatadi. Ammo ayrimlar bu ne’matdan mahrum bo‘lishlari mumkin.

“Sabotul Ojizin”da “Ajal bayoni”da:

Ajal albatta birdur, o'zga bo'lmas,

O'lar har zi nafs hargiz Ul o'lmas.

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

Ya'ni, ajal bir marta bo'ladi, boshqa bo'lmaydi, har bir jin egasi o'ladi, faqat u Alloh also o'lmaydi. Ushbu baytdagi o'limning bir ekaniga Qur'oni karimdagi Duxon surasi 56-oyat dalil bo'ladi: "Ular (jannatda) birinchi o'limdan (ya'ni, hayoti dunyodan ko'z yumganlaridan) boshqa o'limni totmaslar. (Alloh) ularni do'zax azobidan saqlagandir". Alloh taolo hamisha barhayot Hayy va Qiyyum bo'lgan zotdir. Oli Imron surasi 2-oyatda bunday deb marhamat qilinadi: "Alloh (yagona) undan boshqa hech bir iloh yo'q. (Faqat Uning O'zi bor). U tirik va abadiy turguvchidir".

"Sabotul Ojizin"da qabr azobining bayonida quyidagicha keltiriladi:

Azobi qabr kofirlargadur chin,
Ko'rar go'rning azobin ba'zi mo'min.
Bitik ko'p nusxai mashhur ichinda,
Kelur iki farishta go'r ichinda.

Ya'ni, kofirlarga qabr azobi haqdur, shuningdek, ba'zi mo'minlar ham qabr azobini ko'radilar. Mashhur manbalarda bu haqida ko'plab ma'lumotlar mavjuddir. Qabr Ichida ikki Farishta (mayyitni so'roq qilish uchun) keladi.

"Al Fiqhul Akbar" asarida qabrdagi holatlar haqida: "Munkar va Nakirning qabrda savol bermog'i haq va bo'lguvchidir. Qabrda bandaning jasadiga ruhning qaytarilishi haqdir. Qabrning siqishi hamda uning azobi kofirlarning barchasiga va ba'zi osiy musulmonlarga haq va bo'lguvchidir".

"Al Fiqhul Akbar" asarida mo'minlarning jannatda Alloh taoloni ko'rishlari haqida esa: "Alloh taolo (maxluqotlarni) yaratishidan oldin ham yaratuvchi edi. Va rizqlantirishidan oldin ham rizq beruvchi edi. Alloh taolo oxiratda ko'rinadi. Uni mo'minlar jannatda o'z ko'zlari bilan tashbehsiz va kayfiyatsiz ko'radilar. Va U bilan xalqining o'rtasida masofa bo'lmaydi. Iymon – iqror va tasdiqdir. Osmon va yer ahllarining iymoni, iymon keltirilgan narsa jihatidan ziyoda ham, kam ham bo'lmaydi, lekin yaqiyn (aniq bilish) va tasdiq jihatidan ziyoda va kam bo'ladi".

Yana haq bir sirotu, yana mezon,
Yana do'zax, yana Firdavsi rizvon.

Yana sirotu tarozi, do'zax va Firdavs jannatlari ham haqdur.

"Sabotul Ojizin"da "Sirot ko'prugi bayoni"da "Jahannam ustida bir ko'prik bordur, o'sha ko'prikning ismi Sirotidir. U qilichdan keskir, qildanda ingichka bo'ladi, ana shu kunda insonlarning ichiga pushaymonlar tushadi" deyilgan. "Sabotul ojizin"da "Behisht va do'zaxning bayoni"da: "Jannat va jahannam hozirda mavjud bo'lib, Alloh uni O'zi yaratgan maxluqlari uchun yaratib qo'ygan".

"Al Fiqhul Akbar"da: "Jannat va Do'zax hozirda yaratib qo'yilgandir. Ikkalasi ham abadiy yo'q bo'lmaydi. Ohu ko'z hurlar ham abadiy o'lmaydilar. Alloh taoloning iqobi foni bo'lmaydi va in'omi ham abadul-abaddir. Alloh

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

taolo xohlagan kimsani O‘z fazli ila hidoyatga boshlaydi. Alloh taolo kimni xohlasa O‘z adli bilan adashtiradi. Uning adashtirishi, yordamsiz qoldirishidir. Yordamsiz qoldirishining ma‘nosi, bandani undan O‘zi rozi bo‘ladigan narsasiga muvaffaq qilmasligidir. U Allohning adolatidir. Shuningdek, yordamsiz qoldirilganning gunohlariga jazo berishi ham (Uning adolatidir)”.
DAVLAT O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI

Shafolat anbiyodin ham erur haq.

Muhammad barchaning sarxayli mutlaq.

Anbiyolarning shafoti ham haq. Muhammad sollallohu alayhi vasallam barcha mahluqotlarning mutlaq sayyididir, peshvosidir.

Muallif aytmochiki, Muhammad alahissalom shafolat qilish borasida ham hammaning peshvosi, ilg‘ori bo‘ladilar. Bu bilan u zot sollallohu alahi vasallamga va‘da qilingan «Maqomi mahmud» - «Maqtalgan maqom»ga ishora qilinmoqda. Bu Alloh taolo tomonidan Muhammad sollallohu alayhi vasallamga va‘da qilingan buyuk shafolat maqomidir. Bu haqda Isro surasi-ning 79-oyatida so‘z boradi.

"Sabotul ojizin"da "Payg'ambarlar shafotlarining haqlig'I bayoni"da:

Xudo izni bilan haqdur shafolat,

Qilurlar anbiyovu ahli toat.

Ya`ni, Alloh taoloning izni ila shafolat qilish haqdir. Payg'ambarlar vat oat ahli bo'lganlardan kimga Alloh izn bersa ular shafolat qilrlar.

“Al Fiqhul Akbar”da shafolat va uning turlari haqida: “Payg'ambarlarning (ularga salavotu salomlar bo'lsin) shafotlari haqdir. Payg'ambarimiz sallallohu alayhi vasallamning shafotlari gunohkor mo'minlar va ulardan gunohi kabiralar qilib iqobga (jazoga) loyiq bo'lib qolganlari uchun haq va sobitdir. Qiyomat kunida amallarning tarozi bilan tortilishi haqdir. Nabiylar alayhis solatu vasallamning havzlari haqdir. Qiyomat kunida xusumatchilar orasida qasos, savoblar bilan bo'lishi haqdir. Agar ularda savoblar bo'lmasa, bularning gunohlari ularning ustilariga tashlanishi haq va joizdir”.

Yana haq keldi e'joz anbiyoga,
Aningdekkim, karomat avliyog'a.

Yana nabiylarning mu'jizasi ham, shuningdek, avliyolarning karomati ham haq.

"Sabotul ojizin"da "Karomati avliyo bayoni"da Payg'ambarlarning mo'jizalari va avliyolarning karomatlari haqida keltiriladi: "Avliyolarda karomatlar bo'lishi haqiqatdir, bu Alloh taolodan ularga bir inoyatdir. Karomat -bu odatdan tashqari bo'lgan ishdir, ammo odatdan tashqari bo'lgan g'ayri tabiiy holatlarnin bir necha turlari bor, ularning barchasi ham karomat emas. G'ayri tabiiy ish payg'ambardan sodir bo'lsa u "mo'jiza" deyiladi, ey din ilmini talab qiluvchi (buni bilib ol). Payg'ambarlik kelishidan oldingi holatlar

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

esa “Irhos” deyiladi, buni bilsangiz kerak ey insonlar. Agar g‘ayri tabiiy ish solih kishidan sodir bo‘lsa u shubhasiz “karomat”dan bo‘ladi. Lekin g‘ayri tabiiy ish avom mo‘minda sodir bo‘lsa uni “maunat” deyiladi. Ammo, g‘ayri tabiiy ish kofirdan sodir bo‘lsa u “istirdoj” deyiladi.

“Al Fiqhul Akbar”da Mo‘jiza va karomatlar haqligi haqida: “Mo‘jizalar payg‘ambarlar uchun sobitdir va karomatlar avliyolar uchun haqdir. Ammo Alloh taoloning dushmanlari uchun bo‘ladigan, masalan, Iblis, Fir‘avn va Dajjol kabilardan sodir bo‘lganligi va (bundan keyin) bo‘lishligi xabarlarda rivoyat qilingan narsalarni mo‘jiza ham, karomat ham demaymiz. Lekin o‘sha narsalarni ular uchun qazoi-hojat deymiz. Chunki Alloh taolo dushmanlarining ham hojatlarini ularga istidroj va uqubat uchun ro‘yobga chiqaradi. Ular bundan aldanib qoladilar va tug‘yonu kuforda ziyodalashaveradilar. Bunday narsalarning barchasi joiz va mumkindir”.

Yana bilgil aqoid ichra mahsub,

Ki, bo‘lmas eldin amru nahi maslub.

Insonlardan amru nahiy - shariatning buyruq va qaytariqlari soqit bo‘lmasligi ham aqoiddan hisoblanadi, deb bil.

Ayrim o‘zlarini tasavvufga nisbat berganlar sohta tasavvufchilar ma‘lum maqomdan keyin kishidan shariat buyruqlari va qaytariqlari soqit bo‘ladi, deyishgan. To‘g‘ri yo‘ldagi sof tasavvufchilar bunday da‘vo qilmaydi. Muallif bu yerda ana o‘sha tushunchani noto‘g‘ri deb e‘tiqod qilish ham aqiydadan ekanini ta’kidlamoqda.

Yana kufr anglag‘il tasdiqi kohin,

Nechukkim, tengridin ma’yusu emin

Kohinni tasdiqlashni kufr deb tushun, chunki bu Allohdan noumid va jazolashidan xotirjam bo‘lishdir.

“Al Fiqhul Akbar” asarida esa mutlaqo gunoh ishlarni halol sanamaslik va agar halol sanamasa, gunoh tufayli musulmonning kofir bo‘lmasligi haqida quyidagi matn keltirilgan: “Musulmonni gunohlardan biror gunoh tufayli kofirga chiqarmaymiz, garchi katta gunoh bo‘lsa ham, madomiki, uni halol sanamasa. Undan iymon ismini ham olib tashlamaymiz, uni haqiqiy mo‘min deb ataymiz. Kofir bo‘lmasdan fosiq mo‘min bo‘lmoqligi ham joiz bo‘ladi”.

Xulosa qilib aytganda, hazrat Alisher Navoiy “Sirojul muslimin” asarini omma xalq uchun qulay bir asar bo‘lishini ko‘zlagan holda asosiy aqidaviy masalalarni qisqa va xalqchil qilib mohirona nazm etganlar. Ushbu asar nafaqat zamondosh xalq uchun balki, keyingi avlod uchun ham manfaatli hamda qimmatli boy meros bo‘lgan desak mubolag‘a bo‘lmaydi. “Sabotul ojizin”da ham barcha muhim aqidaviy masalalar keltirilgan bo‘lib, ular juda go‘zal va mukammal bayon qilinishi bilan birga, mavzular bayoni ortidan muallifning “Munojot”lari ham joy olgan. Shuningdek, asarda tarbiyaviy

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

ahamiyatga ega ko‘plab muhim ma‘lumotlar, jumladan, piri komilning etagini tutish, kamtarlik kabi fazilatli ishlar haqida ham baytlar keltirilgan. “Al Fiqhul Akbar” asarida esa aynan aqida ilmining o‘ziga bag‘shlangan asar bo‘lgani jihatidan unda “Sirojul muslimin” asarida to‘xtalmagan ba’zi mavzularni uchratishimiz mumkin, jumladan, Payg‘ambarlardan keyin insoniyatning afzallari, mo‘jiza va karomatlar haqligi, Alloh taoloning bandalariga muruvvati, shaytonning mo‘mindan iymonni majburlab tortib ololmasligi, masalalari ham zikr qilingan. Yana barcha taqvodor va fojir mo‘minlarning orqasida namoz o‘qimoqlik joizligi, qiyomat alomatlari, Payg‘ambarimiz sallallohu alayhi vasallamning farzandlari, Qur’on oyatlaridagi fazilatlar, Alloh taoloning uzoq va yaqinligi masofa jihatidan emasligi, Shaytonning mo‘mindan iymonni majburlab tortib ololmasligi, Jannat va do‘zaxning yaratib qo‘yilganligi, Alloh taoloning bandalariga muruvvati mavzulari keltirilgan.

ARAB TILIDA SIFATLAR TALQINI MASALASI

Nizomjon Qodirqulov,
Oriental universiteti 2-kurs magistri

Annotatsiya. Arab tilida sifat so‘z turkumi juda ko‘plab olimlar tomonidan o‘rganilgan va tadqiq etilgan. Predmetning belgisini bildiruvchi bu so‘z turkumi arab tilida asosan uch undosh o‘zakli so‘zlardan iborat bo‘ladi. Sifatlar ham otlar kabi muzakkar va muannas jinslarga, birlik, ikkilik, ko‘plik sonlarga egadir. Sifatdagi birlik, ikkilik sonlarning hosil bo‘lish usuli otlardan farq qilmaydi. Sifatning ko‘plik shakli odatda u odamlarning belgisini bildirib kelganida ishlatiladi. Ushbu maqolada arab tilidagi sifatlar vazni va mazmuniga, ularning nomlanishi va turlariga diqqat qaratilgan.

Kalit so‘zlar: arab tili, sifatlar, vaznlar, mazmunlar, turkumlar.

Arab tili grammatikasi bilibdonlari, tilshunos olimlarimiz N.Ibrohimov va M.Yusupovlar arab tilidagi sifatlarning 20 dan ortiq vazni mavjudligini va ulardan quyidagi o‘ntasi eng ko‘p uchraydigan vaznlar ekanligini ko‘rsatib o‘tishgan:

	Vaznlar		Misollar
	Mz	Mn	
1	فَاعِلٌ	فَاعِلَةٌ	حامض-حامضة بَارِدٌ-بَارِدَةٌ
2.	فَعِيلٌ	فَعِيلَةٌ	طويل-طويلة كبير-كبيرة
3	فعل	فعله	مر-مرّة صلب-صلبة
4	فعل	فعله	خشن-خشنة تعب-تعبة

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

5	فعل	فعلة	بخس-بخسة صعب-صعبة
6	فعل	فعلة	حسن-حسنة
7	فيعل	فيعلة	لين-لينة جيد-جيدة
8	فعلول	فعلول	جسور-جسور
9	أفعل	فعلاء	أعرج-عرجاء أبيض-بيضاء
10	فعلان	فعلى	عطشان-عطشى ظمان-ظمى

Jadvaldan ko‘rinib turibdiki, فَعُول vaznidagi sifat muzakkar va muannas jinsda o‘zgarmaydi. [Ibrohimov N., Yusupov M: 2004. 43].

Bu vaznlar ichida eng ko‘p uchraydigani فَعِيل va فَعْل vaznlaridir. Qolganlari nisbatan kamroq uchraydi.

Bularning ichida أَفْعَل (mn. فَعْلَاء) vazni tanvin qo‘shimchasini qabul qilmaydi. Bu vazndagi sifatlar asosan rangni va jismoniy xususiyatni ifodalovchi sifatlardir. Masalan: أَحْضَرُ -- zangori,

أَحْمَرُ -- qizil,

أَهْدَبُ -- uzun kiprikli,

أَشْهَلُ -- ko‘kko‘z.

Bu sifatlarning ko‘pligi siniq ko‘plik vaznidadir.

Qadimiy arab lug‘atlarida sifatning uchlik fe‘ldan (sinf sifatida) olinganligi ko‘rsatilgan. Ibni Foris aytadiki: “Vāv, sād va fā, bir o‘zakdir, va uning ma‘nosi “bir narsani ziynatlash” hisoblanadi. Masalan. وَوَصَفْتُهُ أَصْفَهُ وَصَفًا . (vasaftuhu, asifuhu vasfan) va sifat – bir narsaning lozim belgisidir.”[Ahmad bin Foris: 11.]

Ibn Manzur sifatni tanishtirishda shunday deydi: “Bir narsani vasf qilish bu – o‘sha narsani undagi narsa ila tanishtirish va vasflashda mubolag‘a qilishdir.”[Ibn Manzur al-Ansoriy: j.2. 100 b.]

Istilohiy jihatdan esa, nahv ulamolari uchta iste‘lohi qo‘llaydilar, bular “na’t, vasf, sifat” dir. Ibn Ya‘ish shuning uchun: “ Sifat va na’t – bir narsadir, ba’zi nahv olimlari na’t so‘zini bir narsani ziynatlashda qo‘llanadi deydlar, masalan: “ uzun”, “qisqa” kabi. Sifat so‘zi esa fe‘llarga oid so‘zlarga qo‘llanadi, masalan: “uruvchi”, “chiquvchi” kabi – deb aytgan.

Boshqa nahv olimlari esa “Na’t so‘zi bu – Kufiylarning, sifat esa – Basraliklarning iste‘lohidir” – deydlar.

Zamaxshariy aytadiki: “Sifat bu – ma‘lum bir zotning ba’zi holatlariga dalolat qiluvchi ismdir”. Ibn Ya‘ish sifatni keng ta’riflab, aytadiki: “Sifat bu – mavsuf(sifatlanmish)ning e’robi(kelishigi)ga uni bezaklab va u haqidagi ma’noni yoki uning (mavsufning) sababi orqali mavjud bo‘lgan narsa haqidagi ma’noni zikr qilish bilan uni (mavsufni) xoslab unga (mavsufga) ergashgan

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

lafzdir. O‘sha (mavsuf yoki u sababli mavjud bo‘lgan narsa haqidagi) ma’no – (ularning) zotidagi lozim ko‘rinishdir.” Ibn Hojib aytadiki “Sifat umumiy va maxsus sifatida beriladi, ummumiylikdan murod tavsiflovchi ma’noga ega har bir so‘z tobe so‘zni ergashtirib keladi va u unga xabar (kesim) bo‘ladi.”

Na’t (sifat) o‘zining hokim bo‘lakdagi mutlaq ma’noga dalolat qiluvchi tobe’ bo‘lakdir. Uning foydasi esa nakra (noaniq holat)da taxsis (xoslaydi) va ma’rifa (aniq holat)da tavzih (aniqlaydi)dir. Bu qoidani tahlil qiladigan bo‘lsak, na’t (sifat) holat, kelishik, son, jins kategoriyalarida bir-biri bilan moslashuvchi beshta gap bo‘laklaridan biridir. Na’t (sifat) o‘zi aniqlab kelayotgan so‘zni sifatlab keladi. Na’tning xos jihatlaridan biri aniq holatda kelishi hisoblanadi, ya’ni o‘zi aniqlab kelayotgan so‘z aniq holatda bo‘lsa, sifat ham sifatlanmishga moslashib aniq holatda keladi. Noaniq holatda bo‘lsa, na’t(sifat) ham noaniq holatda turadi. Masalan, جاءني رجل عالم (oldimga olim odam keldi) ya’ni bu yerda – عالم sifat bo‘lib, kishini aniqlab kelmoqda. Aniqlanmish bo‘lib kelayotgan so‘z (رجل) noaniq holatda bo‘lgani uchun sifat ham noaniq holatda (عالم) kelmoqda. Ikkinchi xususiyati esa, sifatlanmish aniq holatda bo‘lgani uchun sifat ham aniq holatda kelmoqda. Masalan, جاءني زيد التاجر (oldimga savdogar Zayd keldi). Mazkur jumlada sifatlanmish atoqli ot bo‘lgani uchun al-artikl olmasada aniq holatda hisoblanadi, shu qoidaga binoan “savdogar” ma’nosini beruvchi aniqlovchi aniq holatda turibdi. Shu o‘rinda yana bir izoh keltirsak, agar aniqlanmish (زيد) dan ikki kishini nomini ifodalayotgan bo‘lsa, aniqlovchi (التاجر) vazifasidagi so‘zdan “bir Zayd” ekanligi ma’lum bo‘ladi.

Gohida na’t (sifat) sof maqtov yoki sof mazammat uchun yoki sof ta’kid uchun keladi. Masalan: sof maqtov uchun بسم الله الرحمن الرحيم bu yerda sof رحمان الرحيم sof maqtov uchun. Va اعوذ بالله من الشيطان الرجيم sof mazammat(ayblash) uchun. Bu yerda نفخة واحدة esa sof ta’kid uchundir. Mushtaq (yasama) ism ham g‘ayri Mushtaq(tub) ism ham sifat bo‘la oladi. Har qachon g‘ayri Mushtaq (tub) ism hamma iste’molda mukammal ma’noni bildirish uchun qo‘yilgan bo‘lsa (sifat bo‘la oladi). Masalan: تميمي va ذومال kabi. Yoki ba’zi iste’molda mukammal ma’noni bildirsa. Masalan: مررت برجل اي رجل (va يزيد) ni sifati bo‘lib kelmoqda lekin Mushtaq(yasama) emas. Yoki g‘ayri Mushtaq(tub) ism ba’zi iste’molda ma’noni bildirish uchun qo‘yilgan bo‘lsa. Masalan: برجل اي رجل bu yerda ham اي رجل ni mukammal sifat bo‘lib kelmoqda. Ammo Mushtaq (yasama) emas. Yoki بهذا الرجل jumlasida هذا الرجل ni sifati bo‘lib kelmoqda. Ammo Mushtaq (yasama) emas. Yoki بزيد هذا jumlasida زيد هذا ni sifati bo‘lib kelmoqda. Lekin mushtaq (yasama) emas.

Nakra (noaniq) ism, jumlai xabariya (darak gap) bilan mavsuf (sifatlanmish) bo‘ladi. Va albatta sifat bo‘lgan jumladan mavsuf (sifatlanmish)

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

ga qaytuvchi ya'ni sifat bilan mavsuf (sifatlanmish) ni bog'lovchi bir zamir (olmosh) lozim bo'ladi. Bu qoidani tahlil qiladigan bo'lsak, jumla nakra (noaniq ism) hukmidadir. “Jumlai xabariya” (darak gap) dedik, chunki “jumlai inshoiya” (darak gapdan boshqa hamma gap) sifat bo'la olmaydi. Nakra (noaniq) ismga sifat bo'ladi dedik. Jumla ma'rifa (aniq) ismga sifat bo'la olmaydi. Masalan: رجل ابوه عالم, جاءني رجل ابوه عالم - ni sifati jumladagi (هو) رجل (odam) ga qaytmoqda. Agar zamir (olmosh) bo'lmasa jumla ajnabiyligicha qoladi. Ajnabiy bir-biriga bog'lanmagan jumladir. Masalan: جاءني رجل زيد عالم

Mavsuf (sifatlanmish) ning holi bilan ham sifatlanadi. Va mavsuf (sifatlanmish) ning mutaalliqi(bog'langani)ni holi bilan ham sifatlanadi. Masalan: مررت برجل عالم (olim odamning oldidan o'tdim) bunda (olim) so'zi رجل (odam) ni holi va sifatidir. Ikkinchisi, مررت برجل حسن عالم bu misolda mavsuf (sifatlanmish) ning holi emas. Mavsufning mutaalliqini holidir.

Avvalgisi ya'ni mavsuf (sifatlanmish) ning holi bilan bo'lgan na't (sifat) o'z mavsufi (sifatlanmishi) bilan o'n narsada ergashadi. Bu qoidani tahlil qiladigan bo'lsak, E'rob (kelishik) da, ma'rifa (aniqlik) da, va nakralik (noaniqlik) da, birlik, ikkilik va jam' (ko'plik) da, muzakkar (erkak jinsi) va muannaslik (ayol jinsi) da. E'rob (kelishik) da, bosh kelishikda, tushum kelishigida va qaratqich kelishigida ergashadi. Bu uchtaidir. Qolgani yettita, hammasi o'n holatdir. To'rttasi belgili va oltitasi belgisizdir.

Ikkinchisi, ya'ni mavsuf (sifatlanmish) ni mutaalliqi (bog'langani) ni holi bilan bo'lgan na't o'z mavsufi (sifatlanmishi) bilan avvalgi besh narsada ergashadi. Bu qoidani tahlil qiladigan bo'lsak, Raf' (bosh kelishik), nasb (tushum kelishigi), jar (qaratqich kelishigi) hamda ta'rif (aniq holat) va tankir (noaniq holat) da ergashadi. Bu besh holatni ikkisi vujudiy (belgili) va uchta adamiy (belgisiz) bo'ladi. Agar mavsuf sifat, ma'rifa (aniq holatda) va raf' (bosh kelishikda) bo'lsa bu ikkovi vujudiy (belgili) va qolgan uch holat adamiy (belgisiz) bo'ladi. Ya'ni nasb (tushum kelishigi), jar (qaratqich kelishigi) va tankir (noaniqlik).

Ikkinchi xil vasf (sifat) ni hukmi qolgan beshtada fe'lni hukmi kabidir. Yuqorida aytilgan o'n ko'rinishni oxirgi beshtasi fe'lni amalini qiladi. Masalan:

1) مررت برجل قاعد غلامه اي يقعد غلامه

2) مررت برجلين قاعد غلامهما اي يقعد غلاماه

3) مررت برجل قاعد غلامكم اي يقعد غلامكم.

Ya'ni, fe'lni foili (bajaruvchisi) mufrad (birlikda), tasniya (ikkilikda) yoki jam' (ko'plikda) bo'lsa fe'l mufrad (birlik) bo'lganidek bu yerda sifat ham mufrad (birlik) keltirildi. Agar fe'lni foili (bajaruvchisi) muzakkar yoki muannas bo'lganda fe'l foil (bajaruvchi) ga muzakkar va muannasda ergashgandek vasf ham muzakkar va muannaslikda foilga ergashadi. Masalan:

1) مررت بامرأة قائم ابوها اي يقوم أ

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

2) مررت بامرأة قاعة جاريتہ اي تقوم جاريتہ

3) مررت برجل معمور داره اي يعمر داره

4) مررت برجل معمورة داره اي تعمر داره

bu yerda الدار “muannasi g‘ayri haqiqiy” (haqiqiy bo‘lmagan muannas) bo‘lgani uchun muzakkar yoki muannas keltirish ham joizdir.

Shu boisdan قام رجل قاعد غلmane tarkibi chiroylidir. Mavsufni mutaalliqini holi bilan bo‘lgan vasf (sifat) avvalgi besh jihatdan sifatga ergashishini bildik. Endi qolgan oxirgi beshtada sifat fe‘l kabi amal qila olishi sababidan ushbu قام رجل يقعد غلmane tarkibi juda chiroylidir. Chunki yuqorida o‘tgan قام kabidir. Ya‘ni fe‘l mufrad (birlikda) va foili (bajaruvchisi) jam‘ (ko‘plikda), bu esa ravodir.

Ushbu قام رجل يقعدون غلmane tarkibi ham zaifdir. Zero, قام رجل يقعدون (واو) ham zamir (olmosh) hamda foil (bajaruvchi) dir. Uni ochiq ism bilan zikr qilmoqlik ish-harakat bajaruvchisini o‘timlisiga lozim bo‘ladi. Shu jihatdan ushbu tarkib zaifdir.

Ammo قام رجل قعود غلmane joizdir. Ya‘ni zaif ham hasan ham emas. Chunki قعود jam‘i taksir(siniq ko‘plik)dir قام رجل يقعدون ga zaifligida mushobahat (o‘xshash) ligi yo‘qdir. Ammo قام na zaifdir va na yaxshidir.

Zamir (olmosh) mavsuf (sifatlanmish) ham bo‘lmaydi va u bilan sifat ham qilinmaydi. Zamir (olmosh) na sifat bo‘ladi va na mavsuf (sifatlanmish) bo‘ladi. Sahih (to‘g‘ri) so‘z bilan zamir (olmosh) aniq holatdagi so‘zlardandir. U tavzih (belgi) va vasf (sifat)ga hojati yo‘qdir. Shu jihatdan mavsuf (sifatlanmish) bo‘lmaydi. Zamir (olmosh) sifat bo‘la olmaydi. Chunki zamir (olmosh) zotni nafsiga dalolat qiladi. Zotdagi umumiy ma‘noga emas. Shu sabbabdan zamir (olmosh) sifat bo‘la olmaydi.

Mavsuf (sifatlanmish) sifatdan xosroq yoki unga teng bo‘lishi kerak. Bu qoidani tahlil qiladigan bo‘lsak, Mavsuf (sifatlanmish) sifatga qaraganda ma‘rifaroq (aniqroq) bo‘lishi kerak. Chunki sifat mavsufdan a‘raf va aqvo (aniq va kuchli) bo‘la olmaydi. Chunki sifat mavsuf (sifatlanmish)ni tobe‘i (ergashib keluvchisi)dir.

Mavsuf (sifatlanmish) sifatdan ma‘rifa (aniq) roq yoki u bilan musoviy ya‘ni bir martabada bo‘lmoqligi sababidan (ا) alif-lom bilan mu‘arraf bo‘lgan (aniqlashtirilgan) ism faqat (ا) alif-lom bilan mu‘arraf bo‘lgan (aniqlashtirilgan) ism bilan mavsuf (sifatlanmish) bo‘ladi, yoki (ا) alif-lom bilan izofa bo‘lgan ism bilan mavsuf (sifatlanmish) bo‘ladi. Bu qoidani tahlil qiladigan bo‘lsak, bu narsalarni to‘liq tushunmoq uchun avvalo ma‘rifa (aniq so‘z) larni tartibi bilan tanishib chiqaylik.

Ma‘rifa (aniq so‘z) larni eng a‘raf(aniq)i:

1. rutbada – ضمائر

2. rutbada – علم

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

3. اسم موصول va اسم إشارة

4. Alif lom bilan معرف

5. Yuqoridagilarni birortasi bilan izofa.

Agar biror ism olmosh bilan izofa bo‘lsa birinchi rutbaga ko‘tariladi. Agar علم bilan izofa bo‘lsa ikkinchi rutbaga ko‘tariladi. Va shunga qiyos علم ni علم bilan izofa qilinsa علم rutbasida bo‘ladi. Shu boisdan علم ni علم bilan sifatlasa bo‘ladi[] .Masalan, مررت بزيد صاحبك Ammo مررت بزيد صاحب عمرو deb bo‘lmaydi. Chunki sifat zamir (olmosh) ga izofa bo‘lib, birinchi rutbali bo‘ldi. Mavsuf علم esa, ikkinchi rutbadadir. Demak xulosa qilib aytadigan bo‘lsak, rutbasi baland sifat bo‘la olmaydi. Chunki mavsuf (sifatlanmish) a‘raf (aniqroq) va axas (xosroq) yoki musoviy (barobar) bo‘lishi kerak dedik. Ya’ni mavsuf (sifatlanmish) sifatdan bir rutba yuqori yoki teng rutbada bo‘lishi lozim ekan. Shu sababdan. Zullom (ال li so‘z), faqat zullom (ال li so‘z) bilan yoki zullom (ال li so‘z) bilan muzof bo‘lgan ism bilan mavsuf (sifatlanmish) bo‘ladi. Masalan جاءني الرجل الفاضل . Alif-lom bilan aniqlashtirilgan ism, alif lom bilan aniqlashtirilgan ism bilan mavsuf (sifatlanmish) bo‘lmoqda جاءني الرجل صاحب الفرس . Alif-lom bilan muzof bo‘lgan ism bilan mavsuf (sifatlanmish) bo‘lmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Иброҳимов Н., Юсупов М. Араб тили грамматикаси. – Тошкент: Фафур Фулом номидаги нашриёт- матбаа ижодий уйи 2004. – Б 43.
2. Ahmad ibn Foris bin Zakariyo Abul-Husayn. Mo‘jam ul-muqoyis ul-lugat. J.6 11-s.
3. Ibn Manzur al-Ansoriy. Lison ul-arab. J. 2. 100 -s.
4. Rahmatulloh Rasuljon o‘g‘li. Janoh ut-tolib. – Toshkent. 2004. – B 58.
5. Al-Ma'a al-Dhavomi' fi Sharh Majma' al-Javomi' (1998), s. 117. Sharh al-Kofiya, Ibn al-Hojib, b. 967.
6. Ibn Manzur al-Ansoriy, Lisan al-Arab, jild. 2, b. 100
7. Ibn Yaish, Muvaffaqad-Din Abu al-Baqo' Yaish ibn Ali Sharh al-Fasl, jild. 1, b. 91

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

M A Z M U N I		
No		Bet
I SHO‘BA. MUMTOZ ADABIYOT MASALALARI: MUAMMO VA YECHIMLAR		
1.	O‘ZBEK ADABIYOTI TARIXIDA XORAZM DEVONCHILIGINING O‘ZIGA XOS JIHATLARI Sohiba Umarova	8
2.	“TARIXI ANBIYO VA HUKAMO”DA OLIMLAR ZIKRI Marg‘uba Abdullayeva,	15
3.	HAMID OLIMJONNING NAVOIYSHUNOSLIK FAOLIYATI Ishonxanova Iroda Abduvaxitovna	20
4.	AYOLLAR OBRAZINING XALQ OG‘ZAKI IJODIDAN YOZMA ADABIYOTGA KO‘CHISHI Jabborova Matluba Rustamovna	24
5.	“MIFTOH UL-ADL” VA “GULZOR” ASARLARINING MATNIY TADQIQI VA TAHLILI (1791 qo‘lyozma nusxasi asosida) Nazarova Dilafruz Ixtiyorovna	27
6.	SHARQ MUMTOZ ADABIYOTIDA DEVONCHILIK AN‘ANALARI: KAMOLIY DEVONI MATNLARINING O‘RGANILISHI Jalilov Sharofiddin Saidaxmadxon o‘g‘li	32
7.	ADABIYOT HIKMATI Nasiba Jo‘raqulova	38
8.	HOFIZ XORAZMIY LIRIKASIDA RADIF VA UNING POETIK AHAMIYATI Davronova Surayyo Abduraxmon qizi	43
9.	MUHAMMAD FUZULIY ASARLARIDA YUSUF (A.S.) QISSASINING LIRIK VA EPIK TALQINI Muratova Aziza Kamilovna	48
10.	“XAZOYIN UL-MAONIY” JUMBOQLARI HAQIDA HAQIQATLAR (professor A.Abdug‘afurov tadqiqotlari misolida) Bo‘ritosh Nurbadalova	53
11.	“HAYRAT UL-ABROR”DA QUR‘ON OYATLARINING BADIY TALQINI Umarova Gulnora A‘zam qizi	57
12.	“NASOYIM UL-MUHABBAT” TAZKIRASIDA SHAYX UL-ISLOM ABDULLOH ANSORIY QARASHLARINING YETAKCHI MANBA SIFATIDAGI ROLI Parmonova Sevara Ulug‘bek qizi	62
13.	“O‘ZBEK TILI VA ADABIYOTI” JURNALIDA AN‘ANAVIY MAQOLANAVISLIK Yusupova Gulchaman Baxtiyor qizi	67
14.	HIKMATLARDA ILMI QOL VA HOL SHARHI Kenjayeva Rayhona Muzaffar qizi	72
15.	MUMTOZ SHE‘RIYATDA OT OBRAZI: MOHIYAT VA IFODA Abdug‘aniyeva Madina Sharofiddin qizi	76
16.	HOTAMI TOY OBRAZINING TARIXIY VA ADABIY MANBALARDAGI TALQINI Begmatova Sevara Ergashali qizi	80
17.	HAKIMNI ANGLAGAN HAKIM Xusanova Mohim	86
18.	ALISHER NAVOIY ASARLARIDA IBROHIM ADHAM OBRAZI TAHLILI G‘aybullayeva Nargiza Shuxrat qizi	90

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

19.	SULAYMON BOQIRG‘ONiy HAYOTI VA IJODIGA OID MANBALAR TAHLILI Xonimqulova Oydin Baxriddin qizi	93
20.	NISHOTIYNING “HUSN-U DIL” DOSTONIDA MAJOZIY OBRAZLAR TIZIMI Jumamuratova Ruxshona Saparbayevna	98
21.	TURKIY TAZKIRACHILIK TARIXIDA PO‘LOTJON QAYUMOV TADQIQOTLARINING O‘RNI Yusufaliyeva Muhabbat Akramjon qizi	101
22.	TAZKIRA JANRINING SHAKLLANISH BOSQICHLARI Abdullayeva Umida Yo‘ldosh qizi	104
23.	O‘ZBEK MUMTOZ ADABIYOTIDA SULAYMON ALAYHISSALOM OBRAZINING BADIY TALQINI Muxammadiyeva Baxor Quadrat qizi	109
24.	ABUSAID MIRZO DAVRIDAGI ADABIY MUHIT TASVIRI Ochilova Marjonabonu Anvar qizi	114
25.	NAVOIY IJODIGA YUZLANISH O‘ZNI ANGLASH DEMAKDIR Alijonova Nodira Xurshidjon qizi	118
26.	OGAHIY IJODIDA POETIK MAHORAT VA USLUB XUSUSIYATLARI To‘yliyeva Durdona Azamat qizi	121
II SHO‘BA. ZAMONAVIY O‘ZBEK ADABIYOTI: TAHLIL VA TALQIN MUAMMOLARI		
27.	“YALDO KECHASI” – TADQIQOT-ROMAN Nusratullo Jumaxo‘ja	129
28.	MA‘RIFIY-BIOGRAFIK ROMANDA YONDASHUVLAR SINTEZI Yaqubov Islomjon	131
29.	G‘AFUR G‘ULOM SHE‘RIYATIDA LIRIK KECHINMA Matyoqubova Tozagul Rajapovna	137
30.	GO‘ZAL BEGIM MANSURALARI Ahmedov Hoshim Hakimovich	144
31.	SHE‘RIY JANRLARNING O‘RGANILISHI VA YANGILANISH TAMOYILLARI Quvonch Mamiraliyev	150
32.	CHO‘LPON LIRIK “MEN”I TASVIRI Sevinchoy Yoqubova	154
33.	TURLI MADANIYATLAR ADABIY AN‘ANALARIDA BADIY MOTIVLARNING O‘RNI VA AHAMIYATI Ayimbetova Zamira Maksetbay qizi	160
34.	MUHAMMAD YUSUF LIRIKASIDA BADIY MAKON IFODASI Sabirova Zebo Zokirovna	166
35.	ABDULLA ORIPOV VA YEVGENIY YEVTUSHENKO SHE‘RIYATIDA INSON QADRI VA VIJDON TALQINI Panayeva O‘g‘iljon Bobojonovna	171
36.	RAXSHONA AHMEDOVA IJODIGA CHIZGILAR Kamola Egamberdiyeva	177
37.	SOBIR O‘NAR IJODIGA OTAMAKON TA‘SIRI Do‘stbek Sulaymonov	180
38.	SHARQ ADABIYOTIDA BOZORDAGI BOLALAR OBRAZI TAHLILI (G‘afur G‘ulomning “Shum bola” qissasi va Hulkar To‘ymanovanning “Bola” hikoyasi asosida)	186

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

	Lobar Boltayeva Isomiddin qizi	
39.	OYDIN HOJIYEVA ESSELARINING MAVZULARI Gulchiroy Egamberdiyeva Esan qizi	190
40.	OMON MUXTORNING “AYOLLAR MAMLAKATI VA SALTANATI” ROMANIDA ICHKI MONOLOG VA XOTIRA POETIKASINING BADIY TALQINI Nasridinova Gulbahor O‘ktam qizi	195
41.	LUQMON BO‘RIXON HIKOYALARIDA RUHIYAT TASVIRI Navruzgul Turdiyeva	200
42.	O‘TKIR HOSHIMOVNING “DUNYONING ISHLARI” ASARIDA “GILAM PAYPOQ” HIKOYASINING POETIKASI VA BADIY-FALSAFIY TAHLILI Dilnoza Saparova Maratovna	206
43.	“ALVIDO, QUROL” ROMANIDA URUSH VA TABIAT QARAMA-QARSHILIGI: BADIY, RAMZIY VA FALSAFIY TALQIN Radjabova Jayron Ikram qizi	208
44.	ESSE-MAKTUBDA GLOBAL MUAMMO TALQINI Abdurayimova Irodaxon Iqboljon qizi	213
45.	O‘ZBEK ROMANLARIDA METAMODERNIZMNING AKS ETISHI Rahimova Bahora Shuhratjon qizi	219
46.	ELBEK PUBLITSISTIKASI Ibragimov Bekzod Jovliyevich,	224
47.	O‘TKIR HOSHIMOV HIKOYALARIDA SATIRIK TASVIR Urazbayev Muratbay Amanbayevich	230
48.	O‘ZBEK ADABIYOTIDA CHOL VA NABIRA OBRAZLARI TALQINI: ABDULLA ORIPOVNING “GENETIKA” SHE’RI MISOLIDA Raximova Lobarxon Ikrom qizi	233
49.	RUHIY MUVOZANAT IZLANISHLARI Gulchehra Xalilova Inomidin qizi	237
50.	OYBEKNING “NAVOIY” DOSTONI: TARIXIY-ADABIY MANBA, POETIK QURILISH VA BADIY TAHLIL Shodiya Norqobilova	243
51.	SAHNADA CHO‘LPON OBRAZI Turabbayeva Mohinur	248
52.	XURSHID DO‘STMUHAMMAD HIKOYALARIDA TARIXIY VOQELIK VA BADIY TO‘QIMA Zarinabonu Bo‘riyeva Soliboy qizi	253
53.	ZAMONAVIY O‘ZBEK HIKOYALARIDA OBRAZ YARATISHNING O‘ZIGA XOS JIHATLARI Tursunqulova O‘g‘iloy	258
54.	TOHIR MALIK HIKOYALARIDA MA’NAVIY-MA’RIFIY QARASHLAR Karimova Dilorom Sherzod qizi	262
55.	ZAMONAVIY O‘ZBEK NASRIDA SIYOSIY QATAG‘ONLAR MAVZUSI Jovliyev Hasan	268
56.	MIRTEMIR SHE’RIYATIDA RUHIY KECHINMALAR TALQINI Ibodullayeva Muharram Oybek qizi	273
57.	ZEBO MIRZO LIRIKASIDA TASAVVUFIIY RAMZ VA TIMSOLLAR TALQINI Alixonova Mohinur	278
58.	ISAJON SULTONNING “YERNIKI YERGA, SUVNIKI SUVGA” HIKOYASI TAHLILI	282

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

	Kunduz Xudayberdiyeva	
59.	ELBEK HIKOYALARIDA JADIDCHILIK G‘OYALARINING IFODASI Djurayeva Saodat Nurmatovna	287
60.	MUHAMMAD ALINING “MANGU QUYOSH” ROMANIDA HUSAYN BOYQARO OBRAZI Mansurova Yulduz Faxriddinovna	292
61.	USMON AZIM LIRIK ASARLARIDA ADABIY-ESTETIK QARASHLARINING AKS ETISHI Ahmedova Madinabonu Qahramonjon qizi	295
62.	XX ASR BOSHLARI ADABIYOT NAZARIYASIGA OID DARSLIKLAR TASNIFI Amonova Mohinur Ikromjon qizi	300
63.	KAVSAR TURDIYEVA IJODIDA BOLA PSIXOLOGIYASI Barnoxon Rajabova	307
64.	BAHODIR QOBUL NASRIDA BORLIQ MIFOPOETIKASI Norjigitova Mamura Norbo‘ta qizi	311
65.	OYBEKNING “BOLALIK XOTIRALARIM” QISSASIDAGI MUMTOZ ASARLARNING BADIY TALQINI Baxtiyorova Zarnigor Vohidjon qizi	315
66.	ABDULLA ORIPOVNING “AMERIKA SHE‘RLARI”DA HAYOT FALSAFASI TADRIJI Berdishukurova Ma‘mura Eshonqulovna	319
67.	ZAMONAVIY BLOG SHE‘RIYATI Normatova Dilnoza Shomurod qizi, Z.Z. Sabirova	323
68.	ABDULLA ORIPOV SHE‘RIYATIDA OLOMON FENOMENINING BADIY TALQINI Xurramova Delara	326
69.	BUGUNGI YOSHLAR SHE‘RIYATIDA IJODIY AN‘ANA TAMOYILLARI Normatova Dilnoza Shomurod qizi, Z.Z. Sabirova	330
70.	SHUKUR XOLMIRZAYEV: UCH MUHABBAT TALQINI Axmedova Malika Ozod qizi, Hoshimjon Ahmedov	334
71.	ASAD DILMURODNING “XILVAT” HIKOYASI BADIYIYATI Qodirova Fazilat Shuxrat qizi	339
72.	EKOADABIYOT VA EKZISTENSIALIZM: ZAMONAVIY O‘ZBEK SHE‘RIYATI MISOLIDA Sarabay Muazzamxon Javlon qizi, Z.Z.Sobirova	343
III SHO‘BA. GLOBAL TA‘LIMDA ADABIYOT O‘QITISH METODIKASI		
73.	O‘ZBEK ADABIYOTI NAMUNALARINI O‘RGANISH JARAYONIDA O‘QUVCHILARNI MUSTAQIL FIKRLASHGA O‘RGATISH R.X.Niyozmetova	349
74.	ADABIYOT O‘QITISHDA TA‘LIMYIY FUNKSIYALAR Kambarova Saodat Irkinovna	353

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

75.	MILLIY INDEKTIKLIK MUAMMOSINING FALSAFIY JIHATLARI Turakulova Okila Amirkulovna	359
76.	MANTIQIY FIKRLATADIGAN FAOLIYAT To‘ychiyeva Mahfuza Umarkulovna	362
77.	O‘QUVCHILARGA YOZUVCHINING BADIY ASARDA TABIAT TASVIRIDAN FOYDALANISH MAHORATINI O‘RGATISHNING NOAN‘ANAVIY USULLARI Fozilova Mohigul Farxodovna	367
78.	MAKTABGACHA TA‘LIM BOSQICHIDA HADISLARDAN FOYDALANISH YO‘LLARI Maxliyo Xurramova Bahodir qizi	372
79.	AI-PROMPTING: TA‘LIMNING YANGI KOGNITIV KOMPETENSIYASI Nazokat Yusufjonova Nig‘madjon qizi	376
80.	HAYOTIY KO‘NIKMALARNI RIVOJLANTIRISH DARSLARI – ADABIY TA‘LIMNING MUHIM SHAKLI Tojiboyev Bobir Raximjonovich	382
81.	ERTAK NAMUNALARI TAHLILIDA MULTIMEDIA VOSITALARIDAN FOYDALANISHNING METOD VA USULLARI Abdusattorova Dilshodabegim	389
82.	ZAMONAVIY METODIKA FANINING INNOVATSION MOHIYATI Saribayeva Maxsuda Urinbayevna	393
83.	UMUMIY O‘RTA TA‘LIMDA ADABIY KOMPETENSIYALARNI SHAKLLANTIRISH: BADIY MATNLARNI SARALASH Musaboyeva Zulfira Iqboljon qizi	399
84.	ASSOTSIATIV YONDASHUV ASOSIDA ZAMONAVIY HIKOYA POETIKASI (Nodir Normatov va Isajon Sulton ijodi misolida) Niyazova Zilola Eshtemirovna	405
85.	“MIRKOMILBOYNING QAZO BO‘LGAN NAMOZI” HIKOYASI VOSITASIDA TARBIYAVIY KOMPETENSIYALARNI RIVOJLANTIRISHGA OID METODIK TAVSIYALAR Botirova Nigora Nurulla qizi	411
86.	UMUMTA‘LIM MAKTABLARIDA XALQ OG‘ZAKI IJODI NAMUNALARINI RAQAMLI TEXNOLOGIYALAR ASOSIDA O‘QITISH METODIKASI Anarboyev Javlonbek Nurkeldi o‘g‘li	416
87.	OLIM QOZOQBOY YO‘LDOSHEVNING O‘QITUVCHI-PEDAGOG SHAXSIGA OID ILMIY-NAZARIY QARASHLARI Yo‘ldasheva Mohinur Akram qizi	422
88.	O‘QUVCHILARNI MA‘NAVIY O‘RGANISH METODIKASI Musurmonkulova Oysuluv Yulbekovna	430
89.	ADABIYOT TA‘LIMIDA QIYOSLASH METODINING O‘RNI VA SAMARADORLIGI Meyliyeva Nasiba Tolmas qizi	436
90.	BADIY ASARLARNI TARIXIY-ADABIY FAKTLAR ASOSIDA O‘RGANISH USULLARI Narziyeva Maftuna Abror qizi	442
91.	O‘ZBEKISTONDA VA JAHONDA MODERNISTIK ASARLARNING O‘QITILISH TARIXI VA TAJRIBASI Nomozova Dilobar Suyun qizi	451
92.	TUSHUNGANLIK ILLYUZIYASI FENOMENI VA UNI ANIQLASHNING DIAGNOSTIK MODEL: TARIXIY ROMANLARNI O‘QITISH MISOLIDA	456

“O‘ZBEK ADABIYOTI VA UNI O‘QITISH METODIKASINING DOLZARB MASALALARI”

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

	Saydullayeva Shoira Kaxramoq qizi	
93.	NABI JALOLIDDINNING “OTA” HIKOYASINI VIZUAL VOSITALAR ORQALI O‘QITISH Mahmuda Sobitova	463
94.	O‘QUVCHILARNING MUSTAQIL O‘QISH FAOLIYATIDA INGLIZ ADABIYOTI NAMUNALARINI TAHLIL QILISH USULLARI To‘g‘onova Dinoraxon Mansurjon qizi	467
95.	ADABIYOT O‘QITUVCHISI PROFESSIONALIZMI: NAZARIY YONDASHUVLAR VA AMALIY TALQIN Abduqodirova Madina Rustamxo‘ja qizi	471
96.	BADIIY ASARLARNI ESHITISH ASOSIDA TAHLIL QILISH USLUBLARI Asroriddin Saydazimov	476
97.	EKOLOGIK SUD: “OTAMDAN QOLGAN DALALAR” ROMANI MISOLIDA Dadabayeva Shohistaxon Zakirovna	479
98.	“NASOYIM UL-MUHABBAT” – BIR UMRLIK MA’NAVIY QO‘RIQCHI Norqulov Aziz O‘ktamqulovich,	485
99.	NORMUROD NORQOBILOV HIKOYALARIDA BOLA RUHIYATI TASVIRI Xayrullayev Azamat	490
100.	ALPOMISH TALQINLARIDA YANGICHA YONDASHUV O‘tkir Yo‘ldoshev	496
101.	TURKIY XALQLAR DOSTON VA RIVOYATLARIDA AFROSIYOBNING XARAKTERI Matquliyeva Marg‘uba Farxodovna	500
102.	O‘QISH SAVODXONLIGINI SHAKLLANTIRISHDA TIZIMLI YONDASHUVNING MOHIYATI Mambetaliyev Qayrat Anarbay o‘g‘li	505
103.	“AMERIKA FOJIASI” ROMANIDA BADIIY DETALLAR TIZIMI Normatov Rixsimurod Qo‘chqor o‘g‘li	510
104.	ZULLISONAYN SHOIR RUBOIYOTI (Ahmad Tabibiy ruboiylari badiiyati xususida) Raximova Saboxat Raxmonqulovna	513
105.	HAMID OLIMJON IJODIDA MILLIY RUH G‘ayrat Majidov	517
106.	E‘TIQOD MASALALARI “SIROJUL MUSLIMIN” VA “SABOTUL-OJIZIN” ASARLARI QIYOSIDA Kenjaboy Gulruh	523
107.	ARAB TILIDA SIFATLAR TALQINI MASALASI Nizomjon Qodirqulov	527